T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİVEREK
(Şehir, Mekân ve İnsan)

Ekrem AKMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Mardin 2017

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİVEREK
(Şehir, Mekân ve İnsan)

Ekrem AKMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Mardin 2017

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı 13757001 numaralı doktora öğrencisi Ekrem AKMAN'ın hazırladığı **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek (Şehir, Mekan ve İnsan)** başlıklı Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 20/10/2017 Cuma günü saat 10:00'de yapılmış, tezin onayına oy birliğiyle/çokluğuyla karar verilmiştir.

Komisyondaki Görevlilerin Adı Soyadı ve Ünvanı	İmza
Başkan Prof.Dr. İbrahim ÖZCOŞAR	
Üye Prof.Dr. Abdullah EKİNCİ	
Üye Doç.Dr. Musa ÖZTÜRK	
Üye Yrd.Doç.Dr. Fasih DİNÇ	
Üye Yrd.Doç.Dr. Yasin TAŞ	

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun .....tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..../...../2017

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vi**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu 2
2. Araştırmanın Amacı 3
3. Araştırmanın Önemi 4
4. Araştırmanın Yöntemi 6
5. Araştırmanın Sınırlılıkları 6
6. Kaynaklar 7
1. BÖLÜM: 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİVEREK'TE İDARİ YAPI **13**
1.1. Osmanlıdan Önce Siverek 13
1.2. Osmanlı Döneminde Siverek'in İdari Yapısı 21
1.3. Tanzimat Reformlarının ve Siverek'te Uygulanması 23
1.4. Tanzimat Dönemi'nde Siverek'in İdari Yapısı 24
1.5. Merkezin Taşradaki Temsilcileri 27
1.5.1. Mülki Amirler: Kaymakam ve Müdürler 28
1.5.1.1. Ömer Bey ve Seyfullah Ağa 29
1.5.1.2. Kapucubaşı Kürd Ahmed Ağa 29
1.5.1.3. Muhammed Ağa 30
1.5.1.4. Hüsni Bey 31
1.5.1.5. Abdullah Efendi ve Faik Bey 31
1.5.1.6. Sadık Bey 32
1.5.1.7. Derviş Ağa 32
1.5.2. Mülki Amirlerin Azledilme Nedenleri 33
1.5.3. Kaymakam ve Müdürlerin Görev Süreleri 34

1.5.4. Siverek Nahiyeleri ve Müdürleri 39
1.5.5. Memurlar 44
1.6. Tanzimat Döneminde Siverek'in Adli Yapısı 46
1.6.1. Tanzimat Döneminde Siverek'te Mahkemeler 53
1.6.2. Mahkemelerin İşleyişi 57
1.6.3.Yargılama Süreci 59
1.6.4. Mahkeme Görevlileri 70
1.6.4.1. Naiplerin Atanması ve Görev Süreleri 70
1.6.4.2. Naip Vekilleri 78
1.6.4.3. Müftüler 80
1.6.4.4. Siverek Mahkemesinde Fetva Örnekleri 83
1.6.5. Mahkeme Kâtipleri 86
1.6.5.1. Mahkeme Başkâtibi Şerif Efendi (1869-1892) 87
1.6.5.2. Kâtip Hafız Eyüp Efendi 88
1.6.5.3. Kâtip Abdurrahman Efendi 89
1.6.5.4. Muhzır ve Mübaşirler 90
1.6.5.5. Kolluk Kuvvetleri 93
1.6.5.6. Zaptiyeler 94
1.6.5.7. Müfettişler 97
1.6.6. Mahkeme Görevlileri Hakkında Bazı İddialar 99
2. BÖLÜM: SİVEREK: ŞEHİR, MEKÂN VE İNSAN 101
2.1. Siverek Şehrinin Coğrafi Kimliği 101
2.2. Mekân Koordinatları 102
2.2.1. Siverek Kalesi 103
2.2.2. Esmer Çayı 107
2.3. Şehrin Ticari Mekânları 109
2.3.1. Siverek'ten Geçen Ticaret Yolu 109
2.3.2. Bedesten 111
2.3.3. Siverek Çarşısı 115
2.3.4. Mecma'-ı Nâs: Sûk-ı Sultani 116
2.3.4.1. İş Kollarına Göre Sûk-ı Sultani 121
2.3.4.2. Bezzazlar Çarşısı 122

2.3.4.3. Debbağlar Çarşısı 123
2.3.4.4. Kuyumcular Çarşısı 125
2.3.4.5. Boyahane 126
2.3.5. Hanlar 128
2.3.5.1. Ohannes Ağa Hanı 129
2.3.5.2. Gümrük Hanı (Yeni Han) 131
2.3.5.4. Hacı Yusuf Hanı 133
2.3.5.5. Yemiş Hanı 135
2.3.5.6. Ali Rıza (Razi) Hanı 137
2.3.5.7. Çobanın Hanı 137
2.3.5.8. Kenise Hanı 138
2.3.5.9. Hacı Hasan Ağa Hanı 138
2.3.5.10. Hacı Ömer Hanı 138
2.3.5.11. Ali Efendi (Cudi Paşa) Hanı 138
2.3.5.12. Belediye Hanı 139
2.3.5.13. Osman Paşa Hanı 139
2.3.5.14. Abiklerin Hanı 140
2.4. Hamamlar 140
2.4.1. Yer (Altı) Hamamı 142
2.4.2. Abdal Ağa Hamamı (Kebir Hamam) 143
2.4.3. Cıncıklı Hamamı 145
2.5. Kahvehâneler 146
2.5.1. Çobanoğlu Kahvehanesi 149
2.5.2. Meydan Kahvehanesi 150
2.5.3. Yeni Han Sokağı Kahvesi 150
2.5.4. Hacı Mollanın Yüksek Kahvehanesi 151
2.5.5. Meyhane 151
2.6. Meydan ve Düz'ler 152
2.6.1. Çarşı Meydanı 153
2.6.2. Cirit Meydanı 156
2.6.3. Nigâr Düzü veya Nigâr Oğlu Meydanı 157
2.6.4. Hacı Pınar Düzü 159

2.6.5. Kale Düzü 159
2.7. Ağa Konakları 160
2.7.1. Muhammed Ağa Konağı 161
2.7.2. Çelebioğlu İrmiya Konağı 162
2.7.3. Fettahlı Elyesa' Ağa Konağı 162
2.7.4. Abdulgafur Ağa Konağı 163
2.7.5. Hacı Yusuf Ağa Konağı 164
2.7.6. Hacı Hafız Ali Efendi Konağı 164
2.8. Dini Yapılar: Camiler ve Kiliseler 164
2.8.1. Cami-i Kebir 165
2.8.2. Sultan Mehmet Han Camii 168
2.8.3. Hüseyin Çeribaşı Cami-i (Sulu Cami) 168
2.8.4. Gülabi Bey Camisi 171
2.8.5. Haliliye Cami 173
2.8.6. Hasan Çelebi Cami-i 174
2.8.7. Hacı Ömer Camii 174
2.8.8. Kiliseler 175
2.8.9. Yahudi Mabedi 177
2.9. Kamu Binaları 178
2.9.1. Siverek Hükümet Konağı 179
2.9.2. Askeri Kışla 181
2.9.3. Hapishane 181
2.9.4. Mekteb-i İdadi 182
2.10. Mahalleler 183
2.10.1. Mahallelerin Sosyal İçeriği 183
2.10.2. Mahallelerin Şehrin Mekânsal Örgütlenmesindeki Yeri 189
2.10.3. Cami-i Kebir Mahallesi 189
2.10.3.1. Nigaroğlu Düzü Sokağı 191
2.10.3.2. Sulu Cami Sokağı 191
2.10.3.3. Acemoğlu Sokak 191
2.10.3.4. Şerif Efendi Sokağı 192
2.10.3.5. Hacı Mustafa Sokağı 192

2.10.3.6. Öksüzoğlu Sokağı 193
2.10.3.7.Kündıroğlu (Kündır İbo) İbrahim Sokağı 193
2.11. Hasan Çelebi Cami-i Şerif Mahallesi 193
2.11.1. Terzi(zade) Osman Sokağı 195
2.11.2. Küçük Ömer Sokağı 195
2.11.3.Muhammed Ağa (Muhammed-i Muro) Sokağı 196
2.11.4. (Çerközade) Hacı Hafız Ağa Sokağı 196
2.11.5. Hacı Ömer Sokağı 197
2.11.6. Gergerli Sokak 197
2.11.7. Sofi Muhammed Sokağı 197
2.11.8. Eyo Halfa Sokağı 198
2.11.9. Mustafa Halife Sokağı 199
2.11.10. Hafız Salih Sokağı 199
2.11.11. Hakverdi Sokağı 199
2.11.12. Milletvekili Sokağı 199
2.11.13. Telgrafhane Sokağı 200
2.11.14. Kuyumcular ve Eczane Sokakları 200
2.12. Gülabi Bey Cami-i Şerifi (Ordu) Mahallesi 201
2.12.1. Gülabi Bey Cami-i Sokağı 202
2.12.2. Çermik Caddesi Sokağı 203
2.12.3. Yeni Camii (Haliliye) Sokağı 203
2.12.4. Kışla-yı Hümayun Sokağı 204
2.12.5. İnce Arap Kuyusu Sokağı 204
2.12.6. İbrahim Konkanlı Sokağı 205
2.12.7. Hacı Bekir Caddesi Sokağı 205
2.13. Kilise Mahallesi 206
2.13.1. Meyhaneci Sokağı 206
2.14. Serap Mahallesi 207
2.15. Koç Baba Mahallesi 207
2.16. Çarşı Mahallesi 208
2.17. Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerif Mahallesi (Sulu Cami) 209
2.18. Kışla Mahallesi 210

2.19. Demografik Yapı 211
2.19.1. İlk Tahrirlerde Siverek'in Nüfusu 211
2.19.2. Avarız Haneleri ile Nüfus Tahmini 213
2.19.3. 1835 Siverek Nüfus Sayımı 217
2.19.4. Nüfusun Mahallelere Dağılışı 219
2.19.5. 1843 Siverek Nüfus Sayımı. 223
2.19.6. 1871 Yılı Nüfus Sayımı 229
2.19.7. Nüfus'un Etnik ve Dini Yapısı 231
2.19.8. Siverek'te Nüfus Hareketleri 232
3. BÖLÜM: SİVEREK'TE TOPLUM VE SİYASET 236
3.1. Yerel Güç Unsurları: Aşiret ve Eşraf 236
3.1.1. Aşiretler 237
3.1.2. Devlet-Aşiret İlişkisi 239
3.1.3. Milli Aşireti 243
3.1.4. Karakeçili Aşireti 248
3.1.5. Şammar ve Anaze Urban Aşiretleri 250
3.2. Siverek Hamidiye Alayları 260
3.2.1. Hamidiyeli Aşiretlerin Çatışması 264
3.2.2. Aşiretlerin Barış Töreni 268
3.2.3. Hamidiye Alaylarından Sonra Değişen Güç Dengeleri 269
3.3. Eşraf 271
3.3.1. Siverek'te Eşraf Aileleri 274
3.3.2. Hanedan-ı Kadimden Fettahlızadeler 280
3.3.3. Hacı Ali Efendizadeler (Bucaklar) 285
3.3.4. Murozadeler 290
3.3.5.Çerkeszade Hacı Hafız Ali Ağa 301
3.4. Meşayih 307
3.5. Nüfuz ve Çatışma Alanları 311
3.5.1. Meclisler 311
3.5.2. Kazası İdare Meclisi 314
3.5.3. Daire-i Belediye Meclisi 317
3.5.4. Belediye Dairesi 320

3.5.5. Diğer Meclis ve Komisyonlar 326
3.5.6. Meclislerde Hristiyan Azaların Durumu 330
3.5.7. Kaymakamlık Merkezi Mücadelesinde Eşrafın Rolü 334
3.5.8. Eşraf ve Yerel Yöneticiler Arasındaki İlişkiler 339
3.5.9. Yerel Güçlerin Meclisler Üzerinden Nüfuz Devşirmeleri 350
SONUÇ 356
KAYNAKÇA 361
EKLER 380
ÖZGEÇMİŞ 390
İNTİHAL RAPORU 391

ÖNSÖZ

Siverek Kalesi, şehir içinden akan çayı, hamamları, ulu camisi, bedesten ve çarşısı ile mekân olarak bir Osmanlı/İslam şehrinin tüm unsurlarını kendi coğrafyasına has özellikleri ile yüz yıllarca koruyarak günümüze gelebilmiş bir şehirdir. Bir yerleşim alanının şehir olabilmesi, bu mekânda yaşayanların şehirlilik bilinci ile ilgilidir. Mekânın mekinlerle ilgisi, şehir ve insanın birbirleriyle ilişki biçimini de ortaya koymaktadır. Siverek'te "zâdegan" ve kadim hanedanların çokluğu, buranın mekân ile insanın bütünleştirdiği şehirlilik yönünü göstermektedir. Siverek'te görev yaptığım 15 yıl boyunca bu Kadim şehrin, geçmişini bugüne taşıyan kalesinin eteğindeki hamam kalıntıları, Ulu Cami, Hacı Yusuf ve Gümrük Hanları ile "küçe" denilen sokaklarında yıllarca dolaştım. Tez konusu olarak Siverek'in şehir, mekân ve toplum hayatını seçmemde şehirle olan bu bağımın etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak bu tezi seçmemdeki birinci etken değerli tez danışmanım Prof. Dr. İbrahim Özcoşar'ın teklif ve desteği olduğunu söylemek bir kadirşinaslık gereğidir. 19. yüzyılda Siverek'in idari ve toplumsal yapısı mikro düzeyde, şehrin anılan dönemdeki mahkeme kayıtları ve şehre dair arşiv belgelerine dayanarak araştırılmıştır. Tez, Siverek'in 1850 ile 1900 yılları arasındaki dönemde, şehrin idari ve adli yapısı, şehir mekânı, demografik yapı ile toplum ve siyaset konularından oluşmaktadır. Siverek tarihini doktora tezi olarak öneren ve her aşamada destek, teşvik, öneri ve yönlendirmelerle katkıda bulunan, ayrıca bu alanda farklı bakışı açısı ve tarihî bir perspektif kazanmamı sağlayan Prof. Dr. İbrahim Özcoşar'a teşekkür ederim.

Bu çalışmada pek çok akademisyen arkadaşımın yardım, destek ve teşviklerini gördüm. Mardin Artuklu Üniversitesi'nden mesai arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Fasih Dinç kaynaklara ulaşmamda, tez planının oluşmasında, konuların değerlendirilmesinde yorulmadan katkı sunduğu ve hep yanımda olduğu için kendisine minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Tezin oluşması aşamasında en çok yorduğum ve teknik desteğini aldığım değerli meslektaşım Arş. Gör. Cemal Ülke'nin emeğini unutmayacağım. Tezi baştan sona sabırla okuyan ve değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. Beyhan Kanter'e ayrıca teşekkür ederim. Son olarak Harran Üniversitesinden öğretim görevlisi kadim dostum Hüseyin Demirbağ'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ekrem Akman

20/09/2017

ÖZET

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİVEREK
(Şehir, Mekân ve İnsan)

DOKTORA TEZİ

Ekrem Akman

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2017: 386 Sayfa

Bu araştırmanın konusu, Osmanlı idaresinde klasik bir sancak ve kaza merkezi olan Siverek'te 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki yönetim, şehir mekânı ve toplumsal hayatı birey odaklı olarak ortaya koymaktır. Siverek, İslam hakimiyeti öncesinden kalma, mevcut höyük şeklindeki toprak yığma kalesi, Artuklu ve Osmanlı döneminde inşa edilen, camiler, hamamlar, han, bedesten ve konakları ile özgün özellikleri olan bir Osmanlı/İslam şehridir. Bölge coğrafyası ve iklim şartlarının mekâna yansıyan fiziki yapısına uygun yaşam koşullarının şekillendirdiği düz damlı bitişik evleri, dar ve düzensiz küçeleri ve farklı dini cemaatlerin aynı sokakta oturdukları mahalleleri ile mütevazı bir şehirdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında şehrin sosyal idari, siyasi ve toplumsal hayatı Şeri'ye sicilleri ve arşiv belgeleri temelinde araştırılmıştır. Tanzimat reformlarının ve I. Meşrutiyetin şehirdeki sosyal, idari ve adli yansımalarının yanında, genel tarih içinde sesleri ve renkleri duyulmayan (kadınlar, erkekler, esnaf, hastalar, mahkûmlar, dini cemaat mensupları) bireylerin gündelik hayatına dokunulmuş ve Siverek'in mütevazi bir evinin avlusundan, sokaklarına ve çarşısına odaklanılmıştır. Siverek, yerel güç unsurlarından sayılan aşiretlerin, çevresinde sürekli cevelan ettikleri bir coğrafya olduğundan, aşiretlerin devletle ve şehrin ileri gelenleri ve doğal liderler olan eşrafla ilişkileri bu çalışmanın önemli başlıklarındandır.

Anahtar Kelimeler: Siverek, Şeri'ye Sicili, Mahkeme, Aşiret, Eşraf.

ABSTRACT

IN THE FIRST HALF OF 19Th CENTURY SİVEREK (CİTY, PLACE, İNHABİTANTS)

Ph. D. THESIS

Ekrem Akman

Mardin Artuklu University

Institute of Social Sciences

Department of History

2017: 386 Pages

The aim of this study is to reveal the management, urban life and social life of the second half of 19th century ‘s Siverek which is a classical district center under the domain of Ottoman.

Siverek is an Ottoman / İslam city which has a castle made of soil, mosques, Turkish baths, inns, bazaars and hostels dating back before islamic domain. It is a humble city with its flat roofed and adjacent houses shaped by the living conditions that are suitable to the physical structure of the area’s geography and climate, with its narrow and inordinatestreets and neighbourhoods in which different religions’ members stay.

In the second half of 19th century, city’s social management, politic and society life have been investigated through records and archive documents. Apart from thesocial, management and judicial reflections of the reforms and first constitutionalist period in the city, those persons’daily lives (women, men, craftsmen, patients, prisoners and members of religious communities), whose voice and colors haven’t been heard, have been investigated and Siverek’s streets and bazaar have been focused. As Siverek is in an area that is surrounded by tribes which are assumed as source of power, the relaions of these tribes with the government and loyal people are among important topics of this study.

Key Words: Siverek, Records, Court, Tribes, Loyal People

KISALTMALAR

A. DVNS.MHM: Sadaret Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri

A.AMD: Sadaret Âmedi Kalemi Belgeleri

A.DVN: Sadaret Divan Kalemi Evrakı

A.MKT. DV: Sadaret Mektubî Kalemi Deâvi Kataloğu

A.MKT. MVL: Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala Evrakı

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı

A.MKT.UM. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı

AE. SMMD.IV: Ali Emiri Mehmed IV

B: Recep

BEO: Babıali Evrak Odası Evrakı

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

C. DH: Cevdet Dâhiliye

C. EV: Cevdet Evkaf:

C. ADL: Cevdet Adliye

C: Cemaziyyel Ahir

Ca: Cemaziyyel Evvel

Çev: Çeviren

D.S.: Diyarbekir Vilayet Salnameleri

DH.MKT: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH.TMİK.S.: Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

Ed.: Editör

H: Hicri Takvim

HAT: Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Haz: Hazırlayan

İ. A.: İslam Ansiklopedisi

İ. DH: İrade Dahiliye

İ. MVL.: İrade-i Meclis-i Vala

İ.HR: İrade Hariciye

İ.MSM: Mesail-i Mühimme İradeleri

M: Miladi Takvim

MVL: Meclis-i Vala Evrakı

N: Ramazan

NFSd: Siverek Nüfus Defterleri

No: Numara

R: Rabiulahir

Ra: Rabiulevvel

S.Ş.S: Siverek şeri'ye Sicili

s: Sayfa

S: Sayı

Sa: Safer

Ş: Şaban

ŞD: Şuray-ı Devlet Evrakı

Ter: Tercüme

TTK: Türk Tarih Kurumu

Y.A.HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Y.PRK.AZJ: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Za: Zilkade

GİRİŞ

Siverek, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan Mezopotamya gibi dünyanın en eski yerleşim bölgesinin merkezi sayılabilecek coğrafyada yer almaktadır. Bir taraftan sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'a, diğer taraftan Fırat Nehri ve arkasında meşhur tarihi kalıntıları ile Kommagene Krallığının simgelendiği Nemrut ve Adıyaman dağlarına yaslanmakta, güney tarafında ise Çöl Ağzı da denilen Mezopotamya'ya açılan ova (beriye) ile çevrili bir bölgede yer almaktadır. Bu önemli stratejik konumundan dolayı Siverek içinde bulunduğu bölge ile beraber, tarihi seyir içerisinde Roma, Bizans ve Sasanilerin istilasına uğramış, daha sonra Hz. Ömer döneminde İslam hakimiyetine girmiştir. Siverek savaşan güçlerin karşılaşma bölgesinde bulunmasından dolayı Osmanlı hakimiyetine kadar etrafında bulunan üç tarihi şehrin ortasında bir ordugâh olarak Diyarbekir, Hısn-ı Mansur ve Urfa arasında orduların konakladığı ve diğer bölgelere intikal ederken toplandıkları bir merkez olma özelliği, burayı askeri yönden önemli hale getirmiştir. Nitekim bu özelliği 19.yüzyılın sonlarına kadar sürmüş, bölgeyi talan eden Arap Aneze ve Şammar aşiretlerinin kuzeye ve doğuya gitmelerinin önüne geçmek için Siverek'te bir askeri tampon bölge oluşturulmuştur. Ayrıca Siverek'in güneyinde Çöl Ağzı olarak adlandırılan bölge, Suriye ve Irak'a giden yolların başında bulunduğundan burayı ticaret kervanlarının önemli bir güzergahı haline getirmiştir.

Siverek, şehir merkezinde hâlâ bir kısmı ayakta olan tarihi bir kale etrafında oluşan mahallelerden oluşmaktadır. Bu mahalleler kalenin etrafında kurulmuş, sönmüş yanardağ olan Karacadağ'dan püsküren, volkanik siyah bazalt taşlardan yapılan evleri ile kendine has bir şehir dokusu meydana getirmiştir. Bu mahalleler etnik ve dini farklılıkları ile de dikkat çekmektedirler. Şehirde Müslümanlar, Ermeniler ve diğer Hristiyan mezhep mensuplarının bulunması, buranın farklı etnik ve dini grupları barındıran bir şehir olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, Siverek'te 1845 tarihinde uygulanmaya başlanan Tanzimat Reformlarının, merkezden uzak bu taşra kasabasındaki etkileri, insanların günlük yaşamlarına ne derece yansıdığı, sosyal hayatta ne tür değişimlerin meydana geldiği birey ve mekân bazında Siverek Şeri'ye Sicilleri ve arşiv belgeleri çerçevesinde ortaya konmuştur. Bireylerin mahalle, sokak, aile ve çarşıdaki gündelik hayatına pencereler açılarak, genel tarih içinde sesleri duyulmayan bu kesimin yaşamından

canlı örnekler sunulmuştur. Tanzimat dönemine kadar klasik sancak ve kaza statüsünde bulunan Siverek'te, bu tarihten sonra idari yapılanmada değişim ve dönüşümler izlenmiş, taşradaki yerel güç unsurlarından aşiretler ile ahalinin doğal liderleri olan eşrafın konum ve faaliyetleri ortaya konmuştur. Tanzimat'ın batılılaşma çabaları sonucunda uygulanan reformların şehrin fiziki yapısında ne türlü değişimler meydana getirdiği, büyük resmi görmek açısından önemlidir. Böylece Tanzimat'ın Osmanlı Devleti'nin genelinde meydana getirdiği kurumsal gelişme ve değişim, küçük birimlerin araştırılması ile daha iyi anlaşılacaktır.

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, tarihi İslam hakimiyeti öncesine dayanan, Osmanlı yönetiminde klasik sancak ve kaza merkezi statüsünde yönetilen Siverek şehrinin belli bir dönemdeki tarihidir. Sosyal bilimler içinde önemli bir yeri olan tarih, genellikle büyük siyasi olayların veya kahramanların ya da bir bölgenin geçmişten günümüze dek uzanan geçmişine kronolojik olarak bakan yönü ile öne çıkmaktaydı. Ancak bu araştırma, ne genel siyasi olayları veya herhangi bir kahraman veya yönetimi, ne de üzerinde çalışılan şehrin tarih öncesinden günümüze gelen bir kronolojisidir. Bu araştırmada üzerinde çalışılan konu, şehrin belli bir dönemde, belli bir coğrafi ve idari sınırlar içinde yaşayan toplumsal sınıfları ve mekanları tüm canlılık ve hareketliliği ile belgelerden görüntülenebilen manzarasını yansıtmaktan ibaret olacaktır. Bu manzarada sadece siyah beyaz renkler değil, canlı bir organizmaya benzeyen şehrin tüm unsurları, başta bireyler olmak üzere, mütevazi bir hanenin avlusundan eşraf konağına, camiden kadı mahkemesine, insanların ilişkide olduğu kurumsal yapılardan, han, hamam, çarşı, pazar ve evlerin avlularına kadar şehre canlılık veren tüm unsurlar belgelerin müsaade ettiği ölçüde yansıtılacaktır.

Bu bakış açısından hareketle Siverek Şeri'ye Sicilleri temelinde arşiv belgeleri de göz önünde bulundurarak araştırma konusu, 19.yüzyılın ikinci yarısında (1850-1900) Siverek olarak seçilmiştir. Şehir çalışmalarında yerel tarih konusu gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Yerel tarih sayesinde ancak bütüncül tarih tamamlanabilir. Osmanlı Devleti'nde bireylerin gündelik hayatı ile, kasabalardaki idari, sosyal ve ekonomik aktörlerin yıllar içindeki değişim ve gelişim seyri hakkında bu sayede bilgi sahibi olunabilir. Tanzimat'ın bir taşra kasabasındaki etkilerini 50 yıllık bir süre içinde izleyerek, bireylerin gündelik yaşamlarında ve

devletle olan ilişkilerinde ne tür değişim ve etkiler meydana geldiği, aynı kasabanın idari yapılanmasına ve yöneticilere nasıl yansıdığı, şehirde yıllar içinde nasıl bir idari sistem oluştuğu çalışılan zaman süreci içinde ortaya konacaktır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Siverek'in idari ve adli yapısı incelenmiş, özellikle klasik dönemde sancak merkezi olan Siverek'te, Tanzimat sürecinde idari alanda ne tür değişimler yaşandığı ortaya konarak, şehrin idari yapılanması ve buraya atanan yerel yöneticiler mercek altına alınmıştır.

İkinci bölümde; Siverek'in içinde bulunduğu coğrafi özellikleri ve şehrin mekân referansları olan, kale, şehir çayı, hamamlar, hanlar, çarşı sistemi ile yerleşim mekânları olan mahalle ve sokakların fiziki görüntüsü ve konumları yanında, bu mekanların sosyal içerikleri de incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca demografik yapı, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan Siverek Nüfus Defterlerindeki veriler ışığında ortaya konmuş, şehrin merkezindeki mahalle ve kırsal alandaki nüfus yapısı ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde, toplum ve siyaset başlığı altında taşradaki yerel güç unsurları araştırılmıştır. Siverek kırsalındaki aşiretler ile şehir merkezindeki eşraf ve ulema'nın ilişki ağları ile bu unsurların güç kaynakları ortaya konmuştur. Tanzimat döneminde şehirlerde açılan yerel meclis ve komisyonlarda nüfuz mücadelesi veren şehrin ileri gelenlerinin, mülki idarecilerle, ahali ve diğer eşraf ile mücadele ve uzlaşmaları konu edinilmiştir.

2.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı merkezi yönetiminde çok ciddi değişimlerin yaşandığı ve merkezileşme yönünde kapsamlı adımların atıldığı Tanzimat Döneminde Siverek'te idari yapılanmada nelerin yaşandığı, merkezileşme çabalarının bu taşra kentine nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. 50 yıllık bir zaman periyodu içerisinde meydana gelen değişimler, idari ve adli reformların bireyin gündelik hayatındaki etkisi yerel bazda üzerinde çok durulmayan konulardır. 19.yüzılın ikinci yarısında, imparatorluğun doğusundaki mütevazi bir kasabada, yerel idarecilerin, şehir eşrafının, sıfatsız ahalinin, hükümet konağında, mahkemede, cami veya kilisede, çarşı ve sokaktaki insanların gündelik yaşantılarını, mahkeme sicillerinin satır aralarından çıkarmak, bu çalışmanın amaçlarındandır.

Çalışmanın hedeflenen amacına ulaşabilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır. Merkeziyetçi devlet yapılanmasının giderek güçlendiği bu dönemde nasıl bir idari yapı vardı? Tanzimat'ın ilanı ve bölgede uygulanmaya başlaması Siverek'te idari yapıya nasıl yansıdı? Şehri idari statüsü neden uzun yıllar rayına oturamadı? Tanzimat döneminde şehrin idari statüsünün sürekli değişmesinin altında yatan neden neydi? Tanzimat'ın yerel idareci profili nasıldı, bu dönemde mahalli hanedanlardan seçilen kaza müdürleri ile diğer yerel güç unsurları arasındaki mücadele ve ilişkiler nasıl bir çerçevede gelişiyordu? Bir Osmanlı kasabasındaki ahalinin devlet kurumları ve birbirleri ile ilişkileri ve bu ilişkilerin mahkeme sicillerine ve Osmanlı resmî belgelerine yansımaları nasıldı? Ülkede uygulanan Tanzimat reformlarının Siverek'teki mahkemelerde, yargı sisteminde nasıl bir etkisi oldu? sorularına cevap arandı.

Tanzimat Reformlarının şehir mekanına yansıması Siverek'teki yapılaşmada nasıl bir sıçrama meydana getirdi. Bu yapılaşma sonucunda Siverek'in şehir mekânında nasıl bir değişim meydana geldi? Mahalle ve sokakların fiziki yapısı, sosyal içeriği çarşı ve pazarlarında hayatın rengi nasıldı? Toplumsal sınıflar nasıl bir ilişki ağı içinde yaşıyorlardı? Aşiret, eşraf ve ulemanın Siverek'in sosyal hayatındaki ilişki ve güç kaynakları nelerdi? Şehri efendileri tabir edilen eşraf aileleri ve bunların kökenleri ile toplumsal güç kaynakları nelerdi? Adem-i merkeziyet unsurları olan yerel güçlerden eşrafın bu dönemde nüfuz ve çatışma alanları olan yerel meclislerde ne tür etkinlikleri vardı. I. Meşrutiyet'ten sonra Sultan Abdülhamid'in teşkil ettiği Hamidiye Alayları'nın Siverek'teki yansımaları, kırsaldaki aşiretler arası mücadele ve eşrafla ilişkileri nasıldı? Tüm bu soruların cevaplarını mevcut şeri'ye sicilleri, nüfus defterleri ve arşiv belgeleri ışığında ortaya çıkarmak çalışmanın temel amacıdır.

3.Araştırmanın Önemi

Siverek Osmanlı Döneminde Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı klasik bir sancak olarak bu statüsünü Cumhuriyetin kuruluşuna kadar sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde bir dönem il merkezi olan Siverek, günümüzde de Türkiye'nin nüfus ve arazi bakımından en büyük ilçe merkezlerden biri sayılmaktadır. Siverek üç büyük yerleşim merkezinin (Diyarbekir- Hısn-ı Mansur-Ruha) ortasında stratejik konuma sahip önmli bir yerleşimdir. İslam fetihleri öncesinden günümüze kadar bu özelliğini sürdüren Siverek ile ilgili şimdiye kadar

birkaç yüksek lisans tezi dışında akademik bir çalışma yapılmamıştır.

Genel tarih içinde yerel tarih araştırmaları bütünü tamamlayan parçalardan oluşur. Bunlar da birey, aile, aşiret, mahalle, yerel güçler ve idari yapılar ile dini ve kültürel unsurlardan oluşan şehirlerdir. Bir şehri oluşturan konutlar, sokaklar, mahalleler, çarşı sistemi ve bunların içindeki diğer kurumsal yapılara hayatiyet veren bu fiziki mekanlarda yaşayan insanların birbirleriyle ve yaşadıkları mekanla olan ilişki biçimleridir. Yerel tarih araştırmaları, dar anlamda mekâna ve üzerinde yaşayan bireylere odaklandığı için, genel tarih denen büyük fotoğrafı tamamlayan önemli kesitlerdir. Osmanlının Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi genel tarihi içinde küçük ölçekli şehirlerin tarihi, bu reformların sosyal hayattaki yansımalarını anlamak açısından önemlidir. Genel tarihi tamamlayan unsur işte bu tür yerel tarihi çalışmalarıdır. İnsanların günlük yaşamlarında birbirleri, içinde yaşadıkları fiziki mekân ve idari kurumlarla ilişkisi, sosyal tarih anlayışı içinde gittikçe önem kazanmaktadır. Özellikle birinci elden kaynaklara dayanarak yapılacak çalışmalar ülkenin genel siyasi ve askeri tarihinin boşlukların doldurarak gerçek anlamdaki geçmişi anlama ve bireylerin yaşayışlarına nüfuz etme imkânını verecektir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Siverek'in şehir mekânını ve üzerinde yaşayan toplumsal sınıfları, dönemin mahkeme sicilleri ve diğer arşiv belgeleri temel alınarak hazırlanan bu tez birinci elden kaynaklara müracaat eden ilk çalışma olması hesabiyle önem arz etmektedir. Bu çalışmada merkezileşme çabalarının sürdüğü bu dönemde, taşradaki iktidar ortakları denen ayanın yerine geçen eşrafın ve kırsaldaki aşiret reislerinin ilişki ağları ve bu sosyal sınıfların nüfuz ve çatışma alanlarının yerel düzeyde ve bireyi merkeze alan bir anlayışla ortaya konmuş, insan ve mekân manzaraları ortaya çıkarılmıştır. Böylece Osmanlı devletinin Tanzimat döneminde ülke genelinde uyguladığı politikaların taşrada ve kaza ve sancak merkezi olan Siverek'teki etkileri halkın idari, sosyal ve ekonomik durumunu şer'iye sicillerine dayanarak ortaya koyacağından çalışmanın önemi daha da artmaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek (Şehir, Mekan ve İnsan) olarak belirlenen çalışma, 1-Milli Kütüphane Arşivinde bulunan Siverek'e ait 8 adet şer'iye sicili, 2-Başbakanlık Osmanlı arşivinde kullanıma açılan 6 adet Siverek Nüfus Defteri ile aynı arşivde bulunan döneme ait belgelerin yanında, 3-Sicillerdeki verileri

desteklemek amacıyla anılan dönem içinde yayınlanan Diyarbakır vilayet Salnamelerinden yararlanılmıştır. Elimizdeki şeri'ye sicillerinden 6 tanesi çalışılan döneme ait olup, yaptığımız sayıma göre bu sicillerde toplam 3700 belge bulunmaktadır. Bu belgelerin tamamı okunup transkript edilmiş ve belge havuzu oluşturulmuştur. Bu aşamadan sonra belgeler türüne, konusuna ve tarihine göre taranarak tasnif edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız çalışmada Siverek'e ait arşiv portföyü oluşturularak, çalışılan döneme ait arşiv belgleri temin edilmiş ve bu belgeler okunarak arşiv havuzu oluşturulmuştur. Şeri'ye sicillerindeki veriler arşiv belgeleri ile karşılaştırılmış ve her iki belge türünün eksik bıraktığı boşluklar diğer belge türleri ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Böylece gerek şer'iye sicillerindeki belgelerin ve gerekse arşiv belgelerinin ortaya koyduğu veriler analiz ve senteze tabi tutularak şeri'ye sicilleri temelinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Siverek'in idari yapısı başta olmak üzere, şehir, mekân ve nüfus ile toplum ve siyaset ilişkileri şer'iye sicilleri ve diğer arşiv belgeleri kullanılarak incelenmiştir. Mahkeme kayıtları resmî belgeler olduklarından ve bunların üzerinde değişiklik yapılmadığından birinci elden orijinal bilgiler sunmaktadırlar. Ancak bu belgeler günlük hayattan sadece bir kısım olayları yansıttıklarından bu belgelerdeki verileri eleştirel ve karşılaştırma metotları ile test etmek için diğer şehirler ve aynı tarihteki başka benzer çalışmalarla karşılaştırılmıştır.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın yer olarak sınırı Siverek kazasının idari alanıdır. Siverek kaza olarak, Nefs-i Siverek (şehir merkezi) ve kendisine tabi nahiye ve köylerden oluşmaktadır. Osmanlı idaresine geçtikten 19. yüzyılın sonuna kadar, hatta büyük oranda Cumhuriyet döneminde de Siverek'in kaza olarak idari sınırlarında çok az değişme olmuştur. Bu nedenle araştırma sınırı olarak Siverek'in klasik dönemden 1850'li yıllara kadar değişmeyen coğrafi ve idari sınırları konunun mekân sınırı olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın zaman olarak sınırı ise, 19. yüzyılın ikinci yarısı olarak seçilmiştir. Bu tarih aralığı Osmanlı'nın merkezîleşme çabalarının doruğa çıktığı ve üç büyük düzenleme olan Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet uygulamaya konulduğu reform ve değişim yıllarıdır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Siverek'in de içinde bulunduğu bölgede 1845'lerden sonra uygulanmaya başlandı. Elimizdeki şeri'ye sicilleri de bu yıllarda tutulan kayıtlardan oluşmaktadır. Tanzimat Fermanından

sonra uygulamaya konulan reformlar, taşra şehirlerinin idari ve adli yapılanmasında önemli değişikler meydana getirdi. Eyalet ve vilayetler yeniden yapılandırıldı. Ayrıca yine merkezileşme politikaları gereği taşradaki adem-i merkeziyet unsurlarının güçleri ve iktidar alanları törpülenerek gittikçe etkisizleştirilmeye başlandılar. Öncelikle şehirlerin en önemli idari, adli ve beledi aktörleri olan kadı ve naiplerin görev alanları daraltıldı. Yeni mahkemeler kurularak şer'i mahkemelerle beraber adalet görevini üstelenmeleriyle adalet sisteminde de köklü reformlar yapıldı. Şehirlerin mahalli idare ve sosyal yardımlaşma unsurlarının başında gelen bir başka kurum da vakıflar idi. Vakıflar bu dönemde kurulan Evkaf Nezaretine bağlandı. Böylece vakıfların ve şehirlerde güçlü bir sınıf oluşturan vakıf mütevellilerin güçleri kırıldı. Ayrıca şehirlerin yerel güç unsurlarının başında gelen ayanlar bu dönemde devre dışı bırakılmış, ancak onların yerini şehirli denen yeni bir elit tabaka doldurmaya başlamıştı. Bunlar da eşraftı. Tüm bu değişim ve dönüşümler Tanzimat Reformları'nın uygulanmaya başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Siverek de bu dönemde idari, adli, toplumsal dönüşümler yaşamıştır. Bu zaman dilimini seçmemizin önemli bir nedeni de elimizdeki belge ve kaynakların çoğunlukla bu döneme ait olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerden dolayı araştırmanın tarih aralığı 1850-1900 olarak sınırlandırılmıştır. Ancak olayların geçmiş ve sonraki etkileri göz önünde bulundurularak ara sıra bu tarihlerden önce veya sonrasına da değinilerek, konunun zaman sınırı genişletilmiştir.

6. Kaynaklar

Araştırma birinci elden kaynaklara dayanarak hazırlanmıştır. Çalışmanın temel kaynakları, Milli Kütüphane arşivinde bulunan Siverek Şer'iyye sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin değişik kataloglarındaki arşiv belgeleridir. Siverek Osmanlı hâkimiyetine girdikten kısa bir süre sonra Diyarbekir Eyaleti dahilinde 1518'de tahrire tabi tutulmuştur. Osmanlıların hâkimiyetine girişi ile beraber kaza merkezi olarak kadısı ve mahkemesi olmasına rağmen, bu mahkemelerde tutulan şeri'ye sicillerinden sadece 8 defter günümüze kadar gelebilmiştir. Bu kadar uzun süre kaza merkezi olan bir kasabada sadece 8 adet sicil defterinin bulunması, akla başka defterlerin varlığını da getirmektedir. Ahmet Kankal Siverek'e ait 9 adet sicil defteri bulunduğunu belirtmektedir[1]. Ancak şimdiye kadar gerek Milli Kütüphanede gerekse

[1]Ahmet Kankal, XIX Yüzyılın Sonlarında Siverek'te Sosyal ve İktisadi Hayat, *Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri,* Siverek Kaymakamlığı Yayınları, Şanlıurfa 2001, s. 39.

İslam Araştırmaları Merkezi arşivlerinde yaptığımız taramalarda elimizdeki defterler dışında Kankal'ın sözünü ettiği 448 numaralı defter de dahil olmak üzere başka sicillere ulaşamadık.

Milli Kütüphanede bulunan Siverek Şer'iye Sicilleri şunlardır;

Sicil No	Baş. Tarihi	Bitiş Tarihi	Sayfa Sayısı	Belge Sayısı	Sicilin Ebadı
443	H. 23.4.1268/ M.15.2.1852	H.15.5.1269/ M.24.2.1853	112	243 (?)	14x38 cm.
438	H.1283/M.1867	H.1284/ M.1868	64 (7 sayfa boştur)	42 (?)	19.5x48.5 cm.
441	R.11.4.1285/ M.23.4.1869	H.8.3.1290/ M.9.5.1873	276	1558	24x38 cm.
440	H.23.2.1288/ M.14.5.1871	H.1.3.1297/ M.12.2.1880	388	1260	21x49 cm.
444	H.26.11.1288/ M.6.2.1872	H.1.9.1298/ M.27.7.1881	192	286	20x48.5 cm.
445	H.17.1.1306/ M.23.9.1888	H.7.9.1309/ M.7.4.1892	249	332	18x45.5cm.
439	H.19.12.1318/ M.9.4.1901	H.9.10.1328/ M.14.10.1910	377	778	21x49.5cm.
442	H.1326/M.1908	H.1331/ M.1912	352	421	19.5x48.5 cm.

Bu siciller içinde, 443 numaralı sicil 1268-1269/1851-1852 tarihli olup, 442 numaralı sicil 1331/1912 tarihine kadar uzanmaktadır. Bu defterin ilk sayfası Rumi 14 Mart 1340 /14 Mart 1924 tarihinde sonlandırılmıştır. Araştırmanın zaman sınırı içindeki ilk altı adet sicil kullanılmıştır. Bu sicillerden 438 ve 443 numaralı sicillerin transkripsiyonu yüksek lisan tez çalışmasına konu olmuş, diğer dört tanesi tarafımızdan latin harflerine çevrilmiştir. Yüksek lisans tezi olarak çalışılan sicillerin çevirilerinde yanlışlar bulunduğundan adı geçen iki sicil de yeniden okunmuş ve gerekli notlar alınmıştır. Araştırmada temel kaynak olarak kullanılan 438,443,440,444,441 ve 445 numaralı Siverek Şeri'ye Sicilleri yaklaşık olarak 1281 sayfadan ve 3700 belgeden oluşmaktadır. Bu sicillerden 438 numaralı sicil muhtemelen sayfaları tamamen kopuk bir defter olup gelişigüzel bir şeklide bir araya getirilerek ciltlenmiştir. Adı geçen defterden geriye sadece 30 varak kalmıştır. Bunlar da birbirini takip etmeyen ve kısmen kopuk sayfalardan oluşmaktadır. Ancak mevcut sayfalardaki belgelerde önemli bilgiler ve tereke kayıtları bulunduğundan, sayfalar tek tek okunmuş ve tasnif edilmiştir. 445 numaralı sicilde de yanlış numaralandırma yapılmış, bazı sayfalar ters ciltlenmiştir. Defterin orijinal numaralandırması ile arşiv görevlilerinin verdikleri numaralar karışmıştır. 438, 444 ve kısmen 445 numaralı defterlerde tereke kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlarda şehir ahalisinin aile künyesi, çocukları, oturduğu mahalle ve sokak ile mali ve sosyal statüsü hakkında çok değerli bilgiler bulunmaktadır. 441 numaralı defter ise diğer şehirlerde benzerleri çok az olan Deavi meclisi zabıtlarındandır[2]. İçinde 1600 civarında bir satırlık evlenme tutanağından, bir tam sayfayı geçen dava tutanaklarına kadar değişik boyutta ve konuda belgeler bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan adı geçen defterler arasında bilinen şer'i mahkeme sicilleri olduğu gibi, tereke defterleri ve nizami mahkeme kayıtlarının beraber bulunması özgün bir içerik ortaya konmasına imkân tanımıştır. Ancak Tanzimat sonrası kadıların görev alanlarının daralması ile beraber merkezden gelen ferman ve diğer suretlerin sayısı ve çeşitleri hemen hemen yok denecek kadar azaldığından, mahkemeye aksetmeyen sosyal ve siyasi olayları arşiv belgelerinden takip etme imkânı bulduk.

Arşiv belgelerinde daha çok toplumsal olaylar, yolsuzluklar, aşiret ve eşraf ilişkileri ile nüfus verileri konusunda bolca belge ve malzeme bulunmaktadır.

[2] Sedat Bingöl, *Hırsova Kaza Deavi Meclisi Tutanakları: Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

Sicillerdeki boşluklar birincil kaynak sayılan arşiv belgeleri ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde araştırma yapılmış ve çalışma dönemine ait tüm belgelerin portföyü çıkarılarak temin edilmiş ve tek tek okunarak gerekli yerlerde kullanılmışlardır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin daha önce kullanıma açmadığı Siverek Nüfus Defterleri temin edilerek 1835'ten sonra yapılan seçimlere dair ilk elden verilere ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan arşiv belgeleri kaynakça bölümünde ayrıntılı olarak listelenmiştir. 1869 yılından sonra yayınlanan ve 1905 yılına kadar devam eden Diyarbekir Salnamelerine de yer yer başvurulmuştur. Şeri'yesicillerinin boşlukları bu sayede tamamlanmıştır. Ayrıca yine Siverek'in tabi olduğu Diyarbekir'a ait Ahkam Defterlerinde de Siverek'ten merkeze yapılan şikayetler ve görülen bir kısım davalara ait birinci elden belgeler ve bilgiler bulunduğundan çalışmamızda bu kaynağa da yer yer başvuruldu.

Siverek'i konu alan bir çalışma da Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İlhan Ekinci tarafından hazırlanan "*H. 924/M.1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu (1518-1523*)" isimli yüksek lisans tezidir. Bu alanda yapılan bir başka çalışma, Diyarbekir Eyaleti tahrir defterleri üzerine M. Salih Erpolat'ın yaptığı "*XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimleri*" isimli doktora tezdir. Bu çalışmaya Diyarbekir Eyaletine bağlı olan Siverek'in yer isimleri de dahil edilmiştir. Siverek tarih çalışmalarında kaynak olarak kullanılan bir başka eser ise, 2001 yılında yapılan "*Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri*" kitabıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri tarafından son yıllarda erişime açılan Siverek Nüfus Defterlerinin bir kısmının transkripsiyonu İhsan Satış tarafından "*1835 Tarihli Siverek Nüfus Defterleri I ve II"* olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmalar dışında Siverek'i konu alan ve yerel tarihçiler tarafından hazırlanan kitaplara da yer yer başvurulmuştur. Şehirve toplum alanında yazılan kitaplar da okunarak konuya dair bakış açıları kavranmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM: 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİVEREK'TE İDARİ YAPI

1.1.Osmanlıdan Önce Siverek

İranlılar, Büyük İskender, Roma, Bizans ve en son Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mücadelede el-Cezire özellikle Yukarı Cezire bölgesi sınır konumunda, kalarak, çetin savaşlara ve sürekli mücadelelere sahne olmuş, bu güçler arasında sürekli el değiştirmiştir. Bölge tarihin bu büyük oyuncularının ayakları altında pek çok dönem ezilmiş, her seferinde yeniden şenlenmiş, tekrar tahrip olmuştur. Bu durum İslamiyet'in Arap Yarımadasından Irak, İran ve Anadolu'ya doğru yayılışına kadar sürmüştür. Fakat el-Cezire bölgesinde Sasani-Bizans ve daha sonra yerel aktörlerin Mervaniler, Selçuklular, Artukiler, Moğollar, Karakoyun ve Akkoyunlular 1500'lerin başında daha önce yönünü batıya çevirmiş olan ve burada Bizans İmparatorluğunu bu coğrafyadan silen Osmanlıların müdahalesine kadar bölgedeki bu kaotik durum devam etmiştir. Suyun ve verimli toprakların kavimleri bir mıknatıs gibi kendine çektiği bu coğrafyada, büyük güçler arasındaki savaşlarda şehirler sürekli yağma ve tahrip edilmiştir. İşte Siverek, İslam coğrafyacılarının el-Cezire diye adlandırdıkları Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgenin kuzeyinde, yani yukarı el-Cezire kısmında yer almaktadır. El Cezire; Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında adeta bir ada (Cezire) teşkil ettiğinden, bu bölgeye İslam coğrafyacıları tarafından verilmiş bir isimdir. Aynı mıntıka sınırları tam olarak aynı değilse de klasik antik dönemde ise Mezopotamya olarak ifade edilimiştir[3].

El-Cezire'nin güneyine, yani Aşağı Mezopotamya'ya Sevad ya da Irak; kuzeyine, yani Yukarı Mezopotamya'ya da el-Cezire denmektedir. İbn Haldun da "*Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan*" ve "*Bağdad'a birleşmeden evvelki saha*"yı el-Cezire olarak tanımlamaktadır[4].

İslam coğrafyacıları Dicle ve Fırat arası bir adaya benzediğinden buraya iki nehir arası anlamına gelen "*el-Cezire*" ismini de vermişlerdir[5]. İslam coğrafyacıları bu

---

[3] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, (Anadolu'nun İdarî Taksimatı),* Ankara 1988, s. 28.

[4] İbn Haldun, *Mukaddime C.I*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 246; Adnan Çevik, *İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat Yöresi, (Tur Abdin)'in Tarihi Coğrafyası,* Makalelerle Mardin, Tarih-Coğrafya I, Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, s.105.

[5] İbn Havkal, *Kitabu Suret'il-Arz*, Daru Mekteb'il-Hayat, Beyrut 1992, S. 187-189.

bölgeyi buraya yerleşen kabilelerin adlarına göre de isimlendirmişlerdir. Bu tasnife göre el-Cezire üç bölgeye ayrılmıştır: Diyar-ı Rabiâ, Diyar-ı Mudâr ve Diyar-ı Bekir. Siverek Diyar-ı Mudar ile Diyar-ı Bekr arasındaki bölgede bulunduğundan zaman zaman Diyar-ı Mudar (Urfa-Harran) bazen ve özellikle Osmanlı hâkimiyetinden sonra hep Diyar-ı Bekir bölgesinde yer almıştır. Geçmişten günümüze kadar gelen süreçte Siverek'in önemli tarihi ve stratejik şehirlerin ortasında yer aldığı görülmüştür. Nitekim Siverek, Sümeysat, Ergani ve Amid ile Harran ve Urfa arasında bir geçiş ve ordugâh olarak kullanılmış, kalesi belli tarihi dönemlerde önemli rol oynamıştır[6].

Siverek'in de içinde yer aldığı bölge tarih boyunca pek çok kavim ve devletler arasında el değiştirmiş ve bu büyük güçlerin mücadele ve kanlı savaşlarına şahit olmuştur. Bu mücadele ve savaşlar beraberinde pek çok muhacerat ve göçleri getirmiştir. Bölgede sürekli bir kavimler sirkülasyonu ve hareketliliği yaşanmıştır.

Siverek civarında Hassek Höyük'te yapılan kazılar, buradaki buluntular Siverek ve çevresinin Uruk Çağı'na tarihlendiğini göstermektedir. Siverek'e bağlı ve şehre 15 km uzaklıkta olan Hassek Höyükte yapılan kazılarda ortaya çıkan yapılar ve yerleşim izleri, "*Geç Uruk Çağı'na Tarihlenmiştir*" Sümerlerin bölgedeki ilk yerleşim yerlerinden birisi de Siverek ve civarıdır. Sümerlerin hâkimiyetinde, Mezopotamya coğrafyası şehir kültürüne geçerek burada şehir hayatının temelleri olan mesleki sınıflaşma ve sosyal tabakalaşmanın temelleri atılarak nüfusları gittikçe artan yerleşme yerleri ve şehirler kurulmuştur. Siverek şehrinin ve çevresindeki yerleşim alanlarının tarihi Uruk dönemine gitmektedir. Bu da M.Ö. 4000-3000 yıllarına tarihlenen Uruk Çağına ait Hassek Höyükte[7] yapılan kazılarla ortaya çıkmıştır**.** Bu kazılarda pişmiş topraktan mozaikler ile taş temelli ve kerpiç konutların kullanıldığı surlarla çevrilmiş yerleşim alanları tespit edilmiştir[8].

El-Cezire'nin verimli coğrafi ve iklim şartları tarih boyunca insan topluluklarının buraya akın etmelerine yol açmıştır. Verimliliğinden ve stratejik öneminden dolayı sürekli göç alan, çok kanlı savaşlara sahne olan bu bölgeye pek çok kavim yerleşmiştir. İşte Siverek, böyle bir coğrafyada pek çok önemli şehir tarihin

---

[6] Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 5.

[7] Siverek'e bağlı Tarihi Nisibis (Azıklı) köyü yakınlarında Yukarı Tellakin köyü yakınlarında bir yerleşme olup, kazılardan sonra Atatürk baraj Gölü suyu altında kalmıştır. Bkz. Abdullah Ekinci ve Ahmet Kütük, "İki Mekân Bir isim: Nusaybin veya Nusaybin ile İlgili Kaynaklarda Geçen bir Hatanın Tashih*i", Makalelerle Mardin, Tarih-Coğrafya I*, Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, s.98;

[8] Fikri Kulakoğlu, "Şanlıurfa M.Ö. Binyıl Merkezleri Yüzey Şekilleri Araştırması", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı* C. I, Ankara 2001, s. 57-59. s.57

karanlık toprağına gömüldüğü halde önemini günümüze kadar korumuş küçük ve mütevazı bir şehirdir.

İlkçağ uygarlıkları içinde Siverek'in en çok önem kazandığı dönemler Hititler dönemidir. Bu dönemde Hitit İmparatoru ile Mitanniler arasında yapılan anlaşma, İsmerika anlaşması olarak anılmıştır. Bu anlaşmanın gösterildiği haritada Siverek İsmerika (Siwerek) olarak açıkça gösterilmektedir.[9] Bu anlaşma Siverek'in Hititler döneminde önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Hititlerden sonra Anadolu'ya gelmeye başlayan Asur ve Arami kavimleri çok geçmeden Yukarı Mezopotamya'ya da akın ettiler. Bu dönemde bölgedeki önemli şehirler; Sumeysat (Samsat), Ergani (Damdamuza) ve Siverek kaleleridir. Siverek çevresinde Asur dönemine ait tarihi kalıntılara rastlanmıştır. Siverek'e bağlı Haçgöz köyünde bulunan tamamlanmamış aslan heykeli[10] Asurlulara tarihlenmiştir. Önemli bir ordu güzergâhı olan Karacadağ bölgesinde M.Ö 9. yüzyılda Aramiler ile Asurluların mücadelesi sonunda Diyarbakır Asur devletinin bir eyaleti haline gelmişti. Bu dönemde Asur ve Arami krallarının Kaşhiari (Karacadağ) bölgesini bir geçit olarak kullandıkları ve aralarındaki mücadeleler sebebiyle istihkâm mevkileri olan kalelerin sık sık tahrip ve tamir edildikleri kayıtlarda geçmektedir. Bu tarihlerden sonra bölgeye gelen Medler ve Asurlular arasında geçen yıkıcı savaşlarda şehirler defalarca yıkılıp, yeniden onarılmış ve talan edilmiştir. Amid ile Urfa arasında bir ordugâh olarak kullanılan Siverek çevresi ve kalesinin de bu yağma ve tahribattan nasibini aldığı anlaşılmaktadır[11].

M.Ö. 550'li yıllarda İranlılar, Anadolu'ya akın ederek, Babil'i aldıktan sonra kısa sürede Mezopotamya'ya hâkim oldular. Siverek bu dönemde Pers hâkimiyetine girdi. Yüzlerini batıya çeviren Persler kısa zaman sonra bölgede asırlarca mücadele edecekleri batılı bir kavimle karşı karşıya geldiler. Büyük İskender, Pers Hükümdarı Darius'u yenerek Urfa ve Siverek dâhil Diyarbakır ve Urfa çevresini hâkimiyeti altına aldı. Bundan sonra Sasaniler ile Romalıların, Anadolu ile İran'ın sınır bölgesi olan Mezopotamya'da yıkıcı ve uzun savaşları başladı. Siverek'in de içinde yer aldığı Yukarı Mezopotamya bu tarihten sonra Sasaniler ile Romalılılar arasında defalarca el

[9] Friedrih Cornelius ve Geschıchte Der Hethıter, *Wissenschaftlıche Buchegesllschaft*, Darmstadt, 1973. s. 168-169.

[10] Kulakoğlu, s. 30.

[11] Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK. Ankara 1998, s. 261.

değiştirdi. Daha önce Asurlular döneminde inşa edildiği rivayet edilen Siverek Kalesi'nin Med saldırıları sırasında yıkılmış ve Sasani-Roma mücadelesinde M.S. 349 yılında Diyarbakır'a gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla bir ön karakol olarak yeniden tamir edilmiştir. M.S. 359 yılında merkezi Urfa (Edessa) olan Osrhoene Eyaleti kuruldu. Bu eyaletin kurulmasının amacı aşağıdan gelen Sasani saldırılarına karşı koyabilmekti. Siverek (Savovarak) bu tarihte Osroene vilayetine dâhil olan bir merkez idi. Osrhoene Eyaletinin sınırları Fırat ile Habur arasındaki bölgeyi kapsamaktaydı. Bu eyaletin varlığı İslam hâkimiyetine kadar devam etti. Osrhoene Eyaletinin önemli şehirleri içinde Siverek de görülmektedir[12].

Yukarı Cezire veya Mezopotamya'nın bir küçük şehri olan Siverek o dönemde iki büyük gücün sınır hattında yer aldığından sürekli yağma ve talan edildiği, meskûnlarının öldürüldüğü ve kalesinin de defalarca yıkılıp yeniden tamir edildiği anlaşılmaktadır. Diyarbakır surlarının da bu dönemde inşa edildiği rivayet edilmektedir[13]. Bu mücadele Arapların el Cezire bölgesine İslamiyet'in doğuşundan önce gelmelerine kadar devam etti. İslamiyet'in doğuşu ile Irak ile el-Cezireye çok taze ve yeni bir gücün gelmesi ile İran ve Romalıların bitmek bilmez mücadeleleri yeni bir safhaya girdi. Önce Arap kabileleri, daha sonra Müslüman Araplar ve İslamiyet'i kabul eden Türk ve Kürt gibi diğer unsurların da bölgeye gelmesiyle yeni bir safha başladı. Çünkü daha önce el-Cezire'yi kendi aralarında paylaşan bu iki büyük güç sürekli mücadele halinde idiler. Bu bölgede Fırat'a ve Rasulayn'e kadar olan bölge Romalılarda, aşağısı yani Dicle ve Nusaybin'e kadar olan bölge genelde İranlılarda kalıyordu[14]. Siyasi ortamı yukarıda özetlenen el-Cezire bölgesi Halife Hz. Ömer zamanında Hicretin 17.yüzyılda İyaz bin Ganm komutanlığındaki İslam orduları tarafından 639-640 yılları arasında fethedildi. Siverek de bu dönemde İslam hakimiyetine girmiş oldu[15].

984 tarihinde Kürt Mervani kabilesi Diyarbekir ile beraber çevresini de hükümleri altına almışlardır. 427/1035 tarihinde Mervaniler ve Arap komutanları es-Süveydayı (Siverek) anveten (sulh olmadan) fethederek, burayı Bizanslılardan

[12] Nuray Arabacı, *III. Yüzyılın İkinci Yarısından İlk İslam Fetihlerine Kadar El-Cezire Bölgesi*, Fırat Üniversitesi SBE, Elâzığ 2012, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 49-50.
[13] İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.14.
[14] Andrew Palmer, *Monk and Mason on The Tigris Frontier, The early History of tur Abidin*, Cambrıdge Unıversty Press, Cambıdge, London, New York 1989, s. 7.
[15] Mehmet Azimli, İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. III. S. 2, Diyarbakır 2001, s. 171-175, s.174.

temizlemişler ve Süryani tarihçilere göre 3500 kişiyi öldürmüşlerdir[16]. İslam orduları bu bölgeye 640 yıllarında geldiklerinde civardaki pek çok kale hala Süryani ve Ermenilerin elinde bulunmakta idi. Bir kısmı da Bizanslıların elinde bulunuyordu. Çünkü her ne kadar İslamiyet bölgeye 640 yılında gelmeye başlamışsa da yerleşik bölge halkı eski dininde kalmaya devam etmiştir. Burada bulunan yerli halk Ermeni ve Süryani idiler. Burada da Siverek kalesinin Diyarbekir ve Harran- Urfa ve Hısn-ı Mansur arasında stratejik bir noktada geçiş güzergâhı üzerinde önemli bir kale ve karakol olduğu anlaşılmaktadır[17].

1146 yılında Nureddin Mahmut Zengi tarafından Urfa Haçlı Kontluğuna son verilerek Bizanslılar bölgeden tamamen silindiler[18]. Bu tarihlerde bölgeye Türkmen boyları gelmeye başladı. Siverek yeniden Bizanslıların eline geçmişti.[19] Sultan Alpaslan 1070 yılında Diyarbekir'den sonra Siverek'i de alarak Urfa'ya gitti. Siverek bu dönemde sık sık Bizanslılar ve Müslümanlar arasında el değiştirmiştir. Kalesinin ve bulunduğu mevkiin öneminden dolayı Urfa'dan Diyarbekir veya Ergani, Samsat tarafına giden ordular ilk önce Siverek'i zapt etmek ve yolu açmak zorunda idiler. Bu arada Siverek kalesinde bulunan Ermeni komutanlardan Bagusak (Bogos) ailesiyle birlikte Müslüman olmuştu. Vakayinamelerde bu ailenin çocuklarından Emir İsa'nın Gerger'e hükmeden Bizanslılarla mücadeleleri anlatılmaktadır[20].

Selçuklar, Eyyubiler ve Artukluların hakimiyetine giren Siverek ve çevresi Herzemşahların saldırısına uğramıştır. Herzemşahlar Selçuklularla yaptıkları savaşta Süveyda (Siverek) ve Sümeysatı (Samsat) yağmaladılar. 1243 yılı, Moğolların Anadolu'ya tam olarak egemen oldukları tarihtir. Selçuklular ve Artuklular Moğolların hâkimiyetini kabul ederek bölgede kalmaya devam ettiler. Ancak 1277 yılından sonra Moğollar Diyarbekir'i bir merkez olarak idare etmeye ve valilerini kendileri merkezden göndermeye başladılar[21]. Daha sonra Timur'un desteklediği

[16] İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih* Dar'ul-Kitabu'l-İlmiyye, Tahkik: Ebi'l Fida Abdullah el-Kadi, Beyrut Lübnan, C.8 s.220; Ebu'l-Ferec, Gregory Ebu'l-Farac Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.291, Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (çev. H.D. Andreasyan) TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.58

[17] Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vakayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.58; İbnu'l- Esir; C. IX, s. 342.

[18] Işın Demirkent; Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1118-1146) C. II, TTK Ankara 1994, s.110

[19] Urfalı Mateos Vekayi-namesi'nde Selçuk komutanlardan Horasan Salarının Siverek kalesini zapt edişini şöyle anlatır "…O sonra büyük ordusuyla beraber Urfa memleketine, Severags (Siverek) denilen kaleye karşı yürüdü. Orada muhafız olarak 200 Frank atlı askeri bulunuyordu bunlar Türklere karşı koydular. …Müslüman askerleri Sevaverek ve Nisib memleketlerine taarruz ettiler." Mateos. s.125.

[20] Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, (1118-1146) C. II, TTK Ankara 1994, s.145.

[21] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 408.

Karakoyunlular ve Akkoyunlular bölgeye geldiler. Akkoyunlular Diyarbekir'i merkez edindiler. Akkoyunların Karacadağ ve Siverek'te zaman zaman Karakoyunlularla karşı karşıya geldikleri anlaşılmaktadır. Bugün de Siverek'te bulunan yer ve aşiret isimleri Karakoyunlular ile Akkoyunlardan izler taşımaktadır[22]. Hatta Osmanlılar bölgeyi fethedip Siverek'te yaptıkları ilk tahririn başına daha önce burada hüküm süren Akkoyunlu hükümdarı Hasan Padişah'ın (Uzun Hasan) kendi döneminde ilan ettiği kanunnameyi aynen koyarak bir müddet bu kanunnameye göre bölgeyi idare etmişlerdir[23]. Akkoyunlu Sultanı Hasan Padişah 1473'te Fatih Sultan Mehmet ile yaptığı savaşta yenilince Akkoyunlu Devleti 1507 yılında yıkılmış bundan sonra yerini Safeviler doldurmaya başlamışlardır. Şah İsmail'in yıllarca Bizans ve İranlılar arasında savaş ve mücadeleye sahne olan bölgede gittikçe ilerlemesi Osmanlı Devleti'nin dikkatini buraya çekti. 1507 yılında Diyarbekir'e Muhammed Han Ustaclu adlı bir komutanını atayan Şah İsmail'in gözü Anadolu'nun iç taraflarında idi[24]. Safevilerin özellikle Şah İsmail ve babası döneminde başlayan faaliyetleri Osmanlıları ciddi şekilde rahatsız etmeye başlamıştı. Şii propagandası Anadolu'nun içlerine kadar yayılmış ve bu inancın takipçileri Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde isyanlar çıkarmaya başlamışlardı. Şahkulu[25] ve benzeri isyanlar Antalya ve Batı Anadolu şehirlerini bile etkisi altına almaya başlamıştı. Şia propagandasının tehlikeli bir boyut alması, devletin birlik ve bekasını tehlikeye düşürebilirdi. Yavuz Sultan Selim bu tehlikenin isyan boyutuna ulaştığı dönemde tahta geçti. Bu dönemde yüzü Balkanlara ve batıya dönük olan Osmanlılar imparatorluğun doğusunda Diyarbekir, Urfa, Mardin ve Siverek'i de içine alan bölgede henüz tam bir hakimiyet kuramamıştı. Bu bölgeler Akkoyunluların bölgeden ayrılması ile tamamen Safevilerin denetim ve etkisi altına girmişti. Bu siyasi ortamda tahta geçen Yavuz, büyük bir ordu hazırlayarak, çevredeki yerel güçleri de yanına alarak, 23 Ağustos 1514 yılında Şah İsmail'i Çaldıranda yenmiş ve Safevilerin başkenti olan Tebriz'i de alarak 6 Eylül 1514'de alarak kış şartlarının zorlamasıyla Amasya'ya geri dönmüştü[26].

[22] M. Salih Erpolat, *XVI.Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimleri* Selçuk Üniversitesi Üniversitesi SBE, Konya 1999, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 284.
[23] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK. Ankara, 1988, s. 283; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.III, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 283.
[24] Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* s.15.
[25] Feridun Emecen; "Şahkulu Baba Tekeli", DİA, C. 38, Ankara 2010, s. 285.
[26] Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* s.15.

Sultan Selim, karşısındaki en büyük Türkmen gücü ve Şii Şah İsmail'i yenmiş ve Safevilerin başkenti Tebriz'e kadar giderek gücünü ortaya koymuştu. Daha sonra kışı geçirmek üzere de Amasya'ya dönmüştü. Ancak bölgedeki Kürt Emirlikleri Akkoyunlulardan sonra Safevilerin yönetimine girmişlerdi[27]. Bu emirlikler iki büyük güç arasında en büyük denge unsuru idiler. Kürt emirlerinin kimin yanında yer alacağı çok stratejik bir önem arz ediyordu. Aslında Kürt beyleri bulundukları coğrafyanın da kendilerine tanıdığı şartları kullanarak kolay kolay ve tamamen bir devletin hükmü altına girmemişlerdi. Bu beylikler, zapt edilmesi zor bir coğrafyada ve genellikle iki büyük gücün kesişme ve buluşma noktaları olan ve sınır sayılabilecek alanlarda hüküm sürmekte idiler. Büyük güçlere gevşek bir bağlılıkla ve şartlara göre dayanmışlar, şartlar değiştiğinde de saflarını kolaylıkla değiştirmişlerdir. Karşılıklı iki büyük gücün bölgede oluşu Kürt beylerine avantaj sağlamış ve ilişkiler bozulduğunda diğer büyük gücün yanında yer alabilmişlerdir [28].

İşte Kürt beyliklerinin çevre devletlerle durumları bu minvalde iken Şah İsmail'in bölgede kuvvetlenmesi ile Kürt Mirleri şaha bağlılıklarını bildirmişlerdi. Ancak Şah İsmail de Akkoyunluların düştüğü hatayı tekrarladı. Kürt beylerine güvenmeyerek veya onlara gereken değeri vermeyerek, hatta emirlik yetkilerini ellerinden alıp, kendi valilerini ya da aynı bölgeden ancak geçmişte yöneticilik yapmamış Kürtleri emirlerin yerine atıyordu. Öyle ki, kendi başkenti Tebriz'e giden Kürt beylerini hapse attırıp, onların yerlerine kendi adamlarını atadı.[29] Kürt emirliklerinin bulunduğu bölge Safevilerin elinde idi. Yavuz'un Tebriz'den Amasya'ya döndüğü sırada Kürtlerin büyük âlim ve tarihçilerinden Heşt Behişt adlı Osmanlı tarihi eserinin müellifi ve büyük bir politika dâhisi olan İdris-i Bitlisi Urmiye'den Diyarbekir'e kadar olan bölgede bulunan ve bir kısmı Şah İsmail'e bağlılık için Tebriz'e giden Kürt emirlerini Osmanlı devletine bağlamak için görevlendirildi. Kürtler arasında büyük bir nüfuzu bulunan değerli âlim ve tarihçi İdris-î Bitlisî, Kürt beylerini iyi tanıyan ve bölgenin adet ve geleneklerinin farkında olan ve Kürt emirlerinin itibar ettiği bir şahsiyet idi. Gerek şahsiyeti gerekse yukarıda sayılan nedenlerle Bitlisi'nin çalışmaları kısa sürede başarı ile sonuçlanmış ve Kürt emirleri Osmanlı safına geçmişlerdir. Şah İsmail'in bölgeye atadığı valilerin şehirleri

[27] Faruk Sümer; *Karakoyunlular*, C.1, TTK Basımevi, 1991, s.133
[28] Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 204.
[29] Şerefhane, *Şerefname*, Çev. M. Emin Bozarslan, Diyarbakır 1997, Deng Yayınları, s. 58.

nasıl yağmaladığı ve insanları ne şekilde katlettiği hatırlanınca Kürtlerin Safevilerin zulmünden kurtulmak için Osmanlı'dan yardım istemeleri ve ona yardımda bulunmaları daha çok anlaşılmaktadır. Kürt beyleri Yavuz'a bağlılıklarını bildirerek Kürdistanda Safevilere karşı isyan hareketlerini başlattılar[30].

İdris-i Bitlisinin faaliyetleri sonucu 25 Kürt emirliği Osmanlı tarafına geçti. Şah İsmail'e bağlılıkları devam eden diğer Kürt beyleri, çıkan çatışmalar sonunda tek tek yenililince, bunlar da Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirdiler. İdris-i Bitlisi'nin de aracılığı ve ısrarı ile Sultan Selim daha önce Akkoyunlu ümerasından, tecrübeli bir asker ve devlet adamı olan Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Diyarbekir'i Safevi kuşatmasından kurtarmak için görevlendirdi. Bıyıklı Mehmet Paşa Diyarbekir'e doğru yola çıktığı sırada İdris-i Bitlisi de Kürt beyleri ile beraber büyük bir kuvvetle Diyarbekir'in imdadına yetişmiştir. Diyarbekir'deki Safevi kuvvetleri şehirden kovuldu. Büyük bir kısmını da öldürüp Sultan Selim'e bağlılıklarını göstermiş oldular[31]. Safevi komutan Karahan Mardin'e kaçtı. Diyarbekirliler Safevilerden ve Karahan'ın kuşatmasından kurtulmanın sevinci ile Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna ve yanındaki Kürt beyleri ile İdris-i Bitlisi'nin maiyetine kapılarını açmıştır. Eylül 1515'te Diyarbekir Safevilerden kurtularak Osmanlıların hâkimiyetine geçmiş oldu. Bunun üzerine Bıyıklı Mehmet Paşa Diyârbekir Beylerbeyi olarak atandı. Ancak Safevilere son darbe Osmanlı ordusu ve Kürt beylerinin emrindeki kuvvetlerin yardımı ile Mardin'de vuruldu. Mardin'de Dede Kargın mevkiinde Safevilerle yapılan karşılaşmada, Safevi komutanı Karahan öldürülerek bölge Safevilerden tamamen temizlendi (15-20 Mayıs 1516)[32]. Mardin İran kuvvetlerinden alındıktan sonra henüz Safevilerin elinde olan Hısn-ı Keyfa Kalesi ile Çermik ve Urfa kaleleri de bölgedeki Kürt beyleri ve İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sayesinde sulhen teslim alınmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, Siverek de Urfa ve Çermik'in teslim olduğu tarihte Osmanlı ordularının hâkimiyetine girmiştir. Diyarbekir ve çevresi Safevilerden temizlendikten sonra bütün bölge birleştirilerek merkezi Amid olmak üzere Diyarbekir Eyaleti oluşturulmuştur. Siverek de Diyarbekir Eyaletine bağlı klasik bir sancak konumundadır.

[30] Bkz: İbrahim Özcoşar, Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş, *Osmanlı Devleti ve Kürtler* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s. 9-37, Joseph von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, C.6, s.17. Hammer, C. IV, s. 167; Nejat Göyünç, s. 16; Martin van Bruneissen, s. 214.
[31] Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* s.17.
[32] Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* s. 27.

1.2. Osmanlı Döneminde Siverek'in İdari Yapısı

Osmanlı Devleti, 1515 Eylül ayı ortalarında Amid'i, 1517 yılının mayıs ayında da bölgedeki diğer şehirleri Şah İsmail'e bağlı Safevilerden tamamen temizledi. Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra Diyarbekir bölgesinde, merkezi Amid Livası olan Diyarbekir Beylerbeyliği oluşturuldu . Bölge Osmanlı yönetimine geçtikten sonra yapılan düzenlemede Siverek'in idari taksimat içindeki yeri ve kendisine bağlı yerleşim yerleri belirlendi[33]. 924/1518 tarihli ve 64 numaralı tahrir defterine göre Siverek'in bağlandığı Diyarbekir Eyaleti on iki livadan oluşmaktadır[34]. Bunlar "*Amid, Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harprut, Arapkir, Kığı, Çemişgezek*" livalarıdır. Siverek Sancak Beyi "*Şefkat Bey*"dir. Daha sonra yapılan tahrirde "*Liva-i Siverek'in Mir Muzaffer Oğlu tasarrufunda*" olduğu kayıtlıdır[35]. Bu günkü Viranşehir ve Mardin arasındaki bölgede 1518 yılındaki tahrire göre Diyarbekir Eyaletine bağlı bir liva olan Beriyyecik'te sancak beyi olan Tur Ali Bey de "*Ebubekir adlı Siverek beyinin oğlu*" olarak zikredilmektedir.

1518 yılında yapılan tahrire göre Siverek idari taksimatı da şöyledir. Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olan Siverek'te Nefs-i Siverek ile beraber dört nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar; Bucak, Oşun, İn ve Heylun nahiyeleridir. Bu nahiyelere bağlı 147 köy kayıtlara geçmiş, ancak bazıları boş (hali) gözükmektedir. Daha sonra 1530'da yapılan ikinci tahrirde, sancak konumunu koruyan Siverek'e yeni bir nahiye bağlanmıştır. Bu nahiyenin adı kayıtlarda Çıbıkdan olarak geçmektedir. Çıbıkdan, Siverek Sancağının en çok köye sahip nahiyesidir[36]. 1518 ile 1530 tahrirlerinde ve daha sonra 1566'da bir daha yapılan tahrire göre Siverek Sancağının idari taksimatı şöyledir;

1- Nefs-i Siverek, 2- Oşun Nahiyesi, 3- İn Nahiyesi, 4- Bucak Nahiyesi, 5- Heylun Nahiyesi[37], 6- Çıbıkdan Nahiyesi [38].

---

[33] 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri 937/1530. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1998.

[34]Amid şehir merkezini ifade ederken, Diyarbekir belli bir döneme kadar bölge adı olarak kullanılmaktadır. Amid Livası Diyarbekir Vilayetinin merkezi konumundadır.

[35] Nejat Göyünç, Diyarbekir Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.23, Mart 1969, s. 31.

[36] 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr, s.22-23.

[37] 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr, s.23.

[38] Çıbıkdan (veya Çaykadan) Nahiyesi ilk tahrirde sayılmamıştır. Çıbıkdan Nahiyesi Berriyecik bölgesindeki köyleri kapsamaktdır. Burası, Viranşehir-Urfa ve Siverek'in güneye bakan çöl kısmı ile Karacadağ'da bir kısım köylerden oluşan geniş bir bölgedir. Siverek'in güneye açılan ve "Çöl Ağzı" denen bölgesidir. 1530 ve 1566 tahrirlerinde Çıbıkdan Nahiyesi Siverek'in en çok yerleşim alanına

Siverek Sancağının idari sınırları Osmanlı dönemi boyunca çok az değişikliğe uğramıştır. Siverek, Osmanlı idaresinde Tanzimat'ın ortalarına kadar sancak olarak yönetilmiştir. Siverek bir sancak merkezi olduğu gibi, aynı zamanda adli bir birim olarak kadısı bulunan bir kaza merkezi idi[39]. Bu yazışmalarda merkezden yapılan hitaplarda Siverek Beyine ve Siverek kadısına çeşitli hükümler ve fermanlar gönderilmiş, Siverek beyleri çeşitli görevlerde görevlendirilip, bazen de merkeze giden şikâyetler sebebi ile Siverek Beyi ve kadısı ikaz edilmişlerdir. Bu dönemde tespit edebildiğimiz Siverek yöneticileri şunlardır. Siverek Beyi Ebubekir, Mir Muzaffer oğlu, Şefkat Bey ve Sancağı Beyi Abdullah[40]. Hacı Beg oğlu Ahmed. Nitekim H. 972 tarihli bir mühimme kaydında sabık Bitlis Bey'inin şimdi Siverek Beyi olan "*Hacı Beg oğlu Ahmed*"'in ismi zikredilerek beratsız olarak tımar tasarruf etmenin önlenmesi istenmektedir.[41]

Bizans ve Safeviler bölgeden çekildikten sonra, Osmanlı Devleti buralarda tahrirler yaparak, idari teşkilatlanmayı tamamladı. Artık bölgede, savaşların olmadığı sakin ve uzun bir dönem başlamıştır. Öyle görünüyor ki, Siverek bu tarihten sonra yüzyıllarca orta büyüklükte, sessiz ve sakin, üzerinde bulunduğu Erzurum-Halep hattı gibi bir ticari yol güzergâhında bulunmanın ötesinde idari olarak çok da dikkat çekmeyen bir kasaba olmuştur. Siverek sancak olarak merkezin dikkatini ancak vergi, asker ve tımar davaları ile bazı asayiş olayları dolayısıyla çekmiştir. Değişik tarihlerde merkezden Siverek beylerine ve kadılarına gelen emirler ve yazışmalar da bunu göstermektedir. Yukarıdaki belgede Siverek Beyi tımarların düzenlenmesi ve daha düzenli vergi toplanması dolaysıyla kayda geçmiştir.

Siverek ile merkezin idari olarak ilişkileri, devletin ihtiyaç duyduğu vergi, asker tedariki ve idaricilerinin asayişe dair davranış ve görevlendirmeleri bağlamındadır. Nitekim Siverek beyinin görevlendirildiği bir hükümde;

---

sahip nahiyesidir. Nitekin Eyüp Nebi Vakfının bulunduğu Tılgören Karyesi bazı kayıtlarda Siverek'e tabi Birecik Nahiyesinde bulunduğu kayıtlıdır. "Nezaret-i Evkaf-ı Hümayüna mülhak evkafdan Amid müzafatından Birecik'in (Beriyecik olmalı) Tılgören Nahiyesinde vaki' Hazreti Eyüp'en-Nebi Aleyhi's-Selam Vakfından …" Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf, (Bundan sonra C. EV) Dosya: 165, Gömlek No: 8220, 29 s.1252, 15 Haziran 1836.

[39]"Diyarbekir Beylerbeyine gönderilen emirde, Siverek Kadısı mektup gönderip Siverek Sancağı Beyi Abdullah'ın Subaşılar…" Divan-ı Humayün Sicilleri Dizisi: I, 3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Ankara 1993.

[40] Divan-ı Humayün Sicilleri Dizisi: I, 3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Ankara 1993.

[41] "Sâbıkâ Bitlis Beği olup hâliyâ Siverek Beği olan Hacıbeğ-oğlı Ahmed dâme ızzühû". 6 Numaralı Mühimme Defteri Hüküm No: 462, 972/1564-1565.

Diyarbekir'den Halep'e giden "*Kapucular Kethüdası*" ve maiyetindekilerin Birecik Kalesi'nde "*Miri aşiretler*" ve "*nice ekrad*" tarafından yollarının kesilip, bazılarının yaralandıkları bildirilmektedir. Adı geçen aşiretlerin yol kesip, yolcuları katl ettikleri ve eşyalarını gaspettiklerine işaret edilerek, bunların haklarından gelinip, fesatlarının önlenmesi için "*Siverek Beyi Beşir Kul*"un görevlendirildiği görülmektedir[42]. Merkezden Siverek'e gönderilen bir başka emirde, "*muzakayamız vardır*" diyerek vergilerinin affedilmesini isteyen Bozulus mukataası mültezimi Siverek Beyi Yusuf'dan mir-i malının mümkün mertebe toplanması ve "*emr-i şerife muhalif kimesneye iş gördürmemesi*" istenmektedir[43]. 1596 yılında "*Siverek Sancağı inayet olun*"an İsmail'den istenen de yine vergilerin usulüne göre toplanması işidir[44].

Siverek idarecilerinden istenen önemli görevlerden biri de özellikle Osmanlı toprak ve ordu sisteminin özünü oluşturan tımarların tevcihi, vergilerin toplanması ve seferde asker bulundurma görevleri idi. Bu görevleri bir klasik sancak olan Siverek yöneticileri de uygulamışlar ve merkezin gündemine de bu konularla ilgili olarak gelmişlerdir. Ancak mühimme hükümlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu işlemlerin zaman zaman aksadığı görülmektedir. Siverek Sancağında merkez ile ilişkiler yukarıda bahsedildiği gibi vergi konusu ve tımar dışında en çok idarcilerin uygunsuz davranışlarından dolayı yapılan şikâyetler ve asayiş sorunu etrafında şekillenmiştir. İdarecilerin karıştığı veya önlemekte aciz kaldıkları asayiş sorunları nedeniyle ikaz edildikleri sık sık belgelere yansımıştır.

1.3. Tanzimat Reformlarının Siverek'te Uygulanması

Osmanlı Devleti II. Mahmut'un başlattığı ve daha sonraki devlet adamları ve padişahların devam ettirdiği merkezileşme politikaları ve Avrupa modeli (özellikle Fransız idare sitemi) denemeleri ile Tanzimat döneminde önemli değişikliklerin uygulamaya konduğu bir aşamaya gelmiştir.[45] 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı bazı bölgelerde hemen uygulanamadı. Yaklaşık on yıl içinde Tanzimat

[42] 6 Nolu Mühimmenin Zeyli, Hüküm No: 159.

[43] 34 Numaralı Mühimme Defteri Hüküm No: 620.

[44] 74 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 43.

[45] Musa Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi, *Belleten Dergisi*, C.LIII, S.206(1988), s. 237; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK Basımevi, Ankara 201, s. 154.

reformları bütün ülkede uygulanmaya konuldu. Siverek'in de içinde olduğu Diyarbekir Eyaletinde Tanzimat 1845 yılında uygulanmaya başlandı[46].

Tanzimat reformlarının en önemlisi mülki idare ile adliye teşkilatında yapılan değişikliklerdir. 1840 yılında özellikle vergilerin daha iyi toplanması amacını güden, iltizamla vergi toplanmasını sonlandıran bir düzenleme idi. Bu amaçla yeni dönemde muhasıllık kurumu ve taşrada bu kurum yöneticilerine yardım edecek meclisler kurulmaya başlandı. Ancak muhasıllarla artması beklenen vergi gelirlerinde artmak bir yana, bu gelirlerde azalma olduğu görülünce kısa dönem sonra (1842 yılında) muhasıllık uygulamasından vazgeçildi[47]. Bu döneme ait Siverek'te neler yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılmadı. Ancak Siverek'in tabi olduğu Diyarbekir Eyaleti'nde Tanzimat'ın 1845 yılından sonra uygulanmaya başlanması, en azından bu tarihe kadar burada eski düzenin devam ettiğini göstermektedir.

Tanzimat reformları bağlamında şehirlerin idari yapılanmalarında ve kapsadıkları alan ile sınırlarında yeni düzenlemeler yapıldı. Ancak bu idari düzenlemeler uygulamada beraberinde sorunlar getirmiştir. Taşradaki şehir ve kasabaların, coğrafi veya özel şartları göz önünde bulundurulmadan yapılan düzenlemelere karşı yer yer tepkiler oluşmuş, tepkiler üzerine mahalli şartlar göz önüne alınarak bu değişiklikler yeniden gözden geçirilmiştir. Tanzimat Reformları daha çok yurtluk-ocaklık statüsündeki şehirlerde problemlere neden olurken, klasik sancak statüsünde olan Siverek'te bu anlamda herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır. Ancak Siverek'in de diğer bölgelerde olduğu gibi yönetim birimi olarak sınırı ve statüsü bu dönemde sık sık değişikliğe uğramış, bu durum ahalinin itirazı ve şikâyetlerine neden olmuştur.

1.4. Tanzimat Dönemi'nde Siverek'in İdari Yapısı

Siverek, 1518 yılında yapılan tahrirden, Tanzimat'ın Diyarbekir'de uygulanmaya başlandığı 1845 yılına kadar idari olarak bu eyalete bağlı bir klasik sancak statüsünde kalmaya devam etmiştir. Ancak 1809 tarihli bir belgede Siverek "*Maden-i Humayunun semt olduğu kazalar*" arasında sayılmakta ve bu kazalarda maden eminlerinin birinci derece görevli oldukları anlaşılmaktadır. Bu tarihte adı geçen kazalar Diyarbekir Eyaleti içinde olmakla beraber, Maden-i Humayun

[46] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013, s.192.
[47] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 209.

kazalarından sayılmaktadırlar. Diğer Maden-i Humayun kazaları şunlardır: Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Erğani Çüngüş[48]. Adı geçen Maden-i Hümayun kazaları daha sonra Harput'a bağlanmışlardır. 1845 yılında Harput Eyaleti teşkil edildi. Maden-i Hümayun Emaneti Harput ile birleştirilerek[49] Siverek de buraya müdürlükle yönetilen bir kaza statüsüne bağlandı. Siverek, 1518 yılından beri bağlı olduğu Diyarbekir Eyaleti sınırlarına ilk defa dâhil edilmeyerek 1845'te Harput eyaleti sınırları içine alınmıştır[50]. Bu tarihte Siverek Kazası Müdürlüğüne Redif Askeri kaymakamlarından Ömer Bey atanmıştır[51]. Nitekim 1847 tarihli bir başka belgede Siverek'in Harput Eyaleti dahilinde Maadin-i Hümayun kazalarından olduğu belirtilmektedir[52].

Siverek Sancağı 1273 yılı Devlet Salnâmesinde (1 Eylül 1856) Harput Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak görünmektedir. Ancak sancağın ismi "*Liva-i Behisni nam-ı diğer Süverek*" olup, livanın ilk kazası da Süverek olarak kaydedilmiştir. Livanın diğer kazaları da şunlardır. Gerger, Hısn-ı Mansur maa Kahta, Behisni maa Aşair-i Çakallu, Atmalu, Nahiye-i Hüveydi, Sumaysad, Birüş Aşireti ve Alyatlu Rişvani Aşireti[53].

Taşradaki yerleşim birimlerinin idari statülerinde sık sık değişiklerlere gidilmesi dönemin reform sancılarını da yansıtmaktadır. Siverek, Tanzimat'ın başında önce yeni bir eyalet olan Harput'a, Maden-i Hümayun kazaları arasında bağlanmış, daha sonra Diyarbekir'den ayrı olarak teşkilatlanan Harput Eyaleti'nde önce sancak, sonra müdürlük statüsüne indirilmiştir[54]. Tanzimat ve Meşrutiyet, hatta Cumhuriyet döneminin başına kadar Siverek'in idari statüsünde sürekli değişilikler yapılmıştır[55]. Siverek'in idari sınırları bir ara Maraş ve Rumkale'ye kadar genişleyerek, Behisni, Hısn-ı Mansur, Samsad ve Gerger'i de[56] içine alacak şekilde genişletilmi, sancak

[48] Yılmazçelik, s. 196.
[49] Yılmazçelik, s. 209.
[50] BOA, C.DH. 268-13399. 11 05/1261/18 Mayıs 1845.
[51] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye, (Bundan sonra C. DH) Dosya: 268, Gömlek No: 13399. 11 05/1261/18 Mayıs 1845.
[52] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, (Bundan sonra MVL) 19-7. H. 27 Za 1263- 6 Kasım 1847 "Diyarbekir Eyaletine merbut olarak Harput Eyaleti dahilinde vaki meadin-i hümayun kaimmakamlığı kazalarından Çermik ve Erğani ve Siverek kazalarında…"
[53] Devlet Salnamesi, Def'a 10, Sene: 1272/1855 ve Def'a 11.Sene: 1273/1856; Baykara, s. 236.
[54] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı, (Bundan sonra A.MKT.UM.) Dosya: 394, Gömlek No: 95, 1276 B/13 5 Şubat 1860.
[55]Siverek Cunmhuriyet döneminde de önce il yapılmış, daha sonra 1927 yılında ilçe statüsüne indirilmiştir.
[56]Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Meclisi Vala, (Bundan sonra İ. MVL.) Dosya: 363 Gömlek No: 1588, 3 R. Ahir 1273/10 Aralık 1856.

merkezi olmuş, daha sonra müdürlüğe tahvil edilerek Harput'a bağlanmıştır. Siverek, 1847 yılında oluşturulan Kürdistan Eyaleti'ne[57] 1862'de dâhil edilmiş, ancak Siverek Sancağı sınırları içinde olan Hısn-ı Mansur, Behisni ve diğer birimler "*gayr ez Siverek*" diğer kazalar Kürdistan Eyaletine bağlanmayı istememişlerdir. Bu durum Hısn-ı Mansur, Harput ve Siverek ahalisi ve meclisleri arasında ciddi mücadele ve şikâyetlere neden olmuştur. Sancak merkezinin Hısn-ı Mansur olup, Siverek'in kendilerinden ayrılması için Harput ve Hısn-ı Mansur ahalisi aldıkları meclis kararlarını yetkililere telgraflarla iletmişlerdir.

1840'ta uygulanmaya başlanan muhassılık kurumu istenen sonuçları vermediği için iki yıl sonra tekrar yeni bir düzenleme ile vergide kısmen iltizam sistemine dönülmekle beraber, yeni sistemde kazaların statüsü değiştirildi. Daha önce sadece adli bir birim olarak kadıların görev alanlarını belirten kaza tabiri artık hem idari hem de adli bir birim anlamında kullanılıyordu. Her ne kadar yeni birimin adı klasik Osmanlı idari ve adli teşkilatında adli bir birim olan "*kaza*" ismi ile kurulmuşsa da bu yeni kazalar daha önceki kaza statüsünden tamamen farklı bir yapılanmadır. Osmanlı Devleti'nde bir kadı veya naibin bulunduğu yerlere adli bir birim olarak kaza denmekte idi. Bu bir eyalet merkezi, sancak veya bir kasaba da olabilirdi[58]. Yeni dönemde, daha önce klasik sancak merkezi olan Siverek artık kaza merkezidir. Nitekim Siverek Sancağı ile Nefs-i Siverek kazası tabirleri aynı anlama gelmiyordu. Sancak'ın kapsadığı alan ve sınırları ile sancak merkezi sayılan Nefs-i Siverek farklı idi. Dolayısıyla Tanzimat'tan önceki kaza ile bu düzenlemeden sonraki kaza kavramı da aynı anlama gelmemektedir. Adli bir birim olan "*kaza*"da kadılar yargı ile beraber diğer beledi ve idari hizmetlere bakarken, yeni bir idari birim olan "*kaza*"nın ise başına müdür getirildi. Siverek daha önce adli bir birim olan kaza merkezi iken, bundan sonra artık idari bir birim olan kaza olup, müdür yönetimi altında idare edilecektir. Bu bölüm

[57] Kürdistan Eyaleti, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşanın teklifi ile, merkezi hâkimiyetin (asayiş ve kontrolün) sağlanması amacıyla teşkil edildi. Osman Paşa'ya göre; "…Diyarbekir Eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip, dirayetli ve vukuflu bir zat vali olarak tayin edilirse (bölgede) merkezi hâkimiyeti…" Sağlamak mümkün olacaktı. Ayrıca Diyarbekir Defterdarına gönderilen şukkada; "*bugün eyadi-i eşkiyadan tahlis buyurulmuş olan havali-i Kürdistan'da tesis-i nizamat-ı daimiyesi zımnında bir idare-i mahsusa konulması lazım gelerek Diyarbekir eyaleti ile sair mahal-i malume birleştirilip Kürdistan eyaleti tesmiyesiyle*" Kurulacak eyaletin özel bir statüde olacağını kararı alındı. Sultanın Abdulmecid'in cevabı ise: "…*havâli-i Kürdistan'ın te'sîs-i nizâmât dâiyesiyle ahâlinin te'mîn-i sa'âdet ve asâyiş-i halleri lâzımeden olduğuna binâen mahâll-i merkûmenin ol suretle bir eyâlet ittihâz olunarak Kürdistan Eyâleti tesmiye ve kasaba-i merkûmenin merkez olmasına*…" BOA, İ.MSM, Dosya: 51, Gömlek No: 1310, 20 C. Evvel 1263/6 Mayıs 1847.

[58] Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi, s. 237.

altında önce kaza olarak Siverek müdürleri, sonra sancak olarak Siverek kaymakamları ve bu idarecilerin görev süreleri ile atanma ve azledilmeleri incelenecektir.

1.5. Merkezin Taşradaki Temsilcileri

Tanzimat'ın bölgede uygulanmaya başlamasıyla idari taksimatta ve yönetim kadrolarındaki problemler uzun süre devam etti. İdari yapılanma bir türlü istikrar kazanmıyordu. Bazı uygulamalar denendikten sonra kaldırılıyor veya yeniden düzenleniyordu. Siverek de bu dönemde idari olarak önce kaza, daha sonra sancak ve liva merkezi sonra tekrar kaza merkezine dönüştürülmüştür. Tüm bu değişim ve dönüşümler elbette sancısız geçmiyordu. Yeni düzenlemelere karşı yer yer direnişlere kadar varan itirazlar ile beraber yerel yönetim kadrolarında da çeşitli uygunsuzluklar, tahkikatlar, azil veya sürgünler eksik olmuyordu[59].

Siverek'te de benzer süreçlerde kendine özgü problemler ortaya çıkmıştır. Bu problemlerden birisi, idari sınırlardaki istikrarsızlık, ikincisi de merkezin atadığı yöneticilerle ilgili sorunlar idi. İdari olarak kaymakamlık merkezi olup olmama sorunu da Siverek ile Hısn-ı Mansur ve bağlı kazalar arasında uzun süre mücadele ve yazışmalara neden olmuştur. Yöneticilerle ilgili sorunlar daha çok, idarecilerin idarede başarısızlıkları ve yerel güç unsurları ile olan ilişkilerinde ortaya çıkmakta idi. Siverek'e müdür veya kaymakam olarak gönderilen yöneticilerin akıbetleri, çok kısa sürelerle yerlerinin değiştirilmesi veya çoklukla uygunsuz bir hareketlerinden dolayı azledilmeleri ile sonuçlanmaktaydı. Bir kısım müdür ve kaymakamlar da yerli ahali ve daha çok da eşraf kesimi ile değişik sorunlar yaşıyorlardı. Bu sorunların başlıcaları, vergi toplama konusunda beceriksiz olmaları, vergi iltizamlarının dağıtmında adam kayırma veya ahaliye değişik şekillerde zulmeden ve şikâyete konu olan kişilere göz yumma veya otoritesini onların ellerine teslim etme, ya da asayişi sağlayamama gibi nedenlerle Siverek'e gelen müdür ve kaymakamlardan pek çoğu mahkemeye verilmiş ve azledilmişlerdir.

1842 yılında oluşturulan yeni idari sistemde, vilayetler vali, sancaklar da kaymakamların yönetimine bırakıldı.[60] Yeni bir idari birim olan kazalara da müdürler atandı. Kazalara o şehrin ileri gelenleri tarafından (meclisler) seçilen, asayiş ve

[59] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 224.
[60] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 240.

vergilerin düzenli toplanmasından sorumlu "*Eşraf-ı hanedandan birer müdür*" atanmaya başlandı[61].

Kazaların yöneticileri olan müdürlerin yerli hanedandan olmaları ve şehrin ileri gelenlerinin teklif ve seçimleri ile belirleneceği belirtilmişti. Ayrıca müdürlerin, işini bilen, becerikli, devletin ve halkın menfaatini koruyabilecek kimselerden olması istenmişti. Osmanlı'da özellikle para ve vergi işi ile uğraşan ve halkla bire bir ilişkisi olanlar hakkında devlet gelirlerini korumak amacıyla kefalete bağlanma kuralı uygulanıyordu. Bu kural kaza müdürleri hakkında da işleme konuldu. Müdürlerin yolsuzluk yapmaları veya toplanan vergi gelirini zimmete geçirmeleri durumunda sorumluluk kefillerinde olacaktı.[62] Ayrıca müdürlerin, asayişi sağlayamamaları ve vergi toplamada usulsüzlük yapmaları durumunda, valiler tarafından görevden alınma ya da sürgüne gönderilmeleri hükme bağlanmıştı. Ahali arasında asayişi sağlayamayan ve idareyi kötüye kullanan memurlar görevden alınmakta ve yerlerine tecrübeli memurlar aranmaktadır. Nitekim Siverek kaymakamı da aşiretler arasındaki düşmanlığı giderip memlektin asayişini sağlayamadığı için görevinden alınmış ve yerine tecrübeli bir memur atanması validen istenmiştir[63].

1.5.1. Mülki Amirler; Kaymakam ve Müdürler

Aşağıda Tanzimat'ın uygulanmaya başlamasından sonraki süreçte Siverek'te yöneticilik yapan bazı kaymakam ve müdürlerin göreve atanma şekilleri, görevleri sırasında merkez ile yerel güç unsurları arasında kaygan bir zeminde, yeni yeni oturmaya başlayan reformlar sürecinde, çoğunlukla suçlanarak görevden azledilmeleri ve nadiren de olsa taltif edilenler kısaca belgelerin izin verdiği kadar inceleneceklerdir. Siverek kazasında görev yapan ve belgelerde adı geçen diğer yöneticiler hakkında

[61] Çadırcı, *Türkiye'de Kaza Yönetimi*, s. 238.
[62] Çadırcı, *Türkiye'de Kaza Yönetimi*, s. 239.
[63] "Harput Valisine ; Eyalet dahilinde bulunan kazalar geşt-ü güzar olunduğu sırada Siverek kazasına dahi azimetle orada bulunup, yekdiğeri le muhasamat etmekte olan Millü ve Karakeçilü aşiretlerinin beynlerinde bi't-telif ahali ve memleketten matlup olan asayiş ve emniyeti istihsal buyrulduğu ve kaza-i mezburun kaimmakamının su-i idaresi cihetiyle kendüsüne icray-ı nasayih olunup fakat bunların eseri görülemediği halde asayiş-i memleket-i helelden vikayeten yerine me'murinden mücerreb birinin tayin kılınacağı ifadesini şamil tevarüd eden tahrirat-ı Behiyeleri … ve kaza-i mezkür meclisinin melfüf teşekkür mazbatası müeddası malumu senaveri olup zat-ı devletlerinin oraca dahi vaki olan hareket ve işar-ı valaları isabet ve muvafık-ı maslahat görünerek zikrolunan tahrirat ve mazbata arz ve takdim ile meşmülü nazar-ı ali-i hazret-i padişahi buyurulmuş olduğu beyanıyla şukka." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı, (Bundan sonra A. MKT.MHM.) Dosya: 102, Gömlek No: 83. 3 R. Ahir1273/1 Aralık 1856

fazla malumata ulaşılmamıştır. Ancak bunlardan bir kısmının halkla çeşitli anlaşmazlıklara adlarının karıştığı görülmektedir.

1.5.1.1. Ömer Bey ve Seyfullah Ağa

Tanzimat döneminin belgelerde adı geçen ilk yöneticilerinden birisi 1261 (1845) yılında müdürlük yapan ve Siverek Şeri'ye Sicillerinde kendisinden "*Müdürü vakt Ömer Bey*"[64] diye bahsedilen Redif Askeri Kaymakamlarından Kapucubaşı Ömer Bey'dir. Tanzimatın bölgede uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda (1845)[65] Siverek kaza müdürlüğüne getirilen Ömer Bey, nizamnamede buyurulduğu şekliyle "*Siverek Kazası eşrafından*" olup, kendisine "*Kapucubaşılık"* rütbesi verilmiştir[66]. Siverek kaza müdürlüğüne başladıktan bir müddet sonra yine Siverek eşrafından olup, Siverek Şer'ye Sicillerinde adından sıkça bahsedilen[67] Seyfullah Ağa'nın (Ömer Bey'in oğlu Halid'in iddiasına göre) iftiraları ile görevinden azledilerek malları elinden alınmış ve daha sonra vefat etmiştir. Ömer Bey'in vefatından sonra oğlu Halid Seyfullah Ağa'nın iftiraları ile babasının el konulan mallarının iadesini talep etmiştir[68]. Önce kapucubaşılık rütbesi tevcih edilip, Siverek Kazasına müdür olarak atanan Ömer bey'in bir yıl gibi bir sürede şikâyetlere maruz kalıp, mallarına el konulması ve müdürlükten azledilmesi Tanzimat'ın ilk yıllarında yöneticilerin biraz da diken üstünde olduklarını göstermektedir. Siverek Şeri'ye Sicillerinde "*Müdiri kaza*" olarak adı geçen Seyfullah Ağa ise, kısa bir müddet kaza müdürlüğü yapmasına rağmen adı bazı olaylara karışmış ve bir yıl sonra daha önceki kaza müdürü Ömer Bey'e iftira attığı ve halka zülüm yaptığına dair yapılan şikâyetler sonucunda görevinden alınmıştır[69].

1.5.1.2. Kapucubaşı Kürd Ahmed Ağa

Bir yıl içinde üç kaza müdürünün değiştiği Siverek'te 1849 yılı sonunda ilk Siverek kaza müdürleri arasında yer alan Yusuf Ağa'nın da kısa bir müddet sonra "*ehliyeti ve dirayeti olmadığından*" azledildiği ve yerine Rikab-ı Humayun

[64] Siverek Şeri'ye Sicili 443, (Bundan sonra S.Ş.S.) S.3, No: 12, Tarihsiz.
[65] Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu, s.192.
[66] BOA.C.DH. 268.133/99, 11.C. Ahir 1261/18 Mayıs 1845.
[67] S.Ş.S. 443, S. 30, No: 139,7 R. Evvel 1268/30 Ocak 1852.
[68] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Evrak, (Bundan sonra A. MKT.) Dosya:201, Gömlek No: 92, 17 Şaban 1265/8 Temmuz 1849.
[69] BOA, A. MKT 201/92, 17 Şaban 1265/8 Temmuz 1849.

Kapucubaşılarından Kürd Ahmed'in tayin edildiğini görmekteyiz[70]. Yusuf Ağa'nın, Şammar Aşiretinin harab ve perişan ettiği Siverek'te gerekli imar ve refahı sağlayamadığından azledildiğini belgeden anlıyoruz. Ancak yerine atanan kişinin kanunda belirtildiği gibi Siverek Hanedan ve eşrafının seçimi ile değil, atama ile bu göreve geldiği görülmektedir[71]. Kapucubaşı Kürd Ahmed'in Kasım 1849 yılında atandığı müdürlük süresi yaklaşık bir yıl sonra sona etmiştir.

1.5.1.3. Muhammed Ağa

Valilere gönderilen talimatlarda kazalara atanacak kaymakam ve müdürlerin evsafı ve kendilerinden ne beklendiği sık sık tekrarlanmıştır. Siverek sancağı sınırları dahilinde olan Gerger kazasına "*kaza-i mezburu idare eder*" emeli ile müdür olarak tayin edilen Eğin Kazası hanedanından Süleyman Ağa'nın kendisinden beklenen "*hüsn-ü idareye muvaffak olamadığı*" anlaşılmaktadır. Kaza müdüründen beklenen hüsn-ü idare ise, belgede açıkça belirtilmiştir. Buna göre; toplanması beklenen emvâl ve vergilerin toplanamadığı ve Süleyman Ağa'nın bu konuda gerekli kararlılık ve gayreti gösteremediği ifade edilmiştir. Azledilen Süleyman Ağa'nın yerine "*kargüzar, müstakimu'l-etvar ve idarede zev'il-iktidar, idare-i umur-u memlekete vakıf*" birinin müdür olarak atanması istenirken, böylece idarecilerde aranacak vasıflar da açıklanmıştır. Aslında Tanzimat reformlarının sahada uygulanamamasının en önemli nedenlerinden birisinin yeterli donanıma sahip bürokratların olmaması görüşü burada da açıkça görülmektedir. Süleyman Ağa'nın yerine atanan ve yukarıda zikredilen vasıfları taşıdığı özellikle belirtilen Divriği Kazası hanedanından Muhammed Ağa kefalete bağlanarak ve yeminden sonra müdür olarak nasb edilmiştir[72].

---

[70] S.Ş.S. 443, S: 12, No:55, Tarihsiz (1848 yılında Siverek'te Mültezim).

[71] "Bir müddeten beri Şammar Urbanı'nın tasallutundan dolayı perişan olan Siverek Kazası ahalisinin istihsali refahı ve mamuriyeti lazımeden olduğundan ve müdir bulunan Yusuf Ağa'nın ehliyeti ve dirayeti olmadığından anın azliyle yerine iki bin kuruş maaşla Rikab-ı Humayun Kapucubaşılarından Kürd Ahmed muvakkaten müdir tayin kılınup ol babda tanzim olunan mazbatasının gönderildiği…"; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Âmedî Kalemi Defterleri, A.AMD. Dosya No: 13, Gömlek No: 87, 29 Z 1265/15 Kasım 1849.

[72] Bu belgede de merkezin bir yerel bürokrat ve idareciden neler beklediği açıkça görülmektedir. "Harput Eyaleti dahilinde kain Siverek Sancağı kaimmakamlığı dahilinde kain Gerger kazasına bin beş yüz kuruş maaş mahiye ile Egin Kazası hanedanından Süleyman Ağa bendeleri kaza-i mezburi idare eder me'mulu ile mukaddemce nasb ve tayin olduğu ba mazbata arz ve inha olunmuş idi. Muma ileyhin husn-ü idare-i kaza-i mezbura muvaffak olamayarak kaza-i mezburun emval ve vergü …ve sairesi ala halihi pesmanda kalmış olduğu misillü varidat-ı öşriyye keşakeşde kalmış ve bu vecihle azl ve tebdiliyle yerine kargüzar ve müstakim'ul-etvar ve kaza-i mezburun husn-ü idaresine zevi'l-iktidar birinin müdir nasb ve tayinine lüzum görünmüş ve Divriği Kazası hanedanından Muhammed Beg bendeleri evsaf-ı mezküre ile muttasıf ve idare-i umuru memelekete vakıf bulunduğuna binaen ol mikdar maaş ve mahiye ile iş bu altmış senesi mah-ı maliye yirminci gününden itibaren usulü-ı kefalet

1.5.1.4. Hüsni Bey

Kapucubaşıbaşı Kürt Ahmed'in yerine Siverek'e kaymakam olarak atanan Hüsni Bey kısa bir süre sonra ahaliye zuletmek ve rüşvet almakla suçlanmıştır. "*Mugayir-i rızay-ı âli ve münafi-i nizamat-ı hayriyeye ahali ve fukara haklarında enva-ı zülüm ve teaddiye ictisar ve ahz-ı rüşvet madde-i kerihe ve memnuasına ibtidar etmekte olduğu*" [73] suçlamasına şiddetli bir şekilde cevap verilerek Harput valisinden durumun derhal soruşturulması istenmiştir. "*…Padişahımız efendimiz hazretlerinin daimen efkâr-ı hayriyet asar-ı mülükaneleri ahali ve beraya haklarında her dürlü def'i mezalim ve neşri ma'delet kaziyye-i hayriyeye matuf olarak hilaf-ı marza şeylerin vuku'u nezd-i şefkat peyvende-i cenabı şehriyarilerinde kat'an tecviz buyurulmadığı halde"* Bu şikâyetler üzerine Hüsni Bey görevinden azledilmiştir[74]. Ancak Hüsni Bey'in bundan sonraki akıbetine dair bilgiye ulaşılamadı.

Benzer bir rüşvet şikâyeti de daha sonraki tarihte 1887 yılında Kaymakam Halil Efendi hakkında yapılmıştır. Siverek ahalisinden oldukları anlaşılan Salih, Abdulgafur ve Muhammed'in sadarete çektikleri şikâyet telgrafında özetle; Halil Efendi'nin kazaya geldiği günden beri katl, sirkat ve bunun gibi olaylar zuhura gelmektedir. Kendisi kasabaya geldiğinden beri kazanın rahatı selb olmuş ve inzibat-ı mahalliye elden çıkmıştır. Vergilerin noksan çıkması da Kaymakam Halil Efendi'nin "*su-i istimalinden neşet etmiştir. Mumaileyhin giryanemize Ramazan-ı Şerif hürmetine bab-ı merhamete dehalet ederiz*" şeklinde şikâyet edilmiştir[75]. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla şikâyet telgrafı derhal dahiliye nezareti celilesine havale edilmiştir. (11 Haziran 1887) İki gün sonra ise (13 Haziran 1887) "*serian vilayetten ist'ilamı*" istenmiştir.

1.5.1.5. Abdullah Efendi ve Faik Bey

Hüsni Bey'in azledilmesi üzerine yerine Abdullah Efendi kaymakam olarak tayin edildi. Bu dönemde (1851) Siverek idari birim olarak tekrar sancak yapılmıştır. Müdürlük dönemi böylece sona ermiş, kaza ve daha sonra bir müddet sancak olarak yönetilecek Siverek'te artık kaymakamlar görev yapmaya başlamışlardır. Siverek

ve tahlifin icrasıyla Mir muma ileyh kulları kaza-i mezküre müdir nasb ve tayin ve aşarı merkume dahi yoluna konularak ihalesi…"; BOA.İ.MVL. 280/10972, 3 Za 1269/7 Eylül 1853.

[73] BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 72/90 3 Zilkade 1267/30 Ağustos 1851.

[74] BOA, MVL (Meclis-i Vala Evrakı) 245/20, 19 Safer 1268/14 Aralık 1851.

[75] BOA. Y.PRK.AZJ 11/116, 24 Mayıs 1303/5 Haziran 1887.

kaymakamlığına 1851 yılında atanan Abdullah Efendi bu görevde bir senesini bile doldurmadan istifa etmiştir ve yerine Faik Bey tayin edilmiştir. Ancak çok geçmeden Faik Bey "*zabt-u rabt ile tahsil-i bekayaya âdem-i mufakati*" nedeni ile azl edilmiştir. Asayişi sağlayamadığı ve vergi toplamada başarısızlığı nedeniyle azl edilen Faik Bey bu göreve Ekim 1852 yılında gelmiş ve tam bir yıl sonra Ekim 1853 yılında görevi sona ermiştir.[76]

1.5.1.6. Sadık Bey

Hakkında en çok şikâyet yapılan kaymakam, Siverek eşrafından bir kısmının da desteklediği Kaymakam Sadık Efendi'dir. Hakkındaki şikâyetler nedeniyle İstanbul'dan Diyarbekir Vilayet yöneticilerinin ikaz edilmesi üzerine azledilip daha sonra Harputa sürülerek orada muhakeme edilmiş ve azledilmiştir. İddialarda Kaymakam Sadık Efendi, yerel eşraftan İdare Meclisi azaları Hacı Ali Efendi ile Çerkozade Hafız Ali ve adamları hakkında yapılan şikayetlere göz yummakta, ayrıca ahaliden hediye ve rüşvet almakla suçlanmıştır. Ahalinin gerek vilayet makamına gerekse Bab-ı Ali'ye yaptıkları şikâyetlerin çoğalması üzerine kaymakam muhakeme edilerek azledilmiş ve yerine Ordu Sabık kaymakamı Derviş Efendi getirilmiştir[77].

1.5.1.7. Derviş Ağa

Belgelerde adı geçen geçen ve kendisinden övgü ile bahsedilen nadir kişilerden birisi, Siverek'e tayin edilen Ordu eski Kaymakamı Derviş Ağa'dır. Siverek Livası kaymakamlığına atanan Derviş Ağa'ya, Liva kürsisi olan Siverek'e gönderilirken nelere dikkat etmesi ve neler yapması gerektiği hatırlatılarak, aslında bu dönemde bir yerel yöneticiden merkezin neler beklediği de ortaya konulmaktadır. Ordu eski Kaymakamı olan Derviş Ağa "*Kudemayı bendegânı saltanat-ı seniyyeyi arif*" olarak övülmektedir. Derviş Ağa'ya, Liva merkezi olan Siverek'e vardığında "*etraf ve eknafda olan kaffe-i aşair bey ve ağaları peyder pey gelüp evamirlerine inkiyad edecekleri aşikâr ve bunların temin ve taltifleri halinde matlubat-ı seniyyenin hüsn-ü istihsaline medar-ı külliye olacakları*"[78] hatırlatılmaktadır. Başka bir ifade ile etraftaki aşairin bey ve ağaları ile şehir ileri gelenlerini elde edip, onları taltif ettiği takdirde adı geçen yerel unsurlar emirlerine inkiyad edeceklerdir. Böylece "*matlubat-ı seniyyenin*

[76] BOA, MVL 263/3, 7 Muharrem 1270/10 Ekim 1853.
[77] BOA, A.MKT.MVL. 125/7, 1277 Şevval 08/19 Şubat 1861.
[78] BOA, A.DVN 161/36 02 Şaban 1277/13 Şubat 1861.

istihsali" kolaylaşacaktır. Matlubat-ı seniyyeden anlaşılan ise, asayişin sağlanması, bakiye kalmış ve mevcut vergileri toplamak ve asker celbi konusunda kendisinden istenenleri yapmaktır. Derviş Ağa'nın Siverek'teki görevi sırasında herhangi bir "uygunsuzluğu"nun olup olmadığını bilmiyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, Derviş Ağa burada herhangi bir suç işlememiş ancak ihtiyarlığı sebebiyle yetersiz kaldığından bahisle görevinden alınmıştır.

1.5.2.Mülki Amirlerin Azledilme Nedenleri

Tanzimattan sonra Siverek'te görev yapan bazı müdür ve kaymakamların tespit edebildiğimiz uygunsuzluk ve azledilme nedenlerini aşağıdaki gibbi özetlemek mümkün;

1- Kapucubaşı Ömer Bey (Siverek Kazası Müdürü); mallarına el konulup, hapse atılmıştır.

2- Yusuf Ağa (Siverek Kazası Müdürü); Arapların harap ettiği Siverek'te asayişi sağlayamaması ve tahrip olan şehrin imarında başarısız olması nedeniyle azl edilmiştir.

3- Hüsnü Bey (Kaymakam); Rüşvet aldığı ve ahaliye zülm ettiğinden azl edilmiştir.

4- Faik Bey (Kaymakam) şehirde "*zapt-u rapta ve vergi bakiyelerini tahsil etmede*" başarısızlığı nedeniyle azl edilmiştir.

5- Veli Ağa (Kaymakam) azl edilmiştir.

6- Mehmet Hidayet (Kaymakam) ve naibi Hacı Halil Efendi "uygunszlukları" tespit edilmiş ve kanunsuz olarak bazı memurları görevden aldıkları için azl edilmişlerdir.

7-Rikab-ı Humayün Kapucubaşı Sadık Efendi (Kaymakam) Siverek'te ahaliden hediye almak (rüşvet), iltizama fesat karıştırıp, ahahliye zülm eden meclis azalarına göz yummak ve onları korumak suçlamasıyla azledilmiş ve muhakeme edilmiştir.

8- Derviş Ağa (Kaymakam) ihtiyarlığı sebebiyle idarede yetersiz olması (adem-i kifayeti) nedeniyle görevden alınmıştır.

9- Abdurrahman Nafiz Efendi (Kaymakam) hakkındaki mali konulara dair şikâyetler dolayısyla muhakeme olunmuş ve azledilmiştir.

10- Halil Efendi (Kaymakam) uygunsuz ve kötü idaresinden dolayı şehirde birçok cinayet ve hırsızlığın çıktığı iddia edilerek hakkında tahkikat açılmış ve azledilmiştir.

1.5.3. Kaymakam ve Müdürlerin Görev Süreleri

Tanzimatın Siverek'te uygulanmaya başlandığı 1845 ile Vilayet Nizamnamesi'nin yayımlandığı 1864 yılına kadar geçen 17 yıllık süre içerisinde Siverek'e 22 müdür ve kaymakam atanmıştır. Kaymakam ve müdürlerin bu dönem içindeki görev süreleri ortalama 10 ayı bile bulmamaktadır. Bu veriler Tanzimatın uygulanmaya başlandığı ilk yıllardaki idari istikrarsızlığı ve taşradaki yöneticilerin karşı karşıya kaldıkları durumu açıklamaktadır. 1871'de yayımlanan *"İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*"nden 1900 yılına kadar tespit edebildiğimiz kadarı ile Siverek'e 21 kaymakam ve müdür atanmıştır. Özetle 1845 ile 1900 yılları arasında Siverek'te tespit edebildiğimiz müdür ve kaymakamlar ortalama 1 yıl, 2 ay görevde kalmışlardır.

Meşrutiyet döneminde Siverek'e atanan kaymakam ve müdürlerin görev süreleri ortalama 10 aydan 16 aya çıkmasına rağmen, pek çoğu görev süresi dolmadan veya başka bir yere normal yollardan tayin edilmeden çeşitli suçlar veya belgelerde kullanılan tabirle "*uygunsuzluk*"larla suçlanarak azledilmişler, bir kısmı da muhakeme edilerek cezalandırılmışlardır. Bu durum, anılan dönemde özellikle merkezden atanan yöneticiler için çok da istikrarlı olmayan kaygan bir dönemden geçildiğini göstermektedir. Yöneticilerin çoğu daha atandıkları şehri ve çevresini tanımadan azledilmişlerdir. Yönetimde değişim ve dönüşümün istikrar bulmadığı, yöneticilerin sık sık değişmelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca bir kısım kaymakam ve müdürlerin yetersiz oldukları, yönetimde gerekli dirayeti gösteremedikleri ve asayişi sağlama ile vergi toplamada başarız olduklarından dolayı azledilip suçlanmaları da bu dönemde yeterli tecrübeli bürokratların ve yöneticilerin azlığını göstermektedir. Yöneticilerin bir kısmının da rüşvet ve halka zulüm ve teaddi etmekle suçlanmaları ise Tanzimatçıların bu konuda aldıkları önlemlerin yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu durum Siverek yöneticilerinin tayin ve azillerinde de açıkça görülmektedir.

19.Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek Müdür ve Kaymakamları Listesi

Tarih	Statü	Bağlı Olduğu Eyalet	İdareciler	Notlar
18Mayıs 1845	Kaza Müdür	Harput	Ömer Bey	Kapıcıbaşı.
1846	Kaza Müdürü	Harput	Halid Bey	
1847	Müdürlük Kaza	Harput	Saadet Giray	Zimmetinde borç bırakmış.
Mayıs 1849	Müdürlük Kaza	Harput	Seyfullah Ağa	Zulum yaptığı.
1849	Kaza Müdürlük	Harput	Yusuf Ağa	Kötü yönetim azledilmiş.
Kasım 1849	Kaza	Harput	Kürd Ahmed	Atanmış Kapucubaşı.
1850	Kaymakam	Harput	Hüsnü Bey	Zulüm yaptğına aair şikâyet.
1851	Kaymakam		Abdullah Efendi	İstifa etmiş.
14 Kasım 1852	Kaymakam	Harput	Faik Bey	Tahsil-i bekaya adem-i muvafakati ile azledimiş.
Ekim 1853	Kaymakam		Ömer Bey	
1852-53	Kaymakam		Veli Ağa	Azledilmiş.

Ekim 1854	Kaymakam		Cafer Bey	Asakir-i Muvazzafa Sergerdesi.
Nisan 1855	Kaymakam		Mehmet Efendi	Pazarcık eski müdürü.
Mayıs 1855	Kaymakam		Mehmet Hidayet	Eski Malatya Müdürü azledilmiş.
Ekim 1855	Sancak-Kaymakam		Veli Ağa	
Haziran 1856-57	Sancak Kaymakam	Harput	Osman Bey	Vekaleten atanmış.
Temmuz 1857	Sancak Kaymakam	Harput	Çönelizade Osman Bey	Miralay.
Aralık 1857	Sancak Kaymakam	Harput	Hüseyin Paşa	Görevde vefat.
Temmuz 1858	Sancak Kaymakam	Harput	Sadık Efendi	Rikab-ı Humayun Kapucubaşı azledilmiş.
Ocak 1859	Kaza Müdür	Harput	Hacı İbrahim Efendi	
Kasım 1859'dan Sonra	Kaymakam		Ömer Paşa	Eski Muş Kaymakamı.

Şubat 1861-62	Sancak Kaymakamlık	Harput	Derviş Ağa	İhtiyarlığı sebebiyle kifayetsiz.
Aralık 1867	Kaymakam		Halil Efendi	İstabl-ı Amire Müdürü.
1286/1869	Kaymakam	Diyarbekir	Behram Paşa	Mir'ül-umera.
1288/1871-72	Kaymakam	Diyarbekir	Cevri Efendi	Binbaşı.
1289/1872-73	Kaymakam	Diyarbekir	Halil Efendi	İstabl-ı Amireden.
1290/1873-74	Kaymakam	Diyarbekir	Said Galip Efendi	
1291/1874-75	Kaymakam	Diyarbekir	Emin Efendi	
1297/1879	Kaymakam		Abdurrahman Nafiz Efendi	Hakkında şikâyetle muhakeme Olmuş, azl.
1297/1879	Kaymakam		Bilal Edip Efendi	İstifa etmiş.
1301/1883-84	Kaymakam	Ergani Madeni Sancağı Siverek Kazası	Arif Efendi	
1302/1884-85	Kaymakam	Ergani Madeni	Mustafa Sezai Efendi	

		Sancağı Siverek Kazası		
1887	Kaymakam		Hafız Halil Efendi	İstifa etmiş.
Kasım 188	Kaymakam		Emin Efendi	Mahallince Atanmış .
Kasım 1887	Kaymakam		Abdullah Efendi	
1308/1890-91	Kaymakam	Vilayet-i Diyarbekir Siverek Kazası	Mehmet Nazif Efendi	Salise Rütbesi.
1312/1894-95	Kaymakam	Diyarbekir	Mehmet Rıfat Bey	Salise Rütbesi.
1316/1898-99	Kaymakam	Diyarbekir	Ali Haydar Efendi	Rabia Rütbesi.
1317/1899-1900	Kaymakam	Diyarbekir	Hacı Mehmet Efendi (Vekil)	İstabl-ı Amireden.
1318/1900-1901	Kaymakam	Diyarbekir	Cemil Efendi	Salise Rütbesi.
1901-93	Kaymakam	Diyarbekir	Hüseyin Şükrü Efendi	

1321/1903-1904			Arif Bey	Salise Rütbesi.
1323/1905			Hakkı Efendi	

1.5.4. Nahiyeler

Nahiye, Kelime olarak, yan, taraf, kenar, civar, semt anlamlarına gelip[79], Osmanlı idari teşkilatlanmasında kazalardan sonra gelen idari birimdir. Nahiyenin yüklendiği anlam zaman içinde değişikliğe uğramıştır. 19.yüzyıldan önce nahiye kalabalık bir köy veya birkaç köyden oluşan bölge anlamında kullanılmakta iken bu tarihten sonra idari bir birim anlamında kullanılmaya başlandı. Mesela Siverek'te "*Şehir Nahiyesi*" belgelerde ve son zamanlara kadarki nüfus tahrirlerinde yer almasına rağmen, aslında "*Şehir*" diye bir köy veya yerleşim birimi yoktur. Şehir Nahiyesi tabiri, Nefs-i Siverek'in çevresindeki belli bazı köylerden oluşan bir bölgedir. Bucak veya Karakeçi nahiyeleri için de aynı şey söylenebilir. Karakeçi diye bir köy yoktur. Karakeçi diye bir bölge vardır ve bu bölgedeki köyler topluluğuna Karakeçi Nahiyesi denmektedir[80]. Meskûn alan olarak Karakeçili Nahiyesinin merkezi Mızar karyesidir. Bucak Nahiyesi de bir bölge veya mıntıkayı anlatmaktadır. Nahiye olarak merkez köyü Fak olup, Bucak coğrafi bir bölgenin adıdır. Bu durum diğer nahiyeler için de geçerlidir. Bazı bölgelerde, adli birim olan kazaya bağlı olup, kadının gönderdiği naip tarafından adli işleri görülen mahallelere de nahiye denmiştir. Ancak Siverek nahiyeleri için böyle bir durum tespit edilmedi. Siverek kadısının daha doğrusu naibinin nahiyelere yardımcı naip gönderdiğine dair herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanmamıştır.

19.yüzyıldan sonra idari birim olarak oluşturulan nahiyelerin yaygınlaştırılması, Tanzimat'tan önce kurulan muhtarlıklar ile beraber düşünülmüşse

[79] Şemsettin Sami, *Kamus-u Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s. 1446.
[80] XVIII. Yüzyılın başlarında Diyarbakır idari taksimatında kaza olarak görülen Karakeçülü'nün aslında iskân edinilmiş bir yer olmayıp, gerçek manada bir kaza olmadığı göçebe aşiretlerin vergilendirilmesi için itibari olarak adlandırılmış bir veya birkaç aşiret varlığına kaza denmiştir. Bkz. Yılmazçelik, s. 251.

de nahiye yönetimi 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne, hatta 1871 Nizamnamesine kadar belli bir statüde yaygınlaşamadı. Nahiyelerin idari birim olarak isteksiz bir şekilde kanun ve nizamnamelere konulmasının ve çok az yerde uygulanmasının sebebi Ortaylı'ya göre; Avrupalı devletlerin baskısı sonucu ve daha çok Balkanlardaki şehir ve köylerde uygulanmak için isteksiz olarak çıkarılmıştır. Osmanlı idarecileri aslında nahiye yönetimini istememektedirler. Güçlü devletlerin müdahalelerini önlemek amacıyla nizamnameye konmuştu. Devlet yöneticileri, nahiye teşkilatının her tarafta uygulanması için çok da istekli değildi[81]. Nitekim 1864 Vilayet Nizamnamesinde nahiyelerden çok kısa bir şekilde bahsedilmektedir. Dördüncü maddenin son cümlesinde "*…bazı kuranın içtimaından hasıl olan küçük daireler hasbel mevki' müstakil kaza olamayup, diğer bir kazaya ilhaken idare olunur ve bunlara nahiye itibar olunur*"[82] Görüldüğü gibi nahiye birimi 1864 Vilayet Nizamnamesinde çok da açıklığa kavuşmuş değildir. Ancak 1871 Nizamnamesi'nde nahiye birimi detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Nizamname'nin üçüncü faslı "*İdare-i Nevahiye dair*" olup, buna göre; her kazaya bağlı olan karye ve çiftçiliklerden yakınlık ve münasebetlerine göre bir veya birkaç köyden oluşacak ve bir nahiye merkezi seçilerek oradan idare edilecektir. Bu köy ve onlara bağlı mezra veya çiftliklerde en az 500 erkek nüfusu olacaktır[83].

Nizamnamede her nahiyenin bir müdürü olup, nahiye meclisi adıyla bir danışma heyeti ön görülmüştür. Nahiye müdüründe aranacak şartlar şöyle sıralanmıştır. Bir cinayetle mahkûm olmamak, medeni haklardan mahrum olmaması, okuyup yazar olması, su-i şöhretle müştehir bulunmaması, 25 yaşını geçmemiş olması gerekir. Mülki bir memur olan[84] nahiye müdürlerinin atamaları, dahiliye nezaretinin onayı alınarak vali tarafından yapılır[85]. Mülki birer memur olmalarına rağmen nahiye müdürleri genellikle yerel ahali arasından seçilirler. Nahiye müdürünün görevleri ise; devletin kanun ve nizamlarındaki emir ve yasakları halka duyurmak, ölüm-doğum ve arazi kayıtlarını muhtarların yapıp yapmadığını teftiş edip, kazaya bildirmek, vergi konusunda devlet görevlilerine (vergi tahsildarlarına) yardım etmek, asayişin sağlanması için suçluların takibinde ve mahkemeye çıkarılacak kişilerin

[81] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 99-101.
[82] Düstur, Tertib-i Evvel, C. I, Matba-i Amire 1289, s. 608.
[83] Düstur I, C. Tertib I, s. 636.
[84] Düstur I, C. Tertib I. s.636.
[85] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde*, s.100.

yakalanmasında zabitlere yardımcı olmak[86]. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin 58. Maddesinin son bendinde de nahiye müdürleri her nevi kanuni cezayı icra etmek adam haps etmek ve dava görmek ile ihtiyar meclislerinin görevlerine müdahale etmekten men edilmişlerdir. Görevi haricinde "*cüz-i ve külli icraattan kanunen mes'ul olacaklardır*." Hükmü konarak yerli ahaliden ve daha çok güçlü kişilerden seçilen Nahiye Müdürleri, görevlerini basamak yaparak ahaliye keyfi cezalar vermekten ve kanunsuz işler yapmaktan men edilmek istenmişlerdir. Siverek'e bağlı nahiye müdürlerinin görevleri ile sicillere intikal eden birkaç olay;

Bir katl davasından on dört ay hapiste yatan katil zanlılarının vekili Karakeçi Nahiyesi'nde bulunan davacıların mahkemeye gelmemelerinden dolayı dava görülememiştir ve mahpuslar da muhakemesiz hapis yatmaktadırlar. "*Siverek kaymakamı Paşa Hazretleri*" de o sırada Karakeçi Nahiyesinde olduğundan, mahkeme kaymakamdan nahiye müdürüne baskı yaparak, bir an önce davacıları mahkemeye göndermesini istemektedir[87]. Burada nahiye müdürünün muhtemelen delilsiz olarak hapis yatan kişilerin hasımlarını koruduğu ve davacıların mahkemeye gitmelerini geciktirdiği anlaşılmaktadır.

Benzer davalar Bucak Nahiyesi Müdürü ile de kayıtlara geçmiştir. Bucak Nahiyesi'ne bağlı Ğarzno ahalisinden Hasan bin Ali adam öldürme ile suçlanan kişilerin yakalanıp mahkemeye çıkarılmaları için arzuhal vermiştir. Mahkeme "*Evvel emirde istintak ve terafü'i şer'i olunmak üzere katil denilen adamların ahz ve giriftleri ile bu tarafa gönderilmesi içün Bucak Müdürlüğüne tahrirat tastirleri iktiza eder*[88]." Burada da nahiye müdüründen adam öldürmekle suçlananları yakalayıp mahkemeye göndermesi istenmektedir.

Nizamname'de nahiye müdürlerinin görev sınırlarını aşmamaları ve kanunda kendilerine verilmeyen yetkileri kullanmamaları, özellikle kanuni cezaları icra yetkilerinin olmadığı vurgulanmıştı. Ancak yerel ahaliden seçilen ve güçlü aşiret bağlantıları olan nahiye müdürlerinin bu ikazlara çok da kulak asmadıkları görülmektedir. Cezalandırmak istedikleri kişileri önce birilerine şikâyet ettirip hapsettikten sonra, davacılar aylarca mahkemeye gelmeyerek, böylece muhakeme olmadan ve davacılarla murafaa olmadan uzun süre hapiste kalanların şikâyetleri

[86] Düstur, I, C. Tertib I s. 338.
[87] S.Ş.S. 441, S. 3, No:17, 4 Mayıs 1285/16 Mayıs 1869.
[88] S.Ş.S. 441, S. 8, No: 55, Gurre-i Eylül 1285/13 Eylül 1869.

sicillere de geçmiştir. Viranşehir Müdürüne küfreden dört kişinin eşkıyalık ithamı ile bir buçuk yıl davacıları gelmeden hapis yattıkları görülmüştür. Durumun kaymakamlığa bir şekilde şikâyet edilmesi üzerine, bundan böyle "*müdir mumaileyhin şerefine küfr edüp ve bir daha böyle hilafı harekete ve eşkıyalık sevdalarında dolaşmamaları içun*" kürek cezası ile korkutularak serbest bırakılmışlardır[89].

Çıbıkdan hariç, yukarıda adı geçen nahiyeler, 19.yüzyılın sonuna kadar Siverek'e bağlı nahiyeler olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu süreç içerisinde Siverek'e başka nahiyeler de eklenmiştir. Yeni eklenen nahiyeler, ya Çıbıkdan Nahiyesinin yeni nahiyelere bölünmesinden oluşmuşlardır veya daha önce nahiye olarak isimlendirilmeyen, Siverek'e bağlı coğrafi bir bölgenin nahiye olarak kayda geçirilmesi şeklinde oluşmuşlardır. Bunun amacı da sınırları daraltılan büyük nahiyelerin yerine daha dar kapsamlı küçük nahiyelerin vergilendirmede ve tımar dağıtımında kolaylık sağlamasıdır. Siverek, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra güneyindeki Beriyecik mıntıkasında bulunan, çok geniş sınırları ve kapsama alanı olan Çıbıkdan Nahiyesi hariç, idari sınırlarında çok az değişiklik olmuştur.

Siverek'te görüldüğü gibi coğrafi sınırlarda herhangi bir değişiklik olmadığı halde nahiye isimleri değişmekte veya daha önce sınırları belirlenmeyen bölgeler nahiye olarak kayıtlara geçmektedirler. 1835 yılındaki nüfus sayımında nahiye olarak görülen Dağbaşı ve Çeltük nahiyeleri 1843 yılındaki sayımlarda görülmemektedirler. Bunların yerine Cem (Çem), Karacadağ ve Karakeçi nahiyeleri ve bağlı köyleri nüfus defterlerinde ayrıntılı olarak sayılmışlardır.[90] Nihayet 1871 yılındaki Diyarbakır Vilayet salnâmesinde Siverek'e bağlı nahiyeler yeniden düzenlenmiş ve yeni nahiyeler eklenmiştir. Nahiyeler asker kaçaklarını azaltmak, aşiretlerin iskanını kolaylaştırmak ve vergi tahsilatında kolaylık sağlanmak üzere çeşitli dönemlerde yeni düzenlemelere tabi tutuldular. Sınırları ve kapsadıkları köylerde değişiklikler yapıldı. Hatta isimleri değişti. Bu arada nahiye müdürlerinin yanına yeni görevliler tayin edildi. Bucak, Karacadağ ve Hoşin nahiyelerinde nahiye meclislerinin nizamnameye uygun olarak teşekkül ettiği görülmektedir. Mesele 1869'da bir müdür ve bir kâtipten oluşan Bucak Nahiyesi[91], çeyrek asır sonra, bürokratik anlamda Nahiye Müdürü, müdür muavini ve iki gayrımüslim ve iki Müslim azadan oluşur hale gelmiştir. Nahiye Müdürleri

[89] S.Ş.S.441, S. 4, No:25,15 Safer 86/27 Mayıs 1869.

[90] BOA. NFS.d.2703.

[91] Bucak Nahiyesi Müdürü Muhammed Bey, kâtibi Ali Şir Efendidir. D.S: defa I, sene, 1286/ 1869-70.

içerisinde arşiv belgelerinde en sık geçen kişi Kapıcıbaşı rütbesi olan ve aşiret liderlerinden Eyüp Bey'dir[92]. Ancak Eyüp Bey'in ilişki ve çatışmaları nahiye yönetimi ile ilgili olmayıp, çevredeki Arap ve Milli aşiretleri ile aşiretler arası anlaşmazlıkları içerdiği için bu konuyu aşiretler bölümüne havale edilmiştir.

Gayrımüslimlerin yaşadığı Höşin de Bucak Nahiyesi gibi örgütlenmesini tamamlayan nahiyelerdendir. Nahiye Müdürü Ömer Ağa'nın yanında muavin olarak bir gayrımüslim tayin edilmiştir. Şem'un veledi Keşiş Saliba Höşin Bucak Müdür Muavinidir. Diğer azalar da Mola İsa Ağa ile Mola Ali Ağa ve Keyork veledi Serkis Ağadan oluşmaktadır. Nahiye müdürlerine bir dönem maaşın verilmesi[93] ve özellikle suçluların mahkemeye celbi konusunda nahiye müdürlerine iş düşmesi onların bürokratik anlamda yüksek bir konuma geldiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Siverek Nahiyeleri

Nahiye	1518-1556 Yılı	1835 Yılı[94]	1843 Yılı[95]	1871 Yılı[96]
1	Nefs-i Siverek Nahiyesi,	Şehir Nahiyesi	Şehir Nahiyesi	Şehir Nahiyesi
2	Bucak Nahiyesi	Bucak Nahiyesi	Bucak Nahiyesi	Bucak Nahiyesi
3	Oşun Nahiyesi	Burhan Nahiyesi	Burhan Nahiyesi	Burhan Nahiyesi

[92] D.S. Defa 1, sene 1286/M.1869.

[93] Siverek Kazası Kaymakamının 1876 yılındaki maaşı1800 kuruş iken, Karakeçi Müdürü: 370 kuruş, Bucak Müdürü: 450 kuruş ve Karacadağ Müdürü: 300 kuruşmaaş almaktadırlar. D.S. Defa 8, sene 1293/M.1876.

[94] Bkz. BOA. NFSd. 2700, 27001,2701 ve 2702.

[95] BOA.NFS. d.2703.

[96] D.S. Defa.3, sene 1288/1871-72.

4	İn Nahiyesi	Hoşin Nahiyesi	Höşin Nahiyesi	Hoşin Nahiyesi
5	Heylun nahiyesi	Çeltük Nahiyesi	Cem Nahiyesi	Çem Nahiyesi
6	Çıbıkdan Nahiyesi	Arap Nahiyesi	Arab Nahiyesi	Arab Nahiyesi
7		Dağbaşı Nahiyesi	Karacadağ Nahiyesi	Dağbaşı Nahiyesi
8			Karakeçi Nahiyesi	Karacadağ Nahiyesi
9				Karakeçi Nahiyesi
10				Karavar Nah.

1.5.5. Memurlar

Tanzimat'ın en önemli reformlarından birisi verginin devlet memurları tarafından toplanması girişimi idi. Bu amaçla Muhassıllar görevlendirildi. İltizam kaldırıldı. Yeni bir döneme geçilecekken yeterli bürokrat ve yetişkin memurların olmadığı görüldü. Tanzimat'ın bu en önemli projesi yeterli ve tecrübeli personel olmadığından iki yıl sonra rafa kaldırıldı. Osmanlı taşra yönetiminde şehirlerde mülki görevler sancak beyleri ve maiyetindeki kapıkulları tarafından görülürken, adalet

ayağı da kadı ve kendisinin seçtiği kâtip ve diğer yardımcılar tarafından görülmekteydi. Kamu görevini yapan devlet memurlarının ofisleri ve ortak çalıma mekânları olmadığından devlet bürokrasisinde çalışacak memur bulma sıkıntısı taşra şehirlerinin hepsinin ortak sorunu idi. Nitekim Tanzimat ile beraber merkeziyetçi politikaların gereği olarak bütün kamusal hizmetlerin tek elden verilmeye başlanması ile kamu binalarında değişik bürolar oluşmaya başladı. Kamu hizmetini gören daire çeşitleri ve memurlar Anadolu şehirlerinde yeni bir sınıf olmaya başladılar. Mülki, adli ve askeri görevleri yapan bu kesim şehirde gittikçe görünür hale gelmeye başladılar. Siverek'te Tanzimat'ın uygulanmaya başladığı 1845 yılından sonra kaymakamla beraber görülen mal müdürlerinin yanında ileriki yıllarda artık kamusal hizmetlerin çoğunu görecek devlet daireleri ve memurları yerlerini almaya başlamışlardı. Bir kıyas olması açısından bize net bilgiler verdiğinden Vilayet Salnamelerinin hazırlandığı H.1286/M.1869 yılı ile H.1319/M.1901 yılında Siverek'teki devlet memurlarının listesi karşılıklı verildiğinde kamu hizmeti veren memur sınıfının geldiği noktayı anlamak mümkün olacaktır.

H.1286/M.1869 Yılı Siverek Kazası Memurları[97]

Kaymakam: Behram Paşa (Mir'ül-ümera), Mal Müdürü: Zübeyir Efendi, Naip: Abdullah Efendi, Müftü: Numan Efendi, Tahrirat Kâtibi: Abdurrahman Efendi, Rüsumat Müdürü: Halil Efendi, Arazi Kâtibi: İbrahim Bey, Evkaf Müdürü:Rıza Efendi, Telgraf Müdürü: Tevfik Efendi, Memur-ı Salis: Nuri Efendi, Nüfus Mukayyidi: Abdurrahman Efendi, Sandık Emini : Kirakos Efendi

H.1319/M.1901 Yılı Siverek Kazası Memurları[98]

Heyet-i Kaza

Kaymakam Şükrü Efendi, Naip Ahmet Efendi, Mal Müdürü Şeyhmus Rıza Efendi, Müftü Zülfikar Zühdü Efendi, Tahrirat Kâtibi Seyfettin Efendi

Mal Kalemi

Mal Müdür Muavini Şeyhmus Şekip Efendi, Refiki Süleyman Saip

Nüfus Dairesi

Memur Hasan Efendi, Kâtip Abdülaziz Efendi

[97] D.S. Defa 1, sene 1286/1869.
[98] D.S. Defa 1, sene 1286/1869.

Evkaf Dairesi

Şefik Efendi

Tapu Dairesi

Kâtip Şeyh Hüseyin Efendi, Yoklama Kâtibi …Efendi

Düyun-u Umumiye Dairesi

Memur Salih Efendi, Kolcu Abdulkadir Ağa, Diğeri Mehmet Ağa

Telgraf ve Posta İdaresi

Memur Hacı Ali Saip Efendi

Mekteb-i Rüşdi

Muallim-i Evvel Hacı Said Efendi, Muallimi Sani Yusuf Sami Efendi, Hüsn-i Hat Muallimi İbrahim Efendi, Bevvab Mehmet Efendi

Polis Memurları

Üçüncü Komiser Şaban Efendi, Polis Cuma Efendi, Polis Şeyh Mehmet Efendi

Tahsildarlaralar

Tahsildar başı Süleyman Efendi, Süvari Tahsildarı Hüseyin Efendi, Süvari Tahsildarı Eyüp Efendi, Süvari Tahsildarı İsmail Efendi, Piyade Tahsildarı Abdulgafur Efendi.

1.6. Tanzimat Döneminde Siverek'in Adli Yapısı

Bu bölümde Osmanlı'da adli (yargı) sistem hakkında kısa bilgiler verildikten sonra, Tanzimat öncesi ve sonrası dönemlerde Siverek Mahkemesi, başta kadı olmak üzere mahkeme görevlileri, mahkemenin işleyişi, Tanzimat sonrasında adli yapıda yapılan reformlar; arşiv belgeleri, Diyarbekir Salnâmeleri ve ağırlıklı olarak Siverek Şer'iye Sicillerinden yararlanılarak incelenmiştir.

Siverek, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yönetim birimi olarak klasik sancak, adli merkez olarak da kaza statüsüne alınmıştır. Kaza kavramı Tanzimat dönemine kadar, kadının idare edebildiği ve adalet hizmetlerini, naipleri ve yardımcıları ile verdiği coğrafi bir alan anlamına gelmektedir. Kaza bir sancak merkezi olabileceği gibi ona bağlı nahiyelerle beraber adli hizmetin verildiği bölge anlamında kullanılmıştır. Nefs-i Siverek ve altı nahiyesi Siverek kazasını oluşturmaktadır. Siverek Kazası adli anlamda kadı tarafından, idari olarak da sancak beyi tarafından

yönetilmektedir. Siverek Şer'iye mahkemesi şehrin Osmanlı idaresine geçtiği tarihten beri Nefs-i Siverek'te hizmetine devam etmiştir. Klasik Osmanlı idari sistemi eyalet ve sancaklardan oluşmakta idi. Kadıların hizmet verdiği adli merkeze de kaza denmektedir. Daha sonra Osmanlı idari taksimatında kaymakamlıkla idare edilen kasabalara da kaza denmeye başlandı[99]. Böylece önce adli bir birim olan kaza, daha sonra hem adli hem de idari birimi ifade eder oldu. Sonra sadece kaymakamlık merkezi, yani kaymakamlıkla yönetilen yerlere kaza denmeye başlandı. Tanzimat'tan sonra Osmanlı idari taksimatında yapılan değişiklikle önce müdürlük daha sonra kaymakamlıkla idare edilen (idari bir birim olarak) kaza merkezi olmuştur.

Tanzimat uygulamalarına kadar Osmanlı Devleti'nde insanların adalet ve hukuk ile ilgili bütün davaları bir tek mahkemede görülmekte idi. Mahkeme-i Şeri'ye denilen ve başında kadıların bulunduğu bu kurum, sadece kişiler arası davaları değil, diğer tüm hukuki sorunların da çözüm mercii idi. Şer'i mahkemelerin başında bulunan kadıların adli muhakeme (yargılama) dışında beledî ve idari görevleri bulunmakta ve Osmanlı şehirlerinde padişahı temsil eden iki erkten en önemlisini temsil etmekte idi. Şehirlerde padişahın iki temsilcisi bulunmaktadır. Birincisi, asker olan beylerbeyi veya sancak beyidir. İkincisi, padişahın adli vekili ve temsilcisi olan kadıdır. Kaynağını şeriattan ve örfî hukuktan alan hukukun adli yargı boyutunu kadı, idari boyutunu da bey temsil etmektedir. Osmanlı yönetim sisteminde bu iki gücün birbirine karışmaması ve birbirlerini dengelemeleri esastır. Böylece kadılar sadece adli dava ve anlaşmazlıkları değil, beledî hizmetleri, vakıf mütevellilerinin atanması ve kontrolü, vesayet, velayet, satış gibi günümüzde noterlik hizmetleri ve merkezden taşraya gönderilen ferman ve diğer emir ve resmi yazıların tescil ve duyurulması, uygulanması ve vergi salınması ve kontrolü gibi idari alanı da ilgilendiren çok önemli görevleri vardır *"Kadı, şer'i ve hukuki hükümleri tatbik edici demek olup, aynı zamanda hükümetin emirlerini de yerine getiren bir makamdı. Kadılara Hakimüş'şer'i ve daha sonra alelıtlak hâkim denilmiştir"* [100]. Buna göre *"Kadı hem hukuk adamı olarak hâkim hem de idarecidir*[101]. Kadılar aynı zamanda doğrudan padişahın atadığı bir adalet ve hukuk adamı olarak halkın da temsilcisidir. Ahalinin istek ve şikâyetlerini, yöneticilerin ahaliye yaptığı zulüm ve haksızlıkları üst mercilere ve padişaha sunan bir

[99] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 98.
[100] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* s. 91.
[101] İlber, Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2016 s.9-11.

temsilcidir. Aşağıda belgelerden örneklerini vereceğimiz padişaha yollanan kadı mektupları, kadıların ahalinin isteklerini ve şikâyetlerini padişaha ne şekilde ulaştırdıklarını göreceğiz[102].

Kadıların hukuki ve idari görevleri yanında, padişah adına halkın temsilcisi olarak çoğu kez ahalinin yerel yöneticilerden şikâyetlerini doğrudan padişaha iletmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinde Siverek Sancağı kadısına emirler gönderilmiş ve bazen da kadının şikâyetleri belgelere yansımıştır. Celalî isyanları sırasında Siverek'te de bazı olaylar olmuş, ehl-i örf denilen beyler ve adamlarının yaptıkları uygunsuz ve kanunsuz işleri ile yine bu zümrenin halka zulmetmesi karşısında aciz kalan Siverek kadısı merkeze şikâyet etmiştir. Siverek Mahkemesi 1559 yıllarında kadı riyasetinde çalışmalarına devam ederken Anadolu'daki Celalî isyanlarının bir yansıması olarak Siverek'te de çeşitli uygunsuzluklar, eşkıyalık faaliyetleri ve başıbozuk taifeleri ortaya çıkmıştır.

Siverek kadısının sancak beyi ve adamlarını halk adına şikâyet eden ilginç mektubu buna örnektir. Dönemin sosyal çalkantı ve keşmekeşliğini yansıtması bakımından ilginç olan Siverek kadısının padişaha gönderdiği ve ahalinin şikâyetlerinin içeren mektup, eşkıya taifesi ve sancak beyleri ile subaşıları ve adamlarının kanun ve kural dinlemediklerini ortaya koymaktadır. Taşrada yürütmeyi temsil eden beylerin ve ona tabi güvenlik gücü denebilecek subaşılarının eşkiyaları korudukları hatta onlarla beraber olup ahaliye zulmettikleri şikâyet edilmektedirler. Mahkemeye çağrıldıklarında da beyin ve subaşının yardımcı olmak bir yana suçluları mahkemeden kaçırdıkları şikâyet edilmektedir[103]. Adalet erkinin başında bulunan kadı ile yürütmeyi temsil eden sancak beyinin içinde bulundukları idari ve sosyal ortamı gözler önüne sermesi açısından kadının mektubu incelenmeye değer. Siverek kadısının mektubuna cevap olarak gönderilen hükümde, anılan tarihte hem Anadolu'da hem Siverek ve çevresinde sosyal karışıklığın boyutunu, yöneticiler ile ahali arasındaki ilişkiler ile adalet kurumunun çalışma şartlarını ortaya koymaktadır. Siverek kadısının padişaha gönderdiği şikâyet dilekçesine cevaben; Diyarbekir beylerbeyine gönderilen emirde, Siverek kadısı mektup gönderip, Siverek Sancağı Subaşısı Abdullah ve adamları bir nice kimseler ile toplanıp kafirlerin bayram (bed nami) günlerinde kefere

[102] Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi I, 3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Ankara 1993, Hüküm No. 2-3, s.8-9.

ile her yerde içki içip bazı kimseleri rencide etmeleri üzerine şikâyetler olmuş, subaşı ve bey'in adamları gelip kimi kılıç, kimi nacak ile mahkemeyi basıp, şer'i şerife hakaret edip, nice adamları yaralayıp, durum beye bildirilince ihmal edip, " *mezkürler firar eyledi*" diye cevap verip, beyin idare ettiği livada şer'i şerif asla icra olunmayıp, reaya bunların zulmünden ne yapacağını bilmez haldedir, diye şikâyet etmesi üzerine Diyarbekir Beylerbeyi'ne emir verilerek Diyarbekir kadısının bu iş için görevlendirilmesi istenmiştir[104].

Diyarbekir Beylerbeyi'ne gönderilen hükümden bir ay sonra Siverek Beyi'ne de gönderilen hükümde Siverek kadısının gönderdiği mektuptan söz edilerek, Siverek Beyine neler yapması gerektiği tehditle hatırlatılmaktadır. Kadı mektubunda şehrin eminleri (mütesellim veya voyvodaları), tımar sahipleri, zuema ve ümera'nın adamlarının reayaya zulmettiklerini ve mahkemeye çağrıldıklarında gelmediklerini ve sancak beyinin de bunlara göz yumduğunu, onları sakladığını, yakalanmaları için herhangi bir şey yapmadığını, hatta onları koruduğuna dair şikâyet etmiştir. Bu şikâyet padişahlık makamından çok sert bir şekilde dile getirilmekte ve Siverek Sancak Beyine adam katledenleri mahkemeye, "*kadı huzuruna çıkarıp şerle muamele görmedikleri takdirde o katillerin başına gelecek akıbet senin başına gelecek*…" denilerek ölümle tehdit edilmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı taşrasında ve doğunun küçük bir kasabasında sosyal hayatı ve idare edenler ile ahali ve adalet sistemi ile halkın içinde bulunduğu sosyal ve siyasi havayı yansıtması bakımından önemlidir. Olay konu açısından değerlendirildiğinde, Siverek mahkemesinin o dönemde faal olduğu, kadının görevi başında bulunduğu ve ancak dönenim sosyal çalkantıları içinde Sancak Beyi ile kadının ilişkilerinin de çok uyumlu olmadığı kadıların ahalinin temsilcisi sıfatıyla ümeradan şikâyetlerini sultana bildirdiğini görmekteyiz[105].

---

[104] **"Diyârbekr beglerbegisine hüküm ki:**
Siverek kadısı mektûb gönderüp Siverek Sancağı Begi Abdullâh dâme izzuhû'nun sübaşıları bir niçe kimesneler ile ittifâk idüp kâfirlerün bed-nâmî günleri kefere ile varup her yirde hamr idüp ba'zı kimesneyi rencîde itdüklerinde şikâyetcileri gelüp âdem gönderilüp meclisleri târâc itdürilüp mezkûr sübaşılar müşârün-ileyh begün âdemleri ile kimi kılıc ve kimi nacak ile mahkemeyi basup şer'-i şerîf'e hakāret idüp niçe âdemlerin mecrûh idüp müşârün-ileyhe i'lâm olındukda ihmâl idüp: "*Mezkûrlar fîrâr eyledi*" diyü cevâb virüp taht-ı livâsında şer'-i şerîf aslâ icrâ olınmayup "*Re'âyâ, zulümlerinden müşevveşü'l-hâl olmışlardur*" diyü arz itdüği ecilden bu husûsun teftîşine Âmid kadısı gönderilmesin emr idüp buyurdum ki…" BOA.3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560 Ankara 1993, No:120.

[105] "Siverek kadısı mektup gönderüp Siverek'te vâki 'olan Ekrâd taifesi benüm hâtûnum veyâ kızum fülân nâm nâ-mahrem ile kelimât eyledi diyü ol kimesneyi hilâf-ı şer 'i şerîf katl idüp harmanların ve damların ihrâk idüp begler bu makule fesâd idenlerün haklarından gelmeyüp cerîmelerin almak ile

1700'lerin başında ve ortasında Siverek kadısına gönderilen hükümlerde ve emirnamelerde yöneticilerin ahaliye yaptıkları zulmün devam ettiğine dair şikâyetler konu edilmektedir. Buna göre; Siverek kadısı ahalinin şikâyet dilekçelerini payitahta ulaştırmış ve valileri halka yaptıkları zulüm ve fazladan aldıkları vergi konusunu şikâyet etmektedir. Kadının mektubuna gelen cevapta, vergilerini ödeyen kaza ahalilerinin, kendilerine yapılan zulme takat getiremeyerek, çoğunun toprağını terkettiği, sefer olmadan ayrıca vergi alınmaması konusunda emir çıkarıldığı hatırlatılarak, yerel idareciler uyarılmışlardır.

"Min ba'd ziyade mutalebesi (fazladan vergi isteme) ve emr-i şerife ile men olunan zahire ve zahire baha teklifi ve sair vucuhu mezalim ve taadiyat ile fukara bir türlü rencide ü remide olunmayup himayet ü siyanet olunmaları için emr-i şerifim tahriri babında…"[106] .

Aynı tarihlerde Siverek kadısı Mevlâna Salih'in Divan-ı Hümayuna gönderdiği bir başka mektupta, Siverek kasabasında sakin ulema, suleha ve imamlar ve hatipler ve sadat-ı kiram ve hüddam-ı cevami ve sair kura ihtiyarlarının isteklerini doğrudan padişah makamına göndermiştir. Bu belgede de Siverek kadısı yerel yöneticileri ve mahkemeyi dinlemeyen bazı "*eşirra*" denen, şehir hilebazlarını ve bunları koruyan yöneticileri şikâyet etmektedir. Şikâyet edilen birinci konuya göre; Siverek Kazası yol üzeri, insanların çokça gelip geçtiği "*memerru'n-nas*" bir yerde olup, buradan "*mürur-ü ubur*" eden, gelip geçen vüzeray-i izamın cümlesi, kazada köylerinde beş on gün kalıp, yemek yedikleri gibi, ayrıca ahaliden zahire parasını da almaktadırlar.

Şikâyet edilen ikinci konu ise; yine bazı "*eşirra ve telbis*" denen belalı ve hilekâr kişilerin yalan ve sahte iddialarla ahaliyi şikâyet etmeleri ve dışarıdan davaya bakmak üzere mübaşir getirtmeleridir. Yalan ve sahte iddialarla aleyhlerinde dava açılanların hiçbir suçları sabit olmadığı halde, mübaşirler kendilerini çağıran belalı ve

---

içlerinde âdet olup her senede kırk-elli nefs telef olup bu makule fesâd idenlerün cerîmesin almayup yirlerine kısâs ideler diyü bildürmegin" buyurdum ki…"

"Şöyle ki, ol asl âdem katl iden kimesnelerün üzerine katl husûsı bi-hasebi's-şer 'sâbit ola, mahallinde şer 'ile lâzım gelen icrâ olınmayup akçaları alınup koyıvirile, anlara olacak ukubet sana olmak mukarrerdür; ana göre mukayyed olup ehl-i fesâda ruhsat vermeyüp bi-hasebi's-şer 'fesâdı zâhir olanların şer 'ile haklarından gelesin. Min-ba'd kimesneye bu makule fesâd itdürmeyesin. Fî 12 Şevvâl sene 966", Divan-ı Humayün Sicilleri Dizisi: I, 3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Ankara 1993, s. 9.

[106] Divan-ı Hümayun Sicilleri, Diyarbekir Ahkam Defterleri, 1 Numaralı Defter, Editör Ahmet Zeki İzgörür, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:37, Diyarbakır 2016. S. 467-468, Fi evaili C. Sene 1163/8 Mayıs 1750.

hileci kişilerle bir olup, suçsuz ahaliyi zincire vurmakta ve işkence ile mübaşiriye paralarını almaktadırlar. Siverek'te hasımlarıyla murafaa olmak istemeyenler dışarıdan mübaşir getirmekte ve mübaşirlik ücretini de kanuna göre mahkemede temerrüt eden yani başka bir mahkeme veya mübaşir isteyenlerin ödemesi gerekirken, kanuna aykırı olarak (hilaf-ı şer') ücreti mübaşiriye namıyla üçer beşer yüz kuruşlarını alıp zulme uğratmalarıyla, ahalinin takat getiremediği bu durumu padişaha bildirmesi için Siverek ahalisi Siverek Kadısı Salih'e rica etmişler, kadı da bu durumu padişaha şikâyet etmiştir. "*Sen ki, Siverek kadısı mevlâna mümaileysin. ...hilaf-ı şer'i şerif ve bila emr-i münif bir kazadan ahar kazaya kimesne ihzar teklifi ve mezalim-i mezküre mutalebesiyle rencide vü zulm ü remide olunmamak üzere emr-i şerifim tahriri...*"[107] gönderilmiştir. Aynı konuda tam üç yıl sonra Siverek ve Amid kadıları tekrar başka kazadan adalet hizmeti görmek için mübaşir getirenlerle ilgili ikaz edilmişlerdir[108].

Ancak tüm bu ikazlara rağmen mahkemelerde "*şehir muteberanı*" denen kişiler mahkemeye değişik şekillerde müdahele etmekten geri durmamışlardır. 18.yüzyılın başlarında Siverek köylülerinin, Siverek Mütesellimini şikâyetleri ve davanın "*mahallinde şer'le görülsün*" emri gereği Diyarbekirde görülen muhakemede adliye teşkilatındaki işleyişi açıkça görülmektedir.

1740 yılında Siverek Kazasına tabi Bucak Nahiyesinin Kedne (Kidne) karyesinin, köy ahalisinden adları belgede kayıtlı 20 kişi padişaha bir şikâyet arzuhali gönderirler. "*Taraf-ı saltanat-ı aliyeye arz-ı hal* "edip, tabi oldukları Siverek Kazası Mütesellimi (Emini) Mehmet Ağa bin Fettah Ağa ile oğlunu şikâyet ederler. Köy ahalisi adına yirmi kişinin adları yazılı olan arzuhalde özetle; bizler adı geçen köy ahalisi olarak üzerimize lazım gelen şer'i ve örfi vergilerimizi (mahsulat-ı şer'iye ve rüsumat-ı örfiyemizi) hiçbir şekilde muhalefet etmeden verirken, yirmi yıldır Mehmet Ağa ve oğlu her güz mevsiminde köyümüze gelip, bizleri alıp hapsetmekte, "*hilaf-ı şer' ve hilaf-ı kanun*" sebepsiz ve haksız olarak "*kara mal*" diyerek 1500 kuruş, yirmi senede otuz bin kuruşumuzu alıp bizlere "*külli gadr u hayf etmektedirler*" diyerek Saltanat makamına şikâyet ederler. Saltanat makamı davanın "*mahallinde şer'le görül*"mesi için Diyarbekir Beylerbeyi Abdullah Paşa'ya talimat gönderir. Bunun üzerine Diyerbekir Beylerbeyi huzurunda Diyarbekir Kadısı Feyzullah Nafiz Efendi marifetiyle Köylüler ile Mehmet Ağa ve oğlu arasında mahkeme akd olunur. Davaya

[107] Diyarbekir Ahkam Defterleri, s. 356-357, Fi Evahir-i C. Evvel 1161/29 Mayıs 1748.
[108] Diyarbekir Ahkam Defterleri, s.474, Fi Evail-i Recep.1163/10 Haziran 1750.

köylüler asaleten katılırlar. Mahkemede Mehmet Ağa da bulunmaktadır. Ayrıca mahkemede şuhudu'l-hal listesinde, "*Fahrü'l-ulema el-hac el- müfti be Amid Üyevs Efendi, Fahrü'l-emacid ve'l-ikram Mustafa Ağa Diyarbekir Voyvodası, Mütevellilerden Es-Seyyid Ahmed Efendi, Fahru'l-emasil ve'l-ekran Silahdar Ağa, Amid Serdarı İsmail Ağa, Kethüda yeri el-Hac Mahmud Ağa, Emin-i Çavuşan Abdullah Ağa"* ve yukarıda sayılan kişilerle beraber çoğu ağa lakaplı on kişi daha bulunmaktadır.

Kadı köylülerden davalarını ispatlamalarını ister, kendilerini doğrulayacak ayrıca iki şahit bulmaları gerekmektedir. Köylüler önce şahit bulmak için mühlet isterler. Sonra iki kişiyi şahit olarak gösterirler. Biri Şenbetolu köyünden diğeri Diyarbekir Nebi Camii Mahallesindendir. Mahkeme bu kişilerin tezkiye edilmesini ister. Şahitlerin tezkiye süreci tamamlanmadan kadı huzuruna çıkmaz ve kaçarlar. "*Tezkiye olunmadan gayb u firar ederler*" Böylece mahkemede hazır olan yirmi kişinin zar zor buldukları iki şahitleri de kaçınca "*şahid-i zur*" yalancı şahit konumuna düşerler. Köylülerin yapacak bir şeyleri kalmamıştır. Mahkeme müddeilerin yani köylülerin davalarını ispatlayamadıklarından bahisle, "*müddeaları mahz-ı lağv ve şirret ü tezvir olup husus-u mezburu merkum Mehmet Ağa'ya isnat bühtan ü iftira olduğuna"* karar verir. Bu iddiaların yalan, bühtan ve iftira olduğunu haber verenler de o anda mahkemede bulunan ve "*nice bi garaz müslimin ve sikat-ı muvahhidin*" yani tarafsız ve en güvenilir Müslümanların (listede adı geçen şuhudu'l-hal heyetindekiler) haber vermesiyle köylülerin Mehmet Ağaya iftira ve bühtanda bulunduklarına hükmedilerek Mehmet Ağa ile muarazadan men olunmuşlardır[109].

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önceki yıllarda daha önce görev yerlerine giden kadılara arpalıklar verilmiş ve kendileri merkezde kaldıkları halde yerlerine naiplerini göndermişlerdir. Elimizdeki belgelere göre Siverek mahkemesinde kadı görev yapmaktadır. Ancak belgelerde naiplere de bazen kadı dendiği anlaşılmaktadır. Tanzimattan önce Siverek mahkemesinde görev yapan hakimlerin kadı veya naip olduğuna dair bir bilgi yoktur. Kendilerine belgelerde "*Siverek Kadısı*" olarak hitap edilmektedir. Mesela 1742 yılında Siverek Kadısı Mevlâna Tahir'in padişaha gönderdiği mektuba cevaben kendisine "*Sen ki, Siverek Kadısı Mevlâna Tahir'sin*

[109] Diyarbekir Şer'yye Sicilleri No: 648, 179b-1, 6 Şevval 1153/25 Aralık 1740, Amid Mahkemesi, C.3, Dicle Ün. İlahiyat Fak. Yay.Ed. Ahmet Zeki İzgörür, Diyarbakır 2015, s.605.

südde-i saadetime mektup gönderip…"[110] şeklinde hitap edilmektedir. Kadı Mevlâna Tahirden sonra 1748 ile 1750 yılları arasında ahkam defterindeki hükümlerde kendisine hitap edilen Siverek Kadısı Mevlâna Salih'in tam üç yıl aynı görevde kaldığı görülmektedir. Hâlbuki kadıların bu tarihlerde görev yerlerine bizzat gitmedikleri, yerlerine naip gönderdikleri bilinmektedir[111]. Ayrıca kadı ve naiplerin görev süresi de ilk dönemlerde 3 yıl olmuşsa da daha sonra görev bekleyen kadıların çoğalması ve ahali ile çokça haşir neşir olmamaları için bu süreler azaltılmıştır. Kadıların görev süresi üç yıldan iki yıla, daha sonra bu müddetten de dört ay indirilerek süre 20 aya düşürülmüştür. Böylece görev süresi azaltılarak, görev bekleyen kadılara sıranın daha çabuk gelmesi amaçlanmıştır[112]. Ancak Siverek kadısı Mevlâna Salih elimizdeki mevcut belgelere göre en az üç yıl bu görevde kalmıştır. Mayıs 1748[113] tarihindeki hükümde kendisine Siverek Kadısı Mevlâna Salih olarak hitap edilip, gönderdiği mektuba cevap verildikten tam üç yıl sonra tekrar Mayıs 1750 tarihinde[114] Siverek kadısı olarak Mevlâna Salih olarak görülmektedir. Mevlâna Salih'in adı Eylül 1749 yılında bir başka belgede de geçmektedir. Buna göre; Siverek Kazasına tabi Çıbıkdan Nahiyesine tabi Uzun Ziyaret Karyesinde Şeyhkanlı Aşireti mensupları vergilerini vermediklerinden köy ahalisi ve Siverek Voyvodası bunları şikâyet etmişler. Siverek Kadısı Mevlâna Salih Divan-ı Hümayuna, padişahlık makamına mektup gönderip durumun tahrir defterinden araştırılmasını istiyor[115]. 1748, 1749 ve 1750 yıllarında Siverek kadılığına Mevlâna Salih bakmaktadır. Mevlâna Salih'in elimizdeki belgelere göre Siverek'te en az Mayıs 1748'den Mayıs 1750 tarihine kadar üç yıl burada görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu durumda kadı olarak hitap edilen Mevlâna Salih kadı değil, kadının yerine tayin ettiği naibidir. İkincisi, naiplerin kadılar tarafından görev süreleri bitiminde tekrar bu göreve getirildikleri düşünülürse, Mevlâna Salih'in görev süresinin bitiminden sonra tekrar bu göreve atanmış olması gerekir.

---

[110] "Sen ki, Siverek Kadısı Mevlâna Tahir'sin südde-i saadetime mektup gönderip, Siverek sakinlerinden Süleymanoğlu es-Seyyid Ali ve Siverek kazasına tabi Uzun Ziyaret Karyesinden el-Hac Bayram ve Sağiriki Ulya Karyesinden Musaoğlu Mustafa ve Halimli Karyesinden Kethüda Musa ve Karacadağ Karyesi ahalileri bi ecmai'him meclis-i şer'a varıp Karacadağ Karınya köyünden Çubi Oğlu Emin'in Çubi Ekradını yanına alarak yol kestiği yağmada bulunduğu ve has, tımar ve evkaf karyelerini zorla zapt ettiğinden Fi evasıtı N.sene 1155/13 Kasım 1742,Diyarbekir Ahkam Defterleri 1,No:61 s.34

[111] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* s. 123.

[112] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* s. 101.

[113] Diyarbekir Ahkam Defterleri, s. 356-357.

[114] Diyarbekir Ahkam Defterleri, s. 474.

[115] Diyarbekir Ahkam Defterleri, s. 408.

1.6.1. Tanzimat Döneminde Siverek'te Mahkemeler

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının odak noktası, klasik Osmanlı devlet ve toplum hayatında artık işlemez hale gelen kurum ve yapılarda köklü değişim ve yenileşmeler yapmaktı. Tanzimat Fermanı ile idare ve yargı alanında yapılmak istenen reformlar yetersiz görülünce, Islahat Fermanı ile tamamlayıcı nitelikte düzenlemeler hayata geçirildi. Bu tanzimat ve ıslahatların özünde de tüm Osmanlı teba'sının, Müslim-gayrımüslim farkı gözetmeksizin kanun önünde eşit olması fikri yatmakta idi. Bu amaçla adli alanda yeni mahkemeler, idari alanda da tüm vatandaşların eşit şekilde temsil edileceği meclisler peyder pey hayata geçirilmeye çalışıldı. Şer'i mahkemelerin yanında yavaş yavaş nizami mahkemeler faaliyete başladı. İdare meclisleri de bir müddet mahkeme görevi yaptı. Artık şehirlerde hem şer'i mahkemeler hem de nizami mahkemeler veya meclisler yargı alanında varlıklarını beraber sürdürmeye başladılar. Hem şer'i hem de nizami mahkemelerin başında da yine kadılar bulunmakta idi.

Tanzimat dönemine girerken Siverek'te naip riyasetinde şeri'ye mahkemesi bulunmaktadır. Bir müddet sonra kaza idare meclisi bazı yargı işlerine bakacaktır. Bu konuda elimizde H.1268/M.1851 yılından H.1331/M.1912 yılına kadar tanzim edilmiş, Siverek Şer'iye Mahkemesine ait 8 adet şer'iye sicili bulunmaktadır. Bunlardan 443 ve 438 numaralı siciller sadece Şer'i Mahkemeye ait kayıtlardır. 441 numaralı sicil ise sadece Nizami Mahkeme olan Siverek Deavi Meclisi'ne aittir. 440 ve 445 numaralı siciller hem şeri'ye mahkemesinin hem de nizami mahkemeler denilen Siverek Deavi ve daha sonra Siverek Bidayet Mahkemelerine ait sicillerdir. 444 numaralı sicil ise bir tereke defteridir. Beş ilam kaydı dışındaki diğer bütün siciller tereke kayıtlarıdır. Görüldüğü gibi Siverek'te şer'i mahkeme yeni kurulan nizami mahkemelerle beraber iş başındadır. Her iki Mahkemenin hâkimi olarak da naipler görevyapmaktadırlar.

Tanzimat dönemi ile beraber kadıların görev alanlarındaki daralmaya paralel olarak şer'i mahkemelerin de dava çeşitlerinde bir azalma ve daralma olduğu görülmektedir. Siverek, Tanzimat'a dahil olduğu 1845 ile 1900 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin genelindeki değişimlerden, özellikle adalet teşkilatındaki yeniden yapılanmadan nasibini almıştır. Ülke genelindeki değişim ve dönüşüme paralel olarak bir taşra kasabası olan Siverek'te de bu değişimleri rahatlıkla izlemek mümkündür. Kendilerine kadı da denen naiplerin yetki ve görevlerinde azalma ve daralma olduğu dava çeşitlerinden de anlaşılmaktadır. Bu dönemde Siverek Şer'iye Mahkemesinde

görülen davaların %50'ye yakını alım-satım ve tarla ile hayvan niza-ı ile ilgili olup, diğer kısmı aile, boşanma, miras, nafaka, tereke vasi tayini ve hırsızlık davalarıdır. Sicillerde merkezden taşraya gönderilen ve sicile kaydedilen sadece iki ferman sureti bulunmaktadır. Ayrıca bir yaralama bir de öldürme vakası kaydedilmekle beraber öldürme ve yaralama davalarının sadece görenler tarafından mahkemeye bildirilmesi kaydı düşülmüştür. Davanın görüldüğüne veya nerede görüldüğüne dair bir malumat yoktur. Ancak muhtemelen bu tür davaların Liva Mahkemesinde görüldüğünü dönemin adalet sisteminden anlamak mümkündür.

Siverek'te adli organ olarak daha sonra Kaza İdare Meclisinin de bazı davalarda adı geçmektedir. Bu arada nizamiye mahkemeleri yeni kurulan nizamnameler ve kanunlar çerçevesinde çalışıyor olsalar da bu mahkemelerin başında yine şer'i mahkemelerin reisleri olan kadı veya naipler bulunmuştur. Siverek Şer'iye mahkemesinin reisleri olan naipler de hem şer'i mahkemenin hem de aynı zamanda faaliyetine devam eden Siverek Deavi Meclisinin (mahkemesinin) reisliğini yapmışlardır. Daha sonra kurulan Siverek Bidayet mahkemesinde de hâkimlik yapmışlardır. Tanzimat reformlarının yeterli yetişmiş uzman bürokrat eleman eksikliği belki de bu reformları hayata geçirmek isteyenlerin en büyük handikabı idi. Her ne kadar yeni adli kurumlar ve nizami mahkemeler kurulmuş ise de medrese kökenli kadı ve naipler gibi hukuki alt yapıları olan yeterli hukukçu bulunamamıştır. Özellikle son dönemde kurulan ve kadıların yetiştirildiği "Medresetü'n-Nüvvab (Medresetü'l-Kudat)[116] fıkıh alanında donanımlı uzman hukukçular yetiştirdi.

Siverek'te yargı görevini yerine getiren adli kurumlar:

1-Siverek Şer'iyye Mahkemesi

2-Siverek Kazası İdare Meclisi

3-Siverek Deavi Meclisi (Mahkemesi)

4-Siverek Bidayet Mahkemesi

Tanzimat döneminde yargı görevinde de bulunan meclisler ve nizamnamelerle kurulan mahkemelerden[117] önce Osmanlı Devleti'nde sadece bir mahkeme vardı. O da Şer'iye Mahkemesi idi.1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra adli sistemde de

[116] Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 15.

[117] Düstur 1.Tertip, C.I, s.608

değişiklikler yapılarak yeni mahkemeler kuruldu. Daha önce yargı görevinde de bulunan meclislerden[118] sonra Siverek'te de buna bağlı olarak Deavi Meclisi (Mahkemesi) ve daha sonra da 1879 yılında Bidayet mahkemesi kurulmuştur[119]. Nizamiye mahkemelerinin kurulup teşkilatlanmasını tamamlamasına rağmen şer'i mahkemeler de görevlerine devam etmişlerdir. Şer'iye ve nizamiye mahkemeleri arasındaki görev paylaşımı ve yetki alanlarındaki karşılık hep devam etti. Bu konuda bazı düzenlemeler yapılmasına rağmen yetki karışıklığının önü bir türlü alınamamıştır. Şer'iye ve nizamiye mahkemeleri arasındaki yetki karmaşasının Siverek mahkemelerine ne derece yansıdığını belgelerden anlamak mümkün görünmüyor. Ancak Siverek'te hem nizami hem de şer'iye mahkemesinin reisliğini aynı naipler yapmıştır. Bununla beraber şeri'ye sicillerinden davanın Şer'iye Mahkemesinde yahut Deavi Meclisinde veya daha sonra kurulan Bidayet Mahkemesinde görüldüğünü takip etmek mümkündür.

Şer'iye sicillerinde şer'i ve nizami mahkeme kayıtları hem ayrı hem de bazen aynı defterde tutulmuşlardır[120]. Sicillerin bir kısmı da hem şer'i mahkemenin kayıtları hem de nizami mahkemelerin kayıtlarını karışık olarak tutmaktadır[121]. Bu durum bize her iki mahkemenin de davalarına aynı naibin baktığını ve sicillerin aynı kâtip tarafından tutulduğunu göstermektedir. Sicillerde davanın hangi mahkemede görüldüğü en başta zikredilir. Mesela "*Siverek Kasabası Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Hüseyin ve Hasan ebnan-ı Faris nam kimesneler meclis-i şer'de…*"[122] şeklindeki kayıt davanın şer'iye mahkemesinde görüldüğünü göstermektedir. Başka bir sicilde "*Siverek Kasabası Reaya mahallesi sakinlerinden Makdis Osyop nam zimmi meclis-i şer'i şerifte kasaba-i mezbur Gülabi Mahallesi sakinlerinden Derviş b. Abdullah muvacehesinde…"* [123] kaydıyla davanın şer'i mahkemede görüldüğünü anlamak mümkündür.

Daha geç tarihli bir sicil kaydında ise, Siverek Şer'iye Mahkemesi şu şekilde tanımlanmaktadır. "*zatı mahkemece maruf Siverek Sancağının merkez-i hükümet*

[118] "Liva-i Siverek mahalatından cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Ebu Bekir b. Hafız Ahmed'in Liva-i mezbur Meclisine akd-i arz-ı hal derununda…" S.Ş.S.438 No: 1, 15 Zilkade 1283/Mart 1867
[119] Düstur, 1.Tertip C. I.s.235, İbrahim Durhan, Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu, Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul,1999, s.162.
[120] Bkz. Hırsova deavi Meclisi zabıtları, bu tür defterlerin sayısının çok az olduğu bilinmektedir.
[121] 440 ve 445 numaralı Siverek Şer'iye Sicilleri.
[122] S.Ş.S. 443, S.17, No:71. Tarihsiz.
[123] S.Ş.S. 443, S.15, No: 69. Tarihsiz.

olan Nefs-i Siverek kasabasının mahalatından Hasan Çelebi Mahallesi ahalisinden sahibi arzuhal Rüşdi Efendi bin Ahmet sancağı mezkür mahkeme-i şer'iyesinde makud meclis-i şer'iyede… "[124] Başka geç tarihli bir sicilde "*Siverek Sancağının Darağun Karyesinden Arab b. İsmail ve Aherce Karyesinden Bekir b. Sefer tarifleriyle muarref sahib-i arzuhal Fak Karyesinden Beşşar b. Muhammed sancağı mezkür mahkeme-i şer'iyesinde makud meclis-i şer'de …*" [125],

Yüzyılın son çeyreğine doğru nizamiye mahkemelerinden de sık sık söz edilmeye başlandı. Siverek'te bulunan Meclis-i Deavi'de sicillerden şöyle sözedilmektedir. "*Anı'l-asl Halep ahalilerinden olup Siverek Yeni Han'da mütemekkin teb'a-i Devlet-i Âli'ye'den Tüccar Habib veledi Pedros nam kimesne kasaba-i mezbur Meclis-i Deavisinde makud…"* [126] Bu mahkemelerin bir heyet halinde toplandığını aşağıdaki belgeden anlaşılmaktadır "*kasaba-i mezkür Meclis-i İdare azasından ve Teba-i Devleti Aliye'nin Ermeni Milletinden Kürkçiyan Boğdos Ağa veledi İgob nam kimesne kasaba-i mezbür mahkeme-i bidyatinde makud meclisi şer'de Heyet-i Mahkeme hazır olduğu halde ikrar edüp…*"[127].

Siverek Bidayet Mahkemesi ise de sicillerde "*Siverek Kasabasının Hasan Çelebi Mahallesinden teba-i Devlet-i Âli'ye Ermeni Milletinden Harputlu Karabit veledi Haço nam kimesne kasaba-i mezkür Mahkeme-i Bidayete mahsus odada makud meclis-i şer'i şerfide*" şeklinde geçmektedir[128].

1.6.2. Mahkemelerin İşleyişi

Osmanlı döneminde yerel yöneticilerin idari görevlerini yaparken kullandıkları müstakil binalar ve ayrı çalışma ofisleri yoktu. Devleti temsil eden binalar daha çok Tanzimat'ın son yıllarında ortaya çıkmıştır. Tanzimat dönemine kadar şehirlerde daha çok vakıf eserleri, çarşılar ve bedestenler ön planda iken, Tanzimat'la beraber merkeziyetçiliğin simgesel anıtları olarak devlet kurumlarının temsil edildiği ve devletin görünen yüzü haline gelen kamu kurumlarını temsil eden binalar yapılmaya başlandı[129]. Kamu kurumlarının gittikçe artan ve uzmanlaşan işleri sayıları sürekli artan memurlar aracılığı ile bu konaklarda görülmeye başlandı.

---

[124] S.Ş.S. 442, s. 61 No: 93, 7 Safer 1330/27 Ocak 1912.
[125] S.Ş. S. 442, S..91. No: 142, 17 Zilhicce 1288/27 Şubat 1872.
[126] S.Ş.S 440. S.17, No:37, 4 Recep 1287/30 Eylül 1870
[127] S.Ş.S 445, s.134 No: 106, 27 şaban 1308/7 Nisan 1891.
[128] S.Ş.S. 445, S:1, No:1, 1306/1888.
[129] Avcı, *Denizli…,* s.200.

Siverek mahkemesi de şer'iye sicillerindeki kayıtlara göre 1870 yılından itibaren hükümet konağında hizmet vermeye başlamıştır. Daha önce mahkeme, kadı ve naiplerin hususi konaklarında, evlerinde veya cami ve medreselerdeki uygun bir odada, hatta gerektiğinde olay yerinde kurulmakta idi. Mahkeme için özel bir ofis veya bina yoktu. Bu yüzden olacak şer'iye sicilleri enleri dar, boyları uzun defterler olup, kadı veya naipler bu defterleri cübbelerinin ceplerinde taşırlardı. Merkeziyetçi reformların gittikçe yaygınlaşması ile şehir yerleşimlerinde devlet kamu binalarında görünür hale geldi. Kaymakamlıklara ait hükümet konaklarının yapılmaya başlanması ile mahkemeler de artık bu konaklarda hizmet vermeye başladı. Nizamiye mahkemelerinin kurulması ile beraber Siverek mahkemesinin yerinin Siverek Hükümet Konağı içinde olduğunu net olarak bilinmektedir. Siverek mahkemesinin artık Siverek hükümet konağında akd-i meclis ettiği belgelerden takip edebilir. Buna göre;

Uğurluzadelerin evladiyete meşrut vakıf dükkânlarının arsalarını elinde bulunduran Sevdalıoğlu Ero ile olan davaları Kaymakam Halil Efendi ile Müftü Hacı Numan Efendi'nin huzurunda şer'i mahkeme naibi tarafından kaymakamlık konağındaki mahkeme odasında görülmüştür[130].

Başka bir olayda kayıp olan bir deve bulunmuş ve mal müdürlüğüne teslim edilmiştir. Deve hükümet konağı avlusuna bağlanmıştır. Deve ile ilgili dava Siverek Meclis-i Deavisi'inde, Siverek Mal Müdürü Yusuf Efendi'nin vekili olan Zaptiye Yüzbaşı Hasan Efendi muvacehesinde hükümet konağında görülmüştür. Arap Ahmet, Mal Müdürüne teslim edilip, Hükümet Konağı avlusunda lakita (buluntu) olarak bağlanmış olan devenin kendine ait olduğunu iddia etmiş ve deve kendisine teslim edilmiştir. Burada dava ve dava konusu kayıp deve hükümet konağına getirilmiştir[131].

Çalınan kılıcının bulunup hükümet konağında bulunan Meclis-i Deavide korumaya alındığını ve bu kılıncın kendisine ait olduğunu iki şahitle ispatlayan Hori'ye kılıcı teslim edilmiştir[132].

---

[130] "…Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden Uğurluoğluzade Muhammed bin Hafız Osman nam kimesne kasaba-i mezbur de makud meclisde Kaimmakam İzzetlü Halil Efendi ve Fekahetlü Müfti Hacı Numan Efendi hazıran oldukları halde akd olunan meclis-i şer'i şerif-i lazımu't-teşrifde…" S.Ş.S. 440, No:182, 10 Zilkade 1288/21 Ocak 1872.

[131] S.Ş.S.440, S: 7 No: 28, 25 C. Aher 1288/11 Eylül 1871.

[132] "Bundan mukaddem sirkat maddesinden dolayı hükümet konağında Meclisi Deavide mahfuz bulunan kılıç şahideyn şehadetiyle sahibetü istid'anın malı olduğu sabit olmağla mezbür kılıç mezbureye teslimi iktiza eder ol babta." S.Ş.S. 441, S. 115 No: 996, 17 K. Evvel. 1288/29 Aralık 1872.

Gülabi Bey mahallesinden Karaş Oğlu Hüseyin bin Gafur mahkemeden aldığı bir menzil (ev) satış hüccetinde Siverek Kasabası Meclis-i Deavisinin Hükümet Konağında bulunduğunu göstermektedir[133].

Bir kısrak davasında da davaya konu olan kısrak mahkemenin de bulunduğu hükümet konağı havlusuna getirilmiştir. Belgede açıkça mahkemenin nerede olduğu ortaya konmaktadır[134]. Bütün bu belgelerden anlaşılan daha önce belli bir binası veya belirlenmiş bir mekânı olmayan mahkemler, artık kendilerine ait ofislerde hizmet vermektedirler. Nitekim Siverek Bidayet Mahkemesinin kendisine mahsus odada akd-i meclis ettiğini de sicillerden takip edilebilmektedir[135].

1.6.3. Yargılama Süreci

Siverek'te şer'i ve nizami mahkemelerdeki işleyiş Osmanlı adli sistemindeki muhakemenin (yargının) genel işleyişinden farklı değildir. Elimizdeki Siverek mahkemesine ait sicillere göre mahkemenin işleyişini özetle; davanın açılması, davacı ve davalıların kimlik tespiti ve tanıtılmaları, davacının (müdde-i) iddiası ve davalının (müdde-i aleyhin) cevabı, iddianın kabul veya ret edilmesi, davanın ispatı, şahitler, yemin ve hükmün verilmesi aşamalarından oluşmaktadır.

a) Davanın Açılması, Davacı ve Davalılar

Osmanlı hukuk sisteminin genel işleyişinde olduğu gibi Siverek'te de insanlar adalet arayışına girdiklerinde devletin yaptırım gücüyle desteklenen tek adalet ve yargı mercii kadılar ve şer'i mahkemeler idi. Bu mahkemelere fiil ehliyetine sahip herkes başvurma hakkına sahiptir.[136] Siverek mahkemesine müracaat edenler arasında erkekler, kadınlar, şehirli ve köylüler, Müslim ve gayrımüslimler, yabancılar herhangi

[133] "Gülabi Bey mahallesi Karaş oğlu dimekle maruf Hüseyin bin Gafur nam kimesne kasaba-i mezbur Hükümet Konağında Meclisi deavide makud meclisi şeri şerifde Ramazan bin Hacı Muhammed mahzarında ikrar ve takriri kelam edüp" S.Ş.S. 440, S.84, No.739, Avahiri R. Ahir 290/17 Haziran 1873.
[134] "Karacadağ nahiyesine tabi Kamışlı karyesinde sakin bulunan ...nam kimesne mahkeme-i şer'iyede, Yukarı Şeyhlu karyesinde Sino nam kimesnenin huzur ve muvacehesinde Kısrak davası iş bu Hükümet Konağı havlusunda mevcud bulunan ayakları siyah ve on yaşında bir re's kısrak…". S.Ş.S.445, S.139, No: 235, 20 Ramazan 1308/29 Nisan 1891.
[135] "Cami-i Kebir Mahallesi ahalisinde Salih bin Ali nam kimesne Mahkeme-i Bidayete mahsus odada makud meclisi şer'i şerifde yine mahalle-i mezbur ahalilerinden Ali Bali oğlu Bekir muvacehesinde…" S.Ş.S.445, S.19, No: 38, 7 Şevval 1306/6 Haziran 1889.
[136] Fiil Ehliyeti: Bir kişinin kendi fiilleriyle haklar kazanabilme ve borçlar altına girebilme yeteneğidir. Kemal Gözler Genel Hukuk Bilgisi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2011, s.109 Medeni kanuna göre Fiil ehliyeti; "Fiil ehliyetine sahip olan kimse kendi fiilleriyle hak edinebilir ve borç altına girebilir.m.9, aynı kanuna göre fiil ehliyeti için ayırt etme gücü, ergin olma (18 yaşın doldurulması) ve kısıtlı olmamayı fiil ehliyetinin şartı olarak saymıştır. M.10,11) ancak İslam Hukukuna göre fiil ehliyetinin ve özellikle erginlik (rüşt ve reşit olma) konusunda farklılıklar vardır.

bir engel olmadan kendileri veya vekilleri aracılığı ile başvurabilirlerdi. Mahkeme sicillerinin başında davacılar ve davalılar tanıtılırdı. Erkekler, "*Cami-i Kebir Mahallesinden Ali Rıza bin Muhammed nam kimesne…"* [137], kadınlar "*Gülabi Bey Mahallesinden… Rahime Binti Hacı Yusuf*" [138], şehirliler, köylüler, "*Karakeçi Nahiyesi kuralarından Küçük Kurbağalı Karyesi sakinlerinden…*"[139] Gayrımüslimler, "*Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Ermeni Milletinden* " [140], yabancılar "*Ani'l-asl Harputlu olup, Siverek Camii Kebir Mahallesinde sakin"*[141], şeklinde tanıtılmaktadırlar. Bunlar bizzat kendileri mahkemeye müracaat edebildikleri gibi, bazen de vekilleri[142] veya vasileri[143] aracılığı ile mahkemeye başvurmuşlardır. Fiil ehliyetine sahip olmayanlar vasileri aracılığı ile mahkemede haklarını aramışlardır. Hatta rüştünü ispatlamak için mahkemeye başvuranlar da şahit bilirkişiler vasıtası ile reşit olduklarını ispatlayarak fiil ehliyetini yine mahkeme araçlığı elde etmektedirler. Siverek Şer'iye Mahkemesinde rüştünü ispatlamak için müracaat eden müteveffa Hacı Hasan Ağa'nın oğlu Tayfur henüz 17 yaşındadır. Küçüklüğünde vasisi olan er karındaşı Nuri Efendi'den mallarının idaresinin artık kendisine verilmesini istemektedir. Çünkü artık reşid olmuştur. "*On yedi yaşını mütecaviz olup, sin ve çenesinin buluğa tahammül ve buluğunu mukırr ve mu'terif ve vech-i ati rüşd iddia eden iş bu baisu'l-kitab Tayfur bin Hacı Hasan Ağa*" [144]

---

[137] "Camii Kebir Mahallesi ahalisinden Ali Rıza bin Muhammed nam kimesne kasaba-i mezküre mahkeme-i şer 'iyesinde makud meclisi şeri şerifde Kebenderis Karyesi sakinlerinden Salih bin Derviş muvacehesinde bi tav'ihi ikrar ve takriri kelam edüp der ki …" S.Ş.S.445, S.108, 7 C. Ula 1307/30 Mart 1889

[138] "Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden ve zati tarif-i şer'i ile muarrife olan sahibetü'l- vesika Rahime binti Hacı Yusuf nam hatun kasaba-i mezküre mahkeme-i şeri'yesinde makud meclisi şeri şerifde takriri kelam ve tabiri ani'l-meram S.Ş.S.445, S.109, 25 C. Ula 1307/17 Ocak 1890.

[139] "Karakeçi Nahiyesi kuralarından Küçük Kurbağalı Karyesi sakinlerinden olup zati tarifi şer'i ile muarrife Sultan binti Halil hatun bizzat kasaba-i mezküre mahkeme-i şeriyesinde…" S.Ş.S.445, S.175, No:10, 3 Şaban 1307/25 Mart 1890.

[140] "Hasan Çelebi mahallesi sakinlerinden Ermeni Milletinden Attar Kirkör veledi Avadis nam kimesne kasaba-i mezbure mahakme-i şeriyesinde…" S.Ş.S.445, S.76 No:15,16 Şaban 1307/7 Nisan 1890.

[141] "Ani'l-asl Harputlu olup, Siverek Camii Kebir Mahallesinde sakine ve zati Siverek'in Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Yasinzade Ebuzer Efendi ve Mustafa bin Muhammed marifetleri muarrife olan Sidika binti Hacı Osman nam hatun mahkeme-i bidayette…" S.Ş.S.445, S.134, No: 107, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

[142] "Arap Nahiyesi kuralarından Hacı Dayli karyesi sakinlerinden Rabia binti Muhammed nam hatunun vekili müsecceli şeri'si babası Muhammed bin Halil bi'l-vekale mahkeme-i şer'i şerifde, mezbure Rabia'nın zevci Arabtul Karyesi sakinlerinden İsa bin Mustafa mahzarında bi'l-vekale dava ve takriri kelam edüp, S.Ş.S.445, S.171, No:158, 26 R. Ahir 1309/ 29 Kasım 1891.

[143] "Karakeçi Nahiyesi kuralarından Küçük Kurbağalu Karyesi sakinlerinden mütevefa İsa bin Mamo bin Hamadi'nin evladı siğarının vasi-i mensupları Zor Abad karyesi sakinlerinden iş bu baisul kitab Muhammed Gayzan nam kimesne bi'l-vesaya kaza-i mezküre mahkemesinde meclisi şeri şerifde Camii kebir mahallesi sakinlerinden İğo veledi Muksi Ero muvacehesinde" S.Ş.S.445, S..80, No: 22, 20 Şaban 1307/11 Nisan 1890.

[144] S.Ş.S 445, S. 17, No: 36, 7 Şevval 1306/6 Haziran 1889.

Yukarıda adı geçen kişi veya gruplar bizzat mahkemeye gelerek veya arzuhal vererek mahkemeye başvurabilmektedirler. Tanzimat öncesi dönemde mahkemelere belirli bir mekân veya bina tahsisi edilmeden önce kadı veya naibin bulunduğu her mekânda mahkeme kurulabilmekte idi. İnsanlar mahkemeye ve kadıya en kolay hangi yolla ulaşabiliyorlarsa mahkeme orada kurulur ve insanlar burada kadı veya naibe müracaat ederek adaletin icrasını talep edebilirlerdi. Nizami mahkemelerde kendilerine belirli odalar tahsis edilince davalar burada açılmaya ve görülmeye başlandı.

b) Mahkemede Kimlik Tespiti

Osmanlı döneminde kişiler kendi adları ile beraber günümüzde olduğu gibi bir soyadı taşımıyorlardı. Kişilerin kimliğini tespit edecek kayıtlı tahrirler de kimlik tespitine yetecek düzeyde değildi. İnsanlar babaları, aileleri, aşiretleri, meslekleri ve köyleri gibi sıfatlarla diğerlerinden ayırt ediliyorlardı. Nitekim sicil kayıtların başında mahkemeye müracaat eden veya şahitlik yapmak isteyenlerin kimliklerini tanıtan pek çok ve çeşitli örnekler vardır.

Mahkemede davacı, davalı ve vekillerin kimlikleri tespit edilirken, öncelikle şehir, sonra mahalle veya köy adından sonra kişinin, adı ve babasının adı veya sosyal statüsünü belirleyen bir unvan ile tanıtılırlardı[145]. Kişilerin mahkemedeki tanımlanma biçimleri onların sosyal statülerine ve toplum içinde mensup oldukları toplumsal sınıfa da işaret etmektedir. Sıradan bir vatandaşın mensup olduğu şehir, mahalle ve baba adları sıralanırken, mesela "*Siverek Kazasına mudaf Babviran Karyesi sakinlerinden Süleyman bin Mahmud nam kimesne* "[146] veya "Siverek *Kasabası Camii Kebir Mahallesi sakinleriden Emine binti Ali nam hatun nefsine asaleten ve validesi Havva hatuna zikri ati hususuna naibetü'l-vekale…*"[147] şeklinde tarif edilmiştir. Unvanı olan, toplumda bu unvanla tanınan kişiler de "Siverek *Kasabası Mahalatından Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Ali Ağa*" [148] şeklinde tanıtılmış ve sadece isminin arkasına "ağa" kelimesi eklemekle yetinilmiştir. Mahkeme çalışanları Ali Ağa'yı tanıdıkları gibi, mahkemedeki diğer tarafların da Ali Ağa'yı tanıdıkları varsayılmış ve sadece ismi zikredilerek tanıtılmıştır. Buna benzer dini bir unvanı olanların ve toplum içinde belli

[145] "Siverek Kasabası Mahalatından Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Monla Osman Bin Hüseyin nam kimesne…" S.Ş.S.443, S.4, No: 21. Tarihsiz.
[146] S.Ş.S 443, S.14, No: 58. Tarihsiz.
[147] S.Ş.S. 443, S.18, No: 78, 17 R 1268/9 Şubat 1852.
[148] S.Ş.S,443, S.23, No:100. Tarihsiz.

bir şöhreti olanların da mahkemeden kimliklerinin tanıtılmasında sadece isimleri söylenmekle yetinilmiştir[149]. Belli bir sınıfa, mesleğe veya aşirete mensup olanlar da mensubiyetleri belirtilerek tanıtılardı.[150] Kimliğinin tespiti ve tanıtılması için sadece adı yeten Ali Ağa örneğinden farklı olarak özellikle satış hüccetlerinde kişiler daha tafsilatlı olarak tanıtılmaktadır. Belki aşağıdaki belgede tanıtılan kişi Ali Ağa kadar namdar ve meşhur değildir. Hacı Muhammed detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Mahkemenin toplumsal sınıflara bakışını buradan tahmin etmek de mümkün olmaktadır[151].

Yabancılar tanıtılırken başta nereli oldukları belirtilerek "*anı'l-asıl Harput ahalisinden olup…"* şeklinde tanıtılırlardı. Kişinin mesleği veya mensup olduğu bir esnaflık kolu varsa, bu da o kişi için yeterli tanıtıcı bilgi idi. "*Siverek Kasabası Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Tellal Abdurrahman nam kimesne*"[152] Tellal Abdurrahman'ın kimlik tespiti yapılırken, babasının adının söylenmesine lüzum görülmemiştir. Ya da "*Ordu mahallesinden Muşlu İbrahim*"[153] gibi bu adla şöhret bulmuş kimselerin sadece şöhretleri ön plana çıkarılırdı.

Gayrımüslimlerin kimliği tespit edilirken diğerlerinde olduğu gibi burada da öncelikle şehir ve mahalle ismi zikredilir, ardından "*Devlet-i Âliyye teb 'ası*" veya "*Teba-i Devlet-i Âliye'nin Ermeni Milletinden*" cümlesi ile mensup olduğu dini cemaat (millet) belirtilerek kişiler tanıtılırdı[154].

Mahkemelerde ve kamusal alanda, kimliklerinin tespitinde en çok güçlük çekilen kesim kadınlardır. Kadınların Osmanlı ve İslam toplumundaki mahremiyet alanın dışında yani kamusal alanda pek görülmemesi veya az görülmesi, bu alanlara çıktığında tanınmasında zorluklara neden olmuştur. Genellikle mahrem alanda yaşamalarına rağmen, Siverek'te kadınların bir kısmının ticari ortaklık yaptıkları,

---

[149] "Siverek Kasabası Mahalatından Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Şeyh Musa nam kimesne…" S.Ş.S.443, S.3, No:20. Tarihsiz.

[150] "İzolli Aşiretinden Muhammed Bin Halil" veya "Göçebe makulesinden Köranlı Mustafa nam kimesne" S.Ş.S.443, S.2, No.8. Tarihsiz.

[151] "Hasan Çelebi Mahallesinde çarușda Eski Bedestende Sarı Sakallı demekle meşhur Tüccar esnafından Hacı Muhammed bin Eyüp bir bab dükkânın nısf hisse-i şayiasını 1200 kuruşa bey' ve temlik ve teslim…".- S.Ş.S 440, S.148 No: 1015, 9 Safer 1292/17 Mart 1875.

[152] S.Ş.S. 443, S.4, No.24. Tarihsiz.

[153] S.Ş.S. 443, S.11, No.51. Tarihsiz.

[154] "Siverek Kasabası mahallâtından Hasan Çelebi Mahallesi'nde mukîm ve Devlet-i Aliyye teb'ası Protestan Milleti'nden dülger esnafından" S.Ş.S,444,S.48, No: 47 veya "Siverek Kasabası Ermeniyan Mahallesi mütemekkinlerinden Barsom veledi İgob nam zimmi" S.Ş.S.443, S.3, No.11, 23 C.Evvel 1267/15 Mart 1852

menkul ve gayrımenkul alışverişinde bulundukları, mahkemeye bizzat veya vekâleten başvurdukları görülmektedir. Sanılanın aksine en azından Siverek'te gördüğümüz kadın profili mahkemede hakkını aramakta ve davacı veya davalı sıfatı ile mahkemede sık sık görülmektedir. Bu davaların büyük bir kısmı aile (karı-koca, boşanma, miras vb.) davaları ile beraber her türlü mülk alım-satımı, ortaklık davaları ve diğer niza davalarında kadınlara şer'iye sicillerindeki kayıtlarda rastlanmaktadır. Kadınların kimliğinin tespiti erkeklerden farklı yapılmaktadır. Mahkemede bir kadın tanıtılırken muhakkak onu tanıyan birilerinin şehadetine başvurulmaktadır. Kadının bizzat kendisi veya vekâlet verdiğinde şahidlerin hem kadını hem de vekili tasdik etmeleri ve onları tanıdıklarına dair şehadet etmeleri gerekmektedir. Ancak kadınların bir kısmı da "*muhadramun*" olup erkeklere görünmemektedirler. Bunların kimliklerinin tespiti diğer kadınlarınkinden farklıdır. Muhadremun kadınların kimliği meskenlerinde ve kendilerini tanıyan mahremlerinin yanında yapılırdı. Aşağıdaki sicil kaydında görüldüğü gibi mahkeme görevlileri kadının evine giderek kimlik tespiti yapmışlardır. *"Hususu ati'l-beyanın ketb ve tahriri içün kibeli şer'den Mürsel Siverek Kasabası Mahkeme-i Şer'iye ketebesinden Hafız Eyüb Efendinin Hasan Çelebi mahallesi sakinlerinden Çobanzade Hacı Zülfi Ağanın kızı Zeyneb Hatunun hanesine varup, zeyl-i hücette muharrer esami huzurlarında akdi meclis-i şer'i ali ettik de zati mezbureyi arifan Siverekli Gülabi Bey İmamı Hüseyin Efendizade Ömer efendi ve mahalle-i mezküreden Bekir bin Ahmed nam kimesnelerin marifetiyle muarrife Zeyneb binti Hacı Zülfi Ağa nam hatun* "[155]. Burada Zülfikar kızı Zeynep, mahalle İmamı ve mahalleden başka bir kişinin şahitliği ile tanıtılarak "*muarrife*" olmuştur.

c) İddia Sahibi ve Müdde-i aleyhin (davalının) İddialarının Dinlenmesi

Gerek Siverek Şer'iye mahkemesinde olsun gerek nizamiye mahkemelerinde olsun yukarıda bahsedildiği gibi fiil ve dava ehliyetine sahip herkes fark etmeksizin bu mahkemelerden adalet talebinde bulunabilirdi. Mahkemeye kişiler bizzat başvuracakları gibi vekaleten de başvurabilmektedirler. Yine kişiler kendileri bizzat mahkemede sözlü olarak davacı olabildikleri gibi, arzuhal vasıtasıyla da mahkemeye başvurmaktadırlar. Mahkemede dava açanın kimliği belirlendikten sonra davacıların kiminle muvacehe olunduğu, yani kimden davacı olduğu belirlenerek *"üzerine takrir davasında*" veya "*dava ve takriri kelam edüp*" ya da "*üzerine dava ve takriri kelam ve tabiri anil meram edüp*" kalıbıyla dava açıldığı belirtildikten sonra davanın konusu ve

[155] S.Ş.S,445, S.157, No:140, 22 Muharrem 1309/28 Ağustos 1891.

iddia özetlenirdi[156]. Ardından dava konusu ve davacının iddiası davalıya okunur. Davalıdan iddiaya cevabı istenir. Davalı (müdde-i aleyh) iddianın tamamını veya bir kısmını ikrar edebilir[157]. Bu durumda mahkeme kendisinden gereğini yapmasını talep edip tenbih eder. Müdde-i aleyh yani davalı iddiayı inkâr edebilir. İddianın inkâr edilmesi durumunda bu durum sicilde "*gabbe's-sual ve lede'l-inkâr*" kalıbıyla ifade edilir. İddianın inkâr edilmesi üzerine hâkim davacıdan (müdde-i'den) iddiasını ispatlamasını ister. "*Osman'dan iddiasına mutabık beyine talep olun*"ur. Bundan sonra iddiasını ispatlamak ve buna dair delil getirmek davacıya düşmektedir.

d) İddianın Şahitlerle İspatlanması;

İslam Hukukunda şahitlik kurumu ve şahitler ile onları tezkiye edenler yargılama sürecinin en önemli unsurlarındandır. Mahkemede ve özellikle akitlerde ispat ve güven vasıtası olarak şahitlerden yararlanılmıştır. Toplumda adalet ve emniyetin bir aracı olan adil Müslüman sözü doğru şehadette bulunanlar için söylenmiştir. Ayrıca mahkeme çevresinde adaletin ve yargının mahkeme dışı en büyük yardımcıları olan bu kesim toplumda itibar ve saygınlık göstergesi olduğundan şehrin ulema, eşraf ve ileri gelenleri bu kurumun bir yerinde sürekli isimleri zikredilir olmuştur. Şahitleri tezkiye eden mutebarandan, mahkemeye bir nevi nezaret eden ve mahkemedeki yargılamaya şehadet eden şehrin en itibarlı efendilerin ismini hep şuhudu'l-hal listelerinde görmek mümkündür. Şahitler, şahitleri tezkiye edenler ve mahkemede hazır bulunan şuhudu'l-hal Osmanlı Adalet sisteminde toplumsal ve

[156]"Siverek Kasabası Cami-i Kebir mahallesi sakinlerinden Osman bin Hüseyin nam kimesne Gülreşik Karyesi Muhtarı Osman bin İsmail nam kimesne muvacehesinde üzerine takrir davasında bundan mukaddem Dersim memuriyetinde kaza-i mezbur tarafından Nefiri Am Askeri matlub buyurulduğu sırada merkum Osman Kahya mahiyem 70 kuruşdan ücret kat' ederek mahal-i mezküreye gönderdi ve ben dahi mahalli mezküreye varup üç mah istihdam olunarak geldim ve 40 kuruş merkum Osman Kahyanın tarafımıza teslimi ve 27 kuruş Orduy-u Hümayun tarafından bana verilüp mütebaki kalan yüz kırk kuruş hakkımın sual olunup alıverilmesi matlubumdur deyü ba'dedava ve gabbessual ve ledel inkar müdde-i merkum Osman'dan iddiasına mutabık beyine talep olundukta ahrar-ı ricali müsliminden kasaba-i mezkür mahalle-i mezbur sakinlerinden Meryem Oğlu Halil ve Hacı Ömer'in oğlu Hamza nam kimesneler merkum Osman'ın beher aylığı yetmiş kuruşdan bazar edüp gönderdiğine ve kırk kuruş merkuma teslimi olup kusurunun dahi tediye etmek üzere muhtar meerkumun ikrarına eda-ı şehadet-i şer'i etmeleriyle şehadetleri ba'del Kabul muktar merkum dahi ba'del isbat ikrar dahi eylediğinden meblağ-ı mezkür 143 kuruşun tahsili lazım geldiği bu mahalle kayd şod." S.Ş.S.443, S.17, No:83 20 R.Ahir 1268/12 Şubat 1852.

[157] "Camii Kebir Mahallesi ahalisinden Salih bin Ali nam kimesne Mahkeme-i Bidayete mahsus odada makud meclisi şeri şerifde yine mahalle-i mezbur ahalilerinden Ali Bali oğlu Bekir muvacehesinde Merkum Bekir'in kerimesi Havva namzedim olup başlık namıyle merkum Bekir 300 kuruş benden ahz u kabz edüp şimdi kerimesi Bergüzeyi bana vermekden imtina' eylediğinden meblağı mezbur 300 kuruş Bekir'den tahsilini talep ederim … Ol dahi cevabında başlık namıyla 300 kuruş aldığını tav'an ikrar ve ititraf, ala mucebi ikrarihi meblağı mezbur 300 kuruşun müddei merkum Salih'e edasıyla Bekirin ilzam olduğu ilamı" S.Ş.S.445, S.19 No: 38 7 Şevval 1306/6 Haziran 1889.

sosyal sınıfları belirleme aracı olması açısından en önemli kurumlardandır. Osmanlı mahkemelerinde iddianın ispatlanması öncelikle şahitlerle yapılmaktadır. Hür ve Müslüman erkeklerden "*ahrar-ı ricali Müslimin*"den şehadet edecek olanların ismi mahkemeye verilerek şehadetleri istenir.[158] "*Osman'dan iddiasına mutabık beyine talep olundukta ahrar-ı ricali Müslim'inden kasaba-i mezkür mahalle-i mezbur sakinlerinden Meryem Oğlu Halil ve Hacı Ömer'in Oğlu Hamza nam kimesneler"* mahkemenin akd olunduğu meclise gelerek şehadet etmektedirler. *"li ecli'ş-şehade meclis-i şer'a hazıran olup"* denerek şahitler mahkemeye gelirler. Bunun üzerine şahitlerin tezkiyesi süreci başlar. Şahitlerin *"udulu müsliminden"* yani adil Müslümanlardan oldukları mahallin muteberanı tarafından tezkiye edildikten sonra şehadetleri *"ba'del kabul"* davacının iddiası kabul edilir[159]. Müdde-i'nin getirdiği şahitler tezkiye edilmeyerek, şahitlikleri kabul edilmeyebilir. Bu durumda davalıdan yemin istenir. Eğere yemin ederse dava düşer. Aşağıda verilen belgede davalı (müdde-i aleyh) aleyhinde şahitlik yapanlarla arasında düşmanlık bulunduğunu, bunların *"karıma mükkeder zararıma müferrah"* olduklarını dolayısıyla şahitliklerini kabul etmediğini bildirmesi üzerine, mahkeme davalı Haco'nun şahitlerle arasında adavet olduğuna dair kendisinden şahit istemiş ve Haco'nun gösterdiği şahitler; Haco ile aleyhinde şehadette bulunanlar arasında düşmanlık olduğuna şehadet etmişler. Sonuçta Haco aleyhinde şahitlikte bulunanların şehadeti ret edilince, davalı Haco'dan yemin istenmiş, Haco'nun yemin etmesi üzerine dava reddilmiştir[160].

---

[158] Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (Mecelle) Madde: 1684.

[159] Mecelle, Madde: 1716, 1717, 1718.

[160]"Siverek Kasabası Mahalatından Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Hasan bin Bekir deavi meclisinde makud meclisi şer'i şerifde Keri Sor Karyesinde hayme nişin İzollu Aşireti ahalilerinden Haco bin Cebrail muvacehesinde bundan beş sene mukaddem ciheti karzdan olarak merkum Haco'nun zimmetinde altı yüz kuruş alacağım olmağla sual olunup alıverilmesi matlubumdur. Ba'dedava ve gabbe's-sual merkum Haco cevabında benim asla böyle bir borcum yoktur deyü külliyen inkâr edicek, müdde-i merkum Hasan'dan ber vechi muharrer müddeasına mutabık beyine talep olundukta Ordu Mahallesi sakinlerinden Derviş bin Alo Kecö ve Hacı Salih bin Mola Nebi li ecli'ş-şehade meclis-i şer'e hazıran olup, fi'l- hakika müdde-i merkum Hasan'ın cihet-ı karzdan olarak 600 kuruş alacağı olduğu biz bu hususa şahidleriz eda-ı şehadet dahi ederiz. Deyü her biri bilmuvacehe eda-ı şehadeti şer'i eylediklerinde merkum Haco cevabında merkum Derviş'in benimle adaveti olmağla karıma mekdür ve zararıma farah olur, şehadetini dutmam deyü ta'n ve carh eyledik de merkumun carh-ı mezküresine mutabık beyine talep olundukta Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Ali bin Halil Efendi ve Göçebe İzollu Süleyman bin Eyüb li ecli'ş-şehade meclis-i şer'a hazıran olup isre'ş-şehade fil hakika şahid-i merkum Derviş'in merkum Haco ile adaveti olup karına mekdür ve zararına farah olduğuna şahitleriz şehadet dahi ederiz deyü her biri ala hiddeti bil muvacehe eda-i şehadeti şer'i etmeğin merkum Derviş'in şehadeti hayzi kabulde bulunup müdde-i merkum Hasan'dan diğer beyine talep olundukta ityanı beyineden izhar-ı acz edüp yemine talip olmağın merkum Haco vechi şer'i üzere ba'de't-tahlif mucebince müdde-i merkum Hasan tasaddi eylediği müdde-i mezküresiyle merkum …ber vechi şer'i muarazadan men' olunduğu ve bil'iltimas huzuru alilerine ilam olunur." S.Ş.S 440, S.5, No: 10, 5 C. Aher 1288/22 Ağustos 1871.

Gayrımüslimlerin şahitleri de kendi cemaat ileri gelenleri ve dini liderleri tarafından tezkiye edilerek şehadet veya yemin etmektedirler[161]

e) Yazılı Belgenin Delil Olması.

Mahkemede ispat vasıtalarından biri de yazılı belgelerdir. Yazılı belgelerin delil sayılması sahte olabilme ihtimaline karşı Mecellenin yürürlüğe girmesine kadar şahitlerle ispat edilmedikçe kabul edilmemekteydi[162]. İslam hukuk sisteminde ve Osmanlı mahkemelerinde yazılı delillere çok itibar edilmediği iddia edilse de[163]. Siverek Şer'iye mahkemesindeki aşağıda özetleyeceğimiz davada sadece mahkemenin verdiği hüccet ve ilamların değil, aynı zamanda tüccarların defterleri de delil olarak kabul edilmiştir[164]. Buna göre; Siverek'li Tüccar Makdis Tomas vefat etmiş terekesi

[161] "Camii Kebir Mahallesinden Debbağ Vartan veledi Toro ve Hasan Çelebi Mahallesinden Muksi İstefan veledi Avanis'in nam şahitlerin tezkiyesi için her biri Milleti Rahip ve muteberleri Keşiş Serkis ve Haffaf Haço ve Tüccar Ohannes nam müzekkilerden sırren ba'dehu alanen şahideleri tezkiye etmişler ve Kesirin yemin etmesiyle vekil Musinc'e tenbih olunduğu ilamı…" S.Ş.S.440-S. 120 No: 884, 5 Safar 1291/24 Mart 1874.

[162] Mecelle "Usulüne muvafık ve şüphe-i tezvir ve tasni'den salim olarak bir mahkeme hâkimi tarafından verilen ilam ve senedin bila beyyine mazmınu ile amel ve hüküm caiz addolunur. m.1821"

[163] Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayıntap*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.157, Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyı*), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001, s.109.

[164]"Hasan Çelebi mahallesi ve Devlet-i Aliye teba'sının Ermeni Milletinden olup bundan akdem vefat eden Tüccar … Makdis Tomas veledi…veraseti zevcesi Ebğiya binti Merciyen ile sulbi sağir oğlu Menas'a munhasıra olduğu inde'ş-şer'il-enver zahir ve tahakkuk olduktan sonra mütevafayi merkumun dainlerinden sahibi arzuhal Ayıntab kasabasının Kayacık Mahallesi ahalisinden ve teba'i Devleti Aliyenin Protestan Milletinden Ador veledi Haço nam kimesne kasaba-i mezkürün mahkeme-i şeriyeye mahsus odada makud meclis-i şer'i şerif-i enverde , müetevafay-ı merkumun tereke-i vafiyesine vadi'ul yedi mütehakkık olan mütevefayı merkumun zevcesi mezbure …(iğo)…ile sağiri mezbur Menas'ın malını hıfza ve tesviye-i umuruna kibel-i şerden vasi nasb ve tayin olunan enistesi Siverek Reji Müdiri Mıgırdıc Efendi veledi Kirkor Efendi muvacehesinde mütevafa Tomas Ağa zimmetinde ba defter Antab Alacası esmanındın Liray-i Osmani beheri 25 kuruş hesabıyla 7940 kuruş alacak hakkım olup meblağı mezburu bana kable'l-eda ve'l-ifa vefat etmekle meblağı mezburu mütevafanın terekes-i vafiyesinden olmak üzere bana i'ta teslime vasi mümaileyhe tenbih olunması muradımdır…deyü ba'de-da'va ve's-sual ve mumaileyhi dahi cevabında mütevafayi mezburun ber veçhi muharrer tereke-i vafiyesine bil vesaya vad'ul yed olduğunu ikrar ve itiraf edüp lakin müdde-i mezburun iddiasını külliyen inkar etmekle müdde-i merkumdan ber vechi muharrer iddiasına mutabık beyine talep olundukta zikrolunan Hasan Çelebi Mahallesi ahalisinden ve Millet-i Merkumeden mütevaffa-yı merkumun uşağı Makdis İbrahim nam kimesne meclis-i şer'e hazıran olup isre'l-istişhad fil hakika mütevafayı merkum vefatından on beş gün mukaddem kendi dükkânında Ayıntablı Ador Ağa'ya sekiz bin kuruşa karib deynim oldu deyü benim huzurumda ikrar ve itiraf etti. Ben bu hususa bu vech üzere şahidim ve şehadet dahi ederim deyü bil muvacehe eda-i şehadet-i şer'i ettikte ba'de'l kabul ve't-tezkiye şehadeti makbule olmağla mütevafay-ı merkumun defteri dahi celb ile muayene olunmak üzere ehl-i hibre tayin olunan mahalle-i mezbur ahalisinden ve Millet-i Merkumeden …. ve mahkeme-i bidayet azasından Toros Efendiler hazır oldukları halde defter-i mezkür ledel muayene yazı … merkum Tomas Ağanın yazusı olduğunu ve mezkür defterin zirinde makbuzat ve irsalatından baki yedi bin dokuz yüz yetmiş dokuz kuruş deyn görüldüğü ve kendüsüne üç yük alacanın vasıl olduğunun havi müdde-i merkum Ador Ağanın 10 K.Saninin 89 Miladi tarihli ibraz eylediği mektübün yazusı mütevafayı merkumun dest-i hattı olduğunu efendi mumaileyhimler tasdik eyledikten sonra le'del muracaa-i Mecelle-i Ahkma-ı Adliyenin bin altıyüz sekizinci (1608) maddesinde "Tüccarın mu'tedd-ün bih olan defterlerindeki kuyudu dahi ikrar bil-kitabe kabilindendir. Mesela bir tacir bir kimesneye şu kadar kuruş borcu olduğunu kendü defterine kayd etmiş olsa ol

karısı ve küçük oğluna kalmıştır. Ancak tereke ölenin karısı ve küçük çocuğunun vasisi enişteleri olan Siverek Reji Müdürü Mıgırdıç Efendi'nin elindedir. Antepli Tüccar Ador Ağa veledi Haço müteveffa Muksi Tomas'tan 7940 kuruş alacağı olduğunu ve ödemeden vefat ettiği için alacağının mütevefanın terekesinden alınmasını dava etmiş, terekeyi elinde bulunduran vasi Mıgırdıç Efendi ise iddiayı inkâr edince müddeiden iddiasını ispatlaması istenmiştir. Ador Ağa Hasan Çelebi Mahallesinden aynı zamanda daha önce Tomas'ın yanında çalışan Makdis İbrahim'i şahit göstermiş ve mütevaffa Tomas'ın ticari defterlerini mahkemeye celb ettirmiştir. Defterin doğru olduğuna ve defterdeki bilgi ve yazıların Tomas'ın yazısı olduğunu araştırmak için "*ehl-i hibre*" denilen iki bilirkişi tayin edilmiş, yapılan incelemden sonra yazının Tomas'ın yazısı olduğu tasdik edilince, son olarak Ador Ağa yemin ettikten sonra kendisine alacağı olan paranın ölenin terekesinden verilmesi kararlaştırılmıştır. Burada önemli olan ticari defterlerin mahkemede delil kabul edilmesi, defterin doğrulanması için "*ehl-i hibreye*" danışılması ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (Mecelle) hükümlerine maddenin tam metni yazılarak atıfta bulunulmasıdır. Mahkemedeki yargılama süreci müdde-i ve müdde-i aleyhin (davacı ve davalının) dinlenmesi, davanın ikrarı veya inkârı üzerine iddia sahibinin davasını ispat etmesi, şahitlerin dinlenmesi ve mahkemenin vereceği hüküm ile sona erer.

f) Mahkemenin Kararı ve Cezalar

Hâkimin vereceği hükümler, a) Davanın red edilmesi "*muarazadan men*"[165] b) Ceza Kanuna göre ceza verilmesi. İncelenen dönemde siverek mahkemesinde tazir cezasının verildiği tespit edilmemiştir. Bu dönemde ceza kanunnameleri yürürlüğe girdiği için artık hükümler buna göre verilmektedir. Nitekim aşağıdaki mahkeme kararında hüküm ceza kanunnamesine göre verilmiştir.[166] Burada darp ve yaralama

kimseye ol kadar borç ikrar etmiş olup, ledel hâce ikrar-ı şifahisi gibi muteber ve mer'i olur."[164] Deyü mestur mestur olduğuna binaen müdde-i bilmuvacehe vech-i şer'i üzere tahlif olunmağın (iddia sahibine de yemin verilmiştir) mücebiyle meblaı merkum 7979 kuruş bi'l-vesaya ved' olunduğu mütevafay-ı merkum Tomas'ın tereke-i vafiyesinden olmak üzere müdde-i merkum Ador Ağa'ya eda ve teslime mümaileyhi Mıgırdıç Efendiye tenbih tescil ve bil-iltimas huzuru alilerine ilam olundu." , S.Ş.S.445,S.5 No: 11 27. C.Aher 1306/28 Şubat 1889.

[165] "Şehr Nahiyesi kuralarından Çatak Karyelu Şeyho bin Musto'yı Veli (deli?) nam kimesne Tüccar Usib veledi Zeko'nun yedinde olan bir re's boz ve kancık merkebe mustehak çıkıp Usib ise netacen mülkü olduğunu Bitviran Karyelu Kadir bin Şeyhmus şehadetiyle ba'del isbat merkum Şeyho muarzadan men' olunmuştur.; S.Ş.S. 440, S. 90 No: 711. 22 C. Evvel 1290/18 Temmuz 1873.

[166] "Kebenderis Karyesinde Eyü Ma'misan'ın oğlu Hasan Köyli ahalisinden Mutrıp Dalo'nun başını darp eylediğine dair vermiş olduğu arzuhal.

-Tarafeyn muvacehe olunduk da müddei aleyhi başı kırıldığını şer'an isbat ederek ba'del hükm Ceza Kanunnamesine müracaat olundukta yüz yetmiş dokuzuncu maddede cerh ve darp madde-i sabıkada mezkür olan dereceden hafif olur ise, carıh ve darıp olan kimse bir haftadan bir seneye kadar haps olunur

suçuna hem hapis hem de para cezası verilmiştir. c) Suçlu tarafın tenbih edilmesi[167] d) Dava sonuçlanmamışsa üzerine dava ispatlanmayan davalıdan kuvvetli ve muteber kefil istenerek tahliye edilmeleri. Özellikle şikâyet üzerine hapsedilip, davacıları bulunmayan ya da hapiste kalmalarına gerek kalamayanların ileride dava tamamlanıncaya kadar bu şekilde tahliye edilmektedirler.[168] e) veya mahkemede yapılan tahkikat sonucunun bir üst mahkeme veya makama havale edilmesi şeklinde sonuçlanır.

Siverek Deavi Meclisi Azaları (Azay-ı Mütemeyizan)[169]

Yıl	Reis	Aza	Aza	Aza
H.1286M.1869-70	Abdullah Efendi	Eyüb Efendi	Abdurrahman Ağa	Abraham Efendi
H.1287/M.1870-71	Abdullah Efendi	Eyüb Efendi	Abdurrahman Ağa	Abraham Efendi
H.1288/M.1871-72	Abdullah Efendi	Eyüb Efendi	Abdurrahman Ağa	Abraham Efendi
H.1289/M.1872-73	Osman Efendi	Süleyman Ağa	Mahmud Ağa	Murad Efendi
H.1290/M.1873-74	Mehmet Behcet Efendi	Süleyman Ağa	Mahmud Ağa	Murat Efendi

yahud buna bedel bir mecidiye altundan beş mecidiye kadar akça altun mecruh ve madruba verilur. Veyahut bu suretlerin ikisi birden icra olunur deyu muharrer bulunduğundan carıh markumun carhı hafif olduğundan ücret-i cerhiyesiyle eyyamı ta'tiliyesi dahi carıhden alınıp alınup mecruha verilmesi ve yirmi günden mütecaviz mahpus bulunduğundan ve carıh merkum ıslahı nefs eylediğinden bir daha bu misillü edepsizlikte bulunmamak için merkumun nefsinden kefil alınup tahliyesi iktiza eder. S.Ş.S. 441, S.8 No: 56, 1 Eylül 85/13 Eylül 1869.

[167]"Katırcı Cemilin oğlu Alo kayınvalidesi darb ve zevcesini kovduğuna dair kayın validesinin vermiş olduğu arzuhal.

-Merkum Alo zabt olunup, kayınvalidesi ve zevcesine ta'da etmemek hususunda tenbih olunmak üzere Yüzbaşıya teslim olunduğu." S.Ş.S.441, S. 58 No: 123, 5 Temmuz 87/17 Temmuz 1871.

[168] "…bu suretçe merkum bila beyine hapiste tevkifi nizamen olamayup muahheren davacısı zuhur eder ise merkumu hükümete götürüp teslim etmek için nefsine yerluden kavi ve muteber bir kefil alınup şimdilik muvakkat tarikiyle tahliyesi lazım gelir. Ol babta." S.Ş.S.441, S.11 No:80, 15 Eylül 85/27 Eylül 1869.

[169] S.D. Defa 1, Sene 1286-/1869-1870, Defa 20, Sene 1323/1905.

H.1291/M.1874-75	Mehmet Behcet Efendi	Mustafa Ağa	Eyüb Efendi	Murad Efendi
1292/1875	Mehmet Behcet Efendi	Mustafa Efendi	Eyüb Efendi	Murad Efendi
H.1293/M.1876	Mustafa Kâmil Efendi	Mustafa Ağa	Eyüb Efendi	Murad Efendi
H.1301/M.1883-84	Mehmet Rıfat Efendi	Mustafa Efendi	Tomas Efendi	Başkatip Şerif Efendi
H.1302/M.1884-85	İbrahim Edhem Efendi	Mustafa Fevzi Efendi	Bedros Efendi	Baikatip Şerif Efendi
H.1308/M.1890-91	Muhiddin Efendi	Mahmud Efendi	Toros Efendi	
H.1312/M.1894-95	Mehmet Arif Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Bedros Efendi	Başkatip M. Tevfik
H.1316/M.1898	Müftü Zülfikar Zühtü Efendi	Hafız Eyüb Efendi	Mıgırdıç Efendi	Başkatip M. Tevfik
H.1317/M.1899-1900	Hafız İbrahim Edhem Efendi	Hafız Eyüb Efendi	Mıgırdıç Efendi	Başkatip Tevfik Efendi
H.1318/M.1900-1901	Ahmed Efendi	Osman Efendi	Minas Efendi	Başkatip Tevfik Efendi
H.1319/M.1901-1902	Ahmed Efendi	Osman Efendi	Minas Efendi	Başkatip Tevfik

H.1321/M.1903-1904	Mesud Efendi	Şevket Efendi	Minas Efendi	Başkatip Tevfik

1.6.4. Mahkemesi Görevlileri

Mahkemelerde görev yapanları ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi bizzat mahkemede çalışan görevlilerdir. Bunlar; sicillerde kendilerinden "*kadı*" veya "*hâkim*" olarak da bahsedilen naipler[170], mahkeme kâtipleri, mübaşirler ve muhzırlardır. İkinci gruptakiler ise, mahkeme çevresinde ya da mahkemeye yardım eden görevlilerdir. Bunlar da en başta müftüler, kolluk kuvvetleri ve mahkemenin sivil çevresi olarak da adlandırabileceğimiz, şahitlik müessesini oluşturan şuhudu'l-hal ve şahitleri tezkiye eden diğer kişilerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat'ın uygulanmaya başladığı 1845'den 1900 yılına kadar Siverek mahkemelerinde tespit edilen 38 naip mahkeme hâkimliğini yapmıştır. 55 yıllık süre içerisinde mahkeme reisleri yani naiplerin ortalama 11 ayda bir değiştiği görülmektedir. Aşağıda Siverek mahkemesine atanan bazı naiplerin atanma şekli ve görev süreleri hakkında bilgi verilecektir.

1.6.4.1. Naipler

443 numaralı Siverek Şer'iye Sicilinde, Siverek'e ilk yerleştiğinde kiraladığı evin icar tarihi kayıtlı[171] olan Muhammed Şakir Efendi Siverek'te naiplik yapmak üzere İstanbul'dan gelmiştir. Kendisinden "*kadı*" olarak da bahsedilen Muhammed Şakir Efendi Siverek'e atanırken konakladığı Çermik'e ait bir köyde evin sahibi "*Çermüklü Osman'a*" 150 kuruş borçlanmış ve daha sonra vefat ettiğinde alacaklısı bu parayı terekesinden alınmak üzere dava açmıştır. Buna göre *"sabık Siverek Naibi müteveffa Muhammed Şakir Efendide alacağının tahsiline dair Çermüklü Osman elinden Siverek hanedanından Çerkeszade Hacı Hüseyin Ağa tarafına vürud eden*

[170] Naip: Şer'i mahkemelerin hakimlerine verilen unvandır. Kadı yerinde kullanılırdı. Naip tabiri naiplerin Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin niyabetini (vekilliğini) yapmalarından dolayı idi. Esas itibarıyla Rumeli vilayetlerinin kadısı "Rumeli Kazaskeri", Anadolu vilayetlerinin kadısı da "Anadolu kazaskeri" idi. Kazaskerler İstanbul'da turular, taşralara kendilerine vekalet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. İşte bu vekillere "naip" denilirdi; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983 s.644.

[171] "Kadı Muhammed Şakir Efendi Gergerli Hüseynin menzilini isticar ettiği tarihi ve ücret-i mukavvelesi beher aylık 25 kuruş, 7 Rebi'ül-aher 1268 gününden itibaren." S.Ş.S. 443, No: 139, Tarihsiz.

şukka" [172] suretinde Muhammed Şakir Efendi'nin vefat ettiği belirtilerek, adı geçen kadı efendinin İstanbul'dan Siverek'e gelirken evinde misafir olduğunu ve bu sırada bazı ihtiyaçları için kendisinden 150 kuruş borç aldığını, ancak defalarca istediği halde hayatta iken alacağını vermediğini, şimdi ise müteveffanın terekesinden tahsil edilmesini talep etmektedir[173].

Bir diğer Naip İbrahim Fevzi Efendi'dir. Ocak 1889 yılında Siverek Kazasına naip olarak atanmıştır. İbrahim Fevzi Efendi daha önce Osmancık'ta naiplik yapmıştır. Belgede kendisinden "*Sabık Osmancık Kadısı*" olarak bahsedilmektedir. Atamayı yapan Anadolu Kazaskeridir. İbrahim Fevzi Efendi'nin atama yazısı (müraselesi) 445 numaralı Siverek Şer'iye Sicilinin ilk sayfasında kaydedilmiştir[174]. Sabık Osmancık Kadısı İbrahim Fevzi'nin Siverek naipliğine atanması ile ilgili Siverek Şer'iye Sicilindeki bu kayıt belgelerde ve ahali arasında çoğunlukla "*kadı*" olarak da bilinen naiplerin atanma şekilleri ile görev çerçeveleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.

Siverek'te naip olarak göreve başladıktan tam bir yıl sonra İbrahim Fevzi Efendinin buradaki görev süresi sona ermiştir. "*Anadolu Kadıaskeri*" Seyyid Ahmed Efendi tarafından Siverek'e yeni bir naip atanmıştır. Nasre (Nasıra) Kasabası Naibi Sehibzade Muhyiddin Efendi'nin Siverek Kazası niyabetine "*Meclis-i İntihabı Hükkam (Nüvvab) re'yi ile şeyhülislam (fetva penahileri) iradeleri*" ile Anadolu

---

[172]Çermikli Osman'ın Şukkası "Hamiyetlü efendim. Sabık Siverek Naibi müteveffa Muhammed Şakir Efendi Siverek'e azimet etmek üzere İstanbul'dan bi'l-vürud bende-i haneme misafir olup …bazı malzemelerinden dolayı yüz elli kuruş efendi mumaileyhe ödünç verilüp malumu şerifleri olduğu üzere defaatle mumaileyhimden mutalebe-i acizanem vukua geldiysede mumatalesinden el-haletü hazihi destres olunamamış ettiğünden meblağ-ı mezburun terekesinden tahsili ve irsali hususuna himmet buyurmaları ifadesi terkim rekkiye-i senaveriye badi bulunmuştur." S.Ş.S.443 No: 241, 27 C. Evvel 1270/25 Şubat 1854.

[173] 1251-1835 tarihli Siverek Nüfus defterinde Siverek naibi el-Hac Muhammed Şakir Efendinin adı geçmektedir. BOA.NFS. d. defter no 2700 s.44, 1.S,1251/29 Mayıs 1835. Elimizdeki 443 numaralı Siverek Sicil defterinde Siverek Naibi Muhammed Şakir Efendinin 1852 yılında Siverek'te ev kiraladığı ve naip olduğu yazılıdır. Muhammed Şakir Efendi'nin bu tarihten sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1835 yılında Siverek naibi görünen el-Hac Muhammed Şakir Efendi ile 1852 yılındaki şahıslar aynı kişi mi? Farklı kişiler mi belli değil. Çünkü arada 17 senelik bir zaman dilimi vardır. Ya adı geçen kişiler arasında isim benzerliği vardır. Ya da Muhammed Şakir Efendi uzun bir aradan sonra tekrar Siverek'e naip olarak atanmıştır. Veya Nüfus defterleri 1835'te yapılmışsa da bunun tahriri yani deftere geçirilmesi daha sonra olmuş olabilir.

[174] "Azimetmeab şeriat nisab sabık Osmancık Naibi İbrahin Fevzi Efendi kamyab
Ba'det'tehiye el vafiye inha olunur ki, Diyarbekir vilayeti dahilinde Siverek Kazasın umuru ahkamı şeriyesi iş bu bin üç yüz altı senesi C. Evvelin gurresinden itibaren zatı sami-i …fetvapenahinin intihab ve tercih buyurduklarına ve nezaret-i ammemize binaen tarafımızdan cenabı şerinifinize ihale olunmuştur. Gerektir ki, kaza-i mezküri gurre-i mezburden bil beyan zabt edüp beynel ahali icray-i ahkam-ı şer-i ali sa'yi ve gayret olan muhellafat-ı mevtay-ı askeriyenin mucebi tahriren mevruslerini tahrir ve terkim ve beynel verese bil ferizati'ş-şeri'ye tevzi ve taksim hususuna dikkat eyleyesiniz vesselam ... El-Fakir, es-Seyyid Ahmed el-Kadiaskeri Anadolu" S. Ş. S.445, S.1-17 C.1306 /19 Ocak 1889.

Kazaskeri tarafından atanmıştır. Siverek'in yeni naibi Sahibzade Muhyiddin Efendi de kendisinden önceki naip gibi daha önce başka bir kazada görev yapmış ve dışarıdan buraya atanmıştır. Atanma müraselesinde naiplerin atanmasında da uygulanan prosedür ve adli teşkilattaki hiyerarşi belge aralarında net olarak okunabilmektedir. Siverek Naibinin Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'iye'nin "*rey ve tensibi*" ve Şeyhülislam'ın iradesi ve Anadolu Kazaskeri tarafından atandığı görülmektedir.

Sahibzade Muhyiddin Efendinin Naip olarak Siverek kazasına atamasının bildirildiği müraselenin ikinci bölümünde; naiplerin görev çerçevesi çizilmektedir. Kendisinden nelerin istendiği ve hangi davalara bakacağı özetle hatırlatılmaktadır. Buna göre niyabetle görevlendirildiği kazayı zapt ederek, ahali arasında "*şer'i âli*" icrasına say ve gayret etmesi ve askeri sınıftan ölenlerden icap edenlerin muhallefatını (terekelerini) sayıp, tahrir, taksim ve tevzi etmeleri ve varisler arasında "*bil ferizati'ş-şer'iye*" şeriatın miras kurallarına göre tevzi ve taksim hususuna dikkat etmesi istenmektedir[175]. Böylece Şeyhülislamın iradesi ve Anadolu kazaskerinin ataması ile Siverek'te görevlendirilen naiplerin adli görevleri ortaya konmuş olmaktadır. Buna göre naiplerin öncelikli görevi ahali arasında şer'i ahkâmı icra etmek ve tereke sayımı ve miras taksimini icra etmektir. Belgede de görüldüğü gibi artık kadı ve naiplerin idari ve beledi görevlerinden söz edilmemektedir. Zaten Tanzimat'ın uygulanmaya başlanmasından sonra kadı ve naiplerin görev yetki alanları gittikçe daralmıştır.

İbrahim Fevzi Efendi ile onun yerine atanan Sahibzade Muhyiddin Efendinin görevlendirmeleri şer'iye siciline kayıt edildiği için aralarındaki görev süresi de net olarak hesaplanabilir. İbrahim Feyzi Efendi, Ocak 1889 tarihinde Siverek'e naip olarak atanmış ve tam bir yıl sora (Ocak 1890) yerine sabık Nasıra(?) Naibi Sahipzade Muhyiddin Efendi naip olarak atanmıştır. Görev değişimi sırasında meydana gelen boşluk süresini tam olarak bilinmemkle beraber[176], bu süre tahminen bir ay olarak hesaplandığında İbrahim Feyzi Efendi'nin Siverek'te 11 ay görev yaptığı saptanmış olur. Zaten Siverek'te 50 yıllık süre içinde görev yapan naiplerin ortalama süresi de

[175] Diyarbekir Vilayeti dahilinde kain Siverek Kazası niyabetinin umuru ahkam-ı şeri'ye meclis-i intihab hükkam-ı şeri'n re'y ve tensibi ve zat-ı sami-i hazreti fetva penahilerinin irade-i âlileri muktezası üzere 1307 senesinin cemadil ula gurresinden itibaren uhde-i behiyenize ihale ve tefviz olmuşdur…beyn'el-ahali icray-i şer'-i ali'ye sa'y ve gayret ve ... olan mühellefat -ı mevtay-ı askeriyenin muceb-i tahrir olanlarını tahrir ve terkim ve beyn'el-verese bi'l-ferizati'şeri'ye tevzi ve taksim hususuna ihtimam ve dikkat eyleyesiz vesselam" S.Ş.S. 445, S.70, No: 16, Tarihsiz

[176] 6 Şubat 1890 yılında Siverek Müftüsü Zülfikar Zühdü'nün Siverek Naip Vekilliği yaptığı kayıtlara geçmiştir. Muhtemelen Siverek'e atanan Muhyiddin Efendinin göreve başlamasına kadar geçen sürede naip vekilliğine yerli ulemadan Müfti Efendi vekâlet etmiştir. S.Ş.S. 445, S.1, No:1, Tarihsiz.

bu civardadır. Aslında kadı ve naiplerin görev süreleri ile ilgili Osmanlıdaki genel uygulama da bu şekildedir. Kadı ve naiplerin görev sürelerinin kısa olması halkla içli dışlı olmamaları ve yerel güçlerin tesirine girmelerini engellemek gibi genel bir bakış açısı ile değerlendirilmektedir. Diğer bir neden de görev bekleyen kadılara sıra gelmesini sağlamak amacıyla görev süreleri kısa tutulmuştur. Bu kadar kısa sürede görevlerinin sona ermesi beraberinde bazı problemeler de ortaya çıkarmış, bazı kadı ve naiplerin çeşitli uygunsuzluklara bulaşmalarına neden olmuştur. Mesela 1847 yılında Siverek naibi nedeni açıklanmayan uygunsuzluktan dolayı Aragir'e sürgün edilmiş daha sonra afedilmişitir [177].

1850 ile 1900 yılları arasında Siverek mahkemelerinde görev yapan naipler, iddia edildiğinin[178] aksine dışarıdan atanan kişilerden oluşmaktadırlar. Tanzimat döneminde Siverek'te görev yapan naipler daha önce başka yerde görev yapmış ve bölge dışından gelen kişilerden oluşmaktadır. İlber Ortaylı'nın, naiplerin görev yapılan bölgedeki ileri gelen ve medrese mezunu ulemadan seçildiğine dair iddiası[179] Siverek için pek geçerli görünmüyor. Zira aşağıda listesi verilen naipler arasında geçmiş bilgilerine ulaştığımız naiplerin başka bölgelerden hatta İstanbul'dan buraya geldikleri görülmektedir. Siverek'te görev yapan naipler genellikle başka bir şehirden veya İstanbul'dan "*Anadolu Kadıaskeri'nin*" beratı ile Siverek'e atanmışlardır[180]. Ayrıca 1866-67 yılında Siverek'te naiplik yapan Abdurrahman Efendi Kastamonulu[181], 1872 yılında Siverek naibi Abdullah İffet Efendi Musullu[182], 1873-4 yılında görev yapan Muhammed Behcet Efendi Malatyalıdır[183]. Görüldüğü gibi Tanzimat döneminde Siverek'te görev yapan naipler ortalama bir yıldan az bir süre ile dışarıdan başka bölgelerden veya doğrudan doğruya İstanbul'dan atanmışlardır.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek Mahkemesinde Görev Yapan Naipler

[177] "…Siverek kazası Naibi sabıkı Muhammed Said'in ıslah-ı nefs etmiş olduğu Harput valisi müşarünileyh tarafından inha olunmuş olmağla ba işareti tahliye-i sebilini havi tarihi mezkür divandan emri âli…… BOA, A.DVN. 26/93, 26 C 1263/12 Mayıs 1847.

[178] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 84, İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır* s. 378.

[179] İlber, Ortaylı, *Kadı*, s. 45. Ancak kaza naiplerinin kendilerine yardımcı olan ve yokluklarında kendilerine vekâlet eden kişiler Ortaylı'nın ifade gibi yerli ulemadan ve medrese tahsili görmüş kimselerdir. Bunlar aşağıda detaylandırılacağı gibi, bazen naip vekili de olan mahkeme katipleri, şehrin müftü veya müderrisleri olabilmektedir. Bu kişiler şehrin yerlileridirler.

[180] S.Ş.S. 445, S.70.No: 16, 1 C. Evvel 1307/24 Aralık 1889.

[181] S.Ş.S. 445 S.135 No: 109, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

[182] S.Ş.S.440, No: 163, 22 Şevval 1288/4 Ocak 1872.

[183] S.Ş.S. 444, No: 1022, Tarihsiz.

	Yıl	Naib'in Adı	Geldiği yer	Not
1	11 Haziran 1847	Mehmet Said		Arapgir sonra Trabzon'a sürgün edilmiş, daha sonra affedilmişlerdir.[184]
2	1850[185]	Eyüb Efendi		
3	30 Ocak 1852[186]	(Kadı)Muhammed Şakir Efendi		Ocak1855 alacaklısı terekesinden alacağını dava etmiştir[187].
4	9 Ekim 855	Hacı Halil Efendi		Kaymakam Hidayet Efendi ile uygunsuzluklarından dolayı azilleriyle[188].
5	15 Eylül 1856	El Hâcc Mehmet Efendi İbni Zübeyr Efendi		Kadıyu'l-vakt[189]
	4 Yıl			
6	19 Ağustos 1860[190]	Hüseyin Hilmi Efendi		
7	17 Şubat 1862	Siverek Hâkimi Kadri Beyza'de		

[184] BOA. A.DVN 26/93, 26 06 1263/11 Haziran 1847.
[185] S.Ş.S. 443 No: 12, 23 C. 1267/14 Nisan 1852.
[186] S.Ş.S.443 No: 139. 7 4 1268/30Ocak 1852.
[187] S.Ş.S. 443, No: 241. 27 5 1271/30 Ocak 1852.
[188] BOA.A.MKT.UM. 211/46, .27 01 1272/30 Temmuz 1856.
[189] S.Ş.S.438- S.2 NO:1, 15 Z. Ka'de 1283/21 Mart 1867.
[190] BOA.A.MKT. DV. 167/19 01 02 1277/19 Ağustos 1860.

		Abdulkadir Efendi[191]		
	5 Yıl			
8	1866-67	Abdurrahman Efendi	Kastamonulu[192]	
9	30 Mayıs 1869	Sabık Naib Ömer Vehbi[193]		
10	Mayıs 1869	Şerif Efendi		Mahkeme Naibi[194]
	4 Yıl			
11	4 Ocak 1874	(Sabık) Abdullah İffet Efendi	Musullu[195]	Arasında görev yapmış
12	Aralık 1871[196]	Es-Seyyid Osman Tevfik Efendi		
13	1873-74	Mehmet Behçet Efendi	Malatyalı	

[191] BOA. A.MKT.DV.218/59 17 08 1278/18 Mart 1862.
[192] S.Ş.S. 445 s.135 No: 109, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.
[193] S.Ş.S. 441-S: 4 No: 28, 18 Mayıs 1285/30 Mayıs 1869.
[194] S.Ş.S.441-S: 4 No: 11 Mayıs 1285/23 Mayıs 1869.
[195] S.Ş.S.440-S: 15 No:163, 22 Şevval 1288/4 Ocak 1872.
[196] S.Ş.S. 444-S.4 No: 193**,** 10 Şaban 1289/13 Ekim 1872.

14	20 Mart 1874	Muhammed Necib		Evaili R. Aher 1292-7 Mayıs 1875 tarihine kadar[197].
15	19 Haziran 1875	Mustafa Kâmil		1876 yılına kadar[198].
16	12 Ocak 1876	Mehmet Behcet	Malatyalı[199]	
17	1 Ekim 1876	Hacı Numan Efendi		Vekil-i Naib[200]
18	27 Kasım 1876 [201]	Mustafa Kâmil		
19	27 Kasım 1876	Eyüp Sabri		Müfti-i Kasaba-i Siverek ve Naib vekili[202]
20	28 Ekim 1877	Ali Naci[203]		

[197] S.Ş.S.440-S:118, No: 806, 1 Safer 1291/20 Mart 1874.
[198] S.Ş.S.440- S: 156, No.1055, 15 C. Ula 1292/19 Haziran 1875.
[199] S.Ş.S. 444- S:29, No: 126, 19 C. Ula 1292/23 Haziran 1875.
[200] S.Ş.S. 440-S:176, No:1222, 12 Ramazan 1293/1 Ekim 1876.
[201] S.Ş.S 440-S:178, No:1224-10 Z. Ka'de 1293/27 Kasım 1876
[202] S.Ş. S 440-S:178, No:1224, 1 R. Evvel 1294/16 Mart 1877.
[203] S.Ş.S. 440-S:185 No:1244, 20 Şevval 1294/28 Ekim 1877.

21	15 Mart 1878	Ali en-Naci[204]		
	5 Yıl			
22	1883-84	Mehmet Rıfat Efendi[205].		
23	1884-85	İbrahim Edhem Efendi	İbradili[206]	
	3 Yıl			
24	19 Ocak 1889	İbrahim Fevzi	Osmancık	Anadolu Kadıaskeri atama beratı var[207].
25	6 Şubat 1890	Zülfikar Zühdü	Siverek Müftüsü Naib Vekili	
26	Ocak 1890-91	Muhyiddin Efendi	(Nasre) Nasre Kazası	Kadıasker berat'ı var[208].
27	11 Aralık 1890	Osman Efendi		Siverek Naib vekili Osman Efendi vekalet ederken İbrahim Ethem asil hakimdir[209].

[204] S.Ş.S. 444- S: 90 No: 81, 1 C. Evvel 1294/14 Mayıs 1877.
[205] D.S. Defa Defa 10, Sene 1300/1883-84.
[206] D.S. Defa 11 Sene 1302/1884-85.
[207] S.Ş.S.445, S.1, 1 C. Evvel 1306/3 Ocak 1889.
[208] S.Ş.S. 445, S: 70, C. Ula 1307/24 Aralık 1889.
[209] S.Ş.S. 445, S:102, No: 71,25 R. Ahir 1308/8 Aralık 1890.

28	11 Aralık 1890	İbrahim Ethem Efendi		Hâkim-i asil[210].
29	20 Ağustos 1891	Muhammed Tahir Efendi[211].		
30	27 Nisan 1892	Muhyiddin		Naibi Kasaba-i Siverek[212].
31	1894-95	Mehmet Arif Efendi[213].		
32	12 Şubat 1880	Hasan Tahsin[214]		
33	1316/1898	Müftü Zülfikar Zühtü Efendi		Naip Vekili[215].
34	1317/1899-1900	Hafız İbrahim Edhem Efendi[216].		
35	1318/1900-1901	Ahmed Efendi[217].		
36	1319/1901-1902	Ahmed Efendi[218].		

[210] S.Ş.S. 445, S.112, No: 72, 25 R. Ahir 1308/25 Aralık 18890.
[211] BOA. DH.MKT 168/230, 22, R. Ahir 1307/16 Aralık 1889.
[212] S. Ş.S.445, S: 196, No: 196, 29 Ramazan 1309/27 Nisan 1892.
[213] D.S. Defa 14 Sene: 1312/1894-95.
[214] S.Ş.S. 444, S:.127 No:143, 20 Zilhicce 1296/5 Aralık 1879.
[215] D.S, Defa: 15, Sene 1316/1898.
[216] D.S. Defa 16, Sene: 1317/1899-1900.
[217] D.S. Defa 17, Sene: 1318/1900-1901.
[218] D.S. Defa: 18 Sene: 1319/1901-1902.

37	1321/1903-1904	Mesud Efendi[219].		
38	1323/1905	Şakir Efendi[220]		

1.6.4.2. Naip Vekilleri

Naipler görev değişimleri veya başka nedenlerle yerlerinde bulunmadıkları zamanlarda yerlerine vekil atamışlar. Bu vekiller genellikle yerli ulemâdan müfti, müderris veya daha çok mahkeme kâtiplerinden oluşmaktadır. Naip vekilleri ve mahkeme kâtipleri aslında mahkemelerde belki de etkileri en az bilinen kişilerdir. Bunlar hem İslam hukukunu ve mahkeme işleyişini iyi bilen hem de yerli hanedana veya tanınan bir âlim veya müftü, müderris ailesine mensubiyetleri dolayısıyla güçlü yerel dayanaklara sahip kişilerdir[221]. Ortalama olarak on bir ay gibi çok kısa bir süre görev yapan naiplere karşılık yıllarca mahkemede en üst konumda görev yapan bu kişiler öyle görülüyor ki, bazen hâkimlerden daha etkin olabilmişlerdir. Nitekim şuhudu'l-hal listelerinde ve önemli davaların şahit ve şahitleri tezkiye edenlerin başında hep mahkeme kâtiplerini görürüz. Dönem içinde naip vekilliği yapan kişiler mahkeme kâtipleri ve müftülerden seçilmişlerdir. Bunların içinde en meşhurları şunlardır: Şerif Efendi bin Hafız Muhammed Arif Efendi, Müftü Hacı Numan Efendi, Müftü Eyüp Sabri Efendi, Müftü Zülfikar Zühdü Efendi.

Siverek mahmekesinde en uzun süre çalışan ve çeşitli görevlerde bulunan kişi Şerif Efendi'dir. Hem şer'iye mahkemesinde hem de deavi ve bidayet mahkemelerinde kâtiplik yapmıştır. Mahkeme kâtibi veya başkatip olarak tanınan Şerif Efendi Mayıs 1869 tarihinde naip vekilliği yapmıştır[222]. Siverek mahkemelerinde Şerif Efendi'den başka naib'e vekâlet edenler arasında Siverek Müftülüğü yapmış olan ulemadan Hacı Numan Efendi,[223] yine "*Müfti-i Kasaba-i Siverek ve Naip Vekili*" olarak tanıtılan Eyüb Sabri Efendi,[224] ve Siverek'in yakın tarih'teki en önemli âlimlerinden olan Müftü

[219] D.S. Defa 19. Sene: 1321/1903-1904.
[220] D.S. Defa 20, Sene: 1323/1905.
[221] Bunlardan uzun yıllar Siverek'te şer'iye, deavi ve bidayet mahkemelerinde katiplik yapacak olan Şerif Efendi Abdulakdirzadelerden Hafız Muhammed Arif Efendi'nin oğludur. S.Ş.S. No: 443, S.20 No: 91, 9 R. Ahir 1296/20 Ocak 1853.
[222] S.Ş.S.441-S.4 No: 21.11 Mayıs 1285/23 Mayıs 1869.
[223] S.Ş. S 440-S. 176, No:1222, R. Evvel 1294/1 Ekim 1876.
[224] S.Ş. S 440-S.178, No:1224, 10 Z. Kade 1283/27 Kasım 1876.

Zülfikar Zühdü Efendi (1890) de naip vekilliği yapmışlardır[225]. Zülfikar Zühdü Efendinin 1898 yılında bir daha naip vekilliği yaptığı görülmektedir[226]. Zülfikar Zühdü Efendi Siverek'te on yıldan fazla müftülük, naip vekâleti yapmış ve mahkemeyi alakadar eden fetvalar vemiştir. Yukarıda adı geçenler aynı zamanda mahkemenin en etkili çevresi olan şuhudu'l-hal heyeti içinde yer almışlardır. Mahkemede naip vekili, kâtip ve müftü olarak görev yapan bu zevatın tamamı Siverek'in yerli ulema ailelerine mensup güçlü dayanakları ve sosyal ilişkileri olan kişilerdir.

1.6.4.3. Müftüler

Osmanlı yargı sisteminde devlet adına şer'i hükümleri icra etmekle görevli olan kadı ile beraber onun yanında ve çevresinde bulunanlardan birisi de müftüdür. Müftüler Osmanlı'da ilmiye sınıfının reisidir; ulemânın bağlı olduğu şeyhülislama müftü de denmiştir. Bizim üzerinde duracağımız müftü ise vilayet, sancak ve kazalarda bulunan ve halkın şer'i konulardaki suallerine ve mahkemelerden kendilerine havale edilen meselelere dört ehl-i sünnet mezhebi fıkhına göre cevap veren kişidir. Ancak Osmanlılarda daha çok Hanefi mezhebine göre fetva verilirdi. Müftünün verdiği hükme fetva, bu işleme ifta adı verilmektedir[227].

Mahkemelerde kadı ve naipler önlerine gelen her meselenin fıkhi ve hukuki ayrıntılarını bilmek durumunda olmadıklarından, uzmanlık gerektiren konuları uzmanlarına havale ediyorlardı. Bunlar bazen "*ehl-i hibre*" de denilen ehl-i vukuf (bilir kişiler) olabileceği gibi, daha çok fıkhi ve şer'i konularda kadıların en büyük danışmanları müftülerdir. Çözümü müşkil davalar mahkeme tarafından "*şer'e*" veya "*iftaya (fetvaya) havale*" edilmekteydi. Siverek Şeri'ye Mahkemesi ve daha sonra yargı görevi de yapan meclisler ve nizami mahkemelerden (Deavi Meclisi ve Bidayet Mahkemesi) Siverek müftülerine pek çok konunun havale edildiğini görmekteyiz. Padişah adına adalet dağıtmak ve şer'i ve örfi hukuku uygulamakla görevli olan kadıların şer'i konularda en önemli şer'i danışmanı müftülerdir. Ancak kadılar kanunları icra etmekle görevli iken, müftüler şer'i hükmü açıklamak ile görevlidirler. Kadıların hükmü bağlayıcı ve devlet yaptırımına bağlı iken, müftünün fetvası bir

[225] S.Ş.S. 445, S:1, No:1,15 C. Evvel 1307/6 Şubat 1890.

[226] D.S Defa: 15, Sene: 1316/1898.

[227] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 181; Fahrettin Attar, "Fetva" DİA, C.12, İstanbul 1995, s. 487.

hüküm mahiyetinde olup, genel çerçeveyi çizer. Kadının hükmü ise kişiye bakar, belli bir dava ile ilgilidir ve devlet gücü (müeyyide, yaptırım) ile tatbik edilir.

Siverek Şer'iye Sicillerinden müftü ile kadı arasındaki münasebetleri, Siverek'te müftülerin verdikleri fetvaların mahkemedeki yerini ve önemini sicillerden tespit etmek mümkündür. Müftünün fetvası iki şekilde mahkemeye intikal etmektedir. **Birincisi**; mevcut bütün sicillerde naipler tarafından bazı davaların fetvaya havale edildiği görülmektedir. Mahkeme tarafları dinledikten sonra, hükmü müftünün konu ile ilgili fetvasına bağlar. Müftüden fetva istenir. Burada kullanılan tabir "*fetvaya havale edilmiştir*." Ya da "*şer'e havale edilmiştir*." şeklindedir sicillerde fetvası sorulan tüm davaların sonucu müftünün verdiği fetva doğrultusunda hükme bağlanmıştır. **İkinci bir yol ise**; davanın taraflarından birisinin davasını ispat için müftüden aldığı yazılı fetvayı mahkemeye ibraz etmesidir. Davacılar tarafından yazılı olarak müftüden alınıp mahkemeye ibraz edilen fetvalar delil sayılarak mahkemede taraflara okunmaktadır.

Mevcut şer'iye sicillerinden ve arşiv belgelerinden yarım yüz yıl içinde adı tespit edilen Siverek Müftüleri şunlardır:

1-Müftü Mehmet Efendi (1262/1847), 2-Müftü Mehmet Sadık Efendi (1263/1858), 3-Müftü Hacı Eyüp Efendi (1282/1866'dan önce), 4-Müftü Hacı Numan Efendi (1286-1289/1869-1873), 5-Müftü es-Seyyid Eyüp Sabri Efendi (1290-1301/1873-1884), 6-Müftü Zülfikar Zühdü Efendi. (1302-1321/ 1884-1904).

Adını tespit ettiğimiz müftüler Siverek'in yerli ailelerinden olup, görevden ayrıldıktan sonra şehrin sosyal ve idari yaşamında önemli mevkilerde bulunmaya devam etmişlerdir. Bunların içinde iki müftünün "*sû-i hâl* "ile suçlanarak haklarında tahkikat açıldığını, diğer müftülerinde çarşı-pazarda adlarının alışveriş davalarına karıştığını ve bazılarının maddi açıdan haylice iyi durumda olduğunu görmekteyiz. Eyüp Sabri efendinin "*seyyid*", Hacı Eyüp Efendi de Siverek'in en seçkin ulema ve alim yetiştiren ailelerinden olan Kadirzadelerdendir. Zülfikar Zühdü Efendi ise Siverek'te en uzun süre bu görevde kalarak şehrin ilim ve kültür hayatına büyük katkı sunmuştur.

Siverek müftüleri içinde sicillerde adını tespit edilen Müftü Mehmet Efendi'nin Siverek eşrafının da içinde bulunduğu bir grup ile beraber cezalandırılarak Egin'e sürgün edildiği bilinmektedir. "*Sû-i hâlden*" haklarında açılan tahkikatta Siverek Müftüsü Mehmet Efendi Eğin'e, Zaptiye Sergerdesi Halil ile Siverek Naibi Mehmet

Said Efendi Arapgir'e sürgün edilmişlerdir [228]. Bir süre burada sürgün kalan naip, müftü ve zaptiye sergerdesi daha sonra affedilmişlerdir[229]. Bir şehrin ilmiye sınıfının başı sayılan müftü ile padişah adına adaleti temsil eden kurumun başında olan naibi'in zaptiye sergerdesi ile beraber ne ile suçlanarak sürgün edildikleri belgede tam olarak açıklanmamıştır. Çünkü belgede sadece "*su-i hal*"lerinden söz edilmektedir[230] .

Müftü Mehmet Sadık Efendi de tahkikata uğramıştır. Suçları tam olarak belirtilmemiş olmakla beraber şuhudu'l-hal listelerinde "*Fekahetlü Müftü Muhammed Sadık Efendi"*[231] olarak imzasını atan Müftü Mehmet Sadık Efendi şehrin en itibarlı zenginlerinden ve meclis azası da olan Çerkeszade Hacı Hafız ile beraber aynı olayda yer alması müftülerin de şehirdeki statülerini ve şehir eşrafı ile ilişki içinde olduklarını göstermektedir[232]. Bu olayda tahkikatın sonucu belli olmamakla beaber, yaklaşık on iki yıl sonra Siverek'te tekrar bir müftünün de aralarında olduğu bir başka grubun yine uygunsuzluklarından dolayı tahkikat geçirmesi[233] müftülerin şehir eşrafı ve yerel yöneticiler ile olan ilişkilerini de biraz anlamaya imkân vermektedir. Böylece müftülerin fetva verme görevi ve mahkemede hukuki alandaki yardımlarının yanında şehirdeki pek çok sosyal faaliyetin içinde, mahalli güç unsurlarının yanında yer aldığını burada da görülmektedir. Dini ve ilmi unvanı müftüye hem adli sistemde hem de ahali içinde itibarlı bir statü vermektedir. Daha sonra bu statü müftüleri, şehrin efendileri sayılan ve şehir kimliğinin belirlenmesinde önemli rolleri olan eşraf içinde yer almalarını sağlayacak ve Müftü Hacı Numan Efendi'ye nispet edilen Hacı Numanzadeler Hanedanı örneğinde olduğu gibi, eşraf sınıfının dini kaynaklı sınıfsal kökenlerini oluşturacaktır. Siverek müftüleri fetva görevinin yanında, idare meclisi, deavi meclisi ve maarif meclisi gibi şehirdeki önemli kurumlarda üye olmuşlar ve mahkemelerde şuhudu'l-hal heyetleri içinde en başta yer almışlardır. İncelenen Siverek Şer'iye Sicillerindeki şuhudu'l-hal listelerinin çoğunda müftüler yer almışlardır. Ayrıca mahkemelerde şahitlerin tezkiyesini yapanlar arasında yine müftüler bulunmaktadır. Siverek Müftüleri mahkeme naiplerinin görev değişiminde

[228] BOA, A.DVN 26 /93, 26 C. Ahir 1263/11 Haziran 1847.

[229]BOA, A.MKT.UM. 333/32, 7 Recep 1275/11 Kasım 1858.

[230] Özellikle kadı, naib ve müftüler suçlanırken suçları açıkça yazılmaz su-i hal veya uygunsuzluk ile suçlanırlardı. Bu durum sadece Siverek müftü ve naibine has olmayıp, dönemin müftü ve naipleri için yazışmalarda ve atama ve görevden azil yazılarında uygulanmakta olan bir kural idi. Musa Çadırcı, Tanzimat Dönemi Anadolu, s. 92.

[231] S.Ş.S.443, S.48, No: 214, 4 Safer 1269/17 Kasım 1852.

[232] Siverek'te halk arasında kendisinden "Büyük Müftü Sadık Efendi" olarak bahsedilmektedir. Bkz. Ekrem Akman vd. s.141.

[233] MVL 587/8, 23 Şaban 1276/16 Mart 1860.

ya da yerleri boş kaldığında bu makama vekalet etmişlerdir. Bunlardan Müftü Hacı Eyüb Efendi[234], Müftü Eyüp Sabri Efendi [235], Fekahetlü Müftü Numan Efendi[236], Müftü Zülfikar Efendi bin Ali Efendi[237] Siverek mahkemelerinde naibe vekalet etmişlerdir. Bu müftüler içinde en uzun dönem görev yapan Zülfikar Zühdü Efendi'dir. 1884 yılından 1904 yılına kadar Siverek'te 20 yıl müftülük yapmış ve şehirdeki meclislerde aktif görevlerde bulunmuştur. Müftü Zülfikar Zühdü Efendi'ye H.1306/M.1888 senesinde Eyüp Nebi Vakfı mütevelliliği görevi aylık 250 kuruşa Diyarbekir Naibinin müraselesi ile tevcih edilmiştir[238].

1.6.4.4. Siverek Mahkemesinde Fetva Örnekleri

Müftülerin adli sistem içindeki hukuki danışmanlık aracı fetva üzerinden sağlanmaktadır. Aslında müftülere toplum ve yerel siyaset içindeki güçlü bir sosyal mevki kazandıran da mahkemede kullanılan bu fetva gücüdür. Elimizdeki şer'iye sicillerinde özellikle karmaşık ve münazaalı pek çok davada mahkeme naiplerinin yardımına müftü fetvası yetişmektedir. Müftünün verdiği fetva hükmüne incelenen davalarda uyulmuştur. Adli sistem içinde müftülerin Tanzimat'tan sonra etkinliklerinin sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Siverek Şer'iye Sicillerinde mahkeme tarafından havale edilerek alınan pek çok fetva vardır. Bunlardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

Siverek ahalisinden zimmi Barsom, Kirkor, Ohanes ve Mardo, hınta (buğday) hırsızlığı maddesinden dolayı mahpus bulunduklarından vekilleri tarafından arzuhal verilmiştir. Sirac Mustafa adlı davacı Zimmi Bersom, Kirkor, Ohannes ve Mardo ile Boğdo ve Serkiz kardeşlerden hırsızlık suçlamasıyla şikâyetçi olur. Hristiyan cemaatinden adı geçen kişileri "*Milleti mezkûre Keşişi Nersis*" savunmuş ve onları

---

[234] "el Hâcc Eyyüb Efendi b. el Hâc Osman Efendi" Müftü Hacı Eyüp Efendi, Siverek'te pek çok alim ve edip yetiştiren bir aile olan Kadirzadelerden olup, daha sonra şehrin en büyük alimlerinden sayılan edip, şair, hattat ve mevlid-i şerif yazarı olan Hacı Yusuf Sami Efendinin babasıdır. Yusuf Sami Efendi'nin hattı ile yazılmış bir levhası hala Siverek Ulu Camii'nde asılı bulunmaktadır. S.Ş.S. 438, S.1, No: 1, 1283/1866.

[235] "Es-Seyyid Eyyüb Sabri el-Müftî ve vekîlü'n-Nâib-i be- Kazâ-i Siverek". S.Ş.S.444, S:15, No: 662, 30 Teşrînisâni 288/12 Aralık 1872.

[236] "Hacı Numan Efendi bin Hafız Mustafa" S.Ş.S.440-No: 182-10 Zilkade 1288/21 Ocak 1871.

[237] "Faziletlu Zülfikar Efendi bin Ali Efendi" Müftü Zülfikar Efendinin oğlu Ali Asım Efendi de daha sonra Siverek'te Cumhuriyet döneminde bir müddet müftülük görevini yapmıştır. S.Ş.S.440, S.80 No:23- Fi Gurreti Şaban 1307/Nisan 1890

[238] "Siverek Kazasında me'zunen bil ifta Zülfikar Zühdi Efendi dame mevkien bil hayr. Ba'dettahiyye el vafiye inha olunur ki, Diyarbekir Vilayeti Celilesi dahilinde Viranşehr Nahiyesinde defin-i hak-i ıtırnak Hazreti Eyüb aleyhi salavatullahi ve ala nebiyina hazretlerinin türbe-i saadetleriyle ittisalinde kain camii şerifin vakfı tevliyetine ba Berat-ı alişan…" S.Ş.S.445, S.80, No:23, 5 Şaban 1307/26 Mart 1890.

hapisten çıkarmıştır. Ancak daha sonra aynı cemaatten Boğdo ile Serkiz kardeşler yukarıda adı geçen davalılar aleyhine, Keşiş Nersis'e göre *"hilaf-ı şehadet ederek"* ifade verince tekrar hapsedilmişlerdir. Mahpusları savunan Keşiş Nersis'e göre Boğdo ile Serkiz kardeşler, daha önce Sirac Mustafa tarafından hırsızlıkla suçlanmışken, şimdi bunların aklanarak kalan dört kişinin haps olunması tenakuzdur. Önce hırsızlıkla suçlananlar şimdi diğerleri aleyhine şahitlik etmektedirler. Bu şehadetin dikkate alınmaması gerekir. Bunun üzerine kadı davayı "*fetvaya havale* "etmiştir. Mahpuslar verilen fetva üzerine tahliye olunmuşlardır[239].

Bir başka olayda, terkedilmiş bir değirmenin sahibinden izinsiz olarak sahiplenilmesi ile ilgilidir. Davanın konusu, Siverek hanedan ailelerinden Kaplan Ağazade Muhammed Ağa ile Karakeçi Müdürü Eyüb Beg arasındaki değirmen meselesidir. Kadı *"...tarafeyni fetva-i şerife havale*" etmiştir. Müftünün verdiği fetvaya göre hüküm verilerek, adı geçen değirmen Kaplan Ağazadelere geri verilmiştir[240].

Ağaç dikilen bir arazinin mülkiyet davasında da "*tarafeyn fetvaya havale olundukta*", arsanın mülkiyeti söz konusu edilmeksizin, bir arsada ağacı kim dikmiş ise ağaç onundur "*el-ğursu li'l-ğârisi*" Dikilenler dikenindir mealinde fetva verilmiş, mahkeme de buna uymuştur[241]. Arsadaki ağaçları mülk sahibine değil, ağaçları dikene verilmiştir.

Bir kefalet davasında da dava fetvaya havale edilince müftünün verdiği fetvaya göre hareket edilmiş ve mahkeme davacının davasına iltifat edilmeyeceği kararını vermiştir[242].

---

[239] S.Ş.S.441- s.14 No: 103 Teşrin-i Evvel 18 85/30 Ekim 1869.

[240]Fetvanın metni: "Arsası musataalı arazi-i mir-i ve binası Zeyd'in mülkü olan değirmen harap olup, henüz eser-i binası var iken, sahibi arazi ol değirmenin arsasına Zeyd'in haberi olmaksızın ahere, Amr'a tapuya veririse Zeyd Amr'dan ol değirmenin arsasını almağa şer'an kadir olur mu? Olur deyü müfti efendinin fetvay-i şerifi mucebince şer'an ve nizamen, değirmen müddei-i merkum Muhammed Ağa'nın mülkü olduğuna hükm-i şer'i lahık olduğundan ve eser-i bina var iken Eyüb Beg'in tapu eylediği arazilere dahi dahil olamayacağından, bu surette Eyüb Beg'in değirmeni mezkürden men' olunup, merkum Muhammed Ağa ile pederleri merhum Kaplan Ağanın sair vereselerine teslim edilmesi iktiza eder. Ol babta." S.Ş.S.441-S.16 No:120, 1 Kanün-ü Evvel 85/13 Aralık 1869.

[241] S.Ş.S. 441, S: 121 No: 1046,15 K. Sani 88/27 Ocak 1873.

[242] İbiş bin Haydar Siverek Kasabası Meclis-i Deavide; "…malımı satmak üzere çerçilikle kuralara gittiğimde Hostur karyesinde geçtiğimde merkum Şeyh Ahmed gelüp bana bu gice bizim köyde beytütet eyle ahz-u i'ta edelim dediğinde ben dahi havf ederek "hayvanatım kaybolur" dedim, Şeyh Ahmed, "haneme gel hayvanatın zayi olursa ben kefilim" dedi… gece 1000 kuruş kiymetli katırımı çadırın önünden binip kaçırdılar. Şeyh Ahmed'den tazminini talep ederim, keyfiyet fetvay-ı şerife ledfel havale, … "kale recülin lirecülin in heleke haza feinnehu zaminun la tassihu Haza'l-kefale" nakli sarihi ile

Enişteşinin ağzından "*Kelime-i küfür çıktığı için*" hemşiresi ile kocasının tefrikini (ayrılmalarını) isteyen Hasan Çelebi Mahallesi'nden Hacı Ömer Camii İmamı Zülfikar Efendi'nin davasına karşılık, davalı olan koca aynı zamanda Gülabi Bey mahallesinden muhtar olan Abdulgafur, iddiayı inkar etmiş ve kasten ağzından kelime-i küfür çıkmadığını, "*hataen ağzımdan çıkmıştır*" diyerek kendini savununca "*tarafeynin takrirleri fetvayı şerife lede'l-havale*", Müftü Eyüp Efendi'nin fetvasına göre karar verilmiştir[243].

Bir miras davasında Ermeni milletinden Serkis ile kardeşi İgob ölen teyzeleri Cevher'in kızları Meryem ile Elmas'ın paylaştığı terekesinden pay istemektedirler. Davaları fetvaya havale edilmiş ve müftünün fetvasına göre kızları varken, şer'an teyze çocuklarına miras düşmeyeceğine dair fetvasına göre Serkis ile kardeşi İgob davadan men edilmişlerdir[244]. Gayrımüslimlerin davalarını şer'i mahkemeye ve Hanefi fıkhına göre hüküm veren müftüye götürdüğü görülmektedir. Müftünün verdiği fetvanın mahkemedeki işlevinin bir diğer şekli de davacı veya davalılardan birinin iddiasını ispatlamak için müftüden yazılı fetva alarak bunu mahkemeye sunma şeklidir. Nitekim aşağıdaki davada Siverek'teki gayrımüslim cemaatinden Kileci Maksi Ohannes bir bağ satışı ve rehin davasında müftüden fetva almış bunu mahkemeye sunarak davayı kazanmıştır. "*Sahibi arzuhalin yedinde bulunan fetva-i şerif mütalaa olunduk da ifadelere mutabık olmağla…*"[245]

Boyahanede ortak olan Maksi Görgo ile Serkiz ortaklaşa 1800 kuruşa çivit alıp işletirken ve daha çivitin parasını ödenmemişken Gorgö ortaklık sandığından 900

---

cevab verilmiş…" Ve müdde-i davadan men olunmuştur. S.Ş.S. 440, S. No:174 belge Evahir-i C. evvel 1293/5 Mayıs 1876.

[243] "Zeyd-i Müslim …ziğ-i lisan olarak hata'en elfaz-ı küfr kendüsünden sadır olursa hata-i mezküre binaen mezkürün küfrüne hüküm olunur mu? Elcevab: olmaz …men tekelleme …mahtien ev mükrihen la yekfürü inde'l-küll…. İbn Abidin nakli şerifiyle …Müfti Eyüb Efendinin ifta buyurdukları fetvayı şerife mucebince merkum Abdulgafur'dan hataen sadır olan elfazı küfr ile küfrine hüküm olunmayacağından müdde-i mumaileyhi Zülfikar Efendi tasaddi eylediği müddeay-ı mezküresiyle bi vechi şer'i men olunduğu" S.Ş.S.440, S.184, No:1242, 10 Ramazan 1294/18 Eylül 1877.

[244] "Hint fevt olup, kızları Elmas ile Meryem'i ve anasının kız karındaşı oğlu Zeydi terk eylese cümle tereke Elmas ile Meryem'e verilüp, Zeyd zevi'l-erham olmağla sakıt olur" S.Ş.S.445, S.109, No: 6715 R. Evvel 1308/29 Ekim 1890

[245]. Kileci Ohannes aynı zamanda "Muksi" sıfatını taşıyan unvan sahibi bir Hristiyan'dır. Ancak Muksi Ohannes'in dindar bir Hristiyan olarak müftüden fetva alması dini bir konu olmaktan öte mahkemede fetvanın gördüğü işleve göre değerlendirmek gerekir. Müftünü verdiği fetva mahkemede kabul edilmekte ve karar buna göre verilmektedir. Bu davada durum böyle olmakla beraber miras davalarında kendi ruhani liderlerine değil de şer'i miras paylaşımına razı oldukları görülmektedir. Dava 1871 yılında görüldüğüne göre gayrımüslimlerin şer'i kurallar ve fetva dışında da seçenekleri vardı. Nizami mahkemeler zaten kendilerine Şer'i mahkemeler dışında seçenek sunma amacı ile kurulmuşlardı. S.Ş.S. 441, S.48 No:1, 14 Mart 87/26 Mart 1871.

kuruş almış, Serkiz bu parayı geri almak için ortağı Gorgö'yü hapsettirmiştir. Mahpus Görgo mahkemeye arzuhal sunmuş ve arzuhaline müftüden aldığı fetvayı davasına delil olarak eklemiştir[246].

1.6.5.Mahkeme Kâtipleri

Mahkemelerde hâkimlerin en önemli yardımcılarının başında mahkeme kâtipleri gelmektedir. Genellikle yerli ahali içinden İslam hukukunu iyi bilen, medreseden icazetli ve çevrelerinde tanınmış, iyi eğitim almış kişilerden seçilmektedirler. Kâtipler mahkemedeki davaları dinleyen, davayı ve dava sürecini sicile kaydeden ve sicilleri tanzim eden kişilerdir[247]. Aldıkları eğitim yönüyle entelektüel bir kişilikleri olan kâtipler, mahkemelerin işleyişi ve hukuk alanında da uzmandırlar. Aynı zamanda yerli ahali içinden geldikleri için halkın örf ve adetlerine ve toplumun köklerine nüfuz etmeleri açısından şehrin en önemli etkin şahsiyetlerindedirler. Uzun süre aynı görevde bulunan kâtiplerin yerel aile veya hanedandan kaynaklanan güçlü bir dayanakları da bulunmaktadır. Böylece mahkeme katipleri yerel güç unsurları içinde halk ile hükümet arasındaki ilişkilerde bir köprü konumuna gelmekte bu da kendilerine hem hükümet hem de ahali içinde güçlü bir statü sağlamaktadır. İncelenen 50 yıllık süre içinde Siverek'te görev yapan hâkimlerin, yani naiplerin ortalama görev süreleri 1 yılı geçmezken, kâtipler bu görevlerinde uzun yıllar devam etmişlerdir. Elimizdeki sicillere ve arşiv belgeleri ile salnamelerden takip edebildiğimiz kadarıyla Siverek mahkemelerinde bu 50 yıllık süre içinde adını tespit edilen 38 naibe karşılık 10 mahkeme kâtibi tespit edilmiştir. Bu uzun dönem içinde görüldüğü gibi çok az sayıda kâtip ve başkâtip görev yapmıştır. Sayı olarak az olmalarının nedeni bu görevde aynı kişilerin çok uzun süreler devam etmeleridir. Siverek'te son 50 yılda mahkemede kâtiplik ve başkâtiplik yaptığını tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Abdurrahman Efendi, Şerif Efendi bin (Abdulkadirzade) Hafız Muhammed Arif Efendi, Hafız Eyüb Efendi bin Hafız Halil Efendi, Ragıb Efendi (Başkatip Şerif Efendinin oğlu), Hafiz Abdullah Efendi (Murozade), Mustafa Efendi, Seydi Efendi, Muhammed Tevfik Efendi, Osman Efendi[248].

[246] S.Ş.S.441, S: 86, No: 638. 6 K. Sani 1287/ 18 Ocak 1872.
[247] Ortaylı, *Kadı*, s. 83.
[248] Siverek Şer'iye Sicilleri ve Diyarbekir Salnameleri.

Bunların içinde üç tanesi yakından incelendiğinde hem mahkemenin işleyişi hem de kâtiplerin adli sistem ve şehir içindeki konumları hakkında bir fikir edinilmiş olur.

1.6.5.1. Başkâtib Şerif Efendi (1869-1892)

Siverek'te en uzun süre mahkeme kâtipliği yapan Şerif Efendi bin Hafız Muhammed Arif Efendi yirmi üç (23) yıldan fazla bu görevde bulunmuştur. 1869'dan 1892 yılına kadar görevde olduğunu belgelerden takip ettiğimiz Siverek Mahkemesi Başkâtibi Şerif Efendi, Siverek'in şehirli ailelerinden Abdulkadirzade Hafız Muhammed Arif Efendi'nin oğludur. Hafız Muhammed Arif Efendi 1852-53 yıllarında mahkemede etkin bir güç olan şuhudu'l-hal heyetleri içinde yer alan ve şehrin yerli güç unsurlarından olan Abdulkadirzade ailesindendir[249]. Önceleri Şer'i Mahkemenin kâtipliğini yapan Şerif Efendi, daha sonra Siverek'te kurulan nizami mahkemelerden Siverek Deavi Meclisinin (mahkemesinin) ve Siverek Bidayet Mahkemesinin de başkâtipliğini yapmıştır. Son dönemde kendisi Bidayet mahkemesi başkâtibi iken, oğlu Rağıb Efendi de Mahkeme-i Şer'iye kâtipliğine geçmiştir. Görüldüğü gibi son otuz yılda Siverek'in adli örgütü içinde en önemli mevkilerde yerli ulemadan Abdulkadirzadelerden Hafız Muhammed Arif Efendi'nin oğlu Şerif Efendi ve son dönemde Şerif Efendi'nin oğlu Rağıb Efendi Siverek Şer'iye Mahkemesi kâtipliğini yapmaya devam etmişlerdir. Yukarıda anlatıldığı gibi dönem dönem naiplerin olmadığı veya görev değişiklikleri sırasında Şerif Efendi Mahkeme naipliğine yani kadılığa vekâlet de etmiştir. Ayrıca Şerif Efendi görevi sırasında olayın veya kişilerin mekânında mahkeme akd eden "*Mürsel Mahkeme-i Şer'iye*" hâkim veya kâtibi görevini de yapmıştır. Mesela Şerif Efendi Cami-i Kebir Mahellesinde daha önce vefat eden Cenabizade Ali Ağa'nın menzilinde kocaları ölen iki kadının alacak davalarını muhakeme etmiş ve şahitleri dinleyerek durumu kayda geçirmiştir.[250] Şerif Efendi bazen de Siverek Kazası mahkemesinin görev alanı içindeki nahiye ve karyelere de gidip mahkeme akd etmiş ya da tereke taksimine de gitmiştir. Bucak Nahiyesine bağlı Hasan Viran Köyünde vefat eden Muhammed bin Osman bin Hüseyin'in terekesinin taksimi ve tahriri için, vasinin talebi üzerine terekeleri "*mürsel mahkeme-i şeriye başkâtibi Şerif Efendinin karye-i mezbureye*

[249] "Husus-u atinin mahallinde ketb ve tahriri içün kibeli şer-i şerifden mezunen bi'l-hukm tayin ve irsal olunan Siverek Mahkeme-i Bidayet kâtibi Şerif Efendi bin Hafız Muhammed Arif Efendi Camii Kebir Mahallesinde vaki Abdulfettahzade Muhammed Ağa ile mütevafa Hacı Yusuf Ağa'nın menzillerine varup zeyl-i hücette muharrer'ul-esami zevat huzurlarında akd-i meclis-i âli edüp…" S.Ş.S.445, S.135, No:109, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

[250] S.Ş.S. 445, S.1, No:3,5 C. Aher 1306- 6 Şubat 1889.

azimet ve takdiri kiymetle tahrir olun"muştur.[251] Bazı durumlarda Mahkeme Başkâtibi Şerif Efendi huzurunda mahkeme akd edildiği de olmaktadır.[252] Şerif Efendi kendi evinden mahkemeye gelmek istemeyen bir kadının vekil tayini için de "*...kibeli şerden me'zunen ba hukm tayin ve irsal olunan Siverek Kazası Mahkeme-i Bidayet Başkatibi Şerif Efendi... Kör Bican'ın menziline varup zeyli vesikada muharrerul esami zevat huzurunda akdi meclisi şer-i ali ettik de* …" [253] Şerif Efendi adli hizmeti mahalline götürmekte ve bundan başka şahitlerin tezkiyesi ve yeri geldiğinde şuhudu'l-hal görevini de ifa etmektedir. Mahkeme kâtibi Şerif Efendi Bidayet Mahkemesinde çalışırken, ara sıra Şer'i Mahkemenin görev alanına giren tereke taksimine de gitmiştir. Bu durum her iki mahkemenin bir naip tarafından idare edildiği ve bu mahkemelerin kâtipleri ayrı olmasına rağmen, bazen diğer mahkemenin işinde de görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Bir başka husus münazaalı ve karışık ya da tarafları anlaşmazlık içinde olan terekelerin taksimine şeriatı ve fıkhı yani miras hukuku ve feraiz ilmini iyi bilen tecrübeli bir hukukçu olan Şerif Efendi gönderilmiştir. Şerif Efendi mahkemeye gelen şehitlerin tezkiyesinde bulunup şahitleri tezkiye eden ve şuhudu'l-hal heyetinin içinde çoğunlukla yer alan bir şahsiyettir.

1.6.5.2. Kâtib Hafız Eyüp Efendi

Hafız Eyüp Efendi Siverekli ulemadan Hafız Halil Efendi'nin oğludur. İlmiye sınıfından olduğu hafızlık lakabından belli olmakla beraber, Hafız Eyüb Efendi daha çok sosyal faaliyetleri ve şehir yönetiminde aldığı görevlerle ilgili olarak belgelerde yer almıştır. Hafız Eyüb Efendi Siverek Mahkeme-i Şer'iye Başkâtibi görevinin yanı sıra daha önce Siverek Belediyesi Meclis Azası ve Sandık Emini[254], Eytam Sandık Emini ve daha sonra Siverek Meclis-i Deavi Meclisinde Müslüman aza olarak görev yapmıştır. Böylesine renkli ve hareketli bir şahsiyet olan Hafız Eyüp Efendi şehrin adli, idari ve beledi hizmetlerinde en önde gelenlerin arasında yer almaktadır. Kendisi ulemadan olduğu cihetle dini ve ilmi alt yapısının yanında, adliye örgütünde bilfiil görev almasıyla da adli sistemi en iyi bilenlerden biridir. Yerli ahaliden olduğu cihetle halkla devlet aygıtı arasında önemli bir noktada duran Hafız Eyüp Efendi şehrin

.[251] "Kibel-i şer'i şerifden me'zunen bilhüküm tayin ve irsal olunan Siverek Kazası Mahkeme-i Bidayet Başkatibi Şerif Efendi bin Muhammed Arif Efendi Camii Kebir mahallesinde vaki Cenabi zade Ali Ağa'nın menzline varup zeyl-i hücette muharrerul esami, zevat huzurlarında akdi meclis-i şer'i âli ettikte" S.Ş.S.445, S.2, No:4, C. Ahire 1306/6 Şubat 1889.
[252] S.Ş.S. 445 S.162,147.9 R. Evvel 1309/13 Ekim 1891.
[253] S.Ş.S 445 S.85, No:30, 8 Şevval 1307/28 Mayıs 1890.
[254] D.S. Defa 5, Sene 1290/1873; D.S. Defa 8, Sene, 1293/1876

"*Eşraf*" tabir ettiğimiz ileri gelen yerel güç unsurlarının en tipik örneklerindendir. Bir yandan devleti temsil ederken, aynı zamanda yerli halkın içinden gelen biri olarak ahalinin de temsilcisi konumundadır. Zaten hem belediye meclis azalığı hem de sandık eminliği ve deavi meclisi azalığı gibi görevlerde bulunması da konumunun önemini ortaya koymaktadır. Hafız Eyüp Efendi Siverek Şer'iye Mahkemesi başkâtibi olarak, tıpkı Şerif Efendi de olduğu gibi, "*Mürsel Mahkeme*" kâtibi olarak mahallinde meclis akd etmiş ve bazı davaları yerinde görmüş ve çözüme kavuşturmuştur[255]. Gerek şehir içinde gerekse kazaya bağlı nahiye ve köylere giderek burada isteyenlerin evinde davalara bakmıştır. Buralarda kassam görevini yerine getirerek tereke taksimi yapmış ve bunları sicile kaydetmiştir. Hafız Eyüp Efendi ayrıca Siverek Eytam Sandığının emanet paralarını yanında bulundurarak bunları küçükler adına muameleye vermiş ve güzeştelerini (faizlerini) tahsil etmiştir. Eşrafın gücünün kaynağı bazılarında finasal varlık veya destekçi sayısı iken, Hafız Eyüp'te görüldüğü gibi ilmi altyapısı, dini görevleri ve devlet nezdindeki konumundan gelmektedir.

1.6.5.3. Kâtip Abdurrahman Efendi

1851 ile 1853 yılları arasında Siverek Şer'iye Mahkemesinde kâtip olan Abdurrahman Efendi Siverek kadim ailelerindendir[256]. Adurrahman Efendi şehrin okumuş ehl-i ilim sahibi olarak, yerli olması hem de uzun yıllar mahkemede görev yapması onu toplumda etkin bir konuma yükseltmiştir. Nitekim Abdurrahman Efendi sadece mahkemede kâtiplik yapmamış, aynı zamanda önemli davalarda şahitlik yaparak, şehrin yerel güç unsurlarının imtiyaz göstergelerinden en önemlisi olan şuhudu'l-hal listelerinin çoğunda yer almıştır. Abdurrahman Efendi'nin yer aldığı bir şuhud'ul-hal listenin en başında Siverek'te uzun yıllar kaza idare meclisi azalığı yapan şehrin eşraf ve zenginlerinden Hasan Ağa ile el-Hac Hafız Ali de vardır[257]. Mahkeme izleme heyetini oluşturan Şuhudu'l-hal listelerinin çoğunda mahkeme kâtibi da yer almaktadır. Görüldüğü gibi şehrin en itibarlı eşraflarından Hafız Eyüb, şehrin en zengin kişisi Hasan Ağa (Murozade) ve mahkeme kâtibi Abdurrahman ile beraber yer almaktadırlar. Mahkeme kâtibi Abdurrahman Efendi ayrıca mahkemede şahitleri

[255] "Şehr nahiyesi kuralarından Killi karyesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden Sofi Hasan bin Hello bin Abdullah nam kimesnenin terekesidir. Sağiri mezburun vasisi validesi ve diğer kızlarının talebi ile kibel-i şerden me'zünen gönderilen mahkeme-i şeri'ye kâtibi Hafız Eyüb ve Mübaşir Abdullah Efendi marifetleriyle mahallinde tahrir ve takdir ve beynel verese tevzi ve taksim olunan terekedir" S.Ş.S. 445, S:70, No:1, 5 Receb 1307/25 Şubat 1890.

[256] S.Ş.S. 443, No:66, 5 R. Evvel 1268/29 Aralık 1851.

[257] S.Ş.S. 443, No:169,15 Şevval 1268/2 Ağustos 1852.

tezkiye etmiş ya da bizzat vekalet verenlere şahitlik yapmıştır. Bu dönemde Abdurrahman Efendi'nin yer aldığı bir başka şuhudu'l-hal listesi kimlerin bu görevde yer aldığı hakkında bize daha açıklayıcı bilgi verecektir. Bir ev satışı davasında mahkemeye şahitlik edenler arasında şehrin en önde gelenleri yer almıştır. Bunlar "*Faziletlu Müfti Muhammed Sadık Efendi, Hafız Eyyüb Efendi, Abdurrahman Efendi, Abdulkadirzade Hafız Muhammed Arif Efendi* (daha sonra uzun yıllar Siverek Şer'iye, Deavi ve Bidayet mahkemelerinde katiplik yapacak olan Şerif Efendi'nin babasıdır) *el-Hac Muhammed Ağa ve gayruhum*" [258].

1.6.5.4. Muhzır ve Mübaşirlar

Muhzır Arapça bir kelime olup huzura getiren, huzura celp eden anlamlarına gelip, şer'i mahkemelerde günümüzdeki mübaşir ve mahkemenin güvenliğini sağlayan adli polis[259] görevine benzer hizmetleri yerine getiren mahkeme görevlisidir. Kadı ya da naibin en büyük yardımcılarındandır[260]. Muhzırlar bulundukları yerin ahalisinden seçilirlerdi. Bunlar daha önce askerlik görevi yapmış yeniçerilerden veya devletin resmi işinde çalışmış, devlet umuru görmüş kişilerden kadı veya naip tarafından seçilirlerdi[261]. Mahkemenin güvenliği ve davalıların mahkemeye celp edilip, mahkeme düzeninin sağlanmasından sorumludurlar. Siverek Şer'iye Mahkemesinde ve daha sonra kurulan Siverek Deavi Meclisi (mahkemesi) ve Bidayet Mahkemelerinde çalışan muhzırlara dair çok detaylı kayıtlar olmasa da bu mahkemede çalışan muhzırların kim olduğunu ve en azından mahkemede ve dışarıda ne tür bir statü içinde olduklarını sicillerden anlamak mümkündür. Mahkeme kayıtlarda muhzırlar, mahkemede şuhudu'l-hal heyeti arasında mahkemeye şahitlik eden itibarlı ahali arasında da yer almaktadır. Ayrıca mahkemede zapt edilen bazı mallar ve paraların da muhzırlarda emanet bırakıldığı bilinmektedir. Siverek'te görev yaptığı tespit edilen muhzırlar arasında en meşhuru Muhzır İbrahim bin Ahmet'tir. Kendisinden ara sıra Muhzır İbo olarak da bahsedilmektedir. Muhzır İbrahim(İbo) kayıtlarda daha çok şuhudu'l-hal heyeti içinde yer almaktadır. Örneğin, *"Şuhudu'l-Hal; Dava Kâtibi Şerif Efendi, ...*

---

[258] S.Ş.S. 443, No: 91, 3 C. Evvel 1268/24 Şubat 1852.

[259] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2. s.101.

[260]"Müddeilerle (davacılar) müddei aleyhleri (dava olunanlar) mahkemeye çağıran memur hakkında kullanılır bir tabirdir. Şer'i mahkemelerde kullanılan bu tabire mukabil hukuk mahkemelerinde "mübaşir "denilir. Muhzır Arapça ihzar edici huzura getiren demektir. Kazasker mahkemeleri gibi muhzır sayısı çok olan yerlerde onların başı makamında "muhzır başı "da bulunurdu." Mehmet Zeki Pakalın c. 2 s. 572.

[261] Recep Ahıskalı, "Muhzır" , DİA, C.31, Ankara 2006, s. 85.

zâde Mehmet Ağa, Gülâbi Mahallesinden Molla Cafer bin Hüseyin ve Muhzır İbrahim"[262].

Bazı davalarda şuhudu'l-hal listesinde yer alanlar sadece mahkeme görevlilerinden oluşmakta ve Muhzır İbrahim de Mahkeme muhzırı olarak listede yer almaktadır. Kocası anin (muamele-i zevciyete kadir olmayan, iktidarsız) olduğu için boşanma davası açan Çeltük karyesi sakinelerinden Züleyha binti Bozo nam hatunun boşanma davasında şuhudu'l-hal heyetindekilerin tamamı mahkeme görevlileridir ve bunların içinde mahkeme Muhzırı İbrahim de bulunmaktadır.

"Şuhûdü'l-hâl;
Mekremetlü Müfti Eyüb Efendi, Deavi Mümeyizi Süleyman Ağa, Deavi Mümeyizi Mahmud Efendi, Deavi Kâtibi Seydi Efendi, Mahkeme Kâtibi Şerif Efendi, Mahkeme Muhzırı İbrahim [263].

Siverek'te uzun yıllar mahkeme muhzırlığı yapan İbrahim, Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden olup, babasının adı Ahmet'tir. Mahkeme Muhzırı İbo olarak da bilinen Muhzır İbrahim'in belgelerde öne çıkan özelliği tereke mallarının satışında mal ve eşya alanlar arasında görülmesidir. 444 numaralı Siverek Şer'iye Sicili bir tereke defteri mahiyetindedir. Muhzır İbrahim'in adına bu defterdeki terekelerden pek çoğunda satılan eşyaları alanlar arasında rastlanmaktadır. Muhzır İbo tespit ettiğimiz kadarı ile 13 adet terekeden eşya satın almıştır. Toplam 209 kuruş tutan bu eşyalar çok pahalı olmayan ev ya da şahsi eşyalardandır. Daha çok giyim eşyası alan İbo'nun aldığı eşyalar arasında, yorgan, kürsi şalı, lenger, taht, sakal tarağı, çarşaf, yelek ve hasır gibi çok da pahalı olmayan eşyalar bulunmaktadır[264]. Bu durum bize Siverek mahkemesinde uzun yıllar "*Mahkeme Muhzırı*" gibi önemli bir görevde bulunan İbrahim'in en azından zengin olmadığını göstermektedir. Bu kadar uzun süre mahkemede görev yaptığına göre herhangi bir "*uygunsuzluğu*" kayıtlara geçmemiştir. Ayrıca Muhzır İbrahim'in Molla İbrahim adında bir oğlu olduğu da bilinmektedir[265].

Siverek Mahkemesinde İbrahim'den başka muhzırlık yaptığına dair kayıt bulunanlardan birisi de Muhzır Eyüp'tür. Muhzır Eyüp de Mahkeme Şuhudu'l-Hal heyetleri içinde yer almış ve dava Kâtibi Şerif Efendi ile Mürsel Mahkeme olarak akd

[262] S.Ş.S. 444, S.51, No: 109, 1 Safer 1292/9 Mart 1875.
[263] S.Ş.S.440, S. 64 No: 556. 15 Z. Ka'de 1288/26 Ocak 1872.
[264] S.Ş.S. 444, S.132,146,218,165,129 no'lu tereke kayıtları.
[265] S.Ş.S.444.S: 6, No: 5, 25 Zilhicce 1288/6 Mart 1872.

edilen davalara iştirak etmiştir. Dödükan köyünden Muhammed Kubad amcasının kızının Siverekli hanedandan ve zengin eşrafından Fettahlı Muhammed Ağa'da alıkonduğu için dava etmiştir. Muhammed Ağa, davacı Muhammed'i Kubad ve Hediyenin erkek kardeşi mahkemeye celp edilirler. Mahkemenin, eğer Hediye gitmek isterse gidebilir, demesi üzerine bir heyet Hediyenin bulunduğu eve gider. Burada Hediyenin görüşünü alırlar. Bu heyet içinde "*Mahkeme Kâtibi Şerif Efendi ve Deavi Mümeyizi Murad ve Hasan Çavuş ile Muhzır Eyüp*" de bulunmaktadır[266].

Muhzırlardan sonra şer'iye ve daha sonra nizamiye mahkemelerinde kendilerinden söz edilen diğer görevliler de mübaşirlerdir. Bu ifade Tanzimat'tan önce devletçe gördürülmesi lazım gelen bir işe memur edilenler hakkında kullanılırken, daha sonra mahkemelerde davalıların mahkemeye celbi için tebligat işini yapan memurlar anlamında kullanıldı. Bir çeşit mahkeme postacısı görevi yapmakta idiler. Ancak daha sonra mahkeme tebligat işleri posta idaresine verilince, mübaşirler mahkeme içinde ve mahkemenin düzenini sağlayan bir görevli statüsünde çalışmaya başladı[267]. Siverek Mahkemesinde mübaşir olarak Murozade Abdullah Efendi'nin mahkeme Kâtibi Hafız Eyüp Efendi ile beraber tereke taksimine gittikleri ve yerinde tereke taksimi yaptıkları görülmektedir. Tereke taksimi bazen şehir içinde olduğu gibi bazen kazaya bağlı nahiye ve köylerde olabilmekte idi. Karakeçi Nahiyesine bağlı Keçiburcu Karyesinde göçebe takımından köyde sakin iken bundan akdem vefat eden iki kardeşin zevceleri ve birer çocukları bulunmaktadır. Hafız Eyüp Efendi ile Mübaşir Abdullah Efendi tarafından" *Tereke mahallinde mahkeme kâtibi Hafız Eyüb ile mübaşir Abdullah Efendi tarafından tahrir ve taksim olunmuştur*"[268] Mübaşir Abdullah Efendi'nin ayrıca mahkemede şahitlik yaptığı, şuhudul-hal heyeti içinde yer

---

[266] "Fettahlı Muhammed Ağa bundan beş seneden berü amim kızını zabt eylediğine dair Dödükanlı Muhammedi Nebo'nun arzuhali.
-Sahibi istid'a Muhammedi Kubad ammim kerimesi Hediye nam mezburenin kebir biraderi ma'mo huzurda olup , bunlar ile Muhammed Ağa Meclis-i Deaviye celb ve sual olundukda Muhammed Ağa evvala mezbure hanesinde olduğunu ikrar lakin amizadesi ise nizamen karındaşı huzurda bulunduğu takdirde tarafeyne rizasıyla giderse gitsun dedikte saniyen karındaşı Ma'mo cevabında merkum Muhammedi Kubad ammizademiz değildir, benimle hemşirem Muhammed Ağadan razileriz, dedikten sonra Mahkeme Katibi Şerif Efendi ve Deavi Mümeyizi Murad ve Hasan Çavuş ve Muhdır Eyüb nam kimesneler birlikte mezbure Hediyenin yanına gönderildikte mezbure, Kubad şimdiye kadar ammizademiz olsaydı bir kaç sneden berü bunca sefalet çekdik hiç vakitte tesahub ederdi bizler amizadenizim dememişti. Ve bundan böyle dahi merkum Muhammedi Kubad bizim asla amizademiz değildir. Ve kendisine nefsimizi teslim etmeyiz ve ammizademiz dahi değildir deyü cevab eylediğini mumaileyhim gelüp haber verdiklerinden merkum Muhammedin davaya selahiyeti olmadığından cevab verilmesi iktiza eder ol babta. 25 Mart 88/6 Nisan 1872.

[267] Pakalın, C.2. s.292

[268] S.Ş.S.445S.221 No: 220-29 Zilka'de 1309/25 Haziran 1892.

aldığı ve bazen de şahitlerin tezkiyesinde bulunduğu görülmektedir. Bu davalardan birinde Siverek Belediyesi ile belediyeye ait bir hanın kiracısı arasında vuku bulan davada Mübaşir Abdullah Efendi şahitleri tezkiye edenler arasında yer almaktadır[269]. Mübaşir Abdullah Efendi'nin hem şuhudu'l-hal heyeti içinde mahkemeye şahitlik eden Siverek eşrafı ve "*ehl-i vücuh*" arasında bulunması, hem de şahitleri tezkiye gibi itibar ve statü alameti olan görevler yapması mahkemedeki görevinden mi kaynaklanıyor, yoksa mensup olduğu aileden yani şehirde yerel konumundan mı kaynaklandığını bilemiyoruz. Çünkü Mübaşir Abdullah Efendi'den bazı sicillerde "*Mahkeme Mübaşiri Murozade Abdullah Efendi* "olarak söz edilmektedir. Her iki şekilde yorumlansa da Mübaşir Abdullah'ın mahkeme çevresinde muteber bir konumunun olduğu görülmektedir.

1.6.5.5. Kolluk Kuvvetleri

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut'tan beri gerek dış aktör ve etkenlerin zorlaması, gerekse içten gelen ve sosyal kurumların kendi iç dinamikleri merkezileşme çabaları odağında yenileşme hareketleri giderek etkisini artırdı. Osmanlı'da gerek yönetim gerekse sosyal kurumların eskimesi sonucu, yapılan reformların sonuçları ve taşraya yansımaları ancak uzun bir zaman dilimi içinde izlendiğinde fark edilebilir. Siverek Osmanlı Devleti'nin küçük bir kasabasıdır. Merkezden uzak, devlet için çok ön planda olmayan bir şehirdir. Geçmişte savaş dönemlerindeki stratejik coğrafi konumu barış zamanında çok da dikkat çeken bir konumda değildi. Ancak devletin genelinde ve merkezinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerden uzun vadede nasibini almış ve bu değişimlerin tezahür ve sonuçları belli bir zaman sonra artık bu mütevazi kasabada da görülmeye başlamıştı.

Osmanlıda şehirlerde güvenliği sağlayan Yeniçeri ve İhtisap Teşkilatı kaldırıldıktan sonra güvenlikte, beledi ve adli kolluk hizmetlerinde meydana gelen boşluk yeni kurumların devreye sokularak denenmeye başlamasına neden olmuştur. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Daha sonra çarşı pazarın kontrol görevini de üstelenen muhtesipler de ortadan kalkınca, subaşların, yeniçeri ve muhtesiplerin yerini

[269] "…Fil hakika iş bu senede tab olunan mühürler aynen mütevafa İbrahim Eşk ile oğlu Bekir'in mührü zatileridir, biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz şehadet dahi ederiz deyü, her biri ala hiddeti eda-i şehadet-i şeri eylediklerinde, şahidan-ı merkuman Cami-i Kebir Mahallesi İmamı Muhammed ve muhtarı ve vücuhdan Hacı Hüseyin Ağa nam müzekkilerden ba varaka-i mesture sırren ve Mahkeme Baş Katibi Şerif Efendi ile Mübaşir Abdullah Efendilerden dahi alanen tezkiye olunduk da adl ve makbuluş'şehade edukleri ihbar olunmağın şehadetleri hayzi kabulde bulunup… S.Ş.S. 445-S. 86 No: 33, 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890.

yavaş yavaş yeni askeri örgüt ve kurumlar doldurmaya başladı. Bu boşluk nizamiye askerlerinden sonra Redif Askeri kuvvetleri ile doldurulmaya çalışıldı. 1844 yılında artık ömrünü doldurmuş Tımar Sistemi ve bu sistemin beslediği askerlik örgütü tamamen kaldırılarak "*Zaptiye Teşkilatı*" kuruldu[270]. Zaptiye teşkilatı öncelikle tımarlı sipahilerden oluşturulmaya çalışıldı. Uygulamaya Osmanlının tüm bölgelerinde başlandı. Siverek'te de bir müddet sonra zaptiye erleri ve teşkilatı görülmeye başlanacaktır. Zaptiyeler hem şehir içinde hem de kırsal alanda kolluk kuvveti görevini üstlendiler Kaymakamlara bağlı olarak görev yapan zaptiyelerin temel görevleri, iç güvenliği sağlamak, suçluları mahkemeye teslim etmek, vergi tahsilatında vergi memurlarını korumak ve yardım etmek idi. Bunlar genellikle görev yaptıkları yöreden seçildikleri gibi başka memleketlerden de görevlendirilenler oluyordu[271]. Artık mahkemelerde kolluk gücü olarak görev yapanlar da zaptiye askerleri idi[272]. Böylece bu dönemde zaptiyeler, hem kırsal alanda güvenlik ve asayişi sağlayan jandarma görevi hem de şehirde günümüzdeki polis ve belediye zabıtası görevlerini yapmaya başlamışlardı.

1.6.5.6. Zaptiyeler

Siverek Dördüncü Orduy-u Hümayun bölgesinde bulunduğundan, şehirde bu orduya bağlı askeri birliklerin kışlası da bulunmakta idi.1869 yılında Siverek'te 4.Orduya bağlı 3.Nizamiye Alayı bulunmakta ve bu alayda Miralay Tayfur Beyden başka Tabip Binbaşı Rahmi Efendi, Eczacı Karabet ile beraber 28 tane daha mülazım ve üstü zabit (subay) bulunmakta idi. Bundan başka yine 4.Orduy-u Hümayuna bağlı 6.Redif Alayının 4. Taburunun 6. ve 7. Redif Bölükleri de Siverek'te bulunmaktadır. Ayrıca Siverek'te iç güvenliği sağlamakla görevli yeni bir kurum olan zaptiye birlikleri de görülmeye başlanmıştır. Nitekim 1869 yılında Siverek'te Diyarbakır'daki Zaptiye Taburuna bağlı bir zaptiye bölüğü oluşturulmuştur. Bölük Kolağası Süleyman

[270] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 318.

[271]Siverek'te vefat eden Hacı oğlu Zabtiye Abdulgafur Gülabi Bey mahallesindendir. Kardeşi Halil de zaptiyedir. Vefat ettiğinde terekesi borçlarına yetmemiştir. Terekesinden düşük gelire sahip olduğu anlaşılan Zaptiye Abdulgafur öyle anlaşılıyor ki, gelirinden fazla borçlanmış ve varislerine (karısı, annesi ve iki küçük oğlu) hiçbir şey bırakmamıştır. Zaptiye Abdulgafurun terekesinde alacaklıları ve borçlularının isimleri verilirken Siverekli başka zaptiye erlerinin de olduğu görülmektedir. Bunlar Göğebakan oğlu Zaptiye Mehmet, Urfalı Zaptiye Mustafa ile Bâb Viranlı Zaptiye Osman bin Ahmet, Bahserli Zaptiye Alo, Zaptiye Eyüp bin Aloyi Eymi. S.Ş.S.444, S:56, No: 118-1 Şaban 1291/13 Eylül 1874.

[272]Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu,* 319.

Ağa ve muavini Jurnal Emini Mustafa Efendidir[273]. Siverek'te Nizami ve Redif askerlerinin yanında zaptiye birliğinin görülmesi ve burada görev yapmaları, Tanzimat'ın uygulamalarının burada da görülmeye yerleşmeye başlandığının işaretidir. Merkezileşme çabaları çervesinde tüm kurum ve kuruluşların gittikçe tek merkezden görülmeye başlaması tedrici olarak gerçekleşmektedir. Bu da değişim ve dönüşümün süreklilik arz ederek gittikçe merkezden taşraya doğru bazı başarısızlıklara ve gecikmelere rağmen devam ettiğini göstermektedir. Siverek'te bu anlamda zaptiye teşkilatı kurulmuş ve bir zaptiye birliği oluşturulmuştur. Zaptiye teşkilatının ve zaptiye karakolunun icra ettikleri bazı faaliyetlerine ilişkin şu misalleri vermek mümkündür:

Modanlı Amo (Ömer), Hatuni karyesinde Mola Hüseyin'den 370 kuruş alacağı için arzuhal verir. Köye zaptiyeler gönderilerek borçlunun mahkemeye celbi istenir. Ancak muhtar aranan kişiyi zaptiyelere göstermez. Bu durum üç kere tekerrür etmiştir. Dördüncüde köye giden Zaptiye Küçük İbrahim, Mola Hüseyin'in iki öküzünü alarak muhtara çarşıda sattırır ve borcun 200 kurşunu mahsup ederek, kalan 170 kuruşu için mahkeme ilam çıkartır[274].

Bir öldürme olayından ötürü keşfe giden zabtiyeler daha önce olay yerinde zahirelerini almak üzere öte yakadan (Fırat Nehrinin Hısn-ı Mansur (Adıyaman) tarafında kalan kısmı için bölge halkının kullandığı bir tabirdir.) gelen İbrahim ile Halid'i yakalayıp, zabtiye müdürüne, müdür de zanlıları hükümete teslim edip onları hapsettirirler. Mahkeme zanlılar hakkında delil olmadığından ileride sorgulanmak üzere "*hükümetten ruhsat olmaksızın deruni kasabadan bir tarafa gitmemek üzere kavi ve yerlüden muteber kefil verebilir ise ol vech ile kefilleri alınup tahliyeleri lazımdır*."[275] diyerek hapisten çıkarır. Zaptiyeler bu olayda jandarma görevi yapmış, ayrıca kendileri şüphelendikleri şahısları yakalayıp hapsettirmişlerdir.

Siverek'te Kanlı Kuyu civarındaki su mahzeninde kumar oynayan dört kişiyi Zaptiye Kol Muavini Muhammed Ali yakalayarak hükümete götürüp, bölük jurnali hazırlamış ve mahkemeye verilmişlerdir. Mahalle muhtarının da bunların kumarcı olduklarını ifade etmesi üzerine Ceza Kanunnamesinin 242. maddesine göre bir aydan altı aya kadar hapis ve bir mecidiye altından 50 mecidiye altına kadar ceza gerekirken,

[273] D.S. Defa: 1, Sene: 1286/1869-70.
[274] S.Ş.S. 441, S.13, No: 98, 11 Teşrin-i Evvel 85/23 Ekim 1869.
[275] S.Ş.S. 441-S: 32 No: 2, 23 Nisan 86/5 Mayıs 1870.

bunlardan Siyo ile Ali küçük oldukların kendilerine ceza verilmemiş, Halil Balyan ile Sucu Ali'ye birer mecidiye altın ya da birer ay hapis cezası kesilmiştir[276]. Zaptiyeler burada ahlak polisi görevini yapmışlar ve zaptiye bölüğü adına hükümete jurnal vermişlerdir.

Aşağıda sunulan belgede ise zaptiyeler geçmişte muhtesiplerin yaptığı beledi bir görevi yerine getirmişlerdir. Buna göre Fırıncı Mustafa ekmek gramajında hile yapmaktadır. Zaptiyeler Fırıncı Mustafa'yı "*Etmekçi Mustafa'nın yüz dirhem taşında beş dirhemi noksan çıktı…*"[277] diye jurnalleyerek mahkemeye çıkarmışlardır.

Bir başka olayda zaptiyenin kırsal alanda olaylara ve suçlulara müdahale ettiğini ve onları derdest ettiğini göstermektedir. Buna göre; "*Öte yaka*"da Kâhta sınırları içinde öldürülen Hazro'lu Mola Ramazan'ın katil zanlıları olarak Siverek eşrafından Bucaklı Hacı Ali Efendizade Ramazan ve arkadaşları hapsedilmiş, Siverek kaymakamının Bucak Nahiyesi müdüründen durumu tahkik etmesini istemesi üzerine Fırat Nehri kıyısında bulunan Mezra Karyesi Muhtarı Mahmut ile Seyrangah Karyesinde yerleşmiş olan Gergerli Muhammed, Bucak Müdürlüğüne gelerek "*zabtiye mülazımı Hamiyetlü Hacı Salih Ağa ile Müdürü merkumun (Bucak Müdürü) huzurlarında*" Hacı Ali Efendizade Ramazan ve arkadaşlarının öldürme olayı ile ilgileri olmadığına şehadet etmişlerlerdir. Ayrıca nahiye müdürünün de huzurunda ifadelerini takrir etmişlerdir. Mahpusların sorgularında öldürme fiili ile ilgileri olmadığı anlaşıldığından "*kefaleti kaviyeye rabtiyle mahpusu merkumların tahliyeleri lazım gelmiş*" ve asıl katillerin Kâhta sınırları içinde olduğundan Kâhta kaymakamlığına celpleri için tahrirat yazılması gerektiğine dair *"ifay-i muktezası merhun müsaade-i alileri bulunmuş olmağla ol babta ferman hazreti men lehü'l-emrindir*."[278] Şeklinde davanın kapanmadığı ve soruşturmanın devam ettiği anlaşılmaktadır. Belgede hem coğrafi hem de ayrı adli kaza birimleri arasındaki münasebetleri görmek de mümkündür. Kırsal alanda meydana gelen öldürme olayında ilk ifadeleri Zaptiye Mülâzımı Hacı Salih Ağa almış ve bazı zanlıları hapsettirmiştir.

[276] S.Ş.S. 441-S.74, No: 441-29 T. Evvel 87-10 Kasım 1871 (Sicilde adı geçen Kanlı Kuyu ve su deposu bugün hala Siverek Belediyesi İtfaiye araçlarının su ihtiyacını karşılamak için kullanılmakta ve burada yapılan parka halk "Kanlı Kuyu Parkı" denmektedir. Kanlı Kuyu su mahzeni olarak kullanılmaya devam etmektedir.
[277] S.Ş.S.441, S: 80 No: 557. T. Sani 1287/5 Aralık 1871.
[278] S.Ş.S. 441-S:112 No: 966-30 Eylül 88/12 Ekim 1872.

Bucak Nahiyesinde bulunan Mezra ve Seyrangah köylerinden şahitlerin gelip lehlerinde şahadet etmeleri sonucunda hapisten tahliye olmaları da zaptiye ve mahkeme üzerinde etkin olan yerel unsurların güçlerini de gösterebilir. Asıl katiller ise şahitlerin ifadesine göre Fırat'ın öte yakasında olan Kahta'nın bir köyünde bulunmaktadırlar. Olay bir Siverek köylüsünün Kahta sınırları içinde öldürülmesi ile meydana geldiğinden suçluların Siverek Mahkemesinde yargılanmaları için kaymakamdan izin alınarak Kâhta Kaymakamı ile yazışmaları ve Kahta topraklarında bulunan suçluların Siverek Mahkemesine celbi istenmektedir.

1.6.5.7. Müfettişler

Subaşı, yeniçeri ve muhtesiplerin sistemden çıkmalarının ardından iç güvenlik alanında zaptiyelerle beraber müfettişler de görev almaya başladı. 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile vilayet ve sancak merkezlerinde zaptiyelerle beraber hükümete gerekli istihbaratı, çarşı-pazar ile mahalledeki asayiş ve suçluların belirlenip bilgisini toplamak ve hükümete bildirmek üzere bir çeşit polis görevi yapmak üzere "*müfettişler*" görevlendirilmeye başlandı. Müfettişler, okuma yazması olup, ruh ve beden sağlığı yerinde olan 20 ile 50 yaşları arasındaki kimselerden seçilirlerdi. Görevleri ise, hükümet yetkililerine (kaymakam, zaptiye ve mahkemenin) ahali ve devlete dair bilinmesi gereken bilgileri zamanında iletmek, kanunlara ve emirlere uymayanları uyarmak ve gerektiğinde tembihatta bulunarak düzeltmek ve bu durumu yetkililere rapor etmektir. Zabtiye ile beraber veya tek başına, suç işleyen şahısları yakalayarak devlet yetkililerine teslim etmek müfettişlerin başlıca görevleri arasında idi. Kanun ve kurallara aykırı herhangi bir olay veya olağandışı bir durum olduğunda gerekli bilgileri toplayıp yetkililere jurnal vermesi gerekir. Müfetişlerin diğer görevleri, yolcuların mürur tezkereleri ve diğer evraklarını inceleyerek asayişin sağlanmasına yardım etmek ve durumu şüpheli olan veya suç işlemiş olan ya da arananları yakalayıp hükümete teslim etmek ayrıca çarşı ve pazarda fiyatları ve tartı ve ölçü aletlerini, ekmek gibi önemli gıda maddeleri, sağlık ve kullanılan malzeme açısından kontrol ederek yetkilileri bilgilendirmek, suçlu kişileri mahkeme veya hükümete teslim etmek[279]. Müfettişler "*zaptiye zabitanı*" payesine sahip olup, bulundukları yerin en büyük mülkiye amirine bağlı olup, zaptiyelerin amiri durumundadırlar. Herhangi bir olayda emirlerine yeteri kadar zaptiye neferleri

[279] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 322.

verilerek müdahale etmekte idiler. Hem polis hem jandarma ve belediye görevlisi gibi çalışan müfettişlerin Siverek'te neler yaptıklarını şer'iye sicillerinden takip etme imkânı vardır. Birkaç örnek;

Zülfü Hasan öldürme olayı ile ilgili katil zanlısı olarak Müfettiş İsmail'in ihbarı ile haps edilmiştir. Ancak Zülfü hapsedilmesine rağmen davacıları ortada yoktur. Zülfü tahliyesi için arzuhal yazmıştır. Katil zanlısının davacısı olmadığı gibi, suçu işleyip işlemediğine dair delil de yoktur. Bunun üzerine sadece Müfettiş İsmail'in verdiği bilgiler ile katil diye Zülfü'nün hapiste kalması nizama uymadığından kefaletle tahliyesine karar verilmişitir"[280].

Müfettiş İsmail'in ihbarı ile bir başka katil zanlısı tevkif edilmiştir. Ancak mahpusun Fak Köyünde bulunan davacısı meclise celp olunarak Ahmet ile bir davalarının olmadığına dair mahkemeden kendisine ilam verilmiş ve mahkemeye bu ilamı ibraz edince, sadece Müfettiş İsmail'in ihbarı ile tevkif edilmesi kanuna uymayacağından *"şimdilik merkum on güne kadar şehirden hiçbir tarafa gitmemek üzere muvakkaten nefsine kavi ve yerluden kefil alınup tahliyesi lazımdır.*" İstenildiğinde kendisini hükümete teslim etmek üzere Gülabi Bey Mahallesinden Zencirci Hamza'nın kardeşi Ali Kasan nam kimesne kendisine kefil olmuştur.[281] Her iki olayda da Müfettiş İsmail zanlıları mahkemeye çıkarmadan hapsettirebilmiştir. Durum mahkemeye intikal edince zanlıların suçu sabit olmadığından kuvvetli yerli kefil ile muvakkaten tahliye edilmişlerdir.

Müfettişler çarşı-pazarda çeşitli kontrol ve teftiş görevini de yapmaktadırlar. Geçmişte muhtesiplerin yaptığı görevi bu dönemde müfettişler yerine getirmektedirler. Aşağıdaki sicilde kaza müfettişi fırınları kontrol etmiş ve "*Furuncuların nan-ı azizi has çıkarmadıklarına* "dair mahkemeye jurnal (rapor) vermiştir[282].

---

[280] "Her ne kadar müffetiş İsmail Efendi katil deyu malumat verup haps ettirmiş ise de merkumun katil olup olmadığı bir güne meydana çıkmadığından ve bila mübeyyin merkumun hapiste tevkifi nizamen olamayup muehheren davacısı zuhur eder ise merkumu hükümete götürüp teslim etmek için nefsine yerluden kavi ve muteber bir kefil alınup şimdilik muvakkat tarikiyle tahliyesi lazım gelir. Ol babta S.Ş.S.441, S.11 No:80, Eylül 85/Eylül 1869.

[281] S.S.Ş.441, S.13 No:94, 10 Recep 1286/16 Ekim 1869.

[282] "Beher furundan birer etmek götürülüp meclisde bakıldıkta fi'l- vakı' beş furunun dahi etmekleri hamuru siyah ve acı olduğu müşahede olunarak bir daha bu misillü etmek çıkarmamak ve terbiye olmak üzere beherlerinden birer yirmilik mecidiye nizamen cezai nakdi alınması lazım gelüp, deyü idarenin kararı üzere olunmuştur ol babta." S.Ş.S 441, S.42 No: 105, 8 Teşrin-i Sani 1286 /20 Kasım 1870.

Bir başka olayda Müfettiş Osman ahlak polisi görevini yapmıştır. Siverek'te evi olmayıp "*serseri*" tabir edilen, "*Badükan nahiyeli Serseri Muhammed'in ef'al-i şeni-i hakkında müfettiş Osman Efendi*" jurnal vermiş ve "*bu misillü serserilerin vatanı aslilerine irac'ı*"na dair hüküm verilmiştir. Dışarıdan Siverek'e gelen ve ahlaksızlık yapan Badükanlı Muhammed şehirden çıkarılmıştır[283].

Müfettiş Abdurrahman Efendi dört kişiyi kumar oynarken yakalmış ve kumar oynayanlar müfettiş'in jurnali üzerine Ceza Kanunnamesinin 242. Maddesine göre bir ay hapis ve her birinden birer mecidiye altın alınması cezası verilmiştir[284].

Sicillerden adları tespit edilen müfettişler; Müfettiş İsmail, Müfettiş Osman ve Müfettiş Abdurrahman'dır. Adı geçen müfettişler hem şehir içinde hem de kırsal alanda olaylara müdahale etmiş, suçluları mahkemeye teslim etmiş, çarşı-pazar kontrolü yaparak hükümete (deavi meclisi ve mahkemeye) jurnal sunmuşlar ve ahlak dışı olayları suçüstü yaparak suçluların cezalandırılmalarını sağlamışlardır.

1.6.6. Mahkeme Görevlileri Hakkında Bazı İddialar

Kadıların ve yardımcılarının maaşları mahkemenin hizmetinden yararlanan kişilerden alınan harçlardan karşılanmakta idi. Adalet hizmetinden yararlananlar bu hizmete karşılık belirlenmiş miktarlarda harç ödemektedirler. Bu harçların ismi ve miktarı kanunnamelerle belirlenmiş ise de bazen mahkeme görevlileri ve kadılar bu durumu su-i istimal edip, ahaliden fazla harç almakta idiler. Osmanlı hukuk sisteminde bu konu sık sık şikâyetlere neden olmuş ve kadılar ile naipler ikaz edilerek, durum kanunnamelerle düzen altına alınmaya çalışılmıştır. Hem klasik dönemde hem de Tanzimat'ın hemen başlarında bu konuda pek çok kanunname ve emirnameler çıkarılmıştır. Tanzimat'ın başında yayımlanan bir ceza kanunnamesinde ulemanın ve kadıların uyması gereken kurallar ile cezaları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, tereke yazımında kuruştan bir para resm-i kısmet ve bin kuruştan altmış para kaydiye ücreti ile müzayedelerden bin kuruştan iki kuruş dellaliye harcı dışında bir ücret alınmaması hususu kanun altına alınmıştı[285]. Daha sonra 1854 yılında müceddeden kaleme alınan "*Bilumum Mehakim-i Şeri'yye Nizamnamesi*"nde bu konu yeniden düzenlenmiştir.[286] İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1590 tarihli bir kadının tayin beratını

[283] S.Ş.S.441, S: 78 No: 522, 15 T. Sani 87/27 Kasım 1871.
[284] S.Ş.S. 441, S:19, No: 145, 19 Şubat 85/3 Mart 1870.
[285] Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s. 29.
[286] Düstur C. I Tertip I. s. 301.

yayınlayarak, şer'i mahkemelerin işleyişi ile kadıların görevleri ve şikâyetlere konu olan hususlarda nelere dikkat etmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır Buna göre; özetle, kadılar, Ahkâm-ı Şer'i Nebeviyi icra ederken, ilahi emir ve yasaklara bağlı olmak, Hanefi Mezhebi imamlarının esah kavlini bulup onunla amel etmek, tutulan siciller ve terekelerin taksimi ve gaiplerin ve yetimlerin mallarının zabtı ve korunması ve vasilerin, azl ve nasbı ve nikah akdi ve vasiyetlerin yerine getirilmesi hususlarında ve maaş yönünden eski kadılar her neye mutasarrıf olmuşlar ise ona mutasarrıf olmak, terekelerin taksimi konusunda müteveffanın varisleri kısmet talep etmeden kadılar varıp cebren (harç almak için) kısmet etmemek, eğer varisler tereke taksimi talep ederlerse binde on beş akçeden ziyade almamak ve benzeri konularda uyarılmışlardır[287]. Tanzimat'ın ilanından bir yıl önce (1838) yayınlanan "*Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi*" [288] ile sürekli şikâyet edilen bu konu tekrar nizam altına almaya çalışılmıştır. Bu kanunnamede ilmiye sınıfından olanlar, özellikle mahkeme görevlileri, kadı ve naiplerin uyması gereken kurallar, naiplerin tayin ve imtihan usulleri ve yaptıkları hizmetlerden alacaklar harçlar yeniden belirlenmiştir. Kanuname hükümlerine uymayanlara verilecek cezalar da kanun altına alınmıştır.

[287] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin*, s. 93-94.
[288] Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye*.s.26-31.

2. BÖLÜM: SİVEREK: ŞEHİR, MEKÂN VE İNSAN

2.1. Siverek Şehrinin Coğrafi Kimliği

Siverek bugünkü Diyarbakır, Adıyaman, Urfa ve Mardin illerinin sınırları arsında, denizden 810-840 metre yükseklikte, Orta Fırat Bölümünde bulunmaktadır. Doğusunda Karacadağ, kuzey doğusunda Güneydoğu Toros kıvrımları üzerinde bulunan Ergani ve Çermik kasabaları, kuzeybatısında Fırat Nehri'nin sınır olduğu Gerger ve batıya doğru Kahta, Adıyaman ve Samsat şehirleri ile güneyinde Urfa ve Mezopotamya'ya açılan ova (beriyye) bulunmaktadır.

Karacadağ ile ovanın birleştiği alanda kurulan Siverek, doğu ve kuzey batıda dağ silsilesi ile Fırat Nehri'ne, güney tarafında ise çöle açılmaktadır. Güneydeki geniş ve verimli Mezopotamya topraklarının kuzeyde Karacadağ ile buluştuğu alana "*Çöl Ağzı*" denmiştir[289]. Siverek'in coğrafi konumunu belirleyen üç önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar Karacadağ, batısından geçen Fırat nehri ve güneyinde Çöl Ağzı denilen geniş ovadır.

Siverek güneyden kuzey ve doğu tarafına doğru çok dik olmayan bir eğimle yükselmektedir. Özellikle şehrin kurulu olduğu alanda eğim Karacadağ tarafına doğru %5-10 arasında yükselmektedir[290]. Siverek'in eteğinde bulunduğu Karacadağ, Güneydoğu Torosların bölgedeki en geniş ve yüksek alanıdır. Şehir ve çevresi volkanik bir dağ olan Karacadağ'ın çevresinde oluşan volkanik toprak tabakası ve bazalt taşlardan oluşturmaktadır. Buralarda volkanik toprak ve bazalt siyah sert taş kümeleri bölgeye rengini vermektedir. Karacadağ'ın püskürttüğü alüvyon geniş bir alanda kırmızı toprak bir tabaka oluşturmuştur[291]. Bu tabaka 130-140 kilometre uzunluğunda 50-60 kilometre genişliğinde bir alanı kaplamaktadır. Bazalt taşlar ve ince volkanik toprak tabakası şehirdeki konutların yapı malzemelerini şekillendirmiş, evler ve sokaklar bu taşın özelliğine göre şekillenmiştir. Dağdan çevreye yayılan siyah bazalt taş kütleleri ile volkanik lavlardan oluşan ince bir toprak tabakası buralarda

---

[289] "… Siverek'in çöl ağzında bulunması cihetiyle canib-i cenubisi cevelangahı urban olan açık çöl ağzı…Siverek'in bervechi muharrer çöl ağzında bulunmasından naşi ahalisi haklarında Aneze Urbanı tarafından bazen vukua gelmekte olan keyd u mazarrat *…"* BOA.A.MKT.UM. 394/ 95, 13 Recep 1276/5 Şubat 1860.

[290] Hasan Hüseyin Akpirinç, *Siverek Coğrafi Etüd*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2012, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) s. 8.

[291] Akpirinç, s.14.

tarımın yapılmasını engellemiş, çok geniş dağlık alanda daha çok küçük baş hayvancılık gelişmiştir.

Denizden yüksekliği 800 metre olan Siverek'in sınırlarından başlayan Karacadağ'ın 50 kilometre sonra 1881 metreye yükselmesi, Karacadağ'ın geniş yaylalarına da işaret etmektedir. Diyarbakır ile Siverek arasında bulunan Karacadağ'ın bu konumu Siverek için hem avantaj hem de dezavantaj oluşturmuştur. Geniş yaylalarında hayvancılık yapılmasına karşın Karacadağ, Siverek'in Diyarbakır gibi tarihte Yukarı Cezire'nin merkezi olmuş bir şehirden fiziki olarak ayrılmasına neden olmuştur. Böylece Dicle havzasındaki büyük şehirlerin çekim merkezinden çıkarak, Diyarbakır'ın bulunduğu ticaret ağı ve şebekesinin dışında kalmıştır.

2.2. Mekân Koordinatları

Siverek, ortada kale, güneyinde ova ile birleşen bir düzlük, yavaş ve az bir eğimle yükselen ve gittikçe Karacadağ eteği ile birleşen üç tarafı hafif yüksek bir fiziki görüntüye sahiptir. Dağın eteğinde, ovaya bakan alanda akan şehir çayının etrafında oluşan ilk şehir çekirdeği pek çok klasik Selçuklu-Osmanlı şehrinde olduğu gibi sırtını dağa, önünü ovaya vermiş ve bir su kaynağının etrafında konumlanmıştır[292]. Siverek'in fiziki görüntüsü, kale odaklı olup, şehrin güney tarafı hariç, kaleden çevreye genişleyen bir çerçeve çizmektedir. Şehrin etrafında oluştuğu iki temel fiziki unsur şehrin temel koordinatlarını oluşturmaktadır. Bunlar; şehrin etrafında oluştuğu yığma (höyük) kale, ile klasik orta çağ kale şehirlerinin çoğunda bulunan bir su kaynağı olan Şehir Çayı'dır[293]. Bu iki unsur şehrin temel nüvesini oluşturmuş ve şehir kale ile kenarından geçen küçük çayın etrafında şekillenmiştir. Siverek Kalesi dağın ova ile birleştiği noktada yığma toprakla oluşturulmuş bir höyüktür. Şehir Çayı ise, Karacadağ'dan süzülen küçük akıntıların birikmesi sonucu oluşmuş bir su kaynağıdır. Şehrin odak merkezi ve temel koordinatlarından kale günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak Şehir Çayı, üzeri kapatılarak yer altına alındığı için, artık şehrin görünen bir unsuru olmaktan çıkmıştır. Siverek kurulduğu günden bu yana kalenin üstünde ve etrafında bulunan şehir mekânında ve coğrafi konumunda bir değişime uğramamıştır.

---

[292] "Anadolu'da Bizanslılardan alınan şehirlerin çoğunun antik bir çekirdeğe, bir höyük'e sahip olduğunu ve Osmanlı kentinin dağlık bölgeden ovaya geçişten fevkalade bir biçimde yararlanmış bir dağ eşiği kenti olup, kendisinden yararlanılacak akan bir su kaynağını, kent morfolojisinin önemli bir unsuru"dur. Maurice, M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Kent Mimarisi*, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.81.

[293] Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.58.

Bu bölümde şehrin bu iki temel yapısı hakkında bilgi verildikten sonra bu temel koordinatların etrafında oluşan şehir mekânı ve mahalle örgütlenmesi sırayla ele alınacaktır.

2.2.1. Siverek Kalesi

Siverek kalesi yığma topraktan yapılmış bir höyüktür. Karacadağ eteğinde bir düzlükte küçük bir çayın kenarında, siyah bazalt taş ve volkanik toprağın yığılması ile oluşturulmuş yapay bir kaledir. Kalenin oturduğu alan eğimi olmayan bir düzlüktür. Şehrin mekân gelişimi kalenin etrafında şekillenmiştir. Siverek, meskûn mahal olarak terkedilmesine rağmen hep kale merkezli olup, kalenin etrafında oluşmuştur.

Siverek Kalesi, Şehir Çayı kenarında, yığma taş, toprak ile oluşturulmuş bir höyük olup, yüksekliği 30-35 metre civarındadır. Etrafı, yükseklikleri 6-7 metreyi bulan surlarla çevrilmiştir. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber, bölgede bulunan diğer kale şehirler gibi, ordugâh ve garnizon şeklinde kullanılan güvenlik amaçlı oluşturulmuş yapay bir kaledir. Henri Pirenne; tüm toplumlarda, insanların ilk yapılarının koruma amaçlı, etrafı kapalı binalar olduğunu söyleyerek, "*etrafı surlarla çevrili, bir hendekle korunan kapılarla içeri girilen dört köşe veya daire biçiminde bir alandan"* oluşan kalelerin düşman güçlere karşı "*9.yüzyılın başlarında her yerde kaleler yükselmeye başladığını*"[294] belirtmektedir. Siverek civarında pek çok kalenin olması, bu kale şehirlerin öncelikle komşularına, daha sonra bölgeye akınlar yapan İslam ordularına karşı koruma amaçlı yapıldığını göstermektedir. Gerger, Samsat, Hısn-ı Mansur, Nisibin, Oşin ve benzeri kaleler muhtemelen çoğu bu dönemde yapılmışlardır. Burada yaşayan Ermeniler hem komşu prensliklere ve özellikle düşman olarak gördükleri Romalılara karşı, hem de bölgeye gelmeye başlayan İslam ordularına karşı oluşturulmuşlardır. Siverek kalesi de etraftaki komşu kalelerden, hem de Roma ve İslam ordularından korunmak amacı ile yeniden imar edilmiştir. İbn'ul Esir bu kalenin 427/1035 yılında Rumlar tarafından yeniden imar edildiğini kaydetmektedir. Eski çağ tarihçilerinin eserlerinde kendisine atıflar yapılan kale hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Siverek'in Roma döneminde önemli kalelerden olduğu ve güneyden Fırat'ın öte tarafına ve Diyarbakır'a geçişlerde önemli bir güvenlik noktası oluşturduğu görülmektedir. Siverek'in çevresine bulunan Ergani, Gerger, Samsat ve Kahta kaleleri ile Siverek'e coğrafi

[294] Pirenne, s.48-58.

olarak çok yakın olan Nisibin (Nisibin'er-Rum) Oşin (Hoşin) ve Erzel kaleleri de İslam orduları ile Romalılar arasındaki sınır bölgesinde bulunmakta idiler. Bu kale şehirler, İslam orduları bölgeye geldikleri tarihlerde sınır bölgesinde bulunduklarından, buraların meskûn ahalisi tarafından, Romalılar ve buralara akınlar yaparak fetihler gerçekleştiren İslam orduları ortasında sınır güvenliğini sağlama amaçlı tahkim edilmiş ve Siverek Kalesi dâhil bazılarının etrafları surlarla çevrilmişlerdir. Daha sonra gerek Romalılar gerekse bölgeye doğudan giren İslam orduları Fırat'ın geçiş noktaları olan yukarıdaki kaleleri denetim ve kontrol altında tutmak için buralara önem vermişler ve düşman saldırılarına karşı zaman zaman tahkim etmişlerdir. Hâkim güçler sınır bölgelerinde bulunan şehirlere önemli yatırımlar yaparak buraların stratejik konumlarından yararlanmışlardır. Zira rakip güçlerin sınırlarında bu şehir ve kaleler düşman devletlerin karşılaşma ve temas noktalarıdır[295].

Urfalı Mateos Siverek'i hep kale olarak anmaktadır. Siverek'ten bahsedilen bir bölümde, Ehnug denen birinin Amid mıntıkasında Kürtlerden gasp ettiği ganimetleri ve birçok esiri alıp "*Severag denilen kaleye döndü*"[296] denilerek, Siverek'ten "kale" olarak söz edilmektedir. Bir başka notta İranlı emir zalim Slar-Horasan'ın Tılkhum Kalesi'ni alamayınca "*büyük bir ordusuyla beraber Urfa memleketine, Severags denilen kaleye karşı yürüdü. Orada muhafız olarak 200 Frank atlı askeri bulunuyordu.*" Meteos bu bölümün devamında "Sevaverak" ile beraber "Nisib" memleketine de taarruz edildiğini bildirmektedir.[297] Ayrıca Osmanlı döneminde Siverek'e nahiye olarak bağlanacak olan Oşin[298] ve Nisib[299]'ten de kale olarak söz edilmektedir.

Siverek Kalesi Bizanslılar ve daha sonra Selçuklu ve Artuklular dönemlerinde bölgede hâkimiyet mücadelesi veren büyük güçlerin (Bizans, İran, Selçuklu ve diğer Müslüman Devletler; Mervaniler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Artuklular) genellikle çatışma alanlarının sınır bölgesinde bulunduğundan kale bu dönemlerde

[295] Fasih Dinç, *XIX. Yüzyılda Kerkük*, Fırat Üniversitesi SBE, Elâzığ 2017, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s. 289.
[296] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Türkçeye Çeviren Hrant D. Andreasyan, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.117.
[297] Urfalı Mateos, s.125.
[298] Oşin Osmanlı döneminde Siverek'e bağlı bir nahiye iken şimdi Hilvan'a bağlı bir köy konumundadır. Kale kalıntıları durmaktadır.
[299] Şimdi Siverek'e bağlı bir köy olup, kale olarak adlandırılan höyük köyün ortasında bir tepe olarak durmaktadır.

garnizon veya karakol olarak önemli görev yüklenmiş ve şehrin yöneticilerinin ve kıymetli eşyaların korunduğu bir garnizon işlevini görmüştür.

İbn'ul-Esir Rumların es-Süveydayı 427/1035 yılında yeniden imar ettiklerini anlatmaktadır. Ayrıca çevre köylerden insanların buraya korunma ve yardım amacıyla yığıldıkları, savaşlarda burada öldürülenlerin çokluğundan anlaşılmaktadır[300].

Roma ve Bizanslılar döneminde Siverek Kalesi'nin el değiştirmesi sırasında birkaç bin kişinin öldürüldüğünün bildirilmesi aslında ilk çağlardan beri buranın bir kale şehre dönüştüğünü göstermektedir. Kaleler ya da kale şehirler askeri amaçlı yerleşimler olup, kale çevresinde ve kırsal alanda kendisine bağlananların tehlike ve savaş zamanlarında sığındıkları bir koruma alanı olarak kullanmakta idiler. "*Kale kentlerin nüfusunun hiçbir zaman birkaç yüz kişiyi"* aşmadığını belirten Pirenne, kalenin etrafındaki kasaba görünümlü yerleşmelerin ve kale kentlerin, kentlerin oluşumunda ilk basamaklar olduğunu vurgulamaktadır.[301] Siverek'in kale şehri olması İslam fetihlerinden önceki durumu ile ilgilidir. Siverek Ortaçağ dönemi "kale kent"lerin bazı özelliklerini taşısa bile, bu özelliği İslam hâkimiyeti öncesi döneme aittir. İslam hakimiyetinden ve özellikle Osmanlı idaresine geçtikten sonra, bölgede asayiş ve güvenliğin sağlanması ile, kale tamamen terkedilerek, şehir kale etrafında gelişmiştir.

Şehir kalesinin etrafında oluşmuş olan yerleşimin ne zamandan beri oluştuğu hakkında elimizde net bilgiler yoktur. Ancak Eski Çağ tarih kaynaklarında Siverek Kalesinden söz edilmesine rağmen[302], Bizans ve İranlıların bölgeden ayrılması ile Siverek Kalesi de kale olarak önemini yitirmiş olmalıdır. Siverek Kalesinin çarpışan güçlerin sınır ve karşılaşma bölgesi olması Osmanlıların burayı almalarına kadar sürmüştür. Kale etrafında şehir çerçevesinin oluşumu ve kale merkezli bir garnizondan şehre dönüşmesi çeşitli faktörler etkisiyle belli dönemlerde sıçramalar ve kırılmalar yaşanarak meydana gelmiştir. Kalenin etrafında mahallerin ve şehir kurumlarının tam olarak ne zaman oluştuğu hakkında elimizde yeterli malumat yoksa da şehir

---

[300] İbnül Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih,* Dar'ul-Kitabu'l-ilmiyye, Tahkik: Ebi'l Fida Abdullah el-Kadi, Beyrut Lübnan, C.8 s.220; Ayrıca aynı konu için, Ebu'l-Ferec, Gregory Ebu'l-Farac Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.291; Urfalı Meteos Vakayi-namesi ve Papaz, Grigor'un Zeyli, Türkçeye Çeviren Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 58.

[301] Pirenne, s. 61.

[302] Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970 s.139-140.

Ermenilerin elinde iken kalenin çevredeki ahalinin yönetim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Mateos ve diğer tarihçiler kalenin fethi sırasında 3500 kişinin ölümünden bahsetmeleri, kale etrafında ve kırsal alanda bir nüfus yoğunluğu olduğunu göstermektedir. Burada kale etrafında bir Ermeni kasabası olup olmadığı hakkında malumat yoktur. Ancak Siverek Cami-i Kebirinin Artuklular döneminde yapılması, aslında kale etrafında yerleşmenin Osmanlılardan önce başladığını göstermektedir. Osmanlı hâkimiyetine geçişle beraber, bölgede asayiş ve güvenliğin sağlanması ve dıştan gelecek saldırıların ortadan kalkmasıyla kale önemini yitirmiş olacağından, Osmanlı dönemine ait belgelerde artık Siverek Kalesinin adı geçmemektedir[303].

Osmanlılardan sonra savaş durumu ortadan kalktığı, bölgeden Bizanslılar, Müslüman beylikler ve İranlılar da ayrıldığı için sükûnet ve barış ortamı oluşmaya başladı. Güvenlik ve asayişin sağlanması ve ticaret yollarının açılması ile diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi[304], Siverek'te de kale etrafındaki şehir genişlemeye başlamış ve kale önemini yitirerek zaman içinde tamamen metruk hale gelmiştir. Siverek'in Müslümanların eline geçmesinden sonra kalenin bir süre daha askeri ve yönetim amaçlı kullanıldığı, ancak Osmanlı döneminde bölgede savaşların bitip, devlet otoritesi ile asayişin sağlanması sonuncu, kaledeki iskân zamanla terkedilmiş ve kale tamamen boşaltılmıştır. Gerek Divan-ı Hümayun sicillerinde (ahkam defterleri), gerekse incelediğimiz Siverek Şeri'ye Sicillerinde kaleden, özellikle 17. yüzyılın başından sonra hiçbir şekilde bahsedilmemesi, artık burada bir iskanın kalmadığını göstermektedir. Evliya Çelebi Siverek'ten bahsederken sadece Siverek Kalesi demekle yetinmektedir.[305]

Osmanlı tahrir defterlerinde kalede yaşayanlara dair herhangi bir kayıt bulunmaması da bu dönemde burada iskânın sona ermiş olabileceğine işaret etmektedir. Ancak, bu sırada tahrirlerde sayılmayan, (askeri sınıf vergiden muaf olduğundan) ve kalede kalan şehir yöneticileri veya belli sayıda muhafızın olması

---

[303] Siverek Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra bölgede Siverek'in de dâhil olduğu tahrirler yapılmıştır. Bu tahrirlerde Siverek'in bütün meskûn köyleri ve yerleşim alanları kayd edildiği halde, meskûn mahal olarak "kale"den bahsedilmemektedir. BOA. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr ve Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530) I, Ankara 1998, İlhan Ekinci, *Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu,*1518-1523*,* s.112*,* Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi,4. Kitap, 1.Cilt Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.77.

[304] Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm*: Denizli (1839-1908), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.43, Sevgi Aktüre, 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıla Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, C. I s.104.

[305] Evliya Çelebi, s. 28.

mümkündür. Ancak Osmanlılardan sonra hiçbir belgede kaledeki yerleşime dair bir kayıt bulunmaması, asayiş ve güvenliğin sağlandığı bu dönemde artık yerleşimin kaleden, kale civarındaki düz ovaya inmiş olduğunu göstermektedir.

Kaleden çevreye yayılarak oluşan şehre eklemlenmeler kale dibinde bulunan çayın iki yanında hamamlar, hanlar ve çarşı birimleri Cami-i Kebirin hemen yanında şehrin fiziki yapısına uygun alanlarda kurulmuşlardır. Şehrin mekân organizasyonunda kalenin batı tarafı ve güneyinin son zamanlara kadar tarla ve bahçe olduğu fotoğraflarda da görülmektedir. Kışlak-ı Hümayun 'un güney tarafında cirit meydanı olduğu ve buranın şehrin mesire ve çeşitli sosyal etkinlerde kullanılan bir geniş alan olduğu anlaşılmaktadır. Son dönem fotoğraflarına göre[306] şehrin mekân planını, kale boğazı denen mevki ile şehrin ortasından geçen şehir çayının kuzeyinde bulunan, bugün de şehrin ana merkezini oluşturan Gülabi Bey, doğusunda bulunan Hasan Çelebi ve güneyinde bulunan Cami-i Kebir mahalleleri oluşturmaktadır. Bundan sonra artık Siverek açık şehir özelliklerini taşıyan orta halli mütevazı bir kasaba olarak Tanzimat Dönemine kadar şehir çerçevesi çok değişmeden gelecektir. Kale, kuruluşundan günümüze kadar, şehrin en önemli mekân koordinatlarının başında gelmektedir. Şehrin merkezinde olma işlevini günümüzde de devam ettirmektedir

2.2.2. Esmer Çayı

Ortaçağ kasabalarının ortak özelliği koruma amaçlı bir kale ile kale etrafında veya kenarından geçen bir su kaynağının bulunmasıdır. Su kaynağı hem yaşam için gereken suyu karşılamak hem de akan bir kaynak ise kalenin etrafında hendek oluşturmada kullanılmak içidir. Kalenin etrafında ticari alanların oluşmasıyla, buradan geçen su kaynağı, şehirde dericilik, iplik ve tekstilin temel olan boyacılık işiyle uğraşanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Siverek de yukarıda izah edildiği gibi koruma amaçlı taş ve topraktan yığma bir kale ve onun hemen yanından geçen özellikle şeri'ye sicillerinde şehir yapılarının tanıtımında referans noktası olarak

[306] Bkz. Hüseyin Demirbağ, *Bir Zamanlar Siverek*, Siverek Belediyesi, Siverek 2013, s.27.

verilen, "*Çay*"[307] "*Şehir Çayı*"[308] "*Meydan Çayı*"[309] "*Esmer Çay*"[310] olarak adlandırılan ve çok büyük olmadığı tahmin edilen çaydır. Orta çağ Roma ve İslam şehirlerinin iki önemli unsuru olan kale ve çay, Siverek'te de şehrin en belirgin iki koordinatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir Çayı günümüzde üzeri kapatıldığından şehir topoğrafyasında göze çarpmamakla beraber, şehrin merkezi ve ilk nüvesi olan kale bu su kenarında kurulmuştur. Siverek, Karacadağ'ın eteğinde ova ile birleşen bir konumdadır. Karacadağ'ın yüksek yerlerinde pek çok su sızıntısı ve karın erimesinden oluşan çaylar bulunmaktadır. Yağmur ve kar sularından oluşan sular kuzey tarafından şehre inmekte ve kalenin batısından güneye doğru akmaktadır. Kalenin etrafındaki diğer su kaynakları da çayla birleşerek, ortaçağ şehirlerinde olduğu gibi[311] kalenin etrafındaki hendeklerde dolaşarak kasabayı terk ettiği anlaşılmaktadır. Şehir mekânının oluşumundan sonra şehrin ortasından geçen bu çay, belgelerde Şehir Çayı ve Meydan Çayı olarak adlandırılmış, halk arasında da Esmer Çayı olarak bilinmektedir. Şehir Çayının kalenin güneyindeki boş tarlalarda sebze ekiminde kullanıldığı da anlaşılmaktadır.[312] Şehrin kale ve kenarından akan çayın etrafında oluşması burada suya dayalı dericilik ve tekstilin temeli olan boyacılığın ilerlediğini ve tekstilde Siverek'in önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Siverek'te kalenin eteğinde oluşan ve çarşının iki tarafında bulunan iki hamamın ortasından geçen Şehir Çayı muhtemelen şehrin ilk kuruluş döneminde daha temiz ve fazla suya sahipti.

Kalenin dibinden geçen çayın iki tarafında bulunan iki hamamın birbirine çok yakın olması, hatta aralarından geçen şehir çayının birer tarafında karşılıklı bulunmaları, Cıncıklı Hamamı'nın hemen arka tarafında bulunan şehir meydanı ile hanlar ve bedestenin etrafında oluşan çarşının Cami-i Kebire çok yakın olması Osmanlı ve İslam şehrindeki üç önemli unsurun burada da şehrin nüvesini ve merkezini oluşturdukları görülmektedir. Kalenin hemen dibinde Kale Boğazı denen

---

[307] Şehrin önemli yapılarından Abdal Ağa Hamamı tanıtılırken Şehir Çayı koordinat olarak verilmektedir "kasaba-i mezbure derûnunda kal'a ittisâlinde vâki Abdal Ağa Hamamı dimekle ma'rûf kebîr hamamın … Kal'a Düzi ve bir taraftan Cıncıklı Hamamın kapusu ve bir taraftan çay ve bir taraftan Ordu Mahallesine (giden) taraftan tarîk-i 'âmm…"; S.Ş.S.438, S.29, 27 Şaban 1284/24 Aralık 1867.

[308] 445, s.162, No:147, 29 Safer 1309-4 Kasım 1891.

[309] Debbağ dükkânın yeri çayı kenarıdır. "Siverek Çarşusunda vaki bir taraftan Meydan Çayı, bir taraftan Nalbant dükkânı ve bir taraftan Debbağ ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud dükkânın nısf hisse-i şayiası 4000 kuruşa bey olunmuştur…" S.Ş.S.440, s.49, No:1023, 1292/1875.

[310] S.Ş.S.440, s.104, No:865, 20 Şevval 290/11 Aralık 1873.

[311] Pirenne, Orta çağ Kentleri, s.58.

[312] 1914 tarihli kale fotoğrafında kalenin güneyinin boş tarlalar olduğu görülmektedir. Yaşlılar buranın marul tarlaları olduğunu rivayet etmektedirler.

mevkide bulunan Abdal Hamamı'nın karşısında Cıncıklı Hamamı, arkasında Yusuf Ağa Hanı, Gümrük Hanı ve diğer hanlar, eski bedesten ve yeni bedesten ile esnaf işkollarının ayrı ayrı sıralandığı çarşıların biraz yukarısında bulunan Cami-i Kebir şehrin bu üç önemli unsurunun Siverek'te teşekkül ettiğini göstermektedir. Kale etrafında ve çayın kenarındaki yerleşmede bu üç önemli unsurun (cami, han ve hamamlar)ın oluşması ile şehir yapılanması şekillenmiştir.

Aslında gerek çarşı merkezli yapılaşmanın gerekse hamam ve camilerin konumlanmaları şehirdeki su kaynaklarına bağlı olarak şekillenmiştir. Şehrin su kaynaklarına bakıldığında, su kaynakları ile mekân organizasyonun birbirine bağımlı olduğu da görülecektir. Kalenin de konumlanması muhtemelen şehir suyunun kenarında kurulması ile açıklanabilir. Ayrıca kalenin etrafında bulunan Hüseyin Çeribaşı Cami-i (Sulu Cami) su kanalları, Gülabi Bey, Hasan Çelebi, Haliliye Camilerindeki kaynak suları, kale yakınında bulunan Kemal Hoca Çeşme suları, Yeraltı Çeşmesi (İniye Serebi) suyu ve Siverek'in meşhur su kuyusu Kanlı Kuyu suları ile Meydan Çarşısındaki sular günümüze kadar gelen su kaynaklarıdır. Şehrin merkezini oluşturan çarşı ve camilerin, bugün de kullanılan bu doğal su kaynakları etrafında şekillendiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde tarihi işlevini yitirerek nüfusun ve yapılaşmanın da artması ile artık çevreye zarar vermeye başlayan Şehir Suyu, hastalıklara neden olmuş, özellikle yaz aylarında suyunun azalmasıyla kötü kokular yaymaya başlaması ve şehir içinde çevre kirliliğine sebep olması nedeniyle üstü kapatılmıştır. Şehrin iki önemli tarihi yapısı olan Cıncıklı Hamamı ile Abdal Hamamı'nın ortasından Sulu Cami önünden geçen caddenin altından, bu günkü adıyla Hacı Hıdır Baraj Gölü'ne akmaktadır.

2.3. Şehrin Ticari Mekânları

2.3.1.Siverek'ten Geçen Ticaret Yolu

Siverek'in fiziki coğrafyası; Karacadağ ve Güneydoğu Torosların etekleri, Fırat Nehri ve çöl ağzından Viranşehir'e ve Suriye'ye açılan geniş bir ova ile şekillenmiştir. Bu coğrafi konum Siverek'in doğuda ve kuzeyde daha geniş ticaret yollarına kavuşmasını engellemiştir. Karacadağ'ın çok zor şartlarda aşılabilen Erzurum-Diyarbakır-Halep yolu hariç, Siverek'i dışarıya bağlayacak başka bir coğrafi ve ticaret yolu bulunmamaktadır. Fırat Nehri de derin vadiler arasından geçerek Siverek'in batı bölgesi ile irtibatını büyük oranda kesmiştir. Fırat'ın geniş debisi, aktığı

yatakların engebeli ve geçit vermeyen konumu Siverek'in uzun ticaret yol ağının dışında kalmasının önemli bir nedenidir. Fırat, güneyden Gerger ve Hısn-ı Mansur (şimdiki Adıyaman) bölgesinin kuzey ve batısına geçişleri engellemiş, böylece Siverek, batıdan güneye inen yol şebekesinin dışında kalmıştır. Siverek'in Dicle Nehrinin yol güzergâhına ulaşmasını da Karacadağ engellemiştir. Bu coğrafi konum, Siverek'in büyük şehirlerin ticaret şebekeleri ile irtibatını kesmiş ve şehrin mekân ve nüfus büyüklüğünün belli bir oranın üstüne çıkmasını engellemiştir. Siverek'in doğu ve batısının engebeli ve geçişlere izin vermeyen konumu, buralardan geçen uzun ticaret yol ağına dâhil olmasını engellemesine rağmen, güneyden gelen önemli bir yol güzergâhı Siverek'i tarih içinde önemli, stratejik bir coğrafi merkez haline getirmiştir. Denebilir ki, Siverek'in dışarı ile irtibatını sağlayan tek yol da güneyden gelerek Karacadağ'ı aşıp daha doğuya giden ve Siverek'i Erzurum-Halep yol güzergâhının önemli istasyonlarından biri haline getirmesine imkân sağlayan yoldur. Siverek'ten geçen bu yol ağı, yakın tarihlerde, Osmanlı döneminde kervanların dinlenme ve güvenlik için bir istasyon görevi görürken, Osmanlı'dan önce de orduların bölgeden geçebilecekleri en önemli geçiş güzergâhı olmuştur. Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan ve geçmişte "*Demirci Yolu*" da denen bu günkü isimlendirme ile Urfa-Siverek-Diyarbakır'dan geçen bu yol, pek çok ordu ve ticaret kervanı tarafından kullanmıştır. Demirci Yolu[313] olarak isimlendirilen bu yol, Halep ve Urfa'dan gelip, Siverek'in güneyinden Karacadağ üzerinden Diyarbakır ve Dicle havzası ile doğu bölgesine ve daha yukarı bölgelere kadar uzanmaktadır. Bu yolun daha sonra Osmanlı döneminde de kullanıldığı görülmektedir. Bu yolun, şimdi kullanılmakta olan Diyarbakır-Şanlıurfa karayolundan 30 kilometre daha kısa olduğu ve Geç Hitit Çağında ve Asurlular tarafından kullanılmış olabileceği belirtilmektedir. Nitekim Sultan Süleyman'ın Irak seferi sırasında kullandığı yol ile Asurluların kullandığı güzergâhın aynı olması, buranın Siverek'ten geçen en önemli sefer ve ticaret yolu olduğunu göstermektedir. Diyarbakır'dan gelen yol güzergâhı Karacadağ-Haçgöz-Elmalı-Cullap-Edene-Urfa-Halep yolunu takip etmektedir[314].

Kanuni Sultan Süleyman bu güzergâhı takip ederek Diyarbakır istikametinden gelerek Karacadağ'ı geçmiş ve Halep'e ulaşmıştır. Diyarbakır-Karacadağ-Siverek-

[313] Kemalettin Köroğlu, *Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Asur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1993, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s. 69.

[314] Bahattin Çelik, Anadolu, *Anatolia Dergisi*, S. 28, İstanbul 2005, s.13-16.

Urfa-Halep yolu daha sonra ticaret kervanların da güzergahı olacaktır. Matrakçı Nasuh, "*Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*", adlı eserinde, Sultan Süleyman'ın sefer dönüşünde Diyarbakır'dan Karacadağ üzerinden Siverek'in ova ile birleşen Kocagöz (Haçgöz)[315] menziline uğramış, oradan Şanlıurfa'nın Akziyaret mevkiine yakın Elmalı ve daha sonra Cullab yerleşimleri üzerinden Haleb'e ulaşmıştır.[316] Siverek ile Halep arasındaki ticaret ve kervan yolu öyle anlaşılıyor ki, eski çağlardan beri aynı güzergâhtan yapılmaktadır. Bu yol güzergâhı ve ulaşım ağı Siverek'in şehir olarak konum ve önemini bir derece korumasını sağlamıştır. Nitekim elimizdeki arşiv belgeleri ve şer'iye sicillerindeki kayıtlara göre 19.yüzyılın sonlarına kadar, İran-Erzurum-Diyarbakır üzerinden Siverek'e ulaşan tüccarlar burada konaklama ve mal değişimi yaparak Suriye tarafına özelikle Halep ve Musul'a varmaktadırlar. Siverek'in üzerinde bulunduğu fiziki coğrafyasının müsaade ettiği bu tek yol, şehri yüzyıllarca aynı büyüklükte, durağan bir hale getirmiştir. Şehrin bağlantılı olduğu başka yol ağı olmadığından ticari ve ekonomik olarak gelişememiş, belli bir nüfusu aşamamıştır. Bu durum şehirdeki yapılara tesir ederek, şehir mekânının belli bir çerçevenin dışına çıkmasını engellemiştir.

2.3.2.Bedesten

Tarım dışı faaliyetlerden elde edilen ürünlerin (daha çok el sanatları) ve tarım ürün satış ve mübadelesinin yapıldığı mekânlar pazar olarak adlandırılmıştır. Şehrin tanımında da pazar vurgusu hep yapılmıştır. "*Cuma kılınır bazar durur yer*"lere şehir denmiştir. Şehrin mekânsal dokusundaki ticari alan ve yapıların başında çarşılar gelir. Çarşılarda dayanıklı tüketim maddeleri ve sanat (zanaat) ürünleri de denen sabit mallar sergilenirken, pazar denen meydan, alan ve hanlara da pazar veya pazar yeri denmiştir.[317] Siverek'teki Yemiş Hanı da pazar yeri olarak kullanılmakta idi[318].

[315] Haçgöz Siverek'in Karakeçili mıntıkasında eskiden Şekerli (Karacaviran) bucağına bağlı, yeni adı Yeşilçat olan ve Karakeçiyi Siverek'e bağlayan eski yolun 20. Km'sinde yer alan küçük bir köydür. Belgelerde Hacıgöz veya Haçgöz olarak da geçmektedir. Bkz. F. Kulakoğlu, Şanlıurfa M.Ö. I. Bin Merkezleri Yüzey Araştırması, *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.* 2, 24-28 Mayıs 1999, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2000.

[316] "Amid'den Halep'e varınca vaki olan menazil bunlardır ki, şerh olunur. El-vaki fi 15 Cumaziyel evvel sene 942/1544-1545 Karacatağ zeylinde Kızıldepe, Karactağı aşup Akpınara, Kocagöz Depesi, Cullab, Karye-i Çil Halit, Merc-i tabık, Makamı Davud, Halep", Nasühü's–Silahi (Matrakçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 2014, s.109, 283;

[317] Doğan Kuban, Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, C. 7, 1968, s.71.

[318] S.Ş.S.S.11, No: 76, 8 Eylül 1285/20 Eylül 1869

Bedesten ise, Osmanlı şehrinde çarşının etrafında kurulup yayıldığı alanın merkezinde yer alan, kapalı yapı anlamında kullanılmıştır. Bezzazistan veya bezistan kelimelerinden Türkçeleştiği ileri sürülmektedir. Bez ve bez ürünlerinin, kumaş ve diğer tekstil malzemelerinin satıldığı dükkânların bulunduğu üstü kapalı alan anlamında kullanılmaktadır[319]. Büyük ticari faaliyete sahip şehirlerin ticaret mekânlarında ve çarşı merkezlerinde bedestenler, tüccar ve esnaflar ile zenginlerin kıymetli mallarının ve saklanması gereken defter ve evrakları ile paralarının saklandığı bir çeşit banka kasası görevini yapmışlardır. Bu binalar çarşının merkezinde kâgir yapılı, üstü kubbeli ve kapıları olan yapılardır. Şehirlerde birçok han olduğu halde, her şehirde sadece bir bedesten olduğu ileri sürülmüşse[320] de bazı şehirlerde bedesten olmadığı gibi, bazılarında da iki bedesten olduğu belirtilmiştir. Çarşıların bir nevi çekirdeği durumunda olan bedestenler, ticari faaliyetlerin en yoğun olduğu yerlerde kurulmuşlardır[321]. Böylece dükkânlar bu merkezin etrafında ya da ona bitişik ve önleri dışarıya bakan şekilde çoğunlukla da birbirine bakan iki sıra halinde dizilerek çarşı veya arastaları meydana getirmişlerdir. Bazı şehirlerde birbirine bakan iki sıra halinde ve üstü kapalı dükkânlar dizisine de bedesten dendiği olmuştur[322]. Siverek'teki bedesten bu tür yapıya benzemektedir.

Evliya Çelebi'nin her şehirde bir bedesten vardı görüşüne itiraz edenler, bedesten olarak adlandırılan her ticari yapı veya dükkân kümesinin bedesten olmadığına ve bedestenler için tarif edilen üstü kapalı veya kubbeli yapı şekline uymadıklarına işaret etmişlerdir. Bunlardan bazıları çarşı denen üstü açık arastalar, bir kısmı da bir çeşit kapalı çarşılardır[323]. Siverek'te şehrin ticari faaliyetlerinin yoğunlaştığı çarşı ve pazarlar, mekân olarak kalenin eteklerinden başlayarak, kuzey-doğuya yayılım alanı gösteren ve Meydan Çayı'nın sağ ve solunda oluşan yapılardır. Kalenin eteğinde "*Meydan*" denen alanın etrafında oluşan hanlar, hamamlar ve labirent şeklinde daracık sokaklardan oluşan dükkanların dört tarafında başta Cami-i Kebir olmak üzere, Haliliye, Gülabi Bey ve Hasan Çelebi camilerinin çevrelediği alanda şehrin ticari mekânı şekillenmiştir. Siverek Şeri'ye Sicillerinde, "*eski bedesten*" ve "*yeni bedesten*" tabir edilen bedestenden açıkça söz edilmektedir. Belgelerde sık

[319] Semavi Eyice, Bedesten, DİA C.5, İstanbul,1992, s.302; Pakalın, I, s.191; Osman Ergin, s.440.
[320] Eyice, C.5. s. 303.
[321] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s.35.
[322] Eyice, 305.
[323] Osman Ergin, s. 188; Eyice, s. 3011.

sık "*yeni bedesten"* ve "*eski bedesten*" tabirlerinin kullanılması, satılan iş yerleri ve dükkânların tapu tarifleri yapılırken "*eski bedesten*" veya "*yeni bedestenin*" sağında, solunda, bitişiğinde, içinde vaki gibi tarifler, Osmanlı klasik şehirlerinde bedesten olarak tanımlanan ticari yapının mimari özelliğine uymasa da, Siverek'te eski ve yeni bedesten denen ticari mekânların varlığını göstermektedir[324] Faroqhi, Ankara, Kayseri ve Sivas şehirlerinde de "eski" ve "yeni" bedestenlerden bahsedildiğini ve buralarda en azından üstü kapalı çarşı görevi gören iki yapı olabileceğini ileri sürmektedir[325]. Siverek'te de eski ve yeni bedestenden bahsedildiğine göre en azından merkez çarşıda bedesten tabir edilen bir çarşı var olmuştur.

Siverek çarşısında "*eski bedesten*" ve "*yeni bedesten*" olarak şer'iye sicillerinde adı geçen yapının boyutu, şekli ve mimarisinin nasıl olduğunu tam olarak tespit edemedik. Suk-ı Sultani de denen Meydan Çarşısının merkezinde yer alan Siverek Bedesteni, acaba buradaki dükknlardan üstü kapalı olan bölümüne mi denmekte idi? Bu konuda da tam bir netlik olmamakla beraber, Siverek'te bir "bedesten" ve "Bezzazlar Çarşısı" olduğunu, şeri'ye sicillerinin birçok kaydından tespit etmiş bulunuyoruz. Bir satış hüccetinde Siverek Eski Bedesteninde tekstil ürünlerinin satıldığını, ailece kumaş ve tekstil (bez) işi ile uğraşan Derkenezli Abdullah Efendi'nin malvarlığı sayılırken anlıyoruz. Derkenezli Abdullah Efendi'nin mal varlığı içinde, "*Eski bedestende bir dükkânda nısıf hissesi, 1500 kuruşluk abacı dükkânı ve Bezzazlar Çarşısında 6150 kuruşluk bezzaz dükkânı bulunduğu"*[326] kaydı düşülmüştür. Siverek Bedesteni belgelerde; *"Siverek Çarşusunda Eski Bedesten demekle maruf nam bedestenin şimale müteveccih kapusundan içeriye girildikde sağ tarafta üçüncü dükkânın…*"[327] şeklinde tarif edilmektedir. Burada bedestenin kuzeye bakan bir kapısı olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka belgede, vakfedilen bir dükkânın yeri tarif edilirken, adı geçen dükkânın, "*bedestenin bitişiğinde*"[328] olduğuna işaret edilmektedir. Siverek'te bedestenin içinde çok sayıda dükkân olduğu anlaşılıyor.[329]

---

[324] S.Ş.S.440, S.121 No: 889, 25 Safer 1291/ 13 Nisan 1874, S.Ş.S.440, S.138.No:969,13 Recep 1291/26 Ağustos 1874,

[325] Faroqhi, *Kent ve Kentliler*, s.32.

[326] S.Ş.S.445, s.13 No: 28, 13 Şaban 1306/14 Nisan 1889.

[327] S.Ş.S.440, s. 139, No: 975, 25 Recep 1291/7 Eylül 1874.

[328]"Siverek çarşusunda vaki kıbleten ve garben Bedesten ile Camii Kebirin vakıf dükkânı ve şimalen ve şarken tark-i âm ile mahdud iki bab dükkânın nısf hisse-i şayiası ile Berber Kuyusu arkasında vaki garben berberler kuyusuna maşrut vakıf dükkanları" S.Ş.S.445, S.135, No:109/29 Şaban 1308,9 Nisan 1891.

[329] "…Suk-ı Sultani'de vaki Eski Bedesten demekle maruf nam bedestende vaki emlak kalemince esas defterinde adedi umumi-i emlakin 2448 ve 49 ve 50 ve 51 ve 52 ve 53 ve 54 ve 56 ve 57 ve 58 ve 60

Buradaki dükkânların kadastro çalışmalarının da yapıldığı, dükkânların numaralandırıldığı ve numaraların tek sayılar bir tarafa, çift sayıların diğer tarafa verildiği, karşılıklı iki sıra dükkân şeklinde dizildiği anlaşılıyor. Dükkânların kapı numaraları şöyle verilmiştir. Bir taraftaki dükkân numaraları 5-7-9-11 şeklinde tek rakamlardan oluşurken, karşısındaki dükkân numaraları 4,8,10,12,14, vb. çift rakamlar şeklinde gitmektedir.[330] Siverek'te bedesten yanında Bezzazlar Çarşısı da vardır ve buradaki dükkânlar, eski bedesten tabir edilen ticari mekândaki dükkânlardan daha pahalıdır. Eski Bedesten'de bir dükkân 2000 ile 2500 kuruş arasında satılmışken [331] Bezzazlar Çarşısı'nda 4000 kuruşa fiyat verilmiştir.[332]

Siverek'te klasik Osmanlı büyük şehirlerindeki bedesten tarifine tam olarak uymasa da çarşıda kapısı olan ve içinde pek çok kumaşçı dükkânı (bezzaz) ve başka iş yerleri olan bir bedesten vardır. Şehrin ticari mekânları içinde bir yapı olarak bedesten söz edilmesi ve bedestendeki dükkânların satış hüccetlerine konu olması, Gümrük Hanı ile Hacı Yusuf hanları gibi yabancı tüccarların kaldığı işlek hanların yakınlarda bulunması Siverek'in üzerinde bulunduğu bölgeler arası ticari güzergâhtan kaynaklanıyor olabilir. Kervancı tüccarlar burayı dinlenecekleri, ticari bağlantılar kuracakları ve mallarını güvenceye alabilecekleri bir istasyon şeklinde de kullanmaktadırlar. Hanlar konusunda görüldüğü gibi Siverek hanlarında çoğunluğu Halepli olmak üzere, Musullu, Bağdatlı ve yakın şehirlerden Diyarbakır, Harput, Urfa hatta İstanbul'dan tüccarların bulunması, Siverek'in dışarıya açık ticaret güzergâhına da işaret etmektedir. Kıymetli kumaşların satıldığı ve ticaret için kervanların çıkarıldığı Siverek'te daha çok kumaş ve diğer kıymetli ticari malların muhafaza edilerek uzak pazarlara (Halep gibi) gönderilmesi için kervanların hazırlandığı bir

---

ve 66 ve 68 ve 69 ve 70 ve 71.nci numrolarında ve mevkii mezkurenin 5, 7, 11,13 ve yine 4,8,10,14,16,28,32,34,36,38, rakamlarında alel icmal cem'an on beş 15 bab dekakin ve bir bab mağazada olan nısf hisse-i şayiamın nısfiyeti yani kaffe-i hissesın rub'ını tarafeynin icab ve kabulu havi şurutu müfsideden ari beyi bati sahihi şeri ile 5620 kuruşa mumaileyh Hacı Ahmet Efendiye safka-i vahide ile şayiaten bey ve temlik ve teslim eyledikde ol dahi…" S.Ş.S.440-S: 138,No: 969, 13 Recep 1291/26 Ağustos 1874.

[330] S.Ş.S.440, S:127, No: 911- Evaili R. Evvel 1291, S.Ş.S.440, S:138, No:969, 13 Recep 1291/26 Ağustos 1874.

[331] "Çarşuda Eski Bedesten demkle maruf bir bab dükkân 2500 kuruşa" satılmıştır S.Ş.S.440, s.148 No:10, 25 Zilhicce 1291- 22 Şubat 1875 "Hasan Çelebi mahallesinde çaruşda Eski Bedestende Sarı Sakallı demekle meşhur Tüccar esnafından Hacı Muhammed bin Eyüp bir bab dükkânın nısf hisse-i şayiasını 1200 kuruşa bey' ve temlik ve teslim…" S.Ş.S.440, S:148, No:1015, 9 Safer 1292/17 Mart 1875.

[332] "Bazzazlar çarşusunda …Bab numrosunda 4000 kuruş muhammen kıymeti olan bir bab dükkânın bir rub' hisse-i şayiası tarafynin icab ve kabul ve … Hacı Hafız Muhammed'e 1500 kuruşa bey ve temlik ve teslim…" S.Ş.S.440, s. 80, No:758, 25 R. Evvel 1290/23 Mayıs 1873.

antrepo görevi görmesi belgelerden ve buradaki nakliyatçıların katırcı ve eşekçi esnafının[333] mahkemelerdeki davalardan da anlaşılmaktadır[334]

2.3.3. Siverek Çarşısı

Suk-ı Sultani olarak da adlandırılan ve sınırları muhayyel olan Siverek Çarşısı, bir taraftan kale eteğindeki Abdal Ağa Hamamı'ndan Kale Boğazı ve Haliliye Camii tarafına, diğer taraftan yine Abdal Hamamı'ndan yer Altı Hamamı denen eski hamam tarafına doğru yayılmıştır. Kale dibindeki bu çarşı yapılarının tam karşısında, Şehir Çayının (Meydan Çayı) doğusuna düşen Cıncıklı Hamamı'nın arka kesiminde bedesten, hanlar, çok dar ve dolambaçlı sokaklardan oluşan çeşitli esnaf kollarına ait çift sıralı dükkânlardan meydana gelen asıl çarşı sistemi oluşmuştur. Buradaki çarşının sınırı ise, Hasan Çelebi Camii, Cami-i Kebir ve Hüseyin Çeribaşı camileri tarafından çevrelenmiştir. Aşağıdaki belge, Siverek Çarşısı'nın kale dibinden Abdal Ağa Hamamı ve yukarıya Haliliye Camisi'nden Ordu Mahallesi'ne giden yolu tarif etmektedir. **"***Kal'a ittisalinde vaki Abdal Ağa Hamamı dimekle ma'rûf kebîr hamamın, kal'a düzi ve bir taraftan Cıncıklı Hamamının kapusu ve bir taraftan çay ve bir taraftan Ordu mahallesine giden bir taraftan tarik-i amm iş bu hudud ile mahdud*"[335]. Bir başka belge, Abdal Hamamı'nın önünden geçen çayın karşı tarafındaki Cıncıklı Hamamı ve çevresindeki bedesten ve Meydan Çarşısı ile hanların bulunduğu mekânı tasvir etmektedir. Buna göre; "*mütevefiye Hacı Azime Hatunun vakfı olup, çarşı mevkiinde vaki kıbleten Ali Rıza Hanı ve garben Meydan Çayı ve şarken ve şimalen çarşu dükkanları ile mahdud Cıncıklı Hamamı dimekle maruf hamamın...* "[336]çevresi çarşı olarak görülmektedir. Her iki sicil kaydından da anlaşılacağı gibi Siverek çarşısı iki kesimden oluşmaktadır. Bir kısmı kalenin hemen dibinde ve Kale Boğazı ile Abdal Ağa Hamamı'nın arka sokağından Yer (Altı) Hamamı civarına doğru uzanmaktadır. Batı tarafı ise, Haliliye Camisi civarında yine Kale Düzü denen ve Hasan Ağa Hanı ile Yemiş Han'ın bulunduğu kesimdir. Çarşının bu kesimi kaleyi çevrelemektedir.

---

[333] "Siverek Kasabası Kenise mahallesinde mütemekkin …Bozo veledi Haco nam kimesne kasaba-i mezkür Meclisi Deavisinde ma'kud meclis-i şer'i şerif ani'l-asl Çüngüşlü olup Siverek'de Mekâreci Başı bulunan Şerif Ağa…" S.Ş.S.440, S.3, No: 1, 23 Safer 1288/14 Mayıs 1871, "Camii kebir mahallesinden Eşekçi Halid…" S.Ş.S.440, S.39, No: 72, 31 Ağustos 1286/12 Eylül 1870

[334] Siverek Şer'iye Sicillerinde dava konuları içinde en büyük sayıyı, katır, kısrak ve eşeklerle ile ilgili davaları oluşturmaktadır. Günün teknolojik gelişimi içinde yegâne nakliyat araçları deve, katır ve eşeklerdir. Sicillerde deve katır ve eşek kervanlarına ve bu hayvanların taşımacılıkta kullanılmaları dolaysıyla mahkemeye taşınan anlaşmazlıklara sık rastlamak mümkündür.

[335] S.Ş.S. 438 S:14, No:29, 27 Şaban 1284/24 Aralık 1867.

[336] S.Ş.S.445, S:110, No:187, 5 R. Ahir 1308/18 Kasım 1890.

Çarşının diğer tarafı ise, Meydan Çayı denen ve şehrin içinden akan çayın ve Cıncıklı Hamamı'nın doğusunda bulunan "*Meydan*" ile bedesten, hanlar ve esnaf çarşıları yer almaktadır. Bu durumda çarşı; aralarında Şehir Çayı'nın geçtiği iki kesimden oluşmakta ve Hasan Çelebi Cami-i ile Cami-i Kebir tarafına doğru genişlemektedir. Günümüzde Şehir Çayı'nın üstü kapanmış, ancak kalenin dibindeki Abdal Ağa Hamamı ile Cıncıklı Hamamları kısmen de olsa sağlam olarak günümüze kadar geldikleri için, şehrin koordinatlarını bunlara göre tespit etmek mümkündür. Yukarıda verilen iki belgede de bu hamamlardan çarşıya ve çevreye doğru şehrin ticari mekânın yayılım yönü görülmektedir[337].

2.3.4. Mecma'-ı Nâs: Sûk-ı Sultani

Şehirlerin en önemli özelliklerin başında pazarlar ve çarşı merkezleri gelmektedir. Gerek Batı gerekse İslam şehirleri tanımlanırken, pazarlar, şehirlerin temel unsurları arasında sayılmıştır[338]. İslam şehirlerinin üç önemli unsuru arasında cami ve hamam ile beraber çarşı ve pazar da bulunmaktadır. Osmanlı şehirlerinin ortak bazı mekânsal unsurları vardır. Bunlar kale ve kale eteklerinde oluşan bedesten merkezli çarşılar, bedestene yakın hanlar, hamamlar, kahvehane, berber vb. hizmet yerleri ve camiden oluşmaktadır. Osmanlı şehir sisteminde her şehrin kendine özgü farklı fiziki ve iklim şartları olmakla beraber, cami, çarşı ve çarşının merkezini ya da çekirdeğini oluşturan bedestenler bu şehirlerin temel yapıları olmuştur. Bedestenin hemen yakınında dışarıdan şehre gelen ticaret erbabının kalabileceği ve malların

[337] Siverek çarşısını anlatan Hacı Hafız Muhammed'in vakfiyesinden bir parça;
"…Diyarbekir Vilayeti celilesi dahilinde kain Siverek Kasabasında Gülabi Bey Mahallesinde sakin Hacı Hafız Muhammed bin Hacı Hasan Efendi kasaba-i mezkure mahkeme-i şeri'yesinde meclis-i şer-i şerifi enverde zikr-i ati vakfın suduruna değin silk-i mülkü sahihimde münselik olup, kasaba-i mezbure çarşusunda Meyadan nam mahalde vaki kuyuya karşu bir taraftan Meyan Çayı ve bir taraftan Ömer Oğlu Hacı Hasan'ın Debbağ Dükkânı ve bir taraftan … evlatlarının kasap dükkanı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab demürci dükkanı ile yine Serraclar çarşusunda vaki bir taraftan kuyumcu Kesbar ve bir taraftan Fettahlı Hacı Yusuf Ağa ve bir taraftan Acem oğlu Hacı Hasan'ın mülk dükkânları ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab kalayci dükkanı ve yine Yemeniciler Çarşusunda vaki bir taraftan Gülabi Bey Cami-i'nin vakfı ve bir taraftan Paşazade Bekir Efendinin kerimesi Raife'nin mülk dükkanı ve iki taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab zir zeminli Yemenici dükkanı ve yine Gümrük Hanında vaki bir taraftan Han-ı mezkur ve bir taraftan Ermeni Kenisesinin vakıf dükkanı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab attar dükkânı ve yine Attarlar Çarşusunda vaki bir taraftan Mercanzade Hacı Mola Ahmed'in ve bir taraftan Çerkeszade İsmail Ağa ile şürekasının dükkanları ve bir taraftan Hacı Yusuf Ağa'nın dükkanı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab Kalaycı dükkanındaki üç rub' hisse-i şayiası ve yine Berber Hacı Eyüp dükkânı ittisalında vaki bir taraftan Furuncu Hacı Hasan'ın oğulları Hasan ve Ömer'in müşterek dükkanları ve bir taraftan Gümrük Hanı ve bir taraftan Berber Eyüb'ün oğullarının dükkanları ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud iki bab dekâkin, cem'an yedi bab dükkânımı vakf-ı sahihi müebbed ve hapsi sarih-i muhalled ile vakf ve haps edüp…" S.Ş.S.445,S.104, No:61, 27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890.

[338] Weber, *Şehir,* 2012, s.109; Muhammed Abdussettar Osman, *el-Medinet'ül-* İslamiye, A'lam'ul-ma'rife, Küveyt 1978, s.48-51.

değişimini yapıp dinleneceği ticari ve sosyal yapılar olan hanlar, onların hemen yanında dinlenme ve sosyal aktivitelerin gerçekleştiği kahvehaneler ve berberler gibi hizmet alanları yer almaktadır. Bundan sonra her mesleğin icra edildiği veya her ürünün ayrı ayrı satıldığı, çarşı diye adlandırılan meslek veya işkoluna göre farklılaşmış ve Bezzazlar Çarşısı, Yemeniciler Çarşısı, Debbağlar Çarşısı, gibi dükkân sıraları yer almaktadır. Ayrıca Yemiş Hanı gibi bir kısım hanlar özel malların ve ürünlerin satıldığı ve teşhir edildiği pazar yerleri görevini yapmaktadır. Tüm bu şehre ait ticari yapılar genellikle bir cami ile yan yana olur veya caminin yakınında kurulurlar. Bu camiye de genellikle cami-i kebir ismi verilmektedir. Çarşılar şehrin ticari faaliyetlerinin merkezi olmalarının yanında, şehirdeki sosyal yaşamın merkezi ve şehirde yaşayan insanların kaynaşıp buluşma mekânlarıdırlar. "*Çarşılar şehirlerin en önemli kamusal mekânlarıdır*."[339] Şehre dair kimlikler burada görünür hale gelir ve sosyal etkileri burada somutlaşır.

Gerek şehirde üretilen zanaat ürünlerinin gerekse kırsal alandan şehre getirilen tarım ürünlerin satış ve mübadelesinin yapıldığı çarşılar, aynı zamanda bölgeler arası uzun yol ticaretinin ana istasyonları konumunda olduklarından, buradaki faaliyetlerin belli bir düzen içinde yürümesi ve kanun ile düzenlenmesi gerekirdi. Nitekim Osmanlı şehirlerindeki çarşı ve pazarlarda "*Sultanın Kanunlarının*" titizlikle uygulanması için kadılar gözetiminde ihtisap kurumu oluşturulmuştur. İhtisap ağaları, daha geç tarihlerde ise müfettiş ve zaptiyeler çarşıda kanun ve nizama aykırı hareketleri önlemekte, bazen da yerinde cezalandırmakta idiler[340]. Alışverişlerde, ölçü ve tartıda nizama ve kanuna aykırı davranışlar derhal cezalandırılmış ve bu konu kadıların riyasetinde yardımcıları tarafından uygulanmıştır. Bu yüzden ayrı ayrı çarşıların ve diğer ticari yapıların tamamına veya çarşı merkezlerine "Sûk-ı Sultani" adı verilmiştir. Sultanın kanunlarının uygulandığı yer anlamında, her türlü ticari faaliyet ve alışverişin padişahın koyduğu kuralların geçerli olduğu çarşının genel adına "Sûk-ı Sultani" denmiştir[341]. Sûk-ı Sultani şehrin ticaret merkezi ve diğer çarşıların genel adıdır. Bu genel çerçeve içinde farklı iş alanı, meslek ya da ticaret metaının üretildiği ya da

[339] Avcı, *Osmanlı Hükümet Konaklar*, s. 11.

[340] "…Etmekçi Mustafa'nın yüz dirhem taşında beş dirhemi noksan çıktı merkum üzerine hücum ve zaptiyeye isale eylediğine Osman'ın(Müfettiş) arzuhali." S.Ş.S.441, s.80, No:557,15 Kânün-ü Evvel 1287/27 Aralık 1871, "Bakkal Beri'nin yüz dirhem taşının beş dirhemi noksan çıktığına dair." S.Ş.S.441, S:.80, No: 558, 15 K. Evvel 1287/27 Aralık 1871.

[341] Özer Ergenç, *Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi, Bursa Örneğinde Suku-u Sultani, Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.170.

satıldığı çarşılara farklı isimler verilmiştir. Attarlar Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, Neccarlar Çarşısı gibi. Bedesten, hanlar, çarşılar ve diğer ticari alanların tamamın adı Sûk-ı Sultani olmuştur. Siverek'te Sûk-ı Sultani kavramı pek çok iş yeri ve dükkân satışı veya ticari anlaşmazlıklar ya da tereke kayıtları dolaysıyla sicillerde çokça yer almıştır.[342] Belgelerden anlaşıldığına göre, şehrin mekânsal sınırları içinde kalan tüm çarşı ve pazarlar, Siverek Sûk-ı Sultanisi olarak, ticari mekanların zihinlerdeki "*muhayyel büyük bir çarşu*"sudur.[343] Buna göre, sınırları fiziki olarak değil, ahalinin zihin ve belleğindeki çarşının genel adıdır.

Ahalinin alım-satım ve ticari eylemleri yanında, diğer tüm sosyal aktivitelerinin gerçekleştiği ortak kamusal alan Siverek'te de Sûk-ı Sultani olarak tanımlanmıştır. Mesela Debbağlar Çarşısında bir dükkânın satışı yapılırken şöyle tanıtılmıştır. "*Sûk-ı Sultani'de Debbağlar Çarşusunda"*[344] *veya "Sûk-ı Sultani'de vaki Eski Bedesten demekle maruf nam bedestende…"*[345] şeklinde hem Debbağlar Çarşısının hem de Eski Bedestenin Sûk-ı Sultani'de olduğuna işaret edilmektedir. Burada da görüldüğü gibi Suk-u Sultani ile çarşının sınırları belirlenmemiş, şehrin tüm ticari mekânı tanımlanmıştır. Başka bir belgede Sûk-ı Sultani sosyal bir panayır veya ahalinin "*mecma'ı nas*" tabir olunan, toplanma mekânı anlamında kullanılmıştır. "*Rağabat-ı nas inkıtaında*" tabiri ile bu sosyal mekânda, şehirdeki tüm ahalinin iletişimde olduğu ve genel ilanların, satış duyurularının, müzayedelerin, tereke satışlarının, sosyal etkinlik veya devlet tarafından ahaliye duyurulması gereken emirnamelerin burada "*müdet-i medide münadi ile*" duyurulması Sûk-ı Sultanide gerçekleşmiş ve herkesin duymuş olduğu varsayımıyla "*rağabat-ı nas inkıta'ında*" satışlar veya halka sunulan nesne hakkında herkesin bilgisine ulaşılmış olduğu kanaatine varılmıştır. Sûk-ı Sultani burada şehirdeki ahalinin haber alma merkezi işlevini de görmektedir. İnsanların camiden sonra, hatta dünyevi muamelelerde camiden daha fazla karşılaştıkları alan işte bu Sûk-ı Sultani denen muhayyel mekândır. Şehrin çarşısı diye adlandırılan ve sadece bir sokak veya caddedeki dükkanları değil, tüm çarşı anlamındaki Sûk-ı Sultani Siverek'te ahali tarafından bilinmekte ve canlı bir sosyal alan olarak kullanıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Burada müzayedeler,

[342] "…olup Sûk-ı Sultani'de Debbağlar Çarşusunda vaki… müşteri merkum Abdulgafur Ağa'nın dükkânı…" S.Ş.S.440, S:.84, No:738, 1290/1873, "Sûk-ı Sultani'de vaki Eski Bedesten demekle maruf nam bedestende…" S.Ş.S.440, S: 138 No: 969, 13 Recep 1291/26 Ağustos 1874.

[343] Ergenç, Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi, s.171.

[344] S.Ş.S.440, S: 84, No: 738, 1290/1873.

[345] S.Ş.S.440, S: 138 No: 969, 13 Recep 1291/26 Ağustos 1874.

emlak ve taşınmaz satışları, terekelerin açık artırmaya sunulması ile beraber, vakıf ve yetim mallarının ucuza gitmemesi ve en yüksek fiyatla satılabilmesi için Suk-u Sultani'de dellallar ya da münadiler tarafından herkesin tam olarak bilgilendirildiği kanaatine varıncaya kadar nida edilmektedir[346]. Öyle görünüyor ki, çarşıda münadilere epey iş düşmüştür[347]. Siverek'te ticari muamelelerde aracı ve simsar görevini yapan pek çok "dellal"[348] esnafının bulunması ve tereke kayıtlarında dellaliye ücretinin düşülmesi de[349] burada çok canlı bir ticari yaşam, çarşıdaki sosyal hareketlilik ve insan sirkülasyonun göstermektedir[350]. Siverek Şer'ye sicillerinden tespit ettiğimiz dellal sayısı 29 kişidir. Elbette Siverek'teki dellallar bunlardan ibaret değildir. İsmini tespit ettiklerimiz ya bir dava dolaysıyla sicillere adları girmiş veya genellikle terekelerden veya müzayedelerden kendileri de mal veya eşya alanlardır. Siverek'teki dellallar arasında üç tanede kadın dellalın bulunması, kadınların ticari faaliyetlere, alım satım muamelelerine ve çarşıya ilgi duyduklarını, bu dellal kadınların kamusal alana ve çarşı pazara fazla çıkmayan kadınlara çarşının sesini duyurduklarını ve kendilerine de iş düştüğünü göstermektedir. Siverek çarşısında bu kadar dellal bulunması çarşının ticari canlığını ve hareketliliğini de göstermektedir.

Siverek çarşısında çok canlı ve renkli seslere ve nidalara şahit olmak mümkün. Şer'iye sicillerinin resmi ve son derece renksiz kalıplaşmış metinleri içinde sicilin tutulduğu günün renkli simaları ve günlük hayattaki yerele ait sesleri, çarşıdaki

---

[346] "…Berbat Zade Hacı Halil icare ile oturduğu bir bab dükkânı müddeti medide münadi ile suku-i sultanide …mahallerde nida ve bey'a arz olunduğu rağabat-ı nas inkıtaında mezbur Hacı Mola Ahmet üzerine yedi bin yüz elli kuruş takrir edüp ziyade veren olmayup ve mablağı mezbur el yevm semeni misil idüğü…" S.Ş.S.440, No:204, 20 Zilkade 288/31-Ocak 1872.

[347] "...malik olduğum kaffe-i emval ve eşya ve akarımın suk-u sultanide bey ve esmanı hasılasının Ağa'yı mumaileyhe olan vereceğime…" S.Ş.S.440, S:49, 16.C. Ahir 1289/21 Ağustos 1872.

[348] Günümüzde "tellal" olarak kullanılan kelime Arapçada delalet eden yol gösteren (işaret levhası) anlamına gelirken, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; "Herhangi bir şeyi veya olayı veya bir şeyin satılacağını halka duyurmak için çarşıda, pazarda yüksek sesle bağıran kimse, çağırtmaç" anlamına gelirken, alıcıya malların ve satıcıya fiyatların yolunu gösteren kişiler olarak tanımlanmışlardır. C.H. Becker, Dellal, İslam Ansiklopedisi C.III. s.518 Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1978. Günümüzde tellallık mesleği Ticaret Hukukunda Tacir Yardımcıları arasında sayılmıştır. Ticarette, Satışlara aracılık eden simsar veya emlakçı anlamında da kullanılmaktadır Buna göre "Taraflardan hiçbirine ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya müstahdem yahut acente gibi bir sıfatla daimî bir surette bağlı olmaksızın, ücret karşılığında, ticari işlere müteallik mukavelelerin akdi hususunda taraflar arasında aracılık yapmayı meslek edinen kimseye tellal denir." Türk Ticart Kanunu Madde:100.

[349] S.Ş.S.445, S:.27, No:53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 1889.

[350] 438,440,441,443,444,445 No'lu Siverek Şeri'ye Sicillerinden adlarını tespit ettğimiz dellar şunlardır. Dellal Kado, Dellal Haydo, Hammal Ma'mo, Hasan Hori, Amo'yı Dellal Zülfü, Dellal Seydo, Dellal Kado , Dellal Mustafa, Dellal Ahmet , Dellal Remo, Dellal Mehmet, Koçum oğlu Ahmet bin Eyüb Dellal Mustafa , Dellal Hüseyin, Dellal Ömer, Dellal İbo,Diyarbekir'li Dellal Mehmet, Dellal Şeyh Mustafa, Dellal Şakir, Dellal İhsan, Dellal Bektaş, Dellal Mustafa, Dellal Kiro, Dellal Barsum veled-i Kiyorik , Dellal Haso, Dellal Musto, Dellal İbrahim bin Eyüb bin Mehmet, Dellal Züleyha binti Ahmet bin Ali nam hatun, Dellal Meryem ve Meryem'in dellal kızı.

kavgaları, insan tiplerini, esnafları, kavga edenlerin gürültülerini resmi metnin donuk perdesi arkasında zor da olsa okumak mümkündür. Siverek Suk-ı Sultani'sinde gündelik yaşama örnek olarak şunlar verilebilir.

Ölen bir terekesi müzayedeye çıktığında Dellal İbo suk-ı sultaniyi yüksek nidasıyla dolaşır. Eğer ölen kişinin eşyaları arasında kıymetli ve özel parçalar da varsa, şehrin zenginleri başta olmak üzere çarşı esnafı ve diğer ahali dellal esnafının şeyhi olan Şeyh Mustafa gözetiminde müzaydeye gelirler. Şehrin eşrafı, tüccarları, memurları dahil pek çok kişi terekelerdeki kıymetli eşyaların alıcıları arasında yer almaktadır[351].

Hırsızlık suçlamasıyla Siverek'in kadim hanedanından ve zengin sermayedarlarından Fettahlı Ali Ağa Bağbancı Keçel Haso'yu mahkemeye vermiştir. Bağbancı Keçel Haso Fettahlı Ali Ağa'nın iki koyununu çalıp kesmiş, belki de çocuklarına güzel bir kavurma yapmıştır. Ancak mahkemede bunun hesabını verememektedir. "*Koyunları bağlarda sahipsiz buldum, Ali Ağaya ait olduğunu bilmiyordum"* diyerek kendisini savunur. "*Neden dellal ile ilan etmedin, sahibi çıkacaktı"* diye sorulunca, şeytana uyduğunu, dellal ile ilan etmediğini ve her iki davarı boğazladığını itiraf eder. Ağanın koyunlarını kesmek Bağbançı Keçel Haso'ya pahalıya mal olmuş, Ceza Kanunnamesine göre; davar hırsızlığının cezası bir aydan bir yıla kadar hapis ve mallar mevcut ise aynını değilse kıymetini tazmin etmek olduğundan Keçel Haso'ya bir ay tevkif cezası verilmiştir.

Dimni Karyesinden Ali, Cami-i Kebir Mahallesinden Arap Hasan'a çarşıda kavga sırasında kılıç çekmiş, çarşı ahalisi araya girerek bir yaralamaya engel olmuştur. Ancak Arap Hasan "bana çarşıda teşhir-i silah etti" diyerek şikâyetçi olmuştur[352].

Hasan Çelebi Mahallesi ahalisinden Yusuf, Bakkal Ömer'in alacağı 6 kuruş için çarşıda üzerine hücum ederek, "*kıymetli abamı şak etti*" diyerek arzuhal vermiştir[353].

Bir başka köşede, Urfalı Arap Muhammed Hristiyan Kileci Kebö ile sakalıma sövdün diyerek kavga etmektedir. Kileci Kebö mahkemede iddiayı inkar edince çarşı esnafı duruma şahitlik etmiş ve "*Evet iş bu Kebo arasada Muhammed ile hurç üzerine*

[351] S.Ş.S.444, S.109, No: 112, 17 R. Ahir 1296/10 Nisan 1879.
[352] S.Ş.S.441, S: 35, No: 28 ,8 Temmuz 1286/20 Temmuz 1870.
[353] S.Ş.S.441, s.84, No: 612, 23 Kânun-ü Evvel 1287/4 Ocak 1872.

müacdele ederken, merkum Kebo Muhammed'in sakalına şetme eylediğini gördük ve kulaklarımızla istima' eyledük" diyerek şahitlik etmeleri üzerine ceza kanunnamesine göre başkasına "*suheni namus sözler veya şetm eyler ise*" yirmi dört saatten bir aya kadar hapis veya yarım mecidiye altından üç mecidiye altına kadar ceza-i nakdi alınması hükmüne rağmen, hakim olayı büyütmek istememiş ve Kebö'nün para ödemeye kudreti olmadığından terbiye için bir hafta hapis cezası verilmiştir[354].

Bir başka olayda da Cirit oynayan gençler bağcıların serpenelerini alıp cirit olarak kullandıkları için bağcılar tarafından şikâyet edilmişler, mahkeme de "*Ahali iş bu Ramazan'ı Şerifte cirit lu'b etmenin yasağı içün yarın ki dellal marifetiyle nida ve ahaliye ilan ve tenbihi iktiza eder* [355] diyerek dellallara nida görevi vermiştir.

2.3.4.1. İş Kollarına Göre Suk-ı Sultani

Şehrin mekânsal organizasyonunda Sûk-ı Sultani çerçevesinde aynı meslek mensupları sıra halinde genel çarşının bir sokağında birbirini takip eden sağlı sollu bir sıra halinde, yan yana ve toplu olarak bulundukları mekânda kendi mesleklerinin adı ile anılan çarşılar oluşturmuşlar[356]. Siverek tarihine dair "Keşkül" adlı tarih notları bulunan Abdulcelizade Zühdü Efendi, Siverek Çarşısında 1314/1898 yılında bir yangın çıktığını ve yangın sonunda üç saat zarfında birbirine bitişik olan sekiz yüz dükkânın yandığını belirterek, "*Siverek çarşısı şimdiki tarzından pek aşağı alçak ve pek dar ve gayri muntazam bir halde olup yangının çıkış bir isabet olmuştur*."[357] diyerek yeni ve geniş sokakları olan bir çarşının yapılamasına vesile olacağını umarak, yangını hayra yormuştur. Ancak yeniden aynı mekânda oluşturulan çarşı pazarların bulunduğu iş yerleri ve dükkanların sokakları eskisine oranla birazcık genişlemiş ancak yine de çok dar ve sıkışık ve karışık bir düzensizlikle labirent şeklinde yapılmış olduğundan halk arasında bu bölgedeki sokaklara ve dükkân öbeğine Şeytan Küçesi denmektedir. Siverek'te değişik meslek mensubu esnafın kümelendiği veya sıralandığı pek çok çarşı vardır. Siverek Çarşısının sıkışık ve dar mekânında yangın çıkıp dükkânların büyük bir kısmı yandığı halde yenilerinin benzer şekilde ve aynı mekânda yapılmaları, şehrin mekânsal çerçevesinin sabit kaldığını, bu da şehrin dış ilişkilerinde ve üretim teknolojilerinde herhangi bir gelişme ve sıçrama olmadığını

[354] S.Ş.S.441, S:11, No:75, 8 Eylül 85/20 Eylül 1869.
[355] S.Ş.S.440, S: 76, No: 485, 10 T. Sani 87/22 Kasım 1871.
[356] Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.38.
[357] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek*, s.177

göstermektedir[358]. Şeri'ye sicillerinden tespit edebildiğimiz Siverek Sûk-ı Sultani'sindeki çarşıları belgelerden elde edilen bilgiler ışığında aşağıya çıkarılmıştır.

2.3.4.2. Bezzazlar Çarşısı

Bezzaz bez satan anlamında kullanılıp, Bezzazlar Çarşısı; manifaturacılar ve diğer tekstil ürünleri satıcıları veya üreticilerinin sıralandığı çarşıdır. Siverek'te Bezzazlar Çarşısı satışa konu olan bezzaz dükkânları münasebetiyle sık sık belgelerde yer almıştır. Bunlardan bir kısmında bu çarşıdaki dükkanların fiyatını da öğrenmek mümkündür. Siverek çarşılarında bir dükkânın ortalama fiyatı 3000 kuruş iken[359], Bezzazlar Çarşısında bir dükkân 6150 kuruşa satılabilmiştir[360]. Bu dükkanların bir kısmı da cami veya kiliselere vakfedilmişlerdir. Protestan Muksi Cevher binti … Bezzazlar Çarşısındaki bir bab bezzaz dükkanını Hasan Çelebi Mahallesindeki Ermeni mekteplerine ve Ermeni Milleti fukarasına sarf olunmak üzere vakfetmiştir[361]. Aynı çarşıda Cami-i Kebir ve Sulu Camii vakıf dükkânları da bulunmaktadır. Bezzazlar Çarşısında hem Kilise ve Ermeni mektebi vakıf dükkânları, hem de camilere ait vakıf dükkânların yan yana bulunması, Siverek'teki etnik yapının çarşı pazardaki aynı mekânlarda buluşmalarını göstermektedir. Bezzazlar Çarşısındaki dükkânlar diğer dükkânların iki hatta üç katı fiyatla satılmaları, buranın işlek bir çarşı ve dükkânların kıymetli olduğunu göstermektedir. Bezzazlar Çarşısındaki dükkânlardan bir tanesi Suk-ı Sultanide müzayede ile 6150 kuruşa, yine bezzazlar çarşısında bir başka dükkânın bir rub' (dörtte bir) hissesi 1500 kuruşa satılmıştır[362].

Bezzazlar, bez ve kumaş üreten, ya da satanlara verilen ve çarşıların en değerli mallarını bulunduran esnaflardır. Boyahane ile beraber Siverek'te tekstil ticaretinin ileri bir düzeyde olduğu tahmin edilmektedir. Siverek bu çerçevede faal boyahanesi ve Bezzazlar Çarşısı ile dikkati çekmektedir.

---

[358] *"Bir kentin dış ilişkileri değişmedikçe, üretim biçim ve teknolojilerinde gelişmeler olmadıkça kentin mekânsal çerçevesi de büyük ölçüde sabit kalmaktadır."* İlhan Tekeli, Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu, Editör, Cafer Çiftçi, Gaye Kitabevi, Bursa 2007, s. 54.

[359] Siverek çarşısında değişik adreslerdeki 15 "bap dükkânın nısıf hissesi" 15250 kuruşa satılmıştır. Bu durumda ortalama bir dükkânın fiyatı 2000 kuruş olarak hesaplanmıştır. "…on beş 15 bab dekakin ve bir bab mağazada olan nısf hisse-i şayiası tarafeynin icap ve kabulü havi şurut-u müfsideden ari, bati sahih-i şer'i ile 15250 kuruş mezbur Mustafa Efendi şai'aten safka-i vahide ile bi'l-vesaya bey'" S.Ş.S.440, S:127 No: 911, Evail-i R. Evvel 1291/18 Nisan 1874.

[360] "…Kasaba-i mezburun Bezzazlar Çarşusunda vaki bir bab bezzaz dükkânı mütevafay-i mezburun dainleri marifeti ile Suk-u Sultanide müzayede ile 6150 kuruşa bey' bi'l-asale, bi'l-vekale ve bi'l-vesaya bey' olunmuştur." S.Ş.S. 445, S:.12, No: 19, 25 Recep 1306/27 Mart 1889.

[361] S.Ş.S 445, S: 12, No:24, 1 Şaban 1306/2 Nisan 1889.

[362] S.Ş.S.440, S:80, No:758 ,25 Evvel 1290/22 Haziran 1873.

2.3.4.3. Debbağlar Çarşısı

Siverek çarşısında deri mamulleri üreten birkaç çarşı vardır. Debbağlar Çarşısı, Kavaflar Çarşısı, Köşkerler Çarşısı, Yemeniciler Çarşısı ve Saraçlar Çarşısı bu alanda Siverek'te tespit edilen çarşılardır. Bunlar birbirine yakın meslekler olup, hammaddeleri deri olan ürünler üretmektedirler. Bunların ana hammaddesini üreten debbağlar, Debbağlar Çarşısında ve özellikle Cıncıklı Hamamı ile Abdal Ağa Hamamı'nın ortasından geçen Şehir Çayı'nın kenarında bulunurlar. Zaten klasik Osmanlı şehrindeki mesleki mekân organizasyonunda da çevreye kötü koku ve kirlilik veren meslekler şehrin merkezinden biraz dışarda, debbağlar ise, daha çok su kenarlarında yapılanmaktadırlar[363]. Siverek'te Debbağlar Çarşısı, sicillerde şöyle tarif edilmektedir. "*Debbağlar Çarşusunda vaki tarafları Ohannes Ağa Hanı ve Demurci ...dükkanları ve Meydan Çayı ile mahdud bir bab Debbağ dükkânı*"[364] Osmanlı şehirlerindeki meslek çarşıları bedesten veya cami merkezli olarak, merkezden çevreye belli iş kollarına göre dağılımında, debbağlar çarşısının yeri, çarşıdaki meslekler kademelenmesinde çarşı merkezinden en uzak dairede bulunmaktadır[365]. Ancak Siverek'te yerlerini tespit ettiğimiz debbağ dükkânları daha çok şehirdeki çay kenarlarında[366] kurulmalarına rağmen, bir kısmının da şehrin işlek hanlarından Ohannes Ağa Hanı'nın bitişiğinde bulunması, Siverek'in kendine özgü şartlarının gereğidir. Çok sıkışık çarşı sisteminin bir sonucu da olabilir. Siverek'in bugün de "*Meydan*" olarak isimlendirilen büyük kahvehanenin çevresinde 1900'lerin başında çıkan bir yangında yüzlerce dükkânın bir anda yandığı ve dükkanlardan geriye boş bir arsa kaldığı biliyoruz. Ancak günümüze kadar bir kısmı ayakta kalan[367] halk arasında Şeytan Küçesi olarak isimlendirilen Meydan Çarşısı bugün dahi dar sokakları ve labirent gibi yapısı ile orijinalliğini korumaktadır[368].

---

[363] Ergenç, *Ankara, Konya,* s.39.

[364] S.Ş.S.445, S:83, No:204, 1308/1892

[365] Aktüre, 17.Yüzyıl Başından 19.Yüzyıl Ortasına Kadarki…s.107.

[366] "Siverek Çarşusunda vaki bir taraftan Meydan Çayı, bir taraftan Nalbant dükkânı ve bir taraftan Debbağ ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud dükkânın nısıf hisse-i şayiası 4000 kuruşa bey' olunmuştur; S.Ş.S.440 s.149 No:1023,1292/1875-1876

[367] Bu çarşıdaki Gümrük Hanı, Hacı Yusuf Hanı ve Cıncıklı Hamamı sağlam olarak günümüze kadar gelebilmişlerdir.

[368] Siverek Çarşısının yangından sonra tekrar aynı mekânda yeniden benzer bir yapıda kurulması, şehirdeki sosyal durağanlığı ve bu durağanlığın mekâna yansıması açısından ilginç bir örnektir İlhan Tekeli "bir *kentin dış ilişkileri değişmedikçe, üretim biçimi ve teknolojide gelişmeler olmadıkça kentin mekânsal çerçevesi büyük ölçüde sabit kalmaktadır*." İlhan Tekeli, Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı Ed. Cafer Çiftçi, Gaye Kitabevi Bursa 2007, s.55, Toplumsal yapının şehirlerin fiziksel yapılarına yansımalarını değişik şehir örneklerinde "toplumsal yapıdaki durağanlığın

Başka belgede yine Debbağlar Çarşısı'ndan söz edilirken, bu çarşının emlak ve dükkân kapı numaraları da verilmektedir. "*Debbağlar Çarşusunda 2539 aded-i umumi ile 43. numrolu bir bab debbağhanemizd*e"[369] ifadesinde de görüldüğü gibi, debbağ dükkânı kalaycı ve demirci dükkânı ile yakın bir mekânda bulunmaktadır. Siverek'te Debbağlar Çarşısından daha içerde saraçlar, köşkerler, kavaflar ve yemenici çarşıları birbirleri ile yakından ilişkili ve bağlantılı meslek kolları olup, hepsinin hammaddesi deri ve deri ürünleridir. Aynı tarihlerde Siverek'te kunduracı dükkânları da çarşıda yer almaktadırlar. Siverek çarşısında bu kadar çok deri ürünleri esnafının bulunması, Karacadağ ve Siverek'in batısındaki Güney Torosların kıvrımları olan, Siverek, Çermik ve Çüngüş taraflılarındaki dağlık alanda büyük miktarda hayvan yetiştiriciliği yapılmasından kaynaklanmaktadır. Siverek'te sicillerden tespit edilen deri mamulleri satan veya üreten çarşılar;

Debbağlar Çarşısı, Kavafla Çarşısı[370], Köşkerler Çarşısı[371], Saraçlar Çarşısı[372],

Yemeniciler Çarşısı[373]

Görüldüğü gibi Siverek çarşılarında ayakkabıcılar, yemeniciler, kavaflar, köşkerler ve en nihayetinde debbağlar ile deri mamullerinde çarşıya asıl rengini vermektedirler[374].

2.3.4.4. Kuyumcular Çarşısı

Siverek'te gümüş ve altın işlemeciliği ile uğraşan pek çok esnaf vardır. Şer'iye sicillerinde altın ve gümüş eşyalar çeşitli davalara konu olmuştur[375]. Özellikle Siverek'e ait tereke ve miras listelerindeki eşyalar arasında pek çok altın ve daha çok

şehrin fiziksel gelişmesinde de aynen izlenebileceğini" ortaya koymaktadır. Bkz. Sevgi Aktüre, 17.Yüzyıl Başından, s.124.

[369] S.Ş.S.440, S:.30, No:282, Evail-i Muharrem 289/11 Mart 1872.

[370] "Kavaf Çarşusunda yemenici dükkânı" S.Ş.S.445- S:.27, No:53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 1889.

[371] "Meydanda Köşkerler Çarşusunda vaki tarafları müfti …dükkânı ve Hüseyin Çeribaşı Camii şerifi vakıf dükkânı ve tarik-i am ile mahdud üç bab köşker dükkanları rub' hisse" S.Ş.S.445, S: 83, No:204, 15 C. Ahir 1308/26 Ocak 1891.

[372] "Saraçlar Çarşusunda vaki bir taraftan kuyumcu Kesbar ve bir taraftan Fettahlı Hacı Yusuf Ağa ve bir taraftan Acem oğlu Hacı Hasan'ın mülk dükkanları ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab kalayci dükkânı" S.Ş.S.445, S:104, No:61,27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890

[373] "Yemeniciler Çarşusunda vaki bir taraftan Gülabi Bey Cami-i'nin vakfı ve bir taraftan Paşazade Bekir Efendi'nin kerimesi Raife'nin mülk dükkânı ve iki taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab zir zeminli Yemenici dükkânı" S.Ş.S.445, s.104, No:61, 27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890.

[374] "Kuyumcular Çarşusunda vaki iki taraftan Kara Memişzade Mola İsmail'in hanesi ve demirci dükkânı ve bir taraftan tariki am ile mahdud üç bab dükkân

[375] "Hasan Çelebi mahallesi sakinlerinden ve Ermeni Milletinden vefat eden Sara'nın Neccarlar çerşusunda bir bab dükkân ile bir altın toka ve bir gümüş kemer Protestan Milletinden Karabit'ten alıverilmesi davası…" S.Ş.S.445, S:110, No: 71,190, 25 R. Ahir 1308/8 Aralık 1890.

gümüş eşyanın bulunması burada kuyumculuk sanatının ileri düzeyde olduğunun göstermektedir[376]. Altın ve gümüş işlemeli eşyaların fazla kullanılması ve ev eşyaları arasında çokça yer almalarının bir sonucu olarak şehirde kuyumculuk mesleği ile uğraşanların sayısında da etkisini göstermiştir. Siverek Şer'iye Sicillerinden sadece çeşitli davalar nedeniyle mahkemeye kaydı düşen kuyumcuların sayısı bile, burada kuyumculukla uğraşan geniş bir esnaf kitlesi olduğu göstermektedir. Siverek'te sadece gayrimüslimlerin gümüş ve kuyumculuk mesleğini icra ettiğine dair olan algının tersine Siverek kuyumcu esnafı arasında hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler bulunmaktadır[377]. Kuyumcular esnafı bir çarşıya isimlerini verecek kadar bir topluluk teşkil etmişler ve "Kuyumcular Çarşısı" ile "Kuyumcular Zokak"ları şehrin mekânsal örgütlenmesi içinde yerlerini almışlardır[378]. Kuyumcular Çarşısının tam olarak yerini tespit edememekle beraber, meydan denen mevkide olduğu, burada bulunan kuyumcular sokağının isminden anlaşılabilir[379]. Siverek'te bulunnan diğer çarşılar;

[376] Terekelerden altın ve gümüş eşyalardan bazı örnekler; Gümüşlü tabanca, Gümüş sırlı nargile, Gümüş sigara takımı, Saat ma'a zincir, Zincir gümüşlü, Altın Toka, Gümüşlü tüfenk, Gümüş kaplama kılıç, Gümüşlü tabanca, Gümüş çakmalı at ma'rekesi, Gümüşlü sine-bend, Gümüşlü başlık, Gümüş köstekli misali saât, Gümüş zarf maa kahve takımı, Gümüş buhurdanlık, Altun … gümüş antika kutusu, Gümüş tas, Gümüş kaşık, Gümüş buhurdan, Gümüş gülabdan, Gümüş hamâil kabı, Gümüş mühür, Gümüş cigara takımı, Gümüş kemer, Gümüş bilezik, Altın bilezik, Altın hab, Yalduz altın (Eşyalar, 438,440,441,443,444,445 No'lu Siverek Şer'iye Sicillerinden derlenmiştir.),

[377] Sicillerden tespit edebildiğimiz Kuymcu esnafından bazıları;
Kuyumcu Mehmet Efendi, Kuyumcunun oğlu Eyüp, Kuyumcu İgob, Kuyumcu Bedo, Kuyumcu Muksi, İgob veledi Kirakus, Kuyumcu Serkis veled-i Maksi Ohanis, Kuyumcu Bubo, Kuyumcu Serkis, Kuyumcu Zülfü, Kuyumcu Korfo.

[378] "…Kuyumcular Çarşusunda vaki iki taraftan Kara Memişzade Mola İsmail'in hanesi ve demirci dükkânı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud üç bab dükkân…" S.Ş.S.440, S:121, No: 889, 25 Safer 1291/13 Nisan 1874.

[379] "Iştiraken yedimizde mülkü mevrüsümüz olan Kuyumcular Zokağı'nda vaki bir taraftan mülkü mevrüsümüz ve bir taraftan ...keşiş dükkânı ve bir tararftan Ayinecioğlu Vartanik'in damı ile mahdud Eczacı Zokağı 12.nci numroda bir bab basmacı dükkânı ve içinde olan bir mağazasiyla beraber Merkum Bubo'ya 3200 kuruşa bey ve temlik ve teslim…" S.Ş.S.440, S:.133, No: 940,15 C. Evvel 1291/30 Temmuz 1874.

Attarlar Çarşısı [380] , Nalbandlar Çarşısı [381], Bezirhane Sokağı, Çobanoğlu Çarşısı [382], Bakkallar Çarşısı[383], Buğday Pazar'ı [384], Neccarlar Çarşısı[385], Yeni Çarşı[386]

2.3.4.5. Boyahane

Siverek'te de kapıları olan ancak üstünün kapalı olup olmadığını tespit edemediğimiz bedestenin, bezzaz dükkânları ile çevrelendiğini tespit ettik. Çarşıda en kıymetli dükkânlar kumaş satan dükkânlardır. Tekstil ürünleri olan iplik ve kumaşlar ile her türlü tekstil malzemesinin temel hammaddesi de boyadır. Bezlerin hammaddesini oluşturan tiftik ve yünün boyanması ile her türlü kumaş, halı ve diğer dokuma ürünleri elde edilmektedir. Siverek coğrafi konum olarak geniş yaylaları olan Karacadağ ile Güneydoğu Torosların kıvrımlarının bittiği noktada bulunduğundan, bir yanıyla yaylalar ile birleşmekte diğer yanda da güney tarafında ovaya açılmaktadır. Bu yönüyle hem yaz hem kışın hayvan yetiştiriciliği yapılabilmektedir. Siverek'te Karacadağ ve diğer dağlık alanda büyük miktarda hayvancılık yapıldığı için yün ve tiftik ticareti de epey gelişmiştir. 1530 tarihinde yapılan tahrirde Siverek'te bir adet boyahane olduğunu biliyoruz[387]. Siverek hanlarında onlarca yabancı ve daha çok Halepli tüccarın kalması da bunu göstermektedir. Siverek yöresinde özellikle Karakeçi bölgesinde günümüze kadar gelen değerli halıların üretilmesi, buralarda imal edilen

---

[380] "Bir taraftan Ermeni Kenise'sinin vakıf dükkânı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab Attar Dükkânı ve yine Attarlar Çarşusunda vaki bir taraftan Mercanzade Hacı Mola Ahmed'in ve bir taraftan Çerkeszade İsmail Ağa ile şürekasının dükkanları ve bir taraftan Hacı Yusuf Ağa'nın dükkânı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud bir bab Kılıççı dükkanındaki üç rub' hisse-i şayiası…" S.Ş.S.445, S:104, No:61, 27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890.

[381] "Siverek Na'lbandlar Çarşusunda vaki bir bab dükkân" S.Ş.S.445, S:197, No:195, 307/1890.

[382] "…Çarşuda Meydan nam mahalde vaki bir taraftan Paşazade Eyüb efendi'nin …ve bir taraftan Sulu Cami'nin vakıf dükkânı ve bir taraftan Çobanın Hanı ile mahdud 2604 numrosunda Çobanoğlu Çarşusunda 35.nci bab numrosunda bir bab kahvehane tarafeynin icab ve kabulu havi…ile merkum Hacı Abdulgafur Ağa'ya 8000 kuruşa bey' ve temlik…" S.Ş.S.440, S:67, No: 576, 13 Z. Kade 89/12 Ocak 1873.

[383] "…yedimde mülküm olup, çarşu mevkiinde vaki bir taraftan Hüseyin Ağa'nın kebabçi dükkânı ve tarik-i am ile mahdud… adedi emlak-ı umumi 2361.nci numrosunda muharrer Bakkallar Çarşusunda 1.nci bab numrosunda bir bab dükkânda olan nısıf hisse-i şayiamı tarafeynin icab ve kabulu havi…ile 4000 kuruşa merkum Hacı Mola Ahmed'e şai'aten bey' ve temlik ve teslim…" S.Ş.S. 440, S:67, No: 577, 15 Zilkade 89/14 Ocak 1873.

[384] "…İğo cevabında, borcunu ikrar lakin, borcun bedeli olarak arazisinden olan şeir ve hıntayı Buğday Pazar'ında satup esmanını matlubuna mahsuben eda etmiş olduğundan zimmetim kalmamıştır deyü…" S.Ş.S.445, S:180, No: 22, 20 Şaban 1307/11 Nisan 1890.

[385] "Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden ve Ermeni Milletinden vefat eden Sara'nın Neccarlar Çarşusunda bir bab dükkân ile bir altun toka ve bir gümüş kemer Protestan Milletinden Karabit'ten alıverilmesi davası…" S.Ş.S.445, s.110, No:71, 25 R. Ahir 1308/8 Aralık 1890.

[386] "Siverek Kasabası çarşusunda vaki bir taraftan bir taraftan Şeyh Hüseyin'in hücreye merbut vakıf dükkânı ve bir taraftan deavi mümeyizi …… ve bir taraftan Paşazade Eyüp Efendi'nin Yeni Çarşu'da olan dükkanları…" S.Ş.S.440, S:150, No:1026, 15 Safer 1292/23 Mart 1875.

[387] BOA.998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr, s.23

boyanın kalitesi ve bölgedeki yün ve tifttiğin ana hammadde olarak kullanılmasından ileri gelmektedir.

Tekstil ürünlerinin en önemli girdilerinden birisi boya, boya imalathaneleri olan boyahanelerde imal edilmektedir. Tekstil üretimi ile şehirleşme arasında ilişkiyi irdeleyen Faroqhi, bir şehirde vergilendirilen boyahanenin varlığını, şehir olmanın kıstaslarından olan, çarşı ve cami ile beraber saymıştır. Buna göre şehir olmanın kıstasları, cami, pazar yeri ve tekstil üretiminin ana merkezi olan boyahanelerdir[388].

Suraiya Faroqhi Anadolu şehirlerindeki tekstil imalatı ve coğrafi dağılımını anlatırken, boyahaneler üzerinde durmuş, boyahanelerin şehrin ticari ve ekonomik hayatındaki önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda imparatorluğun doğusundaki şehirlerin boyahanelerinden alınan vergilerin, Rum ve Karaman vilayetlerinkinden daha yüksek olabileceğini belirtmiştir. Boyahane vergisi olarak Ruha (Urfa) ve Harran'da 100.000 akçe, Harput ve çevresinden 80.000 akçe, Siverek ve yöresinden de 70.000 akçe vergi toplandığını belirtmektedir. 16.Yüzyıl Anadolu'sunun en önemli tekstil üretim merkezleri arasında yer alan "Ruha, Harput, Siverek, Ayıntap (Gaziantep) ve yöresindeki üretimin Anadolu, Rum ve Karaman vilayetlerinden daha fazla olması"nın muhtemel olduğunu belirten Faroqhi'ye,göre "İstanbul ve Galata bedestenlerinde satılmayan Urfa, Harput ve Siverek tekstil ürünlerini "uluslararası ticaretin önemli merkezi olan Halep'in çekmi olması ve bu ürünlerin önemli bir miktarı da Irak'a giden kervanlarca alınmış olması muhtemeldir..,"[389]

19.yüzyılın ikinci yarısında Siverek'te boyahane ve boyacı esnafını şeri'ye sicillerinden tespit etmek mümkün. Ancak öyle görünüyor ki, 1850'li yıllardaki boyahane, Faroqhi'nin 16. yüzyıl Siverek'inde tespit ettiği Siverek Boyahanesinin hacim ve büyüklüğünde değildir. Buna göre bu dönemde Siverek'te bir boyahane, boyacı dükkânları ve pek çok boyacı esnafı vardır. Boyahanenin yeri "…*boyahane tarafından meydan nam mahalle vardıkda sol kolda vaki bir taraftan boyahane*…" [390] şeklinde tarif edilmektedir. Buna göre Boyahane Siverek'te çarşının etrafında kümelendiği ve günümüzde bile "meydan" olarak tanımlanan mekânda bulunmaktadır. Meydan, Siverek Sûk-ı Sultanisinin merkezi ve en pahalı mevkiidir. Buradaki dükkanlar meydana yakınlıklarına göre değer almaktadırlar. Siverek

[388] Faroqhi, *Kent ve Kentliler*, s.187.
[389] Faroqhi, *Kent ve Kentliler*, s.189.
[390] S.Ş.S.440, S:19, NO: 204, 20 Zilkade 288-31 Ocak 1872.

Boyahanesinin satış hüccetinde bunu görmek mümkün. "*Boyahane derununde*" bir bab dükkânın "*üç rub' hissesi*" 11.500 kuruşa satılmıştır. Sicilde "boyahane derunu" dendiğine göre, buranın geniş ve çeşitli bölümleri ile içinde başka dükkânlar olan bir imalathane olduğu anlaşılıyor. Bu çarşıda ortalama bir dükkânın fiyatı bezzaz dükkânları hariç tutulursa ortalama 2000-3000 kuruş arasındadır. Meydan çarşısında bulunan boyahanenin dörtte üç hissesi 11.500 kuruş gibi yüksek bir meblağla satılmıştır. Tam fiyatı yaklaşık 15.330 kuruş olan boyahanenin Siverek çarşısının en pahalı yapılarından olduğu görülmektedir. Bu tarihte bile hala Siverek'te boyacılığın yapıldığını göstermektedir. Sicillerden başka boyacı dükkanları ve boyacı esnafını da tespit etmek mümkündür. Siverek'te boyahanenin işletmecileri ve sahipleri Müslüman olmalarına rağmen, tespit ettiğimiz boyacı esnafının tamamı gayrımüslim'dir[391]. Buradan hiç Müslüman boyacı esnafı olmadığı hükmünü çıkaramazsak da sicillerden tespit edilen boyacı esnafının tamamının gayrimüslimler olduğu görülmektedir. Boyahane işletmesinin sahiplerinin, Siverek'in hanedan ailelerinden ve Siverek'in diğer önemli ticari yapıları olan han ve hamamlarda da önemli hisseleri olan Fettahlızade Ali Ağa ile Hacı Ali'nin oğullarının olması da Siverek'in sermaye kaynaklarını göstermesi açsından önemlidir[392].

2.3.5. Hanlar

Siverek şehir merkezinde 19.yüzyılın ikinci yarısında şer'iye sicillerinden varlığı tespit edilen 19 han vardır. Siverek hanları çarşı merkezine yakın ya da bitişik olarak yapılmışlardır. Dışarıdan gelen misafirlerin kalabileceği şekilde hem kendileri hem de hayvanlarının kalabileceği şekilde yapılanları olduğu gibi, iş yeri veya sürekli ofis olarak kullanılanları da vardır. Yabancı tüccarların uzun süreliğine oda kiraladıkları ve muhtemelen ticari kervanları organize etmek için uzun süre bu han odalarında kaldıkları anlaşılıyor. Bazı tüccarlar da kiraladıkları odlarda hem ikamet etmekte hem de burayı ticarethane olarak kullanmaktadır. Mesleki faaliyetini de bu han odalarında sürdürenler vardır. Bunlar iş hanı olarak kullanılırken, bazıları belli malların pazarı olarak bir meydanın etrafında kurulmuşlardır. Bunlardan bir kısmı da

[391] 438,440,441,443,444 ve 445 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicillerinden tespit edilen boyacı esnafı, Boyacı Muksi Karabit, Boyacı Kisbar, Boyacı Kesir, Boyacı Aslan, Boyacı Kirakos, Boyacı Mağdis, Boyacı Gorgö, Boyacı Kazo, Boyacı Hıdır, Boyacı Namas, Boyacı Kirde, Boyacı Bağdis.

[392] "…Boyahane derununde olan Fettahlızade Ali Ağa ve Hacı Ali Efendi oğulları mülkü…" S.Ş.S.440, S:152 No:103, 7 R. Evvel 1292/13 Nisan 1875.

sadece hayvanların geçici olarak bırakıldığı ücretleri mekânlardır. Bu tür yapılara da han ya da ahur denmektedir.[393] Mesela, "*Kanlı Kuyu Caddesinde kıymeti 8000 kuruş olup da hayvan rabt olacak han*[394] bunlardan birdir. Ayrıca belgelerde adı "*Ordu Hanı*"[395] böyle bir han olmalıdır. 1873 yılında Diyarbakır Salnamelerinde, Siverek müsakkafat sayımında, şehirde 7 han olduğu kayıtlıdır[396]. Salnameleri düzenleyen kişilerin verdikleri rakamların bir kısmı sorgulanmaya muhtaçtır. Sayım memurlarının bazı binaları saymadıkları anlaşılıyor. Mesela Siverek çarşısında Debbağ Çarşısı[397] ve Dabbağlar Sokağında[398] pek çok debbağhane dükkânı şeri'ye sicillerinde kayıtlı olmasına rağmen salnamelerde sadece bir debbağhane dükkânı kaydedilmiştir[399].

2.3.5.1. Ohannes Ağa Hanı

Sicillerdeki kayıtlara göre Ohannes Hanı Kale Boğazında yer almaktadır[400]. Abdal Ağa Hamamı ile kale arasındaki yola Kale Boğazı denmektedir. Buradan Haliliye Camisine kadar olan alana ve yola Kale Boğazı dendiğine göre, Ohannes Ağa Hanı, kalenin eteğinde, Haliliye Camisi ile Abdal Ağa Hamamı'nın arka tarafındadır. Ohannes Hanına bitişik "*Debbağ çarşusundan*"[401] bahsedildiğine göre de han karşı tarafta bulunan Cıncıklı Hamamı ile kale dibinde bulunan Abdal Hamamı arasında ve şehrin ortasından geçen Şehir Çayı'nın kenarında bulunmaktadır.

Ohannes Hanında misafirler konaklamakta, tüccarlar burada dükkân kiralamakta ve ticaret yapmaktadırlar. Ayrıca bu hanın odalarında kendi mesleklerini icra eden meslek erbabı da konaklamaktadır. Bunlardan biri de hem tüccar hem de hekim olan Bitlisli Hekim Hacı Yakup bin İsmail handa vefat etmiş ve bilinen varisi

---

393 "Kanlı Kuyu Caddesinde 18 numro ile kıymeti tahminiyesi 8000 kuruş olan bir bab Hayvanat rabt olacak han" şeklinde tanıtılarak buranın dışarıdan gelen köylü ya da satıcıların veya misafirlerin hayvanlarını bağlamak ve yemlemek için kullanılan bir han olduğu anlaşılmaktadır. S.Ş.S. 440-S. 145 Belge 999- Avasıt-ı Zilhicce 1291/23 Ocak 1875.

394 S.Ş.S.440, No:145, 15 Zilhicce 1291/20 Ocak 1875.

395 S.Ş.S.441, S:55 No: 83, 20 Haziran 1287/2 Temmuz 1871.

396 D.S. Defa 5. Sene: 1290/1873.

397 S.Ş.S. 445, S:119 No: 83, 1308/1890, S.Ş.S. 440, S: 84 No:738, 1290/1873.

398 S.Ş.S.440, S:112 No: 99, 15 Zilkade 1290/4 Ocak 1874.

399 Kasaba-i mezbure çarşusunda meydan nam mahalde vaki kapuya karşu bir taraftan Meydan Çayı ve bir taraftan Ömer Oğlu Hacı Hasan'ın debbağ dükkânı" S.Ş.S.445-S:95, No:61, 27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890.

400 "Li ecli't-ticare Diyarbekir Vilayeti dâhilinde kain Siverek kasabasının Kal'a Boğazında vaki Oahannes'in hanında misafireten sakin iken bundan akdem vefat eden Hekim Hacı Yakup bin Hacı İsmail…" S.Ş.S.445, S:112, No:25, 25 Recep 1306/27 Mart 1889.

401 "Debbağlar Çarşusunda vaki tarafları Ohannes Ağa Hanı ve Temurci (demirci) dükkânları ve Meydan Çayı ile mahdud bir bab Dabbağ dükkânı" S.Ş.S.445, S: 83, No: 204.

olmadığı için 226 kuruşluk mal varlığı beyt'ül-mala teslim edilmiştir[402]. Ohannes'in Hanı'na ait bir odada vefat eden hekimin terekesine bakıldığında, fakir ve alt gelir grubunda olduğu görülmektedir. Kendisinden hekim olarak bahsedilen kişi Siverek'te bu sanatını icra etmek amacıyla Ohannes Hanına yerleşmiş ve tüm mal varlığı üzerindeki nakit para dahil 226 kuruştur. Eşyaları arasında 17 kuruşluk ilaç ve kutular ile bezler bulunması Hacı Yakup'un hekimlik yaptığını göstermektedir. Ancak sayımı yapılan terekesinden tabip ücreti ayrıldığına göre, Hekim Hacı Yakup bin İsmail'in de hasta olduğu ve Ohannes Hanı'nın odasında tedavi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Siverek'te kendisini tedavi eden başka bir tabibin varlığı da anlaşılmış olmaktadır.

Hanın sahibi Tüccar Ohannes Ağa Siverek'te uzun yıllar belediye azalığı ve kaza idare meclis azalığı[403], yanında şehrin en önemli komisyonlardan olan "*Vasait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu*"unda uzun yıllar azalık yapmıştır.[404] Siverek'teki gayrimüslim cemaatlerden Ermeni milletinin en önde gelen zengin ve itibarlı şahsiyetlerindendir. Ermeni Milleti tüccar esnafından olan ve "*Here Caban oğlu dimekle maruf Ohannes Ağa veledi Karabit"* olarak sicillerde adından sık sık söz edilen Ohannes Ağa'nın Kale Boğazındaki Ohannes Ağa Hanın'dan başka, Kanlı Kuyu Caddesinde "*18 numroda bir bab Hayvanat rabt olacak hanı*" daha vardır. Bu hanı yine Siverek eşrafından ve şehrin zengin tüccar ve mültezimlerinden Murozade Muhammed Ağa'nın oğlu Abdulkadir Ağa "*bi cümle tevabi ve levahıkı ile Ohannes Ağa'ya 7500 kuruşa bey ve temlik etmiştir*" [405] Ohannes Ağa aynı zamanda mudarabe şirketi namı ile ticari faaliyette de bulunmaktadır.

2.3.5.2. Gümrük Hanı (Yeni Han)

Gümrük Hanı Siverek'te günümüze kadar sağlam kalmış üç handan birisidir. 2012 yılında Siverek Belediyesi tarafından restore edilerek Kent Müzesi olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Belgelerde Yeni Gümrük Hanı[406] veya sadece Gümrük Hanı olarak adı geçmektedir. Siverek'te en işlek ve faal hanlar arasında

[402] "Ani'l-asl Kerkütlü olup Bitlis Vilayeti Celilesi Mahalatından Horasanlı Mahallesi ahalisinden iken li'ecli't-ticare Diyarbekir Vilayeti dahilinde kain Siverek Kasabasının Kal'a Boğazında vaki Ohannes Hanında misafereten sakin iken bundan akdem vefat eden Hekim Hacı Yakup bin Hacı İsmail'in …" S.Ş.S.445, S:.10 No: 25, 25 Recep 1306/27 Mart 1889.

[403] D.S. Defa 13, Sene: 1308/1891.

[404] D.S. Defa 17, Sene: 1318/1900.

[405] S.Ş.S.440, S: 145, No: 999 15 Zilhicce 1291/3 Ocak 1875.

[406] S.Ş.S.438, S:.17, No:32, 13 Receb-1284/10 Kasım 1867.

şeri'ye sicillerinde kendisinden bahsedilen Yeni Han ile aynı olup olmadığını tespit edemedik. Siverek çarşısının, Meydan Çayı'nın ve Cıncıklı Hamamı'nın doğusunda bulunan Gümrük Hanı'nda herhangi bir kitabe veya yapılış tarihi bulunmadığından kesin olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber 18.yüzyıl Osmanlı Eseri olduğu tahmin edilmektedir.[407] Volkanik siyah bazalt taşlardan inşa edilmiştir. Kare şeklindeki hanın alt katında dükkanlar, güney ve batı kenarları ise iki katlı olarak yapılmış, ikinci katta "*han tüccarları*"[408] ve misafirler konaklamışlardır. Gümrük Hanı Cumhuriyet döneminde de uzun süre ticari amaçla kullanılmış, son zamanlarda içinde sadece keçeciler faaliyet göstermekte idiler. Han bir dönem (1920) belediye binası olarak da kullanılmıştır. 1860'larda Gümrük Hanı'nın etrafında Hacı Yusuf Ağa Hanı, saraçlar çarşısı, yemeniciler çarşısı, Ermeni Kilisesi vakıf dükkanları ve Attarlar çarşısı ile çarşının en merkezi noktasında dışarıdan itibarlı tüccarların konaklama ve ticari faaliyetlerini sürdükleri bir mekân idi. Gümrük Hanı "*meydan çarşusunda meydan nam mahalde*" bulunmakta idi[409]. Bugün de Siverek'teki bu ilk çarşı merkezinin önemi değişmemiş olup, şehrin çarşı merkezini teşkil etmektedir.

Belgelerde adından en çok söz edilen han Yeni Han'dır. Yeni Han'ın yeri Şeri'ye sicillerinden anlaşıldığı kadar Siverek çarşısının ana merkezi olan bedesten ve diğer han ve hamamların bulunduğu meydan civarındadır. Yeni Han ile Gümrük Han ile aynı han olma ihtimali de kuvvetlidir. Nitekim belgelerde "*Yeni Bedesten*", "*Eski Bedeste'nin yeri*" veya "*Yeni Gümrük Hanı*" gibi tabirler burada ticari yapıların kendi yerlerinde yeniden inşa edildiklerine işaret etmektedir.[410] Bu durumda kuvvetli bir tahminle Yeni Han'ın belki de bir yangında veya başka sebeple yıkılan Gümrük Han'ın yerine yapılmış olması mümkündür denilebilir. Dükkanların satış hüccetlerinde yer tarifi yapılırken Yeni Han'a bitişik bezzaz dükkânı, ekmekçi, dükkânı "*Yeni Han Zokağı*" gibi yoğun işyerlerinin bulunduğu görülmektedir. Gümrük Hanı da buradadır. Ayrıca uzak vilayetlerden gelen yabancı tüccarların oda kiralayarak konakladıkları Yeni Han öyle anlaşılıyor ki Siverek'in en önemli ticaret merkezidir. Çarşıda bulunan Yeni Han'ın nısıf hissesi 25.000 kuruşa satılmıştır[411].

---

[407] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek* s. 346.

[408] S.Ş.S.441, S:75 No: 474. 9 T. Sani 1287/21 Kasım 1871.

[409] S.Ş.S.438, S:17, No: 32, 13 Receb-1284/10 Kasım 1867, S.Ş.S. 445, No: 61-27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890.

[410] S.Ş.S.440, S: 121 No: 889, 25 Safer 1291, S.Ş.S.440, S:.139 No: 976, 25 Recep 1291, S.Ş.S.438 S: 17, No:32 13 Recep 1284/10 Kasım 1867.

[411] S.Ş.S.444, s. 26**,** No: 192**,** 1 Şevval 288/14 Aralık 1871.

Bölgelerarası ticaret yapan Halepli, Diyarbakırlı, Bağdatlı tüccarlar bu handa kalmaktadırlar. Bu tüccarlar handa uzun süreliğine kalmak için odalar kiralamakta ve bu odaları ticari ofis olarak kullanmaktadırlar. Nitekim bu han odalarında vefat ederek terekesi varislerine ya da beyt'ül-mala teslim edilenlerin terekelerini sicillerde görmek mümkündür. Şer'iye sicillerine göre Siverek'te yeni handa kalan tüccarlardan bazıları şunlardır;

Siverek'te Yeni Han'da ticaret yapan Urfalı Kivork bu handa vefat etmiş ve terekesi taksim edilerek, borçları terekesinden mahkeme aracılığı ödenmiştir[412].

Yeni Han'da kalarak burada ticaret yapan Halepli Tüccar Habib veledi Butros ile yine aynı handa kalan Tüccar Corc veledi Hıdır ticari borç anlaşmazlığından mahkemelik olmuşlardır[413].

Yeni Han'da kalan bir başka tüccar da "*Halebli Tüccar İshak nam Yahudi"dir.* Halepli Yahudi Tüccar İshak yine Siverek'teki Yahudi tüccarlardan "*Tüccar Yahuza*" ile alış-veriş muamelesinden mahkemelik olmuşlardır. Yahuza inkâr edince Halepli Tüccar "vechi şer'i üzere" yemin etmiştir. Yahuza'dan 204 kuruşu almıştır. [414]

Yeni Han'da tespit ettiğimiz diğer tüccarlar şunlardır;

Halepli olup, Yahudi Milletinden Abraham veledi Yakup nam kimesne (buğday tüccarı)[415]

Yeni Han'da Kirkos'un odasında[416]

Diyarbekirli olup Yeni Han'da sakin olan Bağdeser[417]

Harputlu olup, Meni Han'da mali fatura (Manifatura) satan "*Teb'a-i Devlet-i Âliyye'nin Ermeni Milletinden Muksi Kirkor veledi Serkiz veledi Kirkor Keşiş*" [418]

---

[412] S.Ş.S.444, S:19, 5 Eylül 287/17 Eylül 1871.

[413] "Ani'l asıl Halep ahalilerinden olup Siverek'te Yeni Handa mütemekkin tab'a-i Devleti Aliyeden Tüccar Habib veledi Butros nam kimesne kasaba-i mezbur meclis--i Deavisinde makud Meclisi Şer'i Şerife Yeni Handa mütemekkin Tüccar Corci veledi Hıdır muvacehesinde ba defter eşya bahasından olarak ez ğayri teslimat merkum Corci'nin zimmetinde dokuz yüz kuruş alacağımın alıverilmesi matlubumdur…" S.Ş.S.440, S: 7 No: 37, 4 Recep 287 ve 7 Eylül 287/19 Eylül 1871.

[414] S.Ş.S.440, S: 41 No: 378, 15 R. Evvel 89/3 Mayıs 1872.

[415] S.Ş.S.440, S: 123 No: 898, 24 R. Evvel 1291/8 Mayıs 1874.

[416] S.Ş.S.440, S: 129 No: 924,20 R. Ahir 1291/6 Haziran 1874.

[417] S.Ş.S. 440, S: 132 No: 93,17.C. Ula 1291/1 Temmuz 1874.

[418] S.Ş.S.438, S:31, No: 41, 11 Recep 1283/19 Kasım 1866.

Ergani Madeni Kazası sakinlerinden olup Siverek'te Yeni Handa misafireten sakin iken kendi nefsini carh ve katl eden (intihar edenin şahsın adı okunamadı)"[419]

Yeni Han'da kaldığı tespit edilen misafir ve tüccarların tamamı gayrimüslimdir. Burada hiç Müslüman tüccar olmadığı anlamına gelmemekle beraber ticaretin meslek olarak daha çok Yahudi ve Hristiyanlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Nitekim handaki Halepli tüccarlar da Yahudi ve Ermeni milletindendirler.

2.3.5.4. Hacı Yusuf Hanı

Gümrük Hanı ile aynı sokakta olan Hacı Yusuf Hanı da günümüze kadar gelebilmiş, şehrin mekânsal geçmişini anlamada önemli bir referans noktası olma konumunu korumaya devam etmektedir. Gümrük Hanı gibi çarşı merkezinde olduğu için zengin ve renkli müşterileri vardır. Dikdörtgen şeklinde ve tek katlı olup, avlunun çevreleyen dükkanlar ve odaları bulunmaktadır. Han tek katlı olduğuna göre burada hayvanların kalacağı ahırlar bulunmamakta sadece ticari faaliyetler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Handa geçen bazı olaylar da buradaki ticari canlılığı göstermektedir.

Fettahzade Hacı Yusuf Ağa bin Mustafa Ağanın mülkiyetinde olan Yusuf Ağa Hanı[420] Gümrük Han'ın bulunduğu üst sokakta olup, Siverek'te günümüze kadar sağlam gelebilmiş hanlardan birisidir. Yapılış tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Dikdörtgen avlulu olup tek katlıdır. Hanın dikdörtgen avlusu içinde çeşitli esnaf dükkânları bulunmaktadır. Hacı Yusuf Ağa Hanın sahibi Fettahzade Hacı Yusuf Ağa bin Mustafa Ağa 11 Eylül 1889 yılında vefat ettiğinde miras olarak oğlu Eyüp ile üç kızına terekesinin yanında iki katlı 24000 kuruş kıymetinde bir konak da bırakmıştır. Siverek eşrafından ve zengin tüccarlarından olan Fettahzade Hacı Yusuf Ağa Diyarbakırlı Şafiiler İmamzadenin kızı Fatıma Hanım ile evlidir. Böylece iki şehrin ulema ve eşrafı evlilik yolu ile şehirdeki eşraf kimliklerini biraz daha güçlendirme yoluna gitmişlerdir[421] Hacı Yusuf Ağa, Abdülfettahzâde Ali Ağa bin Mustafa Ağanın da kardeşidir. Cıncıklı Hamamı "*itibari kırk paradan olub itibar-ı mezkûreden yirmi*

[419] S.Ş.S.440, S: 133 No: 936, 82-18 C. 291/3 Temmuz 1874.
[420] S.Ş.S.444, S:110, No:114, 25 Safer 1296/15 Şubat 1879.
[421] S.Ş.S. 445, S: 34 No: 70, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889.

altı para iki akçesi mûmâileyh Yusuf Ağanın"[422]dır. Hacı Yusuf Ağan'ın Siverek Çarşısındaki Meydanda da dükkanları bulunmaktadır.

Hacı Yusuf Ağa Hanı misafir kabul ederek konaklama hizmeti vermektedir. Ayrıca burası tüccarların kaldığı ve ticari faaliyetlerini yürüttükleri bir iş hanı ve çeşitli meslek erbabının mesleğini icra ettiği ofisler de bulunmaktadır. Nitekim burada doktorluk mesleğini icra eden aslen Tokatlı bir Ermeni doktorun han odasında vefat etmesi de bunu göstermektedir[423].

Aslen Tokat'ın Hoca Ahmet Mahallesi ahalisinden olan Ermeni Tabib Basfegi Siverek'te kaldığı Hacı Yusuf Hanında sağlık hizmeti verdiği han odasında vefat edince Tokat'ta bulunan zevcesi İne binti Oseb ile beşi erkek üçü kız, sekiz çocuğun terekesinin taksim edilmesi için Siverek'teki Ermeni Milleti Keşişlerinden Keşiş Tavid veledi Serkiz vasi-i muhtar olarak terekenin tespit edilip, sûk-ı sultanide müzayedeye konularak satılmasına nezaret etmiştir. Ermeni Tabibin terekesinden sûk-ı sultanide müzayedeye çıkarılan eşyalara müşteri olanların kimliği, anılan tarihte bir terekenin satış kaydından Siverek çarşısını, çarşıdaki hareketliliği ve şehrin sosyal hayatında görünen yüzleri, şehrin önde gelen şahsiyetlerini, kısacası çarşı ahalisini görmek açısından ilginçtir. Sûk-ı sultanide açık artırmaya sunulan doktorun eşyalarını alanlar arasında şehrin elit kesimi ve zengin tabakası bulunmaktadır. Doktorun eşyalarını alanlar arasında;

İdare Azası eski Müftü ve naip vekili Hacı Numan Efendi, Zaptiye Mülazımı Hüseyin Ağa, Kaymakam Abdurrahman Nafiz Efendi, İdare Azası Eyüp Efendi, Hâkim Efendinin adamı Ahmet Ağa, Mal Müdürü Mevlüd Efendi, Tahrirat Katibi Ali Bey, Deavi Mümeyyizi Eyüp Ağa, Kaymakam Adamı Yusuf Ağa, Zaptiye Haseki, Tabib Moseh, Zaptiye Mehmet Çavuş, Mola Ali Kasan, Kaplan Ağazade Halil Ağa, Hacı Hafız Ağazade Mehmet Ağa, Küçük Ömerzade Mahmut, Eyüb Ağa'nın hizmetçisi Mustafa, Makdis Pello'nun oğlu, ile bunlar dışında esnaftan Mansur, Diyarbekirli Yusuf, Mardinli Şamos, Debbağ Aroş, Tenekeci Urfalı Kirkor, Harputlu

[422] S.Ş.S 438, S: 22 No: 37-27 Şaban 1284/24 Aralık 1867.

[423] "Fi'l-asl Medine-i Tokad mahallâtından Hoca Ahmet Mahallesi sâkinlerinden olub Siverek Kasabası'nda Hacı Yusuf Hanı'nda misâfiren mütemekkin iken bundan akdem vefât iden Devlet-i Alîyyenin Ermeni Milletinden Tabib Basfegi veled-i Kigorak veled-i Adam'ın" S.Ş.S.444, S:110, No:114, 25 Safer 1296/15 Şubat 1879.

Mehmet Ağa, İstanbullu Kunduracı Serkis, Tüccar Mahmut Efendi, Zaptiye Ulvi Çeto, Anbar memuru Genco, Harputlu Kürkçü Bağdeser, Dellal Mustafa[424] bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Siverek çarşısında heterojen bir ahali vardır. Her sınıftan ve her etnik kökenden hemşeriler aynı çarşıda, sosyal ilişkilerde bulunmaktadırlar. Ayrıca Siverek'te Diyarbakırlı, Urfalı, Harputlu, Mardinli, İstanbullu ve Tokatlı gibi çok değişik ve uzak bölgelerden insanların bulunması Siverek'in şehir yapısını ve şehirdeki canlılığı da ortaya koymaktadır.

Bu kadar kişinin müşterisi olduğu eşyaların tutarı 2247 kuruştur. Tereke toplamından masraflar, harç ve resimler düşürüldükten sonra, varisleri arasında taksim edilen net miras 1921 kuruştur. Doktorun terekesine bakıldığında çok serveti olmadığı, eşyalarının tutarı ile orta halli gelir grubuna girdiği anlaşılmaktadır. Ancak doktorun kendi memleketindeki mal varlığı hakkında bir malumat verilmediği için gerçek terekesi tam olarak ortaya çıkmamıştır. Siverek ileri gelenleri ve itibarlı tüccar ve esnafın doktorun eşyalarına talip olmasındaki neden satılan eşyalara bakılınca daha iyi anlaşılacaktır. Tabip Basfegi, Hacı Yusuf Hanı'nda sadece doktorluk yapmamaktadır. Doktorluğun yanında ecza malzemeleri ve ilaç da satmakta ve aynı zamanda antika ve değerli maden ve taşlar da bulundurmaktadır. Nitekim elmaslı yüzükler (saykallı hatem), gümüş takımları, elmas parçaları, gümüş sigara takımları ve benzeri kıymetli eşyalar ile 400 kuruşluk ilaçlara bakılınca, doktorun eşyalarına şehrin ileri gelenleri ve esnaf ile tüccarlarının neden müşteri oldukları daha iyi anlaşılmış olur. Ancak yine de eşi ve sekiz çocuğu Tokatta ikamet eden doktorun Siverek'te Hacı Yusuf Hanında uzun süre kalması, burada daha çok gelir elde etme amaçlı olabileceği gibi, kendisi de Ermeni olduğu için dindaşlarının bulunduğu Siverek'te rahat bir çalışma ve sosyal ortam bulmuş da olabilir.

2.3.5.5. Yemiş Hanı

Yemiş Hanı kapıları ve meydanı olan bir pazar ve dışarıdan gelen malların depolandığı ve satışa sunulduğu bir handır. Yeri tam olarak belirlenememişse de Kale Boğazı civarında olduğu sicillerde kayıtlıdır. Hanın ortasında bir meydanın etrafında mağaza (depo, ambar) dükkân ve hayvanların kalabileceği bölümü olan, meyve, sebze ve işlenmiş gıdaların pazarlandığı çok işlek bir handır. Şehrin gıda ihtiyaçlarının

[424] S.Ş.S.444, S:110, No:114 Fî 25 Safer 1296/18 Şubat 1879.

karşılandığı bir pazar yeri özelliği taşımaktadır. Ne zaman yapıldığı hakkında da malumata ulaşılamadı. Siverek Kale Boğazı ile Meydan (Şehir) Çayı arasında ve Abdal Hamamı'ndan Ordu Mahallesine giden yolun üstünde şimdiki Kasaplar Çarşısı'nın bitişiğinde ve halen aynı amaçla kullanılan benzer bir hanın Kale Boğazı'nda aynı işlevi görmesi, Yemiş Hanın burası olabileceği ihtimalini kuvvetlendiriyor. Burası Siverek kırsalından üreticilerin mallarını getirerek sergiledikleri ve depo olarak kiralanan bir alandır. Sicillerde sahibinin Murozade Muhammed bin Eyüp bin Murad olduğu anlaşılmaktadır. Murozade Muhammed Ağa Siverek'in en büyük tüccar ve mültezimlerinden olup, şimdiye kadar Siverek'te tespit edilen en zengin kişi Murozade Hacı Hasan Ağanın kardeşidir. Murozade Muhammed Ağa mültezim olarak devlete vermesi gereken zimmetindeki borçları vermeden akli dengesini kaybetmiştir[425]. Zimmetindeki vergi ve diğer borçların toplamı 83.463'tur. Siverek'te en işlek dükkânın fiyatı 2000 kuruş olduğu düşünülürse Muhammed Ağanın borçlarının büyüklüğü tahmin edilebilir. Siverek Mal Müdürü mahkemeye başvurarak borcun Muhammed Ağanın mevcut mallarından ödenmesi için sûk-ı sultanide satılarak devletin alacağını tahsil etmek için dava açılmıştır. Muhammed Ağanın gayr-ı menkulleri satılacaktır. Murozade Muhammed Ağanın oğlu Murozade Abdulkadir Ağa mahkemeye verdiği arzuhalde babasının aklı başında iken bir kısım mal ve mülkleri kendisine verdiğini, listede sunduğu mülk ve akarların kendisine intikal ettiğini, dolayısıyla bunları babasının mülkü zannıyla sûk-ı sultanide satılmalarının engellenmesini istemektedir. Bu listede "*Arasada dekâkin-i müteadide mağazayı müştemil Yemiş Hanı*" da vardır. Bu cümleden anlaşıldığına göre Yemiş Hanı'nda pek çok mağaza (depo-ambar) ve dükkân bulunmaktadır. Ayrıca han içinde kıymetli bir su kuyusu da vardır[426].

Yemiş Hanı'na getirilen gıda maddeleri, yaş sebze meyve olabileceği gibi, bu meyvelerin kurutulmuş ve işlenmiş hali olabilir. Siverek Yemiş Hanında, üzüm ve süt ürünleri ile diğer tarım ürünleri çoğunluktadır. Siverek'in etrafı bağlarla çevrili olduğu ve çevre kırsalında bağcılık yapıldığı için buraya getirilen ürünlerden dolayı buraya Yemiş Hanı denmiştir. Siverek şehir olarak hinterlandındaki kırsal kesimin tarım ürünlerinin mübadele ve pazarlandığı ve yeniden üretildiği bir çekim merkezidir. Çüngüş'ten ve Çermik'ten Yemiş Hanına yiyecek maddeleri getiren üretici veya

[425] "282 senesi tarihinden berü aklına cinnet iras olan pederim Muhammed Ağa". S.Ş.S.440, S: 121 No: 125, 25 Safer 1291/2 Nisan 1875.
[426] S.Ş.S.440 S:121, No:889, 25 Safer 1291/13 Nisan 1874.

pazarlamacılar, Yemiş Hanı'ndaki hancılarla sorun yaşamışlar ve bu sorun mahkemeye taşınmıştır. Hancı Muhan ve Hancı Muhammed yiyecek maddeleri ve yemiş getirenlerin hayvanlarına bakmakta ve yüklerin taşınmasında yardım etmektedirler. Yemiş Hanında hayvanların kalabileceği bir bölüm de vardır. Ayrıca hanın içinde komisyonculuk yapan hancılar da burada dışardan getirenlerin malların teslim alıp satmaktadırlar. Bir kısım satıcılar da kendi mallarını hanın önünde ve hanın ortasındaki meydanda sergileyip kendileri satmaktadır. Hancılar bunlardan belirlenenden fazla para alınmaması konusunda uyarılmışlardır[427].

2.3.5.6. Ali Rıza (Razi) Hanı

Hakkında fazla malumat olmamakla beraber, bulunduğu mekân ile ilgili sicillerde bazı ipuçları mevcuttur. Buna göre Ali Rıza Hanı Cıncıklı Hamamı'nın kıble tarafında, günümüzde de kullanılan Sipahi Pazar'ı bitişiğinde olmalıdır[428]. Bunun dışında hanın hangi amaçla kullanıldığı ve kime ait olduğu ve yapısı hakkında bilgiye ulaşılamadı.

2.3.5.7. Çobanın Hanı

Siverek yerli hanedanlarından Çobanzade ailesinin mülkü olduğu anlaşılan han, Siverek çarşısında "*Meydan nam mahalde*"dir. Çobanoğlu Sokak ve Çobanoğlu Çarşısı tabirlerinin şeri'ye sicillerinde geçmesi ve hanın bitişiğindeki bir kahvehanenin 8000 kuruşa satılması buranın şehrin en önemli ticari merkezinde olduğu göstermektedir[429].

---

[427] "Yemiş Hanında hancılar me'külat getirüp satanlardan nizamsız olarak yük başına onar para aldıklarına dair satanların (Çüngüşlü Hasan, Çüngüşlü Osman, Çüngüşlü Süleyman Çavuş, Çermikli Sor Ahmet, Çermikli Murad Han ile hancıların Yemiş Hanı'nda yemiş yüklerinden ber vech-i kadim yük başına onar para alması içün vermiş oldukları arzuhal. Mezkûr hana yemiş sahipleri ve saire gelüp de hayvanlarını ve yüklerini koyarlar ise zaten yük başına onar ve hayvan başına para almağa hakları vardır. Ve bundan başka çuval ve ağırlıklarını hana koyup ve sair güne hizmetlerini görüp, yemiş sahiplerinin rızasını tahsil eyledi ise her ne verirleri ise kimse mâni olamaz, fakat yükünü götürüp de hana koymayup heman meydanda satup giden olur ise cebren kimseden nesne almağa hakkı olamayacağını bundan akdem verdikleri arzuhallerinde i'lam olunmuşdu. Yine ol vech ile icra ettirilmesi lazımdır. Ve han sahipleri ile mukavele ile hanı icar eylediğini isbat eylediği halde anın ol vakit iktizasına bakılmak lazımdır. S.Ş.S.441, S: 11, No: 76, 8 Eylül 85/20 Eylül 1869, S.Ş.S.441, S. 11, No:77, 14 Eylül 85/26 Eylül 1869.

[428] "Çarşu mevkiinde vaki kıbleten Ali Rıza Hanı ve garben Meydan Çayı ve şarken ve şimalen çarşu dükkanları ile mahdud Cıncıklı Hamamı dimekle maruf hamam…" S.Ş.S.445, S:110, No:187,5 R. Ahir 1308/18 Kasım 1890.

[429] S.Ş.S.440, No:67, 13 Zilkade 89/12 Ocak 1873.

2.3.5.8. Kenise Hanı

Hasan Çelebi Mahallesinde kiliseye vakfedilmiş dükkanların yanında bulunan bu hanın da kiliseye vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ancak Kenise Hanı'nın tam olarak yeri ve hangi amaçla kullanıldığı hakkında sicillerde bir malumata ulaşılamadı[430]. Çünkü hanlardan bir kısmı ticari ofisler ve konaklama amaçlı, bir kısmı hem misafir hem de hayvanların kalabileceği şekilde hizmet verirken, bazı hanlar da sadece şehir kırsalından ve uzaktan gelen yabancıların hayvanlarını yemlemek ve korumak amaçlı kullanılıyorlardı. Kenise Hanı'nın ikinci şıktaki hanlardan olduğu anlaşılıyor.

2.3.5.9. Hacı Hasan Ağa Hanı

Hacı Hasan Ağa Hanı Kale Boğazında olup, etrafında bakkal dükkânları bulunmaktadır[431]. Şer'iye sicilinde adları geçen iki Hacı Hasan Ağa vardır. Birisi Fettahlızade Muhyiddin Ağa'nın[432] babası, diğeri Murozade Hacı Hasan Ağadır. Sicillerde adı geçen hanın Fettahlızade Hacı Hasan Ağa olması daha kuvvetli ihtimaldir. Çünkü diğer Hacı Hasan Ağa Murozade lakabı ile anılmaktadır[433]. Bu durumda Hacı Hasan Ağa Hanı da Fettahlılara ait bir han olduğu söylenebilir.

2.3.5.10. Hacı Ömer Hanı

Hacı Ömer Hanı, Hacı Ömer Camii ile Hacı Pınarı Çeşmesi'nin bulunduğu yerin yakınında Hacı Hafız Ağa sokağındadır. Hacı Ömer Hanı muhtemelen Hacı Ömer Camisi'nin banisi tarafından yaptırılmıştır. Diğer hanlara nazaran çarşı merkezinin dış kısmında olduğundan çok işlek olmadığı anlaşılmaktadır. İki katlı ve eyvanlı beş odası olan avlulu bir ev şeklindedir. Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Molla Ali Kasan bin Süleyman tarafından vakfedilmiştir[434].

2.3.5.11. Ali Efendi (Cudi Paşa) Hanı

Hacı Ali Efendi Hanı olarak da bilinen ve daha sonraları Cudi Paşa olarak adlandırılan hanının ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

[430] S.Ş.S.440, S.88 No:719, 10 C. Evvel 1290/6 Temmuz 1873.

[431] S.Ş.S.445, S.83, No: 204, 15 C. Ahir 1308/26 Ocak 1891.

[432] S.Ş.S. 445, S.11, No: 68, 5 R. Ahir 1308/16 Ocak 1891.

[433] S.Ş.S.440, S.165, No: 1187 Evail-i Recep 1292/3 Ağustos 1875.

[434] Hacı Pınarı kurbunda vaki ve Hacı Ömer Hanı demekle maruf kıbleye müteveccih beş oda ve önünde eyvan ve havluyu müştemil olup Hacı Hafız Zokağında bir bab menzili vakfı sahih-i şer'i müebbed ile vakf ve haps-i sarihi mühalled ile vakf edüp şöyle şurut eyledim…" S.Ş.S.440, s.141, No:985, 1292/1875-76.

Hacı Ali Efendizadelerin büyük babasına izafe edilen hanın, Tanzimat döneminde yeni devlet kurumlarının şehre eklemlendiği ve şehrin güney tarafına doğru uzanan mekânda diğer binalarla beraber yapıldığı tahmin edilmektedir. 1907 yılında yapılan hükümet konağı ile çevresindeki büyük ağa konakları, yeni okullar hep aynı mıntıkada yapılmaya başlandı. Cudi Paşa 1903 yılında Siverek Belediye Reisliği yapmış ve paşalık rütbesi almış Hacı Ali Efendizadelerden (Bucaklı)dir. Han'ın kare şeklinde bir avlusu ve ikinci katında odalar bulunmaktadır. Konaklama amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü henüz çarşı merkezi Cami-i Kebir Mahallesi'nin güney tarafı sayılan bu alana kaymamıştır.

2.3.5.12. Belediye Hanı

Arşiv belgelerinde ve şeri'ye sicillerinde, Siverek Belediyesi'nin Hacı Ali Efendi'den 130.000 kuruşa satın aldığı kırk iki odalı, dokuz ahırı ve suyu kuyusu bulunan şehrin en büyük hanıdır[435]. Bu han belediye adına istimlak edilmiş ve ticari amaçlarla kullanılmak üzere ahaliye kâr amacıyla kiraya verilmiştir[436]. Bu hanın yeri yeri tam olarak tespit edilememkle beraber, Hacı Ali Efendi'nin tasarrufunda bulunduğuna göre bu hanın Cudi Paşa hanı olarak bilinen han olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Hacı Ali Efendi'nin tasarrufunda bulunan bu han Tanzimat'tan sonra şehre yeni eklemlenen ve kamu binaların yer aldığı mekânda bulunması da bu tahmini güçlendirmektedir.

2.3.5.13. Osman Paşa Hanı

Cudi Paşa Hanı'nın biraz gerisinde hükümet konağının ve şimdiki emniyet müdürlüğünün tam karşısında bulunan bu Han da yine Siverek eşrafından 1316/1898-99 yılında Siverek'in en itibarlı meclis ve komisyonlarından olan *"Vasait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu"* azalığı yapan[437], Hacı Ali Efendizade Mirimiran Osman Paşa adına izafe edilmiştir. Hanın kalıntıları ve bir kısım sağlam duvarları 90'lı yıllara kadar gelmiş, daha sonra tamamen yıkılmıştır. Kullanım amacı ve yapılış tarihi hakkında malumat olmamakla beraber, son zamanlara kadar gelen kalıntılar ve yıkılmamış duvarlarından anlaşıldığı kadarı ile büyük ve düzenli bir mimari yapı olup, siyah, düzgün bazalt taşlardan imar edildiği ve gelir düzeyi yüksek kişilerin kalabileceği bir

[435] BOA.DH.MKT. 1420/43, 21 Safer 1304/19 Kasım 1886; BOA, ŞD.1461/45, 2 Ş 1304/26 Haziran 1887.
[436] S.Ş.S.445-S. 86, No:33, 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890.
[437] D.S. Defa 15, Sene 1316/1898.

mekân olduğu tahmin edilmektedir. Osman Paşa Hanı ya da Cudi Paşa hanlarından birisinin belediyeye satılan hanlardan olması muhtemeldir.

2.3.5.14. Abiklerin Hanı

Bu han halk arasında son sahipleri olan Abiklerin Hanı olarak bilinmektedir. Belgelerde bu adla anılan bir hana rastlanılmadı. Seksenli yıllara kadar ayakta duran han daha sonra yıkılmıştır. Abikler Hanı, Hüseyin Çeribaşı Camii karşısında, kale eteğinde ve kaleye bitişik olarak inşa edilmiştir. Abdal Ağa Hamamı'nın aşağısındaki hanın Osmanlı mimarisini yansıtan eyvanlı yapısı son zamanlara kadar durmakta idi. Handa çeşitli ticari faaliyetler yapılmakta ve toptancı dükkânları ve inşaat malzemeleri satılmakta idi. Siverek'te Abikler ailesine nispet edilen hanı'nın banisi ve yapılış tarihi hakkında da malumata sahip değiliz.

2.4. Hamamlar

İslam şehirlerinin ayrıcalıklı özellikleri arasında sayılan cami ve pazardan sonraki temel unsurlardan birisi de hamamlardır. Şehirlerin fiziki yapıları bu üç unsur ile kendine has bir şekil alır.[438] Osmanlı kanunnamelerine göre bir yerin kasaba olabilmesi için orada han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmiş olması gerekir[439]. Romalılarda hamamlar eğlence mekânı olarak kullanılırken, İslam ve Osmanlı şehirlerinde hamamların temel amacı temizliktir. Ancak Osmanlı şehirlerinde de yöresel kültür farklıkları olmakla beraber, hamam etrafında oluşan bir kültürün ve değişik eğlence şekillerinin olduğunu söylemek mümkün. Görücü usulü evliliklerde kadınların kız beğenme yerlerinden birisi de hamamlardır. Ayrıca gelinler de düğün öncesinde hamama götürülür. Belirli gün ve gecelerde (bayram arifesi, cuma geceleri gibi) çeşitli merasimlerle hamama gitme adetleri bazı yörelerde son zamanlara kadar devam etmiştir[440]. Ayrıca Şanlıurfa ve Siverek'e özgü olarak hamamlarda keçe dövülmüştür.

İslam dininde temizliğin ibadetin şartı olması dolayısıyla hamamlar, camilerle beraber çarşı sisteminin en görünen yapılarını teşkil ederler. Cami, pazar ve hamam üçlüsü şehirlerin ana planını etkileyen üç temel unsurdur. Siverek'te de bu üç temel

[438] Ergenç, Osmanlı Şehrin Esnaf Örgütlerinin Fizik yapıya Etkileri, s.87; Doğan Kuban, Anadolu-Türk Şehri Tarihi…, S.7, s.54
[439] Ergenç, *Ankara-Konya*, s.1.
[440] Alidost Ertuğrul, Hamam Yapıları ve Literatürü, *Türkiye Araştırmaları ve Literatür Dergisi*, C. 7, S 13, 2009, s.243.

unsurdan biri olan hamamlar, kalenin hemen eteğinde çarşı ve cami sistemi ile beraber şehrin fiziki yapısı içindeki yerlerini almışlardır. Şehrin çekirdeğinin oluştuğu bölgedeki temel yapılar içinde Siverek'te üç adet hamam tespit edilmiştir. Yer Altı Hamamı'nın yanında, Abdal Ağa Hamamı ve Cıncıklı Hamamları şehrin günümüze kadar gelebilmiş fiziksel yapılarıdır. Her üç hamam da kalenin çevresinde ve su kaynakları yakınında yapılmışlardır. Siverek'te kalenin etrafında çeşitli hacimlerde pek çok küçük su kaynakları vardır. Bu kaynakların bir kısmı kalenin etrafında ve cami şadırvanlarında günümüze kadar işlevlerini kaybetmeden gelmişlerdir. Bu sular ve üç tarihi hamam Siverek'in geçmişine ait görüntüsünü camilerle beraber günümüze taşıyan en önemli yapılardır. Adını saydığımız üç hamam da kalenin etrafında dolanan su kaynakları üzerinde kurulmuşlardır.

Bunlardan bir tanesi kalenin dibinde, hatta kalenin altına doğru açılan Yer Hamamı'dır. Diğerleri yine kalenin eteğinde, ancak kaleden biraz dışarda arada bir sokak ve şehir çayı geçerek, çarşının merkezini oluşturacak şekilde inşa edilen Abdal Ağa ve Cıncıklı Hamamlarıdır. Her üç hamam da fiziki olarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Şehirde daha kaç tane hamam vardı, ya da şimdiki hamamlar ne zamandan beri vardır sorularına, hamamlarda herhangi bir yazıt veya kitabe olmadığından cevap verilememiştir. Şehirdeki hamam sayıları hep sabit mi kalmış, ya da şehrin büyüyüp küçülmesi ile artıp eksilmişler mi? Bu da belli değildir. Ancak Siverek şehrinde bir hamam kültürü olduğunu tereke kayıtlarındaki hamam ile ilgili malzemelerden anlamak mümkün. Siverek'te evlerden erkek ve bayanların hamamlara ayrı ayrı gittiğini, bayanların hamam kültürünün daha güçlü olduğunu terekelerden tespit etmek mümkündür. Siverek tereke kayıtlarındaki eşyalar arasında hamam ile ilgili tespit edilenler arasında evlerden hamama götürülen pek çok malzemenin olduğu görülmektedir. Hamama gidenler, hamamda kullanılacak özel eşyalarını evden bohçalar içinde (hamam boğçası) hamama taşımışlardır[441]. Zengin hanımların hizmetçileri eşliğinde, kalabalık gruplar halinde hamama topluca gittikleri, bu gidişin bir merasim ve eğlenceye de dönüştüğü bilinmektedir. Zengin hanımların maiyeti ve hizmetçileri ile beraber bir merasim düzeni içinde hamam bohçasını taşıyarak topluca hamama gitmeleri, Siverek eski adetleri arasında sadece sözel olarak aktarılmaktadır. Ancak terekelerden bu bohçaların içinde ne olduğunu görmek mümkündür.

[441] Sicillerde bohça kelimesi "bokça" olarak yazılmaktadır. "*Hamam esvâbı maa bokça*" Bkz. S.Ş.S.444, S:124, No: 136, 15 Zilkade 1296/31 Ekim 1879.

Siverek Şeri'ye Sicillerinde evlerde kullanılan hamam eşyalarından tespit edilenler, daha doğrusu hamam bohçasının içindeki eşyalardan bazıları; hamam leğeni, hamam tası, hamam tası ma'a kapak, hamam lengeri, hamam takımı, hamam esvabı ve peştamal, hamam takımı ma'a bokçası, hamam peştamalı, hamam çamaşırı, hamam badyesi, hamam kazganı, hamam güldanı, hamam takımı, ipek hamam kuşağı, hamam tası ve kildân, (sürmelik) hamam keçesi gibi pek çok eşya ve malzeme hamam kültürünün evlerin içine ve Siverek şehrinde yaşamın bir parçası olduğunu göstermektedir.

Dönem içinde çeşitli şekillerde adları mahkeme kayıtlarına geçen ve hamamcı olarak tanımlanan kişilere baktığımızda, yine karşımıza Siverek'in renkli dini ve etnik yapısının hamam piyasasına da yansıdığını görebiliriz. Hamamcı esnafı ve çalışanları arasında Müslüman ve Hristiyanlar karışık olarak çalışmaktalar. Ancak boyahane Abdal Hamamı ve Cıncıklı Hamamda da anlatıldığı gibi, bu üç büyük işletmenin sahipleri Siverek'in zengin ve yerli Müslüman hanedan aileleridir. Sicillerden tespit edilen hamamcı esnafı;

Hamamcı Kafur, Hamamcı Perişan(?) Haso, Hamamcı Cemal, Hamamcı Beko, Hamamcı Abdülgaffur, Hamamcı Ono, Hamamcı Şakir, Hamamcı Boşo bin Keleş, Hamamcı Bayram, Hamamcı Hüso, Hamamcı Miko, Hamamcı Menas, Hamamcı Usib, Hamacı Abdulğafur, Hamamcı İbrahim[442].

2.4.1. Yer (Altı) Hamamı

440 numaralı Siverek Şeri'ye sicilindeki bir evin satış hüccetinde, evin şehir planındaki kadastro adresi verilirken, Yer Hamamı'ndan bahsedilmektedir. Buna göre*; "Gülabi Bey Mahallesinde bir tarafı Rahime Hatun, Hıristiyan Ohannes ve Şeyh Muhammed'in menzilleri ve tarik-i am*" ile sınırlanmış olan bir ev, "*Yer Hamamı zokağında 27. bab numrosında*" yer almaktadır[443]. Buna göre; Yer Hamamı Siverek'te faal olan diğer iki hamam gibi çarşı içinde değil, meskûn mahal, yani aile konutları arasında yer almaktadır. Bugün kapalı ve metruk olan hamam, son yıllara (2009) kadar işletilmekte idi. Siverek'te Yer Altı Hamamı da denen hamam, güney-batısı tarafından kalenin altında yapılmıştır. Hamamın Romalılar döneminden kalma olup, kaledeki

[442] Adı geçen hamamcı esnafının isimleri; 438,440,441,443,444,445 numaralı Siverek Şeri'ye sicillerinden derlenmiştir.

[443] S.Ş.S.440, s.147, No:1008,11 Muharrem 1292/17 Şubat 1875.

şehir yöneticileri tarafından kullanıldığı ve kalenin üstünden bir geçitle aşağıya inildiği halk arasında söylenegelmiştir[444]. Ancak Kürkçüoğlu, hamamın özelliklerini inceleyerek soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümleri ile hamamın klasik Osmanlı hamamının özelliklerini taşıdığından Siverek'teki diğer iki hamama benzediğini ve Osmanlı dönemine ait olabileceğini söylemektedir[445].

Urfa ve yöresinde M.Ö binyıl yüzey araştırmaları yapan Fikri Kulakoğlu Hamam ile ilgili şu bilgileri vermektedir. "Siverek İlçesi Kale Mahallesi Seyfioğlu Ara Sokak no. 46'daki Yer Altı Hamamında, 60 cm yüksekliğinde, 44 cm. Genişliğinde ve 30 cm kalınlığında çift boğa kabartmalı bir kaide incelenmiştir. Başları kesilmiş ve vücut hatları tamamen kaybolmuş olan bu kaide, hamamda kurna olarak kullanılmaktadır. Çift boğa kabartmalı kaidenin Geç Hitit ve bölgedeki diğer Geç Asur dönemi eserlerinden" [446] olduğu belirtilmektedir.

2.4.2. Abdal Ağa Hamamı (Kebir Hamam)

Abdal Ağa Hamamı günümüzde şehrin merkezi konumundaki Cumhuriyet Meydanı'ndaki yerinde yarı yıkık vaziyette, içindeki hamam özellikleri kaybolmuş dış görüntüsünü korur şekilde ayakta kalabilmiştir. Hamamın üzerinde kitabesi olmadığından ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemekle beraber, düzgün kesilmiş bazalt taşlardan ve kubbe ile tonozları tuğladan yapılmış, içindeki soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölmeleriyle klasik Osmanlı Hamamları mimari tarzında ve planında yapıldığından Osmanlı dönemi eserlerinden olduğu söylenebilir[447]. Hamam Siverek'te Fettahlızadelerden Abdal Ağa adı ile meşhur olmuştur. Abdal Ağa'nın mezarı günümüzde Abdal Ağa Mahallesindeki Fettahlılar Camiinin mezarlığındadır. Bu mezarda adı geçen Abdal Ağa'nın, Abdal Ağa Hamam'ının banisi ya da sahibi olduğu konusunda kesin bir malumat olmamakla beraber, Abdal Ağa'nın Fettahlızadelerden olması, hamamın da mülkiyetinin büyük kısmının kendilerine ait olması, Abdal Ağa'nın hamamın sahiblerinden olduğunu göstermektedir. Zira, han ve hamamlar ticari yapılar oldukları için genellikle mülk sahiplerinin adları ile anılmakta, böylece binayı ilk defa inşa edenler unutulmaktadırlar. Siverek'te Cudi Paşa ile Hacı Yusuf

[444] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek,* s.183
[445] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek,* s.340
[446] Fikri Kulakoğlu*, Şanlıurfa M. Ö I. Binyıl Merkezleri Yüzey Araştırması, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* C. II, 22-26 Mayıs, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, s. İzmir 2000, s.59.
[447] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek*, s.337.

Ağa hanlarında olduğu gibi, yapılar zamanla el değiştirdikleri gibi isimleri de değişebilmektedir. Abdal Ağa Hamam'ının da böyle bir serüveni olabilir, çünkü bazı belgelerde "*hamam-ı kebir*" olarak da tanıtılmaktadır[448].

Abdal Ağa Hamamı'nın kırkta üç hissesinin satış hüccetinde, Siverek şehir planındaki yeri şöyle tarif edilmektedir. "*Kasaba-i mezbûr derûnunda kal'a ittisâlinde vâki Abdal Ağa Hamamı dimekle ma'rûf kebîr hamamın, bir taraftan Kal'a Düzü ve bir taraftan Cıncıklı Hamam'ın kapusu ve bir taraftan çay ve bir taraftan Ordu Mahallesine mürûr iden tarîk-i 'âm işbu hudûd ile mahdûd hamamın…".* Adı geçen hamam günümüze kadar gelebildiği için, hamamı çıkış noktası tayin ederek Siverek şehir planını çıkarmak çok kolay olmaktadır. Kapıları birbirine bakan Cıncıklı Hamam ile Kebir Hamam olarak tabir edilen Abdal Ağa Hamamı'nın arasından geçen Şehir Çayı günümüzde yer altına alındığından, üzerinde Cumhuriyet Caddesi geçmektedir. Bu cadde geçmişte olduğu gibi günümüzde de iki hamamın arasından geçmekte ve şehrin yine ana merkezini oluşturmaktadır. Abdal Ağa Hamamı şehrin büyük hamamıdır. Hamamın satış hüccetine göre hamamın sahipleri şehirdeki diğer büyük işletmelerde olduğu gibi, yine büyük hissesi Fettahlızadelerin olmak üzere ortaklıkla çalıştırılmaktadır.

Bir satış hüccetinde Hacı Yusuf Ağa Hanı'nın sahibi Abdulfettahzade Yusuf Ağanın kızı Hava Hanım, hamamın itibari kırk hissesinden üç hissesini Fettahzadelerden olan İbrahim ve İsmail Bey kardeşlerden babası vekaletiyle 6575 kuruşa satın almıştır. Hamamın kırk para itibari hisseden yirmi yedi hissesi Fettahlızade Yusuf Ağa'nın, 6,5 hissesi Murozâde Muhammed Ağa'nın ve 6,5 hissesi de İbrahim ve İslam beylerindir. Murozadeler daha önce de görüldüğü gibi Siverek'te mültezim alan eşrafından olup, bölgenin sayılı sermayedarlardandır. İslam ve İbrahim beyler kırk hisseden kendilerine ait kırkta üçlük hisselerini 6575 kuruşa satmışlardır[449]. Hamamın kırkta 3 hissesi 6575 kuruşa satıldığına göre, tamamının fiyatı 87.000 kuruş'a tekabül etmektedir. Bir dükkânın 2000-3000 kuruşa satıldığı çarşıda, Abdal Ağa Hamamına biçilen bu fiyat hamamın büyük bir ticari işletme hüviyetinde olduğunu göstermektedir.

[448] S.Ş.S.438, S:14, No:23, 27 Şaban 1284/24 Aralık 1867.
[449] S.Ş.S. 438, S: 14, No: 29, 27 Şaban 1284/24 Aralık 1867.

2.4.3. Cıncıklı Hamamı

Diğer hamamlarda olduğu gibi Cıncıklı Hamamı'nın da kitabesi olmadığından yapılış tarihi ve hamamın bânisi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Bu hamamda Osmanlı klasik hamam tarzı olan soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölmeleri olup, duvarları düzgün siyah bazalt taşlardan, kubbesi tuğladan örülmüştür. Hamamın dış tarafı orijinalliğini korumakla beraber iç kısmında sıvalar ve eklemelerle asıl kısmı kaybolmuştur.

Cıncıklı Hamamı, şehrin merkezinde olan konumunu günümüze kadar korumuştur. Şeri'ye sicillerindeki çarşı, meydan, bedesten ve hanların ortasındaki merkezi konumu günümüze kadar gelmiştir. Siverek'in şehir mekânı organizasyonunda merkez olan bu bölgeden şehrin coğrafi çerçevesi daire şeklinde gelişerek eski çekirdek doku korunmuştur. Üçte bir hissesi Hacı Azime Hatun tarafından vakfedilen Cıncıklı Hamamı'ının yeri mahkeme kayıtlarında şöyle tarif edilmektedir. "*Mahalle-i mezküre sakinlerinden müteveffiye Hacı Azime Hatun'un vakfı olup, çarşu mevkiinde vaki, kıbleten Ali Rıza Hanı ve garben Meydan Çayı ve şarken ve şimalen çarşu dükkanları ile mahdud Cıncıklı Hamamı dimekle maruf nam hamam…"*[450]

Cıncıklı Hamamı da araştırma dönemi kayıtlarına göre çok ortaklı bir işletme şeklinde faaliyetine devam etmektedir. Ortakları Fettahlızadelerdir. Hamamın 72 itibari hissesinin 47 hissesi "*Camii Kebir Mahallesi ahalisinden iken bundan akdem vefat eden Fettahlızade Muhyiddin Ağa bin Hacı Hasan bin Hacı Muhammed (in)*[451] varisleri olan zevcesi Fatıma Hanım binti Abdullah Bey ile küçük oğlu Abdulfettah, büyük kızı Ümmühan ve küçük kızları Zekiye ve Zeynep'e kalmıştır."[452] Hamamın üçte bir hissesi (*bir sülüs hisse-i şayiası*) ise yine Fettahlılardan Hacı Azime Hatun'a (Fettahlı Hacı Muhammed Ağa'nın kızı) aittir. Öyle görünüyor ki, Hacı Azime hatunun çocukları yoktur. Çünkü evladiyelik olarak vakfettiği Cıncıklı Hamamın tevliyetini evvela kendisine, daha sonra erkek kardeşi Fettahlızade Hacı Hasan Ağa'ya ve Hacı Hasan Ağa'nın oğlu olan biraderzadesi Hacı Muyiddin Ağa ve erkek çocuklarına vakfetmiştir[453]. Hamamın piyasa değerini de yine bir sicil kaydından

[450] S.Ş.S.445, S:110, No:187,5 R. Ahir 1308/18 Kasım 1890.
[451] S.Ş.S. 445, S: 27, No:53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 1889.
[452] S.Ş.S. 445, S: .27, No:53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 1889.
[453] S.Ş.S. 445, S :110, No:187,5 R. Ahir 1308/18 Kasım 1890.

öğreniyoruz. Buna göre; Fettahlızade Muhyiddin Ağa bin Hacı Hasan bin Hacı Muhammed Ağa'ya ait olan 72 hissede 47 hissenin değeri 15000 kuruştur[454]. Bu durumda toplam 72 hisse olan hamamın toplam fiyatı yaklaşık olarak 23.000 kuruştur. Bunun üç'te bir hissesini Hacı Azime Hatun'a ait olup, kendi hissesini vakfetmiştir[455].

2.5. Kahvehâneler

Şehirlerde ahalinin karşılaşma mekânlarının başında dini ve ticari yapılar ile çarşılar gelmektedir. Cami ve kilise gibi ana dini mekânlar, aynı dinden cemaatlerin beraber ibadet ettikleri yapılardan oluşurken, medrese, tekke ve benzeri yerler ise, belli sınıf ve grupların veya aynı tarikata mensup kişilerin toplanma ve bir nevi eğitim mekânlarıdır. Çarşılar şehirdeki ahali ile şehir hinterlandı ve daha uzak bölgelerden gelen herkesin karşılaşmasına açık olan kamusal alanlardır. Çarşılar; dini, etnik ve sınıfsal ayrım olmadan herkes, hatta ahali ile devlet görevlilerin de karşılaşma ve iletişim mekanlarıdır. 15.yüzyılın ortalarından itibaren Kanuni döneminde İstanbul'a getirilen[456] ve günümüze kadar gelen kahve bitkisinin içecek olarak sunulduğu ticari ve sosyal mekanlara genellikle kahvehane denmektedir. Kahvehaneler, önemli kamusal, kültürel ve sosyal bir alan olarak toplum hayatında ve şehrin mekânsal örgütlenmesindeki yerini almıştır. Sosyal bilimciler kahvehaneleri Habermas'dan

---

[454] S.ŞS. 445, S: 27.No:53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 188.

[455] Hacı Azime Hatunun Cıncıklı Hamam vakfına tevliyet hücceti; Siverek Kasabası çarşu ittisalinde vaki Cıncıklı Hamamı dimekle maruf nam hamamın bir sülüs hisse-i şayi'ası bir kı'ta vesika hücceti mücebince Hacı "*Azime Hatun'un (vakfının) rıbh ve gallesi dahi senevi üç hatm-i kur'an tilavetinden ve fazlası köpri ve tarik tamiratına ve köpri ve tarik tamire muhtaç olmazsa Cami-i Kebir Mahallesi fukarasına sarf olunması ve tevliyeti dahi kendüye ve ba'de vefatiha biraderi Hacı Hasan Ağa'nın evlad-ı zükürüna ve evlad-ı evlad-ı zükürüna meşrut olup, şart-ı vakıf veçhiyle mezkure Vakife Mumaileyha'nın biraderzadesi Muhyiddin Ağa bin Hacı Hasan nam kimesnenin uhdesinde olduğu halde, mütevelli mumaileyhi Muhyiddin Ağa'nın vuku-u vefatıyla tevliyet-i mezkure sağir oğlu Abdulfettah Ağa'ya intikal etmiş ise de, sağir-i mezburun vakt-i rüşd-ü sedad ve kesb-i iktidarına değin tevliyet-i mezkurenin vazaif ve umurunu tesviye ve kema yanbağı galle-i vakfın ahz ve kabzına ve şart-ı vakıf mucebince mahall-i meşrutasına sarfına kıbel-i şer'den bir kayyım nasb ve tayin olunması ehemm-ü elzem olduğu ecilden, sağir-i mezburun tesviye-i umuruna mukaddema ba hüccet-i şer'iye vasi-i mensubu olup ... veçhiyle tevliyet-i mezkure kaimmakamlığı ve vazaif-i kema yanbağı rü'yete kadir ve istikametle mevsuf idüğü zeyl-i hüccette muharrer'ul-esami müslimin ihbariyle mütehakık olan iş bu baisiü'l-vesika Osman Bey bin Abdullah Bey nam kimesneyi hakim-i muşih sadrul'vesika ...hazretleri sağir-i mezburun vakt-i rüşd-ü sedad ve kesb-ü iktidarına değin tevliyet-i mezkure vazaifinin ifasına ve şart-ı vakıf vechiyle galle-i vakfın ahz ve mahall-i meşrutasına sarfına mütevelli kaimmakamı nasb ve tayin ettikde ol dahi kaimmakamlığ-ı mezkuru kabul ve hizmet-i lazimesini kema yanbağı ifayı taahhüd ve iltizam etmeğin ma vaka-a bit'taleb ketb olundu. Tahriren fi'l-yevmi's-sab'i min şehri reb'iül-ahir li sene semanin ve selase mietin ve elf*." S.Ş.S 445, S: 109 No:188, 7 R. Ahir 1308/20 Kasım 1890.

[456] İdris Bostan, "Kahve", DİA, C. 24, s.204.

etkilenerek, kamusal alanlar olarak nitelemektedirler[457]. Kamusal alan mekânlarından biri olarak nitelendirilen kahvehaneler, kamusal, sosyal ve kültürel iletişimin kanalı ve mekânı olarak görülmeye başlandılar[458]. Şehir ahalisinin ortaklaşa kullandığı diğer ortak mekânlar gibi, bu anlamda kahvehaneler de herkesin girebildiği ve orada herhangi bir sınıf veya etnik ve dini kaygı duymadan kendini gösterebildiği bir kamu alanı olarak nitelendirilmiştir.

Osmanlı toplumunda zaman zaman kahve ve kahvehanelere olumsuz tavır takılınmış, daha sonra somut olarak kahve değil, ama kahvenin içildiği mekanlardaki davranış biçimlerine tepki olarak, burada devlet aleyhinde konuşmalar, muhalefet oluşturma, ya da gayr-ı ahlaki davranışlar sergilenmesi (kumar oynamak gibi) yüzünden olumsuz bir algı da oluşturmalarına rağmen, kahvehaneler gittikçe toplum hayatında yaygınlaşmış ve Osmanlı şehrinde toplumsal yerini hep korumuştur[459]. Osmanlı şehirlerinin mekân örgütlenmesinde en önemli olan üç temel yapı olan, cami, pazar ve hamamın yanında şehir tarihçileri artık kamusal ve sosyal mekânlar arasına kahvehaneleri de eklemişlerdir[460]. Osmanlı'daki kahve ve kahvehane serüveninin yanında kahvehanelerin şehirlerin mekân yapılanmasındaki yerleri ve kahvehane çeşitleri de konuşulur olmuştur. Meslek gruplarından tutun, belli sosyal sınıfların, edebiyatçı, tüccar veya mahalle kahveleri de kendi alanlarında değişik fonksiyonlarına göre, şehrin mekân organizasyonunda yerlerini almışlardır. Bir hanın avlusunda, çarşı meydanında, arastada, sokak başında veya mahalle arasında, hatta ilginç olarak kahvelerin büyük bir kısmı son zamanlarda çayhane olarak cami kenarlarında konumlanmışlardır.

Diyarbakır salnamelerine göre 1874 yılında yapılan emlak tahririnde Siverek'te 20 adet kahvehane ve bir adet tahmishane[461] olduğu belirtilmektedir[462]. Ancak Siverek'te yoğunlaşmış bir çarşı sistemi ve çarşı etrafında oluşmuş

---

[457] Cengiz Kırlı, Kahvehaneler; *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010 İçinde, s.100 (Osmanlı Kahvehaneleri; Mekân, Sosyalleşme, İktidar, Hazırlayan Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010)

[458] Uğur Kömeçoğlu, *Homo Ludens ve Homo Sapines Arasında Kamusallık ve Toplumsallık: Osmanlı Kahvehaneleri,* s. 50.

[459] Bostan, s.205.

[460] Ergenç, *Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde Suk-u Sultani, Osmanlı Tarihi Yazıları,* Şehir, Toplum, Devlet, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s.174; Doğan Kuban, s.72

[461] Kahvenin kavurulup dövülerek satıldığı yere tahmis veya tahmishane denmektedir. Pakalın, Tahmishane maddesi, C.3, s. 375

[462] D. S. Defa: 6, sene1291/1874.

mahallelerde bu sayıdan fazla kahvehane olduğu tahmin edilmektedir. Bunu hem belgelerdeki pek çok kahvehane dükkanının satışa konu olmasından, hem de mahkemeye intikal eden davalardaki kahveci esnafı sayısından çıkarmak mümkün. Bu dönemde kahvecilik hem müşteri açısından hem de çalışanlar açısından bir sektör halini almıştır. Dönem içinde tespit edilen kahveci esnafı sayısı 40'tan fazla olup, içlerinde çok az gayrimüslim kahveci vardır. Kahvecilerin çoğunluğu Müslümandır[463].

Kahvehane ve kumar olgusu çoğu zaman beraber akla gelmektedir. Osmanlı Döneminde kahvehanelerin kapatılmasının siyasi ve devleti ilgilendiren konular dışında, en önemli sebep buralarda uygunsuz işlerin yapılmasıdır. Bu uygunsuzlukların başında da değişik şekillerde kumar oynanması gelmektedir. Siverek'te kahvehanelerde kumar oynanıp oynanmadığını bilmiyoruz. Osmanlı Ceza Kanunnamesi'ne göre kumar yasak olduğu için, bu iş gizlice ve kahve gibi kurumsallaşmış bir işletme yapısı içinde değil, daha çok zaptiye ve müfettişlerin kontrolü dışındaki mekânlarda oynanmış olmalıdır. Nitekim bu konuda Siverek mahkemesine intikal bazı olaylardan zaptiye ve müfettişlerin kahvehanelerde kumar oynatmadıkları, izbe yerlerde oynayanları da suçüstü yakalayarak hapsettirdikleri görülmektedir.

İhtisap memurları ve kısmen zaptiyelerin yerini alan müfettişler, Siverek'te çeşitli mekanlarda kumar oynayanları suçüstü yakalayarak önce hapsettirmişler, daha sonra muhakeme için mahkemeye zorti (jurnal) vermişlerdir. Bu vakalardan birinde; Müfettiş Abdurrahman Efendi, Kör Dayo, Muhammed Ali, Ramazan ve Mustafa adlı kişileri kumar oynarken yakalamıştır. Ancak yakalandıkları mekân ve yer hakkında malumat verilmemektedir. Burasının bir kahvehane olup olmadığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak mahkemenin verdiği cezadan buranın bir kumar işletmesi olmadığını anlıyoruz. Ceza Kanunnamesi'nin 242.maddesine göre[464] cezalandırılması

[463] 438,440,441,443,444,445 numaralı Siverek Şeri'ye Sicillerinden derlenen kahveci esnafı; Kahveci Kör Beko'nun oğlu Halil, Kahveci Hıdır bin Ahmet ,Kahveci İbrahim Çelebi, Kahveci Momo, Kahveci Sülo, Kahveci Ramazan, Kahveci Kazval(?),Kahveci Hacı Nebi, Kahveci Mehmet Selor, Kahveci Hacı Nebi, Kahveci Eyüp,Çermikli Kahveci İbrahim, Kahveci Tillo, Kahveci Selim, Kahveci Ahmet, Kahveci Memo, Kahveci Hazo'nun? oğlu Kado, Kahveci Halil İbrahim Kahveci Nebo, Kahveci Mado, Kahveci İsmail, Kahveci Haso, Kahveci Süleyman, Kahveci Reşo, Kahveci Muso, Kahveci Ali, Kahveci Ramazan, Kahveci Musto , Kahveci Hado, Kahveci Muhammedin oğlu Osman, Kahveci Hacı Tabi, Kahveci Ebu Bekir, Kahveci Bero, Kahveci İbrahim bin Seyyid, Kahveci Eyüp bin Osman, Harputlu Hoca (Kahvehane sahibi), Kahveci Alo.

[464] "kumarbazlığa …edüp bir mahalli mahsusada halkı davet ile oraya kumar oynamak içün celb ve kabul eden ve saraflık suretiyle orada akçe viren şahsa bir aydan altı aya kadar hapse konulur. Ve bir mecidiye altundan elli mecidiye altuna kadar ceza-i nakdi alınur. Ve kumar mahallinde bulunan bil

istenmelerine rağmen mahkeme, bu dört kumarcının müfettiş tarafından yakalanarak hapse gönderildiklerine işaret ederek, bunların kumarbazlığı kendilerine sanat edindiklerinin ve bu işi belli bir mekânda icra ettiklerinin meçhul olduğundan hareketle, bir ay hapis ve her birinden birer mecidiye altın tahsil edilmesi cezasını vermiştir[465].

Bir başka kumar olayında ise, kumar oynanan mekân belirtilmiştir, buna göre kumar oynanan bu yerin muhtemelen gizli bir kahvehane veya boş bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Zaptiye Kol Muavini Muhammed Ali, Kanlı Kuyu civarında vaki su mahzeninde (burası meydan çarşısının biraz dışında Has Bahçe civarında, bugünde aynı adla anılan ve hala kullanılan Kanlı Kuyu ve Ahmet Arif Parkı civarında bir yerdir.) kumarcıların yakalanmasında Gülabi Bey Muhtarı Hamza Eyüp'ten de yardım alınmış ve muhtar bunların kumarcı olduklarını ifade etmiştir. Bu olayda da Ceza Kanunnamesi hükümleri hatırlatılmış, ancak kumar oynanan yerin bu işe tahsis edilmiş bir mekân olmadığı ve bu kişilerin kumarcılığı bir meslek olarak icra etmedikleri için "*bunlardan Siyo ile Ali sabi olup taht-ı teklifte olmadığından ve Ali Halil Balyan ile Sucu Ali mükellef olduklarından birer mecidiye altun ceza-i nakdiye, birer mah müddetle tevkif edilmelerine hükm edilmiştir.*[466]. Kolluk kuvvetlerinin sıkı kontrolüne rağmen bazı kahvecilerin kumar işine bulaştıkları ve ceza aldıklarını da biliyoruz. Bunlardan Menutlu Alo kumar oynattığı için kahveci İsmail'i hapsettirmiştir[467]. Kahveci İsmail hapis cezası aldığına göre, kumar işini muhtemelen kahvehanesinde yapmış olabilir. Siverek'te mahkeme sicillerine konu olan bazı kahvehaneler;

2.5.1. Çobanoğlu Kahvehanesi

Siverek'te en çok bilinen kahvehane meydan'daki Çobanoğlu Kahvehanesi'dir. Kahvehane tam 8000 kuruşa satılmıştır. Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden "*Devlet-i âliye tab'asından Ermeni Milletvekili sabık*[468] Muksi Pidros veledi Eylo, çarşıda "*meydan nam mahalde*" Çobanoğlu Çarşısında, Çobanın Hanı ve

cümle nukud ve eşya canibi miriye zabt olunur." Düstur C. I. Tertip I, s.591 Ceza kanunname-i Hümayunu, Madde 242.

[465] S.Ş.S. 441, S: 9, No:145, 19 Şubat 85/3 Mart 1870.

[466] S.Ş.S. 441, S: 74, No: 441, 29 T. Evvel 1287/ 10 Şubat 1872.

[467] S.Ş.S. 441, S: 66, No: 277.Tarihsiz.

[468] Milletvekili tabirinin ilginç bir kullanımı. Buradaki anlamı Ermeni Cemaatinin yerel meclislerdeki (kaza İdare meclisi) temsilcisi anlamında kullanılmıştır. Erken bir dönemde Milletvekili" tabiri şeri'ye sicillerinde kullanıldığını burada görüyoruz.

Sulu Cami'nin vakıf dükkânları ve Paşazade Eyüp Efendi'nin dükkanları ile bitişik, 35. numarada bir bap kahvehanesini Hacı Abdulgafur Ağa bin Hacı Ali'ye 8000 kuruşa satmıştır[469]. 8000 kuruşa satıldığına göre çok işlek bir mevkide ve iyi geliri olan bir işletme olmalıdır.

2.5.2. Meydan Kahvehanesi

Siverek çarşısındaki ikinci büyük ve değeri yüksek kahve ise, "*Furuncu Hacı Hasan'ın*" büyük ortağı olduğu Meydan Kahvesidir[470]. Buna göre Fırıncı Hacı Hasan, kahvehanedeki 6 hisseden 4 hissenin sahibidir. Fırıncı Hacı Hasan vefat edince "*Meydan Kahvesi*"ndeki dört hissesi 4000 kuruşa satılmıştır. Buna göre, kahvenin toplam değeri 6000 kuruştur. Bu da kahvenin işlek olduğunu, değerinin normal dükkanların iki-üç katı olduğunu, ya da en az birkaç bab dükkândan oluştuğunu göstermektedir[471]. Meydan Kahvesi'nin bir diğer ortağı Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Yahya'dır. Mustafa'nın kahvedeki hissesi, "*sülüs hisse*" yani 3'te birdir. Hissesinin değeri 2000 kuruştur[472].

2.5.3. Yeni Han Sokağı Kahvesi

Şer'iye sicillerinde satışa konu olan bir başka kahvehane de Sitizade Hacı Muhammed bin Hacı Hafız Muhammed'in Yeni Han Sokağındaki kahvehanesidir. Emlak kalemince düzenlenen ve 23, 25, 27 ve 29. sıra numaralarında kayıtlı dört bab kahvehane, bezirhane ve kasap dükkanlarından kendisine ait yarım hisselerini Fırıncı Uso bin Muhammed'i Razi'ye 6300 kuruşa satmıştır. Dört dükkânın toplam fiyatı 12600 kuruş etmektedir. Dükkanların tanesi 3150 kuruşa satılmıştır. Burada bir bab kahvehanenin fiyatı da 3150 kuruştur[473].

---

[469] S.Ş.S.440, S: 67, No: 576, 5 Zilhicce 90/24 Ocak 1874.

[470] Meydan Kahvehanesi Siverek'in Tarihi mekân devamlılığının en özgün alanıdır. Araştırma döneminde (1850-1900) şehrin merkezindeki çekirdek nokta olma vasfını günümüze kadar yapı olarak değilse de mekân olarak korumuş bir yerdir. İlginç olanı bu mekânın bugün dahi kahvehane olarak kullanılmasıdır. Hatta daha önce çeşme olarak bilinen küçük bir havuzun etrafında çepeçevre beş tane ayrı işletme olan kahvehanelerle çevrili olarak orijinal şehir mekânın devamlılığını göstermesi açısından önemlidir.

[471] S.Ş.S.445, S.59, No:96, 21 R. Ahir 1307/15 Aralık 1889.

[472] S.Ş.S.445, S: 67, No: 11, 7 C. Evvel 1307 /30 Aralık 1889.

[473] S.Ş.S.440, S: 65, No:562, 29 Şevval 89/30 Aralık 1872.

Fettahlızade Muhyiddin Ağa bin Hacı Hasan Ağa bin Muhammed Ağa'nın terekesinde Kavaf Çarşısında yemenici dükkânın bitişiğindeki kahvenin değeri 4000 kuruş olarak kaydedilmiştir[474].

2.5.4. Hacı Mollanın Yüksek Kahvehanesi

Satış hücceti dışında sicillerde yer alan ve şöhreti günümüze kadar gelen meşhur kahvehanelerden birisi de "*Hacı Molanın Yüksek kahvesi*"dir. Haliliye Camisine vakfedilen dükkânlar ile ilgili bir davada adı geçen kahvenin yerini net olarak öğrenmek mümkün. Buna göre;

Çerkeszadelerden (Çerkölar) Hacı Hafız Ali bin Hacı Muhammed bin Hüseyin Ağa'nın oğlu Ahmet Cemil, Amcazadesi İsmail Ağa bin Hafız Abdullah ile Hacı Hafız Ali'nin hayatta iken Haliliye Camisi için vakf ettiği dört dükkânın mülkiyeti konusundaki anlaşmazlıkları mahkemeye intikal etmiştir. Sicil kaydında vakfedilen dükkanlar tanıtılmaktadır. Bu dükkanlardan bir tanesi berber dükkânı olup, yeri şöyle tarif edilmektedir "*…ve kezalik Seraclar Çarşusunda vaki kıbleten Müfti Zülfikar Efendi'nin haremi Fatima binti Hacı Hasan'ının bakkal dükkânı ve şarken Hacı Yusuf Hanı ve Şimalen Hacı Mollanın Yüksek Kahvehanesi ve garben tarik-i am ile mahdud bir bab berber dükkânı…*" Bu tarife göre Hacı Molanın Yüksek Kahvehanesi hala sağlam olarak duran ve çarşıdaki yeri belli olan Hacı Yusuf Hanı'nın doğusu ile tarik-i am denen açık yol arasındadır[475]. Günümüzde de Siverek'te Yüksek Kahve adıyla bir kahvehane bulunmaktadır. Ancak belgelerde geçen Hacı Molanın Yüksek Kahvehanesinin yerinde değil, Kale Boğazı ile şimdiki Kasaplar Çarşısı civarındadır.

2.5.5. Meyhane

Siverek'te kahvehaneler dışında bir de Meyhaneci Sokağı bulunaktadır. Meyhaneci Sokak, Kilise Mahallesindeki evlerin içinde bir sokaktır. Etrafında Ermeni ve diğer gayrimüslim evleri bulunmaktadır. Bu sokakta satılan bazı evlerin adreslerinden Meyhaneci Sokağın meskûn mahal içinde, ailelerin oturduğu bir sokak ismi olduğu anlaşılmaktadır[476]. Burada bir meyhane olup olmadığını bilmemekle

[474] S.Ş.S.445, S: 27, No: 53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 1889.

[475] S.Ş.S.445, S: 135, No:109, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

[476] "Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden ve Devleti aliye teb'asından Ermeni Milletinden iken bundan akdem vefat eden Abacı Keyö veledi Kirkor veledi sulbi sağir oğulları Kirkor ve sağire kızı Meryem'in tesviye-i umurlarına kıbeli şer'den mensup vasileri olan Kileci Keyo veledi Serkis nam kimesne (Siverek) meclis-i deavisinde ma'kud meclis-i şer'i şerifde mahalle-i mezbure sakinlerinden Zeri'nin oğlu Avanis nam mahzarında mezburetanın nazırı hazır olduğu halde bi'l-vesaya ikrar ve

beraber, Müslüman konutlarından ayrı, gayrimüslim evlerinin çevrelediği bir mekân olduğu için, burada bir meyhanenin olma ihtimali vardır. Osmanlı şehirlerinde meyhaneler, gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerde veya meskûn mahal dışında, gözlerden uzak yerlerde yer almaktadırlar. Gayrimüslimlerin yoğun olarak bulundukları mahallelerde de dönem dönem meyhanelerin şikâyetlere konu oldukları bilinmektedir[477]. Siverek'te Kilise Mahallesinde oturanların büyük bir kısmı gayrımüslim'dir. Burada bir meyhanenin olması mümkündür. Araştırma döneminde "*Meyhane Zokağı*" ismi dışında, meyhaneye dair herhangi bir bilgi edinemedik. Ancak adının bu sokağa verildiğine göre, burada geçmişte de olsa bir meyhanenin yer aldığını söylemek mümkündür.

2.6. Meydan ve Düz'ler

İslam ve Osmanlı şehirlerinde planlanmış bir meydan olgusu yoktur. Ancak zamanla bazı büyük şehirlerin simgesi haline gelen meydanlar da olmuştur[478]. Planlanmış, belli yapılarla desteklenen meydanlara Osmanlı ve İslam şehrinde pek rastlanmamakla beraber, meydan denen açık alanlar her şehirde başka noktada veya şekilde de olsa bulunmaktadır. Meydanların ortak özelliği fonksiyonel olmalardır. Meydanlar, belli bir fonksiyonu yerine getirmeleri açsından şehir kimliği veya şehirlinin mekâna yansıyan sosyal yaşantısının da aynaları hükmündendirler. Meydanlar şehrin hafızasını da içinde saklayarak şehir insanının dini, felsefi ve hayata dair zihin dünyasını açığa çıkarması açısından bir çeşit şehir kimliğini oluşturur. Osmanlı şehrinde organik olarak oluşmuş meydan veya düzlükler şehirlinin zihinsel algısını sahneleyen alanladır. Burada şehirlinin dünya görüşüne göre şekillenen meydanlarda çeşitli fonksiyonlar sergilenmekte, böylece meydan şehrin rengini almaktadır. "*Tarihte bilinen ilk şehirlerin meydanları dinî amaçlar, kutsal törenler ve askeri resmi geçitler için kullanılmışlardır* [479].

takrir-i kelam edüp, mütevafanın terekesinden olup, mahalle-i merkumede vaki bir taraftan Sevdalı oğlu… ve bir taraftan Kileci Teno ve bir taraftan Zeri'nin oğlu menzilleri ile mahdud emlak kelemince esas defterinde adedi umumi-i emlakin 698.nci numrosunda Meyhaneci Zokağı mevkiinin 6.ncı bab rakamında kıymeti muhareresi 2500 kuruş muharrer olan bir bab mülk menzil …sağir Kirkor'a ve sağire kızı Meryeme intikal edüp.." S.Ş.S.440, S.17, No:812, 24 Muharrem 1291/13 Mart 1874, S.Ş.S.440, S: 143, No: 992, 21 Şevval 1291/1 Aralık 1874.

[477] Selma Akyazıcı *Özkoçak, Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri,* Osmanlı Kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar, s.22

[478] Kuban, s.70.

[479] Hasan Taşçı, *Kent Meydanı ile Kent Kimliği İlişkisi Üsküdar Meydanı Örneği* Marmara Üniversitesi İstanbul 2012, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.57.

Meydanlar, cuma ve bayram namazları gibi dini bazı ibadetlerin ya da dini argümanlarla beslenmiş ve bir nedenle kutsanan bir alanda (bir mezarın etrafında veya bulunduğu mekânda oluşturulan doğal bir alanda yılın belli günlerinde yapılan geleneksel tören veya eğlenceler) yapılan dua, ayin eğlence mekânlarına, daha sonra da bir meydana dönüşebilmektedir. Siverek'te Sahab Baba ve Mardin'de Sultan Şeyhmus mevkileri, mezarların merkez olduğu meydan ve mesire yerleri haline gelmiştir. Asker ve orduların kullandığı ve çeşitli gösteriler yapılan alan veya meydanlar, bir de ticari fuar veya panayır olarak kullanılan ağırlıklı olarak da ticari yönü ağır basan pazar yerleri veya ticari meydanların bir kısmı değişik şekil, ebat veya ayrı tarzlarda da olsa şehirlerin genelinde bulunmaktadır.

2.6.1.Çarşı Meydanı

Siverek'te meydan, şehrin kültürünün, ticari alışkanlıklarının, ticarete dair gelişen örf ve adetlerin, görgü kurallarının, hulasa şehrin öğrenildiği bir mekandır. Siverek'te herkesin meydan diye bildiği, tarihsel ve sosyal hafızayı günümüze kadar taşıyan çarşıdaki meydan, fiziki küçük alanı ile beraber, yukarda sayılan tüm fonksiyonları içinde barındırmaktadır. Bunları belgelerden takip etme imkanına sahibiz. Siverek tüccarlarının, ziraatla uğraşan çiftçilerin, cambazların ticari örf ve adetlerinin şekillendiği yer Siverek Şehir Meydanıdır. Bu meydan ticari ve sosyal örflerin kanun haline geldiği bir mekandır. Mahkemede hakimler çözümleyemedikleri ticari davaların örfünü bu meydan esnafından sormaktadır. Siverek Meydanı büyük gösterişli oyunların ya da siyasi veya askeri gösterilerin yapılabileceği bir meydan değildir elbette. Ancak, ahalinin, kırsaldan şehre gelen köylünün veya daha uzaktan gelen yabancı tüccar ve misafirlerin karşılaştığı en açık kamusal mekân Siverek'teki bu küçük meydandır. Siverek şehrinin kalbi şehrin çarşısı olan Sûk-ı Sultani'de atar. Sûk-ı Sultani'nin merkezi de meydandır.

Siverek Şehir meydanı, şehrin odak noktası ve adeta toplanma ve şehre dair görünme merkezi işlevini görmektedir. Herkesin ortak kullanımına açık ve şehrin ana iletişim merkezidir. Siverek'te dellal (tellal) denilen meslek erbabının her türlü duyuruyu yaptıkları ana merkez meydandır. Ölenlerin satışa çıkarılan terekelerindeki eşyaları, satılık bir ev veya tarla,[480] kaybolan bir inek ya da mahkemenin ahaliyi

[480] "Berbat Zade Hacı Halil icare ile oturduğu bir bab dükkanı müddet-i medide münadi ile suku-i sultanide ve mahallerde nida ve bey'a arz olunduğu, rağabat-ı nas inkitaında mezbür Hacı Mola

ilgilendiren bir kararı[481], merkezî hükümetten gelen emirler, delalların birbirine karışan sesleriyle en önce meydandan yankılanır. Buraya gelenler şehre dair dini, siyasi, ticari ve sosyal iletişim ağlarının içine dahil olarak geri dönerler. Bu anlamda Siverek Çarşı'sındaki küçük meydan, başka meydanlar için söylenen "*şehre dair yaşanmışlıkların hatıra ve izlerini barındırırlar, şehrin kalıcılığını ve şehirsel kültürün taşıyıcılarıdırlar ve birer tarih sahnesidirler*" betimlemesine uymaktadır.[482]

Siverek şehrinde Meydan'a gelen kişiler, şehre dair fikir sahibi olur, fikir alışverişinde bulunur ya da şehirdeki kimlik oluşturma sürecine en azından pasif dinleyici olarak katılır. Ahalinin ibadet, ticaret ve diğer şehir etkinliklerine en kolay ulaşabileceği nokta meydandır. Karşıda Kebapçı Hamo, onun hemen yanında Berber Hacı Eyüp, aşağısında köşker ve yemenici dükkanları, biraz ötede her türlü kumaşın satıldığı bezzazlar ve çarşı küçelerinde şehre gelen yabancı tüccarların malları. Bunların yanında ülkedeki siyasi gelişmeler, şehirdeki küçük olaylar, esnaf kavgaları, emlak satış muameleleri ve bir dünya haberle meydan şehirliyi evine yolcular. Cam-i Kebir, Hüseyin Çeribaşı (sulu) Cami ve Hasan Çelebi camileri yüzer metre ara ile hemen yanı başlarındadır. Belki de kadı veya müftü de meydandaki odalardan birinde veya yakın bir cami hücresinde görevlerini icra etmektedirler.

Siverek Meydanı mahkemelerin tuttukları şeri'ye sicillerinde şöyle tanıtılmaktadır; Bir vakfiyede "*Kasaba-i mezbure çarşısında meydan nam mahalde* "diyerek meydanın çarşıda olduğu vurgulandıktan sonra, meydanda nelerin olduğuna geçilmektedir. Buna göre "*meydan nam mahalde vaki kapuya karşı meydan çayı*" şehir planını göz önünde bulunduğumuzda çarşının merkezindeki boşluğa meydan denmektedir. Belli bir planlamaya tabi olmadan dükkânlar arasında meydana gelen boş alan dükkânların ortasında kalarak sokaklarla çevreye daire bir şeklide açılan alana Siverek'te meydan denmiştir. Meydan, Şehir Çayı ile beraber çayın etrafında Hacı Hasan'ın debbağ dükkânı, yanında kasap dükkânı, hemen onun yanında demirci ve

Ahmet üzerine yedi bin yüz elli kuruşa takrir edüp ziyade veren olmayup ve mablağ-ı mezbur el yevm semen-i misil edüğü…" S.Ş.S.440, S: 204, 20 Zilkade 1288/31 Ocak 1872, veya "Kuyumcu Zülfü ve Kör Uso haneleri ile mahdud bir göz sükna hane mecma-ı nasda nida edilerek 100 kuruşa Diyarbekirli Kirakus'a kalmıştır.." S.Ş.S.440, S: 140 No: 984, Avahir-i Recep 91/12 Eylül 1874.

[481] "Ahali iş bu Ramazan-ı şerifte cirit lu'b etmenin yasağı içün yarınki dellal marifetiyle nida ve ahaliye ilan ve tenbihi iktiza eder." S.Ş.S.441, S: 76 No: 485, 9 Ramazan 1288/22 Kasım 1871.

[482] Taşçı, s.171.

saraçlar çarşısı ve kalaycı ve yemenici dükkânları ile biraz aşağıda Gümrük Hanı'na inen küçük bir çarşı ile çevrelenmiştir[483].

Bir başka sicilde "*Çarşı mevkiinde vaki kıbleten Alı Rıza Hanı ve Garben Meydan Çayı ve şarken ve şimalen çarşu dükkânları ile mahdud Cıncıklı Hamamı*"[484] şeklinde tanıtılarak, meydanın Cıncıklı Hamamı'nın arkasında olduğu ve kıble tarafında da Ali Rıza Hanı bulunduğunu anlıyoruz. Diğer bir belgede Debbağlar Çarşısı tarif edilirken, yine meydan çayına atıf yapılarak tanıtımı yapılmıştır. Buna göre meydanın etrafında debbağlar çarşısı, Ohannes Ağa Hanı ile demirci dükkânları bulunmaktadır.[485] "*Kasab-i mezkürede meydan nam çarşuda*" cümlesinde Meydan Çayı'nın çevresindeki alana "*meydan çarşısı*" da denmektedir[486].

Bu durumda Siverek çarşısındaki meydan, Cıncıklı Hamamı'nın arkasında olup, ortada Meydan Çayı denen bir su kaynağı, çayın etrafında oluşan boşluğu oluşturan bir alan olup, çevresi tamamen han ve değişik çarşılar, debbağlar, yemeniciler, seraclar, bezzaz çarşıları gibi sıra dükkânlar ile çevrelenmiş olup, adı geçen çarşılar meydandan etrafa yayılmaktadırlar. Meydan'ın hemen yakınında Siverek'in meşhur hanlarından Gümrük Hanı, Ohannes Ağa Hanı, Hacı Yusuf Ağa Hanı ve Ali Rıza hanları bulunmaktadır. Bu eserlerden Cıncıklı Hamamı, Meydan Çayı, Gümrük Hanı ile Hacı Yusuf Hanı günümüze kadar gelmişlerdir. İşte Siverek çarşısında meydan denen yer bu çarşı sistemin tam merkezindeki küçük alandır. Bugün fiziki olarak değişikliğe uğramışsa da belgelerde adı geçen meydan hala Şeytan Küçesi'ndeki Meydan Çeşmesi'nin etrafını çevreleyen altı adet çayhane ile şehrin kalbi gibi atmakta ve eski şehirli kesim için bir çekim ve cazibe noktası olamaya devam etmektedir. Çarşının kalbinin attığı yer derken "*rağabat-ı nas*" ya da "*mecma'ı nas*" olan mahal olarak yine meydan nam mahalle işaret edilmiştir[487].

---

[483] S.Ş.S.445, S: 104, No:61, 27 Muharrem 1308/12 Eylül 1890.
[484] S.Ş.S.445, S: 110, No:187, 5 R. Ahir 1308/18 Kasım 1890.
[485] S.Ş.S. 445, No: 205.Tarihsiz.
[486] S.Ş.S.445, No:189, 15 Z. Ka'de 1288/26 Ocak 1872.
[487] "…boyahane tarafından meydan nam mahalle vardıkda sol kolda vaki bir taraftan boyahane ve iki taraftan mütevefiye-i mezburenin terekesi olup vereslerine …dükkanlardan bir taraftan tariki amm ile mahdud olup Berbat Zade Hacı Halil icare ile oturduğu bir bab dükkanı müddeti medidie münadi ile suku-i sultanide …mahallerde nida ve bey'a arz olunduğu rağabatı nas inkitaında mezbur Hacı Mola Ahmet üzerine yedi bin yüz elli kuruş takrir edüp ziyade veren olmayup ve mablağı mezbur el yevm semeni misil edğü zeyl hücette muharrer'ul esami-i müslimin ihbarlarıyla mütehakık olmağın dükkan …..bey'-i bati sahih ile bey'…" olunmuştur. S.Ş.S.440, S: 204, 13 Zilkade 1289/12 Ocak 1873.

2.6.2. Cirit Meydanı

Şeri'ye sicillerindeki bir belgeden Siverek'te bir Cirit Meydanı olduğunu burada cirit oynandığını öğreniyoruz. Belgede adı geçen Meydan günümüzde şehir içinde kalıp, meydandan eser kalmamışsa da Cirit meydanı adı hala kullanılmaktadır. Ayrıca bu mekânda yapılan bir caminin adı da Cirit Meydanı Camisi'dir. Bunlar bize Siverek'te eskiden beri cirit ve atlı cirit oyunun bilindiği ve oynandığını göstermektedir. Siverek'te sosyal yaşamın şehir mekâna yansıması olarak oluşan Cirit Meydanı, kalenin batısında, şehrin yerleşim alanları ile şehir çevresindeki meşhur Siverek bağlarının buluştuğu boş bir alandır. Bu alanda muhtemelen at yarışı ve koşu gibi başka sportif faaliyetler yapılmakta idi. Fakat daha çok atlı cirit oynandığı için buraya Cirit Meydanı denmiştir. Meydan, herhangi bir planlama veya bir yapı ile çevrelenmeden doğal olarak boş kalmış bir alandır[488].

Osmanlı döneminde özellikle sarayda padişahların seyrettiği törenlerde Atlı Cirit oynandığı, hatta bazen padişahların da cirit oynadığı bilinmektedir. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra resmî törenlerde cirit oynanmasına son verilmiş ve zamanla sadece Orta Anadolu ve doğudaki bazı şehirlerde oynanmaya devam edilmiştir. Öyle görülüyor ki, Siverek de bu şehirlerden biridir[489]. Siverek, Karacadağ yaylalarının bittiği ve çöl ağzı denen bölgeden sonra berriye yani çölün başladığı coğrafi bir bölgede kurulmuştur. Karacadağ yaylalarındaki düzlüklerde at yetiştiriciliği yapılmakta ve asil atlar ovada satılmaktadır. Bugün de Karacadağ'da yarış atı çiftlikleri bulunmaktadır. Ayrıca Urfa'da da cirit meydanı olduğu bilinmektedir[490]. Araştırma döneminde Siverek'te bazı kısrak fiyatlarının bir dükkân veya ev fiyatına

---

[488] Siverek Müftülüğü bünyesindeki cami Şair İbrahim Rafet Caddesindedir. Cirit Meydanı da bu mahallede evlerin bittiği ve bağların başladığı alanda idi.

[489] Osmanlıda spor konusunda yapılan bir araştırmada, Cirit oyununu Kürtlerin bulduğunu ve Cirit'in, "*Kürtlerin buluşu bir oyun da olsa; Osmanlılar bu oyunu o kadar çok sevmiş ve benimsemişlerdi ki, her cuma şehir meydanlarında, orduların konakladığı yerde cirit oynanmasını gelenek haline getirmişlerdi*" Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 497; Serkan Tevabil Aka, *Atlı Cirit Sporcularının Sosyal Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.8-9.

[490]Yasin Taş, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarsında Urfa'da Sosyal Hayat,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.174; 1838 Yılında bölgede seyahat eden Moltke hatıralarında Urfa'da seyrettiği bir cirit oyununu anlatmaktadır." Ertesi gün Cuma idi, yani Türklerin pazarı. Burada adet, bugün şehrin kapsısı dışındaki bir meydanda, cirit oynamak için toplanmak. Paşa, beyler, şehrin en ileri gelen ve en aşağı halkı sadece kimin iyi bir atı varsa hepsi burada toplanıyor.", Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi İstanbul 1969 s.235.

denk geldiğini belgelerden biliyoruz.[491] Coğrafi şartların bir yansıması olarak Siverek'te ata binmek, at yarıştırmak ve bunun geleneksel hale gelmiş şekli olan atlı cirit oyunu oynanmıştır.

Cirit oynayanlar oyunda kullanılan 110 cm uzunluğunda ve 2-3 cm kalınlığındaki çubukları at sırtında koşu halinde birbirlerine atmaktadırlar. Siverek mahkemesine cirit oyuncularının konu olması da bu cirit denen ağaç çubuklar yüzünden olmuştur. Cirit Meydanı'nın şehrin yerleşim alanının sınırında ve bağların başladığı noktada olması bağ sahipleri ile cirit oynayanlar arasında bazı gerginliklere sebep olmuştur. Bu çubukları bulmak veya her zaman hazırda bulundurmak zahmetine katlanmayan cirit oyuncuları, yakınlarındaki bağlarda kullanılan ve bağcıların "serpene" dedikleri, çubukları bağ asmalarının altından çalarak cirit olarak kullanmaktadırlar. Bu durum bağıcıların şikayetine neden olmuştur. Ciritçilerin, bağcıların emek vererek, ağaçlardan kestikleri ve asma ağaçlarının altına üzümlerin yere düşmemesi için koydukları serpeneleri almalarından dolayı hem üzümler zarar görmekte hem de bağcıların serpeneleri telef olmaktadır Cirit oynayanlar işin kolayına kaçıp, bağlardan hazır buldukları bu serpeneleri alınca bağcılar çareyi mahkemeye başvurmakta bulmuşlardır. Mahkemeye, "*Cirit oynayanlar bağlara girüp serpene götürdüklerinden men'i hususuna dair bağ sahipleri*" arzuhal verirler. Ciritçiler belki de Ramazan ayına has bir eğlence olarak cirit oynuyorlardır. Çünkü şikâyet Ramazan ayında yapılmıştır. Mahkeme bağ sahiplerini haklı bulur. "*Ahali iş bu Ramazan'ı şerifte cirit lu'b etmenin yasağı içün yarınki dellal marifetiyle nida ve ahaliye ilan ve tenbihi iktiza eder*"[492] diyerek tellal aracılığı ile şehirde Ramazan-ı Şerifte cirit oynamayı yasaklar. Aslında ciritin yasaklanmasının Ramazan ayı ile bir alakası yoktur. Bağcıların serpeneleri çalınmakta ve zarara uğramaktalar. Cirit'in yasaklanmasının Ramazan ayı ile ilişkilendirilmesi belki de yasağı dini bir gerekçeye dayandırarak bunu toplum içinde daha desteklenir bir karara çevirmektir.

2.6.3. Nigâr Düzü veya Nigâr Oğlu Meydanı

Siverek'te mahalle aralarında sokakların kesişmelerinden oluşan boşluklara "düz" adı verilmektedir. Bu düzlük küçük bir alan olabildiği gibi mahalle ölçeğinde

[491] "1 adet kır kısrak 800 kuruş". S.Ş.S.444, S: 189, No:17, 29 Z. Hicce, 289 /27 Şubat 1873.
"1 adet dişi tay 700 kuruştur". S.Ş.S. 445, S: 174, No. 286, 15 C. Ahir 1309/16 Ocak 1892.
"1 adet kısrak 2100 kuruş". S.Ş.S.445, S: 127, No: 95, 25 C. Evvel 1308/ 6 Ocak 1891.
[492] S.Ş.S.441, S: 76, No: 485, 10 T. Sani 87/22 Kasım1871 (Ramazan'ın 9. Günü)

meydan genişliğinde boş alan da olabilir. Burası mahallelinin, kışın güneşlendiği, yazın duvar dibinde gölgelendiği ve bazen küçük bir mahalle içi pazar şeklini alan, mahallelinin düğünlerini yaptıkları kamuya açık ortak kullanım alanlarıdır. Herhangi bir planlama olmadan, ev ve sokakların organik düzensiz oluşumu sırasında oluşmuş düzlüklerdir. Siverek'te en meşhur düzler, Nigâr veya Nigâroğlu Düzü ya da Nigaroğlu Meydanı, Hacı Pınarı[493] Düzü ve Kal'a Düzü denen alanlardır. Bu düzler bugün de ahali arasında bilinen mekânlardır.

Nigâr Düz'ü Cami-i Kebir'in arkasına düşmekte ve mahalle içinde kalmaktadır. Burada ahalinin bu düz'e nasıl bir anlam ve fonksiyon yüklediğine dair bir malumat sahibi değiliz. Ancak satılan pek çok evin satış hüccetinde görünen önemli nokta, Nigâr Düzü veya Nigâroğlu Meydanı'nın mahallede referans noktası olduğudur. Mesela bu meydana yakın bir evin satış hüccetinde meydan şöyle tanıtılmaktadır. "…*yedimde müstakil mülküm olan Nigaroğlu Zokağında vaki bir taraftan Mukayyid Yusuf Efendi validesi ve bir taraftan benim mülküm olan ve bir taraftan Kızılkanat oğlu Eyüp menzili ve bir taraftan Nigaroğlu Meydanı iş bu hudud-u Erba'a ile mahdud aded-i umum-i emlakın 128.numrosunda 1.bab rakamında bir göz dam*…"[494]

Nigaroğlu Düzü hanelerle çevrili bir alan olup, bu düzde Siverek'in tanınan hanedanlarından Kızılkanatların evleri de bulunmaktadır. Bu evlerden birisinin satış hüccetinde hem ilginç bir satış muamelesi hem de bu düzde bulunan evleri tanıtan önemli detaylar vardır. Satış hüccetine göre; Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Kızılkanatoğlu Çulcu Eyüp, karısı rahime Hatun'a bir evin yarı hissesini satmak için Mahkeme Kâtibi Şerif Efendiyi, karısı Rahime Hatun'un bulunduğu eve götürerek, aşağıda tarif edilen bir evin satış işlemini gerçekleştirmektedir. Burada mahkeme Kâtibi Şerif Efendi bir çeşit noter görevi yapmaktadır. Görevi satış muamelesini şahitler huzurunda mahkeme siciline geçirmektir. Buna göre; Kızılkanatoğlu Çulcu Eyüp, kendisine ait olan "*İki sekili ev damı ve bir mahzen ve bir matbah ve havluyu müştemil olup emlak kalemince birinci esas defterinde aded-i umum-i emlakın 129. numrosunda Ngaroğlu Düzü Zokağı'nın 3. bab numrosunda kıymeti muhammenesi 1500 kuruş muharrer olan bir bab hane menzilde olan nısf hisse-i şayiamı tarafeynin*

[493] "…Hacı Pınarı kurbunda vaki ve Hacı Ömer Hanı, demekle maruf kıbleye müteveccih beş oda ve önünde eyvan ve havluyu müştemil olup Hacı Hafız Sokağı bir bab menzili." 440, S: 141, No:98, 5 R. Evvel 1292/11 Nisan 1875.
[494] S.Ş.S.440, S: 149, No:1024, Evail-i R. Ahir 1292/ 11 Mayıs 1875.

icab ve kabulü havi, şurut-u müfsideden ari bey'i bati sahihi şer'i ile Zevcem mezbure Rahime'ye 750 kuruşa" satmıştır[495]. Karısı Rahime de mahkeme heyeti huzurunda hücette tarif edilen evin yarım hissesini 750 kuruşa kocasından satın almıştır. Belgede Nigaroğlu düzünde bulunan bir evin özellikleri, fiyatı ve ilginç olarak da karı-koca arasında bir satış muamelesini görüyoruz.

2.6.4.Hacı Pınar Düzü

Siverek'te meşhur düzlerden birisi de meşhur bir Siverek türküsüne[496] konu olan Hacı Pınar Düzü'dür. Bu düzlük Hacı Ömer Cami ile Hacı Pınarı denilen çeşmenin etrafında, mahalle ile çarşıya uzanan dükkanların birleştiği bir alandır. Burada Hacı Pınar suyu (sonra çeşme), Hacı Ömer Cami ve Hacı Ömer Hanı bulunmaktadır[497]. Hacı Pınar Düzü, Hasan Çelebi Mahallesinde olup, evlerin arasında şehrin mekânsal yapılanmasında sokakların organik düzensizliğinde oluşmuş boş alandır. Etrafında evler ve kısmen dükkanlar bulunmaktadır.

2.6.5. Kale Düzü

Kal'a Düzü Siverek'in kale ile çarşı kenarında bulunan, daha sonraları buğday pazarı denilen Diyarbakır ve Urfa'ya yolcu taşıyan kamyonların kullandıkları garaj, yakın zamanlara kadar portakal kahvesi olarak şehrin belleğinde yer alan bir alandır. Cıncıklı Hamamı'nın hisselerinin satış hüccetinde adı geçen hamamın yeri tarif edilirken, Kale Düzü'nün yerini de öğrenmiş oluyoruz. Buna göre; "*Kasaba-i mezbur derûnunda kal'a ittisâlinde vâki Abdal Ağa Hamamı dimekle ma'rûf kebîr hamamın bir tarafdan kal'a düzü ve bir tarafdan Cıncıklı Hamamın kapusu ve bir tarafdan Çay ve bir tarafdan Ordu Mahallesine mürûr iden tarîk-i 'âmm iş bu hudûd ile mahdûd hamam.*"[498] tarifi ile, Kale Düzü'nün şehrin fiziki görüntüsü tanıtılmış olmaktadır.

---

[495] S.ŞS.440, S: 143, No: 991, 10 Şaban 1291/22 Eylül 1874.

[496] Ruhi Ersoy, Hacı Pınar'ın Düz'ü Adlı Siverek Türküsü Üzerine Bir İnceleme, *Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa 2001, s.179.
Türkünün bir parçası şöyledir."
Hacı Pınar'ın Düz'ü,
Felek ayırdı bizi bizi.
Bakkal Mahmud'un kızı,
Yaktı yandırdı bizi di gel gel"

[497]"Hacı Pınarı kurbunda vaki ve Hacı Ömer Hanı demekle maruf kıbleye müteveccih beş oda ve önünde eyvan ve havluyu müştemil olup Hacı Hafız Zokağında bir bab menzili vakfı sahih-i şer'i müebbed ile vakf ve haps-i sarihi mühalled ile vakf edüp şöyle şurut eyledim…" 440, S: 141, No:985, R. Evvel 1292/Mart 1878.

[498] S.Ş.S.438, S: 20, No: 31, 27 Şaban 1284/24 Aralık 1867.

Belgedeki tarifde bu günkü neslin bilmediği çay'dan bahsedilmektedir. Bu çay şehrin ortasından geçen ve şimdi üzeri kapatılan küçük şehir çayıdır. Ayrıca Gülabi Bey tarafına giden caddenin o günkü (1284/1867) adının da Ordu Caddesi olduğunu anlıyoruz. Sonuç olarak Kale Düzü; Abdal Ağa Hamamı, Çeribaşı Başı Cami-i ve Cıncıklı Hamamı'nın ortasında kalan boş alandır. Şehrin çarşı dışındaki daha çok kırsaldan gelen ahalinin ilk uğradığı hareketli bir mekândır. Burada buğday gibi tahıllar ile hayvan yemleri de satılmakta idi.

2.7. Ağa Konakları

Siverek'te insanların dini kurumlar dışında karşılaştıkları sosyal alanlardan açık kamusal mekânlar olan kahvehaneler ve çarşının dışında, erkeklerin daha çok geceleyin vakitlerini eğlenerek geçirdikleri Ağa Konakları gelmektedir. Şehrin eşrafı denilen ve devlet nezdindeki temsil gücünü çevresindeki bağlılarının çokluğu ile gösteren ağalar, özel konaklarında tertip ettikleri eğlenceler ve kahve oturmaları ile gecenin büyük bir bölümünü burada geçirmektedirler. Siverek'te Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir Mahallesi'nde yoğunlaşan bu özel mekanların, selamlık bölümünde, belli bir sınıf insan veya konak sahibinin çevresi toplanıp çeşitli etkinliklerle zamanlarını geçirmektedirler. Burada kahvehane gibi açık kamusal bir alandan söz edilemese de insanların sosyalleşerek, tanışmaları, kültürel iletişim ve ilişkide bulunmaları, toplumun kültürel kodlarını almaları sağlanmaktadır.

Çöl Ağzı denen ovaya açılan bölgede bulunan Siverek ve hinterlandı, çöl sosyal hayatında özel bir yeri olan kahve ve kahvenin etrafında oluşan kültüre uzak değildir. Çölde aşiret şeyhlerinin simgesi, her zaman yanan bir kahve ocağının olmasıdır. Kahve ocağı ve kahve ikramı ağa ve şeyh olmanın göstergesidir. Beriye denilen Siverek ile Halep arasındaki bölgede insanlar saatlerce yol kat ederek bir ağa veya şeyhin çadırında kahve içmeye gitmektedirler. İnsanları bu konaklara çeken şey sadece bir fincan kahvenin içimi değildir. Çadırlardaki sosyal ortam ve kültürel kodlamalar kahve simgesi etrafında şekillenmektedir.

Himaye etme ve himaye görmenin de yolu bu tür sosyal alanlardan geçer. Ağalar himayesi altındakileri taltif etmek, kendine bağlılıklarını sürdürmek, himaye edilenler de bu himayeyi perçinlemek, belki de bağlılığını göstermek için buralara gitmektedirler. Siverek ve çevresinde ağa konaklarında da bölge kültürünün iletişim kanalları olan çeşitli eğlenceler tertiplenmiş, masallar okunmuş ve dengbej denen halk

ozanları sanatlarını burada icra etmişlerdir. Belki de ağanın konağında pek çok dava hallolmuş, mahkemelerde sulhen yapılan anlaşmalar burada çözümlenmiştir. Siverek'te zenginlerin ve ağaların konaklarında selamlık bölümü ile beraber birer kahve ocağı da bulunmaktadır. Tereke kayıtların çoğunda kahve ocağı ile beraber kahve takımları ve diğer kahve ikramı ve pişirilmesi hatta kavurulması için gereken aletler bulunmaktadır[499]. Siverek'te hemen hemen her terekede kahve ile ilgili malzeme ve eşya çıkması evlerde de kahve etrafında canlı bir kültürün yaşandığını göstermektedir. İşte böyle bir ortamda kamusal mekân niteliğinde olan kahvehanelerden daha özel bir mekânda, ağa konaklarında Siverek'te gece hayatı şehir insanının en önemli sosyalleşme ve eğlence mekânları olmuştur. Bu konaklarından Muhammed Ağa Konağı'nda meydana gelen bir olay, ağa konaklarının aile ve sosyal hayattaki yansımalarını göstermesi açısından ilginçtir.

2.7.1. Muhammed Ağa Konağı

Muhammed Ağa her gece etrafındaki komşuları ve kendisine bağlı adamlarını konağına davet etmekte ve kahvesini kaynatmaktadır. Bölgede kahvesi olmayana ağa demezler. Muhammed Ağa'nın harem-selamlık büyük konağında kahve ocağı vardır ve sürekli misafirlere ikram dilmek üzere hazır beklemektedir. Muhammed Ağa cömert biridir. Belli ki, bu cömertlik sayesinde Ağalığını pekiştirmek ve himayesi altındakileri çoğaltmak istemektedir. Konağı her gece geç saatlere kadar insanların özellikle erkeklerin buluşma mekânıdır. Tabii bundan hoşnut olmayanlar da vardır. Beyza Hanım da bunlardan biridir. Kocası kendisine eziyet etmekte bazen de darb etmektedir. Beyza bıkmıştır. Üstelik kocası geceleri evde kalmamakta, bütün gecesini Muhammed Ağanın konağında geçirmektedir. Beyza, kocası Mustafa'dan boşanmak için çare aramaktadır. Kocası Mustafa ile barışık olduğu bir zamanda kendisinden bir daha Muhammed Ağa'nın konağına gitmeyeceğine dair yemin alır. Hatta bununla kalmaz kocası biraz daha ileri gider ve Muhammed Ağa'nın konağına gitmeyeceğine dair şahitler huzurunda üç talak ile yemin eder. Beyza Hatun elindeki kozu iyi kullanır. Kocası Mustafa konağa gidemez olur. Ancak Muhammed Ağa Mustafa'nın konağa gelebilmesi için hile-i şer'iyeye baş vurur ve Mustafa'nın yeminini bozup karısının boş olmaması için, şahitler huzurunda konağının selamlık kısmını validesine teberü

[499] Siverek Şeri'ye sicillerindeki terekelerde bulunan kahve malzemeleri "kahve ocağı, kahve takımı, kahve tavası, kahve ibriği, kahve dibeği ve fincan, döğülmüş kahve, kahve tabağı, cezve, kefgir, kahve tepsisi, kahve kaşığı, kahve değirmeni, kahve dibek, kahve güğümü, kahve tavası ma' dibek ve maşa, kahve kutusu" Bkz. 438,440,441,443,444,445 numaralı şeri'ye sicilleri.

ettiğini, artık selamlık kısmın (çünkü erkekler buraya gelip toplanır ve eğlenirlerdi) annesine ait olduğundan, Mustafa'nın buraya gelmesi için karısını boşamak zorunda olmadığını böylece garantiye alır. Ancak bir müddet sonra Muhammed Ağa'nın annesi vefat eder. Mustafa ise konağa gitmeye devam etmektedir. Beyza fırsatı yakalar ve mahkemeye bir dilekçe verir. Kocasının Muhammed Ağa'nın konağına gitmemek üzere üç talakla yemin ettiğini, şimdi ise Muhammed Ağa'nın selamlık kısmını hibe ettiği annesi de öldüğünden selamlık kısmı tekrar Muhammed Ağa'nın mülküne dâhil olduğunda kocasından ayrılması gerektiğini söyler." "*Mustafa ise, el'an Muhammed Ağanın konağına gidüp geldiğini mukır olmağla bu surette şart-ı mezkür mevcut olduğundan talak-ı selase dahi vaki olmağla zevcesinin kendisinden şeran tefriki lazım gelir*[500].

2.7.2. Çelebioğlu İrmiya Konağı

Mardinli İlyas gece saat beşte[501] sokakta gezerken kolculara yakalanmış ve geç saatte sokakta gezdiği için hapsedilmiştir. Hâkim karşısında Çelebioğlu İrmiya'nın konağının davetinden geldiğini ifade etmiş, sabıkası da olmadığı için "*bir daha böyle vakitsiz zokakta gezmemek üzere tenbih*" edilerek tahliye edilmiştir[502]. Konak sahibi Çelebioğlu İrmiya Siverekli gayrimüslim zenginlerdendir. Mardinli Hristiyan İlyas da muhtemelen buraya ticaret için gelmiş olabilir, Çelebioğlu'nun konağında gecenin geç vakitlerine kadar kalmıştır. Osmanlı döneminde geceleyin fenersiz ve sebepsiz dışarıda gezmeye müsaade edilmediği için de İlyas kolcular tarafından yakalanıp hapsedilmiştir. Çelebioğlu İrmiya da kendi dindaşları belki de Müslüman dostları ile konağında misafirlerini ağırlamakta ve gece geç saatlere kadar konağında davet vermektedir[503]. Muhtemelen İlyas'ın hapisten çıkmasında İrmiya'nın rolü olmuştur.

---

[500] S.Ş.S.441, S. 57, No: 119, 31 Haziran 1287/12 Temmuz 1871.

[501] Bu dönemde alaturka saat kullanılmaktadır. Alaturka saate göre akşam güneşin batması daime saat 12'de olduğuna göre güneşin batışından beş saat sonraki gece vaktine denk gelmektedir.

[502] "Bu devirlerde en sık tesadüf edilen zabıta vakalana herhangi bir adamın geceleri fenersiz gezdiği görülerek karakola götürülmek ve karakolda da ceza olarak sabaha kadar külhanlarda angarya v temizlik işlerinde çalıştırılmak ve sabahleyin erkenden külhanda kirlenen pis kıyafetle evine gitmek üzere sokağa salıverilerek halka teşhir edilmek idi. Halk sokakta erkenden böyle pis kıyafetle kimi görürse onun o gece külhanda gecelediğini anlardı. Dilimizdeki külhanbeyi tabiri de bu cezalandırmanın yadigârıdır." Osman Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, s.17.

[503] S.Ş.S.441, S. 73, No: 431, 23 T. Evvel 1287/4 Kasım 1871.

2.7.3. Fettahlı Elyesa' Ağa Konağı

Fettahlızadelerden Elyesa'a Ağa'ya ait olan konak içinde kahve ocağı ile harem-selamlık bölümü bulunmaktadır. Elyesa' Ağa konağını, Fırıncı Uso'ya 6900 kuruşa satmıştır. Satış hüccetinde Siverek'te harem-selamlık bir evin müştemilatını da öğrenmiş oluyoruz. Buna göre Elyesa' Ağa'nın evi Hasan Çelebi Mahallesinde olup, çevresinde başka konaklar da vardır. Bunların arasında Siverek'in meşhur konaklarından eski Kaza Müdürü Seyfullah Ağa'nın konağı da bulunmaktadır. "*Mahalle-i mezkurede vaki bir taraftan Köse Eyüp'ün oğlu Eyüp hanesi ile tarik-i has ve bir taraftan Küçük Ömerzade Mustafa Ağa ve Hafız Abdullah haneleri ve bir taraftan Meşhur Seyfullah Ağa Konağı ve bir taraftan tarik-i am ile mahdud fevkani bir meclis ve önünde eyvan ve tahtani bir ahur ve bir matbah ve içinde iki mahzen ve yine bir ahur ve selamlık odası ve bir kahve ocağı ...müştemil ...*" [504] bir konaktır. Fırıncı Uso bu evi 6900 kuruşa satın almıştır. Öyle görünüyor ki, Fırıncı Uso bu dönemde maddi yönden epey mesafe kat etmiş ve yakın tarihte Siverek'in zengin ailelerinden 13100 kuruşluk emlak almıştır. Daha önce çarşıda Yeni Han sokağında Sittizâde Hacı Muhammed'den dört adet dükkânın yarım hisselerini 6300 kuruşa alan Fırıncı Uso, şehirde emlak sektörüne yatırım yapmaktadır. Fırıncı Uso, belki bundan sonra Yusuf Ağa olarak şehirde yeni bir konak sahibi ve çarşıda birçok dükkânı ve fırını olan bir zengin olarak ortaya çıkmıştır.

2.7.4.Abdulgafur Ağa Konağı

Başka bir konak da Abdulgafur Ağa konağıdır. Siverek'in zengin eşrafından Abdulgafur Ağa iltizam yoluyla topladığı vergi bakayasından zimmetinde "*mal-ı miriye*" kaldığı halde vefat etmiştir. Mirası karısı Zülfi Ağa'nın kızı Hadice ile kızı Esma ile kız kardeşi Rahime'ye kalmıştır. Ancak Abdulgafur Ağa'nın mal varlığı borçlarına yetmediği için aşağıda tarif edilen büyük konağı satılığa çıkarılmıştır. Diğer müştemilatı ile beraber, selamlık bölümünde bir kahve ocağının olması buranın misafir ağırlanan konak olduğunu göstermektedir. Satış hüccetinde evin müştemilatı tafsilatlı olarak sayılmıştır. Suk-ı Sultani'de satılığa çıkarılan konak 12000 kuruşa satılmıştır[505].

---

[504] S.Ş.S.440, S: 137, No:965, 24 C. Ahir 1291/8 Ağustos 1874.

[505] "…harem dairesi içinde tahtani bir sekili oda damı içinde mahzen ve yine kıbleye mütevecih tahtani bir oda içinde mahzen ve yine diğer bir oda içinde mahzen ve bir matbah ve içinde bir kiler ve yine bir harabe ahur ve ittisalında kademgah ve havlu ve selamlık dairesinde dahi eyvan içinde bir oda ve bir kahve ocağı ve iki kantara üzerine bir develik ahur ve bir su kuyusu ve kademgah ve havluyu müştemil …hane menzil…" S.Ş.S.440, s.24, No: 228/1 Zilhicce 1288.

2.7.5. Hacı Yusuf Ağa Konağı

Hacı Yusuf Ağa bin Mustafa Ağa bin Abdullah'tan miras olarak kalan konağı varisler arasında taksim edilmek üzere satılığa çıkarılmıştır. Şehrin eşrafı, mülk sahipleri ve ehl-i hibre (bilirkişi) marifetiyle aşağıda özellikleri ve müştemilatı belirtilen konak 24000 kuruşa satılmıştır. "*üç sekili bir ev damı ve iki koltuk mahzeni ve iki meclis ve bir meclisinin içinde bir mahzen ve ...ve bir matbah ve derununde iki göz anbar ve bir matbah ve ittisalinde diğer bir anbar ve beş göz kemer üzerine bir eyvan ...ve havlu ve dehlizleri ve edebhane müştemil harem dairesi ile bir deynek (?) ve iki anbar ve iki havlu müştemil deynek ...fevkani bir oda ve tahtani dört göz oda ve üç aded kemer üzerine bir eyvan ve bir anbar ve dört ahur ve edebhane ve su kuyusu ve .havlu ve şark cihetinde haricen zibillik ittihaz olunan arasa-i hali müştemil bir konak"* [506].

2.7.6. Hacı Hafız Ali Efendi Konağı

Siverek konakları içinde en yüksek fiyat biçilen konak ise, el-Hac Hafız Ali bin el-Hac Muhammed bin Mahmut'un konağıdır. Bu konak tam 35.000 kuruşa satılmıştır. Siverek'te belediyenin aldığı konak hariç, konut olarak tespit edilen en pahalı hane bu konaktır[507]. Hacı Hafız Ali Efendi'nin bıraktığı tereke 132.366 kuruştur. Siverek'te tespit edilen en varlıklı kişidir. Gelirine uygun bir konakta oturmaktadır.

Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir mahallelerinde bulunan büyük konaklardan bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bazıları hala konut hizmeti verirken bir kısmı yıkılmayı beklemektedir. Cihat Kürkçüoğlu bu evlerin mimari özelliklerini ortaya koymuştur[508]. Siverek'te içinde bulunduğu coğrafyanın özelliklerini yansıtan siyah bazalt taştan en güzel sivil mimari örneklerini gözlemlemek mümkündür.

2.8. Dini Yapılar: Camiler ve Kiliseler

Cami, İslam şehirlerinin temel yapı unsurlarındandır. Bir yerin şehir olabilmesi için, İslam coğrafyasında olduğu gibi, diğer medeniyetlerde de merkezinde bir mabedin olması aranır. Cami ve pazarın şehirlerin evrensel özelliklerinden olduğuna

[506] "S.Ş.S.445, S: 36, No: 70, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889.

[507]S.Ş.S.438, S: 26, 13 Recep 1284/10 Kasım 1867.

[508] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek*, s.352-362.

işaret eden Kuban, "*bir sembol olarak caminin ortaçağ katedralinin paraleli*" olduğunu belirterek, caminin cemaatle ibadet edilen toplayıcı özelliğini vurgulamıştır[509]. İbn Haldun İslam dininin asıl olarak şehirlerde yaşanan bir din olduğunu, Arapların bedevi olmalarına karşılık, İslam'ın medeni, yani şehir dini olduğuna vurgu yapmaktadır[510]. Cuma kılınır, pazar durur yerlerin şehir olduğundan hareketle, cami ve pazar Osmanlı şehirlerinin en önemli kurumsal yapıları olarak öne çıkmışlardır. Birer İslam şehri olan Osmanlı şehirleri de belli bir plan dâhilinde değil, coğrafyanın şartları içinde organik sokakların, cami veya pazar çevresinde oluşmuş mahallelerin doğal bir düzensizlik içinde geliştikleri varsayılmakla beraber, şehirlerde cami, pazar, hamam ve bunlardan ayrı olarak gelişen mahalle olgusu, Osmanlı şehirlerinin ortak özelliklerinden olmuştur. Siverek, Osmanlıdan önce Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Artuklu yönetiminde kalmıştır. Eldeki belgelere ve ayakta kalan camilerin kitabelerinden edinilen bilgiye göre, Cami-i Kebir Artuklular, Gülabi Bey Camisi de Akkoyunlular döneminden kalma eserlerdir. Siverek şehrinin fiziki görüntüsünde kalenin etrafında güney kesimi hariç, ovadan yüksek kesime doğru yapılaşmanın belli bir plan ve düzenlemeye bağlı olmadan çarşı dışında geliştiğidir. Kale'nin güneydoğusunda Çeribaşı Camisi, yaklaşık 100-150 metre yukarısında Cami-i Kebir konumlanmıştır. Şehir, Kale'nin aşağısında ve üç etrafında sûk-ı sultani denilen ana çarşı merkezli olmak üzere organik olarak çevreye yayılmıştır. Klasik Osmanlı şehirlerinde görülen cami-pazar yakınlığı ve caminin çarşıya bitişik olmasına Siverek'te rastlanmaz. Camiler adeta çarşının dış sınırını belirleyen noktalara kurulmuşlardır. Çarşıya en yakın cami, Çeribaşı Camisi'dir. Ulu Cami denilen Cami-i Kebir ise, evler arasında belli bir planlama olmadan, aşağıdan, belli bir yüksekliğe çıkan noktada belki de yeni bir mahallenin çekirdeği olarak kurulmuştur. Hasan Çelebi, Hacı Ömer, Gülabi Bey Camileri de çarşının etrafında ama çarşıdan biraz uzakta, adeta çarşı ile mahalle arasındaki geçişi sınırlayan noktalarda konumlanmışlardır. Siverek camileri içinde çarşıya en yakın cami Haliliye Camisidir. Bu cami de geç tarihli olup çarşı sistemine sonradan eklenmiştir.

2.8.1. Cami-i Kebir

Cami-i Kebir Osmanlılardan önce Siverek'te hüküm süren Artuklu'lardan kalan tek eserdir. Klasik Osmanlı şehrinde caminin yanında pazar ve hamam

[509] Kuban, s.55
[510] İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.208.

birlikteliği en azından takip edebildiğimiz belgeler ışığında Siverek'te uygulanmamıştır. Cami-i Kebir, çarşı merkezli alanın biraz dışında kalmış gibi duruyor. Şehrin ana çarşısı ile Cami-i Kebir arasında şehir ölçülerine göre belli bir mesafe bulunmaktadır. Şehrin bilinen her üç hamamı da kale çevresinde ve sûk-ı sultanide çarşı ile bitişik durumdadırlar. Böylece kale, çarşı ve camilerin mekânsal organizasyonu, Siverek'in kendine özgü şartları içinde oluşmuştur. Bu da her şehrin kendine özgü şartlarının mekâna yansıması şeklinde izah edilmektedir.

Cami-i Kebir'in ilk defa ne zaman ve kimler tarafından yapıldığına dair, minaresindeki kitabe dışında elimizde başkaca malumat yoktur. Bu kitabeye göre cami veya en azından minaresi Artuklular döneminde yapılmıştır. Artuklular, Siverek dâhil, başta Mardin ve Diyarbakır bölgesinde 1102/1409 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir[511]. Caminin minaresinin kapısında ve doğu cephesindeki kitabede "*Bismillahirrahmanirrahim. Kad ammere hazihi'l-minareti'l mübareketi sene isna ve semanini ve tis'a mie. Elhamdüllilah*" yazmaktadır. Kitabe minarenin 982 tarihinde imar edildiğini belirtmektedir. Minarenin kaidesinin doğu cephesinde ise "*tarih, sene:982*" yazılı olup, altındaki satırda ise "*Hamdullah, bin Muhammed bin Karaaslan bin …*" yazılmaktadır. Ancak son kelime tam okunamamaktadır. Bu durumda Siverek Cami-i Kebir'i Artuklu Karaaslan'ın oğlu Muhammed'in oğlu Hamdullah tarafından yapıldığı söylenebilir. Artuklular da en son 1409 yıllarına kadar bölgede hüküm sürdüklerine göre, Cami-i Kebirin ilk yapılışı 1400'lü yıllara denk gelmektedir. Artuklular döneminde yapılan caminin daha sonra 982/1574 yılında Osmanlı döneminde minaresi yenilenmiş veya eklenmiştir. Çünkü minarenin kaidesi üzerindeki yazıda kopukluk olup, iki çeşit yazı stili ile kitabe minare kaidesine yazılmıştır. Bu da caminin daha sonra bir onarım ve tamirat geçirdiğini göstermektedir. Siverek Minareleri üzerine yapılan bir araştırmada, üzerindeki kitabelerden yola çıkılarak, yazı karakterinin XIII.yüzyıla ait olduğu belirtilmiştir[512]. Buna göre caminin Artuluklar döneminde yapıldığı, Osmanlılar döneminde 982/ 1574 yılında yeniden tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Cam-i Kebir'in giderlerini karşılamak ve çalışanların ücretini ödemek üzere pek çok vakıf ile beraber devletin tahsis ettiği başkaca gelirleri de bulunmaktadır.

[511] Kâtip Ferdi, *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*, Naşiri Ali Emiri, Editör: İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş İstanbul 2006 s. 45; Coşkun Alptekin, Artuklular, DİA, C: 3, sayfa: 415-418.

[512] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ vd., *Tarihi ve Kültürü ile Siverek*, s. 376.

Bunların arasında en çok dikkat çekeni çarşıdaki ölçü ve tartı vergisinin camiye tahsis edilenidir. Buna göre, Siverek kasabasında dışarıdan şehir çarşısına satılmak üzere getirilen hububattan 32'de bir sehim "*ücret-i tekyil*" (tartı vergisi) ve Halep'ten Amid'e getirilen sabun, eğer Siverek'te satılırsa "Beher taydan üç kalıp sabun ücret-i vezniyeden (ölçü ücretinden) hâsıl olan irad, caminin vazifelerine" tahsis edilmiştir. Eski zamandan beri "*caminin vazaif-i hademesi ve sair masraflarına tahsis edilmişken, Diyarbekir'li Seyyid Zunnun nam kişi "tama'-ı hamından maşi*" başkalarını ikna ederek kendine malikâne tevcih ettirmiş, bunun üzerine Cami-i Kebir vakfı mütevellisi başta olmak üzere Siverek'in ahalisi, uleması, sulehası ve ayan u zueması Siverek'te "*pazarın keyaliye ve sabubun vezzaniye*" vergilerinin eskiden beri bu camiye ait olduğunu belirterek, mahzarla durumu padişaha şikâyet ederler. Diyarbekir kadısına ve Siverek ile Samsat eminlerine ferman gönderilerek durumun şer'le görülmesi istenmiştir[513]. Mart 1740 tarihinde gönderilen ferman üzerine, Mayıs 1740'ta Diyarbekir mahkemesinde, Siverek Cami-i Kebiri Vakıf Mütevellisi Mola Mustafa Çelebi bin Yusuf ile caminin vakıf gelirlerine el koyan Seyid Zunnun arasında muhakeme olmuş ve Zunnun bin Ahmet mahkemede hatasını itiraf ederek, "*Siverek'teki Cami-i Kebir'in keylhane mizan-ı sabuniyesinin üçte birini bazı erbab-ı ağrazın sevk-u ilkasıyla üzerime malikane berat ettirmiştim*." diyerek, şimdi pişman olduğunu ve camiye tahsis edilen gelirden el çektiğini bildirmektedir.[514] Çarşıdaki ölçü ve tartı vergilerinden gelen gelirler, yeniden caminin hizmetleri ve diğer masraflarına tahsis edilmiştir[515].

1873 yılında Siverek Cami-i Kebir vakfının Evkaf-ı Hümayuna mülhak evkaftan olduğunu bir sicil belgesinden anlıyoruz. Buna göre; Cami-i Kebir'de beratla imamet görevini yapan Muhammed Sadık Halife bila veled vefat ettiğinden, bu vazife Eyüp Halife bin Yusuf'a verilmek istenmektedir Tevcih talep yazısında aday imamın açık kimliği ile Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki adresi verilmektedir. İlginç olan Cami-i Kebir Mahallesi'nin sokak ve kapıların numaralanmış olup, günümüzdeki mahalle adı, sokak adı ve kapı numarasının benzeri verilerek bu ikametgâh adres siteminin 1873 yılında Siverek'te tamamlanmış olmasıdır. Cami-i Kebir'e imam olarak tayin edilmesi istenen Eyüp Halife bin Yusuf şöyle tanıtılmaktadır. "*Mahalle-i mezburede,*

[513] Diyarbakır Şeri'ye Sicilleri (Amid Mahkemesi) s.90 (78 (29a-1) 27 zilhicce 1152/26 Mart 1740.

[514] Diyarbakır Şeri'ye Sicilleri Amid Mahkemesi s.547 (574 8163a-1) 17 safar 1153/14 Mayus 1740.

[515] Divan-ı Hümayun Sicilleri, Diyarbekir Ahkam Defteri 1. S.547 (574 8163a) 17 Safar 1153/14 Mayıs 1740.

1266/1849-50 tarihiyle tahrir bulunan nüfusu Siverek kasabası mahalatından Cami-i Kebir mahallesinden…Hanesinin 2.numrosunda 27 yaşında mukayyed olup ve el an 49 yaşında olarak esnan-ı askeriyeyi mütecaviz olmağla" [516]. Buna göre, bu tarihte Siverek'te nüfus sayımı yapılmış, mahallelerdeki sokak ve hanelere isim ve numara verilmiş ve modern anlamda adres sistemine geçilmiştir. Cami-i Kebir daha sonra etrafında oluşan hanelerin oluşturduğu şehrin en büyük İslam mahallelerinden Cami-i Kebir Mahallesinin de merkezi olmuştur. Cami günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir

2.8.2. Sultan Mehmet Han Camii

Diyarbekir Ahkâm Defterlerinde Siverek'te Sultan Mehmet Han Camisi isimli bir camiden söz edilmektedir. Bu caminin adı sadece bir belgede karşımıza çıkmaktadır. Gerek arşiv belgelerinde gerekse şeri'ye sicillerinde bundan başka *"Sultan Mehmet Han Camii"* adına rastlanmamıştır. Belgede, cami müezzininin günlük beş akçe olan yevmiyesini cami mütevellisi Yusuf adlı kişinin vermediğini, hâlbuki cami vakfında *"müsaade"* olduğunu belirterek *"vakıfta müsaade var iken, bunun vazifesin vermeyip gadr eyledikde …fetva mucebince …vazifesi güzeştesiyle bi't-tamam alıverilip ta'allül-ü muhalefet etdirlmemek babında*" Yusuf adlı mütevelli ikaz edilmektedir[517]. Belgede adı geçen caminin Cami-i Kebir olup olmadığı konusunda bir bilgiye sahip olmamkla beraber, böyle bir caminin bir daha hiçbir belgede ve fiziki olarak da karşımıza çıkmaması, şehirdeki ulu camiye bu şekilde bir isimlendirmede bulunulmuş olma ihtimalini kuvvetlendiriyor.

2.8.3. Hüseyin Çeribaşı Cami-i (Sulu Cami)

Siverek'te çarşı merkezine en yakın cami, Çeribaşı Hüseyin veya halk arasında söylendiği şekli ile Sulu Cami'dir. Çarşının bittiği ve mahalledeki evlerin başladığı noktada, İspahi (Sipahi) Pazarı ile Abdal Ağa Hamamı'nın güneyinde, evlerin içinde

[516] Bu belgeden imamların ne şekilde göreve geldiklerini de öğrenmiş oluyoruz. Buna göre; kasaba mahkemesinde bir komisyon oluşturularak "kasaba-i mezkure mahkemesinde akd olunan meclisi şeri şer'i alide" imamlar arasında imtihan yapılmakta ve kıraat cihetinden imam adayının ehliyet ortaya çıktıktan sonra adı geçen mahallenin ahalisinden seçkin kişiler ve mahalle muhtarı da hazır bulunmuşlar. Burada şehrin en önemli dini merkezi olan ulu camiye görevli seçilirken mahalle ahalisinin de imamın seçiminde rolü ve etkisini görmek mümkündür. Anılan dönemde şehirde en önemli bir mevkiye gelecek görevlinin seçiminde şehir ahalisinin sahiplik ve şehre dair söz söyleme fikir beyan etme ve bir şekilde iradesini ortaya koyduğunun ve bunun yöneticileri tarafında göz önünde bulundurulduğu görülm ektedir. S.Ş.S. 440, S: 82, No: 745, 23 R. Evvel 1290/21 Mayıs 1873.

[517] Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbekir Ahkam defterleri 1 numralı defter editör Ahmet Zeki İzgöer,s.491, Evahir-i Şaban 1163/33 Ağustos 1750.

şehirin mekan organizasyonundaki yerini almıştır. Siverek şehrinin mekan yapılanması su kaynakları çevresinde oluşmuş, günümüzde bile küçük su kaynaklarına bağlı çeşme ve şadırvanlar akmaya devam etmektedir. Hasan Çelebi Camisi, Gülabi Bey Camisi, Hacı Ömer Camisi ve Sulu Cami avlularında su kaynakları bulunan camilerdir. Su kaynaklarının şehrin fiziki yapısını nasıl şekillendirdiğini Siverek'teki eski camilerden anlamak mümkündür. Bu camiler herhangi bir planlama olmadan, su kaynaklarının üzerinde konumlanmışladır. Avlusunda akan bir su kaynağından dolayı halk, Hüseyin Çeribaşı tarafından yapılan camiye, Sulu Cami ismini vermiş, günümüzde de cami için her iki isim kullanılmaktadır. Araştırma dönemindeki şeriye sicillerinde, Hüseyin Çeribaşı Camii ile beraber, Sulu Cami ismi de kullanılmaktadır[518]. Çeribaşı Camisi'nin bânisi hem şer'ye sicillerinde, hem de Divan-ı Hümayun Sicillerinden Diyarbekir Ahkam defterlerinde açıkça belirtilmektedir. Camiyi yapan kişi Hüseyin Çeribaşı adında bir askerdir.

Caminin yapılış tarihine dair değişik görüşler vardır. Caminin son cemaat yerinde, orta iç kapıda, sağ iç kapıda ve müezzin mahfelindeki kitabelerden de net bir yapılış tarihi çıkarmak mümkün değildir. Kitabeler 1307 yılında dönemin âlim, şair ve hattatlarından Sami Efendi'nin hat ve şiirlerinden oluşmaktadır. Sağ iç kapıdaki kitabede, caminin son zamanlarda "*harab müşrif*" olduğu (yıkılmaya yüz tuttuğu) ve küçük olduğundan, hayır sahipleri tarafından "*esasından yıkılıp yeniden*" yapıldığından söz etmektedir[519]. Bu bilgiye göre, cami 1307 yılında yıkılıp, hayır sahipleri tarafından yeniden yapılmıştır. Caminin yapılış tarihi hakkında net bir bilgi yoksa da Kürkçüoğlu'nun Siverek tarihini anlatan "Keşkül" adlı esere dayanarak bu caminin "*Nizip savaşı sırasında Siverek Ordugah Kumandanı Çeribaşı Hüseyin tarafından yapıldığı*"[520] bilgisi yanlıştır. Çünkü Nizip savaşı 1255/1839 yılında gerçeklşemiş, ancak elimzide 1748 tarihli Divan-ı Hümayun sicilinde "*Hüseyin Çeribaşının bina ettiği Cami-i şerif*" kaydı bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı

[518] "Hüseyin Çeribaşı'nın bina eylediği Cami-i Şerifi" Evahir-i C.Evvel 1161/1 Mayıs 1748 Diyarbekir Ahkamm Defteri 1, s.350-51; "Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerifi" S.Ş.S.445, S: 119 No: 83, 15 C. Ahir 1308/26 Ocak 1891, "Sulu Caminin vakıf dükkânı" S.Ş.S.440, S: 67, No:576, 13 Zilkade 89/12 Ocak 1873.

[519] "Bu cami hem küçük hem de haraba müşrif olmuşdu
Esasından yıkup tevsi'ine sarf ettiler malı
Dedi Sami bünyadına heman mu'cemle bir tarih
Feyz-i rabbani eyledi bu sene mescid-i âli" Sami Efendi burada 1307 tarihini düşürmüştür. Karakaş, s.393-394

[520] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü ile Siverek*, s.325.

Arşivlerinde yayınlanan iki belgeve ile Diyarbekir Ahkam Defterlerindeki bir kayıt caminin çok daha eski bir tarihte yapılmış olduğunu gösteriyor. Hüseyin Çeribaşı Camii imam ve hatibi Monla Yusuf ölünce yerine oğlu Monla Muhammed'in görevlendirilmesini isteyen Siverek Naibi Mustafa'nın imzasını taşıyan telhis 1081/1670 tarihini taşımaktadır. Buna göre, 1670 yılında Çeribaşı Camii faal durumdadır[521]. Bir başka belgede, 1748 yılında Siverek'e bağlı Telçınar köyünde, Hüseyin Çeribaşı Evkafına ait iki göze "*tamam-ı sale*"[522] değirmen 80 yıllığına icar verilip, bu müddet bittiğinden, mülk sahibi ile cami vakfının mütevellisi Sarı Ali arasında münazaa çıkmıştır. Hüseyin Çeribaşı vakfına ait bu değirmenin 80 yıllık icaresi bitiğine göre, caminin yapılışını da bu tarihe kadar götürmek mümkün. Bu durumda Hüseyin Çeribaşı camisinin yapılış tarihi en az 1648 tarihine kadar götürülebilir[523].

Caminin banisi Siverek Çeribaşısı Hüseyin hakkındaki üçüncü belge ise, 974/1566 tarihini taşımaktadır. Bu tarihte Siverek Çeribaşısının adı Hüseyin olup, on tımar askeri ile gönüllü olarak katıldığı savaşta yaralandığı için gelirine 3500 akçe terakki verilmiştir. Siverek Çeribaşısı Hüseyin 1566 yılında Kıbrısta savaşa katılmış ve gazi olmuştur. Eğer bu kişi camiyi bina eden Hüseyin Çeribaşı olarak kabul edilirse, bu durumda caminin yapılış tarihi 1566 yılından öncesine gitmektedir[524].

---

[521] "Telhis, Siverek Kazası naibinin arzıdır.
Çeribaşı Camiinin hitabeti mahlul olmağla sulbi oğlu Monla Muhammed'e sadaka buyurulmak ricasına arz eder emr u ferman şevketlü ve azametlü padişahımındır.
Der-i Devlet-i mekine arz-ı dai kemine budur ki, kasaba-i Siverek'de Çeribaşı Camii dimekle maruf camide yevmi dört akçe vazife ile imam ve hatib olan Monla Yusuf fevt olup, hizmet-i lazimesi hali ve muattal kalmağın erbab-ı isthkakdan sulbi oğlu Monla Muhammed dailerı ehl-i ilim ve sahibi marifet kema yanbağı … ve mustehak dailerı olmayla yine vazife-i muayyenesiyle tevcih buyrulmak ricasına deri devleti kemiyeye arz olundu baki ferman …Eddai el-Fakir Mustafa en-Naib bi Kaza-i Siverek. "BOA. AE. SMMD.IV.91/10789, 2 Safer 1081/21 Haziran 1670.

[522] "Tamam-ı sale değirmen" tabiri tam yıl çalışan değirmen demektir. Suyla çalışan değirmenlerin bir kısmı suyun akışına göre mevsimlik olup, tam sale olanlar yıl boyunca akar suya sahip olduklarından tam yıl çalışmaktadırlar.

[523] "Çeribaşı Cami-i vakfı mütevellisi Sarı Ali Telçınar (Tılçınar) köyünde tamam-ı sale iki göz değirmenin mütevellisi olduğum vakf-ı mezburden olup" diyerek 80 yılığına kiraya verilen ve kira müddeti biten iki göz değirminin mülkiyetini istemektedir. Hüseyin Çeribaşı cami-i vakfına ait Hilo (tilo) köyünde de iki göz değirmen daha bulunmaktadır. Diyarbekir Ahkam Defteri 1, s. 359 No: 626, Evail-i C.Ahir 1161/31 Mayıs 1748.

[524] "Diyarbekir Beylerbegisine hüküm ki:
Begşehri Begi mektup gönderüp Siverek Sancağında 13500 akçe timarı olup Liva-i mezbur çeribaşısı olan …Hüseyin içün on nefer yarar ademleriyle Kıbrıs cezirisine gönüllü gelüp Mağosa nam Kal'a muharebesinde gereği gibi hidmet idup mecruh olmağın mutemet inayetimden üç bin akçe terakki emr idüp buyurdum ki düşenden tevcih ettiresin Fi gurre-i safer sene 974." BOA. A. DVNSMHM.13/128, 1 Safer 974/18 Ağustos 1566.

Divan-ı Hümayun sicillerinde bir başka belgede, Siverek'teki camiler ve vakıfları sayılmaktadır. 1748 yılında Siverek'te bulunan camiler; Cami-i Kebir, Gülabi Bey Camisi, Hasan Çelebi Camisi ve Hüseyin Çeribaşı camileridir. Bu dört cami de belgenin düzenlendiği tarihten önce bina edilmişlerdir. Belgede adı geçen camilere ait vakıfların mütevellileri, bu vakıflardan, devlet görevlilerin zorlamasıyla vazife isteyenleri şikayet etmektedirler. 18. yüzyılın ikinci yarısındaki cami-vakıf ilişkisi ve ahalinin vakıflara bakışını göstermesi açısından ilginç ayrıntılar içeren belgede, vakıf mütevellilerine baskı yaparak ve araya askerileri (devlet görevlilerini) sokarakvazife isteyenler ikaz edilmektedir[525]. 1875 yılında Siverek Kadısı (Naip) Muhammed Necip, Hüseyin Çeribaşı camiinde günde dört akçe ile mütevelli olan Hafız Muhammed vefat ettiğinden yerine en büyük oğlu Seyid Abdurrahman Halife'nin tevliyet vazifesine getirilmesi için berat talebinde bulunmuştur[526].

2.8.4. Gülabi Bey Camisi

Gülabi Bey Camisi Osmanlılardan önce, Cami-i Kebir'den sonra Siverek'te kale civarında inşa edilen en önemli yapılardandır. Gülabi Camisi günümüzde hala akmaya devam eden küçük bir su kaynağının üzerinde kurulmuştur. Cami, kalenin kuzey doğusuna düşmekte ve 1700'lü yıllarda Ordu Mahallesi içinde yer aldığı belirtilmektedir. Divan-ı Hümayun Sicillerinden Diyarbekir Ahkam Defterinde yer alan 1161/1748 tarihli bir kayıtta "*Kasaba-i mezbure mahalatından Ordu Mahalllesinde Gülabi Bey Cami-i Vakfı mütevellisi Tahir…*" cümlesinde, Gülabi Bey Camisi'nin Ordu Mahallesi içinde yer aldığı belirtilimektedir[527]. Gülabi Bey Camisi şehrin yapılanmasında kaleden kuzeye doğru hafifçe yukarıya doğru çıkan ve etrafından yeni yapıların, daha çok da hanelerin yer aldığı mekân oluşumunun çekim

[525] Diyarbekir Valisine, Siverek ve ( ) kadılarına hüküm ki,
Siverek kasabasında vaki mütevafa Çeribaşı Cami-i Şerifi vakfının mütevellisi Sarı Ali ve kasaba-i mezbure mahalatından Ordu Mahallesinde Gülabi Bey Cami-i Şerifi vakfı mütevellisi Tahir ve Hasan Çelebi Camii Şerif-i vakfı mütevellisi Haydaroğlu Hasan ve Cami-i Kebir vakfı mütevellisi Mustafa nam kimesneler " vakıflarının mustegallatı müskaffat olup, vakıfda müsaade olmayıp, ve usul-ı vakıfdan cihata mutasarrıf olanların ancak vazifelerine vefa ederken siverek sakinlerinden ( ) ( ) ve ( ) ve ( ) nam kimesneler sonradan kandilcilik ve cüzhanlık ve duaguy ve ferraşlık cihetleri ihdas ve bir takrib ile askeriden aldıkları berat ibrazıyla hilaf-ı şer' ve mugayır-ı şart-ı vakf vazife talebiyle teaddiden hali olmadıkları ……Diyarbekir Ahkam Defteri 1, s.358,no,626 (138-4) Evail-i C.Ahir 1161/Mayıs 1748.

[526] S.Ş.S.440, S: 123, No: 895 (b), Evasıt-ı R. Evvel 1292/21 Nisan 1875.

[527] Diyarbekir Ahkam Defteri 1, s.358, no 625(138-3) Aynı Defterde bir başka kayıtta "Siverek kazasına tabi Siverek Kasabasında Ordu Mahallesinde vaki Gülabi Bey Cami-i Şerifi "olarak geçmektedir. S. 688, No:1151(270-1) Eavil-i C. 1167/28 Şubat 1754.

merkezi olmuş, önce Ordu Mahallesi içinde yer almış, daha sonra kendi adını yeni oluşan Gülabi Bey Mahallesine vermiştir.

Siverekte Cami-i Kebir'den sonra tarihi bilinen en eski camidir. Erzincan'ın Kemah ilçesinde 870/1465 yılında aynı adla bir cami yaptıran Akkoyunlu beylerinden Gülabi Bey tarafından yapıldığı iddia edilmekte[528] ise de, Kemah'taki Gülabi Bey ile Siverek'teki Gülabi Bey'in aynı şahıs olduklarına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak Siverek'in Akakoyunlular idaresinde kaldığı döneme tarihlendiği için, Gülabi Bey'in Akkoyunlu beylerinden olma ihtimali güçlenmektedir. Gülabi Bey Cami-i Şerifi vakfı da Siverek'teki en eski vakıflardan birisi olduğunu arşivlerdeki maliyeden müdevver defterlerden anlıyoruz. Diyarbekir Eyaleti vakıflarına ait olup, Gülabi Bey vakfı ile ilgili bilgilerin yer aldığı, BOA. MM 4540 ve MM 7457 kodlu iki defter, 16.yüzyılın son çeyreğine (1575) tarihlenmektedirler.[529] Caminin şimdiki kitabelerinde, camiye daha sonra eklenen eyvan ve camide yapılan onarım ve tamiratlara dair bilgiler verilmekte ve yapılış tarihleri düşülmektedir. Bazı araştırmacılar bu kitabelere bakarak, buralardaki tarihleri caminin yapılış tarihleri olarak vermektedirler. Mesela caminin sağ iç kapısındaki kitabede 1121/1709 tarihi verilmektedir[530]. Bu tarihin caminin inşa tarihi olarak verilmesi doğru değildir. Çünkü caminin 16. yüzyıla ait vakfı vardır ve bu vakıflarda çalışanlara verilen ücret kayıtlara geçmiştir[531]. Gülabi Bey vakfı 16.yüzyıla tarihlendiğine göre, caminin iç kapsındaki kitabedeki tarih, eyvanın yapılış tarihi olmalıdır[532]. Zaten kitabe metninde eyvanın bittiği vurgulanmaktadır. Camideki diğer kitabeler de sonraki tarihlerde yapılan ilave ve tamiratları yapan hayır sahiplerine dualar içeren beyitlerden oluşmaktadır.

19.yüzyılın ikinci yarsında da Gülabi Cami-i vakfının faal olduğunu ve vakfın "*Nezareti Evkaf Hümayun Mülukaneye mulhak evkaf*'dan" olduğunu görmekteyiz. Siverek Şeri'ye sicilinde, caminin imamet tevcih belgesine göre, camide yevmi on

---

[528] Muhammed Lütfü Kındığlı, Gülabi Bey Camii Işığında Kemah camilerine Genel Bir Bakış, Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi, s.73 (http://dergipark.gov.tr/download/article-file/308583, 18.07.2017)

[529] Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s. 5.

[530] Karakaş, s. 381.

[531] Alpay Bizbirlik, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Siverek Sancağı Vakıfları*, Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa 2001, s.97.

[532] Kitabedeki beyit şöyledir "
"Sene bin yüz yirmi dört ey can
Tamam oldu biavnilleh bu eyvan
Binasına olup her kim muavin
Müyesser kıl ana kevser şarabın "Bkz.Karakaş, s.380

akçe ile imamet ve hitabet vazifesini gören ulemadan Hasan Efendi bin Hacı Mustafa yaşı yetmişi geçtiği ve "*şeyhuheti ve gözleri malul olmağla, cevaz-ı salate ve imamete mani olan taharete riayet ve hafızaya (?) meslub olduğundan"* bu görevin kendisinden alınmasını ve "*Meclis-i İdarede heyet huzurunda lede'l-imtihan ehliyet ve liyakati nümayan olmağın*" oğlu Halife Ömer'e verilmesini talep etmiş ve kadı aracılığı ile bu konudaki berat için müracaat etmiştir. Belgede ilginç olan; imamet ve hitabete atanacak kişinin Kaza İdare Meclisi huzurunda imtihana tabi tutulmasıdır. Kaza İdare Meclisindeki şehir eşrafı, şehrin önemli bir camisindeki imamet ve hitabet görevine yapılacak tayinde kendi görüşlerinin alınmasını ve böylesi konularda görüş bildirerek ve söz sahibi olduklarını göstermektedir[533].

2.8.5. Haliliye Cami

Kale'nin doğu eteğinde, Abdal Ağa Hamamı ile Kale arasındaki sokaktan Kale Boğazının bittiği noktadadır. Muhtemelen Ordu Mahallesinin Gülabi Bey Camisi tarafına yoğunlaşmasından ve burada Yemiş Hanı ve çevresinde oluşan çarşıdaki esnafın ibadet ihtiyacı için yapılmıştır. Yapılış tarihine dair kesin bilgi olmamakla beraber, caminin 1281/1264 yılında tamamlandığı minare kapısındaki kitabede yazılıdır[534]. Bu kitabeye göre caminin 1264 yılında tamamlandığı anlaşılıyorsa da Siverek Şeri'ye Sicillerindeki belgelerden ve camiye ait vakfiyeden, buranın anılan tarihlerde Çerkozadelerden Mütevafa Hacı Hafız Ali bin Muhammed bin Abdullah kendi mülkündeki bazı dükkânları "*Gülabi Bey Mahallesinde vaki kale kurbunda müceddeden inşa ve bina eylediği haliliye cami-i şerifinin havaic ve mesalihine*" vakfetmiştir. Hacı Hafız Ali Efendi'nin Haliliye Camisini "*müceddeden*" inşa ve bina eylediği açıkça belirtilmektedir[535]. Bu durumda Haliliye Camisi Çerkozade Hacı Hafız Ali Efendi'nin camiyi yeniden inşa ve bina etmesinden (1264) önce yapıldığı kesin olmakla beraber, caminin tam olarak ne zaman yapıldığına dair malumat bulunmamktadır.

---

[533] S.Ş.S.445, S: .220, No:211, 19 Şevval 1309/17 Mayıs 1892.

[534] Haliliye Cami-i Minare Kapısındaki Kitabe
"Çünkü oldu bu Haliliye tamam
Lafz-i fariğ oldu tarih ey hümam" Karakaş, s.386.

[535] S.Ş.S.445, S: 133, No:231, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

2.8.6. Hasan Çelebi Camii

Hasan Çelebi Camisi Siverek çarşısının biraz dışında, Gülabi Bey Camisinin karşısındaki tepeye doğru biraz yükselen mekanda yapılmıştır. Şehir, kale dibinde batı, kuzey ve doğu taraflara hafif bir meyille ve yavaşça artan yükseltilere doğru gelişmiştir. Şehrin ilk konuşlandığı hamamlar çevresi ve suk-u sulatni tam kale dibinden ve şehrin ova ile bitişen noktasında kurulmuşken, şehir mekanına dahil olan camiler, şehri yukarılara doğru taşımışlardır. Gerek Ordu Mahallesi ve daha sonra Gülabi Bey Mahallesi, gerekse Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir Mahalleleri, kalenin karşısında ve gittikçe kaleye ile aynı yükseltiye ulaşmak için, adeta doğal bir seyir içinde yükselen şehir silüetini oluşturmaktadırlar.

Siverek'in en büyük ve en eski mahallesine adını veren Hasan Çelebi Camisine ait en eski tarihli bilgi, 1748 tarihli bir Divan-ı Hümayun sicilindeki kayıttır. Belgede caminin ve vakıf mütevelisinin adı geçmektedir[536]. Cami bu tarihten önce yapılmıştır. Ancak 1748 yılından önceki kesin inşa tarihi hakkında şimdilik elimizde bir bilgi ve belge yoktur. Cami kitabelerinde bulunan 1259/1843 tarihleri, caminin ilk yapılış tarihi değil, camiye sonradan ilave edilen evyanlar veya diğer müştemilatın eklenme tarihlerdir.[537] Cami kitabelerinden anlaşıldığına göre, Siverek Belediye Reisliği ve bir dönem Hasan Çelebi Cami-i vakıf mütevelliliği de yapan Terzizade Mustafa ile Hacı Hafız Ali'nin zevcesi Hacı Rahime Hatun caminin eyvanalarını yapıp, su sistemini kurmuşlardır. Camide duvardan duvara döşenen siyah bazalt taşlardan yapılan kanallarla suyun dolaşımı sağlanmıştır.

2.8.7. Hacı Ömer Camii

Hacı Ömer Cami-i, Hasan Çelebi Mahallesinde Meydan Çarşısı'nın kuzeyinde, çarşının biraz dışında, mahalle aarsında Hacı Pınar mevkinin yakınında yapılmıştır. Üzerindeki kitabeden 1263/1847 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır[538]. Caminin adına eski tarihli belgelerde raslanmaması da yeni yapıldığını göstermektedir. Camiyi yapan kişi Hacı Ömer adında bir hayırsverdir. Hacı Ömer Siverek eşrafından olup, kendi adıyla tanınan Hacı Ömer Hanı'nın sahibidir. Zaten Hacı Ömer Hanı da, Hacı Pınar denen ve şimdi üzerinde bir çeşme yapılan Hacı Pınar yakınındadır. Hacı Ömer Camisi

[536] Diyarbekir Ahkam Defteri 1, S.358, No ,626 (138-4) Evail-i C.Ahir 1161/Mayıs 1748.
[537] " bin iki yüz elli dokuzda oldu tamam
Sahib el hayratın ver ahirette ya rab ihyasını. Sene 1259/1843, Karakaş, s.388.
[538] Karakaş, s.384.

de Hacı Pınar çeşmesinin arkasında bulunmaktadır[539]. Hacı Ömer Camisi de muhtemelen Hacı Pınar denilen suyun bulunduğu mekanda yapılarak suyun yapılarla ilişkisini burada da göstermiştir. Siverek'in meşhur âlimlerinden Zülfikar Efendi bin Molla Ali bu camide imamet görevini yapmıştır

2.8.8. Kiliseler

Siverek'te Süryani, Ermeni ve Protestanlara ait kiliseler olduğu belge ve sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu kiliselerin mimari özellikleri ve yapılış tarihleri hakkında herhangi bir malumat'a ulaşılamamıştır. Ancak bunlardan en azından iki tanesinin yerini ilgili arşiv belgelerinden tahmin etme imkânı vardır. Bu kiliselerden Ermenilere ait bir tanesi şehir dışında olup, 1852 yılında onarılması için ruhsat verilmiştir. Protestanlara ait kilise ise, Hasan Çelebi Mahallesinde ve evler arasındadır. Siverek'teki Süryani Kadimlerin tamamı değilse de çoğunluğunun Gülabi Bey Mahallesinde oturdukları Siverek Şer'iye Sicillerindeki kayıtlarda görülmektedir. Süryani Kadimlerin kiliselerinin de bu semtte olması muhtemeldir.

Şubat 1880 tarihinde Siverek'teki Protestan cemaati bir kilise inşa etmek için başvuruda bulunurlar. Divan-ı Hümayun kaleminden gelen cevabi yazıda Kilisenin bazı şartlarla inşaatına izin verilmiştir. Bu şartlar arasında adı geçen milletin (Protestan Milleti) nüfusunun bir kilisenin yapılması için yeterli olup olmadığı, arazinin mülkiyeti, parasının nasıl temin edildiği, çevresine herhangi bir zararı olup olmadığı ve kilisenin plan ve ölçülerinin nizamnamelere uygun olması istenmektedir. Durumun yerinde keşf edilmesi için Siverek Kaza İdare Meclisi, Siverek Belediye Reisini görevlendirerek, bir heyetin yerinde keşif yapması talimatını vermiştir. Hasan Çelebi Mahallesinde ve evler arasında yeniden yapılması istenen kilise ile ilgili hazırlanan rapor Siverek'in o dönem bağlı olduğu Maden Mutasarrıflığına gönderilir. Raporda özetle "*ebniye inşa olunacak mahallin ve husussat-ı sairesinin keşf ve tahkik zımnında meclis-i acizanemiz azasıyla Beledi Reisi memuren bit'tayin Millet-i merkume efradı zükür ve inas ikiyüzden mütecaviz bulunduğu ve kilise inşa olunacak mahal zaten millet-i merkumenin malı ve ibadet eyledikleri mahal olup yine arazi-i mezkure üzerinde tulan yirmi ve arzan on altı ve irtifaan dokuz zira' ...mücedded suretle inşa edecekleri ebniyenin hiç bir tarafa mazarreti olmadığı ve mesarifatı*

[539] S.Ş.S.440, S: 184, No:1242, 10 Ramazan 1294/18 Eylül 1877.

…için millet-i merkume ile ashab-ı hayrat taraflarından iane olunan otuz beş bin kuruş mevcud buluınduğu ve ebniye inşa olunacak mahal Siverek Kasabasının Hasan Çelebi Mahallesinde haneler arasında olup, mevkiien hiçbir güne mazarreti olmayup mahzurden salim bulunduğu memuru muma ileyh tarafından tahriren ifade olunmuş"tur[540]. Raporun altında başta kaza kaymakamı, naibi ve diğer idare meclisi azalarının imzası bulunmaktadır. Merkezi hükümetin gayrimüslim ibadethanelerinin inşaatına müsaade ettiği, ancak sanki bu müsaadeyi biraz da yerel yönetici ve kaza eşrafının azası olduğu idare Meclisine havale ederek, mahalli şartları göz önünde bulundurduğu ve yerli ahalinin inisiyatifine bıraktığı anlaşılıyor.

Siverek'te öteden beri Müslüman ahali ile Hristiyanlar arasında herhangi bir sorun ve gerginliğe mahkeme kayıtlarında ve diğer belgelerde de rastlanmamaktadır. Aynı şehirde beraber yaşamanın isteğinin bu örneğinde, idare meclisinin ve belediye reisi başkanlığındaki keşif heyetinin kilisenin inşaatı için verdikleri müspet raporda da görülmektedir. Kilisenin daha önce mevcut bir ibadet yerinin üzerinde yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Burasının bir kilise mi yoksa büyükçe bir konak mı olduğuna dair bilgi yoktur. Ayrıca Siverek'te hem Ermenilerin hem de Süryanilerin [541] birer kiliseleri olduğu da bilinmektedir. Siverek kiliselerden birine ait arazide mezarlık olduğunu, vefat eden birinin "*kilise arsasında defn hakkı*" ile teçhiz ve tekfin için terekesinden 200 kuruş masraf ayrılmasından anlıyoruz. Bu kilise muhtemelen Gülabi Bey Mahallesi'ndedir. Çünkü Süryani Kadimler genellikle bu mahallede oturmaktadırlar ve bu mahalle kısmen şehirde seyrek yapılaşmanın olduğu bir alana sahiptir. Ermeni Milleti Meclisi ile İstanbul Ermeniyan Milletinin Patriği Kiğork'un bir maruzunda "*Harput Eyalet-i dahilinde Siverek Kazası haricinde vaki millet-i çakerenemize mahsus bir bab kilisenin harabiyeti cihetiyle tulen yirmi ve arzen onbeş ve irtifaen kezalik on beş zira' olarak inşasına müsaade-i aliyenin erzan buyurulması* ." istenmektedir[542]. Gelen cevabi yazıda Ermeni Kilisesinin tamirine gerekli ruhsatın verildiği anlaşılmaktadır.

2.8.9.Yahudi Mabedi

Siverek'te yaşayan gayrimüslim reaya cemaatleri arasında Yahudi taifesi de bulunmaktadır. Siverek'in Osmanlı idaresine geçtiği yıllarda yapılan tahrirlerde

[540] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)* İ.DH.807 /652 50 18 Recep 1297/26 Haziran 1880.
[541] S.Ş.S.444, S: 99, 1 Muharrem 1291/18 Şubat 1874.
[542] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.HR. 165/8877, 09 Safer 1275/18 Eylül 1858.

sadece "*Eramine Cemaatinden*" söz edilmektedir[543]. Ermeni kavramı aslında diğer Hıristiyan unsurları özellikle Süryanileri de kapsadığı halde, Yahudilerin bu dönemde Siverek'te varlıkları bilinmemektedir. Ancak 1835 ve 1844 tarihli nüfus sayımları ile, cizye defterlerinde sayıları az da olsaSiverek'te bir Yahudi taifesinin yaşadığı görülmektedir[544].1835 yılında şehir merkezinde Yahudiler 5 hane 11 erkek[545], 1844 yılında ise yine sadece şehir merkezinde 9 hanede 26 erkek olarak sayılmıştır. Ayrıca Siverek hanlarında Halepli Yahudi tüccarlar odalar kiralayarak burada geçici olarak kalmaktadırlar. İşte bu küçük Yahudi taifesinin ibadet ihtiyacını karşılamak için kullandıkları mabet, Hasan Çelebi Mahallesi'nde zengin Müslüman evlerinin olduğu bir sokakta büyükçe bir ev olup, Altun isimli bir hatun tarafından vakfedilmiştir.

Haziran 1875 tarihli bir mülk davasında Hasan Çelebi Mahallesinde sakin iken daha önce vefat eden Yahudi milletinden Altun binti Şi'o'nun oğlu ve torunları mahkemeye başvurarak bundan 14 yıl önce vefat eden anneleri ve ceddeleri Altun'a ait bir eve, Hayim bin Musa'nın el koyduğunu, evin Hayim'dan alınıp kendilerine verilmesini istemektedirler. Belgede evin bulunduğu adres şöyle tarif edilmektedir. *"…mahalle-i mezkurede (Hasan Çelebi) vaki bir taraftan Fettahlı Said Ağa ve bir taraftan Seyfullah Ağa'nın ve bir taraftan Cımo Ağa'nın oğlu Abdullah Ağa'nın menzilleri ile bir taraftan tarik-i am ile mahdud tahtani altı göz oda, bir eyvan, bir mahzen ve kademgah ve havluyu müştemil olup, emlak kalemince birinci esas defterinde aded-i umum-i emlakin 895.numrosunda Hasan Çelebi Zokağı'nın 2.bab rakamında muharrer olan bir bab hane…"*[546]ye Hayim'in el koyduğunu ve kendisinden alınıp Altun Hatun'un varislerine verilmesi istenmektedir.

---

[543] İbrahim Özcoşar, *19.Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s.53, Nejat Göyünç, XVI: Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus, Türk Kültürü, sayı; Aylık Dergi, 370, Şubat 1994, s.84.

[544] BOA.NFS. d.2700, 1251/1835s.111; NFS.d.2703, s.58.

[545] BOA.NFSd.2700, s.89

[546] "Belgenin devamı "deyü ba'de dava ğabbessual merkum Hayim cevabında menzili mahdudu mezküre vad'ı yedini ikrar lakin mütevefiye-i mezbure… on dört sene mukaddem hali hayatında ve kemali akl u sıhhatında menzili mezkür mülkü olduğu halde Yahudi Milletine mahsus mabed ve kenise olmak üzere vakfı sahih ile vakf edüp ve beni dahi mütevelli nasb ve tayin ettikten sonra bana teslim birle mülkünden ihraç ve vakfiyete hükm etmekle tarihi merkumeden berü Milleti mezküre… vechiyle cem olup ibadet ederler deyü müdafaasında ğabbel inkar vakı … ber vechi meşruh def'a müddeasına mutabık beyine talep olundukta Milleti mezküreden Merdik veledi Nesim ve Berho veledi Harun ve Bıro veledi nesim ve Musa veledi Rahmo nam kimesneler li ecli'ş-şehade meclis-i şer'de hazıran olup, li'l-istişhad ; fil hakika mahalle-i mezkürede vaki bir taraftan Fettahlı Said Ağa ve bir tarafatan Seyfullah Ağa'nın ve bir taraftan Cımo Ağa'nın oğlu Abdullah Ağa'nın menzilleri ile mahdud tahtani altı altı göz oda ve bir eyvan ve bir mahzen ve kademgah ve havluyu müştemil bir bab hane menzil mütevefiye Altun binti Şı'o veledi İmno nam hatunun mülkü olduğu halde mezbure …..vakfı sahih ile vakf ve merkum Hayim dahi mütevelli nasb ederek kendisine

İddialara cevap veren Hayim daha önce vefat eden Altun Hatun'un hayatında iken şahitler huzurunda burayı Yahudi milletinin mabet ve kilise olarak kullanmaları için vakfettiğini, kendisinin de bu vakfın mütevellisi olduğunu şahitlerle ispat etmiş ve varisler davadan men olunmuşlardır.1875 tarihli davada görüldüğü gibi Siverek'te Yahudilerden bir cemaat şehrin zenginlerinin, Fettahlı Said Ağa, meşhur Seyfullah Ağa ve Cımo Ağa'nın oğlu Abdullah Ağa'nın evlerinin bitişiğinde alt katta altı odası olan büyük bir evi Yahudilerin mabedi olarak kullanmaktadırlar.

2.9. Kamu Binaları

Müslümanlar tarafından fethedildiğinde kale ve kalenin dışında çok az bir Hıristiyan nüfusu barındıran Siverek, süreklilik arz eden bir zaman ve mekânsal düzlemde camileri, hanları ve bedestenin etrafındaki çarşısı ve hemen yanı başlarında üç hamamı ile tipik bir Osmanlı İslam şehrine dönüşmüştür. Ancak içinde bulunduğu coğrafi şartlar yüzünden mekânsal olarak belli bir sınırda kalmış, çok uzun bir süre bu anlamda şehirde ciddi bir sıçrama ve büyüme olmamıştır. Siverek'in tarımsal üretim teknolojilerinde ve ticaret güzergâhında herhangi bir gelişme ve değişmenin olmaması Siverek'te 19. yüzyılın ortalarına kadar nüfusun sabit kalmasına neden olmuş, bu durumun fiziksel mekân yansıması olarak da şehre yeni yapılar eklenmemiş, mekânsal çerçeve belli bir sınırda kalmıştır. Ancak Tanzimat dönemindeki sosyal hareketlilik ve değişimin şehir mekânına ve yeni bir yapılaşmaya yansıması 19. yüzyılın ikinci yarsından sonra başlamıştır.

Tanzimat'tan önce Osmanlı şehirlerinde yöneticiler görevlerini özel konaklarında yapmaktaydılar. Sancak beyi ve kadılar genellikle işlerini kendilerine ayrılan konaklarında yani evlerinde yaptıklarından devleti temsil eden ayrıca herhangi bir yapı veya kamu binası yoktu. Tanzimat Reformları ile beraber yönetim yapısındaki değişimler şehirlerin mekânlarında yeni kamu ve yönetici binalarının ortaya çıkmasını sağladı. Böylece şehirlerde yönetim birimleri ve yapıları şehirlerin mekân çerçevesinin genişlemesini sağlayarak yönetici siteleri veya hükûmet binaları topluluğu gözükmeye başladı. Bu binaların merkezinde de hükümet konakları yer almaktadır[547]. Bundan sonra şehirlerin merkezi artık hükümet konağının etrafında oluşmaya başlayan kamu binalarına doğru gelişmeye başladı. Ancak Siverek'te kamu binaları çarşı sisteminin

teslim birle mülkünden ihraç ve vakfiyete bizleri işhad eyledi …" S.Ş.S.440, S: 158, No: 1075, C. Evvel 1292/Haziran 1875.

[547] Aktüre, s.97; Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları,* s.65.

ve çarşının mekânını ve konumunu değiştirememiştir. Çarşı, tarihi mekânında şehrin ticari ve sosyal merkezini oluşturmaya devam ederken, yeni kamu binaları sitesi Cami-i Kebirin güney tarafında oluşmaya başladı. Daha doğrusu yeni yönetim sitesi zaten şehrin eski yöneticileri olan ve geçmişte mütesellimlik yapan hanedanların ve diğer ağa konaklarının olduğu bölgeye yeni binalarla komşu olmaya çalışmıştır. Burada Cudi Paşa Konağı, Fetahlılar Konağı, Osman Paşa Hanı gibi eşraf kesiminin konak ve evleri vardı. Böylece merkezi devletin sembol binalarındaki yerel yöneticiler ile şehrin eşrafının yolları yine aynı mahallede kesişmeye başladı. Siverek'te Tanzimat'la beraber çeşitli kamu binaları önce kiralanarak daha sonra yeniden inşa edilerek ortaya çıkmaya başladılar. Telgrafhane, reji müdürlüğü ve benzeri pek çok kamu dairesi hizmetlerini kiralık konutlarda vermeye başladılar. Bir kısmı daha sonra yeterli ödenek geldikçe yeni yapılarla ortaya çıkmaya başladılar. Devlet artık görkemli binalarda gücünü sembolize eden yapılarla görünmeye başlamıştı.

2.9.1.Siverek Hükümet Konağı

1864 tarihinde Siverek'in idari olarak kaymakamlık merkezi olmaktan çıkıp, uzun bir mücadeleden sonra kaymakamın tekrar Siverek'te oturacağı kararının verilmesi ile ahali ve idare meclisi azaları memnuniyetlerini göstermek amacıyla "*hizmet-i fahire*" olarak, yeni Kaymakam Halil Efendi'nin şanına layık bir hükümet konağı satın almak için girişimde bulunurlar. Şehrin eşrafı ahaliden iane olarak para toplamada öncülük ederler. Bu amaçla Siverek hanedanından müteveffa Ömer Begzade Hacı Halit Beylerin 42500 kuruşluk bir konağın alınması için üst makamlara müracaatta bulunurlar. Siverek ahalisinin devlet yetkililerine gönderdikleri mazbatayı, başta meclis azaları olmak üzere, şehrin ileri gelen idarecileri, naibi, müftüsü, imamları, tüccarlar, muhtarlar, Hıristiyan ahali imzalamışlardır. Mazbatada alınacak hükümet konağın, "*fevkani ve tahtani on dört oda ve iki sofa ve yedi ahır ve üç memşa ve havluyu müştemil konak*" olup, kaymakamlık konağının alınması hususunda *"Meblağı mezbur kaza-i mezkûr ahalisine ba tevzi' ahziyle memleketçe 42500 kuruşa mübayaa ve taahhüd"* alındığı belirtilmektedir[548]. Aslında Siverek'te kaymakamların görev yapması için merkezi hükûmet tarafından hükümet konağı için daha öce tahsisat gönderilmiş ve bu amaçla aylık 200 kuruşa bir konak kiralanmıştır. Bu konağın kaymakamlık hizmeti için ne zamandan beri kiralandığı belli değildir. Ancak

[548] BOA. İ.MVL. 521/23449, 26 C. Evvel 1281/26 Kasım 1864.

Tanzimat'la beraber kaymakamların hükümet konağı denen binalarda hizmet vermeye başladıklarını biliyoruz. İlk hükümet konağında mahkeme ve belki de bodrum kısmında hapishane olduğunu da şeri'ye sicillerindeki kayıtlardan öğreniyoruz. Siverek mahkemesi de elimizdeki şer'iye sicillerinden takip ettiğimiz kadarı ile 1870 yılından itibaren hükümet konağında hizmet vermeye başlamıştır[549]. Nizamiye mahkemelerinin kurulması ile beraber Siverek mahkemesinin hükümet konağı içinde olduğunu net olarak biliyoruz. Siverek mahkemesinin artık hükümet konağında akd-i meclis ettiğini belgelerden takip edebiliriz[550]. Siverek Bidayet Mahkemesinin kendisine mahsus odada akd-i meclis ettiğini de sicillerden takip edebiliyoruz[551].

Siverek kükümet konağının "*müşrif harab*" olmasından dolayı, yapılan keşif sonucu 4600 kuruş masraf gerektiği bildirilmiş, Diyarbekir Vilayetine yazılan cevabi yazıda mir-i binaların imarı için keşif ve munakasa pusulası ile bina planının gönderilmesi istenmektedir. 1305/1889 yılında harap olup tamiratı 4600 kuruş keşif bedeli çıkarılan Siverek hükümet konağı öyle görülüyor ki, bu tamiratla da ihtiyaca cevap veremeyince 12 yıl sonra tamamen yıkılıp, yerine yenisi yapılmıştır[552]. 1319/1901 yılında yıktırılan eski hükümet konağı yerine Cudi Paşa ve Fettahlıların konağının güneyinde, Cudi Paşa Hanı ile Osman Paşa'nın hanlarının doğu çaprazında günümüzde hala kullanılmaya devam edilen yeni hükümet konağı inşa edildi. Hükümet konağının güneye bakan cephesinde Sultan Abdülhamid Han'ın tuğrası ve bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede konağın bitiş tarihi verilmektedir. Buna göre "el-*Gazi Abdülhamid Han bin Abdülmecid Han* 1293/1876", "*Sene 1325*/1907 el-*Müstenidü bitevfik'ir-rabbaniye Mülkü'd-devletü'l-Osmaniye*"[553] ibaresi yazılıdır. İki katlı ve kare planlı olan konağın giriş katında salon yan taraflarında odalar bulunmaktadır. Salonun ortasından ikinci kata içeriden merdivenle çıkılmaktadır. Binanın giriş kapısında üç gözlü sütunlu kemerler bulunmaktadır.

---

[549] "…*Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden Uğurluoğluzade Muhammed bin Hafız Osman nam kimesne kasaba-i mezbur de makud meclisde Kaimmakam İzzetlü Halil Efendi ve Fekahetlü Müfti Hacı Numan Efendi hazıran oldukları halde akd olunan meclis-i şer'i şerif-i lazımu't-teşrifde*…" S.Ş.S. 440, S. 182, 10 Zilkade 1288/21 Ocak 1872.

[550] S.Ş.S.,440, S: 7 No: 28 (32)-,25 C. Ahir 288/11 Eylül 1871.

[551] "*Cami-i Kebir Mahallesi ahalisinde Salih bin Ali nam kimesne Mahkeme-i Bidayete mahsus odada makud meclisi şer'i şerifde yine mahalle-i mezbur ahalilerinden Ali Bali oğlu Bekir muvacehesinde*…" S.Ş.S.445, S: 19, No: 38, 7 Şevval 1306/6 Haziran 1889.

[552] BOA. DH. MKT.1657/68, 24 Temmuz 1305/5 Ağustos 1889.

[553] Karakaş, s.379.

2.9.2. Askeri Kışla

1864 yılında Siverek ahalisinden, Siverek'te bulunan asakir-i şahane kışlasının tamir edilmesi için Bucak lideri Hacı Ali Efendi'nin girişimleri ile para toplanmış ve kışla ile beraber hastane de tamir edilmiştir[554]. Eski kışlanın ne zaman yapıldığını bilmiyoruz. Ancak Siverek Dördüncü Ordu-yu Hümayuna bağlı olduğundan bu orduya bağlı askeri kışlada 1869 yılında 3.Nizamiye Alayı bulunmakta idi. Alayda 30'dan fazla üst rütbeli subay bulunmaktadır. Ayrıca iki Redif Bölüğü ve Zaptiye Taburuna bağlı bir Zaptiye Bölüğü ve karakolu bulunmaktadır. Zaptiye ve redif bölüklerinin kışladan ayrı bir karakolda olması gerekir[555].

Siverek Askeri Kışlası Gülabi Bey Mahallesinde meskûn mahal bittikten sonra şehrin bağlarla birleştiği Çermik ve Şarapatul[556] köyü yolu üzerindedir. Mahallelerin dışında olduğunu şeri'ye sicillerinden anlıyoruz. Kışlanın evlerin dışında ve bağların sınırında olduğu anlaşılmaktadır[557].kışla 1864 yılında ahalinin kendi arasında topladığı paralarla yeniden tamir edilmiştir[558]. Kışlanın bulunduğu Gülabi Bey Mahallesinin üst tarafına Kışla Mahallesi denmiştir. 1872 yılından sonra mahallenin ismine sicillerde sıklıkla rastlanmaya başlanmıştır.

2.9.3. Hapishane

Siverek kaza merkezi olduğundan mahkemesi ve kadısı (naibi) burada görev yapmış suçluları gerektiğinde hapsettirmiştir. Siverek'te eskiden beri var olan hapishanenin yeri ve fiziki şartları tam olarak bilinmese de Tanzimat Döneminde mahkemelerin hükümet konaklarında hizmet vermeye başlamasıyla buranın bir bölümünün, muhtemelen bodrum katının hapishane olarak kullanıldığını biliyoruz. Gülabi Bey Mahallesi'nden Kücallı Muhammed bin Mola Hüseyin 1863 tarihinde verdiği dilekçede **"***bir husus için kasaba-i mezbure hükümet konağında mahpus bulunduğum*" sırada, demekle hükümet konağının bir bölününün hapishane olarak

---

554 BOA.A.MKT.MHM 320/13, 14 Recep 1281/13 Aralık 1864.

555D.S. Defa 1 sene 1286/1869-70.

556 "…kışlanın tarikinde vaki bir taraftan …ile mahdud emlak kelemince adedi umum-i emlakin 2806 numrosunda Şaraptul mevkiinin 10.ncu rakamında kıymeti muhamanesi 750 kuruş muharrer biri arazi-i miri ve kürümi mülk olan bir kıta şire bağı…" S.Ş.S.440, S:102, No:872, 7 Şevval 1290/28 Kasım 1873.

557 "Kışlanın ardında 1 kıt'a şıra bağ" S.Ş.S.444**,** S.13, No: 619, No:25 9 Ramazan 1289/10 Kasım 1872.

558 "Taraf-ı valayı kaimmakamiye, Siverek'te müşrif harab olan kışlanın tamiri ve maa müştemilat bir hastahanenin hizmet-i fahire olmak üzere inşası arzusuyla Siverek hanedanından akçe toplanmış olduğundan…" BOA. A.MKT.MHM. 311/70 11 R. Ahir 1281/13 Eylül 1864.

kullanıldığını anlatmış olmaktadır. Çel Akıl Hacı Yusuf'un evini fuzuli olarak sattığından dolayı dava açmıştır[559]. Bu tarihte müstakil olarak bir hapishane binası olmadığı anlaşılıyor. Ancak Siverek'te 26 Ocak 1889 tarihinde yeni bir hapishanenin inşasına başlanması için izin verildiği görülmektedir[560]. Başka bir belgede Siverekli Şeyhanzade Muhammed, Kaymakamın kendisini bir kefalet meselesi yüzünden "*katillere mahsus hapishaneye*" koymasını şikâyet etmektedir[561]. Siverek hapishanesinde ağır suçluların olduğu anlaşılmaktadır. 1319/1903 tarihli bir belgede Siverek'te kadınlar için bir hapishane olmadığı ve tevkif edilen kadınlara özel bir tevkifhanenin yapılması için izin istenmektedir. Şuray-ı Devlet'te görüşülen "*Nisa Hapishanesi*" isteği, Siverek'te kadınlar için bir tevkifhaneye ihtiyaç olduğu kabul edilerek, yeni bir bina inşası yerine gardiyan maaşı ile beraber yıllık 600 kuruş tahsisatın bütçeye konulması ve bu para ile bir yerin kiralanarak gardiyanın da maaşının verilmesi kararlaştırılmıştır[562].

2.9.4. Mekteb-i İdadi

1901'de yapımına başlanıp, 1907 yılında biten hükümet konağı ile aynı dönemde yapılan ve 1908 yılında hizmete açılan Siverek Mekteb-i İdadisi Cudi Paşa Konağı'nın doğusu ile hükümet konağının tam karşısında inşa edilmiştir. Sultan Abdülhamid'in yurt genelinde başlattığı eğitim seferberliği kapsamında yapılmıştır. Mektep iki katlı olup, her katında dörder sınıf bulunmaktadır. Bir dönem "*Kemaliye İlk Erkek Mektebi*" adını alan okul daha sonra Gazi Paşa İlk okulu olarak tanınmıştır. Bina günümüzde restorasyondan geçmiş olup hala devlet konuk evi olarak kullanılmaktadır[563].

2.10. Mahalleler

Arapça "hall" (halel ve hulûl) kelimesinin kökünden türeyen ve mekâna isim olan mahalle sözlükte "Bir yere inmek, konmak, yerleşmek" anlamına gelip, devamlı

---

[559] S.Ş.S.440, S: 57, No:485, 10 Şaban 1289/13 Ekim 1872.

[560] BOA.DH.MKT. 1795/70 15 C. Evvel 1308/26 Ocak 1891.

[561] "Siverekli Şeyhanzade Muhammed hakkında yapılan araştırmada 1304 senesi aşarından zimmetinde 4200 kuruş olduğu halde ve Siverek'in erazil-i eşhasından olup, istifadesini tezviratı nas yolunda arayan bir adam olup, bir kefalet cihetiyle katillere mahsus hapishaneye konmuş olup, Siverek Kaymakamlığı tarafından kendisine enva-i zulüm ve eza yapılmaktadır. Kaimmakam'ın pençe-i zulmünden kurtulması için mezkûr hapishaneden ihracı ve gerekli tahkikatın yapılması" BOA.DH.MKT. 1689/46, 21 C. Evvel 1307/12 Şubat 1890.

[562] BOA.BEO.2095/157051, 24 Mayıs 1319/6 Haziran 1903.

[563] R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ vd., *Tarihi ve Kültürü ile Siverek*, s.368.

veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini[564] ifade eder. Bir başka anlatımla, bir kavmin menzili, evler topluluğu ve insanların toplandığı yer ve mekân anlamlarına da gelmektedir[565]. Askeri amaçlarla kurulan ilk İslam şehirlerindeki mahalleler, şehrin ana unsuru olarak bir cami ve pazar etrafında oluşmaya başladılar. Mahalleler, kabile esasına göre ayrı ayrı mekanlarda kurulmuş, güvenlik amacı ile kapanan kapıları ve koruma duvarları olan mekânlar haline gelmişti. İslam şehirlerindeki kabilelerin oluşturdukları mahallerin yanında cami, çarşı ve mahalleye ait aidiyet duygusunu pekiştirecek ve bağlılık yaratacak olan kendilerine ait mezarlıkları vardı bu mahalleler bazen birbirlerinden duvarlarla ayrılmaktaydı[566].

2.10.1. Mahallenin Sosyal İçeriği

Osmanlı ve İslam şehirlerinde ailelerin oturduğu menzillerin (konutlar) oluşturduğu mahalleler[567], Ergenç'in genel kabul görmüş tanımı ile "*Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşan bir topluluğun yaşadığı yerdir.*"[568] Bu durumda mahaller, aynı meslek erbabı, kabile, etnik ya da dini cemaatten gelen, birbirlerini yakından tanıyan ailelerin oluşturduğu homojen sosyal ve idari birimdir[569]. Kısaca mahalle, dini bir cemaat veya etnik birliktelik anlayışı çevresinde "*ama yönetme amacıyla oluşan bir yönetim birimi*"[570] olarak tanımlanmıştır.

Kuban, Osmanlı şehrinde mahallenin fiziki bir mekân olmanın ötesinde, sosyal dayanışma ve mali yardımlaşma ile ferde kadar ulaşan bir fiziki ve sosyal mekân olduğunu vurgulamaktadır. İslam ve Osmanlı şehirlerinin gelişmesi, bu şehirlere yeni mahallerin eklenmesi ile olmuştur. Şehre yeni gelenler şehrin kenar semtlerinde kendi aşiret veya cemaatleri veya dini liderleri ile beraber kırsal ile şehrin arasında bir yerde, bir müddet şehir çevresinde yarı göçebe olarak kaldıktan sonra, zamanla şehre adapte olarak kaldıkları mekânı şehrin bir mahallesi haline getirmeye başladılar.[571] Böylece bir kabile, dini bir cemaat veya bir liderin etrafında oluşan bir topluluk, bir mescit ya da camiyi merkez zamanla bir mahalle haline gelmişlerdir. Siverek'te Ordu Mahallesi

[564] Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçüksu, DİA, Mahalle, C. 27, 2003, s.323.
[565] İbrahim Enis vd, el-Mu'cemu'l-vasit, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabi, Metabı' Daru'l-Mearif bi Mısır, H.1393-M.1973 s.194.
[566] Kuban, Anadolu Türk Şehri, s.56.
[567] Cerasi, s. 71.
[568] Ergenç Osmanlı şehrindeki "Mahalle'nin İşlevleri…, s. 75.
[569] Aktüre, *17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Osmanlı…*, s.122.
[570] Cerasi, s.72.
[571] Kuban, s.62.

hariç diğer dört mahalle, Cam-i Kebir Mahallesi, Gülabi Bey Cami-i Mahallesi, Hasan Çelebi Cami-i Mahallesi ve Hüseyin Çeribaşı Cami-i Mahallesi birer cami etrafında ve o caminin adıyla bugüne kadar gelmişlerdir. Ordu Mahallesi de ismini, zamanla idari bir birim olarak Gülabi Bey Cami-i etrafında oluşan Gülabi Bey Cami-i Mahallesine terk etmiştir.

Mahalle olgusu toplumdaki etnik, dini ve mesleki farklılıkların mekâna yansıması olarak ortaya çıkmaktadırlar. Osmanlı şehrinde aynı işle uğraşanlar[572] veya benzer coğrafi bölgelerden gelenler aynı mahallede oturmaktadırlar. Bu tanımlardaki özellikle dini homojenlik vurgusuna rağmen, Osmanlı şehirlerinin farklı özellik gösterdiğine ve mahallerin dini ve etnik anlamda tamamen birbirlerinden ayrılmadıkları yerel bazada yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır[573]. Siverek örneğinde de görüldüğü gibi mahalleler isim olarak dini ve etnik birlikteliğe göre oluşmalarına rağmen, Müslüman mahallelerinde Yahudi ve Hristiyan aileleri, Kilise Mahallesinde de Müslüman aileleri oturabilmektedir ve abartılı bir ayrışmadan bahsetmek mümkün değildir.

Mesela Cami-i Kebir Mahallesinde oturan Devlet-i Aliyy'e teb'asından Artin veledi Kileci, gayrimüslimlerin oturduğu Kenise (Kilise) Mahallesi'nden kendi dindaşlarından Avanis veledi Tomas ve yemenici Kigö veledi İskender ile mahkemede bir evin satışı konusunda mahkemelik olmuşlardır. Belgede görüldüğü gibi Artin Müslüman mahallesinde ikamet ederken, Avanis ile Kigö Kilise mahallesinde oturmaktadırlar. Davaya konu olan Kilise Mahallesindeki ev tarif edilirken buradaki evin tüm komşularının aynı dini cemaate mensup oldukları görülmektedir. "*Kenise mahallesinde vaki bir taraftan Kirakus ve bir taraftan Boyacı Muksi Karabit ve bir taraftan Muksi Avanis ve bir taraftan Kuyumcu menzilleriyle mahdud mülküm olan bir bab hane*" [574] Ancak Kilise mahallesinde oturanların çoğunluğu gayrimüslim olmakla beraber, aynı mahallede bazı Müslüman evleri de bulunmaktadır. Hasan bin Kubat adlı

[572] Aktüre, s.6.
[573] İbrahim Özcoşar, *Şehir ve Kimlik,* Civil Academy, Cilt:10, Sayı: 12, Yıl 2012, s.187; Cem Behar, Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) *Kasap İlyas Mahallesi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 201*,* s.23*,* Abraham Marcos*, Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri, Halep*, Çev. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.417.
[574] S.Ş.S. 440, S: 27, No:269, Avahir-i Zilhicce 1288/1 Mart 1872.

Müslüman ev sahibi, Kenise Sokağındaki evini Değirmenci Görci veledi Siman'a satması, adı geçen sokakta bir Müslümanın mülk menzili olduğunu göstermektedir[575].

Bir başka belgede Müslümanların yaşadığı Hasan Çelebi Mahallesinde bir sokaktaki evlerin tamamı Ermeni Cemaatine mensup ailelerden oluşmaktadır. Burada da Ermeni cemaatine mensup olanlar Müslüman mahallesinde belli bir sokak ve ev kümesinde bir arada oturmaktadırlar. Belgeye göre; Hasan Çelebi Mahallesinde iken vefat eden Ermeni Milletinden Haço veledi Keşiş'in terekesi mirasçıları arasında taksim edilirken, aşağıda tarif edilen evden başka bir malı olmadığından, yetim ve küçük çocuklarının nafaka ve kisvelerine (giyim kuşam) harcanmak ve istribah (faize verilmek) olunmak üzere semen-i misil (piyasa değeri) ile satılması istenmektedir. Öyle görülüyor ki, Müslüman mahallesinde yaşayan Haço çok varlıklı biri değildir. Miras olarak çocuklarına sadece bir ev bırakabilmiştir. Satılması istenen ev şöyle tarif edilmektedir. "*Hasan Çelebi Mahallesinde vaki bir taraftan Saka Kirkor ve bir tarafı Saka oğlu Ero ve bir tarafı Muksi Kirkor iyali Sağo haneleri ve bir tarafı tarik-i am ile mahdud bir kıta menzil…*"[576] Görüldüğü gibi Hasan Çelebi Mahallesinde, bulunan Ermeni ailenin diğer komşuları da Ermeni'dir.

Hasan Çelebi Mahallesi'nde bir başka sokakta ise, oturanların tamamı Müslümandır. Buna göre aynı mahallede satışa konu olan ev günün rayicine göre pahalıca bir evdir. Evin sahibi Siverek'in tanınan ailelerinden olup, komşuları da tanınan hanedan ve zengin kişilerden oluşmaktadır. Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Tüfenkçioğlu Çulha Muhammed bin Eyüp, Siverek eşrafından Kadirzadelerden Mustafa bin Hafız Muhammed Arif'e aşağıda tarif edilen evini 4000 kuruşa satmıştır[577]. Satışa konu olan evin bitişiğindeki diğer evlerin tümü

---

[575]"Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden Hasan bin Kubad nam kimesne Siverek Meclis-i Deavisi'nde ma'kud meclis-i şer'i şerifde Değirmenci Görci veledi Siman nam mahzarında bi tav'ihi ikrar ve takriri kelam edüp, mülkü sahihimde münselik mahalle-i mezbürede Kenise Zokağı'nda vaki… ile mahdud iki sekili bir bir ev damı ve bir mahzen ve bir eyvan ve bir ahur ve bir havluyu müştemil emlak kelemince birinci esas defterinde adedi umumi ile emlakın 609. numrosunda Kenise Zokağı'nın 10. bab rakamında bir bab hane menzili …tarafeynin icab ve kabulü ile 2500 kuruşa Görci'ye bey' ve temlik ve teslim…" S.Ş.S.S.118, No: 807, 5 Safer 1291/24 Mart 1874

[576] S.Ş.S.445, S. 133, No:104, 25 Şaban 1308/5 Nisan 1891

[577] "…mahalle-i mezburede vaki bir taraftan Berber Cımo ve bir taraftan Sarı Sakallı Hacı Muhammed ve bir taraftan merkum Cımo'nun menzilleri bir taraftan tarik-i am ile mahdud fevkani bir meclis ve içinde bir mahzen ve bir eyvan ve tahtani üç göz ahur ve bir matbah ve kademgah ve havluyu müştemil olup, adedi umum-i emlakın 870 numrosunda Küçük Ömer Zokağı'nın …bab numrosunda kıymetı muhamenesi 3250 kuruş olan mukayyed ve muharrer olan bir bab hane menzilimi tarafeynin icab ve kabulü havi…4000 kuruşa Mustafa Efendi'ye bey' ve temlik ve teslim…" S.Ş.S.440, S: 54, No: 511,13 C.Ahir 289/18 Ağustos 1872.

Müslümanlara aittir. Yukarıdaki belgedeki ev Hasan Çelebi Mahallesinde olmasına rağmen komşuları Ermeni idi. Bugün de bilinen ve terzilerin evi olarak meşhur olan "*Küçük Ömer Sokağı*"nda oturanları da böylece öğrenmiş oluyoruz. Bu sokakta evi alan Kadirzade Mustafa Efendi bin Hafız Muhammed Arif, Siverek'in meşhur mahkeme başkatibi Şerif Efendi'nin kardeşidir.

Bir başka belgede Gülabi Bey Mahallesinde, gayrımülim olarak sadece Ohannes'in evinin bir sokakta, Çüngüşlü Köşker Serkis ile Karabit ortaklaşa Mola Ali Hadan bin Hüseyin'in evini 3900 kuruşa satın almışlardır. Burada satılan ev Gülabi Bey Mahallesinde seyrek yerleşmenin olduğu bir alandır. Sokağın bir tarafı boş arsa olarak görülmektedir. Evin bitişik diğer komşuları ise Palu'lu Osman, Ohannes ve Halil-i Kasan haneleridir. Serkis ile Karabit muhtemeldir ki, kendi dindaşları olan Ohannnes'in komşusu olmak istemektedirler. Görüldüğü gibi aynı sokakta din ve etnik birliği olmayan aileler karışık olarak oturmaktadırlar. Satışın ilginç bir tarafı da Müslüman Mahallesinde iki gayrimüslime ev satan kişinin aynı zamanda bir moladır olmasıdır[578]. Müslümanların oturduğu bir sokakta iki Ermeni'nin ev satın almalarına öyle görülüyor ki, mahalleliden veya başka bir taraftan herhangi bir itiraz da gelmemiştir.

Ortaylı ise, mahalle ile aileyi ilişkilendirerek, ailelerden oluşan mahallenin etnik ve dini homojenliğinin önemine ve hukuki duruma dikkat çekmektedir[579]. Osmanlı mahalle sisteminde, mahalleyi idare eden imam, bütün mahalleden sorumludur. Mahalledeki herkes de birbirinden sorumludur ve birbirine kefildir. Bir suç işlendiğinde veya mahalleye avarız vergisi dağıtıldığında ya da mahalleyi ilgilendiren hukuki bir sorun olduğunda, söz gelimi mahallede bir cinayet işlendiğinde bütün mahalle halkı bundan sorumlu tutulmaktadır. Mesela borçlu olarak vefat eden, zimmetinde tahsil ettiği vergi bakayası da kalan Cami-i Kebir'in sabık Muhtarı İbrahim'in karısı Tofo kocasının borcunu vereceğine dair senet verdiği halde borcu ödeyemez. Bunun üzerine mahalle meclisi devreye girerek, mütevaffa muhtarın

[578] "…Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden Mola Ali Haddan bin Hüseyin nam kimesne …Çüngüşlü Köşker Serkis veledi İbrişim ve Karabit'(e) mahalle-i mezburede vaki bir taraftan Balu'lu Osman ve Ohanes haneleri ve bir taraftan Halid-i Haydar ve bir taraftan Halil-i Kasan haneleri ve arasa-i haliye ile mahdud umum-i emlakın 1365. numrosunda Top Yolu mevkiinde 16. bab rakamında iki sekili bir ev damı içinde bir mahzen ve önünde bir sükna ve kademgah ve havluyu müştemil bir hane menzili …merkuman Serkis ile Kerebit nam kimselere 3900 kuruşa bey' ve temlik …" S.Ş.S.440, S: 109, No: 843, 15 Zilkade 1290/4 Ocak 1874.

[579] İlber Ortaylı, *Osmanlı toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001, s.3.

zevcesinin ödeyeceği miktardan arta kalan borcunu mahalle meclisi olarak kendi aralarında tesviye ederek ödeyeceklerini mahkemeye bildirmişlerdir[580].

Hasan Çelebi Mahallesi'nin imamı, muhtarı ve ahalileri mahallelerinde oturan Kulabi Ahmo'nun karısı Rahime ve kızı Zibo'nun "*fahişeliği cihetle mahalleden tardı hususunda*" mahkemeye başvurmuşlar. Mahkemede "*keyfiyetin tebeyyün etmesiyle*" adı geçenlerin "*Siverek'ten tardı lazım gelup*"şeklinde karar vermiştir[581]. Burada mahallede oturanların mahalleye sahip çıkmaları ve gayr-ı ahlaki davranışlarla itham ettikleri kişilerin tard edildikleri görülmektedir. Mahalle imamı, muhtarı ve ahali birlikte aynı konuyu mahkemeye taşımışlardır.

Mahallenin sosyal sorumluğunun bir başka örneği, Gülabi Bey Mahallesi'nde görülür. Çingene olduğu belirtilen Bizar Altun'un mahalle ahalisine şetm (küfür) ve edepsizlik ettiği gerekçesi ile mahalle ahalisi tarafından dilekçe verilmiştir. Mahallede evi olmayıp kiracı olan Bizar'ın muhtar ve imamın marifetiyle mahalleden çıkarılması kararlaştırılmıştır[582].

Mahallede asayişin sağlanması için imam, daha sonraki tarihlerde muhtarın, mahalleye giren çıkanların kayıtlarını tutmaktadır. Mahalleye yeni gelenler mahalleden kendilerine kuvvetli birer kefil bulmaları gerekmekteydi. Mahallede meydana gelecek ahlak dışı davranışların mahalle ahalisince engellenmesi, suçluların bulunmasında ve mahalleden çıkarılmasında mahallelinin ortak sorumluğu bulunmaktadır. Birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu olanların, dolayısıyla aynı din veya kabile ya da etnik gruba mensup olmanın gerekliliği, mahallenin sayılan işlevleri yerine getirmesi açısından önemlidir. 1847 yılında tutulan Siverek Kazası Kefalet Defterinin ilk sayfasındaki mahalle ahalisinin kefalet sözleşmesi bu konuda ilginç ayrıntıları da barındırmaktadır[583].

---

[580] S.Ş.S.441, S: 28, No: 75, 18 Şubat 84/2 Mart 1869.
[581] S.Ş.S.441, S: 5, No: 31, 22 Mayıs 85/3 Haziran 1869.
[582] S.Ş.S.441, S: 6, No: 40, 1 Haziran 1285/13 Haziran 1869.
[583]. Siverek Kazası Kefalet Defteri: "Nefs-i Siverek Kasabasının yerlu ve mütemekkin bilcümle ehl-i İslam'ın nüfuslarının kefalet defteridir.
Camii Kebir Mahallesi;
Siverek kasabası mahalatından ahali ve ihtiyaranı bulunduğumuz Cami-i Kebir Mahallesi'nin imamından bed' ile bi'l-cümle ahali ve sekenesi birbirlerimize kefaleye rabt ve tenmik ederek ezher cihet-i ırz ve edeb ve kâr ü kisbleriyle meşğul olarak ber muceb-i kefalet rızay-ı alinin mugayır-ı hal ve harekette bulunmayacağımız ve tezkerelu ve tezkeresiz mahallemiz ahalisinden olup, ticaret tarikiyle diyar-ı ahere gidüp ve avdet eden ve gerek yabancı bulunarak misafireten zımnında mahallemize gelen ve birde bila ruhsat silah takınan olduğu halde evvel emirde vali-i vilayet ve zabiti memleket tarafına ihbar ve asâkir-i nizamiye-i hazreti şahaneden olupda firar ederek mahallemizden birinin hanesinde ihtifa eyleyen veyahut asker-i şahaneden mahallemiz ahalisinden olarak firaren gelüp

Siverek'te mahallelerin tamamen homojen olmadığı görüldü. Ancak genel olarak benzer etnik veya dini cemaatlerin aynı mahalle içinde yaşadıkları, karışık olarak görülen mahallelerde de benzer cemaatlerin kümeler halinde veya aynı sokakta yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Siverek'teki mahallelerde Müslümanlarla Yahudi ve Hristiyanlar ayrı mahallerde yaşamalarına rağmen, Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin yaşadıkları görülmektedir. Ancak yakından ve dikkatlice bakıldığında Müslümanlarla beraber aynı mahallede yaşayanlar da kendi aralarında belli bir mekânda veya sokakta daha küçük kümeler halinde yaşadıkları görülmektedir. Mesela Hasan Çelebi Mahallesi sınırları içindeki Kilise Mahallesi zamanla mahalle içinde farklı bir mahalle haline gelmiştir. Cami-i Kebir ve Gülabi Bey mahallerinde de gayrimüslimler olmalarına rağmen bunlar da birbirlerine yakın veya aynı sokaklarda oturmaktadırlar.

Siverek'te Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı ayrı mahalleleri olmasına rağmen, mahallelerde ayrı din ve etnikler gruplar aynı sokakta, hatta evleri bitişik olarak iskân olmuşlardır. Nitekim Yahudilerin ibadet amacıyla kullandıkları mabed Müslüman mahallesinde olup, Müslümanların hanelerine bitişiktir[584].

2.10.2. Mahallelerin Şehrin Mekânsal Örgütlenmesindeki Yeri

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten kısa bir süre sonra Siverek'te de tahrirler yapılmış ve şehir ile şehre bağlı nahiye ve köyler sayılmıştır. İlk kayıtlarda Siverek'e bağlı nahiyeler ve köylerin isimleri verilirken, şehirde yani Nefs-i Siverek'teki mahallelerden söz edilmemektedir. 1518 yılında yapılan tahrirde Siverek merkez, yani

---

kendü hanesinde gizlenen veyahud me'zünen sılasına gelenlerin dahi vurudi haber alındığı anda bila tevakkuf ifadesine ibtidar ve o makulelerin cümlemiz ittifakıyla ahz ü girif ile zabit-i memleket canibine teslimine sarf-ı iktidar velhasıl kefilsiz ve meçhul'ul ahval kimesnenin mahallemizde ihtifa edememesine ve emval-i virgü ve mürettebat-ı seniyenin vakt ve zamanıyla tediye ve ifasına ve her bir emr u irade-i seniyye-i hazreti mülükanenin el birliği ve cümlemiz ittifak ve ittihaziyle bi'l-iftihar ber vefk-i dılhah-ı âli-i suret-i hüsn-ü icra ve tesviyesine bezli yaralı efkar edeceğimiz dahi esnay-ı teklifden beynel ahali-i mahalle yad ve tezkariyle rabt-ı kaviyye ve nizama bend ve teşvik olunması ve iş bu şerait-i muharrerane seri mu inhiraf etmeyeceğimiz vareste-i tafsil ve tenmik bulunmuş olmağla bu muahede ile ahali-i mahallemiz birbirlerimize kefelay-ı kaviyeye rabt olunduğumuzu ve bizler dahi hususat-ı meşruk ve şerait-i muharrerenin ile maşaallahu taala daimen ve müstemirren kamilen icra ve hüsn-ü ifasına bezl-i iktidar ve sadakat ederek hilaf-ı harekette bulunmayacağımızı şâmil ve ahali-i mahallemizden birisinin hilaf-ı rızay-ı âli harekâtı vuku'unda kendüsinin ve kefili olan şahsın hakkında terettüb edecek cezanın bila imhal icra olunması cümlemiz niyaz ve istirhamlarımız olduğunu müştemil ala tariki't-taahhüd ve'l-kefale iş bu mahalle şerh verildi.
Bende: İmam-ı Mahalle-i Cami-i Kebir, Bende: Muhtarı Evvel Cami-i Kebir, Bende: Muhtarı Sani Mahalle-i Cami-i Kebir, Bende: ihtiyar Hafız Mahmut, Bende: ihtiyar Süleyman, Bende: ihtiyar Osman, Bende: ihtiyar Zülfikar, Bende: ihtiyar Hacı Mustafa, Bende: ihtiyar Muhammed, Sene 1264" BOA. NFS.d. 2606.1264/1847-48.

[584] S.Ş.S.S.440, S.158, No:1075, 25 C. Evvel 1292/ 29 Haziran 1875.

Nefs-i Siverek'in nüfusu, 76 hanesi Müslüman, 130 hane de gayrimüslim (*Cemaat-ı Eramine*) olmak üzere toplam 206 hane, mücerretlerle beraber Nefs-i Siverek'in nüfusu 1077 kişi olarak hesaplanmıştır. Beş yıl sonra yapılan ikinci tahrirde Siverek'in merkez şehir nüfusu 82 Müslüman hane, 254 gayrımüslim hane ve 17 mücerred ile toplam 336 haneye ve 1697 kişiye çıkmıştır. Görüldüğü gibi şehrin nüfus çok azdır ve büyükçe bir köy görünümündedir. 1530'lu yıllarda Siverek'te gayrimüslimler nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar[585]. Şehir, Müslüman ve Hristiyan Mahallesi olmak üzere ikiye ayrılmış olmalıdır. Bu iki semt veya mahallenin şehrin mekânsal organizasyonu içinde nereye konumlandıklarını ve sınırlarını tam olarak bilemiyoruz. Ancak, Cami-i Kebir'in Artuklular döneminde yapılmış olması, Müslümanların cami etrafında toplanrak, burayı bir Müslüman mahallesi haline getirdikleri görülmektedir. Şehrin eski mahallerinden Hasan Çelebi Mahallesi içinde Ermenilere ait kilisenin olması da buranın ilk Ermeni Cemaatinin oturduğu gayrimüslim mahallesi olduğu fikrini kuvvetlendiriyor. Şehirde Müslüman ve Hıristiyan iki semt ya da iki mahalle oluşumundan sonra, Cami-i Kebir Mahallesi, Ordu Mahallesi ve Hasan Çelebi Cami-i Şerif Mahallesi ile gayrimüslimlerin oturduğu Reaya ya da Kilise Mahallesi oluşmuştur. Gerek arşiv belgelerinden gerekse şeri'ye sicillerindeki kayıtlardan mahalle olarak tespit edilen, bazı referans alanları da belgelerde mahalle olarak geçmektedir. Bunlar, Serap Mahallesi, Koç Baba Mahallesi, Çermik Mahallesi ve Çarşı Mahallesi gibi yerlerdir.

2.10.3. Cami-i Kebir Mahallesi

Kalenin güneydoğusunda, kale ile aynı yüksekliğe ulaşmaya çalışan bir yokuşta yapılan caminin etrafında oluşan Siverek'in muhtemelen ilk Müslüman mahallesidir. İsmini etrafında oluştuğu camiden almaktadır. Söz konusu cami, Osmanlılardan önce, Artuklular döneminde yapılmıştır. Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra yapılan tahrirlerde, Siverek çok az bir nüfusa sahip olup, kaleden inme büyükçe bir köy seviyesinde olduğu görülmektedir. Eski ahalisi olan Ermeniler ile Müslümanlar iki ayrı cemaat olarak muhtemelen iki ayrı semtte oturmaktadırlar. Cami-i Kebir'in şehrin mekânsal organizasyonunda yerini almasıyla, etrafında kümelenmeye başlayan evlerle, Siverek'in ilk mahallesi kurulmuş oldu. Mahallenin sınırlarını tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla beraber, 1000-2000 kişi

[585] İlhan Ekinci, Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu (1518-1523), SDÜ, *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 1999, s.109.

arasındaki nüfus ile şehrin kapladığı mekân çapı herhalde çok fazla değildi. Siverek'te mekânsal yapı son yıllara kadar orijinalliğini korumuş, şehir sınırlarında çok az sıçrama ve genişleme olmuştur. Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerindeki yeni yapıların ve nüfusun çoğalması ve küçük bazı mahallelerin eklenmesine rağmen, şehir bir baştan diğerine 1,5 kilometrelik bir sahayı kaplamaktadır[586]. Cami-i Kebir Mahallesi bu günkü Hüseyin Çeribaşı Camii çevresinden, Cami-i Kebirin kıble tarafına doğru yayılmış olması gerekir. Zaten ticari yol ağında sosyal ve siyasi bir kırılma ve gelişme yaşanmadığından, Siverek'te Osmanlı Hâkimiyetine girdikten Tanzimat dönemine kadar mekânsal yapıda da fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Siverek diğer pek çok Osmanlı şehri[587] gibi, toplumsal yapıdaki hareketsizliğe paralel olarak herhangi bir gelişme göstermemiş, uzun yıllar şehir çok da değişmeyen statik bir sınır içinde kalmıştır. Bu durum Tanzimat dönemine kadar sürmüştür. Bu dönemde devletin merkezileşme politikaları ile taşrada fiziki olarak da görünmeye başlamasıyla, Cami-i Kebir Mahallesinde, şehre yeni yapılar eklenmeye başlanmış ve şehir yeni bir yapılanmayla sıçrama göstermiş, yeni kamusal yapılar şehir organizasyonundaki yerlerini almaya başlamışlardır[588]. Şehre eklenen yeni kamu binaları genellikle Cami-i Kebir Mahallesinin Urfa'ya bakan tarafına yapılmış, Cami-i Kebir mahallesi 1907 yılında yapılan Hükümet Konağına doğru bir gelişim seyri göstermiştir. Mahallenin bu alanında belediye konağı, yerini tam tespit edememekle beraber hastane, hapishane ve hükümet konağının yapılmasıyla beraber, bu yeni ve gösterişli binaların çevresinde şehir eşrafının ve ağaların konakları yer almaya başladı. Günümüze de kullanılmaya devam edilen bu binalardan, hükümet Konağı, Cudi Paşa Hanı ve Konağı, Fettahlıların evi, Osman Paşa Hanı ve diğer konak türü evler hep bu mıntıkada yapılmışlardır. Şehrin kalburüstü ve elit kesimi ya da şehir eşrafı denen kesimi burada toplanmaya başladılar.

2.10.3.1. Nigaroğlu Düzü Sokağı

Nigaroğlu Sokağı ya da Nigâr Düzü, Siverek'te meşhur mahalle arası düzlüklerden bir tanesidir. Namı günümüze kadar gelmiş olan sokak, Cami-i Kebir Mahallesi'nin en önemli referans noktalarından biridir. Muhtemelen burada

[586] Serkan Sınmaz, Hanife Ahsen Özdemir, Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfoloji ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, *Siverek Kenti İçin Bir Değerlendirme, İdeal Kent*, S. 18, Ocak 2016, 8-33, s.26.
[587] Aktüre,109.
[588] Avcı, s.18.

mahallelinin kamusal ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik ticari ve sosyal bazı faaliyetler veya geleneksel eğlenceler yapılmıştır. Burada satılan bir evden yola çıkarak Nigâroğlu Sokağında oturanların gelir durumunu tahmin edebiliriz. Burada satılan evin emlak kalemince kararlaştırılan tahmini değeri 1500 kuruş olmasına rağmen, Siverek Eşrafından Kızılkanatlar'dan Kızılkanat oğlu Çulcu Eyüp karısı Rahime'ye "…*tarik-i has ile mahdud iki sekili ev damı ve bir mahzen ve bir matbah ve havluyu müştemil olup emlak kalemince birinci esas defterinde adedi umumi emlakın 129. numrosunda Nigaroğlu Düzü Zokağı'nın 3. bab numrosundaki evi*" 750 kuruşa satmıştır. Evin müşterisi kendi hanımı olduğu için, evi yarı fiyatına satmış olabilir. Ayrıca bu sokakta da "*tarik-i has*" denilen çıkmaz sokak vardır. Tarik-i has olarak adlandırılan bu çıkmaz sokaklar İslam şehirlerindeki düzensiz sokakların önemli bir özelliğidir.

2.10.3.2. Sulu Cami Sokağı

Cami-i Kebir'de bir sokağın adı Sulu Cami sokağıdır. Aslında Sulu Cami dönem dönem müstakil bir mahalle olarak kayda girmişse de daha çok Cami-i Kebir Mahallesi sınırları içinde bulunduğundan, ayrı bir sokak, bazen de ayrı bir mahalle olarak isimlendirilmiştir. Sulu Cami Sokağı'nda, daha önce Cami-i Kebir sâkini olarak gösterilen Attar İsmail ile adı bir sokağa verilen mahkeme kâtibi Şerif Efendi'nin babası Zübeyir Efendi'nin evleri de bulunmaktadır. Belge sayesinde bu mahalledeki ortalama iyi bir evin müştemilatını da öğrenmiş oluyoruz. Kaplanzadelere ait olan bu evi, Deli Muhammedzadelerden Hüseyin'e satmıştır. Buna göre Sulu Cami Sokağında 4000 kuruşa satılan iki katlı bir evin müştemilatı şöyledir. "*Tahtani bir meclis ve içinde mahzen ve yine önünde mahzen ve bir matbah ve kademgah ve havluyu müştemil bir bab hane menzili*"[589].

2.10.3.3. Acemoğlu Sokak

Acemoğulları Siverek'in eşraf ailelerindendirler. Cami-i Kebir Mahallesi'nde oturmaktadırlar. Zaza Mola Yusuf bin Süleyman daha önce satın aldığı mülk evini Hacı İmamoğlu Mola Mustafa bin Muhammed Şakir'e 5800 kuruşa satmıştır. Siverek o günkü piyasasında pahalıca bir evdir. Acemoğlu Sokak 33. numradaki evin müştemilatı ise, "*fevkani bir çardak altında ahur ve üç sekili ev damı eksesinde mahzen ve kademgah ve havluyu müştemil*" olarak tarif edilmişitir[590].

[589] S.Ş.S.440, S: 93, No: 432, Evail-i R. Evvel 1289/13 Mayıs 1872.
[590] S.Ş.S.440, S: 47, No: 438, 22 R. Ahir 89/29 Haziran 1872.

2.10.3.4. Şerif Efendi Sokağı

Cami-i Kebir Mahallesinden Attar Zülfikar bin Mustafa nam kimesne Celilzade Bezzaz Hacı Muhammed Salih Efendi bin Hacı Hasan'a Şerif Efendi Sokağında 6. numaralı mülk menzili 4000 kuruşa satmıştır[591].

2.10.3.5. Hacı Mustafa Sokağı

Bu sokağa, Siverek'te uzun yıllar Evkaf Muhasebecisi olan Hacı Ali Efendizade (Bucaklı) Hacı Mustafa Efendi'nin ismi verilmiştir. Bu sokak, Cami-i Kebir Mahallesi içinde gayrimüslimlerin oturduğu bir sokaktır. Burada oturanların tamamı gayrimüslim olarak görülüyor. Belgede satışa konu olan evin bitişik komşuları sayılırken bunu anlamak mümkündür. Buna göre, vefat eden Berber Pedros veledi İstavur veledi Melki'nın çocuklarına miras olarak kalan evini çocuklarının mansup vasileri Karaş Barsom veledi Barsom, Sevdalı Oğlu Avanis'e 3500 kuruşa satmıştır. Evin komşuları ve müştemilatı ise şöyledir. "*Bir taraftan Berber Hopo ve bir taraftan ……ve bir taraftan Muksi Eros menzilleri ve bir tarafından tarik-i has ile mahdud bir ev damı ve mahzen ve ekinde bir eyvan ve bir ahur ve bir matbah tahtani bir meclis ve kadamgah ve havluyu müştemil bir bab hane menzil*i."[592] Burada da Siverek'te ortalama müştemilata sahip bir evin planını da görmüş oluyoruz. Cami-i Kebir mahallesindeki bu evlerin bir kısmı (fevkani) iki katlıdır. Eyvanları vardır. Avlu, tuvalet, ahur, ambar ve mutfakları ile birden fazla odaya sahiptirler. Ayrıca geleneksel Müslüman sokaklarında bulunan tarik-i has lara Siverek'te gayrimüslimlerin oturduğu bu sokakta da rastlanmaktadır. Aynı coğrafyada yaşamanın mekâna yansıyan ortak kültür ve yaşam koşullarının bir işareti de Müslümanların aile mahremiyetini gözeterek sokağın kamusal alanı haline getirdikleri çıkmaz sokakların, komşuları Hristiyanlarca da benimsendiğini göstermektedir.

2.10.3.6. Öksüzoğlu Sokağı

Cami-i Kebir'in hangi tarafına düştüğünü tespit edemediğimiz tek katlı ve az müştemilatlı evlerin olduğu bir sokaktır. Bu sokak sakinlerinden Karakeçili Lüfo binti Safer kendisine ait bir evi bizzat kendisi aynı mahallede oturan Hasan bin Halim adlı kişiye 800 kuruşa satmıştır. Burada dikkati çeken nokta mülk sahibi bir kadındır ve kendi mülkünü bizzat kendisi herhangi bir vekile ihtiyaç duymadan satmıştır. Üç göz

[591] S.Ş.S.440, S: 31, No, 297, 9 Muharrem 289/19 Mart 1872.
[592] S.Ş.S.440, S: 51, No:486, Evail-i C. Ahir 1289/10 Ağustos 1872.

ve havlusu olan ev, Cami-i Kebir Mahallesi Öksüzoğlu Sokak 12. numarada kayıtlıdır[593].

Öksüzoğlu Sokağının mahallenin köhne ve fakir sınıfından insanların oturduğu bir yer olduğu anlaşılıyor. Çünkü Cami-i Kebir Mahallesi'nin diğer sokaklarında evler, 5800 kuruş, 4000 kuruş ve 3500 kuruşa satılırken, Öksüzoğlu Sokağında Karakeçili Lüfo evini 800 kuruşa, Erganili Osman ise aynı sokaktaki evini Sekbanbaşı oğlu İbrahim'e 400 kuruşa satmıştır. Cami-i Kebir Mahallesi'nde çok zengin konak sahipleri ile tek göz hane sahipleri belki aynı sokakta değil ama aynı mahallede oturmaktadırlar[594].

2.10.3.7. Kündıroğlu (Kündır İbo) İbrahim Sokağı

Kündır İbrahim Sokağı'nda da Fetttahlılardan İbrahim ve İslam kardeşler Şerif bin Hıdır'dan 1400 kuruşa bir ev satın almışlardır. Evin müştemilatı hakkında bilgi verilmemektedir[595]. Kündır İbo Sokağı 16. kapı numaralı evin satış hüccetinde "*iki sekili bir ev damı ve içinde mahzen ve önünde eyvan ve kademgah ve havluyu müştemil…"*[596] başka bir ev de 1700 kuruşa satılmıştır. Kündır İbo Sokağı'nda orta halli insanların oturduğu anlaşılmaktadır. Öksüzoğlu Sokağı'nda 4000 kuruşa ve Acemoğlu Sokakta ise 5800 kuruşa kadar evler bulunduğuna göre, bu sokakta satılan iki evden birisi 1400 kuruş, diğeri de (bu iki ev de tek katlıdırlar) 1700 kuruşa satılmıştır.

2.11. Hasan Çelebi Cami-i Şerif Mahallesi

Hasan Çelebi Cami-i Şerifi Mahallesi şehrin en eski mahallelerindendir. Kalenin doğusunda, çarşıdan sonraki düzlükte yapılan Hasan Çelebi Camisi'nin etrafında evlerin oluşturduğu bir mahalledir. Siverek'te 1860'larda kadastro çalışması yapılmış, bütün sokaklara isimler verilmiş ve kapılar numaralandırılmıştır. Ancak "*Umum-i Emlâk Kalemi*"nin tutuğu defterlere ulaşamadığımız için, mahallelerin sınırlarını ve emlâk planını tam da olarak tespit edemiyoruz. Bununla beraber, şeri'ye sicillerinde adları geçen sokak isimlerinden ve mülk satış hüccetlerinden mahallenin şehir planındaki yeri hakkında fikir edinmek mümkündür. Belgelerde Hasan Çelebi Camisi'nin civarında dükkânlara rastlanmamktadır. Ancak Çarşı Mahallesinin, bu

[593] S.Ş.S.440, S: 27, No: 251, Evasıt-ı Zilka'de 1288/26 Ocak 1872.
[594] S.Ş.S.440, S. 70, No:605, 15 Zilhicce 89/13 Şubat 1873.
[595] S.Ş.S.440, S: 53, No:489, 6 C. Ahir 1289/11 Ağustos 1872.
[596] S.Ş.S.440, S: 139, No: 983, Avahir-i Recep 91/10 Eylül 1874.

mahalleye bitişik olması, çarşı ile sınırlarının birbirinin içine girdiğini göstermektedir. Ayrıca Kilise veya Reaya Mahallesi de Hasan Çelebi Mahallesi ile sınır veya içi içe bir görünüm arz etmektedir. Bu durumda Hasan Çelebi Mahallesinin sınırları Cami-i Kebir'in kuzeyi ve Çarşı Mahallesi'nin yukarı tarafındadır denebilir. Zaten bugün de caminin etrafında yayılarak gelişen mahalle, hala aynı adı taşımaya devam etmektedir. Hasan Çelebi Mahallesi'nde şehrin eski sakinleri olan Ermenilerin ve diğer Hristiyan cemaatinin evleri ve kiliseleri bulunmaktadır. Siverek'te Yahudilerin mabet olarak kullandıkları büyük bir evin aynı mahallede Müslüman evleri arasında olduğunu görülmektedir[597].

Bu durum şehirdeki sosyal yaşamında ve mahallelerde farklı din ve etnik gruplar arasında çok katı mekânsal ayrılıkların olmadığını göstermektedir. Ancak bu durum, mesela Siverek'teki Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı mahallele rinin olmadığını da göstermez.

Hasan Çelebi Mahallesi'nde düşük gelirli kimselerin oturduğu, basit ve tek katlı toprak evler ile zengin bir aile olan Terzizadelerin büyük konağı bir iki sokak ara ile yan yana durmaktadırlar. Bu mahalledeki Muhammed'i Muro Sokağında 400 kuruşluk bir fakir hane ile 6900 kuruşluk bir konak bulunmaktadır. Bu da mahallede ve sokaklarda sınıfsal bir ayrımın olmadığı görülmektedir. Dini veya etnik cemaat birliği yanında, fakir zengin, ya da rençber ile ağa aynı sokağı kullanabilmektedir.

Bu mahallede iki katlı evlerin yanında tek katlı ve düz damlı evler çoğunluktadır. Evlerin duvarları yüksek olup, sokaklar yüklü bir hayvanın ancak geçebileceği genişliktedir. Çıkmaz ve dar sokaklarla evlerin mahremiyeti ve özel alanı oluşturulmuştur. Evler sokağa açılan küçük kapılarının ardında yüksek duvarlar, geniş bir avlu ve eyvanlarla aile mahremiyetini dışarı ile alakasını kesmektedir. Evlerin arka tarafı birbirine bitişik nizam yapılmışlardır. İki katlı evlerin dışındaki tek katlı evlerin damları düz ve genellikle aynı seviyede olup, birbirine arka cephelerden bitişiktirler. Bir damdan diğerine yürüyerek sokağın tamamı dam üstünden gezilebilir.

2.11.1. Terzi(zade) Osman Sokağı

Siverek'te belediye reisliği de yapmış bir aile olan Terzizadelerin isminin verildiği bu sokağın bozulmamış dokusu günümüze kadar gelebilmiştir. *"Siverek*

[597] S.Ş.S.440, S.158, No:1075, 25 C. Evvel 1292/29 Haziran 1875.

Kasabası mahalatından Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden …Belediye Reisi Terzizade Osman Efendi İbn Mustafa Ağa'nın"[598] adı verilen bu sokakta referans noktası "*Terzilerin Evi*" olarak bilinen konaktır[599]. Aynı sokakta yaşayan Terzizade Osman'ın oğlu Mustafa Ağa da Hasan Çelebi Camisinin vakıflarının mütevellisidir[600].Terzizadeler cami vakfının tevliyetini ellerinde bulundurmaktadırlar. Hasan Çelebi Cami'sinin hatırı sayılır gelire sahip vakıfları vardı.[601] Terzizade Osman Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa bu sokakta Alişer oğlu Abdulgafur bin Hacı Yusuf'dan 2750 kuruşa bir ev satın almıştır[602]. Bu sokak günümüzde de Terzilerin Sokağı olarak bilinmektedir.

2.11.2. Küçük Ömer Sokağı

Hasan Çelebi Mahallesi'nde Terzizadelerin Sokağına bitişik ve "*muteberanı memleket"* olarak tanıtılan, Siverek eski ailelerinin oturduğu bir sokaktır. Tüfenkçioğlu Çulha Muhammed bin Eyüp, Kadirzade Mustafa Efendi bin Hafız Muhammed Arif (Baş Kâtip Şerif Efendi'nin kardeşi) Muraozadelerden Berber Cımo (Cum'a) ve Siverek'in muteber tüccarlarından Sarı Sakallı Hacı Muhammed bu sokakta oturmaktadırlar. Tüfenkçioğullarından Çulha Muhammed, bu sokakta donanımlı güzel bir evini 4000 kuruşa Kadirzade Mustafa Efendi'ye satmıştır. Evin müştemilatı ise şöyle tarif ediliyor, Yukarıda adları sayılan "*muteberanı memleketin*" evleri ile mahdud "*fevkani bir meclis ve içinde bir mahzen ve bir eyvan ve tahtani üç göz ahur ve bir matbah ve kademgah ve havluyu müştemil* "olan bu iki katlı ev 4000 kuruşa satılmıştır[603].

2.11.3. Muhammed Ağa (Muhammed-i Muro) Sokağı

Siverek'in en varlıklı mültezim ve tüccarlarından olan Murozadelerden Muhammed Ağa'nın[604] adı verilen bu sokak da Terzizadelerin Sokağı gibi Hasan

---

[598] S.Ş.S.445, S: 86, No:33, 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890.

[599] Terzilerin evi olarak bilinen bu konak günümüzde Siverek Belediyesi tarafından satın alınarak Belediye Kültür Evi olarak kullanılmaktadır.

[600] S.Ş. S440, S: 173, No:1217, 22 R. Evvel 1293/15 Haziran 1876.

[601] Diyarbekir Ahkâm Defteri 1, s.358, No: 626.

[602] S.Ş.S.440, S: 42, No: 85, 19 R. Evvel 1289/27 Mayıs 1872.

[603] S.Ş.S.440, S: 54, No:511, 13 C. Ahir 289/18 Ağustos 1872.

[604] "1282/1866 senesi tarihinden berü aklına cinnet iras olan…Muhammed Ağa'nın kasaba-i mezburenin seksen (1280./1863) senesi a'şarının mültezimi Acemoğlu Ağa'ya kefaleti cihetinden 70.978 kuruş 22 para ve seksen bir senesi (1281/1864) ağnam rüsumu mültezim …zade Ramazan Ağa'ya kefaleti cihetinden dahi 12.485 kuruş 14 para ki; ceman 83.463 kuruş 36 para canib-i miriye vereceği olup" S.Ş.S.440, S.121 No: 889, 25 Safer 1291/ 13 Nisan 1874.

Çelebi Mahallesinin ağa kesiminin ikamet ettiği ve içinde meşhur konaklar olan bir sokaktır. Burada meşhur Seyfullah Ağa Konağı ile bir hüccette satışa konu olan Fettahlı Elyes'a Ağa'nın konakları ile Küçük Ömerlerin evleri de bulunmaktadır. Elyes'a Ağa'nın konağı 6900 kuruş gibi yüksek bir fiyatla satılmıştır. Konağın içine baktığımızda ortalama bir konağın müştemilatını da görmüş oluruz. Buna göre Muhamemdi Muro Sokağında bir konak "*fevkani bir meclis ve önünde eyvan ve tahtani bir ahur ve bir matbah ve içinde iki mahzen ve yine bir ahur ve selamlık odası ve bir kahve ocağı …ve harem-selamlık dairesi* hane" [605] 6900 kuruşa satılmıştır.

2.11.4. Çerközade Hacı Hafız Ağa Sokağı

Hacı Hafız Ağa, Siverek'in meşhur Kaza İdare Meclisi azası ve şehir eşrafındandır. Çerkeszade lakabı ile de tanınan Hacı Hafız Ağa Siverek'te pek çok şikâyete konu olmuş ve bir dönem Hacı Ali Efendi ile beraber Harput'a sürülmüşlerdir. Çerkeszadeler Siverek'in tanınan hanedanlarındadır. Hacı Hafız Sokağı, Hasan Çelebi Mahallesi'nin çarşıyla birleştiği bir sokaktır. Burada evlerle dükkânların bitişik olduğu görünüyor. Mesela, bu sokakta Fırıncı Uso bin Muhammed'e ait bir dükkân Sofi Ahmet'e 500 kuruşa satılmıştır[606].

Hacı Hafız Ağa Sokağı'nın referans noktası Hacı Ömer Hanı'dır. Hacı Ömer Hanı, Hacı Pınar (çeşmesi)'in hemen yanındadır. Öyle görünüyor ki, burası Hasan Çelebi Mahallesinin sınır noktasıdır. Bu sokakta oturanların Müslüman ahali olduğu bitişik evlerin sahiplerinin kimliğinden anlaşılıyor. Ancak Ermeni Mıgırdıç buradan *"Alişer oğlu Feyzullah bin Hacı Yusuf'tan 3000 kuruşa"* bir ev almıştır[607].

2.11.5. Hacı Ömer Sokağı

Hacı Pınar (Pıyar) mevkiinde Hacı Ömer Camisi'ni yapan ve aynı mevkide Hacı Ömer Hanı'nın sahibi Hacı Ömer'in adının verildiği bir sokaktır. Burası da Siverek'in meşhur ve referans gösterilen mekânlarından birisi olup, içinde belli unsurların gösterildiği bir sokaktır. Hacı Pınar ve çevresindeki "*düz*" Siverek'te mekân tanımlanmasında önemi bir referans noktasıdır. Ayrıca bu tarihlerde Hacı Pınarı

[605] S.Ş.S.440, S: 137, No: 965, 24 C. Ahir 1291/8 Ağustos 1874.
[606] S.Ş.S.440, s.39, No:371,13 R. Evvel 1289/21 Mayıs 1872.
[607] "…bir taraftan Bakkal Hacı Hasan ve bir taraftan Canbaz Muhammed menzilleri ve diğer taraftan tarik-i am ile mahdud iki sekili ev damı eksesi mahzen ve önünde eyvan ve yine bir sekili ev damı eksesi mahzen ve bir ahur ve bir matbah ve bir dehliz ve …ve havluyu müştemil bir bab menzilimi Mıgırdıç'a bey' ve …" S.Ş.S.440, S: 48, No:451, Evail-i C. Evvel 289/11 Temmuz 1872.

yanında Hacı Ömer Hanı yapılmıştır. Hasan Çelebi Mahallesindeki sokaklar içinde şehir planında referans noktası olan ve günümüzde yeri en iyi bilinen sokak burasıdır[608].

2.11.6. Gergerli Sokağı

Bu sokakta referans noktası kilisedir. Hasan Çelebi Mahallesindeki kiliselerden birisi Gergerli Sokak'tadır. Bu kilise'nin bitişiğinde Kör Uso, Kuyumcu Zülfü ve çok fakir olduğu ve varisi de olmadığı için beyt'ul-mal'a kalan terekesinde bıraktığı mal varlığı 100 kuruşluk bir evi olan Hacı Halil de oturmaktadır. Hacı Halil'in varisi olmadığından terekesi Mal Sandığına teslim edilmiştir. Şehrin şimdiye kadar tespit en fakirlerindendir. Suk-ı Sultanida satılan evi de şimdiye kadar bu mahallede tespit edilen en ucuz, tek göz odasından başka herhangi bir müştemilatı olmayan bir evdir[609]. Bu sokaktaki kilise hakkında malumat edinemedik. Ancak mahalledeki Protestan veya Ermeni kiliselerinden birisi olma ihtimali vardır.

2.11.7. Sofi Muhammed Sokağı

Hasan Çelebi Mahallesinde bu sokağa ismi verilen Sofi Muhammed hakkında herhangi bilgi edinememekle beraber, Siverek'te sonu hafız ve halife ile biten çok ev sahibi vardır. Bunlar, muhtemelen mahalle camilerinde görev yapan imam ve diğer görevliler olmalıdırlar. Halife cami imamları için kullanılır bir unvandır. Ancak sofi lakabı bir tasavvufi tarikata bağlı olanlar için kullanıldığına göre Sofi Muhammed bu sokakta oturan şehir ileri gelenlerinden biri olmalıdır. Sofi Muhammed Sokağında oturanlar ise, daha çok gayrimüslim cemaatidir. Bu sokakta oturan Defçi Saro kendisine ait evini Babası Görgö'nün vekaletiyle Berber Eyo'ya satmıştır. Evin satış hüccetinde Sofi Muhammed Sokağındaki evi satan ve alanın gayrimüslim olmaları bu sokakta oturanların gayrimüslim olduğunu gösteriyor. Ayrıca evi satan Saro'nun defçi olduğu belirtiliyor[610]. Defçi Saro'nun mesleğini nerde icra ettiğini bilmiyoruz. Siverek'te eğlence mekânları olup olmadığını da tespit edemedik. Saro Hıristiyan ve Müslüman komşularının düğünlerinde def çalmış olabilir. Ayrıca Defçi Saro'nun evini

608 S.Ş.S.440, S: 141, No: 985, R. Evvel 1292/Mayıs 1872.

609 "Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden …Hacı Halil'in varisi olmadığından Gergerli Zokak'ta bulunan ve bir taraftan Kenise ve bir taraftan Kuyumcu Zülfü ve Kör Uso haneleri ile mahdud bir göz sükna hane mecma-ı nasda nida edilerek 100 kuruşa Diyarbekirli Kirakus'a kalmıştır. Terekesi beyt'ul-Male kalan mütevafanın esmanı ve malı Mal Sandığında hıfz edilmektedir." S.Ş.S.440, S.140, No:984, Avahir-i Recep 1291/2 Eylül 1874.

610 S.Ş.S 440, S: 29, No:289, 8 Muharrem 289/18 Mart 1872.

babası aracılığı 700 kuruşa satması maddi durumunun iyi olmadığını ve bu sokakta oturanların fakir olduğunu göstermektedir. Şeri'ye sicillerinde Sofi lakaplı başka bir sokak da Sofi Ahmet Sokağıdır. Bu sokağın Sofi Muhammed Sokağı ile aynı mekân olup olmadığını tespit edemedik. Ancak Sofi Ahmet Sokağındaki bir evin 2250 kuruşa satılması ve satıcı ile alıcıların Müslüman olması Sofi Ahmet Sokağının Sofi Muhammed Sokağından ayrı bir mekân olduğunu gösteriyor[611]. Sofi Muhammed ve Sofi Ahmet Sokaklarının Hasan Çelebi Mahallesinde nereye düştüğünü ve çevresindeki referans noktalarını tespit edemedik. Ancak halk arasında sözlü tarihle sağlam kalmış bazı evlerden iz sürerek bu sokaklardan bir kısmının yeri tam olarak tespit edilebilir.

2.11.8. Eyo Halfa Sokağı

Eyo Halfa Sokağı da Hasan Çelebi Mahallesi'ndeki Hristiyan ahalinin oturduğu bir sokaktır. Emlak kaleminin sokaklara numara verdiği bu sokakta 5.ve 11. kapı numaralı iki evin sahipleri gayrimüslim oldukları görülmektedir. 11 numaralı evin sahibi Etem oğlu Karabit evini 1200 kuruşa Haço veledi İgob'a satmıştır[612]. 5 numaralı ev ise, Zeri'nin oğlu Serkis veledi Kirkör tarafından 1250 kuruşa adını bu sokağa veren Eyüp Halfa'ya satılmıştır[613].

2.11.9.Mustafa Halife Sokağı

Halife Mustafa Sokağında Ermenilerin oturduğu evler çoğunlukta olmakla beraber, Müslüman ve Hıristiyanların karışık oturduğu bir sokaktır. Hasan Çelebi Mahallesindeki zengin konaklarından birisi de Ermeni Serkis'in bu sokaktaki konağıdır. 12.500 kuruşa satılıp Serkis'in varisleri arasında şer'i miras taksimatına göre paylaşılan konağın müştemilatı zengin bir Ermeni evinin haşmetini de gösteriyor. Buna göre "*tahtani iki sekili ev damı ve ögsesi mahzen …kemer üzerine bir eyvan ve bir matbah ve içinde iki mahzen ve ittisalinde bir bab hane sükna ve bir ahur ve bir dehliz ve kademgah ve fevkani bir meclis…ve hayrat su kuyusunu müştemil…*"[614] bir konaktır. İşin ilginç tarafı aynı sokakta Siverek'in en fakir ailelerinden birinin bu sokakta yaşamışıdır. Çüngüşlü Köşker Bedo veledi Boğos'a bir Müslüman tarafından satılan "bir *ev damı ve bir mahzen ve bir ahur ve havluyu müştemil*" tek katlı bir ahır

[611] S.Ş.S.440, S: 111, No:839, Evail-i Muharrem 1292/10 Şubat 1875.
[612] S.Ş.S.440, S: 32, No:299,13 Muharrem 289/23 Mart 1872.
[613] S.Ş.S.440, S: 43, No:394, 25 R. Evvel 1289/2 Haziran 1872
[614] S.Ş.S.440, S :133, No:942, Evasıt-ı C. Ahir 1291/30 Haziran 1874.

ve anbarı olan ev 100 kuruşa satılmıştır[615]. Bir yanda 12.000 kuruş değerinde büyük bir konak, biraz ötede belki de konağın bir köşesinde 100 kuruş değerinde tek gözlü küçük toprak damlı bir odalık ev. Klasik Osmanlı şehirlerinde mahallelerde sınıf ayırımı olmadığı burada da görülmektedir.

2.11.10. Hafız Salih Sokağı

Bu sokakta Kirkor veledi Varton, Haffaf Kirakos veledi Manuk'a 12 numralı evini 1600 kuruşa satmıştır. Sokak hakkında başka malumat bulunamadı. Ancak evin fiyatının düşük olması, buranın da diğer Hasan Çelebi sokaklarında olduğu gibi muhtemelen düşük gelirli kişilerin ve Ermenilerin oturduğu bir sokak olduğunu gösteriyor. Ancak sokağa adını veren kişinin hafız olması burada Müslüman haneleri olduğunu da göstermektedir[616]. Siverek kadastro çalışmaları sırasında sokaklara genellikle yaşayan Siverek eşrafının ve din adamların ismi verilmiştir. Hafız Salih'in bu sokakta oturduğunun söyleyebiliriz.

2.11.11. Hakverdi Sokağı

Tam olarak yerini tespit edememekle beraber, bu sokakta eski evlerin olduğunu anlıyoruz. Burada daha önce vefat eden Çemkanlı Sino bin Hasan bin Sinan'ın küçük çocuklarına miras olarak kalan "*iki sekili ev damı menzil müruru eyyam ve küruru a'vam ile müşrif harab (olup) tehir olunur ise bi'l-külliye harab ve münhedim olacağından…"* bu evin satılıp parasının idanaye (faiz ile borca) verilerek bu paranın gelirinin çocukların nafakalarına harcanması için suk-ı sultanide nida ve satışa arz olunmuş ve 800 kuruşa satılmıştır[617]. Başka bir belgede buradaki evlerden birisinin müştemilatı şöyle verilmiştir. Evin, "*bir meclis, bir ev damı, mahzen, matbah, dehliz ve kademgah*" bölümleri vardır. 1200 kuruşa satılmıştır.[618] Bu mahallede bulunan Köse Eyüp Sokağı'nda, ise, "*bir çardak ve iki ahur ve iki göz ev damı ve dehliz ve kademgah ve havluyu müştemil menzili 2800 kuruşa" satılmıştır*[619].

2.11.12. Milletvekili Sokağı

Tanzimat'tan sonra devletin şehirlerde kamu binaları ile görünmeye başlamasının bir başka şekli de taşrada yerel meclislerde halkın temsil edilmeye

[615] S.Ş.S.440, S: 110, No:841, 22 Zilkade 1290/11 Ocak 1874.
[616] S.Ş.S.440, S: 44, No:384, 19 R. Evvel 1289/27 Mayıs 1872.
[617] S.Ş.S.440, S :84 No:735, 26 R. Ahir. 1290/24 Haziran 1873.
[618] S.Ş.S.440, S: 43, No:429, 20 R. Ahir 1289/28 Mayıs 1872.
[619] S.Ş.S.440, S: 31, No:301, 18 Muharrem 8129/28 Mart 1872.

başlanmasıyla bunun mekâna yansımasına en güzel örnek Hasan Çelebi Mahallesindeki Milletvekili Sokağıdır[620]. Milletvekili kelimesinin çok erken bir tarihte (1872) kullanılması bir yana, toplumsal yapıdaki siyasi ve sosyal değişmelerin bir taşra şehrinin sokaklarına nasıl yansıdığı görülmektedir. Burası muhtemelen Ermeni cemaatinin yerel meclislerdeki bir temsilcisinin oturduğu bir sokaktır. Osmanlı Millet sisteminde gayrimüslim cemaatleri Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanlarından sonra taşradaki yerel meclislerde temsil edilmeye başlandılar. Bu cemaatlerin Kaza İdare, belediye ve diğer meclislerdeki temsilcilerine "*Milletvekili*" denmesi de ilginç bir kavramlaştırmadır. Bu sokakta oturanlardan birisi de Ermeni cemaatinin saygın üyelerinden olan Maksi Nevres'tir. Maksi Nevres şehirdeki meclislerden birisinde Hıristiyan cemaatlerden birisinin temsilcisi olmalıdır. Milletvekili ismi buna izafeten verilmiş olabilir.

2.11.13. Telgrafhane Sokağı

Tanzimat'la beraber iletişimde yeni bir dönemin başlangıcı olan telgrafın tüm Anadolu'ya kısa bir sürede yayılmasının Siverek'te yansıması, adının bir sokağa verilmesi şeklinde görülmektedir. Telgrafın artık sokağın hayatına girdiğini göstermesi açısından ilginçtir. Muhtemelen sokaklara isim ve numaralar verilirken telgrafhane olarak kullanılan bina bu sokakta idi. Burada Hafız Halil Hacı Kalçan oğlu Mola Osman'a bir evini 1875 kuruşa satmıştır[621].

2.11.14. Kuyumcular ve Eczane Sokakları

Meslek isimlerinin verildiği iki sokak da Kuyumcular ve Eczane sokaklarıdır. Kuyumcular Sokağında haneler ile dükkânların aynı sokakta olduğu görülmektedir. Eczane Sokağında 12. numarada Aynacı Vartanik'in damı (evi) basmacı ve berber dükkânı bitişik görülmektedir. Hasan Çelebi Mahallesi'nin çarşı ile karıştığı sokaklardan birisidir[622].

---

[620] "Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden Talakçi oğlu Pedros veledi Boğos nam kimesne kasaba-i mezbure meclis-i deavisinde makud meclis-i şer'i şerifde Muksi Nevris veledi Avadis'in mülkünde olup mahalle-i mezbürede Milletvekili Zokağı'nda …20.numrolu bir bab hane menzili Muksi Nevris'e bin beş yüz kuruşa bey' ve teslim…" S.Ş.S.440, S.31, No:301, 18 Muharrem 1289/28Mart 1872.
[621] S.Ş.S.440, S.149, No:1022, Safer 1292/Mart 1875.
[622] S.Ş.S.440, S.133, No:940, Evasıt-ı C. Ahir 1291/30 Haziran 1874.

2.12. Gülabi Bey Cami-i Şerifi (Ordu) Mahallesi

Bir mahallenin zaman içinde semte dönüşerek ismini yeni bir mahalleye bırakmasını Gülabi Bey ve Ordu Mahallesi örneklerinde görmek mümkün. Ordu mahallesi Siverek'in Cami-i kebir Mahallesinden sonra en eski mahallesidir. Ayrıca şehir planında, Cami-i Kebir ve Hasan Çelebi mahallelerinden ayrı ve kale referans alındığında, kalenin diğer tarafında, kuzeybatısında yer almaktadır. Muhtemelen orduya bağlı birliklerin konumlandığı alandan adını alan bu bölge, Ordu Mahallesi olarak anılmıştır. Daha sonra evlerin Gülabi Bey Camisi etrafında çoğalması ile 1800'lu yılların başında Ordu Mahallesi artık idari bir birim olan mahalle olmaktan çıkmış, onun yerini Gülabi Bey Cami-i Şerifi Mahallesi almıştır. Ordu ismi, eski alışkanlıkla mahalle, hatta günümüze kadar semt olarak anılmaya devam etmiştir. Nitekim 1835 yılında Siverek'te[623] yapılan nüfus sayımında şehirdeki sayımı yapılan mahalleler içinde artık Ordu Mahallesi yoktur. Onun yerine Gülabi Bey Cami-i Şerifi Mahallesi yer almaktadır. Ancak gerek şeri'ye sicillerinde gerekse diğer Osmanlı arşiv belgelerinde Ordu Mahallesi isminin bir müddet daha devam ettiği, hatta bazen muhtarının adının bile verildiğini görmekteyiz. Bu ya ordu isminin ahalinin genel hafızasından uzun zaman silinmediği için Gülabi Bey Mahallesine alışkanlıkla Ordu Mahallesi denmesinden ve herkesin böyle algılamasından ya da dönem dönem semt içinde bazı bölgelerin yeniden Ordu Mahallesi ismiyle mahalleye dönüşmesinden kaynaklanıyor olabilir[624].

1848 yılında Siverek'te yapılan bir başka nüfus sayımında bu sefer Ordu ismi Gülabi Bey Mahallesi ismi ile beraber tek mahalle olarak yazılacaktır. "*Nefs-i Siverek kasabasında sakin müste'cir ve kışlakçı ehl-İslam'ın sin ve eşkal ve nüfus defteridir*" başlığı altında mahallenin adı "*Mahalle-i Cami-i Gülabi Bey ve Ordu"*[625] olarak geçmektedir. Aslında İslam ve Osmanlı şehirlerinde mahalle genellikle ya bir zaviye veya daha çok bir mescit ve caminin etrafında evlerin çoğalmasıyla meydana gelmektedir. Zaten Siverek'te Ordu Mahallesi hariç, diğer bütün mahallelerr, etrafında oluştukları cami ve kilise isimlerini almışlardır. Cami-i Kebir, Hasan Çelebi, Hüseyin Çeribaşı Mahalleleri birer cami çevresinde oluşmuşlar ve o caminin ismini almışlardır.

---

[623] BOA, NFS.d.2700,1251, s.58.

[624] "…Çalınan iki aded inek hükümet tarafından hırsızlardan alınmış ve emaneten sahibi zuhur edinceye değin Ordu Mahallesi Muhtarı Hamza Eyüb'e teslim olunmuşdur." S.Ş.S.441, S: 38, No: 66, 26 Ağustos 86/7 Eylül 1870.

[625] BOA, NFS.d.. 2704 ,1261, s.3.

Kenise Mahallesi de adından da anlaşılacağı gibi, Hasan Çelebi Mahallesi sınırları içinde bir kilisenin etrafında oluşan Ermeni Cemaati'nin oluşturduğu bir mahalledir. Bunun tek istisnası Siverek'te Gülabi Bey Camisi idi. Gülabi Bey eski bir cami olmasına rağmen, içinde bulunduğu mahalle ordu mahallesi olarak adlandırılmaktaydı.

1161/1748 yılında Gülabi Bey Cami-i tanıtılırken Ordu Mahallesi içinde Gülabi Bey Cami-i Şerifi olarak tanıtılmaktaydı.[626] Gülabi Bey Cami-i Mahallesi, daha sonra kısaca Gülabi Bey Mahallesi olarak anılacaktır. Siverek Gülabi Bey Mahallesi tarif edilirken günümüzde bile "*ordu tarafı*" denmeye devam edilmektir. Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir'in karşı tarafı ve kalenin kuzey ve batı tarafı ordu olarak adlandırılmaktadır. Nitekim mahalle olarak ismini Gülabi Bey Camisine veren "*Ordu*" ismini şeri'ye sicillerinde sıklıkla görebiliriz insanlar kendilerini uzun yıllar "*Ordulu*" olarak tanıtmışladır. Burada bir mahalleye aidiyet duygusunun halkın belleğindeki devamlılık sürecini net olarak görebiliriz.[627]

2.12.1.Gülabi Bey Cami-i Sokağı

Gülabi Bey Camisi Sokağı kalenin tam kuzeyinde caminin yanındaki sokaktır. Buradaki evlerin Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir'den daha seyrek olduğu ve sokakların daha geniş olduğu bazı evlerin satış hüccetlerinden anlaşılabilir. Bu sokakta satılan bir evin tek katlı olmasına rağmen çok geniş olduğu anlaşılıyor. 1540 numaralı ev "*tahtani bir meclis ve içinde bir mahzen ve yine iki sekili bir ev damı ve sekisinde bir mahzen ve yine bir sükna, sekisinde bir mahzen dört göz ahur ve iki… damı ve bir eyvan ve bir matbah ve içinde bir kiler ve iki kadem gah ve bi'ri ma ve havluyu müştemil*"dir. Görüldüğü epey bölümleri olan tek katlı bir konak büyüklüğündedir. 6000 kuruşa satılmıştır. Ortalama bir evin 1500-2000 kuruş olduğu Siverek'te 6000 kuruşluk bir evin hayli büyük ve sahibinin de zengin olması gerekir. Evin sahibi Ali Razi Bin Muhammed olup evi iki yıl önce Kör Muhammed Zade Hacı Mustafa bin Mola Hasan'a satmıştır[628]. Evi satan da alan da Müslüman kişilerdir.

---

[626] "Siverek kasabaında vaki mütevaffa Çeribaşı Cami-i şerifi vakfının mütevellisi Sarı Ali ve Kasaba-i Mezbur mahalatından Ordu Mahallesinde Gülabi Bey Cami-i vakfı mütevellisi Tahir ve Hasan Çelebi Cami-i vakfı mütevellisi Haydaroğlu Hasan ve Cami-i Kebir vakfı mütevellisi Mustafa nam kimesneler…" Diyarbekir ahkam defterleri 1, s.358 no 626, Evail-i C. Ahir 1161/Mart 1748

[627] Mesela "Ordulu Gafur Ağa" "Ordulu Alo ve Ordu Mahalleli Halid b i n Davud" S.Ş.S.441, S.52 No. 47,1287/1870.

[628] S.Ş.S.440, S: 41, No: 377, 14 R. Evvel 289/22 Mayıs 1872.

2.12.2.Çermik Caddesi Sokağı

Ordu Mahallesi'nin yönü Siverek'in kuzeyine düşen ve Siverek ile sınır olan Çermik kasabasına doğru gelişmiştir. Gerek Ordu Mahallesi gerekse Gülabi Mahallesi'nde referans noktalarından en önemlisi Çermik yoludur. Bu yola göre herhangi bir mevkiin şehir mekân organizasyonundaki yeri saptanmaktadır. Nitekim Gülabi Bey Mahallesinin kuzey tarafı "*Çermik'e giden top yolu ile Babviran Yolu mevkiinde vaki üç bin doksan altı numrolu bir kıt'a şire bağımı*"[629] şeklinde tarif edilmektedir. Çermik Yolu Sokağı Gülabi Bey Mahallesi'nin bağlarla buluştuğu bir mekandır. Bu sokaktan sonra bağlar başlamaktadır. Buradaki evler cami etrafındakiler hariç daha basit ve ucuz evlerdir. Tek katlı taş duvar ve toprak damlıdırlar. Bu sokakta satılan evlerden bir tanesinin fiyatı 1800 kuruş, bir başkasının da 875 kuruştur. Evlerin sahipleri ve alıcıları da Müslümandırlar[630]. Şehrin orta halli sakinleri burada oturmaktadır. Mesela bu sokakta oturanlardan birkaç kişiye bakacak olursak; Topal Fatma oğlu Ahmet Efendi, Zabtiye Hacı Süleyman bin Mustafa, Esmer oğlu Abdullah, Kasap Hasan oğlu Hüseyin[631].

2.12.3.Yeni Cami (Haliliye) Sokağı

Kale Boğazından Gülabi Bey Camisi'ne doğru giderken boğazın hemen çıkışında sol taraftaki cami Haliliye Camisi'dir. Çerkozadelerden Hacı Hafız Ali bin Muhammed bin Abdullah Ağa burayı "*müceddeden*" yeniden inşa ve bina etmiştir. Cami yeniden yapıldığı için bir müddet bu camiye Yeni Cami denmiştir[632]. Şehirde koordinatları belli olan birkaç sokaktan biridir. Gülabi Bey Camisi ile kale arasındaki sokaktır. Buradaki evlerin ve sakinlerinin durumuna bakacak olursak;

Çermik Sokağı'nda da daha önce bir ev alan Kör Muhammedzade Hacı Mustafa bin Molla Hasan bu sokakta yine Ali Zari bin Muhammed'e bir ev satmıştır. Hacı Mustafa ile Ali Zari'nin emlak tüccarı olma ihtimalleri vardır. Ayrı sokaklarda birbirlerinden ev alıp satmaktadırlar. Satış hüccetinde, "*Fevkani bir meclis ve bir ziri zemin ve tahtani bir sekili ev damı ve eksesinde bir mahzen ve bir matbah ve bir dehliz ve kademgah ve havluyu müştemil bir bab menzil*" olarak tarif edilen evin tahmini fiyatı 3000 kuruş iken, Ali Zari bu evi 1000 kuruşa satın almıştır. Siverek evlerinin

[629] S.Ş.S. 440, S: 28, No: 270, Avahir-i Zilhicce 1288/1 Mart 1872.
[630] S.Ş.S.440, S: .6, No:505, Evail-i R. Ahir 1289/17 Haziran 1872.
[631] S.Ş.S.440, S: 43, No:401, Evail-i Zilhicce 1289/8 Şubat 1873.
[632] S.Ş.S.445, S: 133, No:231, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

genel planına göre tek katlı evler "*tahtani* "olarak vasıflandırılırken, üstte bir oda veya yerli tabirle bir köşk olan evler "fevkani" yani iki katlıdırlar. Her evde sokağa açılan bir havlu vardır. Alt katt ziri zemin veya bodrum ve mahzen genellikle hayvan yemlerini ve zahireyi depolamak için kullanılırken, havlunun sonunda dış kapıya yakın bir köşesinde bir kademgah yani tuvalet bulunmaktadır. Yeni cami sokağında böyle bir ev 1000 kuruşa satılmıştır[633]. Bu sokaktaki komşular ve alıcı ile satıcılar Müslümandır. Yeni (Haliliye) Cami Sokağında bir başka ev ise 3000 kuruşa satılmıştır. Evi Hacı Eyüp bin Bekir, Karaçullu Cırık Ali bin İsmail'e satmıştır[634].

2.12.4. Kışla-yı Hümayun Caddesi Sokağı

Siverek'te kışlanın bulunduğu mevkiye giden cadde veya sokak ismidir. Siverek Kışlası, Çermik'e giden yol tarafında, şehir dışında, mahalledeki evler ile bağlar arasında bir mevkide idi. Buraya daha sonra Kışla Mahallesi ismi verilecektir. Burası kışla ismi ile Siverek'te şehre eklenen bir mahalledir. Burada oturanlar şehrin nispeten fakir ve köylerden şehre yerleşen ailelerdir. Evler de o nispette ucuzdur. Nitekim emlak kaleminin verdiği tahmini kıymeti 1250 kuruş olan bir ev daha sonra komisyonun yerinde keşf ile kıymeti 750 kuruşa indirilmiş, daha sonra adı geçen ev 400 kuruşa satılmıştır[635]. Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir mahallelerindeki evlerle kıyaslayınca buradaki evlerin kıymetinin çok düşük olduğu görülecektir.

2.12.5. İnce Arap Kuyusu Sokağı

Gülabi Bey Mahallesi kalenin kuzeyinde ve yoğunluklu olarak Gülabi Bey Cami-i çevresinde oluşmuştur. Burada şehir mekânı oluşturulurken en çok dikkat edilen husus su kaynaklarına yakın olmaktı. Öyle görülüyor ki, bu mahallede, kale eteklerinde ve kaleye yakın mevkiler hariç su kaynakları çok azdır. Bu yüzden Gülabi Bey yakınlarındaki Kanlı Kuyu'dan başka Gülabi Bey Kuyusu[636], İnce Arap Kuyusu, Berberler Kuyusu gibi daha pek çok hayrat kuyu bulunmaktadır. Bu kuyular o kadar hayati öneme sahiptirler ki, onların adı sokaklara verilmiştir. Gülabi Mahallesi'nde Gülabi Bey Kuyusu Sokağı ve İnce Arap Kuyusu Sokağı[637] isminde iki sokak

[633] S.Ş.S. 440, S: 42, No:380, 14. R. Evvel 1289/22 Mayıs 1872.
[634] S.Ş.S. 440, S: 43, No:393, 20 R. Evvel 1289/28 Mayıs 1872.
[635] S.Ş.S. 440, S: 46, No:436, 22 R. Ahir 1289-/29 Haziran 1872.
[636] S.Ş.S.440, S: 81, No:753, Evasıt-ı R. Evvel 1290/13 Mayıs 1873.
[637] S.Ş.S.440, S: 63, No: 541, 12 Şevval 1289/13 Aralık 1872.

bulunmaktadır. Bu durum suyun mekân oluşumundaki değerini göstermektedir. Nitekim pek çok vasiyetnamede "*kuyu hafr*"[638] edilmesi vasiyet edilmiştir.

2.12.6.İbrahim Konkanlı Sokağı

Gülabi Bey Mahallesinin en sonunda ve evlerin seyrekleştiği, muhtemelen mahallenin bağlarla buluştuğu bir sokaktır. Çünkü burada satılan bir evin üç tarafı yol olarak görünmektedir. Etrafında sadece Hacı Salih'in hanesi vardır. Bu belgeden emlak fiyatlarının nasıl tespit edildiğini de öğreniyoruz. Emlak kalemi kadastro çalışması yaparken taşınmaz mülklerin kıymetini de takdir etmektedir. Genellikle piyasa fiyatı ile emlak kaleminin biçtiği değer birbirine uymamaktadır. Emlak kaleminin verdiği kıymet piyasa değerinin üstündedir. Nitekim bu satışta da Emlak Kalemi satışa konu olan eve önce 750 kuruş takdir etmiş, daha sonra komisyon azaları yerinde keşif yaparak evin değerini bu sefer 500 kuruş olarak takdir etmişler. Ancak ev piyasada 350 kuruşa Ahmed'in oğlu Bozo'ya satılmıştır. Bir sekili ve bir odalı ev damı ile bir havlusu olan bu ev Siverek'in en kenar ve ucuz evlerindendir. Etrafı henüz boştur. Sadece eve bitişik bir komşu vardır[639].

2.12.7. Hacı Bekir Caddesi Sokağı

"*Hücre nişin ve Tarik-i Âliye-i Nakşibendi'ye hulefasından*"[640] olan Hacı Bekir'in adının verildiği bu sokak, Gülabi Bey Mahallesi'nin canlı sokaklarından biridir. Burada zengin ve orta halli aileler beraber aynı sokakta oturmaktadırlar. Bu sokakta bir evin değeri 5000 kuruş iken, bir başka ev 1800 kuruşa satılmıştır. Köyden şehre gelenlerin yerleştiği bir sokak olduğu anlaşılıyor. Çünkü evi alan Kebenderis Karyesi ahalisinden Tahir in Ali'dir. Aldığı evin komşuları ise, Şeyh Bekir oğlu Ahmet, Karahanlı Molla İbrahim ve Deli Haman Oğlu Şeyho'dur[641]. Hacı Bekir Caddesinin bir de sokağı olması ilginç. Herhalde ana yol olan caddeye dahil olan bir sokaktır. Bu sokakta ayrıca Kör'ın Oğlu Ahmet bin Muhammed, Camcı Kafur bin Mustafa, Kekez Molla Süleyman gibi şehrin orta halli insanları oturmaktadır.

---

[638] Hacı Muhammed Salih Efendi bin Hacı Hasan'ın vasiyeti: Malının üçte birinden yapılması gereken ıskat-ı salat kefaret-i savm ve yemin ve nüzürat için devir yapıldıktan sonra "*baki her ne fazla var ise vasi-i muhtarım re'yiyle kasaba-i mezburede münasib mahalde fukara u zuafaya ehem u elzem olan su kuyusu hafr oluna ve fazla kalur ise, kaldığı halde yine su kuyusuna sarf oluna deyi vasiyet*" etmiştir. S.Ş.S.440, S: 89, No: 715 Evail-i C. Evvel 1290/6 Mart 1873.
[639] S.Ş.S.440, S: 67, No: 578, 14 Zilkade 1289/13 Ocak 1873.
[640] S.Ş.S.440, S: 86, No: 730, 27 R. Ahir 1290/24 Haziran 1873.
[641] S.Ş.S.440, S: 83, No: 740, Evail-i R. Ahir 1290/7 Haziran 1873.

2.13. Kilise Mahallesi

Mevcut şeri'ye sicilleri ve ulaşılabilen arşiv belgelerinden, Siverek'te Çarşı Mahallesi ile Hasan Çelebi Mahallesi sınırları içinde Ermeni Kilisesi daha sonra bir Protestan kilisesi ve Yahudilerin mabed olarak kullandıkları bir ev tespit edilmiştir. Gerek Ermeniler gerekse Protestan cemaati kiliselerinin onarımı ve genişletilmesi için hükümete başvurmuşlar ve Tanzimat prensipleri uyarınca kendilerine belli şartlar dâhilinde müsaade edilmiştir[642]. Müslümanlar mahallelerin oluşumunda camileri ana merkez olarak kullandıkları gibi Siverek'teki Hristiyanlar da kendilerine ait kiliseler çevresinde mahallerini oluşturmuşlardır. Siverek'teki kiliselerden birisinin Gerger Sokakta olduğunu bilmekle beraber, bu kilisenin şehir planında tam olarak hangi noktaya düştüğünü tespit edemedik. Muhtemelen Hasan Çelebi Camisi, Reaya(Ermeniyan) Mahallesinin yukarısında yapılmaya başlandıktan sonra Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı mahallede beraber yaşamaya devam etmekle beraber, yakın sınırlar içinde Ermeniler ayrı bir küme oluşturmuşlar ve böylece aynı sınırlar ve mekân içinde iki mahalle doğmuştur. Müslümanlar, bazı gayrimüslim sokakları ve evleri olmakla beraber çoğunluk olarak Hasan Çelebi Cami-i Mahallesinde, Hristiyanlar da Kilise Mahallesinde kümelenmişlerdir.

Siverek'teki gayrimüslimler genellikle Kenise (Kilise) mahallesinde oturmakla beraber, buradaki farklı Hristiyan cemaatleri ve Yahudilerin ayrı sokaklarda veya mahalle kümelerinde oturdukları anlaşılmaktadır. Bu yüzden şer'iye sicillerinde oturdukları yer müstakil bir mahalle olmamasına rağmen, buralar sakinlerinin adıyla bir mahalle gibi tanıtılmaktadır. Bir sokak veya bir mahallenin birkaç evinden oluşan bir kümeye "*Süryani Kadim Milleti*" veya "*Ermeniyan Mahallesi*" isimleri verilebilmiştir[643]. Aslında buralar bilinen müstakil mahalleler olmayıp, birkaç sokak veya evden oluşan ayni dini cemaatin oluşturduğu mesken topluluğudur.

2.13.1. Meyhaneci Sokağı

Meyhaneci isminin bu sokağa neden verildiği tespit edilmemekle beraber, burada bir meyhane olmakla beraber, meyhane işleten bir kişinin ismi de oturduğu sokağa verilmiş olabilir. Daha önce burada bir meyhane bulunma ihtimali de vardır.

---

[642] BOA.DH.MKT. 1330/8, 9 R. Evvel 1297/Şubat 1880.

[643] Siverek kasabasından Ermeniyan Mahallesinden Bersom veledi İgob Hasan Çelebi Mahallesinden Süleyman bin Hasan arasında Barsom'un ölen bargiri davası, S.Ş.S.443, No: 11, 23 C. Ahir 1268/14 Nisan 1852.

Bu dönemde Siverek'te meyhane olup olmadığını tespit edemedik. Ancak Hasan Çelebi Mahallesindeki bu sokakta Ermeni Cemaati'nin konutlarının olduğunu, evlerin satış hüccetlerinden anlıyoruz. Evlerin müştemilatı hakkında bilgi olmamakla beraber, Ermeni Abacı Keyö veledi Kirakos evini Zeri'nin oğlu Avanis'e 2500 kuruşa sattığını görüyoruz[644]. Siverek'te ortalama bir evin fiyatı da bu civardadır. Orta halli ailelerin oturduğu Meyhaneci Sokağı'nda sadece aile konutları mı vardı, işyerlerine yakın mı idi bilemiyoruz. Ancak zaten Hasan Çelebi Mahallesi çarşı sınırları ile iç içe geçmiş bir mekânda yayıldığı için burada bazı dükkânların olması da muhtemeldir.

2.14. Serap Mahallesi

Gülabi Bey Mahallesi'nden Hacı Hüseyin bin Yusuf'un terekesinden bir miktar nakit para, küçük olan çocukları için Eytam Sandığına bırakılmıştır. Gülabi Bey Mahallesinden Hasanzade Yusuf, Hasan ve Hüseyin bin Hafız Ömer adlı kişiler ortaklaşa bu parayı beş yıllığına faizle almışlar ve aldıkları meblağın teminatı olarak da bir bahçeyi Eytam Sandığına rehin vermişlerdir. İşte bu bahçe tanıtılırken, referans noktası olarak Siverek'te herkesin bildiği ve günümüze kadar gelen bir çeşmenin civarı gösterilmektedir. "*Meblağ-ı mezburun mukabelesinde bir bab menzil ile Serap Mahallesinden Serap Bahçesinde bir kıta bahçe*" teminat olarak verilmiştir. Serap Mahallesi kalenin güney eteğindeki Yer Altı Hamamı'nın yakınında bulunan ve bahçelere bakan bir yerdedir. Sicil kâtipleri burayı halkın kullandığı şekliyle "*Serap Mahallesi*" olarak adlandırmıştır. 1914 yılına kadar Serap Çeşmesinin güneyinde herhangi bir yerleşin ve konut bulunmamaktadır. Çeşme ile kale arasındaki mıntıkada Yer (altı) Hamamı ve muhtemelen etrafında seyrek de olsa bir kısım evler vardır. Buraya Serap Mahallesi denmiştir[645].

2.15. Koç Baba Mahallesi

Koçali (Koç Ali) Baba, Siverek'te Kanlı Kuyu civarında eskilerin Has Bahçe dedikleri mevkide bu adla anılan bir türbedir. Koçali Baba Türbesi olarak meşhur olmuştur. Koçali Baba türbesi Kanlı Kuyu ile çarşının arasında, muhtemelen Kanlı Kuyu etrafında oluşan bahçelerin (Has bahçe) olduğu yerdeki mezarlık içindedir. Bugün geçmişteki yerinden yol dolaysıyla biraz ilerde bir noktaya taşınmıştır. Koçali Babanın bölgenin Müslümanlar tarafından fethedildiği sırada burada şehit olduğuna

[644] S.Ş.S.440, S: 117, No:812, 24 Muharrem 1291/13 Mart 1874.
[645] S.Ş.S.445, S: 132, No: 102, 21 Şaban 1308/1 Nisan 1891.

inanılmakta ve ahali tarafından büyük hürmet gösterilerek ziyaret edilmektedir. Bu türbenin de çevresindeki yerleşmeler için bir referans noktası olduğu ve bulunduğu mekânın mahalle olarak anıldığı görülmektedir. Aslında burası Gülabi Bey Mahallesi ile Hasan Çelebi Mahallesi arasında kalmış ve daha sonra müstakil bir mahalle olamamıştır. Siverek Şer'iye Sicillerinde bir tereke kaydında vefat eden kişinin Koçbaba Mahallesinde sakin olduğu bildirilmektedir[646].

2.16. Çarşı Mahallesi

Siverek Çarşısı klasik Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, aile konutlarının oluşturduğu mahallelerden ayrı bir mekânda yayılmıştır. Ancak çarşı ve diğer ticari mekânlar Siverek'te mahallelerden ve aile konutlarından izole edilmemişlerdir. En azından araştırma döneminde böyledir. Daha önceki tarihlerde çarşıda dükkânlarla bitişik aynı sokakta evlerin olup olmadığını tespit edememekle beraber, araştırma döneminde Siverek Çarşısında dükkânlarla bitişik veya dükkânların üstünde bazı evlere rastlanmaktadır. Bu anlamda çarşıda ailelerin konutlarının bulunması ve bazı ailelerin çarşıda evlerinin olması buranın da zaman zaman mahalle olarak algılamasına neden olmuş olabilir. Siverek Kuyumcular Çarşısı'nda Kara Memişzade Mola İsmail'in evi ile bir demirci dükkânı bitişiktir. Yine Çobanzade Hacı Zülfü Ağa'nın hanesi ile bir nalbant dükkânı yan yanadır[647]. Siverek Çarşısında konutların çarşıda ya da dükkanlarla "*mahdut*" çevrili olduğu bir başka belgede yine Kuyumcular Sokağında Keşiş Boğdos'un dükkânı tarif edilirken "*bir taraftan Boğdos Keşiş dükkânı ve bir taraftan Ayineci oğlu Vartanik'in damı …ile mahdud Eczacı Zokağı 12.nci numroda bir bab basmacı dükkânı…*"[648] şeklinde Ayineci Vartanik'in damı (evi) ile Bodos Keşişin dükkânın ve basmacı dükkânları aynı sokakta bulunmaktadır. Bu yıllarda Çarşı mevkii bu şekilde ailelerin meskenlerini de içine alan ticari alan ve konutların beraber bulunduğu bir çeşit mahalle olmaya başladığı görülmektedir. Bazı belgelerde buradan "*çarşı mevki-i mahallesi* "olarak bahsedilmektedir[649].

---

[646] "Siverek Kasabası mahallâtından Koçbaba Mahallesinde sâkin iken bundan akdem bi-emri'l-lâhi Te'âlâ vefât eden Merkebçi Abdülganî bin Molla Hasan bin İbrahim…"; S.Ş.S.444, No: 914, Evail-i Recep 1290/25 Ağustos 1873.

[647] S.Ş.S.440, S: 121, No: 889, 25 Safer 1291/13 Nisan 1874.

[648] S.Ş.S.440, S: 133, No: 940, Evasıt-ı C.1291/2 Mayıs 1874.

[649] "Siverek Kasabası mahalatından Çarşu Mevkii Mahallesi sakinlerinden Tüfenkçi Musa oğulları Serkis ve Avo nam kimesneler" S.Ş.S. 440, S: 80 No: 759, 15 R. Evvel 1290/13 Mayıs 1873.

2.17. Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerif Mahallesi (Sulu Cami)

Hüseyin Çeribaşı Cami-i çevresindeki evler Cami-i Kebir Mahallesi sınırları içinde olmakla beraber, Çeribaşı Camisi etrafındaki evlere bir dönem belgelerde geçtiği üzere bu caminin adı verilmiş ve Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerif Mahallesi olarak kayıtlara geçmiştir. Hüseyin Çeribaşı Cami-i hakkında camiler bölümünde geniş bilgi verildiğinden burada caminin tarihçesi üzerinde durulmayacaktır. Ancak Hüseyin Çeribaşı Cami-i adıyla anılan bu mahallenin sınırlarını ve konumu anlamak için sicillerdeki mekan tariflerine burada tekrar bakmakta fayda var. Bu mahallenin sınırları kendi adıyla anılan Çeribaşı Camisinin etrafındaki ev ve sokaklardır. Bu mahalle, İspahi (Sipahi) Pazarı ile Abdal Ağa Hamamı'nın güneyinde, Cami-i Kebir'in aşağısı ile kale arasındaki bölgedir. Burası Cami-i Kebir Mahallesi sınırları içinde olmakla beraber, 1835 yılında yapılan nüfus tahririnde müstakil bir mahalle olarak sayılmış, mahallenin imam ve muhtarın adı, mahalle adı ile beraber verilmiştir. Buna göre 1835 yılında Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerif müstakil bir mahalledir. İmamı Hacı Muhammed, muhtarı ise, Mahmut'tur[650]. Ancak 1258/1844 Siverek'te tekrarlanan nüfus sayımında artık Hüseyin Çeribaşı Cami-i Mahallesi nüfus kayıtlarında yer almamaktadır. Bu sayımda Siverek'te Cami-i Kebir, Gülabi Bey Cami-i Şerifi Mahallesi ve Hasan Çelebi Cami-i Şerifi mahallesi olarak sadece üç Müslüman mahalle ve ayrı olarak Reaya Cemaati sayılmıştır. Muhtemelen Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerifi Mahallesi sakinleri Cami-i Kebir Mahallesi içinde sayılmışlar ve bu mahalle sınırları içinde dahil edilmişlerdir. Ancak 1872 ve daha sonraki tarihli şeri'yye sicillerinde "*Hüseyin Çeribaşı Başı Cami-i Şerif Mahallesi*" olarak kayıtlarda varlığı devam etmektedir. "*Hüseyin Çeribaşı Camii şerifi mahallesinde sakin iken bundan akdem vefat eden Mahmut bin Muhammed bin Abdullah…"*[651] kaydı buranın müstakil mahalle olduğunu göstermektedir. Bir başka belge mahalle, Çeribaşı Camiinin halk arasındaki Sulu Cami ismiyle, mahalle olarak zikredilmektedir. "*Siverek Kasabası mahallâtından Sulu Câmii-i şerîf'in Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem bi-emri'llahi te'âlâ vefât iden Bekir bin Bekir bin Abdullah…"*[652].

[650] BOA. NFS.d,2700.

[651] S.Ş.S.440, sS: 135, No: 954, 1292/1875, S.Ş.S.440, S: 40, No: 370,13 Safer 1289/22 Nisan 1872.

[652] S.Ş.S.444, S: 72, No: 149, 15 Zi'l-Kade, 1293/ 2 Aralık 1876.

2.18. Kışla Mahallesi

Siverek'te Şaraptul köyü[653] ile Çermik tarafına düşen mevkide, Gülabi Bey Mahallesi ile şehir kenarındaki bağlara bitişik[654] alanda eski bir kışla vardı.[655] Kışlanın hemen arkasında bağların oluşu, buranın mahallerin dışında olduğunu göstermektedir. Gülabi Bey Mahallesinin Çermik ve Şaraptul yönündeki evler kışla civarında oldukları için bu yeni yerleşim birimine Kışla Mahallesi adı verilmiştir. Bu mahalle Kışla ismi ile Siverek'te şehre sonradan eklenen bir mahalledir. Kışlanın yolunda ve biraz uzak çevresinde toplanan evlerden oluşan bir mahalledir. Kışla Mahallesi ismine 1872 yılından sonraki şeri'ye sicillerinde rastlanmaktadır[656]. Bu tarihte Kışla Mahallesi müstakil bir birimdir. Mahallenin muhtarı da Ali'dir[657]. Belgeden anlaşıldığı kadarı ile mahallenin ihtiyar heyeti de oluşturulmuştur. Burada da oturanlar şehrin nispeten fakir ve köylerden şehre yerleşen aileleridir[658]. Evler de o nispette ucuzdur. Nitekim emlak kaleminin verdiği tahmini kıymeti 1250 kuruş olan bir ev daha sonra komisyonun yerinde keşf ile kıymeti 750 kuruşa indirilmiş, daha sonra adı geçen ev 400 kuruşa satılmıştır[659]. Hasan Çelebi ve Cami-i Kebir mahallelerindeki evlerle kıyaslayınca buradaki evlerin kıymetinin çok düşük olduğu görülecektir. Kışla Mahallesinde oturan Zuleyha binti Ali Siverek mahkemesinde kocası Bubo bin Yusuf'un başka bir kadınla evlendiğini ve kendisini de aynı evde tutumak istediği için şikâyet etmektedir. Zuleyha, Bubo'nun diğer karısı ile aynı evde kalmak istemediği için nafakasız olarak kocası Bubo'nun kendisini evden kovduğunu, ortalıkta perişan ve muhtaç kaldığını belirterek, "*Bubo'nun diğer zevcesiyle maan bir hanede sakin olmakda imtizacımız olamadığından (beni) diğer hanede iskân ve infak olunmaklığını*" istemektedir. Bubo cevabında Zuleyha'yı "*başka hanede infak ve iskân edemeyeceğini beyan ve inad*"

---

653 "…kışlanın tarikinde vaki bir taraftan… ile mahdud emlak kalemince adedi umum-i emlakin 2806 numrosunda Şaraptul mevkiinin 10. rakamında kıymeti muhamanesi 750 kuruş muharrer biri arazi-i miri ve kürümi mülk olan bir kıta şire bağı…" S.Ş.S.440, S.102, No:872, 7 Şevval 1290/28 Kasım 1873.
654 "Kışlanın ardında 1 kıt'a şıra bağ" S.Ş.S.444**,** s.13, No: 619, No:25, 9 Ramazan 1289/30 Kasım 1872.
655 "Taraf-ı valayı kaimmakamiye, Siverek'te müşrif harab olan kışlanın tamiri ve maa müştemilat bir hastahanenin hizmet-i fahire olmak üzere inşası arzusuyla Siverek hanedanından akçe toplanmış olduğundan…" BOA. A.MKT.MHM. 311/70 11 R. Ahir 1281/13 Eylül 1864.
656 S.Ş.S.441, S: 97, No: 789, 5 Mart 1288/17 Mart 1872.

657 S.Ş.440, s.167, No:1202, Evasıt-ı Zilhicce 1292/12 Ocak 1876.

658 "Kışla Mahallesinden Modanlı Tüccar Mola Ali bin Ramazan, Kışla Mahallesi sakinlerinden Bahserli Zülfü oğlu Eyüb". S.Ş.S.445, S.223, No:242, 20 Şevval 1309/18 Mayıs 1892.
659 S.Ş.S. 440, S: 46, No: 436, 22 R. Ahir 1289/29 Haziran 1872.

eder. Mahkeme hâkimi bunun üzerine "*Zuleyha hatunun nafaka ve kisve baha ve saire havaici zaruriyesi için...*" günlük iki kuruş nafaka verilmesini karara bağlamıştır[660].

2.19. Demografik Yapı

Geçmişten günümüze devlet otoritesinin en önemli görevi vergisini alarak himaye ettiği toplumu tanımaktır. Devletlerin gücü, ordusunun, insan ve mali kaynağı olan toplumu ve o toplumun işlediği topraktan alabileceği vergi miktarına bağlıdır. Tasarruf edilen toprağın miktarı ve niteliği, bu toprak üzerinde yaşayan insanların sayısı, yoğunluğu, yaş aralığı, evli veya bekar oluşları gibi, "*Devletçe ilk bilinmesi gereken şeyin reayanın elinde bulunan toprak ile bu toprak ve reaya arasında var olan ilgilerin"*[661]bilinmesidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde yaptığı ilk icraatın başında tahrirler gelmiştir. Yönettiği toprakları ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanlara dair bilgi, yöneticilerin en büyük hazinesidir. Sayılmayan bir yerin tam olarak fethedilmediği anlayışı ile tahriri yapılmayan bölgelerde siyasi ve mali iktidarın sağlanmayacağını çok iyi bilen Osmanlı Devleti yöneticileri "*tahrir-i nüfus ve emlak*" denilen sayımı bir kanun haline getirerek fethettikleri bölgelerde en kısa zamanda mal-mülk ve vergi verebilecek erkek nüfus sayımı yapmakta idiler. Devletin hazine dediği yerde de bu sayımların defterleri olan Tahrir Defterleri saklanmakta idi.

2.19.1. İlk Tahrirlerde Siverek'in Nüfusu

Siverek'in dâhil edildiği bu tahrirlerde, Nefs-i Siverek ile Siverek'e bağlı nahiye ve köylerdeki arazi ve vergi mükellefi olan evli ve mücerretler sayılmıştır. 1518 yılında yapılan tahrirde, Nefs-i Siverek'in nüfusu, 76 hanesi Müslüman, 130 hane de gayrımüslim (*Cemaat-ı Eramine*) olmak üzere toplam 206 hane, mücerretlerle beraber Nefs-i Siverek'in nüfusu 1077 kişi olarak hesaplanmıştır[662].

1523'te yapılan ikinci tahrirde, Siverek'in merkez şehir nüfusu 82 Müslüman hane, 254 gayrımüslim hane olmak üzere toplam 336 haneye çıkmıştır. Bu tahrirde şehirde yaşayanların sayısı 17 mücerred eklendiğinde 1700 kişiye çıkmıştır[663].

---

[660] S.Ş.S.445, S: 106, No: 180, 13 Muharrem 1308/29 Ağustos 1889.

[661] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, 1831, T.C. Başbakanlı Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s.6.

[662] Ekinci, s.110.

[663] BOA,998 Numaralı Muhasabe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arap ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530)I, s.23, Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975,71-98, s.81.

1566 yılında yapılan tahirde ise, Siverek merkezde bulunan Müslüman hane sayısı 152, gayrımüslim hane sayısı ise 327'ye çıkmıştır[664]. Şehir merkezindeki toplam nüfus da her hanenin 5 ile çarpımı sonucu elde edilen tahmini rakama göre[665], 821 Müslim, 1680 gayrımüslim olmak üzere toplam 2501'e yükselmiştir.

1518-1523(1530) ve 1556 Tahrirlerinde Nefs-i Siverek Nüfusu[666]

	1518			**1523(1530)**			**1556**		
Şehir Nüfusu	**Hane**	**Mücerred**	**Tahmini Nüfus**	**Hane**	**Mücerred**	**Tahmini Nüfus**	**Hane**	**Mücerred**	**Tahmini Nüfus**
Müslim	76	7	397	82	14	424	152	61	821
Müslim	130	30	680	254	3	1273	327	45	1680
Toplam	206	47	1077	336	17	1697	479	106	2501
Kırsal Nüfus Toplamı							3310	440	16950

Nüfus oranı 1518'den 1556 yılına kadarki sürede %43 civarında artmıştır. Siverek'in Osmanlı hakimiyetine girdikten bir yıl sonraki (1518) nüfusu 1077 kişidir. Şehirde beş yıl sonra yapılan ikinci tahrirde Müslüman nüfusu 397'den 432'ye yükselerek çok az artmasına rağmen, gayrimüslimlerin beş yıllık bu süre içinde şehir

[664] Göyünç, XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, s.82.
[665] Göyünç, Hane Deyimi Hakkında, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, S. 32, Mart 1979, Edebiyat Fakültesi Matbaası İstanbul. s.332.
[666] Göyünç, XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu, s.110; Ekinci, s.118; Erpolat, XVI. Yüzyılda Siverek s.93.

merkezinde 680 kişiden 1273'e çıkmaları dikkat çekmektedir. Nefs-i Siverek'te beş yıl içinde gayrimüslim nüfus yaklaşık iki katına çıkmıştır.

Tahrir sonuçlarına göre, gayrimüslimlerin tamamına yakını şehir merkezinde oturmaktadır. Osmanlıların bölgeye gelmesi ile asayişin sağlanması, gayrimüslimlerin kırsal alandan şehir merkezlerine yönelmelerini sağlamış olmalıdır. Ayrıca bu artış ilk sayımda korku ve başka nedenlerle sayılmayan gayrımüslimlerin sonradan sayılmış olmaları ile açıklanabilir. Yapılan tahrirlerde pek çok köyün viran olduğu, daha sonraki on yıllarda meskûn hale geldikleri, 1518 tahririnde 147 köyden 74 köyün viran yani gayr-ı meskûn olduğundan anlaşılabilir[667]. Siverek Osmanlılardan önce bölgede İran, Bizans ve İslam Devletleri arasında devam eden savaşların ve büyük güçlerin sınır bölgelerinde ve karşılaşma alanında bulunduğundan, yıllarca büyük güvensizlik ve korku içinde kalan bölge halkının, savaşların bitmesi ve asayişin sağlanması ile meskûn mahallerine dönmüş oldukları görülmektedir. Ayrıca köylerde bu tarihlerde gayrimüslim nüfusa çok az rastlanması, fetih ve ondan önceki savaş ortamında gayrimüslimlerin daha çok şehir merkezlerine yerleştiklerini göstermektedir. Nitekim daha sonra Siverek şehir merkezinde gayrimüslimler özellikle ticaret ve üretimde etkin oldukları görülecektir.

2.19.2. Avarız Haneleri ile Nüfus Tahmini

Osmanlıda her 30-40 yılda tekrarlanan ve kanunla yapılan büyük nüfus ve arazi tahrirlerinin önemi, klasik dönemden günümüze kadar gelen hazine değerindeki defterlerden anlaşılmaktadır. Ancak 17.yüzyıldan sonra klasik anlamda büyük arazi ve nüfus tahrirlerinin yapılmasına ara verilmiş ve 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki dönemde sağlıklı nüfus verileri elde edilemez olmuştur. Bu tarihler arasında nüfus tahminleri, avarız vergisi haneleri ile cizye ve diğer tekâlif miktarlarına bakılarak tahmini bir hesaplama yöntemi ile bulunmaya çalışılmıştır. Bu dönemde nüfus miktarı özellikle avarız vergisi mükellefi sayılan itibari hanelerin kaç gerçek haneye karşılık geldiğine dair tartışma ve hesaplama yönetmelerinin saptanması ile yapılmaya başlanmıştır.

Hane kelimesi Türkçede değişik anlamlara gelmesine rağmen, konumuz açısından "hane" bir ailenin oturduğu ev, bir aile anlamında kullanılmaktadır[668]. Osmanlı'da nüfus araştırmaları yapanlar, bir hanenin kaç kişiden meydana geldiği ve

[667] Ekinci, s.114.
[668] Göyünç, Hane, s.331

kaç kişiye karşılık gelebileceği konusunu tartışmışlardır. Ömer Lütfi Berkan bir gerçek hanenin tahmini olarak beş kişiye karşılık geldiği görüşü genel kabul görmüş olmakla beraber, bir hanenin beşten az veya 7 kişiye karşılık geldiğini söyleyenler de vardır[669]. Bir hanenin beş kişi olarak hesaplanmasında Berkan, ihtiyat payı bırakarak, bu rakamın ilmi usullerle bulunmuş bir rakam olmadığını, her bölgenin ve sosyal grubun ve meslek grubunun hane kat sayılarının farklı olabileceğini de eklemektedir[670].

Avarız Hanesi, Osmanlı maliyesinde bir vergi birimi ve mükellefler topluluğudur. Gerçek hanelerden oluşan itibari bir hane olarak isimlendirilmiştir.[671]. Avarız hanesi biribirine yakın birkaç ailenin oluşturduğu vergi mükellefi anlamında itibari bir haneyi ifade etmektedir. Aarız vergilerinin salınması ile beraber, artık maliye dilinde gerçek bir aileyi değil, bir vergi mükellef birimini anlatan itibari bir kavramdır. Avarız hanesi dendiğinde birden fazla gerçek hane kastedilmektedir. Bu durum avarız vergisinin kaldırıldığı Tanzimat Dönemine kadar sürmüştür[672].

15. ve 16. yüzyıllardaki sayımlarda Osmanlının ilk tahrir defterlerinde hane deyimi ile çekirdek aile, anne-baba ve çocukları ifade edilmektedir. Avarız vergilerinin salınmasından sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar artık hane deyimi ile bir vergi dilimi veya matrahı olan birkaç ailenin ortaklaşa yüklendiği vergi mükellefi anlatılmaktadır[673]. Özellikle klasik büyük arazi ve nüfus tahrirlerinin terkedildiği 17. yüzyıldan sonra gerçek rakamlarla nüfus verileri elde edilemez oldu. Çünkü artık gerçek anlamda tahrirler yapılmamaya başlandı ve Osmanlı beldelerinin gerçek nüfusları tahminlere dayalı rakamlarla ifade edilmeye başlandı. Bu dönemde bir şehrin ve çevresinin nüfusu hesaplanırken vergi birimi olan itibari avarız haneleri üzerinden nüfus hesaplama işlemine geçilmiş, ancak bir avarız hanesinin kaç aileden veya kaç kişiden oluştuğu ancak tahmini metotlarla hesaplanmaya başlanmıştır. Bu tahminler değişik bilgilerle (cizye defterleri, ispenç vergileri gibi) desteklenerek bulunabilirse de avarız hane sayısı, yöreden yöreye, kişilerin veya mahallenin gelir durumuna göre de

669 Ömer Lütfü Barkan Tarihi Demografi s.12, Türkiyat Mecmuası, C. X, 1951-1953, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 12.
670 Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, s.12; Göyünç, *XVI: Yüzyılda Mardin*, s.80.
671 "Avarız'ın Osmanlı maliyesinde, vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, "avârız hânesi" ve "hâne-i gayr ez avârız" olarak ikiye ayrılırdı. Avârız hâneleri, vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan hâneleri gösterirdi." "Hane-i ez gayr avarız ise vergiden muaf olanları ifade etmektedir. DİA. Halil Sahillioğlu, Avarız, C. 4, s.108
672 Göyünç *Mardin*, s.80.
673 Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.44.

değiştiği için, 15. ve 16. yüzyıldan sonraki nüfus verileri genellikle tahmini hesaplamalar üzerinden ve hep ihtiyat payı bırakılarak hesaplanmıştır[674]. Böylece 17. yüzyıl ile 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlıda ve şehirlerinde yapılan nüfus hesaplamaları genellikle avarız haneleri ve cizye vergileri üzerinden hesaplanmış ve tahmini rakamlar verilmiştir. Bu hesaplamadaki en büyük sorun bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye karşılık geldiğine dairdir. Şehrin ekonomik durumu, alınan öşür vergisi, şeri'ye sicillerindeki vergilerle ilgili değişik kayıtlar bu konuda yardımcı veri olarak kullanılmıştır. Bir avarız hanesi, 3, 5, 15[675] hatta 20[676] gerçek haneye denk gelecek şekilde hesaplamalar yapılmıştır. Mesela, Siverek'in 16.yüzyıldaki nüfusunu 1556 yılında yapılan tahrir defterinden çıkarmak mümkün olduğu halde, bu tarihten, ilk resmi tahrirlerin (nüfus sayımının) yapıldığı 1835[677] tarihine kadar geçen dönemde şehrin nüfusuna dair avarız hane sayısı ve çeşitli vergi rakamları dışında bir bilgi yoktur. Siverek'te 1835 ve daha sonraki yıllarda detaylı nüfus sayımları yapılmıştır. Bu nüfus sayımlarına gelmeden önce Diyarbekir Şeri'ye Sicillerinde verilen Siverek'teki avarız hanelerinden yola çıkarak 1206/1791 yılındaki tahmini nüfusunu hesaplayarak bu tarihten önce ve sonraki dönemlerde nüfus hareketleri ve nüfus yapısı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Hicri 1206 yılında Diyarbekir Vilayeti ve kazalarına, nüzul vergisi (bedel-i nüzül)[678] defteri ve avarız bedeline ait listeler gönderilerek, vilayet merkezi olan Kaza-i Amid ile diğer kazaların hane (avarız) sayısı verilmiştir. Vilayet kadısına hitaben "*buyurdum ki, hükm-i şerifimle mübaşir vardıkda bu babda sadır olan emrim üzere amel edip dahi sene-i mezbure mahsuben liva-i mezkurde vaki kazaların ol mikdar avarız hanesinin beher hanesinden dörder yüz akçe avarızlarıyla…"* alınması hususunda ikaz edilmektedir[679]. Bir fikir vermesi ve kıyaslama yapabilmek için, vilayet merkezi olan Amid ile diğer kazaların avarız hane sayılarını vermekte fayda vardır buna göre;

Kaza-i Amid 732 hane, Kaza-i Hani 50 hane, Kaza-i Birecik-i Tilgören 129 hane, Kaza-i Siird 40 hane, Kaza-i Çüngüş 50 hane, Kaza-i kulp 70 hane , Kaza-i

[674] Göyünç, Mardin, s.86; Ergenç, *Ankara Konya*, s.59; Karpat, s.44.
[675] Barkan, İ. A. C.II, "Avarız", s.13; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.60.
[676] Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.100; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında*…, s.157.
[677] 1831 tarihinde Osmanlıda yapılan ve erkek nüfusu sayan ilk sayımdan dört yıl sonra Siverek'te ilk nüfus sayımı 1835 tarihinde yapılmış ve sayım sonuçlarını içeren defterler yayınlanmıştır. BOA. NFS.d 02700.
[678] "Menzil teşkilatı masrafına mahallerince senelik masraflar meyanında tevzi suretiyle alınan vergi" Pakalın, C.I. s.186.
[679] Diyarbekir Şer'iye Sicilleri 7, s.40.

Mihrani 9 hane, Kaza-i Ergani 45 hane, Kaza-i Hasankeyf 188 hane, Kaza-i Sincar 75 hane, Kaza-i Siverek 89 hane[680], Kaza-i Çemişgezek 103, Kaza-i Sağmen 130 hane, Kaza-i Musul-i Atik ve Cedid 168 hane, Kaza-i Mazgird 108 hane, Kaza-i Çapakçur 49 haneden oluşmaktadır[681].

1791 tarihinde Amid Kazasının 732,5 avarız hanesi varken, Siverek'in avarız hane sayısı 89,5'tur. Bu verilere göre, Diyarbekir Vilayet merkezi olan Amid Kazasının 732,5 avarız hanesinin tahmini nüfusu, bir avarız hanesi 15 gerçek hane ve bir gerçek hane 5 kabul edilerek, Diyarbekir'in 1791 tarihindeki nüfusu 53 477 kişi olarak hesaplanmıştır.[682] Aynı tarihte ve Diyarbekir'e bağlı bir kaza olan Siverek'te de aynı metodu kullanıldığında;

Gerçek hanelerden yüzde on oranında tahmini olarak mücerretleri (bekarları) ayırdığımızda, 134 kişiyi gerçek hane rakamından düşürmemiz lazım. Gerçek hane katsayısı 5'tir.

Bu durumda;

89,5x15=1342,5

13425,5 – 134 = 1208,5 x5=6042,5+134=6176

Bu rakama vergiden muaf olup sayılmayanları da eklemek gerekecektir. Siverek'te bu dönemde vergiden muaf olanların sayısını tam olarak bilemiyoruz . Bunlar cami, medrese, teke gibi dini kurumlar ile kapı halkı denen ve sancak yöneticilerinin emrinde çalışan kişiler ile çalışamayacak durumda olan hasta ve yaşlılardır. Vergiden muaf olanların oranı bazı çalışmalarda 1/6 olarak verilmiş[683], Diyarbekir Vilayeti Amid kazasının aynı tarihte hesaplanan vergiden muaf nüfus vergi verenlere oranı yaklaşık %10'dur[684]. Dolaysıyla 6176 rakamına vergiden muaf olup sayılmayan tahmini nüfus da eklediğimizde Siverek'in 1791 yılındaki tahmini nüfusu 6176+ 617= 6793 olarak ortaya çıkacaktır. Ancak bu rakam tamamen avarız hane katsayısı ile ortaya çıkmakta ve bu katsayıyı tahmini olarak bulmaktayız. Bu dönemde

[680] Bir başka Sicilde Siverek avarız haneleri 89,5 olarak verilmiştir. Diyarbekir Şer'iye Sicili 7. No: 37 s. 41.
[681] Diyarbekir Şer'ye Sicili No: 36 s. 39.
[682] Yılmazçelik, XIX. *Yüzyılın İlk Yarısında*… .164, Yılmazçelik gerçek hane katsayısını 5, avarız hane katsayısını da 15 olarak almıştır.
[683] Ergenç, *Ankara-Konya*, s.60.
[684]Amid Kazası Avarız hane katsayısı 15 ile çarpılarak bulunan 49.070 rakamına 4.407 kişi de vergi vermeyen ve çeşitli görevlerde bulunan muaflarda eklenerek Amid'in XIX. Yüzyıl başında 1747 ile 1812 tarihleri arasındaki nüfusu 53.477 kişi olarak bulunmuştur.

Siverek'in nüfusuna dair bilgi veren seyahat notlarına da şimdiye kadar ulaşılamadığından, tahmini olarak bulduğumuz Siverek'in 1791 yılı nüfus miktarını resmi olarak yapılan ve orijinal nüfus defterlerine ulaşabildiğimiz 1835 ve 1843 yılı Siverek nüfus verileri kıyaslamamız gerekecektir.

Osmanlı İmparatorluğunda klasik dönemde devletin toprak üzerinden gelirlerini ve toprağı işleyen vergi yükümlülerini saptamak üzere kapsamlı tahrirler yapılmıştır[685]. 19 yüzyılın başlarına kadar yapılan nüfus ve arazi tahrirleri hep bu amaçla yapılmış, tahrirlerde sadece vergi verebilecek erkekler ile muaf olanlar ve toprak parçaları ve çeşitleri ile reayanın toprak ile olan ilişkisi kaydedilmiş ve devletin geliri bu şekilde belirlenmiştir. Ancak tımar sistemi ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, yeni kurulan ordunun giderlerini ve asker ihtiyacını karşılamak üzere, insan kaynaklarına dair detaylı bilgiye ihtiyaç vardı. Özellikle ordunun ihtiyacı olan askerlerin temini için, II. Mahmut döneminde toprak ile doğrudan ilgisi olmayan, küçük büyük tüm erkekleri sayan bir sayıma teşebbüs edildi. Daha önce yapılması planlanan genel nüfus sayımı, Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle ertelenmiş savaşın bitmesiyle sayıma 1831 yılında yapılmaya başlanmıştır[686].

2.19.3. Nüfus Sayımı[687]

Son yıllarda Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Nüfus defterleri tasnifinde yapılan çalışmalarla ortaya çıkan belge ve defterlere bakıldığında Siverek'te 1251/1835 ile 1258/1843 yıllarında kapsamlı iki sayımın yapıldığı anlaşılmaktadır. 1835 tarihli Siverek Nüfus Defteri'nin başında şu ibare vardır. "*Ba emr-i ali bin iki yüz elli bir senesi mah-ı safer'ül-hayrın gurresi itibarıyla Siverek Kasabasının nüfus-ü zükür defteri beyan* olunur"[688]. Siverek'te ilk defa yaş sınırına bakılmaksızın küçük, büyük tüm erkeklerin sayıldığı bir nüfus sayımı yapılmıştır[689]. Bu sayımda öncelikle Nefs-i Siverek'teki mahallelerden başlanarak önce mahalle bazında hane numaraları verilerek Müslüman erkekler, daha sonra bu mahallelerde yaşayan "…*mahalle-i mezkurde vaki kiracı hanelerin nüfusu beyan* "olunmuş, defterin sonunda da "*derun-i*

[685] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, s.6.
[686] Karal, s.8.
[687] BOA. NFS.d. 2700, 1 Safer 1258/29 Mayıs 1835, Defterin Kapak Yazısı.
[688] BOA. NFS.d. 2700, 1 Safer 1258/29 Mayıs 1835.
[689] Bu sayıma ait defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivinde BOA.NFS.d 2700,27001,27002,27003 kodlarıyla kullanıcılara sunulmaya başlanmıştır.

kasaba-i Siverek'te vaki zimmiyan taifesinin nüfus"u yazılmıştır[690]. 1251/1835 tarihli Siverek Nüfus Defteri'nde her yaştaki erkek, baba adı, yaşı ve kişiyi tanıtıcı ancak sistematik olmayan tanıtıcı sıfat veya mesleki bilgileri ile tek tek deftere yazılmışlarddır. Erkekler yaşlarına göre sabi, bir günlükten on dört yaşına kadar olanlar, tüvana, on beşinden kırk yaşına kadar olanlar ve ihtiyar elliden yüz yaşına kadar olanlar olmak üzere üç yaş grubuna ayrılmışlardır. Sayılanlar genellikle "*Bahaeddin veledi Hacı Muhammed, sin 30, sahib-i malikane*[691] şeklinde babalarının adları ile tanıtılmışlardır. Örnekte verildiği gibi, Bahaeddin babasının adı ile tanıtılmış, yaşı verilmiş ve tanıtıcı sıfat olarak "*malikane*" sahibi olduğu belirtilmiştir. Başka bir örnekte "*Deli Muhammed veledi Mustafa, sin 40, keçeci*" şeklinde tanıtılarak, kişinin tanındığı deli sıfatı ve mesleği olan Keçecilik ile tanıtılmıştır. Ancak bu sayımda bazı kişiler sadece adları veya baba adları ve yaşları verilerek tanıtılmışlardır. Bu sayımın diğer sayımlardan en önemli bir farkı da şehrin zimmileri (reaya) tanıtılırken verecekleri verginin sınıfı olan edna, evsat ve ala olarak bir tasnife tabi tutulmamaları, daha doğrusu cizye vergisinin bu sayımda hiç söz konusu edilmemesidir[692]. Sayım Defterine "*derun-i kasabadaki zimmiyan taifesi*" listesi altında mahalle adı belirtilmeden, önce Reaya, daha sonra Yahudi taifesi eklenmiştir. Zimmiyan taifesi de Müslümanlar gibi, baba adı, yaş ve bazen tanıcı meslek veya değişik bir sıfatla tanıtılmışlardır. Örnek, "*Makdis Turo veledi Manik, sin 65, yemenici*" şeklinde tanıtılmıştır.[693] Başka bir örnekte, "Serkis *veledi Pidros, sin 25*" şeklinde sadece baba adı ile tanıtılmıştır. Özetle bu sayımda önce şehirdeki Müslüman mahallelerindeki her yaştaki tüm Müslüman erkekler sayılmış, daha sonra mahallelerdeki Müslüman kiracılar, en sonunda şehirdeki reaya mahalle ve cemaat belirtilmeden kaydedilmişlerdir. Şehir ahalisinden sonra köyler nahiyeler altında sayılmışlardır.

Bu sayımda Siverek'te dört mahallede Müslüman erkekler sayıma tabi tutulmuştur. Bu mahalleler şunlardır;

1-Mahalle-i Cami-i Kebir

2- Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerifi Mahallesi

[690] BOA. NFS.d. 2700, s.89.
[691] BOA. NFS.d.2700, s.2.
[692] Ancak sekiz yıl sonra 1843 yılında yapılan ikinci kapsamlı sayımda, reayanın cizye dereceleri eskiden olduğu gibi, edna, evsat ve ala şeklinde belirtilmiştir.
[693] BOA.NFS. d.2700 s.89.

3- Hasan Çelebi Cami-i Şerifi Mahallesi

4- Gülabi Bey Cami-i Şerifi Mahallesi

Her mahalleye ayrı bir bölüm ayrılarak mahalledeki Müslüman erkekler ve Müslüman kiracılar yazılmıştır. Mahalle ile ilgili sayfanın başına mahalle imamı ve mahalle muhtarı yazılmakta, daha sonra 1 ile başlanarak hanelere numara verilmektedir. Her hanedeki kişiye de 1'den başlayarak numara verilmiştir. Böylece defterin sonunda kaç hane ve kaç kişi sayıldığı ortaya çıkmaktadır. Numaralandırmada ufak hatalar yapılmış olmakla beraber, defterlerin düzenli bir kayıt sistemi ile tutulduğu görülmektedir. Şehirdeki Müslim, Müslim kiracı, reaya ve reaya kiracılara ayrılan defter 803 numaralı hane ile bitmektedir. Her bölümün altında Siverek kadısı (naip) Muhammed Şakir'in mührü bulunmakta, böylece bu sayımın kadı gözetiminde yapılmış olduğu gösterilmektedir[694].

2.19.4. Nüfusun Mahallelere Dağılışı

Mahalle-i Cami-i Kebir; İmamı Hafız Osman, Muhtarı Hafız Mahmut[695]

	Hane	**Nüfus**	**Sıbyan**	**Tüvana**	**İhtiyar**
Cami-i Kebir	170	367	156	152	54
Mahalledeki Kiracılar	25	51	14	28	10
Toplam	195	418	170	180	64

Hüseyin Çeribaşı Cami-i Şerifi Mahallesi; İmamı, Hacı Muhammed, Muhtarı Mahmut[696]

	Hane	**Nüfus**	**Sıbyan**	**Tüvana**	**İhtiyar**
Çeribaşı Mah.	55	115	52	49	14
Mahalledeki Kiracılar	7	12	3	6	3

[694] "Ba irade-i seniyye-i tacidari hurrire hazihi'd-defter bi ma'rifeti'l-ahali inde huddami'ş-şeriati'l-âli nemakahu el fakir el hakir ileyhi azze şanühü el-Hac Muhammed Şakir en-naib bi kaza-i Siverek" BOA. NFS.d.2700, s.27

[695] BOA.NFSd.2700, 1251/1835, s.2.

[696] BOA.NFSd.2700, 1251/1835, s.28.

Toplam	62	127	55	55	17

Hasan Çelebi Cami-i Şerifi Mahallesi; İmamı Hafız Mustafa, Muhtarı Evvel Ömer veledi Abdurrahman[697]

	Hane	**Nüfus**	**Sıbyan**	**Tüvana**	**İhtiyar**
Hasan Çelebi Mah.	126	297	131	127	39
Mahalledeki Kiracılar	15	22	3	16	3
Toplam	141	319	134	143	42

Gülabi Bey Cami-i Şerifi Mahallesi; İmamı Muhammed Efendi, Muhtar-ı Evvel Abdullah[698]

	Hane	**Nüfus**	**Sibyan**	**Tüvana**	**İhtiyar**
Gülabi Bey Mahalle	195	448	157	230	55
Mahalledeki Kiracılar	31	45	8	33	3
Toplam	226	493	165	263	58

[697] BOA.NFSd.2700, 1251/1835, s.38.
[698] BOA.NFSd.2700, 1251/1835, s.58.

Derun-i Kasaba-i Siverek'te Vaki Zimmiyan Taifesi[699]

	Hane	**Nüfus**	**Sıbyan**	**Tüvana**	**İhtiyar**
Şehir Zimmisi	171	446	143	242	61
Yahudi Taifesi[700]	5	11	4	5	2
Toplam	176	457	147	247	63

1835 Nüfus Sayımında Siverek Müslim ve Gayrımüslim Toplam Nüfusu

	Hane	**Nüfus**	**Toplam Nüfus (Erkek+kadın)**
Müslümanlar	628	1375	2750
Reaya	176	457	914
Toplam	804	1832	3664

Nefs-i Siverek'te 628'ü Müslüman, 176'sı zimmi (reaya) olmak üzere toplam 804 hanede, 1375'i Müslim erkek, 457'i de zimmilerden olmak üzere, toplam 1832 erkek nüfus bulunmaktadır. Hanelerde tüm erkekler sayıldığına göre, şehirdeki erkekler kadar kadın olduğunu varsayarsak, Nefs-i Siverek'te 1835 yılında 3664 kişinin yaşadığını var sayabiliriz.

Türkiye'de ilk muhtarlık teşkilatının 1833 yılında Kastamonu'da kurulup[701] Anadolu'da yaygınlaşmasından iki yıl gibi kısa bir zaman sonra Siverek'te de kurulduğu görülmektedir.[702] Muhtarlık teşkilatı kurulduktan ve mahallenin idaresi muhtarlara verildikten sonra imamların mahalledeki sosyal statüleri merak edilebilir. Ancak, mahallede imamların geri plana çekildiği varsayılmakla beraber, Siverek'te her mahallenin defterinin başında önce mahalle imamı ardından mahalle muhtarları yazılmıştır. Ayrıca şeri'ye sicillerinde de mahalleyi ilgilendiren konular Osmanlının

[699] BOA.NFSd.2700, 1251/1835, s.89.
[700] BOA.NFSd.2700, 1251/1835, s.111.
[701] Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Anadolu*…, s.59.
[702] BOA.NFSd.2700, s.2.

son dönemine kadar İmamlarla muhtarların yan yana oldukları görülmektedir. Genellikle de önce imamın adı sonra muhtarlar zikredilmektedir[703]. Burada iki noktanın altının çizilmesi gerekir. Birincisi muhtarlık teşkilatı kurulup, her mahalleye muhtar seçildiği halde Siverek'te imamların yetkinliğinin hala devam ettiği görülmektedir. Mahallede imamlar hala muhtarlardan önce gelmekte ve öyle görülüyor ki, saygınlıları ve etkileri devam etmektedir. İkincisi, muhtarlık kurumunun imamların gölgesinde de olsa Siverek'te çok erken bir tarihte oluşmuştur. Kastamonu'da ilk muhtarın göreve başlamasından iki yıl sonra, Siverek'te de her mahallenin muhtar-ı evvel ve ihtiyar meclislerinin bulunduğu görülmektedir.

Bu sayımda toplumun Müslüman ve reaya dışında şahsi olarak tanıtılmasının dışında dini cemaat ve etnik yapılarına hiç değinilmemiştir. Osmanlı Millet sisteminde son zamanlarda reaya olarak tabir edilen gayrimüslimler[704] kendi kilise veya mezhepleri etrafında örgütlenmiş ve devlete bu şekilde kendi dini cemaat kimlikleri ile muhatap olmuşlardır. Osmanlı belgeleri de gayrımüslimleri tabi oldukları cemaat kimlikleri ile tarif etmiştir. Zaten Osmanlı Millet Sisteminde de ahali Müslüman olan ve olmayan şeklinde bir ayrırım dışında tanımlanmamktadır. Bu dönemdeki siyasi iktidar da ahalinin etnik kimliği ve cemaat yapısından çok, orduya alınacak asker ve vergi verecek mükellef ile ilgilenmektedir. Sayımı yapanlar vergi ve asker kaynaklarına odaklanmış görünmektedir.[705]

Şehir merkezindeki nüfusun yaş oranı da şöyledir.

1832 erkekten;

Sıbyan (0-14 yaş): 671

Tüvana (815-40 yaş): 888

İhtiyar (50 yaş üstü) 243 kişi.

Elli yaş üstü nüfusun az oluşu genç ve dinamik bir işgücüne ve topluluğa işaret ederken, başka bir yönüyle toplumda uzun yaşayamama gibi bir duruma da işaret

[703] "Gülabi Mahallesinden Reşan'ın oğlu Bubo borcunu ödeyemediği için tevkif edilmiştir. Kendisine yardım etmek üzere Mahalle İmamı ve Muhtarı devreye girmişler.
-Medyunu merkum perişanul hal ve bi iktidar olduklarını mahallesi imamı ve muhtar ve ahalileri tarafından ba şehadet haber vermiş olduklarından ayda ellişer kuruş virmek üzere takasite rab olunmuş olduğundan mahpusu merkumun tahliyesi iktiza eder…" S.Ş.S.440, s.136, no 1187/17 Receb 290.

[704] "Osmanlıda İslam olsun vergi veren tüm ahaliye reaya denilirken sonraları yalnız gayrimüslimlere hasr ve tahsis edilmiştir." Pakalın, C.3, s.14.

[705] Karpat, s. 88.

edebilir. Çeşitli hastalıklar, savaş ve kıtlıklar erken ölümleri beraberinde getirip, genç yaşta ölümlere neden olan toplumsal sağlık ve beslenme sorunlarına işaret edebilir.

2.19.5. 1843 Siverek Nüfus Sayımı

(Erkeklerin Sin-ü Eşkâlleri ve Keyfiyet-i Meslek ve Ef'alleri)

"Maadin-i Humayün'un havi olduğu kazaların nüfus nazırı atufetlu Muhammed Tursun Efendi marifetiyle tahrir olunan" ve altında Siverek Naibi Seyid Osman Efendi'nin mührü bulunan bu sayım 1258/1843 yılında Siverek merkezde ve köylerinde yapılmış olup, kişilerin, yaş ve eşkalleri, zimmilerin vergi sınıfları eski usulde olduğu gibi yeniden belirtilmiştir. "*Siverek Kasabası Nüfus Ceridesi sene 1258*" ibaresi yazılı defterin başında *"Kasaba-i Siverek'te mevcut bilcümle zükür-ü ahalinin tahrirleri emr-ü ferman buyurulmuş olduğuna binaen, Meadin-i Hümayun sancağı dahilinde Kasaba-i Siverek'te mevcut bulunanların sin-ü eşkâlleri ve keyfiyet-i meslek ve ef'alleri tasrih ve tahrir olunan ehl-i İslam defteridir"* [706].

1835 yılında yapılan kapsamlı bir sayımdan 7 yıl gibi sayılacak kısa bir süre geçtikten sonra Siverek'te yeniden nüfus sayımına neden girişildiğini şimdilik tam olarak tespit edilmemiş olmakla beraber, bu sayımın (Anadolu ve Rumeli genelinde 1831 yılında yapılan sayım Siverek'te 1835'te yapılmıştır) özenle yapılmamış ve orduya asker toplama amacını tam olarak yerine getirememiş olacak ki, ülke genelinde 1844 yılında bir sayım daha yapılmıştır.[707]. Karpat' göre 1844 sayımı özellikle ordunun amaçlarını gözeten bir sayım idi ve sonuçları yayınlanmadı. Gurre-i Zilhicce 1258/3 Ocak 1843 tarihinde Siverek'te yapılan sayım ise, ilginç olarak ülke genelindeki 1844 sayımından bir yıl önce yapılmıştır. Bu sayımın bir önceki 1835 sayımdan daha kapsamlı olduğu, özellikle kişilerin eşkâlleri, meslek ve faaliyetleri konusunda detaylı bilgiler içerdiği görülmektedir. Bu defterde de sayıma önce mahallelerden başlanmıştır. Buna göre bu dönemde Siverek'te üç Müslüman mahallesi görülmektedir. Gayrımüslimler ise, mahalle şeklinde değil, kendi cemaatlerini temsil eden keşişin adı altında yazılmışlardır. Siverek Kasabasının 1258/1844 Nüfus Ceridesinde (Defterinde) nüfus kaydı yapılan mahalleler şunlardır.

1-Mahalle-i Gülabi Cami-i

[706] BOA. NFS.d.02703. *Gurre-i Zilhicce (12)58/*3 Ocak 1843.
[707] Karpat, *Osmanlı Nüfusu* 1830-1914, s.70.

2-Mahalle-i Cami-i Kebir

3-Mahalle-i Cami-i Hasan Çelebi

1835 sayımında mahalle olarak görülen Hüseyin Çeribaşı Cami-i Mahallesi bu sayımda görülmemektedir. Muhtemelen Cami-i Kebir Mahallesi dahiline alınmış ve mahalle olarak sayılmamıştır. Ceridede (defterde) mahallelerin ismi altında hanelere ve kişilere numara verilerek geçen sayımdan daha açıklayıcı ve detaylı bilgilerle kaydedilmişler. Defter kayıtlarından birkaç örnek;

Müslüman hane ve kişiler;

2.Hane, 3 numaralı kişi, "*Hacı Yusuf oğlu, orta boylu, siyah bıyıklu, bakkal Hasan, sin 30*"[708]

5.Hane, 8 numaralı kişi; "*Deli İbrahim oğlu, uzun boylu, kumral sakallu, Eyüp, sin 30*"[709]

"18.Hane, 33 numaralı kişi, "*Salih oğlu, orta boylu, siyah sakallu rençber Halil, sin 40*"[710]

Zimmilerden (Reaya) örnek;

İgor Keşişin Cemaati; 1.Hane, 1 numaralı kişi; "*Bağdeser Keşişin oğlu, uzun boylu, ak sakallı Keyö Keşiş sin 60 (T evsat*)"[711]

4.Hane, 8 numaralı kişi; "*Kebabçi Zeko oğlu, orta boylu, kumral bıyıklu, Çulcu Manik, sin 35 (T evsat)*"[712]

Nefs-i Siverek'te Müslim ve Reaya Nüfusları

Mahalle Adı	**Hane Sayısı**	**Nüfus**	**+kadınlar**
Gülabi Bey	168	364	728
Cami-i Kebir	198	435	870
Hasan Çelebi	122	274	548
Toplam	478	1073	2146

[708] BOA.NFS. d.2703, s.4.
[709] BOA.NFS. d.2703, s.4.
[710] BOA.NFS. d.2703, s.5.
[711] BOA.NFS. d.2703, s.40.
[712] BOA.NFS. d.2703, s.40.

Reaya Cemaatleri			
İgor Keşişin Cemaati	69	162	324
BağdeserKeşişin Cemaati	47	114	228
Karabit Keşişin Cemaati	42	107	214
Serkis Keşişin Cemaati	26	63	126
Yahudi Taifesi	9	26	52
Toplam	193	472	944
Şehir Toplamı	671	1545	3090

Siverek Kazası (Köyler dahil) Nüfusu

	Hane	**Numra (Erkek)**	
Müslim	2778	5627 x 2	11.254
Reaya	295	740 x 2	1.480
Toplam	3070	6361	12.734

Bu sayımda yukarıda belirtildiği gibi daha çok kişilerin yaş, şekil (kimlik) ve mesleki faaliyeti üzerinde odaklanılmıştır. Siverek'te önce Müslüman mahalleleri sayılmıştır. Daha sonra reayanın sayımına geçilmiştir. Bu sayımın ilginç bir özelliği de şehirdeki reaya diye nitelendirilen gayrimüslimler mahalle bazında değil, bağlı oldukları kilise keşişinin adı ile anılan cemaat temelinde sayılmışlardır. Cemaat lideri keşişlerin hangi kiliseye veya mezhebe ait olduğu belirtilmemiş. Sadece "*Serkis Keşişin Cemaat*i" veya "*Karabit Keşişin Cemaati*" şeklinde kaydedilmişlerdir. Siverek'te Müslim ve reaya listelerinin başında da şöyle bir not eklenmiştir. "*Memalik-i mahruse-i şahanede mevcut ve mutavattın bi'l-cümle zükürun tahrirleri emr-ü ferman buyurulmuş olduğuna binaen, derun-i kasabada reayanın sin ü eşkalleri ve keyfiyet-i meslek ve ef'alleri cizye-i şer'iyelerini vermekte olan Millet-i zimmiyane* "[713].

[713] BOA. NFS.d.2703.

Siverek merkezde dört, kırsalda da bir köy ile iki keşişin cemaatleri ayrı ayrı yazılmıştır. Bu durumda Siverek merkezde dört kilise veya dört farklı Hıristiyan cemaati var demektir. Şeri'ye sicillerinden ve daha sonra teferruatlı olarak cemaatlerin sayısını da veren sayım listelerinde Siverek'teki farklı Hristiyan cemaatlerinin varlığı bilinmektedir. Elimizdeki 1258/1844 senesi Siverek Nüfus Ceridesinde gayrimüslimler Reaya olarak 6 keşiş ve bir köy adı ile temsil edilmişlerdir. Adı geçen keşiş cemaatleri ve Yahudi taifesi şunlardır:

Mahalle-i Surk (Siverek) Millet-i Reaya;

1-İgor Keşişin Cemaati

2-Bağdeser Keşişin Cemaati

3- Karabit Keşişin Cemaati

4- Serkis Keşişin Cemaati ve

5-Yahudi taifesi.

Kırsal Alanda, Nahiye ve Köylerdeki Reaya ise;

6-Hazro Karyesi, 48 hane, 119 erkek,

7-Mardros Keşişin Cemaati, 37 hane, 101 erkek,

8-Karye-i Mahtale(Maktele) Keşişi Usep'in Cemaati, 19 hane, 47 erkek. [714].

Bu sayımda daha çok kişilerin eşkâlleri ve mesleki faaliyetlerinin yanında, ayrıca bir önceki sayımda olmayan reayanın cizye sınıfı burada isimlerinin karşısına edna, evsat ve ala şeklinde eski usulde harfle gösterilmiştir. Defterde Cizye Vergisi olarak genellikle evsat derecesinin yazıldığı görülmektedir. Cizye Vergisi verebilecekler içinde 1 edna ve 6 ala derecesinin dışındaki tüm cizye mükelleflerinin vergi matrahı orta dereceden verilmiştir. Reayanın gelirlerinin orta halli olduğu, ya da nüfus memurlarının çok da özenmeden hemen herekse evsat olan orta derece mükellefiyeti yazdığı görülmektedir. Kışlakçı olarak Siverek'te bulunan 24 yabancının tamamı edna derecesi ile cizye mükellefi sayılmış, diğer 39 yabancı da evsat yani orta derece ile vergilendirilmişlerdir. Siverek'te 7 yıl aralıkla yapılan iki nüfus sayımını karşılaştırdığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

[714] BOA. NFS.d.2703.

H.1251-M.1835 Yılı Nüfus Sayımı[715]

	Hane	**Nüfus**	**Toplam Nüfus (Erkekler+kadınlar)**
Müslümanlar	628	1375	2750
Reaya	176	457	914
Toplam	804	1832	3664

H.1258-M.1843 Yılı Nüfus Sayımı [716]

	Hane	**Nüfus**	**Toplam Nüfus Erkekler+kadınlar**
Müslümanlar	671	1073	2146
Reaya	193	472	944
Toplam	864	1545	3090

Sayımda kadınlar sayılmadığından, erkeklerin sayısı kadar kadın da eklendiğinde, 1835 sayımında Siverek'in şehir nüfusu 3664, 1843 yılındaki sayımda ise; şehrin nüfusu 3090 kişi çıkmaktadır. 7 yılda Siverek'te hane sayısında kısmi bir artış, toplam hane sayısı 804'ten 864'e çıkmış olmakla birlikte, ilginç bir şekilde şehir nüfusunda 574 kişilik bir azalmıştır. 1845 yılında Nüfus Defterine eklenen Siverek'te yaşayan yabancı Müslüman ve Reaya, 155'i Müslüman, 64'ü de reaya olmak üzere 219 kişidir. Şehrin toplam nüfusuna bunlar da eklendiğinde sonuç 3090 +219= 3309 çıkar. Siverek'te 1835'ten 1845 yılan doğru nüfusta gözle görülür bir azalma olmuştur. Bu dönemde Siverek'in nüfusu 3500-4000 civarındadır. 1791 yılında Diyarbekir Şeri'ye sicilindeki avarız hanenin tahmini katsayısını aynı dönemde Diyarbakır'da

[715] BOA. NFS.d. 2700.
[716] BOA.NFS. d.2703.

yapılan bir araştırma ile kıyaslayarak avarız hanesini 15 gerçek hane olarak hesaplandığında, Siverek'in yaklaşık tahmini nüfusunu; 6793 kişi olarak hesaplanmıştı. Yaklaşık 40 yıl sonra nüfusun yüzde 50 civarında düşmesi avarız hane katsayısında yapılan tahmindeki yanlışlıktan mı yoksa çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerden mi meydana geldiği üzerinde durulması gereken bir konudur. Nüfus Hareketleri bahsinde bu konuya değinilmiştir.

1251/1835) ile 1258/1843 yılları arasında yapılan nüfus sayımındaki verileri kıyasladığımızda ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre 1835 yılında Siverek'te 628 Müslüman hanesi varken, bu sayı yedi yıl sonra 671'e çıkmış, ancak nüfus 1375'ten 1073 kişiye düşmüştür. Siverek'te Müslüman nüfus 302 Kişi azalmıştır. Gayrimüslim haneleri ise, 176'dan 193'e çıkmış, nüfusları da 457'den 472'ye, 7 yılda sadece 15 kişilik bir artışla nüfusları da 457'den 471'e çıkmıştır. Çok zahmetli olarak yapılan nüfus tahrirlerinin Siverek'te kısa aralıklarla tekrarlanması, muhtemelen sayımda gereken özenin gösterilmemesi, nüfus memurlarının görevlerini tam olarak yapmaması sonucunda sayımdan amaçlanan hedeflere varılamamasına bağlanabilir. Önceki sayımda bazı kişiler kayıt dışı bırakılmış, ahalinin vergi ve askerlik gibi mir-i külfetlerden kaçınmak için sayım memurlarından firar etmeleri ve benzeri nedenlerle sayım bir daha tekrarlanmıştır. 20 yıla varan çok zor ve zahmetli bir askerlik görevinin nüfus sayımı ilişkilendirilmesi insanları korkutmuş olacak ki, 1835 ve 1843 nüfus sayımları Siverek naipleri adına ve gözetiminde yapılmışlardır. Başka yerlerde de din alimleri işin içine katılarak ahalinin çekinceleri giderilmeye çalışılmıştır[717]. Ancak buna rağmen bazı araştırmacılara göre Osmanlıdaki ilk resmi ve modern sayımları ahalinin tam güvenini alamamıştır. Muhtemelen nüfus çoğu yerde olandan daha az yazılmıştır. Bu dönemde Siverek çevresinde nüfusun az çıkmasının başka bir sebebi de insanların işledikleri topraklardan başka yerlere göç etmesidir. 1843 tarihli sayım defterinde çok kişinin adının karşısında "firar" veya "*Diyarbekir'e firar etti*", "*Ruha'ya firar*" şeklinde not düşülmesi, bazı kimselerin yerlerinden ayrıldığını göstermektedir.[718] Zaten iki yıl sonraki yabancı Müslim ve yabancı

[717] 1835 sayımı "el-Hac Muhammed Şakir en-naib bi kaza-i Siverek" BOA. NFS.d.2700, s.27; 1843 sayımı ise, Siverek Naibi es-Seyid Osman Efendi adı ile mühürlenmişlerdir. BOA.NFS. d.2703.
[718] "Hacı İsot oğlu, kısa boylu, siyah bıyıklı, Rençber İsmail, (Ruha'ya firar)" BOA.NFS. d.2703, s.31.

reayanın da defterlere kaydedilmesi bazı kişilerin bu sayımlarda yazılmadığını göstermektedir[719].

1261/1845'te 1843'te yapılan sayımdan iki yıl sonra Siverek'te "*Nefs-i Siverek Kasabasında müste'cir ve kışlakçı ehl-i islamın sin ve eşkâli ve nüfus defteri"*[720] ile yine aynı tarihte "Nefs-*i Siverek'te yabancı Millet-i Reaya'nın sin ve eşkâl defteri*"[721] adında iki defter daha hazırlanmıştır. Bu defterlerde Siverek'te bulunan yabancı tüccar, ırgat, çulcu, merkepçi, çerçi gibi seyyar meslek sahipleri ile burada başka maksatlarla bir hanede oturan veya evi olmadan "*şunun bunun yanında parekende*" bulunanlar da sayılmıştır. Bu defterler NFS.d.2703 sayılı defterin devamı gibi görünüyorlar. Ancak düzenleme tarihleri arasında iki yıl vardır. Neden asıl sayım yapıldıktan iki yıl sonra şehirdeki yabancıların yazılması gereği duyulmuş, ya da ilk sayım sırasında neden yazılmamışlar? Bu soru işaretleri sayımların henüz bir sisteme oturmadığını, sayımdan beklenen sonuçların elde edilmediği veya görülen aksaklıların zaman içinde giderilmeye çalışıldığını göstermektedir. Müslim ve reayanın ayrı ayrı yazıldığı iki defterde Siverek'ten yaşayan Müslim müste'cir (kiracı) ve kışlakçı sayısı 76 hane ve 155 kişidir. Yabancı Millet-i Reayanın toplam nüfusu da 64 kişidir[722].

2.19.6. 1871 Yılı Nüfus Sayımı

Siverek Kazası ve Bağlı Nahiyelerin Nüfusları[723]

Kaza ve Nahiye İsimleri	**Yekûn Nüfus**	**Müslim**	**Gayrımüslim**	**Hane**	**Kura-i mevcude**
Siverek kasabası	4272	3333	940	1711	
Karacadağ Nahiyesi	815	815		310	17
Dağbaşı Nahiyesi	653	653		237	11
Karavar Nahiyesi	300	281	19	130	6

[719] BOA.NFS. d.2704 ve NFS.d.2705 1261/1845 numaralı defterler Siverek'te daha önceki sayımda yazılmayan yabancı Ehl-i İslam ile yabancı Reayaya ayrılmıştır.
[720] BOA. NFS.d.2704, 1261/1845.
[721] BOA. NFS.d.2705, 1261/1845.
[722] BOA. NFS.d.2704, s.2.
[723] D.S. Defa:3, Sene:1288/1871-72.

Şehir Nahiyesi	738	238	500	385	24
Garp Nahiyesi	664	664		311	32
Çem Nahiyesi	1104	1100	4	239	17
Burhan Nahiyesi	743	708	35	355	17
Hoşin Nahiyesi	1022	987	35	229	20
Bucak Nahiyesi	2257	2076	181	1014	55
Karakeçi Nahiyesi	1355	1355		692	30
Yekün-i Kaza-i Siverek	13941	12227	1714	6070	234

Salnamelerde verilen nüfus listelerine bakıldığında, Siverek ve bağlı nahiyelerin nüfusu son otuz yılda kısmen artmaya başlamış ve şehir nüfusu 4272'e çıkmıştır. Buna göre, 1871 yılında Siverek şehir nüfusu, erkek sayısına aynı oranda kadın da eklendiğinde 4272x2 = 8544'e çıkmış olmaktadır. Bu rakam 1835 ile 1843 yıllarında yapılan sayımlarda ortaya çıkan rakamın iki katından fazladır. Ayrıca son otuz yıllık dönemde gayrimüslim nüfusta da aynı oranda bir artış gözlenmektedir. Siverek nüfusu Osmanlı hâkimiyetine girdikten 19.yüzyılın sonuna kadar çok statik bir seyir izlemiş ve izleyebildiğimiz tüm sayım ve tahrirlerde herhangi bir sıçrama göstermemiştir. Bu da Siverek'in hem siyasi statüsünde hem de üzerinde bulunduğu coğrafi ve ticari yol güzergahında bir değişme olmadığını göstermektedir. Belki de Siverek Salnamelerdeki rakamlar doğru ise en büyük sıçramayı Tanzimat'tan Meşrutiyete geçişte göstermiş ve nüfusu son 35 yıl içinde iki katından fazla çıkmıştır.

Siverek 1881/82- 1893 Osmanlı Genel Sayımı[724]

Müslüman		Ermeni		Katolik		Yahudi		Protestan.		Süryani		Top.		Toplam nüfus
13.514	14.957	726	675	50	21	70	39	112	101	261	187	14.733	15.945	30.713

Bu sayımda ilk defa kadınlar da sayılmıştır[725].

2.19.7. Nüfus 'un Etnik ve Dini Yapısı

Siverek nüfusu Müslüman ve reaya denilen Hıristiyan cemaatleri ve küçük bir Yahudi taifesinden oluşmaktadır. Gerek nüfus sayım defterlerinde gerekse şeri'ye sicilleri gibi devletin resmî belgelerinde, Müslümanların etnik kökeni zikredilmeden hepsi Müslüman veya İslam olarak adlandırılmaktadır.16.yüzyıldaki tahrir defterlerinde cemaat ve aşiretlerin etnik ve dini kimliği belirtilerek, aşiretin adı, yerleştiği bölge ve etnik bağlılığı defterlere kaydedilmiştir.[726] Bunun dışında nüfus yapısı söz konusu olduğunda Ahali-i İslamiye ve Eramine[727], daha sonraki tahrirlerde ve nüfus sayımlarında Ahali-i İslam ve Reaya taifesi veya Hıristiyan Milleti, Katolik, Ermeni, Protestan Milleti şeklinde ayrılmakta idi. Dolaysıyla Siverek'te yaşayan Müslüman nüfusun Ehl-i İslam olarak tanıtılması dışında etnik kökenine dair nüfusa dair belgelerde ayrıntılı malumata ulaşılamadı. Gayrimüslimler ise, kendi cemaatleri dışında etnik kimliklerine ait en azından resmi dokümanlarda bilgi verilmemiştir. Siverek'te Osmanlı öncesi ve sonrasında sakin oldukları bilinen Türkler, Kürtler, Araplar tahrirlerde ve şeri'ye sicillerinde hep ehl-i İslam ya da Müslüman ahali olarak vasıflandırılmışlardır. Seyyahların veya Osmanlı arşivindeki perakende bazı resmi evraklarda özellikle mühime ve ahkam defterlerinde Kürtlerden, göçer Türkmen

[724] Karpat, s.280.
[725] Karpat, s.314.
[726] Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s.35-38
[727] BOA.998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-ı bekr, s.22; Eramine kavramı sadece Ermenileri değil, Hristiyanların diğer mezheplerini de kapsamaktadır.

Aşiretlerden sık sık söz edilmektedir. Ancak şehirlerdeki yerleşik Müslüman ahalinin etnik kökenine dair resmî belgelerde Siverek özelinde herhangi bir veri elde edilememiştir. Salnamelerde Osmanlı ahalisi yine temelde Müslüman olan ve olmayan şeklinde iki gruba ayrılmakta ve gayrimüslim cemaatlerin sayıları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Osmanlı Millet sisteminde din veya mezhep temelinde tanınan ve örgütlenen cemaatler Siverek'te de kendi kiliseleri etrafında örgütlenmişlerdir[728]. Her ne kadar Hristiyanlar çoğunlukla Ermeni Cemaati olarak görünüyorlarsa da Siverek'te Ermeni[729], Ermeni Katolik[730], Protestan[731] Süryani Kadim[732] Katolik[733], Asuri[734] ve Yahudi[735] taifesi bulunmaktadır. Siverek'te Müslümanlar, Hıristiyan ve çok az da olsa Yahudiler şehir nüfusunu oluşturmaktadırlar.

2.19.8. Siverek'te Nüfus Hareketleri

Siverek'te nüfusun çok durağan bir seyir izlediği, ancak 1870'lere gelindiğinde Müslüman nüfusunda ve nüfusunda bir artış olduğu gözlenmektedir. 1835 ile 1843 yılları arasında, özellikle Müslüman nüfusunda artış bir yana azalma meydana gelirken, 1870 yılına gelindiğinde nüfus artmaya başlamış hatta iki katına çıkmıştır. Siverek'te nüfusun 1870'lere kadar durağan bir seyir takip etmesi hatta 1835'te olduğu gibi azalmaya başlamasının ekonomik ve siyasi nedenleri vardır. Bunlar toprak sistemi ve iltizam ile köylülerin sömürülmeye başlanması, uzun yıllar süren ve belli bir kura sistemine tabi olmayan askerlik, ağır vergiler, Siverek ve civarındaki beşerî bir afet olan Arap Şamar ve Aneze aşiretlerinin bitmek bilmeyen saldırıları, yarı göçer aşiretlerin kendi aralarındaki kavgaları ve meskûn ahaliye zarar vermeleri, asayiş sorunu gibi nedenler sayılabilir.

---

[728] Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde*…, s.116.

[729] "Siverek kasabasının Hasan Çelebi Mahallesinden Te'ba-i Devlet-i Ali'ye Ermeni Milletinden Harputlu Karabit veledi Haçadur "S.Ş.S.445-S.1, No:1, 17 C. Evvel 1306/19 Ocak 1889.

[730] Siverek mukim ani'l-asl Mardin ahalisinden ve Ermeni Katolik Milletinden Nebilyan İlyas" S.Ş.S.445, S.61, No: 3, 5 C. Evvel 1307/28 Aralık 1889.

[731] "Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden devleti aliye teb'ası Protestan Milletinden Köşker İğo veledi Menas Safar S.Ş.S.440, S.120, No:885 1291/1874-75.

[732] "Gülabi Bey mahallesinden Süryani Kadim Milletinden bundan akdem vefat eden ...veledi Toros veledi Barsom" S.Ş.S.445, S: 95, No: 60, 13 Muharrem 1308/29 Ağustos 1890.

[733] "Gülabi Bey mahallesi sakinlerinden zarife binti Hamo Babrut'a tabi Zahli kasabası sakinlerinden ve Katolik Milletinden Usib veledi Rabi" S.Ş.S.440, S: 86, No:727, 20 Haziran 1290/2 Temmuz 1874.

[734] Kebabçi Hamo'nun karındaşı Eyüp nam kimesnede üç yüz otuz dört kuruş alacağının tahsilinde dair Aşuri Milletinden Serkis'in arzuhali. S.Ş.S.441, S: 83 No: 592, 8 K. Evvel 1287/21 Aralık 1871.

[735] "Hasan Çelelbi mahallesi sakinlerinden Yahudi Milletinden Merdik veledi Nesim" S.Ş.S.440, s: 119, No: 880.13 Safer 1291/1 Nisan 1874.

Gayrimüslimlerin askerlik yapmamaları, ordunun insan kaynağının sadece Müslüman nüfustan sağlanması, Müslüman ailesindeki yetişkin erkeklerin savaşlarda kayıp vermesine, gayrimüslimlerin daha erken yaşlarda evelenmesine ve daha çok çoğalmalarına, ayrıca ekonomik yönden daha çok imkân elde etmelerine neden olmakta idi. Nitekim Siverek Şeri'ye Sicillerinde askerde ölenlerin terekeleri ve savaş nedeniyle Kars, Musul ve Erzurum'a gidenlerin kayıtlarının çokça bulunması, bu dönemlerde pek çok Müslüman gencin Siverek dışına çıktığını ve bir daha dönemediğini göstermektedir[736].

Siverek'te nüfus hareketliğinin en önemli nedenlerinden birisi askeri ve mali (vergi) mükellefiyetlerden ahalinin yerleşik bulunduğu bulunduğu yerden firar etmesidir. Nitekim 1843 tarihli nüfus defterinde bazı isimlerin karşısına "*Diyarbekir'e firar*" veya "*Ruha'ya firar*" şeklinde kayıtların düşülmesi bu kişilerin vergi vermemek veya askere kaydolmamak için köylerini veya bulundukları yeri terk ettiklerine işaret etmektedir [737].

Nüfus hareketinin bir başka nedeni de Arap aşiretlerinin bölgeye olan sürekli saldırılarının önlenememesi sonuncunda ahalinin köyünü ve toprağını terk etmek zorunda kalmasıdır. Bölgede asayişin Arap aşiretleri tarafından sık sık ihlal edilip, köylerin ve meskün mahallerin yağma ve talan edilerek ekinlerin tahrip edilmesi sonucu pek çok kişinin köyünü terk etmelerine neden olmuştur. Pek çok köyün viran olması da bunu göstermektedir.

Siverek'in tanınan eşrafından Kaplan Ağazade Muhammed Ağa ile Karakeçi Müdürü ve nahiyenin beylerinden olan Eyüp Bey arasındaki değirmen davasında, Arap Aşiretlerinin saldırıları ve asayişin sağlanamaması yüzünden pek çok köyün nasıl boş kaldığı ve viran hale geldiği anlatılmaktadır. Kaplan Ağazade Muhammed bölgedeki durumu mahkemede şöyle anlatmaktadır. "*Karakeçi nahiyesinde Cadırkiş (?) karyesinde hududu muayyenleri malum olan bir değirmen eben an cedd-ü pederimizden müntakil mülkümüz olup, eski binası vardır ki , Urban'ın memlekete tasallutu cihetiyle altmış üç (1263/1846-47) tarihine kadar harabe kalup, muaherren*

[736] "Siverek Kasabası mahallâtından Hasan Çelebi Mahallesi ahâlisinden olub bundan dört sene mukaddem Kars muhârebesine âzim ü râh olmağla ile elân (hayatı) ve memâtı nâ-ma'lûm olan Kavas Mehmet bin Hasan bin Hafız Mustafa nâm mefkûdun ahvâli tebeyyün oluncaya değin emvâl ve eşyâsını hıfz ve zabt ve hırâsete kıbel-i şer'den bir vasi ve kayyım nasb ve ta'yîn olunmak ehemm ve elzem olmakdan" S.Ş.S.444, s.156, No:42, 1 Safer 1298/3 Ocak 1881.

[737] BOA. NFS.d.2703.

Urban gailesi ber taraf oldu ise de , oralar bir müddet neşinsiz olup, değirmeni mezkuru imar etmeye muvaffak olamadığımızdan harabe kalup, Karakeçi nahiyesi imara yüz dutup, bundan iki sene mukaddem karaş Azal nam kimesneyi memur edüp, tamirine gönderdik ise de, Karakeçi Müdiri Eyüb Beg ……man'i olup bizim elimizden alup, benim mülkümdür diyerek, kendüsi yaptırıp hala değirmeni mezkuru işletmekte olup…"[738].

Urban aşiretlerinin saldırıları sonucu 1846 yıllarından önce harabe haline gelen köyler, bu tarihlerden sonra belgenin ifadesine göre "*Urban gailesi bertaraf*" olup köyler bir süre neşinsiz boş ve hali kaldığından değirmen de çalıştırılamamış ve harap halde kalmaya devam etmiştir. Arap aşiretlerinin saldırıları önlendikten sonra Karakeçi bölgesi de imara yüz tutmaya başlamıştır. Köylerini ve topraklarını terkeden pek çok köy ve şehir ahalisinin 1830'lardaki nüfus azalmasında rolü görülmektedir. Başka bir belgede de Siverek merkezinde oturacak kaymakam gelmediği takdirde Arap aşiretlerinin saldırılarının devam edeceği ve halkın yerlerini ve yurtlarını terk ederek devletin en büyük gelir kaynağı olan toprağın işletilmeyeceği vurgulanarak, bölgedeki insanların nüfus hareketliliğine işaret edilmektedir.

Arap aşiretlerin saldırıları ahali tarafından her fırsatta üst makamlara şikâyet edilmiş ve bu saldırılar yüzünden içine düştükleri perişan hallerini dile getirmişler. "*Bir müddetten beri Şamar Urban'ının tasallutundan dolayı perişan olan Siverek Kazası ahalisinin*[739]" adına Siverek İdare Meclisinin hazırladığı bir mahzarda Siverek'teki ahalinin Arap Aşiretleri ve asayişsizlik yüzünden yerlerini ve yurtlarını terk ettikleri bildirilmektedir. Mahzarda "*Siverek Kazasının bi'l-cümle nevahi ve kuraları Ekrad ve Aşairden ibaret olup, çöl tarafında ve Arab Ağzında bulunduklarına…"* değinilerek, Arap aşiretlerinin saldırılarından "*ahali dahi nakl-i hane edüp beherleri bir tarafa dağılacakları*" böylece hem ahalinin hem de bunlarla ticareti olan şehirdeki ticaret ehlinin perişan olacağı ve köylülerin yerlerini terk etmesiyle, ziraat yapılamadığından, devletin de vergi alamayacağını, böylece *"senevi hazine-i celileye on beş yükten mütecaviz zarar olacağı…*"[740] vurgulanmaktadır. Arap Şamar ve Aneze aşiretlerinin bölgedeki nüfusu ciddi olarak etkilediği ve bu yüzden zaman zaman köylerin ve şehirde olup bu köylerle ticari ve ortaklık yapanların

[738] S.Ş.S.441, S.16, No:120, 1 K. Evvel 85/13 Aralık 1869.
[739] BOA A.AMD. 13/87, 29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849.
[740] MVL 658/72, 20 C. Evvel 1280/2 Kasım 1863.

da başka beldelere kaçtıkları ancak 1850'li yıllardan sonra Urban gailesinin kısmen ve geçici olarak bertaraf edildiğinden bir kısım nüfusun köylerine ve yerlerine geri döndükleri anlaşılmaktadır. Bu geri dönüşte 1858 yılında yürürlüğe giren yeni toprak yasasının da etkisi olabilir. Zira bu tarihten 1870'e doğru nüfus artışı iki katına çıkmıştır. Pek çok köy ahalisi hem Arap aşiretlerinin saldırılarının engellenmesi hem de yeni arazi kanununun köylüyü toprağına çekmiş olması muhtemeldir.

Yerli aşiretler arası kavgaları ve eşkıyalık olayları da dönem dönem şehirden ve köylerden bazı insanların topluca başka yerlere göç ettiklerini göstermektedir. Milliler ile Fettahoğulları ve Karakeçi ile daha sonra Bucak aşiretleri arasındaki kavgalar pek çok kişinin yerlerini terk etmelerine neden olmuştur.

Siverek'te nüfus yapısına ve hareketliliğine işaret eden başka bir unsur da burada bulunan yabancılardır. 1845 yılında Siverek'te ikamet edenlerin kaydının tutulduğu deftere göre, bu tarihte şehirde 155 Müslüman ve 64 gayrımüslim reaya olmak üzere, toplam 219 yabancı yaşamaktadır[741]. Hanlarda kalan Halepli tüccarlardan daha önce söz edilmişti. Bu tarihte Siverek'te bulunanların çoğunluğu Gerger ve Çüngüş gibi komşu kasaba ahalileri olmak üzere, defterde Mardinli, Diyarbekir'li, Ruha'lı, Harputlu, Muşlu, Musullu gibi yakın ve uzak beldelerden, kışlakçı, tüccar, çerçi, bezzaz, terzi, fırıncı, köşker, boyacı, ırgat gibi değişik meslek sahipleri şehirdeki evlerde kiracı veya belgedeki ifade ile "şunun *bunun yanında*" kalmaktadırlar. Belli bir dönemde sakinlerinin yaklaşık yüzde 8-9'nun yabancı olması şehrin fiziki ve nüfus açısından küçüklüğü ile beraber ticari ve sosyal hareketliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Şehirdeki nüfus hareketliliğinin başka bir nedeni de kolera gibi bulaşıcı hastalıklar ile çekirge afeti sayılabilir. Siverek'in, Diyarbakır'da 1827 ile 1848 yıllarında meydana gelen veba salgınından etkilenmemesi mümkün değildir. Salgın Diyarbakır nüfusunu etkileyecek derecede ölümlere neden olmuştu. Siverek'in çevresindeki bu salgın hastalıktan ne kadar etkilediği tam olarak bilememekle beraber, Siverek'teki kolera salgınında bazı kişilerin öldüğünü ve kasaba sınırında karantina uygulandığını belgelerden takip etmek mümkündür[742].

[741] BOA. NFS. d.2704, 2705.

[742] "Siverek tarafında bulunan Karacurun tahaffuzhanesinde bekleyecek yolculardan muhtaç olanlara üçer yüz dirhem ekmek verilmesi ve kolera vukuatından dolayı zuhur edecek masrafların mahalleri emvalinden sarfının emredildiği." DH. MKT. 2021/80 26 R. Ahir 1310/17 Kasım 1892.

3. BÖLÜM: SİVEREK'TE TOPLUM VE SİYASET

3.1. Yerel Güç Unsurları: Aşiret ve Eşraf

Osmanlı toplumu askeri ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Birincisi, askerî tabir edilen toplumsal sınıftır. Bunlar kısaca, vergiden muaf olan ya da vergi toplayan gerek ordu mensubu asker ve gerekse devlet hizmetini gören ve vergi vermeyeceğine dair elinde beratı olanlardır. Kimlerin askerî sayılacağı kanunnamelerle belirlenmiştir[743]. Ancak daha sonraki dönemlerde, vergi verenler ile vermeyenler arasında geçişler meydana gelmiştir. İkinci kısım ahali ise, vergi veren tüm halkı ifade eder. Bunlar arasında çocuk, hasta, yaşlı ve bunun gibi vergi mükellefi olmayanlar da reaya sayılmıştır. Bunlar da şehirliler, köylüler, aşiretler ve konargöçerlerdir. Bu bölümde asıl olarak odaklanacağımız konu, şehirlerde yaşayan toplumsal sınıflar, yöneticiler, eşraf ve sıradan ahali olmakla beraber gerek şehir kırsalında gerekse kısmen şehre yerleşmiş ama henüz kırsalla ilişiği devam eden, kısaca aşiretler dediğimiz sosyal sınıfın kendi aralarında, devletle ve şehir eşrafı ile ilişkileri olacaktır.

Toplumu oluşturan sosyal sınıfların ve yerel güçlerin merkezî yönetimin temsilcileri olan yöneticilerle ilişki boyutları, yönetime muhalefet veya iştirakleri, uzlaşı ve kavgaları, devlet kaynaklarına sahip olma mücadeleleri ve ilişki ağları toplumun siyasi davranışlarını ortaya koymaktadır. 19.yüzyılın ikinci yarısında devletin içine girdiği merkezileşme odaklı reform sürecinin etkileri, Siverek'teki sosyal sınıfların toplumsal ilişkilerine de yansımıştır. Devletin ahaliye açtığı yeni siyasi ve toplumsal kanallar ile dayattığı yeni sistem içinde şehirdeki eşrafın tepkisi ve sisteme adaptasyonu, bu unsurların kimliği, kaynaklara erişme ve elde tutma mücadeleleri, şehrin siyasi ve toplumsal yapısını görmemize imkân tanıyacaktır. Yerel güç unsurlarının devletin dağıttığı imtiyazlara sahip olmak için yöneticilerle çatışma ve ittifak arasında kurdukları ilişkiler, imtiyazları rakiplerine kaptırmamak için kendi aralarındaki mücadeleleri ve ahali ile devlet arasında aracı rolünü güçlü bir şekilde oynamaları, şehirdeki toplumsal ilişkilerin boyutlarını göstermektedir. Siverek'te toplumsal siyasetin aktörleri, yerli hanedanlar, şehrin zengin tüccarları, ulema ve meşayih, gayrimüslim cemaatlerin ruhani reisleri ve kısmen şehirle bütünleşmiş yarı göçebe aşiretler ağalarıdır. Yerel güç unsurları, belgelerde, "*Muteberan-ı memleket*",

[743] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.128.

"*Vucuh-ı memleket*", "*udul-i Rical-i Müslimin*" ve kısaca "*eşraf*" olarak tanımlanmaktadırlar. Bu bölümde, eşrafın şehirle ilgileri, kökenleri, güç dayanakları ve beslendikleri kaynaklar, toplumdaki konum ve rolleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda Siverek'teki toplumun siyasi hareketleri, birbirleri ile ve devlet mekanizması ile ilişkileri incelenmiştir. Siverek'te yerel güç unsurlarının başında eski hanedanlar, şehirli "*zadeler*" olarak tabir edilen soylu aileler, ulema, muteber tüccar kesimi, şehrin hinterlandındaki köylerde yarı göçebe olup, şehre kısmen yerleşen aşiretler ve özellikle Tanzimat'tan sonra şehrin sosyal ve siyasi hayatında yeni roller elde eden gayrimüslim cemaat önderleridir.

3.1.1. Aşiretler

Osmanlı arşiv belgelerinin ve tarihçilerin dilinde Siverek "*cevelangahı aşair*" bir bölgedir. Doğusunda Karacadağ yaylaları, güneyinde çöl ağzı ya da beriye çölü, aşiret ve konargöçerlerin sürekli uğrak yeri olmuştur. Şehrin içinde bulunduğu coğrafya, tarihin her döneminde hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin ilgisini çekmiş, kışın ovayı, yazın da Karacadağ yaylasını kışlak ve yaylak olarak kullanmışlardır. Ayrıca güneyden gelen aşiretlerin Bingöl ve daha doğuya, Erzurum yaylalarına geçiş ve dönüşlerinde en çok kullandıkları yol güzergahı da buradan geçmektedir. Mardin tarafından gelen, Karacadağ üzerinden doğuya giden aşiretler, kendileri ve besledikleri hayvanları buradan daha yüksekteki yaylalara götürmüşlerdir. "*Cevelangahı aşair ve Urban*" tabiri de aşiretlerin Karacadağ yaylası veya Siverek'in güneyindeki beriyye'yi mesken edinip, bu güzergahı çokça kullanmalarına işaret etmektedir[744]. Siverek eskiden beri ahalisinin çoğunun da kabile ve aşiretlerden oluştuğu, tahrir defterlerindeki aşiretlerin sayısından anlaşılabilir[745] .

Osmanlı idaresine girdiğinde, Siverek topraklarında konargöçer bir hayli aşiret ve cemaat bulunmaktaydı. Bu aşiret ve cemaatler şunlardır; Kocahacılu, Gevherlü, Pireli, Milli, Çöpi, Anterlü, Dögerni, Modanlı, Baziki, Gözi, Abidlü, Halidlü aşiretleri ile cemaat olarak adlandırılan, Cemaat-i Milli, Cemaat-i Dögerni, Cemaat-i Bırazi, Cemaat-i Halidlü, Cemaat-i Çakallu[746]. Siverek topraklarında Ekrad Taifesi, Yörükân Taifesi, Türkmen Taifesi, Arap Taifesi, Yezidi Ekrad Yörükânı Taifesi (Halidlü Cemaati) ve Yerli Ekrad gibi değişik etnik unsurlara nispet edilen aşiret ve cemaatler

[744] BOA.A.MKT.UM. 477/ 92, 05 Zilhicce 1277/14 Haziran 1861.
[745] "…Siverek Kazasının bi'l-cümle nevahi ve kuraları Ekrad ve Aşair'den ibaret olup, çöl tarafında ve Arap Ağzında bulunduklarına…" BOA. MVL 658/72 20 C. Evvel 1280/2 Kasım 1863.
[746] Erpolat, XVI. Yüzyıl Siverek s.95.

vardı. Cevdet Türkay, arşiv kayıtlarında Siverek'e tabi 37 aşiret ismi tespit etmiştir[747]. Bunların bir kısmı konargöçer aşiretler olup, bazıları başka bölgelere iskân edilmiş, aşiretlerin bir kısmı çeşitli sebeplerden kışlak veya yaylaklarını terk ederek, başka bölgelere gitmişlerdir

Bu aşiretlerden Ekrad olarak tabir edilenler: Baziki Ekrad Aşireti (Cemaati), Çupi Taraklu Ekrad Aşireti (Cemaati), Dögerni Ekrad Aşireti (Cemaati), Gözi Ekrad Aşireti (Cemaati), Halidlü Ekrad Aşireti (Cemaati), Milli Ekrad Aşireti (Cemaati), Modanlu Ekrad Aşiretidir[748]. Siverek'te adı geçen aşiret ve cemaatlerin çoğunun arşiv kayıtlarına rağmen aslında Türk olduğunu iddia edilmektedir[749]. Buna göre aşiretlerin bir kısmı zaman içinde kendi dilini unutup tabi olduğu büyük aşiret veya yerleştiği yörenin baskın dilini öğrenmişlerdir. Siverek yöresinde birer Türkmen aşireti olan Karakeçili ve Türkan aşiretinin Kürtçeyi daha sonra konuşmaya başlaması, bu iddiaya örnek örnek olarak sunulmaktadır. Ziya Gökalp ise, bu iddiayı sadece Karakeçililer için dillendirmektedir [750]. Osmanlı Devleti tahrirleri yaparken cemaat ve aşiretlerin etnik yapısı ile çok da ilgilenmemiş, nasıl tanınıyorlarsa öyle kaydedilmişlerdir. Devletin tahrir yaparken odaklandığı asıl maksat işlenecek toprak, toprağı işleyecek mükellef sayısı ve alınacak vergi miktarını tespit etmektir.

Konargöçerlerin yerleşik olarak sahip oldukları toprakları olmadığından, hayvancılık yaparlar ve hayvanlarının beslenebileceği yerlerde gezerler. Bu gezdikleri yerlere yaylak ve kışlak denir. Bunlar yerleşik ahalinin tabi olduğu mükellefiyetlere bağlı değildirler. Onların vermekte oldukları verginin dışında "*resm-i mera, resmi ağnam*" gibi hayvancılık ve otlaklardan alınan vergilerle mükelleftirler. Aşiretlerin Siverek üzerinden Karacadağ ve daha doğuya gidip gelmeleri ve bir kısmının Karacadağ'ı yaylak olarak kullanması, bölgeyi aşiretlerin saldırılarına açık hale getirmiş, belli bir nizam ve disipline tabi olmayan aşiretler, çevredeki meskûn ahaliye ve köylülere zarar vermişler, özellikle Arap aşiretleri bir afet gibi ahalinin korkulu rüyası olmuştur.

[747] Türkay, s. 89.
[748] BOA. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyarbekr, s.44.
[749] Yusuf Halacoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar I, (1451650),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s. XXIII.
[750] Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tahliller*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s.39.

3.1.2. Devlet-Aşiret İlişkisi

Osmanlı toplumsal yapısının en önemli unsurlarından birisi aşiret veya cemaat denilen konargöçer taifesidir. Yerleşik bir toprakları olmayan, konargöçer cemaatler hayvancılıkla geçinmekte ve hayvanlarının beslenebileceği yaylak ve kışlakları gezmektedirler. Osmanlı toplumunun kırsal alanda yaşayan büyük bir kesimi aşiret mensubu, konargöçer cemaatlerden meydana gelmektedir. Konargöçer aşiretler büyük miktarda hayvan beslemekte, özellikle ordunun ihtiyaç duyduğu hayvansal gıda ve binek hayvanlarını temin etmektedirler. Ordu, aşiretlerin insan kaynaklarından ve daha çok besledikleri hayvansal ürünlerden yararlanmış, başta İstanbul olmak üzere çoğu yerde et ve binek hayvan ihtiyacı aşiretlerden karşılanmıştır. Kırsalda otlak ve yaylaklar arasında bazen uzun yolculuklara çıkan bu kitle, yerleşik ahalinin tabi olduğu kanun ve nizamlara uyamayıp, gelip geçtikleri yerlerin yerleşik ahalisine zarar vermekteydiler. Osmanlı Devleti merkeziyetçi yapısı ile kanun ve nizamlara uymayan böyle bir kitleyi kontrol altına almak için çeşitli tedbirlere başvurmuştur. Bu uygulamaların en başta geleni aşiretlerin yerleşik hayata geçerek, asayişi bozan bir unsur olmaktan çıkarılmaları amacıyla başvurulan iskân siyaseti idi[751].

Devlet-aşiret ilişkisi güç dengesine göre değişmektedir. Devlet gücünden yararlanmak istediği ve bazı durumlarda baş edemediği aşiret şeyhini taltif eder, onu rakiplerine karşı korur ve kayırır. Hil'at, maaş ve nişanlarla onurlandırır. Ancak Devlet otoritesi aşiretlere ihtiyacı olmayacak güce eriştiğinde veya aşiret devlet açsısından bir fonksiyon ifade etmediğinde, devletin yararı neyi gerektiriyorsa ilişki çerçevesini ona göre çizmektedir. Bir zaman eşkıya olarak tanımlanan bir aşiret veya aşiret ağası, başka bir durumda devletin sadık bir hizmetkarı pozisyonunda görünebilmektedir[752]. Bu ilişki biçimi her zaman devletin tek taraflı isteği ile gerçekleşmez. Aşiret reisleri de fırsatları lehlerinde kullanmak için devletin kendilerine ihtiyaç duyacağı anı beklerler. Gerektiğinde isteklerini isyan veya başka bir şekilde tepki vererek ortaya koyarlar. Tepki biçimleri arasında, kırsal alanda asayişi ihlal ederek, meskûn ahaliye zarar vermek,[753] kanun ve nizamları tanımayarak, özellikle askerlik ve vergi mükellefiyetinden kaçınmak şeklinde olmaktadır. Nitekim

[751]Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* Eren Yayıncılık. İstanbul 1987.s.39.

[752]Diyarbekir Ahkam Defterleri 1, belge No: 274, s.152.

[753] Orhonlu, s. 39.

bir belgede Siverek'te askerlik yapmak istemeyenlerin Karacadağ'a kaçtıkları bu konuda tedbir alınması istenmektedir[754].

Devletin aşiretlere karşı geçmişten gelen politikası, mümkün mertebe yerleşik hale getirerek iskân ettirebilmektir. Zira yerleşik alanlar ve köyler devletin kanunlarının uygulanabildiği ve devletin reayadan istediği vergi ile askerlik gibi önemli mükellefiyetlerden kaçamayacakları devletin kolunun rahatlıkla uzanabildiği yerlerdir. Aşiretlerin kontrol edilebilir alana çekilmesi, Osmanlı aşiret siyasetinin temelini oluşturmuştur. Devlet güçlü aşiret reislerine ve Siverek örneğinde görüleceği gibi, baş edemediği Arap aşiret reislerine dönem dönem taltifler, maaş ve hil'atlar vermiş, ayrıca bazen eşkıyalık yaptıkları yörelerin muhafızlık görevini onlara bırakmıştır. Nitekim, merkezi devlet otoritesi, Celali İsyanları sırasında kendisini zorlayan ayanları vali yaparak, onları devlet örgütü içine aldığı gibi, aşiret reislerine benzer bir uygulama ile onlara sistem içinde yüksek görevler vererek, sisteme dahil etmiş, böylece asayişi bozan ve düzene karşı gelenleri dizginleyerek aynı zamanda onlar üzerinden asi güçleri kontrol imkânı elde etmiştir. Devletin bir eşkıyaya görev verme sebebi "*Eşkıyanın hakkından kendisi de bir zorba olduğu için gelebilmesi idi*"[755]. Siverek'te de asayişi bozan ve haklarından bir türlü gelinemeyen Arap aşiret reislerinden Abdülkerim'e 5000 lira maaş ile Çöl Muhafızlığı görevi verilmiştir[756]. Ancak Siverek civarındaki aşiretler yerleşik ahaliye zarar vermeye devam etmişler ve iskân edildikleri yerlerden firar etmişlerdir. Milli Aşireti Reisi Temavizade Mahmut 1860'larda Siverek'in Çem Nahiyesine bağlı Kabahaydar Köyü civarında iskân ettirilen bir kısım Milli Aşireti ahalisini, yerlerinden kaldırarak onları Siverek civarına getirtmiş ve Sadeddin köyüne hücum ederek, köylülerin mal ve eşyalarını gasp ve talan edip, dört kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine, Siverek Kazası İdare Meclisi hazırladığı mazbatada durumu Meclis-i Vala'ya şikâyet ederek, iskân ettirilmiş hanelerin yerlerinden firar ederek ağaları Milli Temavizade Mahmut tarafından bu "*hanelerin me'vay-ı kadimlerine irca' ile emvali mağsubelerinin sahiblerine i'tası*"

---

[754] "Kur'a keşide olundukça pek çok neferat Urfa canibine firar eylediklerinden ve tekalif-i nizamiye-i askeriye ve mülkiyeden tahlis arzusuyla aşair-i mesküneden ekserisi haneleri ile canib-i mezküre azimete meyl göstermekte olduklarından maade maru'z-zikr Siverek kazasının canib-i şarkisinin dahi Diyarbekire mudafa eşkıya-i Ekrad cay-i penahı olan Karacadağ nam Cebel-i azim olduğundan buraların hüsn-ü suretle idaresi…" BOA.A.MKT.UM. 394/95, 13 Recep 1276/5 Şubat 1860.

[755] Mustafa Akdağ, Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, 1970, s.51-61.

[756] Kahraman, Oktay; Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa'nın Diyarbakır'daki Aşiretleri Islah ve İskân Çalışması (1868-1875), *History Studies*, Özel Sayı, C. 4, Yıl 2012, s.241

istenmektedir. Ayrıca Siverek Kaymakamının ağaya göz yumduğu ve bundan cesaret alan Temavizade'nin gün be gün zulüm ve saldırılarını artırdığı ifade edilmektedir[757].

Siverek'in de dahil olduğu "*Kürdistan dahilinde bulunan çöl havalisinin imariyle Karakeçi ve Kiki ve Dekuri ve Milli ve İlyan ve Siverek dahilinde bulunan diğer Milli aşiretleri"* 1864 yılında Viranşehir civarında Aşhan ve Oylak nam mahallerde iskân ettirilip, meskûn hale getirilmişler. Ancak bir müddet sonra adı geçen mevkilere iskân ettirilen aşiret ahalileri buradan firar ederek değişik yerlere dağılmışlar. Aşiretlerin iskân ettirildikleri yerlerinden firar etmelerinin nedeni olarak da "*teklifat-ı ve saireyi vermemek*" olarak belirtilmektedir. Aslında ayrı ayrı yerlere firar eden aşiretlerin en büyük firar nedeni askerlik kurasından kaçmaktı[758]. Ayrı yerlere dağılan aşiret ahalilerine, kendileri için "*imar edilen me'vay-ı kadimleri* "olan köylere dönmeleri ve bunların ziraata ve çiftçiliğe teşvik edilmeleri, üzerinde en çok durulan konulardandır. Bu amaçla yukarıda adı geçen Karakeçi, Kiki, Dekuri, Milli, İlyan ve Siverek dahilinde bulunan diğer aşiretler ağaları ile anlaşma yapılarak ve onlardan taahhüt alınarak çöl havalisinde imar edilip, birer kaza haline getirilecek yerlere iskân edilmelerine çalışılmıştır. Bu amaçla adı geçen aşiret ağalarından, gösterilecek yerlerde birer kaza teşkili için kendilerinden taahhüt alınmış ve firari aşiret ahalilerinin toplanması istenmiştir[759]. Aşiretlerin iskanı mümkün mertebe "*hüsnü suretle*" yapılmaya çalışılmış. Buna muvaffak olunamadığı takdirde zor kullanılarak iskanları sağlanmıştır[760]. Siverek Sancağında haymenişin Diricanlı aşiretinin iskanı için bu yola başvurulmuş, iskân yeri olarak Akçadağ Kazası ıslah ettirilerek iskân ettirilmişler. Adı geçen aşiretin iskân edilen yerlere alışması ve bu esnada firar etmemesi ve "*iskânlarının bir hüsnü surete*" raptı için en az beş altı ay iki tabur piyade ve yarım alay süvari askerin bölgede dolaşarak firarları önlenmeye çalışılmıştır.

---

[757] "Siverek Meclisinin varid olan mazbatasında … ve iş'ar olunmaktan naşi keyfiyet Meclis-i Valaya ledel havale ağay-ı merkumun ol vecihle vukubulan harekat-ı ma'delet-i seniyenin mugayırı olarak tecviz olunamayacağından ve mezkûr hanelerin vatanı aslilerine irca' ve emvali mağsube ve menhübe istirdad olunarak ağay-ı merkumun katillerin veresesi ile ve cinayat-ı sairesinden dolayı icab edenlerle muhakeme-i lazımesinin serian icrasıyla cünhası derecatının ba mazbata inhası hususunda savb-ı valalarına bildirilmesi tezekkür kılınmış olmağla " BOA.A.MKT.UM. 316/4 Zilkade 05 1274/20 Eylül 1861.

[758] BOA.MVL 678/63, 21 Mayıs 1280/2 Haziran 1864.

[759] BOA.MVL 678/63, 7 Safer 1281/12 Temmuz 1864.

[760] BOA.İ.MVL. 363/15888, 3 R. Ahir 1273/10 Aralık 1856.

Aşiretlerin iskânları sırasında hayvanlarının bir kısmının satılarak ziraatla uğraşmalarının teşvik edilmesine karşı çıkanlar da vardı. Ordunun yün ve deri ürünlerinden başka, binek hayvanı ve özellikle et ihtiyacının büyük bir kısmı aşiretlerden karşılanmakta idi. İşte bu noktaya dikkat çeken idare meclisi azası Hacı Abdullatif, aşiretlerin hayvanlarının satılarak köylerde iskan edilmelerinin hayvancılığa büyük zarar vereceğini, yerleşmiş meskûn ahalinin aşiret ahalisi gibi hayvan beslemeyi bilmediğini ve " *Asakir-i şahane ve gerek memalik-i saltanat-ı seniyyeye lazım* " olan hayvanların üretilmesinde ileride telafi güç zararlar olacağını belirterek, gerekli tedbirler alınmadan aşiretlerin iskan ettirilip hayvancılıktan el çektirilmelerinin ileride büyük zararları olacağını belirten bir rapor hazırlamış, idare meclisi ve hükümetin iskan görüşüne şerh koymuştur[761].

19.yüzyılın ikinci yarısında Siverek Şer'iye Sicillerinde adı tespit edilen aşiretlere bakıldığında, 16. yüzyılda Siverek civarında bulunan pek çok aşirete artık rastlanmadığı, bir kısmının aşiret olarak isminin devam ettiği halde, artık daha çok şehir merkezinde ikamet ederek şehirleştikleri, bir kısmının da şehir eşrafı arasında yerini aldığı görülmektedir. 1530 ve 1556 yıllarında yapılan tahrirlerde Siverek civarında sadece üç hane olarak görülen Karakeçi Aşireti, merkezi Mızar Karyesi olan Karakeçi Nahiyesinin köylerinde meskûn hale gelmiştir. Milli Aşireti'nin bir kısmı konargöçer olarak devam ederken, diğerleri köylerde yerleşik hale gelmişlerdir. Bazı aşiret mensupları her ne kadar göçebeliği bırakıp, şehirlerde yerleşik hale gelmişlerse de mahkemede insanlar kendilerini aşiretlerine nisbet etmeye devam etmektedirler. 19.yüzyılın son çeyreğine "*Millizade Abdi*"[762] "*Milli Eyüp*"[763], "*Milli Reşo*", "*Karakeçili Sinan*[764]", "*İzollu Abbas*"[765] gibi isimler mahkeme sicillerinde bolca yer almaya başlamıştır. Bu tarihte şehir kırsalında bazı köylere yerleşen yarı göçebe İzol

[761] "Aşairin iskanında olan fevaid aşikâr ise de mazarrat-ı cesimesi müruru zaman ile anlaşılacak olup, şimdiden tedabir-i muktezası görülmez ise, ilaçsız bir dert olur. Şöyle ki; Asakir-i şahane ve gerek memalik-i saltanat-ı seniyyeye lazım olan hayvanat ve hususan onların tevlid ve terbiyesi aşair ve kabaile mahsus olup, bunlar iskân olundukça zaid hayvanları bey' olunarak ehl-i kuranın tevlid-i hayanavata aşair gibi esbab-ı tabiiyeleri mükemmel olmadığından hayvanat-ı mezküre telef olarak ilerude azim mahzurı zuhur edecektir. Sair devletlerde olduğu gibi kurada hayvan eşdirmek içün muktezi olan tedabirin evvel be evvel ittihaz ve icrası içün erbabı malumattan bir komisyon teşkil olunmak derece-i vücübdan olduğu acizane varıd-ı hatır-ı abidanem olup tedabir-i mezküre ittihaz olunmadıkça iskân-ı aşairin mazarrat-ı cesimesi olduğundan mazbatayı mühürledim…Hacı Abdullatif." BOA.İ.MVL 363/15888, 03 R. Ahir 1273/1 Aralık 1856.

[762] S.Ş.S.445, s.132, No: 102, 21 Şaban 1308/1 Nisan 1891.

[763] S.Ş.S.441, S.74, No:454, 29 K. Evvel 1287/10 Ocak 1872

[764] S.Ş.S.441, S.18, No: 132, 6 K. Sani 1285/18 Ocak 1870.

[765] S.Ş.S.S.132, No: 1141, 7 C. Evvel 1290/3 Temmuz 1873.

aşireti de şehrin ve çevresinin sosyal hayatına girmekle beraber, bir kısmının çadırlarda yarı göçebe olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır[766]. "*Şehir nahiyesi kuralarından Çiftlik karyesi sakinlerinden İzollu Aşiretinden Muhammed ve Abbas ebnani Süleyman*"[767] kaydından konargöçer haymenişin İzol Aşiretinden bazılarının da köylerde yerleşik olduğu anlaşılmaktadır. Siverek çevresinde göçebe bir başka aşiret de Elreşanlı Aşiretidir. Milli Aşireti Konfederasyonuna bağlı kollardan olan bu aşiret, yüzyılın son çeyreğinde "*Siverek Kasabasında göçebelikle mütemekkin*" yarı yerleşik bir aşirettir[768]. Siverek'te geçmişten gelen bazı aşiretlerin iskâna geçtiği ama etrafında konargöçer aşiretlerin eksilmediği ve "*cevelengahı aşair*" olduğu olmaya devam ettiği görülüyor. Siverek'in etrafında haymenişin ve yarı yerleşik pek çok aşiret dolaşmaktadır. Yukarıda sayılanlardan başka 1850-1900 yılları arasındaki sicillerden derlediğimiz aşiretler şunlardır;

Siverek Kasabası civarında göçer Erşanlı Aşireti[769], Dağbaşı (Karahan) Nahiyesinde Darağun[770] nam mevkide haymenişin göçer Çukan Aşireti [771], Siverek Kazası toprağında göçebe Şeyh Bizini Aşireti[772], Karavar Aşireti, haymenişin göçer İzollu Aşireti (bir kısmı köylerde sakin), haymenişin göçer Çukan Aşireti, Bekkare Aşireti, Tay Aşireti, Kisi Aşireti, Udvan Aşireti (Arap), Şeyhan Aşireti, Köranlı Aşireti (Kısmen şehre yerleşmiş), Berazi Aşireti, Seydanlı Aşireti, Türkanlı Aşireti, Modanlı Aşireti, Seydanlı Aşireti, Cubur Aşireti, Cihanbeyli Aşireti, Şammar Aşireti, Aneze Aşireti. Bu aşiret ve cemaatlerden araştırma dönemindeki olaylarda adı geçen ve ön planda olanlardan birkaç tanesi anlatılacaktır.

3.1.3. Milli Aşireti

Milli Aşireti 1530 ve 1556 yıllarında yapılan tahrirlerde Siverek civarında bulunan en eski ve en kalabalık aşiret ve cemaatlerdendir. 1530'da 113 hane olarak kaydedilen Milli aşireti, 1556'da 374 hane ve 7 mücerret ile Siverek topraklarındaki en kalabalık cemaati oluşturmaktadır. Bu dönemde aşiretin yerleştiği Siverek köyleri şunlardır; Susuzca, Kurd Viranı, Kurunca, Söğütlü, Tekürdurcu, Bayoğlan, Yassıca,

[766] "Haymenişin Göçer İzollu Aşireti "S.Ş.S.440, S.4, No: 2, 9 R. Ahir 1288/28 Haziran 1871.

[767] S.Ş.S.445, S.171, No:160, C. Evvel 1309/Aralık 1891.

[768] S.Ş.S.445, S.142, No:240, 27 Şevval 1308/5 Haziran 1891.

[769] S.Ş.S.440, S.22, No: 216, 27 Zilkade 1288/7 Şubat 1872.

[770] Darağun Siverek'in batısında, Bucak Nahiyesi dâhilinde Şeyh Bizini Aşiretinin meskûn olduğu bir köydür. Şeyh Bizini Aşiretinin de hala göçebe olduğu görülmektedir.

[771] S.Ş.S.440, S.26, No: 245, 1288/1871.

[772] S.Ş.S.440, S.171, No: 1212, 1288/1871.

Kavaklu, Ağcameşhed, Payamluca, İnnablu, Esteğfirullah, İğdir, Dibekcik, Kızılviran, Tokluziyaret, Sehrencik, Kumsavuran[773]. Adı geçen yerleşmelerin bir kısmı günümüze kadar köy olarak gelmiştir. Millilerin bir kısmının bu köylerde yerleşik, diğerlerinin göçebe olduğu görülmektedir.

Ziya Gökalp'ın yaptığı tasnife göre, Kürt Aşiretleri (Göçerleri) Mil ve Zil olarak ikiye ayrılmışlardır[774]. Asıl yerleşim yeri Viranşehir ve civarı olan Milli Aşireti, Kürt aşiretlerinden Mil kısmını oluşturan bir aşiret konfederasyonudur. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan aşiret, güneyde Rakka, kuzeyde ise Birecik, Urfa ve Diyarbakır arasındaki bölgelerde yaşamakla beraber, etki alanı İran sınırına ve Mezopotamya'nın tümüne yayılmıştır. Milli aşireti "ga miri- öküzü ölmüş" denilen yedi mühür sahibi, yedi aşiret tarafından kurulmuştur. Bu yedi aşiret; Hıdrekan, Hacikan, Sinakan, Çımıkan, Küran (Köran), Kemegan, Kümnakşan aşiretleridir. Bunlar yedi mühür sahibi olup Milan'ın aslını oluşturmaktadırlar. Siverek civarında Millilere tabi aşiretler de bulunmaktadır. Bunlar arasında, Kejan Aşireti, Mendan Aşireti, Alreşan Aşireti, İzol Aşireti Şeyhan Aşireti ve Türkan Aşiretleri sayılabilir. Türkan Aşireti Karakeçililer bağlı iken, daha sonra Millilerin tarafına geçmiştir. Millilerin bir kısmı Mardin'e, diğer kısmı da Viranşehir yöresine yerleşmiştir. Mardin'de bulunanlara Milli-i Kebir, Viranşehir yöresine gelenlere de Milli-i Sağir denmiştir[775]. Siverek civarına yerleşen Milliler daha çok çöl (beriyye) tarafındaki köylerde yerleşmişler ve Viranşehir Millîlerinden olduklarından bunlar Milli-i Sağire mensupturlar. Milli konfederasyonuna bağlı Kürt aşiret reislerine ağa, Arap aşiret reislerine şeyh, Türk aşiret reislerine de bey denmektedir. Milli kabilesi "*Mala Abdi Ağa*" ile "*Mala Ömer Ağa*" denilen iki aileden gelmektedir. Abdi Ağa ile Ömer Ağaların da aslında Milli soyundan olmayıp, Hıdırkan Aşiret ağası Hıdır Ağa tarafından evlatlık olarak alınan cesaretleri sayesinde sivrilmeleri ile aşiretin başına geçen iki kardeşin soylarından meydana gelen kabilelerdir. Milli aşiretini oluşturan ve kendilerine "*ga miri*" denen yedi mühür sahibi tarafından Abdi Ağa aşiretin reisi olarak seçilmiştir[776]. Abdi Ağa liderliğindeki aşiret, önce Urfa'ya yakın Kabahaydar civarına, daha sonra gelen aşiret reisleri aşireti Viranşehir'e yerleştirmişlerdir[777] Abdi Ağa'dan sonra aşiretin başına

[773] Erpolat, *XVI. Yüzyılda Siverek Sancağında*…, s.95.
[774] Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında,* s.37.
[775] Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında* 38.
[776] Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında* s.39.
[777] Naci Tikici, *Milli Aşireti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s.127.

geçen reisler şunlardır. Mahmut Ağa, Timur Ağa, İbrahim Ağa, Eyüp Bey, Beşar Bey, Temavi Ağa, Mahmut Ağa, İbrahim Paşa ve Mahmut Paşa[778].

Siverek çevresindeki köylerde yerleşik ve yarı göçebe olarak bulunan Milli Aşireti mensupları, bu civardaki meskûn ahaliyi sıklıkla rahatsız etmiş, yağma ve talanlarda bulunmuşlardır. 1700'lerden sonra Siverek Mütesellimliği ve Voyvodalığını yapan Fettahlızadeler tasarruf ettikleri köylere ve topraklarını işleyen ahaliye saldıran Millilerle defalarca çatışmışlar, zaman zaman her iki taraf birbirini payitahta şikâyet etmişlerdir.

Milli Aşiretinin Siverek şehir merkezinden ziyade daha çok şehrin hinterlandındaki yaylak ve kışlaklardaki diğer aşiret ve toprak mutasarrıfları ile sorunları olmuştur. 1740'larda Höşin Nahiyesine bağlı Milli Saray köyüne yerleşen bir kısım Milliler, Siverek civarındaki yerleşim yerlerine saldırarak meskûn ahalinin mallarını yağma ve talan etmişler. Siverek Voyvodası Fettahoğlu Mehmet Ağa ve adamları da buna karşılık vererek, Millilerin köylerine baskınlar yapmıştır. Her iki taraftan da ölenler olmuş, köyler talan ve yağma edilmiştir. Milli Saray Köyünü ve civarını elinde bulunduran Millizade Ahmet, 1744 tarihinde İstanbul'a bizzat giderek Siverek Voyvodası Fettahlızâde Mehmet Ağa'yı şikâyet etmiştir. Bu şikâyet üzerine Diyarbekir Valisi Vezir Hüseyin Paşa ile Amid ve Siverek Kadılarına gönderilen emirde, özetle, Milli Saray Karyesi sakinlerinden Millizade Ahmet'in şikâyeti dile getirilerek, olayın araştırılıp şer'le görülmesi istenmektedir. Diyarbekir Valisi ve kadılarına gönderilen emirde, Millizade Ahmet'in şikâyeti şöyle dile getirilmektedir. Kendi işlerini görmek için "*Asitane-i saadetime*" geldiğinde Siverek sakinlerinden Abdülfettahoğlu Mehmet Ağa ve oğlu Ömer Ağa ve kâtibi Molla Ömer ve Yadillioğlu Mustafa Ağa ve Divanlı Hacı Mehmet Bölükbaşı, Millili Ahmet'e dünyevi garezleri olup, onun İstanbul'a gelmesini fırsat bilerek, daha önce de Diyarbekir Valisi Vezir Ali Paşa'ya şikâyet edilen olayda ki, o zaman da zulüm ve korkularından karyesi ahalisi ev eşyalarını ve hayvanlarını olduğu gibi bırakarak, Ruha 'ya kaçmışlardı. Bunlar da köye gelip, köyü ve evleri yağma ve talan ederek, hayvanlarını alıp dört kişiyi ve Milli Ahmet'in kardeşini öldürdükleri iddia edilmektedir. Diyarbekir Valisi, Seraskeri ve Amid ile Siverek kadılarından davanın şer'le görülmesi ve yağma ve talan edilen malların geri verilmesi ve sabit olursa katil maddesine girenlere gerekli

[778] Tikici, s.27.

cezaların verilmesi istenmektedir[779]. Bu şikâyetten beş ay sonra (1 Şevval 1157/7 Kasım 1744) işler tersine dönmüş, bu sefer eşkıya koltuğuna bu yılın mayıs ayında mağdur olarak davasının görülmesi istenen Millioğlu Ahmet oturmaktadır. Siverek Hassı Voyvodası Abdülfettahzade Mehmet ile Havass-ı Hümayun köylerinin ahalilerinin iddiasına göre; Millioğlu Ahmet Bey'in oğulları ve Milli eşkıyasından Abduş denen kimseler birleşerek adı geçen karyeleri basıp üç kişiyi öldürmüşler, köydeki arpa ve buğdayı yağmalamışlardır. Yine iddiaya göre, Havass-ı Hümayun köylerindeki reayanın vermekte oldukları tekalifleri (vergi) verdirmeyerek Siverek Hass-ı Voyvodası olan Abdülfettahzade Mehmet'in yirmi bin akçesini zorla almışlardır. Mühimme kaydında bu sefer sürecin Siverek Voyvodası olan Fettahlızade Mehmet lehine işlediği görülmektedir[780]. Nihayet 6 Aralık 1744 tarihinde Fettahoğlullları bu kavgadan aklanmış olarak çıkarlar. Buna göre, Fettahoğlu Mehmet'in kimseye zararı olmayan, devlete ait mükellefiyetlerini yerine getiren birisi olduğu vurgulanmıştır [781]. Bu dönemde Siverek ve civarında yukarıdaki belgelerde de görüldüğü gibi Höşin Nahiyesi Milli Saray Köyü ve civarında yerleşik oldukları görülen Millilerin yer yer talan ve yağmalara giriştekileri, ancak Siverek topraklarını Hass-ı Hümayun olarak elinde bulunduran Fettahoğlu Mehmet ve adamları karşısında yenildiği görülmektedir. Ancak 18.yüzyılın sonlarına doğru özellikle Timur Ağa'nın Millilerin başına geçmesi ile bölgede yeniden güçlenen Millilerin daha şiddetli bir şekilde yerleşik ahaliye zarar verdikleri ve Siverek Voyvodalarının da diğer yerel yöneticilerin yardımıyla bunlara karşı çok şiddetli bir şekilde cevap verdikleri görülmektedir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Rakka tarafında iskana tabi tutulan Millilerin yeni aşiret reisi Timur, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile yaptığı savaşları da fırsat bilerek, Rakka, Urfa ve Diyarbekir ile Siverek civarındaki aşiretlere boyun eğdirmiş, yerleşim yerlerine yaptıkları baskın ve yağmalar sonucunda ahali köylerini terk etmeye başlamışlardır. Yerel yöneticiler de bu saldırılara karşı devlet gücünü arkalarına alarak çok şiddetli bir şekilde mukabele etmişlerdir. Bu saldırılara Siverek yöneticilerinin verdiği tepkiyi 1794 yılında Millilerin Siverek köylerine saldırmaları üzerine çıkan çatışmaya hem İstanbul'un olaya bakışının hem de Millilere karşı yerel yöneticilerin tepkileri ile devletin bu konuda kendilerine verdiği desteği aşağıdaki belgede görmek mümkündür. Siverek Voyvodası İstanbul'a gönderdiği

[779] Diyarbekir Ahkâm Defteri 1 No: 245, S.8, Evasıt-ı R. Ahir 1157/28 Mayıs 1744.
[780] Diyarbekir Ahkâm Defteri 1, No: 273, S.151, 1 Şevval 1157/7 Kasım 1744.
[781] Diyarbekir Ahkâm Defteri 1, No: 274, S.154, Evail-i Zilkade 1157/6 Aralık 1744.

yazıya göre, 1794 yılında Millilere ait 80 süvari Siverek'in köylerine saldırarak yağma ve talan etmişler. Siverek Voyvodası da adamları ile bunları takip etmiş ve aralarında çatışma çıkmıştır. Çatışmada Siverek Voyvodası Millilerden öldürülen on bir adamın kesik başlarını İstanbul'a göndermiştir. Ayrıca Millilerin Siverek toprağındaki köylere tekrar saldırmalarının muhtemel olduğu belirtilerek, civardaki Diyarbekir ve Ergani mütesellimlerine de Millilere karşı ittifak kurulması için ruhsat verilmesi istenmektedir[782].

Devletin aşiretleri iskân politikası çerçevesinde 19.yüzyılın ilk çeyreğinde Milli Aşireti üzerine de gidilmiş, Arap aşiretleri ile beraber Milli Aşiret reisi de yakalanarak hapsedilmiş ve aşiret mensubu ahali de küçük gruplar halinde aralarında Siverek'in de bulunduğu Mardin ve Urfa bölgesine yerleştirilmişlerdir. Milli Aşireti'nin Siverek ve civarındaki faaliyetleri bir süre durmuşsa da aşiretin başına geçen Temavizade Mahmut zamanında yeniden canlanmış ve İbrahim Paşa'nın Hamidiye alaylarını teşkil etmesinden sonra bütün köyleri ve aşiretleri etkisi altına alan yeni bir döneme girilmiştir. Devletin iskân siyaseti ve daha sonra kurulan Hamidiye Alayları ile farklı iki tepki şekline muhatap olan Milliler, bu dönemde özellikle Karakeçililerle büyük bir mücadele ve çatışmaya girmişlerdir. Millilerin kavgası sadece Karakeçilerle sınırlı kalmamış, 19. yüzyılın son senelerinde Hacı Ali Efendizâdelerin tasarrufunda olan köylere de saldırıp, adamlarını öldürmeleri sonucu, Bucaklılar durumu sadarete şikâyet etmişlerdir.

Millilerin çevredeki meskûn ahali, köylüler ve diğer aşiretlere karşı tutumunu ve ilişkilerini anlatması açısından Siverek mahkemesine intikal eden bir dava yeterince ipucu vermektedir. 1872 yılında Siverek mahkemesine, Siverek eşrafından tüccar oldukları anlaşılan Çobanzade Hacı Zülfü bin Hacı Muhammed ve Hafız Zülfi bin Hacı Mustafa ve Hacı Muhammed bin Beşar nam kimseler şahitlik yapmak üzere gelmişler. Siverek eşrafından ve tüccarlarından Numanzade el-Hac Muhammed bin

[782] " Millu eşkıyasından seksen neferi mütecaviz süvari Siverek kurasının bir kaçını ğaret eyledikleri Siverek Voyvodasının mesmuu oldukda asakir-i vafire ile veralarından erişüp lede'l-muharebe helak olan yedi neferin ru'ûs-u maktu'alarıyla ma'an hayyen ahz olunan altı nefer eşkıyayı Voyvoda mumaileyh müşarünileyh tarafına göndermekle iki neferi şebabiyetlerine mebni hapiste ika ve dört neferinin dahi cezaları tertib ve cem'an on bir aded ru'us-u maktu'a Dersaadete tesrib olunduğunu ve eşkıyayı merkumenin fima ba'd dahi havali-i mezküreye isal-i hesar edecekleri muhtemel olmağın bil ittifak üzerlerine varulup demleri heder olmak ruhsatını havi Diyarbekir ve Ergani ve Siverek Mütessllimlerine ve ocaklu vesairenin tenbih edilmesi…" BAO HAT 181/8293, 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794.

Hasan Siverek'e tabi Eyüp Peygamber Hazretlerinin karyesi civarında göçebe ve haymenişin…aşiretinden Eyüp Ağa bin Reşid'den kantarını 1050 kuruştan 3670 koyunun yününü satın almış. Satış işlemi tamamlanıp, "*tarafeynin icab ve kabul ve ba'dehü yünleri çuvallara doldurup ve altı yedi çuvalı dahi kapan ile vezn olunup maadası dahi vezn olunmakda iken Temavizade Mahmut Ağanın hizmetkarları Yusuf el Hadin ve Hamad e'ş-Şeyho nam kimesneler Musul'lu Şem'un ile gelüp aşairimizin yününü ecnebiye vermeyiz deyü yüklerin kaffesini bi gayri vechin Hacı Muhammed'e verdirmeyüp merkum Şem'un'a verdiler ve Hacı Muhammedden selb ettikleri develere yüklediler ve Urfa'ya gönderdiler. Mezkür yüklerinin Hacı Muhammed'in mülk-ü müşterası olduğuna biz şahitleriz*" [783]. Ancak mahkemede suçlanan ve yün ile develeri götürenler hazır olmadığı için durum sadece mahkeme siciline "*ketb olunmuş*" Milli Reisi Temavizade Mahmut Ağa'nın adamı Şem'un malları Musul'a götürmüştür.

3.1.4. Karakeçili Aşireti

1518 ve daha sonraki tahrirlerde Siverek civarında ve köylerinde adına sadece 3 hane olarak rastlanan Karakeçililer[784], Anadolu'daki Türk oymaklarından biridir[785]. Cevdet Türkay da 17. yüzyılda Siverek'teki aşiretleri sayarken, Karakeçileri Türkmen aşireti olarak kaydetmektedir. Ancak 18.yüzyıla ait Osmanlı arşiv belgelerinde "*konar ve göçer Ekrad taifesinden Karakeçili aşireti"* şeklinde tarif edilen aşiretin, Kürtlerden oluştuğu vurgulanmaktadır[786]. Ziya Gökalp ise, Siverek'teki Karakeçililerin Bursa'daki Karakeçililerin bir kolu olduğunu, bunların Türkçeyi unutarak Kürtleştiklerini belirtmektedir[787]. Bu süreçte bazı Kürt aşiretleri ile de karışmış olmalıdır.

Karakeçili aşireti 16.yüzyılda Mardin tarafından Diyarbekir'e tabi Karacadağ yöresinde yerleşmiş, kışlak olarak önceleri Urfa civarındaki Birecik, daha sonra da isimleri ile anılacak olan Karakeçili denen ve Siverek'in güneyine düşen beriyenin çöl ağzı tarafına yerleşeceklerdir. Bu bölgenin adı daha sonra Karakeçili Nahiyesi olarak anılacaktır. 1739 yılında Diyarbekir'e bağlı "*Kaza-yı Karakeçülü*" olarak anılan Karakeçi, daha sonra yine Diyarbekir'e tabi bir nahiye olarak kayıtlarda yerini

[783] S.Ş.S.440, S. 46, No: 435, 12 R. Ahir 1289/19 Haziran 1872.
[784] Salih Erpolat, XVI: Yüzyılda Siverek, s.93.
[785] Faruk Sümer, "Karakeçili" DİA, C. 24, s.427-428, Yıl 2000; Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler*, s. 1226.
[786] Diyarbekir Ahkâm Defterleri, 1, No: 337, s.188 Fi evasıt-ı Şaban 1158/12 Eylül 1745.
[787] Gökalp, *Kürt Aşiretleri*, s.39.

almıştır[788]. Karacadağ'da göçebe olarak görülen Karakeçi Cemaatinden Diyarbekir'e bağlı bir kaza oluşturulduğu, bu kazanın bilinen kazalar gibi belli bir yerleşim alanı olmayıp, aşiretin vergi ve kayıtlarının tutulabilmesi için itibari olarak kurulduğu anlaşılmaktadır[789]. Diyarbekir'e bağlı bir kaza olarak görünen "*Karakeçili Kazasının*" nerede olduğu ya da anılan dönemde bu aşiret mensuplarının tam olarak nerede iskân edildikleri belirtilmemiştir. Siverek'in bilinen nahiyeleri içinde ancak 19.yüzyıl kayıtlarında Karakeçili Nahiyesine rastlanmaktadır. Aşiretlerin iskân ettirilerek bunlardan birer nahiye oluşturulması için aşiret reislerinden taahhüt alındığı, ancak aşiret mensuplarının devletin iskân için kendilerine gösterdiği yerlere yerleşmeyerek "*me'vay-ı kadimlerine*" firar ettikleri bilinmektedir. Muhtemelen Karakeçililer de şimdi Karakeçili Nahiyesi olarak bilinen bölgeye, bu iskanlar sırasında veya daha önce yerleşmiş, sonra burası Siverek'e bağlı bir nahiye haline getirilmiştir. Çünkü Siverek'e tabi nahiyeler içinde 1835 yılına kadar Karakeçi Nahiyesi diye bir nahiye veya coğrafi bölge görülmemektedir. Bu tarihte yapılan nüfus sayımında, Karakeçi Nahiyesi olarak belirlenen bölgede Çıbıkdan, Şekerli, Cem ve Arap nahiyeleri bulunmaktaydı. Daha sonra Mızar Köyü merkez olmak üzere, çevresindeki köylerden oluşan bölgeye Karakeçili bölgesi ya da nahiyesi denmiştir. Karakeçi Nahiyesi ismini alan bölgede bulunan köyler şunlardır: Narince, Mısto Milli, Buğdekan, Kirbellek, Feyyaz, Kurd İni, Solgüli, Salur, Çandır Kiş, Ferik, Timeti, Mizar, Alaki, Celavdir, Zeyni (Zibni), Çapakçur, Madun, Hisar, Mitik, Keçi Burcu, Gis Dari[790]. Nahiyenin idari sınırları değiştikçe kendisine tabi köyler de değiştiğinden, yukarıda adı geçenler dışında başka köyler de Karakeçi Nahiyesine bağlı olarak görülebilir. Bir fikir vermesi açısından sadece 1843 yılında yapılan nüfus sayımındaki veriler alınmıştır.

Karakeçi bölgesinde Türkçe isimli köylerin bulunması buraya Türkmen aşiretlerinin daha eskiden yerleştiğini göstermektedir. Keçi Burcu, Salur, Şekerli, Karacaviran gibi Türkçe köy isimleri, Akkoyunlar döneminden kalma köy isimleri olabileceği gibi, yöredeki Türkmen aşiretlerinin yerleşim yerleri de olabilir. Ancak Karakeçi ismi buraya daha sonra verilmiştir. 1843 tarihli nüfus sayımında ilk defa Karakeçili nahiyesi kayıtlara girmiştir[791]. 1835 Nüfus sayımında Burhan ve Cem nahiyesi içinde bulunan bir kısım köyler 1843 sayımında Karakeçili Nahiyesine

[788] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılda Diyarbekir*, s.191.
[789] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılda Diyarbekir*, s.251.
[790] BOA.NFS. d.2700, 1 Safer 1251/29 Mayıs 1835.
[791] BOA.NFS. d.2703, 1 Zilhicce 1258/3 Ocak 1843.

bağlanmış olarak görünüyor. Karakeçili Nahiyesinin bu iki tarih arasında kurulduğu anlaşılmaktadır. Eski kayıtlarda Karakeçi bölgesine de rastlanmamaktadır. Muhtemelen daha önce itibari bir kaza olarak Diyarbekir'e bağlı olan Kaza-i Karakeçi daha sonra aşiret mensuplarının Mızar Köyü ve çevresine yerleşmeleri ile burada Karakeçi Nahiyesi oluşturulmuş, bölgeye de bu tarihten sonra Karakeçi denmiştir. Karakeçili Aşireti'nin Karacadağ'dan çöl ağzı denen Siverek'in güneyine inmesi muhtemelen çölden gelen Arap aşiretlerinin önüne bir blok oluşturmaktı. Aşiretlerin çöl ağzında daha önce de birer nahiye oluşturacaklarına dair taahhütleri de hatırlanınca, Karakeçi Aşireti'nin yerleştiği ve adına nahiye oluşturulan bölge, Arap aşiretlerinin sık sık saldırılarına uğrayan önemli bir güzergâhtır. Aşiretin bu köylere yerleşmesinin amacı Arap aşiret saldırılarını durdurmak ve önlerine bir set oluşturmaktı. Nitekim yüzyılın ilk yarısından sonra Karakeçili ve Milliler, Şammar ve Aneze adlı Arap aşiretleri ile büyük bir savaşa tutuşacaklardır.

Bu nahiyenin ilk müdürü Karakeçili Aşireti Reisi Eyüp Beydir. Daha sonra Eyüp Bey'in oğlu Halil Bey nahiye müdürlüğü ve Karakeçililer adına oluşturulan Hamidiye Hafif Süvari Alay Kaymakamlığı yapmıştır. Halil Bey'den sonra kendisi de Hamidiye Binbaşılarından olan kardeşi Dire'i Bey aşiretin başına geçmiştir. Karakeçililer bölgede Millilerle 19.yüzyılın başlarından itibaren muhtemelen Fettahlızadelerin etkilerinin azalmasıyla büyük bir mücadeleye giriştiler. Millilerle Karakeçililer arasındaki çatışmalar bölgede asayişin bozulmasına neden olmuş, özellikle Hamidiye Alaylarının teşkilinde görev alan her iki aşiretin artık barıştırılması gerektiği devletin zirvesi tarafından telkin edilince 1904 yılında aralarında büyük bir barış yapılmış, ancak bu mücadele daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

3.1.5. Şammar ve Anaze Urban Aşiretleri

Yerleşik ve konargöçer aşiretler dışında Siverek çevresindeki ahaliyi ilgilendiren ve her yıl bölgeye gelerek sonu gelmez bir kâbus haline gelen iki aşiret daha vardır. Devletin baş edemediği ve diğer aşiretleri de çoğu zaman kendilerine bağlayıp haraç alan bu saldırgan, yeri ve yurdu olmayan göçer topluluk, Arabistan ve Yemen taraflarından önce Suriye toprağına daha sonra Kuzey Suriye ve Karacadağ'a kadar gelen Şamar ve Anaze aşiretleridir. Bu aşiretler geçtikleri bütün bölgelerde olduğu gibi, Siverek ve çevresindeki yerleşik ahalinin köylerine baskınlar yapmakta, hayvanlarını talan ve yağma etmekte, adam öldürmekte ve evlerini yakarak arazilerini tahrip etmektedirler. Bu yüzden Siverek çevresindeki pek çok köy yeri boşalmış,

arazileri harap olmuş, hatta bir kısım aşiretler de bunların yüzünden kışlak ve yaylaklarını terk ederek batı taraflarına gitmişlerdir. Bu iki Arap aşiretinin şehrin toplumsal yapısı ve işleyişi ile bir alakaları olmadığı halde, şehrin hinterlandında asayişi bozan en önemli unsurlardan olduğu ve pek çok köyün bunların yüzünden boşaldığı göz önünde bulundurularak bölgedeki toplumsal eylemleri ve ilişkileri ortaya konacaktır.

Osmanlıların Suriye'de hâkimiyetleri sırasında iyi anlaştığı ve asayişin sağlanmasında büyük rol oynayan iki güçlü aşiret vardı. Bunlar, Fadl ve Mevali aşiretleri idi. Bu aşiretlerin asayişi bozacak hareketleri olmadığı gibi, devletle ve yerleşik ahali ile de iyi geçiniyorlardı. Ancak 17. yüzyılın yarısından sonra Arabistan bölgesinden gelen Şammar, daha sonra Anaze aşireti bu asayiş ortamını gittikçe bozmaya başladı. Osmanlı Devleti ve yerleşik halk ile iyi geçinen Fadl ve Mevali aşiretlerini bertaraf ederek Suriye'nin doğusunu ve kuzeyini hâkimiyetleri altına alan Şammar Aşireti, Dicle ve Fırat'ın yukarısına doğru yayılmaya başladı[792]. Ancak bir müddet sonra bölgeye gelen Anezeler diğer bir kısım bedevi Arap aşiretlerinin de yardımını alarak Şamarlara saldırdılar. İki güçlü Arap aşireti arasında büyük bir mücadele başladı. Bu iki aşiretin güçlenmesi Fadl ve Mevali aşiretlerini zayıflattı, Osmanlının bölgede tesis ettiği asayiş gittikçe bozulmaya başladı. Köyler boşalarak aşiretler yerlerini terk ettiler[793]. Bölgede kalan diğer aşiretler de korkularından devlet yerine bunlara vergi verdiler.

Arabistan'ın kuzeyinden veya Yemen'den geldiklerine dair görüşler olan Şammar Aşireti, hayvancılıkla geçinen ve toprakla bağlantısı olmayan göçebe bir çöl aşiretidir. Ziya Gökalp bu aşireti, ziraatla uğraşan çöldeki yerleşik aşiretlerin çekirgesi olarak tanımlar. O'na göre bu aşiret, sanki yeryüzüne fenalık için vücuda gelmiştir[794]. Çekirge afeti gibi yerleşik ahalinin ekin ve hayvanlarını talan ve gasp ederler. Diyarbekir Salnamesine göre bu vahşi kabile; "on *bin haymeyi (çadır) cami' olup, bir kısmı Zor Sancağına ve bir kısmı Bağdat Vilayet-i Celilesine merbut olduğu gibi, bir kısmı da bu vilayete tabi Mardin ve Siverek taraflarında bulunmaktadır. Bu aşiret üç familyaya mensup olup, birisi el-Cerbe ve ikincisi ez-Zeydan ve üçüncüsü el-Ömer'dir. Aşiret-i mezküre külliyetli ağnam ve deveye malik olup yapağı ve revgan-ı sade ve*

[792] Orhonlu, s.34.
[793] Orhonlu, s.41.
[794] Gökalp, s.69.

koyun ve kuzu ve deve sarfiyatından pek çok ticaretleri" olduğu belirtilerek ürettikleri hayvansal ürünleri çöle civar diğer aşiretlere sattıklarına işaret edilmektedir[795]. Anaze Aşireti de aslen Yemâme'den gelerek önce Küfe civarına yerleşmiş, daha sonra Suriye'ye gelerek Şammar'larla karşı karşıya gelmiş ve diğer bedevi aşiretlerin yardımıyla Şamarları Fırat'ın yukarısına sürmüştür. Şammar'ları yendikten sonra Suriye çölüne hâkim olan Anazeler 1815 yılında diğer Vahhabi aşiretlerle birleşerek Suriye'deki yerleşim yerlerini talan ve yağma edip, ekili arazileri tahrip ettiler. Anazeler daha sonra Siverek tarafına da gelerek Karacadağ ve Karakeçi yöresinde pek çok gasp ve talan olayına karıştılar[796]. Devletin kendileriyle baş etmekte en çok zorlandığı aşiretler Şammar ve Aneze aşiretleridir. Bu aşiretlerin konakladığı ve gelip geçtikleri yerler arasında Siverek'in çöl ağzı ile Karacadağ da bulunmaktadır[797].

Devlet bu aşiretlere karşı hem yerleşik ahaliyi korumak hem de bu aşiretler yüzünden terkedilerek hali ve harap kalmış yerleri şenlendirmek ve daha yukarılara geçişlerini engellemek amacıyla buralara bazı aşiretleri yerleştirmeye başladı. Göçer Arap aşiretlerine karşı başka konargöçer aşiretlerin kullanılması uzun yıllar Osmanlı'da devlet- aşiret siyasetinin temelini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti 1691 yılından başlamak üzere aşiretlerin iskanına dair fermanlar çıkarmıştır. Siverek'in güneyine düşen Rakka Eyaletinde köy ahalileri ve yerleşik halk "Urban *taifesi eşkıyasının*" saldırılarından dolayı dağılıp perişan olmuşlar ve arazileri de harap olmuştur. Bu yerlerde asayişin sağlanması ve buraların iskân edilerek ziraat edilebilir hale gelmesi ve yeniden şenlenmesi için aşiretlerin iskân politikası uygulamaya konuldu. Arap aşiretlerinin saldırıları sonucu yerleşik ahali burayı terk ettiğinden ekilemeyen araziden devlete de hiçbir gelir gelmediği gibi, buradaki ticaret yollarının da güvenliği kalmamıştır.

Bu amaçla konargöçer aşiretlerin yerleşik hale getirilmesi ve kuzeye doğru saldırılarını artıran Şammar ve Anazze aşiretlerine karşı bir set oluşturulması amacıyla Anadolu'nun değişik yörelerinden Rakka, Urfa ve Siverek bölgelerine değişik görevlerle aşiretler getirilerek iskân edilmişlerdir. Fakat Rakka bölgesine gelen aşiretler burayı bir cezalandırma olarak görmeye başladılar. Fırsatını bulan aşiret de buradan firar etmeye başladı. Zira Rakka'ya aşiret iskanı planlanırken aşiretlerin

[795] D.S. Defa. 12 Sene 1302/1884-1885.
[796] BOA.İ.MVL, 142/3972, 9 C. Evvel 1265/2 Nisan 1849.
[797] BOA.A.MKT.UM. 86/1, 21 C. Evvel 1265/22 Nisan 1849.

hayvanlarının beslenmesi, su ihtiyaçları ile kışlak ve yaylakları iyice hesaplanmadığı için, aşiretler burayı açık hapishane ve iskanı da bir nevi cezalandırma olarak gördüklerinden firar etmeye başladılar. Devlet de daha sonra iskân politikasını değiştirerek gerçekten cezalı olan aşiretleri buraya zorla iskân etmeye başladı. Diğer aşiretleri Kuzeye saldırılarını eksik etmeyen Urban Aşairine karşı set olarak kullanmak üzere iskân etmeye devam etti[798]. Önemli geçit ve derbentlere konar-göçer aşiret mensupları yerleştirilmeye başlandı[799]. Ancak 19.yüzyılın sonlarına doğru bu siyasetten vazgeçilerek, aşiretlerin saldırıları silahlı ordu birlikleri ile önlenmeye ve üzerlerine gidilmeye başlanacaktır. Şamar ve Aneze'nin bölgedeki ve özellikle Mardin ve Siverek civarındaki ahaliye verdikleri zarar ve asayişi bozmaları 19.Yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Siverek'in 16.yüzyılın sonundan itibaren mütesellimlik ve voyvodalığını yapan Fettahoğulları'nın da bu dönemde 1703 Yılında Yeni İl'den (Sivas) getirilerek Rakka'nın kuzeyindeki Belih Nehri civarı ve Siverek'e yerleştirilen "*tedbire muktedir*" aşiretlerden olduğu anlaşılmaktadır. Tedbire muktedir aşiret tabiri, Arap Aşiretlerinin bölgeye sızmalarını önleyebilecek güçte olan ve diğer aşiretleri de kontrol yetkisi olan ayrıcalıklı aşiretlerdir. Bunlar vergilerden muaf tutulmuşlar ve Siverek örneğinde görüldüğü gibi daha sonra şehrin yöneticiliğini de almışlardır[800].

Şammar ve Aneze aşiretlerinin Siverek ve civarındaki faaliyetleri pek çok şikâyete konu olmuş, bu konuda alınacak tedbirlere dair yerel yöneticiler ile sadaret arasında uzun yazışmalar yapılmıştır. Halk şikâyet için bazen yerel yöneticilere giderken, bazen de doğrudan saltanat makamına durumlarını arz etmişler ve bu saldırgan ve vahşi topluluğa karşı devletin kendilerini korumasını istemişlerdir. Bu şikâyet ve isteklerden bir tanesi 1847 yılında Siverek İdare Meclisinin yazdığı mahzarda dile getirilmiştir. 1847 yılında Urban aşairinden Şammar Aşireti saldırıları yüzünden yerlerinden firar eden ahali ekin ekemediklerinden, vergi verecek durumda olmadıklarını arz ederek, bir nevi vergi affı veya geçici muafiyet istemektedirler. Durumun tahkik edilerek gereğinin yapılacağına dair yerel yöneticilere emir verilmiştir.[801]

[798] Orhonlu, s.112.
[799] Orhonlu, s.48.
[800] Tahir Öğüt, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, İstanbul Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s.79.
[801] BOA.İ.MVL. 110/2514, 23 Zilhicce 1263/2 Aralık 1847.

1849 yılında Siverek ahalisi tekrar Aneze eşkıyasının yaptığı tahribatı dile getirerek, yöneticilerden kuvvetli tedbirlerin alınması istemektedir. Ahalinin maruzunu İstanbul'daki sadaret makamına gönderen Kürdistan Eyaleti Valisi " *Bu defa Aneze Urbanı'ndan bir takım eşkıya Diyarbekir Sancağı dahilinde kain Karakeçi Aşireti ahalisi üzerine hücum ederek ahali-i markumenin binden mütecaviz hanelerini tahrip ile emval ve eşyayı mevcüdelerini nehb ve garet ve hayluca nüfusu idam ve itlafına cür'et etmeleriyle ahali-i merkume etrafı kura ve nevahiye dağıldıkları"* ifade edilerek, Aneze eşkıyasından kaçarak yerini yurdunu terk eden ahalinin eski yerlerine dönebilmeleri ve gasp edilen mallarının iade edilerek adı geçen eşkıya aşiretin bir daha buralara elinin yetişmesinin engellenmesi istenmektedir[802].

Devlet yetkilileri Urban Aşairi denen çöl aşiretlerinin beşerî bir afet haline gelen saldırıları karşısında, klasik devlet-aşiret ilişki biçimi olan, aşiret reislerini maaş, makam ve bazı görevlerle elde etme politikası çerçevesinde aşiret şeyhlerine maaş, hil'at ve muhafızlık görevleri vermiş, buna mukabil nizama uyacaklarına dair kendilerinden taahhüt senetleri almasına rağmen, Aşiret şeyhleri çoğu zaman sözlerinde durmamışlar ve ahaliye zarar vermeye devam etmişlerdir. Bu amaçla Cizre, Mardin ve Karakeçi bölhesine saldıran Aneze ve Şammar aşiretlerine karşı önce başıbozuk askerler çıkarılmış, bunlar kâfi gelmediği takdirde civardaki diğer aşiretlerden yardım istenmesi tavsiye edilmiştir. Kürdistan Valisi adı geçen Urban'ın "*kesret üzere oldukları*"nı ve her an bir taraftan çıkarak zarar vermeye devam ettiklerini haber vererek, bunların saldırılarını önlemenin çaresi olarak artık yeteri kadar düzenli orduya bağlı asker bulundurmanın gerekli olduğunu bildirmektedir. Kürdistan Valisinin Sadarete gönderdiği yazıda, Siverek çevresine 1849 yılında sevk edilen düzenli asker sayısı aşiretlerin yeni bir saldırısı karşısında yetersiz kalacağından, adı geçen mahallere üç dört yüz atlının muvakkaten hazır bulundurulmasını istemiştir. Sadaret makamından gelen cevabi yazıda bu saldırgan aşiretlere karşı gerekli tedbirleri almak, tahrip edilen köy ve arazileri imar ederek bölgede asayişi sağlamak üzere Yusuf Ağa'nın Siverek Kazasına müdür olarak atandığı bildirilmektedir. Ancak kısa bir müddet sonra, Şammar Urbanı'nın "*tasallut ve teaddilerinden dolayı perişan olan"* Siverek Kazası ahalisinin refahı ve imarı için Kaza Müdürü olarak buraya tayin edilen Yusuf Ağa'nın ehliyet ve dirayeti olmadığından azledildiğini görülmektedir. Arapların çıkardığı karışıklıktan dolayı

[802] BOA.A.MKT.UM. 86/1, 21 C. Evvel 1265/22 Nisan 1849.

harap olan Siverek Kazası'nın imarı için yetersiz görülen Yusuf Ağa'nın yerine Kapucubaşılarından Kürt Ahmet Ağa Siverek'e Kaza Müdürü olarak atanmıştır[803].

Arap aşiretlerinin saldırılarının ardı arkası kesilmeyince, devlet eskiden olduğu gibi tekrar bunları birbirlerine karşı kullanmaya çalışmış, ancak hem Şammar'ın hem de Aneze'nin bahar ve yaz mevsimlerinde Siverek, Mardin ve Nusaybin taraflarına tekrar tecavüz etmesi üzerine, Kürdistan Valisi'nin istediği gibi, daha önce bunlara karşı istihdam edilen başıbozuk askerlerin bu aşiretlerin haklarından gelmediği ve buraya Ordu-yu Hümayuna bağlı bir birliğin görevlendirilmesi amacıyla "*Çöl Muhafızlığı*" adı altında, belli miktarda maaşı olan düzenli ordu birlikleri Siverek ve Mardin'de görevlendirilmişlerdir[804]. Bu birlikler muvazzaf askerlerden seçilip, Urban aşiretlerinin saldırılarının arttığı yaz mevsimlerinde sayıları artırılmakta, kışın ise azaltılmakta idi. Mardin'deki Çöl Muhafız birlikleri de Mardinli Hacı Süleyman Ağa tarafından istihdam edilmekte idi. Ancak tüm askeri tedbirlere rağmen bu aşiretlerin saldırı, yağma ve talanları devam etmeydi. Bazı yerel yöneticiler devletin öteden beri aşiretlere karşı uyguladığı politikayı tekrar uygulamaya çalışarak Şammar ve Aneze reislerine Hil'at ve maaş bağlayarak onlardan asayişi bozmayacaklarına dair taahhüt almalarına rağmen, bir müddet sonra özellikle Aneze Aşireti'nin bu taahhütlerine uymadığı görülmüştür.

Siverek, 1860'ta idari olarak Harput Eyaletine bağlanmıştı ve ahalisi bu durumdan memnun değildi. O dönemde oluşturulmuş olan Kürdistan Eyaleti'nin merkezi olan Diyarbekir'e bağlanmak için büyük çaba harcamaktaydılar. Siverek'in Harput'a uzaklığı ve Diyarbekir'e yakınlığına dikkat çeken ahali, Urban saldırılarında eyalet merkezine uzak olmalarının payı olduğunu öne sürmüşlerdir. Siverek'in idari olarak Harput'a bağlanmasını Arap aşiretlerinin saldırıları açısından sakıncalı bulan Siverek ahalisi, Anadolu Ordu-yu Hümayun Müşirliğine gönderdikleri mahzarda Urban aşiretlerinin zulüm ve teaddileri yüzünden ahalinin yerlerini terk edip göçebe olduğunu vurgulayarak, Siverek'in Harput'a otuz altı saat, Diyarbekir'e ise on sekiz saat uzaklıkta olduğunun göz önüne alınması ve urban saldırıları karşısında istenen kuvvetlerin daha çabuk gelebilmesi için idari olarak Siverek'in Harput'tan ayrılıp, Kürdistan Eyaletine ilhakını istemektedirler. *"Siverek'in çöl ağzında bulunması cihetiyle canib-i cenubisi cevelangahı urban (ve) açık çöl*" olan Siverek'in doğusunda

[803] BOA.A.AMD. 13/87, 29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849.
[804] BOA.A.MKT.UM. 331/ 49, 23 R. Evvel 1275/10 Kasım 1858.

bulunan Karacadağ'da Şammar ve Aneze aşiretleri birbirlerinden intikam almak için çarpışmakta, ahali perişan olarak yerini ve yurdunu terk etmektedir. Yerel yöneticiler çaresiz olarak, Şammarları Anezeye karşı desteklemekte ve bu iki aşireti birbirine karşı kullanarak zararlarını önlemeye çalışmaktadırlar[805].

1861 yılında Karacadağ'da çatışan Şammar ve Aneze aşiretlerinin bu çatışmalarına Urfa Mutasarrıfı da Şammarları destekleyerek müdahil olmuştur. Şammarların devlet desteği ile Anazeleri püskürtmeleri sağlandıktan sonra, her iki aşiretin Karacadağ'dan çıkarılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla "*cebeli mezkûrdan çıkarılan aşair-i mezküre çöle nüzullerinde önlerine gelen mamureye tasallut edecekleri tecarib-i kesire ile müberhen*" olduğundan, Malatya'da bulunan "*Şeşhaneli Tabur*"un süratle buradan alınıp, Siverek'e getirilerek burada bulunan süvari ve piyade askerleri ile birleştirilerek, yeterli bir kuvvet oluşturulup, Karacadağ'dan inecek olan Şamamr ve Aneze aşiretlerinin ahaliye verecekleri zararın önlenmesi için hazırlıklar yapılmıştır[806].

Bu dönemde Siverek'e "*Kudemayı bendeganı saltanat-ı seniyyeyi arif"* Derviş Efendi'nin kaymakam olarak henüz atandığı, kendisine yukarıdaki konunun hatırlatılmasından anlaşılmaktadır. Kaymakam Derviş Efendi, Siverek'e atanırken kendisine yapılan tavsiyeler, Siverek ve çevresindeki devlet-aşiret ilişkisinin boyutlarını ve devletin aşiretlere karşı pragmatik davranış biçimini, devlet-aşiret ilişkisinin dönem ve şartlara göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Kaymakam Derviş Efendi'ye Siverek'e atanırken aşiretlere karşı nasıl davranacağı politik bir üslupla hatırlatılmıştır. Buna göre, Aneze ve Şammar aşiretleri arasındaki düşmanlık kullanılarak bu aşiretlerden birisine (Şammara) Urfa mahalli hükümetince yardım yapılmış, böylece Şammar Aneze'ye galebe çalmıştır. Karacadağ'a çekilen Aneze Aşireti reisi Abdülkerim'e maaş bağlandığı halde aşiretinden bazıları ebnay-ı sebilin yolunu kesmiş ve Halep Postasını soymuşlardır. Adı geçen olaylar yeni kaymakama hatırlatıldıktan sonra, Anaze Şeyhi Abdülkerim'e kanun ve nizama uymasının "uslub-*u hakimane ile Şeyh-i merkumden istenmesi*" ve bundan sonra yol kesmemeleri için bir taahhüdü kaviye altına alınması için Şeyh ile muhaberat ve mükatebette bulunulması istenmektedir. Ancak bulundukları bölgelerin ve özellikle Siverek ve çevresinin yıllarca baş belası olan bu çöl aşiretlerinin "*meşayihlerine Liva tarafından*

[805] BOA.A.MKT.UM. 394/95, 13 Recep 1276/5 Şubat 1860.

[806] BOA.A.MKT.UM. 477/ 92, 5 Zilhicce 1277/14 Haziran 1861.

maaş ve hil'at ve zehair verilerek muamele-i nevazışan ve iltifat ile dostluk eyleyerek mehma emken geçinmekde ise de yine bütün bütün mazarrat -ı vakıalarından kurtulamamıştır" [807] Şeyh sözünde durmamış ve soygun ile talanlara devam etmiştir.

Alınan bütün tedbirlere rağmen, bu aşiretlerin saldırılarının önlenememesi yüzünden ahali yerlerini terk etmiş, köyler harap olarak ekilemez duruma gelmiştir. Bu durum karşısında şehir eşrafı da boş durmamakta sorunun çözümü için düşüncelerini maruz ve mahzarlarla yetkililere bildirmektedirler. Siverek şehir eşrafı, urban aşiretlerinin saldırılarının önüne geçilebilmesi için, müdürlük statüsüne indirilen kazalarının muhakkak liva merkezi olması gerektiğini ısrarla yetkililerden istemektedirler. Siverek eşrafına göre, gerekli idari ve askeri tedbirler alınmadan, Arap aşiret reislerine hil'at ve maaş verilse ve kendilerine ne kadar iyi muamele yapılsa bile bunun bir faydası olmayacak ve sonuç alınamayacaktır. Çünkü "*mezkür Siverek kazasının nevahi ve kuraları ahalisi Ekrad ve aşairden ibaret olup, çöl tarafında ve urban ağzında bulunduklarından bundan böyle Arabistan ve Musul ve Bağdat taraflarından urban-ı merkume beher sene gelerek ahali ve sekeneyi bîmal edüp emvallerini bütün yağma ederek perişan edecekleri ve ahali-i sükna dahi buna takat getiremeyerek perişaniyet kesb edeceklerini*."[808] yetkililere ihtar etmektedirler.

Siverek'te Arap aşiretlerinin saldırı ve tahribatları sonucunda, köylerin boşalması, arazilerin yıllarca terkedilmesi ve harap olması mahkeme tutanaklarına da yansımıştır. 1869 yılında Kurt İsmail Paşa'nın Diyarbekir Valisi olmasıyla, muhtemelen Arap eşkıyanın bölgeyi kısmen terk etmesiyle, Karakeçi bölgesindeki ahali köylerine dönmüş ve arazi yeniden şenlenmiştir. Ahalinin yerlerini terk ederek araziyi metruk bıraktıkları yıllarda harap olan bir değirmen davasında Siverek şehir eşrafından Kaplan Ağazâde Muhammed Ağa ile Karakeçi Aşireti Reisi ve nahiye müdürü Eyüp Bey mahkemelik olmuşlardır. Mahkeme tutanağında Arap aşiretlerin tahribatı şöyle tasvir edilmektedir. "*Urban'ın memlekete tasallutu cihetiyle altmış üç tarihine (1847) kadar harabe kalup, muaherren Urban gailesi ber taraf oldu ise de , oralar bir müddet neşinsiz olup, değirmeni mezkürü imar etmeye muvaffak olamadığımızdan harabe kalup, Karakeçi nahiyesi imara yüz dutup, bundan iki sene mukadem (1867) karaş Azal nam kimesneyi memur edüp, tamirine gönderdik ise de*" şeklinde mahkeme tutanağındaki ifadelerden, Urban aşairi'nin tahribat ve

[807] BOA.MVL 658/72, 20 C. Evvel 1280/2 Kasım 1863.
[808] BOA.MVL-658-72-2, 6 Eylül 1279/17 Eylül 1863.

saldırılarından kaçan Karakeçi civarındaki köyler uzun yıllar harabe ve boş kalmış, Arap aşiretlerinin bölgeden kısmen püskürtülmeleri üzerine ahali yerleşik olduğu topraklarına geri dönmüştür[809].

Nihayet Şammar Aşireti ile diğer aşiretlerin gücü Kurt İsmail Paşa'nın 1868 yılında Diyarbakır'a vali olarak atanmasıyla kırılmaya başlandı. Kurt İsmail Paşa daha önce de çalıştığı yerlerde aşiretlerin iskanı ve ıslahına dair çalışmalara katılmıştı. Bu başarılarından dolayı, aşiretlerin asayişi bozmaya devam ettiği Diyarbakır'a vali olarak atandı. Vali İsmail Paşa bölgede en büyük sorunun devlet otoritesi altına girmeyerek, kanun ve nizam tanımayarak sürekli yerleşik ahaliye zarar verip asayişi bozan göçebe aşiretler olduğunu biliyordu[810]. Şammar Aşireti'nin saldırıları sonucunda ahalisinin yerlerini terk etmesiyle, bölgedeki 600 köy boşalmıştı. İsmail Paşa öncelikle aşiretlerin iskânı için uğraştı. Gerektiği yerde bunlara karşı silahlı ordu birlikleri gönderdi. Diyarbakır, Nusaybin, Rasul'ayn, Kevkeb, Mardin, Derik ve Ergani'deki konargöçer aşiretlerin ıslah ve iskanı için büyük gayret gösterdi. Ancak kendisini en çok uğraştıracak aşiret, Şammar ve Aneze aşiretleri idi. Bölgedeki bu en büyük ve güçlü bu aşiretlere çoğu zaman diğer aşiretler de iltihak ediyor, hatta bazıları vergilerini bu aşiretlere veriyorlardı. İsmail Paşa önce aşiret şeyhlerinden Abdülkerim'e 5000 kuruş maaş ile bir buyruldu vererek, onu çöl tarafına muhafız olarak görevlendirdi[811]. Ancak Şammar Şeyhi Abdülkerim diğer aşiretleri de yanına çekerek asayişi ihlal etmeye devam etti. Bunun üzerine yaklaşık üç yıl sürecek çok çetin bir mücadele ve çatışma sonunda Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa tarafından Şammar aşireti dağıtıldı. Şeyh Ferhan'ın kardeşleri Abdülkerim ve Abdurrezak'ın çocukları bu çatışmada öldürüldüler. 1871 yılı ağustos ayında 1500'den fazla Şammar askerinin öldürüldüğü çatışmadan yaklaşık bir ay sonra da Şammar Aşireti'nin reisi Abdülkerim yakalanarak idam edildi. İsmail Paşa'nın bu başarısı bölgede çok büyük sevince ve rahatlamaya sebep oldu. Bu haber Diyarbakır surlarından top atışları ile kutlandı[812]. Şammarların etkileri diğer bölgelerde ve daha çok Mardin civarında kısmen devam ederken, Siverek ve çevresinde büyük oranda kırılmış oldu.

Şammarların reislerinin öldürülmesi, hayatta kalan Şeyh Ferhan ve diğer kardeşinin de aralarının bozulması ile aşiret ikiye bölünmüş ve iç çekişmelerle

[809] S.Ş.S.441, S.16, No: 120, 1 K. Evvel 1285/13 Aralık 1869.
[810] Kahraman, s.235.
[811] Kahraman, s.241.
[812] Kahraman, s.246.

uğraştığından ahali artık rahat bir nefes almıştır. Güçleri kırılarak bölgeden ayrılan çöl aşiretlerinin bir kısım mensupları yerleşik ahaliye karışmış, bazıları da iskân ettirilmiştir. 1870'lerden sonra da Siverek ve civarında Arap aşiret mensupları ve yerli ahali arasında mahkemeye intikal eden bazı küçük bireysel olaylardan anlaşıldığına göre, bu aşiretlerden arta kalan bazı köy ahalisi ve hanelerin yerli halka karışarak ticaret ve ziraatla uğraşmaya başladıkları, eski güçlerini kaybetmiş olarak davalarda davacı yani mağdur durumda mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Bu davalar daha çok hırsızlık ve gasp konularını içermektedir. Mahkemelerde mağdur taraf daha çok perakende kalmış belki de aşiretinden kopmuş Arap aşiret mensuplarıdır. Yerli ahali artık bunların bir kısım mallarını ellerinden zorla veya hile ile alabilmektedir. Ancak mahkemeye intikal eden olaylarda Arap aşiret mensuplarına iddia ettikleri malların kendilerine verildiği görülmektedir. Bu olaylardan birkaç örnek şöyledir:

Çörtenek köyünden Amo bin Halil Şammar Urbanı'ndan sekiz adet deveyi çaldığı için mahkemeye verilmiştir. Arapların şikâyeti üzerine, Amo çaldığı develeri geri verdiği gibi bir ay da hapis yatmıştır[813].

Cami-i Kebir Mahallesi'nden Eşekçi Halid, bağlar arasında Tay Aşiretinden bez ve kumaş satan Arap Hasan'ı soyarak, kumaş ve bezlerini gasp etmiştir. Araplar perakende olduklarında şimdi, yerli ahali tarafından kendilerinin daha yerleşik ahaliye uyguladıkları muameleye uğramaktadırlar. Kendileri topluca aşiretleri soyarken, şimdi tek başına kaldıklarında soyulmaktadırlar. Ancak Tay Aşireti'nden Hasan'ı soyan Eşekçi Halid yerleşik ahaliden olduğundan mahkemeye şikâyet edilebilmiştir[814].

Siverekli Ali Keco'nun oğlu Derviş, Şammar Araplarından Suyan'ın devesini desise ile elinden almıştır. Şammar Suyan mahkemeye başvurarak devesini geri almıştır[815].

Karakeçi Nahiyesine bağlı Ziftil Köyü'nden, Şeyhan Aşireti mensuplarından Eyüp bin Şeyh Sinan, Siverek Meclis-i Deavisi'nde, Höşin Karyesinden Abuzer'in elinde gördüğü kaybolmuş devesini istemektedir. Eyüp, devenin kendisine ait olduğunu şahitlerle ispatlar. Abuzer, deveyi Şammar Araplarından geçen sene dört yüz

[813] S.Ş.S.441, S: 39, No: 71, 31 Ağustos 86/12 Eylül 1870.
[814] S.Ş.S.441, S: 39, No: 72, 31 Ağustos 1286/12 Eylül 1870.
[815] S.Ş.S.441, S: 39, No: 74, 2 Eylül 1286/14 Eylül 1870.

seksen kuruşa aldığını iddia etmektedir. Şammarlar muhtemelen Şeyhan Aşireti içine girerek, çaldıkları develeri, başka köyde satmışlardır[816].

Şehir Nahiyesine bağlı Sosun Karyesi'nde buğdaylar tam harmana dururken Cubur Aşireti tarafından talan edilerek gasp edilmiş, geri kalanı da tahrip edilmiştir. Ziraat sahiplerinin aşiret mensuplarını şikâyet etmeleri üzerine hükümet tarafından adı geçen aşiretin bulunduğu bölgeye gidilerek çalınan mallar araştırılmış, gasp ve talan edilen harmanların bedeline Arap Zahir bin Muhammed'den seksen adet koyun tahsil edilmiş, geri kalan koyunların Arap Zahir'den alınması mahkemece talep edilmektedir[817]. Arap Cubur Aşireti'nin Şammarlara takılarak bölgeyi terketmediği ve bazı köylere yerleştiği, eski alışkanlıkları olan soyguncuğa tekrar teşebbüs ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak eski güçleri olmadığından, davacılar hükümet kuvvetlerini yanlarına alarak aşiretin içine kadar gidip çalınan mallarının bedelini alabilmişlerdir.

3.2. Siverek Hamidiye Alayları

Osmanlı Devleti doğuda İranlılarla yapılan mücadelede Kürt emirlerinin ve hanedanların desteğini alarak, bölgede asayişi sağladığı gibi, Şah İsmail ve ardıllarına karşı da üstünlük sağlamıştı. Yavuz Sultan Selim'in İdris-i Bitlisi aracılığı ile Kürt beyleriyle yaptığı anlaşma yüzyıllarca sürmüş, Kürt beylerine Yurtluk-Ocaklık statüsüyle birer hükümet kurmaları sağlanmıştı. Böylece Kürt emirlikleri sınır devletlere karşı Osmanlı çizgisinde kalırken, devletle ilişkilerinde serbest kalmış ve kendilerine tanınan yurtluk, ocaklık ve hükümet statüleri ile Osmanlıya bağlı kalmışlardı. Ancak II. Mahmut ile beraber Osmanlı devlet politikası merkezileşme yönünde kararlar almaya başlayınca, Devlet ile Kürt emirliklerinin arası açılmış ve süreç içerisinde Kürt emirlikleri en son Bedirhan Bey olmak üzere ortadan kaldırılmışlardı. Tanzimat Dönemi içinde Kürt emirliklerinin yerlerine geçmeye çabalayan aşiretler de iskân politikaları ve merkezileşme çalışmaları sonunda tasfiye sürecine girmeye başladılar. Adem-i Merkeziyetin kırsal unsurları sayılan aşiretlerin geri plana itilmesi, beraberinde sosyal ve siyasi sorunlar getirmişse de Tanzimat Döneminde bütün güçler merkezin kontrolü altında toplanarak Osmanlılık bilinci ile devletin bekası sağlanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Tanzimat Dönemi'nde aşiretlerin etkisinin kırıldığı iddia edilmekte ise de Siverek örneğinde görüldüğü gibi,

[816] S.Ş.S.440, S: 19, No: 200, 25 Şaban 1288/9 Kasım 1871.
[817] S.Ş.S.440, S: 156, No: 21 Şevval 1288/3 Ocak 1872.

gerek Milli Aşireti'nin diğer aşiretlerle çatışmaları ve gerekse Urban aşairinin eylemeleri, aşiretlerin etkilerinin bu dönemde de devam ettiğini göstermektedir. Özellikle Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Siverek civarında Şammar ve Aneze aşiretlerinin faaliyetleri karşısında yerel idarecilerin aciz kalarak, ahalinin meskûn mahalleri terk etmesi ve aşiretlerin haklarından gelinememesi, Tanzimat Döneminde de aşiretlerinin etkilerinin devem ettiğini göstermektedir.

Tanzimatçıların merkezîleşme çerçevesinde aşiretlerin gücünü kırma politikaları sürerken, Sultan Abdülhamid'in tahta geçmesi ile farklı bir yol izlenmeye başlandı. II. Mahmut ile başlayan reform sürecinde devletin birliği ve bekası merkezîleşme ve Osmanlılık fikri etrafında şekillenirken, Sultan Abdülhamid, İslam birliğini ve hilafeti merkeze alan bir politikayı izlemeye başladı. Devletin bekası yine merkezin güçlenmesi ile ancak farklı bir argümanla sağlanacaktı[818]. Böylece Osmanlı Devleti, II. Mahmut'tan sonra doğudaki âdem-i merkeziyetin en önemli unsuru olan aşiretlere yeniden döndü. Yavuz Sultan Selim İran'a karşı Kürt emirleri ile anlaşarak, onlara çok büyük yetkiler vermişti. Böylece Osmanlı İran sınırı güven altına alınmış, ayrıca bölgede yüzyıllarca asayiş de sağlanmıştı. Şimdi de doğuda Rus ve İngiliz emperyalizmi Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti'ni zorlamaya başlamıştı. Ermeniler Rus ve İngilizlerin kendilerine el uzatmasını fırsat bilerek milliyetçilik çağında bölgede teşkilatlanmaya başlamış ve yer yer Kürtlerle problemler yaşamaya başlamışlardı. Doğu sınırı yine tehlikedeydi. Sultan Abdülhamid ve ekibi İngiliz ve Rusya'nın Ermeniler üzerinden bölgeye müdahale etmesine karşı İslam Birliği fikri çerçevesinde, bölgedeki aşiretleri teşkilatlandırma projesini hayata geçirmeye çalıştılar[819]. Sultan Abdülhamid Hamidiye Alayları projesi ile aşiretlerle devleti yeniden barıştırmıştı. 1891 yılında Şakir Paşa'nın önerisi ve 4. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşanın riyasetinde aşiretlerden oluşan düzenli birlikler kuruldu. Bunların adına Hamidiye Hafif Süvari Alayları adı verildi. Ermenilerin gittikçe artan milliyetçilik etkisi ile örgütlenmeleri ve doğuda İngiliz ve Rusya'nın desteğini alarak gittikçe eylemleri ile görünür hale gelmeleri, Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile

[818] İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti: Mardin*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2009, s.154.

[819] Bkz. Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987. Hamidiye Alayları sürekli tartışılmalarına rağmen Kodaman'ın bu çalışması dışında ciddi araştırmalara konu olmamıştır. Mardin Artuklu Üniversitesinde Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. İbrahim Özcoşar danışmalığında, Abdüsselam Ertekin Tarafından doktora konusu olarak çalışılmaktadır.

yaptığı savaşta Rusya'yı desteklemeleri[820] Kürtleri de tedirgin etmeye başlamıştı. İşte bu ortamda aşiretlere hilafet makamı adına el uzatılması, pek çok aşiretin Erzincan'a giderek alaylara yazılmasına ve Kürt aşiretleri arasında Sultan Abdülhamid'e karşı sempati oluşmasına neden oldu[821]. Sultan Abdülhamid, Tanzimat bürokratlarının izlediği politikayı bırakarak, Meclis-i Mebusan'ı kapatmış, Osmanlılık ideali yerine Panislamist bir siyaset uygulayarak, içerde de aşiretlerle iyi ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu durum Tanzimat aydınlarının ve yerel eşraf ve bürokratların hoşuna gitmedi. Çünkü devlet artık, şehirlerdeki yerel güç unsurları karşısında aşiretleri daha çok destekler olmuştu. Bu yüzden Sultan Abdülhamid, Kürtler arasında desteklenerek, kendisine "*Bave Kürdan*" (Kürtlerin babası) denmeye başlandı[822].

1891 yılında Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Sivas ve Diyarbakır'da Hamidiye Hafif Süvari Alayları kurulmaya başlandı. Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa, Mardin civarındaki Hamidiye alaylarının Mirlivası olarak tayin edildi. Millilere bağlı dört alay bulunmakta idi. Bunlardan iki alayın başında bizzat İbrahim Paşa, diğer alaylardan birinin başında binbaşı rütbesi ile oğlu İsmail, diğer oğlu Mahmut da kaymakam rütbesi bir başka alayın başında ile bulunmakta idi. Daha sonra Milli Aşireti'nin Hafif Süvari Alay sayısı beşe çıkmıştır. Siverekte Karakeçi ve Bucak nahiyelerinde iki alay teşkil edilmiştir. Birisinin başında kaymakam rütbesinde Karakeçili Halil Bey bulunurken, 46. Alay'ın başında da Bucak Aşireti'nden Binbaşı Yusuf Ağa bulunmaktadır[823]. Böylece Siverek bölgesinde Milli Aşiretini de dahil ettiğimizde Karakeçi ve Bucak bölgesinden başlangıçta 6 alay oluşturulmuş daha sonra Milli Aşireti kendine bağlı alay sayısını artırmıştır[824].

Sultan Abdülhamid, Hamidiye alaylarını kuran aşiret reislerini İstanbul'a davet etti. Bu alayların kurulmasında en önemli rol alan Milli Aşiretini temsilen aşiret reisi İbrahim Bey de vardı. Müşir Zeki Paşa daha önce padişaha gönderdiği raporda Milli Aşiret alaylarından övgü ile bahsetmişti. Davette sultanın iltifatına mazhar olan Milli Aşiret reisi İbrahim Bey'e Paşa unvanı verildi. Bilahare İbrahim Paşa, ferik unvanı ile Hamidiye Alayları Umum Kumandanı olarak anılacaktır. Sultan Abdülhamid, ayrıca

[820] Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2088, s. 285.
[821] Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Paşa Destanı*, Haz. Şevket Baysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.6.
[822] Bruinessen, s.286.
[823] Osman Paşa'nın adını zikretmekte, Baysanoğlu da Osman Paşa'nın aslında Hamidiye Alay Binbaşısı olduğunu, ancak aşiret içinde Paşa olarak anıldığını not etmektedir. Bkz: Gökalp, Şaki İbrahim Destanı…, s. 7.
[824] D.S. Defa 17, Sene, 1318/1900.

aşiretlerden suça bulaşanların suçunu da bir seferliğine mahsus olmak üzere affetmiştir.

Sultan Abdülhamid, Tanzimat'ın bazı uygulamalarının aksi bir istikamete yönelirken amacı, İslam alemindeki potansiyel gücü hilafet makamı ile birleştirerek, Osmanlının hem içte hem de dışta içine düştüğü problemleri çözerek bir çıkış yolu bulmaktı. Bu amaçla sadece Anadolu'nun doğusundaki Kürt aşiretlerini değil, aynı zamanda Osmanlı'nın diğer coğrafyalarındaki farklı unsurları da Hilafete bağlamak için değişik çalışmalar yapmıştır. Mesela Balkanlarda "*Muhafız Alayları*", Arap Aşiretleri arasında "*Aşiret Mektepleri*" ve doğudaki aşiretler arasında da "*Hamidiye Hafif Süvari Alayları*"nı kurmuştur. Böylece batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki emperyal kuşatmasını kırmak ve İslam birliği fikri ile İslam coğrafyasındaki geniş Müslüman toplulukları Hilafet ve Osmanlı Saltanatına bağlamaya çalışmıştır[825]. Ancak devletin bu alayları kurmaktaki misyon ve vizyonu ile aşiretlerin Hamidiye ismi altında yerel husumetleri ve aşiret menfaatini öne çıkararak birbirleri ile uğraşmaları bu projeye gölge düşürmüştür. Bazı aşiretlerin özellikle Millilerin Hamidiye adı altında ahaliye ve diğer aşiretlere baskı uygulaması ve onları sindirmeye çalışması yer yer asayişin bozulamasına ve yoğun şikayetlere neden olmuştur. Bu genel çerçeve içinden Siverek'te Hamidiye Alaylarını kuran üç aşiret arasındaki kavga ve çatışmalara bakıldığında, devletin alayları teşkil ederken güttüğü amaç ile aşiret reislerinin uygulamalarının birbirinden uzak olduğu görülecektir. Siverek aynasında hamidiye mensubu aşiretlerin kendilerine verilen imkânları kötüye kullanarak aşiret ve şahsi amaçlarına alet ettikleri görülmektedir.

Siverek'te 1870'lerden sonra Şammar ve Aneze Aşiretlerinin etkisi kırılmaya başlayınca bunların yerini Karakeçi ve Milli aşiretleri doldurmaya başladı. Milli-Karakeçi kavgası bu tarihten başlayarak Hamidiye alaylarının sonuna kadar devam etti. Esasen şehirli bir aile olan Bucaklı Hacı Ali Efendizadeler de Bucak bölgesindeki köyleri tasarrufları altında tutmaktaydılar. Daha çok şehrin sosyal ve siyasi olayları içinde adı geçen Hacı Ali Efendi'in çocukları, şehir yönetiminde söz sahibi iken, tasarruf ettikleri kırsal alandaki köy ahalisinden bir Hamidiye Hafif Süvari Alayı oluşturmaları ile kırsal alanda da görünür olmaya başladılar. Viranşehir ve Mardin tarafında etkin olmalarına rağmen, Karakeçi ile komşu olmaları ve Karacadağ'daki

[825] Bayram Kodaman, *Sultan II: Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s.33.

Türkan Aşireti gibi daha önce Karakeçi tarafında olan bazı aşiretleri de kendilerine bağlamaları, Millilerin bir ayağının hep Siverek civarında olmasını sağlamıştır. Milli Aşiret Reisi İbrahim'in Paşalık unvanı alması ve Hamidiye Alayları Umum kumandanı olması, ayrıca kendisine padişahın "*oğlum*" diyecek kadar iltifat göstermesi, Millileri güçlerinin doruğuna çıkardı. İbrahim Paşa, Karakeçi ve Bucak ile Karacadağ'daki ahaliye zarar vermeye ve adamları buralara el uzatmaya başlayınca, Siverek civarında üç yerel güç arasında çatışmalar başladı. Zayıf olan aşiret önce devletin yerel yöneticilerinden yardım istiyordu. Buradan yardım gelmeyince direk sadaret kanalıyla saltanat makamına adete yalvaran şikayetlerle başvurarak birbirlerinin gücünü dengelemeye çalışıyorlardı.

3.2.1. Hamidiyeli Aşiretlerin Çatışması

Milli Aşireti Hamidiye Alayları sayesinde elde ettiği güç ve devlet nezdindeki konumu ile bölgede diğer aşiretleri tahakkümüne almaya başladı. Daha önce kendilerinden eşkıya olarak bahsedilen İbrahim Paşa ve oğulları artık devlete ait silahları taşıyor ve devlet askeri sayılıyorlardı. Milli Aşireti bu gücünü Mardin civarında Arap Şammar aşiretine karşı kullanarak onlarla mücadele ederken, bir yandan da diğer aşiretlerin köylerine ve tasarruf sahlarına el uzatmaya başladı. Siverek'te önce Karakeçi daha sonra Hacı Ali Efendizadelerden payitahta giden şikayetler, Siverek'teki Bucak-Karakeçi ve Milli aşiretleri arasındaki şiddetli çatışma ve mücadelelerinin boyutunu göstermektedir. Millilerden sonra Siverek'te bir alay kuran Karakeçililer bu alayı kurmanın da verdiği güçle olacak Milli saldırılarına karşılık vermeleri üzerine aralarında şiddetli çatışmalar başladı. 1902 yılında Siverek'ten "*Sadâret-i Uzma vasıtasıyla Atabe-i Ulyâya*" çekilen telgrafta, Karakeçi aşairinden Hamidiye Yüzbaşısı Şeyh adında bir Hamidiye subayı, Milli Reisi İbrahim Paşa ve adamlarının diğer kasabalarda yaptığı gibi, biz hamidiye mensubu olduğumuz halde, bizim üzerimize de gelmiş, binlerce asker ve devletin silahı ile saldırmıştır, diyerek telgraf çeker. "*Milli Reisi İbrahim Paşa tecemm'ü etmiş olduğu binlerce eşkıya ve tedarik ettiği üç bin miktarı esliha-i emiriye sayesinde birçok aşair ve kasabayı yed-i esaretine geçirdiği gibi bu haşarata güvenerek nâm-ı nâme-i hümayuna intisabı olan Karakeçi Aşiretimizin dahi üzerine bil hücum ablukaya alup muhasaradadır*" diyerek aşiretlerinin de muhasara altına alındığını ve kendilerini Millilerin zulmünden kurtarması için padişahlık makamına "*tazarru' ve zar ile dehalet*"etmektedir[826].

[826] BOA.BEO 1883/137837, 18 Nisan 1318/1 Mayıs 1902.

Karakeçili Yüzbaşısı Şeyh'in telgrafı Dahiliye Nezaretine havale edilmiş, Diyarbekir Vilayeti ile süratli bir şekilde görüşerek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Sultan Abdülhamid bu dönemde aşiretler arasında dengenin kurulması için mümkün mertebe daha zayıf aşiretlere destek verilerek, aşiretler arası kavganın sona erdirilmesini istemektedir. Karakeçi-Milli çatışmalarında görüleceği gibi merkezi hükümet kavga eden aşiretlerin barıştırılmaları için özel gayret sarf edecektir. Millilerin Karakeçilere saldırılarına kendileri de hamidiye mensubu olmaları hesabı ile rahatlıkla karşılık veren Karakeçililerle aralarında şiddetli çatışmalar devam ederken, Karakeçililer bir yandan da saltanat nezdinde Millileri en üst düzeyde şikâyet etmektedirler.

Geçmişten gelen düşmanlıklarını Hamidiye perdesi altında gizleyerek çatışan bu iki aşiretten sonra Siverek'te üçüncü bir Hamidiye Alayı kuran Bucak bölgesinin de Millilerin hedefleri arasına girdiği görülmektedir. Daha önce şehir merkezindeki eylemleri ve faaliyetleri ile bilinen Hacı Ali Efendizadeler, tasarruf ettikleri Bucak bölgesindeki müntesiplerinden bir Hamidiye Alayı oluşturabilmiş ve kırsal alanda da varlıklarını ispatlamışlardı. Muhtemelen Bucak bölgesinde ve Karacadağ da menfaatleri kesişen Bucak ve Milliler de bundan sonra karşı karşıya gelmeye başladılar. Milliler, Hacı Ali Efendizadelerin tasarrufları altındaki köylere saldırdılar. 1903 yılında Bucaklı Hacı Ali Efendi'nin oğlu Ramazan Ağa imzasıyla sadaret makamına gönderilen telgrafta Milliler tekrar şikâyet edilmektedir. Ramazan Ağa Millîlerin yaptıklarından adeta imdat çığlığı atmakta ve devletten duruma el atmasını istemektedir. Ramazan Ağa şikâyet dilekçesinde Millîlerin bölgede yaptıkları faaliyetleri kendi cephesinden şöyle tasvir etmektedir. "*Eski derebeylik unvanını takınmasıyla Urfa, Şam ve Diyarbekir ve saire ahali aşairini velhasıl beyn'en-nehreyni nehb ü garet ve katl ü kital ile yed-i zulm ile görülmüş olan Milli Reisi İbrahim Paşa familya ve aşarimizi de yedi zulmüne almak suretiyle*" bize de saldırmaktadırlar. Milliler, Siverek'te Hacı Ali Efendilere muhalif olan Şaraptullu Hacı Osman'ın oğlu Ömer Ağa, Köran Aşiretinden Bekir ve Abdurrahman Baba'nın oğlu Mustafa adlı kişilerin emrine Cem, Höşin ve diğer nahiyelerden topladıkları bin kadar kişiye devlet silahı vererek, Hacı Ali Efendi'nin oğlu Osman Paşa'ya bağlı olan köylere saldırmışlardır. Ramazan Ağa'nın şikayetine göre, Millilere bağlı Siverekli Şaraptullu Ömer Ağa (kendisi de Milli Hamidiye Hafif Süvari Alayında Binbaşıdır.) Bucaklı Osman Paşa'nın Taraklı köyündeki hanesini basmışlar, amucazadesi Mustafa

ve üç arkadaşını öldürmüşlerdir. İddiaya göre, girdikleri köyleri gaz ile ateşe vererek yakıp yağmalamışlardır[827]. Bunun üzerine Sadaretten Diyarbekir Valisine "*Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'dan şikâyeti (havi) Hacı Ali Efendizade Ramazan imzasıyla Siverek merkezinden çekilen telgrafname, komisyona celp ve mütalaasıyla iktizasının serian icra ve hakikat-ı halin icrası*" istenerek durum Diyarbekir Vilayet yöneticilerine havale edilir[828].

Milli Aşireti ve adamlarının eylemlerinden hükümet merkezine pek çok şikâyetler gitmesi ve Milli ile Karakeçi aşiretleri arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi Yıldız Sarayına da ulaşmıştır. Tam da bu sırada Halep'teki İngiliz Konsolosunun Ermeni Murahhasasıyla bölgeye gelerek aşiretler arasındaki olayları araştırması, ayrıca bölgeye Alman ve Fransız konsoloslarının da gelerek aşiretlere dair bilgi toplamları ve aşiretlerle temas kurmak istemeleri, hükümet yetkililerin dikkatini çekmiş, Halep Adana Fevkalade Kumandanı Vekili Ferik Bekir imzasıyla Konsolosların aşiretlerle ilgili bölgedeki faaliyetleri günü gününe Yıldız'a rapor edilmiştir[829]. Merkezi hükümet, çatışmaya başlayan iki aşiretin arasının bulunması için Diyarbekir Valiliği ve Urfa mutasarrıflığının devreye girmesini istemiştir. Hamidiye'ye mensup aşiretlerin kendi aralarındaki çatışmaları asayişin bozulmasına ve yabancı ülke konsolosların aşiretlerin ihtilafından yararlanarak bölgeye müdahil olmalarına zemin hazırlamıştır. Bölgede asayişi sağlamak ve yabancıların bu ihtilaftan

---

[827] "Makam-ı Sadaret-i Uzmaya
Cenab-ı Hak veliyi-i nimetimiz Şevketlü Padişah-ı efham hazretlerinin serir-i saltanatını imtidad ve ömrünü müzdad buyursun âmin.
Eski derebeylik unvanını takınmasıyla Urfa, Şam ve Diyarbekir ve saire ahali aşairini velhasıl beyn'en-nehreyni nehb ü garet ve katl ü kital ile yed-i zulm ile görülmüş olan Milli Reisi İbrahim Paşa, familya ve aşairimizi de yedi zulmüne almak suretiyle kasabamızda teşkil etmiş olduğu fesat komitelerinden Abdurrahman Baba'nın mahdumu Mustafa ve Şarabtullu Hacı Osman'ın oğlu Ömer Ağa ve Köran Bekir ve sairenin tahrikat ve tertibatlarıyla taht-ı kumandanlıkta bulunan Cem ve Höşin ve nevahi-i saireden celb ve cem' eylediği bin kadar eşhas-ı muzırrayı hariçten tedarik eyledikleri esliha-i emiriye ile silahlandırarak Bucak Nahiyesinde mutasarrıf olduğumuz karyelerin üzerine sevk, biraderzadem Osman Paşa'nın mutasarrıf olduğu Taraklı Karyesinde hanelerini, amucazadem Mustafa ve üç nefer refiklerini gaz ile ihrak ve iki neferi katl ve bilumum emval ve hayvanlarını gasp ve garet etraf-ı eknafda olan karyelerimizin umumunu (yağma) çok adamlarını katl ve bazı karyelerimizi ihrak eyledikleri ve külli yevm şekavetlerinden gerü durmayup el'an devam ettirilmekte bulunuyorlar. Bu felaket-i feciadan ahali-i mazlumenin ah ve figanları yeri ve göğü doldurmuş ve titretmiş olduğu ve gerü kalan kura ve aşairlerimiz ve hayatımız tehlikede kaldığı gibi marin ve abirinin yolları dahi sed edilmiş. El aman feryad el aman göz açup merhamet ederek hukukumuzun muhafazasıyla ihtilale sebebiyet verenlerin haklarında muamele-i lazimenin icrası ve ah ve eninleri arşa çıkan mazlumların zalimlerin nice zulümlerinden kurtulmasını …. Yüzümüzü yere sürerek hıdivi efhamiyelerine dehalet eyleriz. Ferman. 4 T.Sani 1319. Hacı Ali Efendizade Ramazan." BOA.BEO 2224/166768, 4 T.Sani 1319/17 Kasım 1903.

[828] BOA.BEO 2224/166768, 8 T.Sani 1319/21 Kasım 1903.

[829] BOA.Y.PRK.ASK. 222/07, (1), 18 Recep 1322/28 Eylül 1904.

yararlanmasını önlemek için bir an önce Karakeçi ve Milli aşiretlerinin süratle barıştırılması gerekmektedir. Bu amaçla bir "*hey'et-i te'lifiye*" (Barış Hey'eti) kurulmuştur. Ancak Milli Aşireti ile Karakeçi Aşireti 4 Eylül 1904 tarihinde Urfa hududunda tekrar çatışırlar. Çatışmaya, Karakeçililerin daha önce Millilerden gasp ettikleri bazı malların geri alınması gerekçe gösterilmiştir. İki aşiret arasındaki münazaada araya giren askerlerden bir yüzbaşı ile bir nefer ölmüş, yine biri yüzbaşı on yedi asker de yaralanmıştır. Her iki aşiret fertlerinden kaç kişinin öldüğüne dair herhangi bir rakam verilmemiştir. Çatışmada ölen ve yaralanan askerlerle ilgili durumun Milli Reisi İbrahim Paşa'dan sorulması üzerine "*Milli Reisi İbrahim Paşa'dan ...alınan tahrirat-ı cevabiyede südde-i ulya-yı nimet-i bi minnet-i a'zamiye sadakat ve ubudiyetle mübahi olduğu ve asakir-i şahaneye bir guna taarruz vuku bulmadığı*"nı ifade etmiştir. İbrahim Paşa'nın Padişaha sadakatini belirten bu cevap muhtemelen yerel idarecileri tatmin etmiştir. Çünkü İbrahim Paşa'nın bölgedeki Hamidiye Alaylarının oluşturulmasındaki başarısı Sultan Abdülhamid tarafından takdir edilmiş, İstanbul'da kuvvetli bağlantıları oluşmuştur. Ayrıca yerel yöneticilerden istenen şimdilik İbrahim Paşa ve diğer aşiretleri darıltmak veya birini diğerine karşı kullanmak değil, aksine çok acil olarak barışmalarını sağlamaktır. İbrahim Paşanın padişaha dua ve sadakat bildirmesi olayın şimdilik rafa kaldırmasına yetmiştir.

Aynı çatışmada Milliler hem kendilerinin en azılı düşmanı hem de hükümet tarafından hakkında tutuklanma kararı verilen Karakeçili Eyüp Bey'in oğlu ve Karakeçi Hamidiye Alayı Kaymakamı Halil Bey'in kardeşi, kendisi de aynı zamanda Hamidiye Hafif Süvari Alayı mensubu olan Direi'yi bu çatışmada derdest (ele geçirerek) ederek hükümete teslim ederler. Millilerin Dire'i'yi esir almaları, hükümet nezdindeki prestijlerini artırdığı gibi, mahkûm olan Dire'i'nin affı karşılığında Karakeçi Reisi Halil Bey'in barışa yanaşmasını da kolaylaştırmıştır[830]. Nitekim

[830] "Karakeçi Reisi Kaymakam Halil Beyin biraderi olup Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına mensup olan ve kat'ı tarik ve gasb-ı emval ile öteden beri bu iki aşiretin muhasamatına sebeb-i müstakil olan ve buraca gıyaben mahkum olduğu gibi ef'al-i cinaiyesinden Urfa Müdde-i Umumiliğinden de talep kılınan ve derdesti zımnında Dördüncü Ordu-yu Hümayun müşiriyeti ile bi'l-muhabere teşebbüsat-ı lazımeye ibtidar olunan Dire'i nam şakinin esnayı münazaada Milli Aşireti tarafından derdest olunduğu istihbar edilmesinden dolayı bu aşiretlerin tedkik-i mutalebe ile te'lifi-i beynleri zımnında buradan ve Halep Vilayetlerinden evvelce tayin olunup, Siverek kazasında bulundurulan hey'et-i te'lifiye Yenişehir'de i'zam olunmuştur. Bi lutfihi'l-kerim saye-i muvafakavaye-i hazret-i padişahide şerait-i te'lifiyeye teşebbüs olunduğu hey'et-i mumaileyhadan şimdi alınan tahriratında iş'ar kılınmış ve şu günlerde husulü me'mul bulunan emr-i te'lifin arz-ı tefsilatı mukarrer bulunmuş olduğu ve mücerret tevfikat-ı müeyyede-i hazret-i hilafetpenahi asar-ı aliye-i kudsiyesiyle bu aşiretler beyninde ba'deizin

Dire'i'nin Milliler tarafından yakalanarak hükümete teslim edilmesi ve "*hey'et-i te'lifiye*"nin kurulmasından bir hafta sonra 6 Ekim 1904 tarihinde Karakeçililer ile Milliler arasında büyük barış gerçekleştirilir.

3.2.2. Aşiretlerin Barış Töreni

Başta Milli Aşireti ile Karakeçi olmak üzere, bölgedeki diğer güçlü aşiret ve aileler arasında yapılacak barış için, Urfa Vilayet Kâtibi Hayri, Evkaf Muhasebecisi Hasan, Vergü Müdiri Hamid, Hamidiye 5.Alayı Kumandanı Kaymakam Tevfik, Urfa Vergü Memuru Derviş, Urfa Ulemasından Ömer Raşid'den oluşan bir heyet oluşturulur. Hey'et-i te'lifiye (barış heyeti) öncelikle her iki taraftan zarar gören köylere giderek hasar tespiti yapmakla işe başlar. Bu amaçla önce Siverek'te aşiretlerin çadır kurdukları köyler ile Urfa dahilindeki Kabahaydar ve Dögerli Nahiyeleri dolaşılmıştır. Hey'ettekiler hem Siverek'teki hem de Urfa yöresindeki aşiret reislerine "*emr ü tenbih-i velayetpenahileri veçhiyle tebliğat-ı münasib*" ettikten sonra Milli Reisi İbrahim Paşa'nın Yenişehir'deki karargahına gelirler. İbrahim Paşa ve Halil Bey'den de muvafakat alınınca, "*Karakeçi Reisi Kaymakam Halil Bey'le beraber evlad ve akaribi ve aşireti merkumeye mensup kabail-i sairenin kaffe-i mütemeyyizanı ve paşa mumaileyhin delaletiyle Urfa'ya tabi Kis ve Dögerli aşairinin rüesası ve Siverek Kasabasında çok zamandan beri düçar-ı tefrika olmuş olan mütemiyizan-ı İslamiyenin umumu Yenişehir'e celb ve cem' olunurlar.*" Toplantıya gelen tüm aşiret reisleri ve mütemeyizan tabir edilen eşrafa hitaben, hepsinin Hamidiye Alaylarına mensup oldukları ve bu sıfat ile mütenasip birlik içinde din ve devlet hizmeti ifa etmek üzere hâmiyeten ve vazife olarak da Padişahın rızası dışında birbirlerine zarar vermekten vazgeçmeleri gerektiği hatırlatılmıştır. Taraflara yapılan bu konuşmadan sonra doğudaki Kürt Aşiretleri arasında günümüzde de benzerleri görülen barış töreni yapılır. "*Evvela Saadetlü İbrahim Paşa ile Halil Bey ve müteakiben evlad ü akarib ve mütealikatlariyle mütemiyizan-ı saire birer birer musafaha ve muanaka ile tecdid-i rabıta-i muhabbet ve uhuvvet eyleyüp*" hazır olanların büyük sevinç ve mutlulukları içinde kucaklaşarak barışırlar. Bunun üzerine hey'ette hazır bulunan "*Milliye mensup kırk yedinci alay imamı Hafız Şükri Efendi tarafından bir duay-i müessir kıraat olunduğu, müteakip her zaman virdi zeban-ı bendagân olan "padişahım çok yaşa"*

bir guna muhasamaye mahal kalmayacağı maruzdur. Ferman. Diyarbekir Valisi Muhammed Nazım" BOA.Y.PRK.ASK. 222/07, 9 Eylül 1320/22 Eylül 1904.

duay-ı vacibü'l-edası dahi" defalarca tekrarlanır[831]. Barıştan duyulan memnuniyet ve hilafet makamına duadan sonra*, "fi'l-hakika otuz kırk bin kadar nüfus mevcudundan müteşekkil bulunan ve ekserisi haiz-i sayf ve sinan birer bahadır ehl-i iman tavsife şayan olan bu aşiretlerin muaraza-i daimeleri şu vecihle mübeddeli hub ve vifak olmuştur*". Bu barışa bir teşekkür olarak, barışın teyidi ve devamı için ve bir daha aralarında ihtilaf çıkmaması için Millilerin yakalayarak hükümete teslim ettikleri ve çeşitli suçlardan mahkûm olan Karakeçili Dire'i ile Siverek "*Mütemeyizanı*" olarak tabir edilen, daha önce suça karışmış Siverek ileri gelenlerinin af edilmeleri talep edilmiştir. İki aşiretin barıştığına dair anlaşma özeti İbrahim Paşa ve Halil Bey tarafından imzalanarak şifre ile anında saltanat makamına bilgi verilmiştir. Yıldız Sarayı'na gönderilen barış raporunda tarafların birbirlerinden "*hiçbir taraf hubb-i kalbiden maada bir bedel-i maddi*" talep etmedikleri belirtilmişse de Diyarbekir Valisi Muhammed Nazım'ın şifreli olarak gönderdiği telgraf ekinde bildirdiğine göre, anlaşma sonunda, Milli Reisi İbrahim Paşa, zayiatlarına mukabil Karakeçililere beş yüz Osmanlı Lirasıyla, dört yüz inek ve öküz ve her biri on iki İstanbul kilesi ağırlığında dört yüz kile-i Amid-i buğday verdiği bildirilmektedir[832]. Milli ve Karakeçi aşiretleri ile Siverek mütemeyizanı olarak tanımlanan, Siverek şehir eşrafından olup olaylara adı karışan kişiler arsındaki bu barışın gerçekleşmesinden duyulan memnuniyete mukabil "*İbrahim Paşa ile Halil Bey altun imtiyaz madalyası ile taltif*" edilmişlerdir. Ayrıca mahalli mahkemeler tarafından mahkûm olan Karakeçili Dire'i Bey ile Siverek mütemeyizanı hakkında "*hukuk-u umumiyeden dolayı afv-ı âli*" çıkmıştır[833].

3.2.3. Hamidiye Alaylarından Sonra Değişen Güç Dengeleri

Milli Aşiret Reisi İbrahim Paşa II. Meşrutiyetin ilanından sonra başa geçen İttihat Terakki Hükümeti ile giriştiği çarpışmalar sırasında maiyetindekilerle beraber geri çekilirken Nusaybin yakınlarında vefat etti. Aşiret bundan sonra dağılma sürecine girdi. İbrahim Paşa'nın oğullarından Abdülhamid Karacadağ taraflarında bir kısım aşiret mensubu ile bulunuyordu. Babası bölgeden çekildiğinden eski gücünü kaybetmiş kendi tabiri ile "*düşmüş*" bir durumda idi. Durumu fırsat bilen diğer aşiretler

[831] BOA.Y.A.HUS 00479/50, 23 Eylül 1320/6 Ekim 1904.
[832] BOA.Y.A.HUS 00479/50, 25 Eylül 1320/8 Ekim 1904.
[833] BOA. BEO 2426/181926 27 Eylül 1320/10 Ekim 1904.

İbrahim Paşa'nın Karacadağ bölgesinde bulunan oğlu Abdülhamid'in maiyetindeki köylere saldırmaya başladılar. Hamidiye Miralayı Abdülhamid bin İbrahim Paşa, Kaymakam (Hamidiye) Mahmut ve Binbaşı İsmail imzasıyla dahiliye nezaretine gönderilen telgrafta "*Malımızın ehemmiyetli kısmını gasp ve katliama cüret edenlerden Karakeçi Reisi Halil Dire'i beyler Siverekli Cudi Paşa ve Ramazan Ağa ve refikleri Karacadağ ve Urfa cihetlerinde şeriklerimiz nezdinde bulunan ağnam ve mevaşilerimizi müsadere suretiyle Siverek'e celp ve furoht, diğer taraftan şekavetle gasp ve yağma etmektedirler."* diyerek durumu şikayet etmektedir. İbrahim Paşanın oğlu Abdülhamid'e göre; yukarıda adı geçenlerin saldırıları yüzünden Milli Aşireti mensubu ahali açlıktan telef olmakta, Milli Aşireti mensubu oldukları için kendilerine iftira edilmektedir. Bu iftiralarla gasp ettikleri malları sindirmek ve iftiraların arkasına gizlenmek istemektedirler. Dört gözle bir teftiş heyetinin gönderilmesini bekledikleri ifade edilen telgrafta, Abdülhamid ve arkadaşları, Karakeçi ve Bucak reislerinin aşiretlerini (Millileri) *"büsbütün mahv ve köylerimizi talan ve mallarımızı zabt fikrinde*" olduklarını haber vermektedir.

Değişen güç dengeleri ile bir yıl öncesinin kudretli Hamidiye Miralayları Komutanı İbrahim Paşa'nın oğlunun telgraftaki son cümleleri ise, değişen güç dengeleri sonucunda ibretlik bir duruma işaret etmektedir. Daha önce Millilerin zulmünden feryat eden Siverek'teki aşiret reisleri şimdi "*düşmüş*" bir aşiret ahalisine benzer bir muamelede bulunmakla suçlanmaktadırlar. Kendilerinin hükümete yaptıkları imdat çağrısını, şimdi İbrahim Paşazade Abdülhamid yapmaktadır. Abdülhamid hükümet yetkililerine Milli Aşiretine mensup ahali ve köylerin "*asi bile olsa düştükten ve dehaletten sonra galip mağlup muamele-i insaniyetkaranesine mazhariyetleri lazımedir. Şu barbarlardan orası gayr-ı me'mul ise de şimdiye kadar yed-i tasallutlarında bırakılmaklığımız ve mahalli mülkiye ve askeriye memurlarının derece-i münteha-yi garazına hedef olmaklığımız cay-i teessüftür"*[834] diyerek, asi bile olsa düştükten ve teslim olduktan sonra kendilerine insani muamele edilmesini istemektedir. Yaklaşık 20 gün sonra Diyarbekir Vilayetinden gönderilen cevabi telgrafta Hamidiye Miralayı Abdülhamid ve arkadaşları imzasıyla gönderilen telgrafın alındığını ve Dersaadet'ten bir "*hey'et-i tahkikiye*"nin gönderileceği, mütecavizler kim olursa olsun icaplarına bakılacağı ve yeni saldırılara meydan vermeyecek tedbirlerin

[834] BOA.DH.MKT. 2646/99, (1) 1 Teşrin-i Evvel 1324/14 Ekim 1908.

alınması tavsiye edilmektedir[835]. Ancak güç dengelerinin değiştiği böylesine ters dönen bir siyasi ve toplumsal olayda yerel yetkililerin ve birbirine eski düşmanlıkları olan aşiret mensuplarının bu tavsiyeye ne kadar uydukları meçhuldür.

3.3. Eşraf

19.yüzyılın ikinci yarısında Siverek toplumsal yapısı içerisinde kırsal alandaki köylü, haymenişin konargöçer ve aşiret mensuplarını dışarıda bırakarak şehir içindeki ahaliye bakıldığında çok renkli, dini, sosyal statü ve zenginlik açısından eşit olmayan ama bu eşitsizlikler içinde aynı sosyal ortamı paylaşan ve bu durumu içselleştirmiş gruplar bulunduğu görülecektir. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerden oluşan ahali arasında, soylu alileler, fakirler, zenginler, tüccarlar, esnaflar, yabancı olup hanlarda kalan tüccarlar, köyden şehre gelenler, âlimler, seyitler hep aynı sosyal mekânları paylaşmaktadırlar. Mahalleleri birbirinden ayrılmamış karışık mekânsal yapılarda yaşayan çeşitli halk katmanları, yöneticiler ve memurlarla beraber şehrin toplumsal yapısını oluşturmaktadırlar.

Şehirde bir yanda merkezi devleti temsil eden yerel yöneticiler, diğer yandan bunlara vergisini vererek üretimde bulunan ahalinin yukarıda sayılan çeşitli sınıflardan ve ahali arasından öne çıkan, şehrin elit tabakasını oluşturan ve klasik dönemde kendilerine ayan ve eşraf denilen bir grup vardı. Şehrin ileri gelen yerli hanedanları, voyvoda, mütesellim, muhassıl, seyitler, ulema, meşayih, esnaf loncalarının şeyhleri, şehirdeki tüccar ve mültezimler gibi tüm şehrin seçkin ve ileri gelenlerine ayan-ı memleket veya ayan-ı vilayet denmiştir. Göz anlamına gelen ayan tabirine uygun şekilde, şehrin ileri gelenleri veya ayanları devlet ile ahali arasında arabuluculuk yapmak, ahaliyi devlet nezdinde temsil etmek üzere aralarından bir kişiyi seçerlerdi. "*Merkezî hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezî hükümetin temsilcisi durumunda bulunan ve halk ile devlet arasındaki işleri yürüten kimseye baş âyan"* [836] ve buna benzer başka isimler verilirdi. Ayanların merkezi yönetimin otoritesini sarsacak kadar güçlenmeleri karşısında II. Mahmut bunların gücünü kırmak için çeşitli girişimlerde bulundu, kendileri ile önce anlaştı, daha sonra ayanların yetkilerini kısıtlayan ve güçlerini zayıflatan kararlar aldı. Tanzimat'la beraber aslında ayanların tamamen devreden çıkarak merkezi devletin ahali ile aracısız olarak doğrudan temas

[835] BOA.DH.MKT. 2646/99, (2) 22 Teşrin-i Evvel 1314/4 Kasım 1908.
[836] Özcan Mert, "Ayan" DİA, C.4 .196 (195-198)

etmesi hedeflenmişti. Ancak bu gerçekleştirilemedi. Tanzimat'tan sonra ayanların bıraktığı boşluğu değişik kanal ve araçlarla eşraf denilen kesim doldurmaya başladı[837]. Bu dönemde artık şehirlerde, vücuh, hanedan, zâdegan, muteberan-ı memleket, muslihun ve hepsini ifade eden eşraf sınıfı bulunmaktadır. Eşraf kelimesi Arapça'da şerefin çoğulu olup, daha çok Hz. Peygamberin soyundan gelen seyitler için kullanılan "*şerefli asil soylu onurlu*" gibi manalara gelmektedir[838]. Ancak Osmanlı şehirlerinin toplumsal yapısında eşraf tabiri, şehrin elit kesimi ve ileri gelen nüfuzlu, zengin ve hanedan sahibi kişiler için kullanılmaktadır. Siverek Şeri'ye Sicillerinde de Osmanlı şehrinin ileri gelen seçkin kişileri için, eşraf, vücuh[839], ağniya, ehl-i hibre[840], muteberan[841], tüccar-ı muteberan[842], hanedan-ı kadim[843], ehl-i vukuf[844] gibi tabirler kullanılmaktadır. Mahkemede şuhud'ul-hal listelerinde adı geçenler ve şahitleri tezkiye eden "udûl-u rical-i müslimin"[845] ile taraflar arasındaki anlaşmazlıkları mahkemeden önce sulh yolu ile hal eden muslihun olarak tabir edilenler şehrin eşraf kesiminden sadece bir kısmıdır.

Siverek'te öncelikle imamlar, ulema ve müftüler ile şehrin kadim hanedanları ve iltizam tutan ağaları kendilerine yukarıdaki isimlerden birisi eklenmese de şehrin söz sahibi kişileri olarak görünmektedirler. Şehirlerde "*işleri kendi istedikleri şekilde yaptırabilen*"[846] bu kesim aslında Osmanlı ve İslam şehirlerine dair yapılan

---

[837] Hülya Canbakal, *17.Yüzyılda Ayıntâb*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.15.

[838] Mustafa Sabri Küçük, "Seyyid", DİA, C.37, s.40.

[839] "…şahidlerin tezkiyesi mahalle imamı Halil Efendi ve muhtarı Mustafa ve vücuhdan İlyas Ağa nam kişiler tarafından yapılmıştır…" S.Ş.S.445, S.199, No: 196, 23 Ramazan 1309/21 Nisan 1892.

[840] S.Ş.S. 445, S.34, No:70, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889.

[841] S.Ş.S.438, S.12, No: 24, 7 Ramazan 1283/13 Ocak 1867.

[842] "Siverek tüccarı mutebarenından olup beray-ı ticaret Halep'te bulunan Numanzade Hacı Muhammed bin Hasan…" S.Ş.S.440, S.12, No:139, 1 Şevval 1288/14 Aralık 1871, "Urfa tüccarı muteberanından ...Muhammed Ağa'nın vekili Siverek Kazası tüccarı muteberanından Hacı Ali Zade Hasan Ağa". S.Ş.S.440, S.49, No: 458, 5 C. Evvel 1289/11 Temmuz 1872.

[843] "Siverek'de Câmi-i Kebîr Mahallesi ahalisinden ve hânedân-ı kadiminden Fettâhzâde Ömer Bey Efendi". S.Ş.S.444, S51, No: 114, 1291/1875.

[844] "Siverek Kasabası mahalatından Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden sabık Müfti Faziletlü Hacı Eyüb Efendi el-Hac Osman Efendi nam kimsne meclis-i deavide makud…bin Ömer mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelâm ve tabir-i ani'l-meram edüp, kendi mülküm olan selamlık hanemin üzerine benden izinsiz inşa eylemiş ve anbarım kışın gölgede kaldığı için incimad ettiğinden inşa olunan kısmın tadili matlubumdur…bunun üzerine ehl-i vukuftan Zülfükar Efendi ve Terzizade Mustafa Ağa ve Tüccar Ali Çavuş ve Hacı Nebizade Muhammed Ağa ve Şeyhzade Hasan Efendi ve Tüccardan Urfalı Hüseyin Efendi ve Celilzade Mola Halil ve Muhtar Halil nam kimsneler keşf için gittiklerinden iddaiyı doğrulayarak yapılan inşanın tadiline…" S.Ş.S.440, S.19, No: 214, 15 Zilkade 1288/26 Ocak 1872.

[845] "Ahrar-ı rical-i müsliminden ve udul-i fırka-i müminiden" şeklinde de kullanılmaktadır. S.Ş.S.445, S.15, No: 31, 10 Şaban 1306/11 Nisan 1899.

[846] Hülya Canbakal, s.20.

tanımlamalarda, şehre dair kararlarda söz sahibi olan ve şehrin kimliğinin oluşmasında iradelerini ortaya koyan bir kesimdir. Eşrafın tanımı yapılırken, sadece "*devlet ve reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen hem reayanın temsilcisi durumunda bulunan hem de devlet emirlerinin uygulanmasında resmi görevlilerin yardımcısı*"[847] şeklindeki bir tanımlama eksik kalmaktadır. Şehir eşrafının yerelliğini ve devletten bağımsız gücüne vurgu yapan tanımlamalar eşrafı daha doğru bir yere konumlandırmaktadır. Eşraf ile ilgili öne çıkarılması gereken en önemli özelliklileri yerel olmaları[848] ve şehir halkının doğal liderleri[849] olarak, devlet görevlileri nezdinde ahalinin temsilcileri ve koruyucuları rolünde ve aslında "*kendilerini şehrin sahibi ve efendileri*."[850] olarak gören ve yerel ahalinin gözünde de öyle görünen bir sınıftır. Bu bağlamda Osmanlı veya İslam şehirlerinde şehir ahalisinin iradelerini ortaya konmasında şehir eşrafı rol almaktadır. Şehre dair kararların sadece merkezi devletin değil, daha çok yereldeki birer bağımsız otorite olan şehir ileri gelenleri de denilen eşraf kesimi şehrin kimliğine ve siyasetine dair iradesini değişik eylemlerle ortaya koyarak şehrin sahipleri olduklarını göstermektedirler. Eşraf sınıfı daha çok şehirli ailelerden, şehrin soylu hanedanından veya daha sonra bir şekilde servet, statü ve güç kazanan aileleri arasından çıkmaktadır[851]. Mustafa Nuri Paşa bunlar için "*ağniya haysiyetli ve nüfuzlu*" sıfatını kullanarak aslında şehirdeki ekonomik ve sosyal statülerini açıklamaktadır[852].

Yerel güç unsurlarından eşrafın Tanzimat döneminde daha da güçlenmesi aslında merkezi otoritenin onlara olan ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Tanzimat'ın merkeziyetçi reformlarını uygulamak için âdem-i merkeziyetçi unsurları süreç içinde zayıflatmaktaki başarısı göz ardı edilmemekle beraber, adem-i merkeziyetin en önemli unsurlarından olan yerel güçleri daha doğrusu eşraf sınıfını zayıflatmak bir yana, yeni açılan kanallardan beslenmeleri ve merkezin gönderdiği yöneticilerin onlar olmadan reformları uygulayamamaları, eşrafı Tanzimat döneminde daha da güçlendirmiştir. Siverek'te görüldüğü gibi, dışarıdan atanan kaymakam ve naipler merkezin emirlerini uygulamak için çok kısa bir süre kalacakları şehirde yerel güçlerin yardımına

[847] Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler*, Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul 1982, s.106.
[848] İbrahim Özcoşar, Şehir ve Eşraf, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, Bahar 2015, S. 53, s.130.
[849] Albert Hourani, *Osmanlı Reformu ve Eşraf Politikaları Ortadoğu'da Modernleşme*, Editörler; William R. Polk-Richard L. Chambers, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 71.
[850] Canbakal, s.20.
[851] Özcoşar, Şehir ve Eşraf, s. 130.
[852] Canbakal, s.24, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vukuat*, İstanbul Uhuvvet, AH.1327, c.4.s.98.

ihtiyaçları olacaktı. Çünkü merkezin ve merkezin taşraya gönderdiği yöneticilerin kendilerine bağlı güçlerle otoritelerini sağlamanın zorluğu, yerel güç unsurlarından eşrafa dayanmalarını gerektiriyordu. "*Otorite yerel olana destek duyduğu yerde eşraf politikaları ortaya çıkmaktadı*r"[853]. Böylece eşraf denilen şehrin yerel otoriteleri, devletten bağımsız olarak, kendilerine bağlı güçlere dayanarak yerel yöneticilerle ilişki kurarken, bir yandan da devletin açtığı kanallarda yer edinerek sisteme dahil oluyordu. Bu sınıfa ihtiyaç duyulması sayesinde yerel unsurlar devlet sistemine dahil olarak, eski ayanların yerini başka şekilde alıyordu. Şehirlerdeki eşraf, bu dönemde devlet imkanlarını kullanarak hem servet hem de statü kazanmakta, devlet de aslında problem olabilme potansiyeli taşıyan bir grubu devlet mekanizması içine almaktadır. Eşraf bu şekilde devletin temsilcileri olan yerel yöneticilerle ilişki kurarken iltizam alabilmekte, bu sayede şehirde ve kırsalda kendine bağlı olanların karşısında nüfuz ve statüsünü yükseltmekte ve şehirdeki karar mekanizmalarında yer almaktadır. Ancak eşraf tüm bunları yaparken bir devlet memuru değildir, gücünü yereldeki statüsünden ve lideri olduğu topluluktan almaktadır.

3.3.1. Siverek'te Eşraf Aileleri

19.yüzyılın ikinci yarsında Siverek Şeri'ye Sicillerinde ve diğer arşiv belgelerinde tespit edilen şehirdeki eşraf aileleri aşağıya çıkarılmıştır. Elbette Siverek'teki eşraf ve soylu zadegan aileler sadece listede adı geçenler değildir. Aşağıda adı geçen eşraf listesi sadece mahkeme sicillerine yansıyanlardır. Bunun dışında kayıtlarda adı geçmeyen daha pek çok aile ve hanedan bulunmaktadır.

1850 ile 1900 yılları arasında Siverek'te tespit edilen eşraf aileleri:

Fettahlızâdeler, Millizâdeler, Terzizâdeler, Hacı Ali Efendizâdeler (Bucaklar), Cenabizâdeler, Çerkozâdeler (Çerkeszâde Hacı Hafızlar), Hacı Alizâde Hasan Ağalar, Hacı Ömerzadeler, Odabaşızâdeler, Eyüb bin Sadozâde (Karakeçili Eyüp Bey), Numanzâdeler, Alişerzâdeler, Celilzâdeler, Helavizâdeler, Sitizâdeler, Gögebakan Oğulları, Berbatzâdeler, Dergenezlizâdeler, Şeyhzâdeler, Keçecizâdeler, Eşközâdeler, Murozâdeler,(Ali Muradzâdeler), Kör Süleymanzâdeler, Kör Muhammedzâdeler, Cumazâdeler (Cımozâdeler), Gergerli Süleyman Beyzâdeler, Ağazâdeler, Mercanzâdeler, Hacı Molazâdeler, Yasinzâdeler, Muhammed Salihzâdeler, Paşazâdeler, Baba Kurbanzâdeler, Hacı İmamzâdeler, Küçük

[853] Hourani, s.71.

Ömerzâdeler, Kaplan Ağazâdeler, Halil Efendizâdeler, Çobanzâdeler (Çobanoğlu) Kızılkanatzâdeler, Palançizâdeler, Köranzâdeler, Zubeyir Efendizâdeler, Çırağanzâdeler, Çermikli Numan Begzâdeler, Baba Kirmanzâdeler, Mıstıkzâdeler, Murtazazâdeler, Hacı Nebizâdeler, Mola Bekirzâdeler, Hacı Eyüb Efendizâdeler, İnce Arabzâdeler, Emir Alizâdeler, Abdulhadizâdeler, Hallaçzâdeler, Halilzâdeler, Kara Memişzâdeler, Hafız Abdullahzâdeler, Hasbegzâdeler, Hacı Bozzâdeler, Kâtip Molazâdeler, Gülabizâdeler, Gülabi Bey İmamı Hüseyin Efendizâdeler, Kadirzâdeler (Kadir Ağa), Acemoğulları, Çeribaşızâdeler, Kalaycızâdeler, Hacı Resulzâdeler, Aleybeyzâde Faruk Ağalar, Uğurluzâdeler (Uğurluoğluzâdeler), Deli Muhammedzadeler, Yeganzadeler, Yusufzâdeler[854].

19.yüzyılın ikinci yarısında Siverek'teki soylu aile veya hanedan denilen aile sayısı, bu şehirde yaşayanların şehirli yönünü göstermektedir. Şehirde "zâde" unvanı ile tanınmış bu aileler şehirlilik bilincini de öne çıkarmaktadırlar. Bunlar şehirdeki ahali içinde şehrin ileri gelen, varlık ve güç sahibi aileleridir. Şehre dair etkinliklerde, irade açıklamasında ve şehri ilgilendiren diğer faaliyetlerde sözleri dinlenen ve nüfuzlu, haysiyetli, zengin ve itibarlı şehir eşrafı sınıfını oluşturmaktadırlar. Şehirlerdeki eşraf ya da şehrin elit ve ileri gelen, şehrin gelir kaynaklarına tasarruf eden, nüfuz ve itibar sahibi bu ailelere bu gücü veren nedir? Aile kökenleri ve güçlerinin dayanakları ne olabilir? Eşraf gücünü, zenginlik ve toplumsal statüsünü nereden alıyordu? Bu sorulara cevap arayanların odaklandıkları ortak noktalara göre, adı geçen sınıf mensupları bulundukları ekonomik ya da sosyal konumlarını bir veya birkaç kaynaktan almaktadırlar. Bunlar;

1- Ulema sınıfından ya da dini bir meslek sahibi olmak,

2- Şehrin kadim hanedanından olmak,

3-Osmanlı literatüründeki tabirle "*eli beratlı*" olmak, yani aileden birilerinin devlete ait resmi bir görevde bulunması,

4-Zenginlik ve ekonomik güç,

5-Ailenin Peygamber veya bir sahabe nesline dayanması,

[854] Siverek şehir merkezindeki zadegan aileleri, 438, 440, 441, 443, 444 ve 445 numaralı Siverek Şeri'ye Sicillerinden derlenmiştir.

6-Kökeni kırsala dayanmakla beraber şehirlileşen aşiret mensubu olmak[855].

Siverek'teki eşraf da gücünü yukarıda özetlenen kaynaklardan bir veya birkaçına sahip olarak almaktadır. 19.yüzyılın son yarısında Siverek'te tespit ettiğimiz ve şeri'ye sicillerindeki eylemlerinden şehrin ileri gelen elit kesiminden oldukları görülen eşrafın bir kısmı güçlerini ilim ehli ve dini görevlerinden almaktadırlar. Aileden birinin ilim ve medrese ehli olması, müftü, imam, hatip, vakıf mütevellisi ve duagü ya da türbedarlık gibi bir mesleği icra etmesi, aileyi şehrin hiyerarşik yapısının en üst sırasında yer almasına vesile olmaktadır. Her ne kadar Tanzimat sonrası dönemde kadı ve mahalle imamlarının gücü eskiye oranla kısıtlanmışsa da toplumsal yapı içerisinde dini ve ilmi statü, kişi ve ailelerin itibar ve gücünü korumaya devam etmektedir. Nitekim resmi makamlara yazılan ve şehir ahalisinin ileri gelenlerinin imza ve mühürlerini taşıyan mahzar ve mazbatalarda dini görevi olanların en başta yazılmaya devam edildiğini görmekteyiz. Siverek ahalisinin Sadarete gönderdiği bir mahzarda, buradaki eşraf sıralamasında ulema en başta gelmektedir. *"Kürdistan Eyaleti dahilinde kain Siverek Kazasında ulema ve suleha ve eimme ve huteba ve vücuh ve tüccar ve muhtaran ve ahali-i İslam ve Hıristiyan ve fukara kullarının…"*[856] sıralamasında da görüldüğü gibi dini meslek ve görev sahipleri şehir ileri gelenlerinin en üst sırasında yer almaktadırlar. Toplumsal hiyerarşinin en tepe noktasında bulunan dini statü, kişileri şehir eşrafı içinde bulundurmaya ve toplum içinde itibarlı bir yere konumlandırmaya yetmektedir. Müftüler, naip vekilleri, imam ve hatipler ile suleha tabir edilen tasavvuf ve medrese ehli bu dönemde toplumun en itibarlı ve şehirde sözü gecen sınıfını oluşturmaktadırlar.

Siverek eşraf ve hanedanından dayandıkları köken ve güç kaynakları tespit edilenler ise şöyle sınıflandırmak mümkükündür. Buna göre, Hacı Ali Efendizâdeler, Numanzâdeler, Hacı Molazâdeler, Hacı İmamzâdeler, Kızılkanatzâdeler, Zubeyir Efendizâdeler, Mola Bekirzâdeler, Hacı Eyüb Efendizâdeler, Hafız Abdullahzâdeler, Kadirzâdeler (Kadirağazadeler)'in şehir eşrafı içinde yer almalarının temelinde başka unsurlar olmakla beraber, dini veya ilmi bir kökene sahip olmaları yatmaktadır. Bunların içinde daha sonra şehirde en güçlü eşraf içinde yer alan Hacı Ali Efendizadelerin babası Hacı Ali Efendi, "*efend*i" unvanından da anlaşılacağı üzere bir

[855] Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde*…, s. 113; Hourani, s. 71-72; Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.82,
[856] BOA.MVL 658/72, 20 C. Evvel 1280 /2 Kasım 1863.

medrese mensubudur. Bu mensubiyetten gücünü alarak şehirde eşraf sınıfına dahil olmuş, daha sonra zenginlik ve kendisine tabi olanların liderliği ile şehrin en nüfuzlu ailesi haline gelmiştir. Numanzadeler içlerinde Siverek müftüleri yetiştiren bir ailedir. Müftü Hacı Numan Efendi bu ailenin önde gelenlerindendir[857]. Müftü Hacı Numan Efendi'nin daha sonra Siverek İdare Meclisi azalığına geçtiği görülecektir[858]. Ancak müftülük görevi ile eşraf içinde yerini alan Numanzadeler ticaretle de uğraşmakta ve şehrin en muteber tüccarları arasında yer almaktadırlar. "*Siverek tüccarı mutebarenından olup beray-ı ticaret Haleb'de bulunan Numanzade Hacı Muhammed bin Hasan*" şehrin en itibarlı tüccar eşrafı arasında yerini almaktadır[859]. Hacı Eyüp Efendizadeler de bir müftü ailesidir. Müftü Hacı Eyüp Efendi Siverek'te uzun yıllar müftülük yapmıştır. Şehre dair faaliyetlerde adı sıklıkla fakahetlü, faziletlü ve sabık faziletlü Müftü Hacı Eyüp Efendi olarak geçmektedir[860].

Kadirzade ailesi de Siverek'te en çok ulema ve meşayiha sahip bir ailedir. Siverek'teki pek çok alim, şair, edip ve mutasavvıf bu aileden çıkmıştır. Aile dini bir unvanla anılmamakla beraber, eşraf içinde yer almasını sağlayan kaynak aile fertlerinin ilmi ve dini konumlarıdır. Bunlardan yukarıda adı geçen Müftü Hacı Eyüp Efendi (ailesi daha sonra kendi adıyla anılmıştır) de Kadrizadelerdendir[861]. Hafız Muhammed Arif Efendi'nin oğlu Kadirzade Şerif Efendi Siverek şeri'ye ve nizamiye mahkemelerinde en uzun süre ile başkatip ve naip vekaleti yapan kişidir[862].

Hacı Molazâdeler, Hacı İmamzâdeler, Mola Bekirzâdeler ve Hafız Abdullahzâdeler adlarından da anlaşılacağı gibi bir mola veya imam ya da Hafız adıyla anılan ve bu vesile ile şehrin eşraf sınıfına dahil olan ailelerdir.

Uğurluzâdeler (Uğurluoğluzâdeler) soyları Hazreti Peygambere dayanan seyit ailelerindendir. Uğurluoğulları bu konumları ile şehrin eşrafı içinde yer almakta ve şehirdeki zengin evladiyelik vakıflarda mütevelli görevini yürütmektedirler[863]. 1152/1739 tarihinde Siverek'te Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden İsmail Efendi bin Davut isimli bir zengin, aynı mahallede "*iki sofa ve üç ahur ve iki oda ve bir eyvan ve tahtları zir-i zemin ve iki anbar ve matbah ve kenif ve kadrince avluya*" sahip konak

[857] S.Ş.S.444, S: 56, No: 118, Şaban 1291/Eylül 1874.
[858] S.Ş.S.444, S: 110, No: 114, 25 Safer 1296/15 Şubat 1879.
[859] S.Ş.S.440, S: 10, No: 139, 1 Şevval 1288/14 Aralık 1871.
[860] S.Ş.S.438, S: .22, No: 37, 27 Şaban 1284-24 Aralık 1867.
[861] S.Ş.S.440, S: 24, No: 229, 15 Zilkade 1288/26 Ocak 1872.
[862] S.Ş.S.445, S: 133, No: 231, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.
[863] S.Ş.S.440, S: 18, No: 182, 10 Zilkade 1288/21 Ocak 1872.

tarzındaki evi ile çarşıda 12 adet dükkân ve Diyarbekir yolunda bir bağını evladiyelik olarak vakfetmiş, vakfın mütevellisi olarak da Uğurluzade es-Seyyid Hüseyin Efendi'yi mütevelli olarak görevlendirmiştir[864]. 133 yıl sonra (1288/1872) bu vakfa ait bir kalaycı dükkânın arsası ile ilgili olarak Uğurluzâdelerden "*Uğurluoğluzâde Muhammed bin Hafız Osman*" hala vakfın mütevellisi olarak görülmektedir[865]. Seyit ve şehrin eski hanedanlarından olan Uğurluzâdeler dayandıkları bu güç unsurları ile şehrin eşrafı içinde yerlerini korumaya devam etmişlerdir. Evkaf Nezaretine mülhak vakıflardan olan Hüseyin Çeribaşı Camisi vakıflarının mütevellisi de Seyit Hafız Muhammed Efendi vefat edince bu görev, büyük ve erşed oğlu es-Seyyid Abdurrahman Halifeye verilmiştir[866].

Fettahlızâdeler, Gülabizâdeler Çeribaşızâdeler Küçük Ömerzâdeler, Mollazade, Ağazade gibi aileler Siverek'in eski ve köklü ailelerindendirler. Şehirde söz sahibi olabilmenin ve eşraf içinde yer almanın dayanaklarından birisi de ailenin köklü ve eski bir hanedan olmasıdır. Hanedan-ı kadimden olan ailelerin zenginlik, resmi görev gibi diğer güç kaynaklarından birisi ile desteklenmesi halinde şehirdeki statülerinin devam ettiği görülmektedir. Bu hanedanların en eskisi Fettahlızadelerdir. Onlar şehirde uzun süre voyvoda ve mütessellimlik gibi çeşitli idari görevlerde bulundular. Tanzimat sonrası dönemde resmi görevleri artık görünmemekle beraber, şehirdeki pek çok ekonomik işletmeyi ellerinde bulundurmakta ve kırsalda da pek çok köyün mülkiyetine sahip bulunmaktadırlar. Ayrıca aile fertleri ticaretle de uğraşmaktadırlar. Şehirde büyük konaklarında kırsaldan gelen ve kendilerine hamilik yaptıkları köylülerin hükümet nezdindeki temsilcisi rollerini sürdürmektedirler. Gülabizadedler ve Çerişbaşızadeler de şehrin çok eski ailelerinden sayılmaktadırlar. Çünkü hem Çeribaşı Camisini bina eden Çeribaşı Hüseyin hem de Gülabi Bey Camisine ve daha sonra mahallesine adını veren Gülabi Bey'e nispet edilen aileler, soylu hanedanlarıyla şehir eşrafı içindeki yerlerini almışlardır. Küçük Ömerzadeler de benzer şekilde şehirdeki köklü geçmişi ve şehirdeki bağımsız gücü ile şehir eşrafı içinde yerini almıştır.

Devlet tarafından beratla görevlendirilmek, devletin resmi bir işinde memur olmak, şehir eşrafı içinde yer almanın kaynaklarından birisidir. Nitekim müftü, İmam,

[864] Amid Mahkemesi C.3 S.354 ,20 R. Evvel 1152/27 Haziran 1739.
[865] S.Ş.S.440, S: 17, No: 182, 10 Zilkade 1288/21 Ocak 1872.
[866] S.Ş.S.440, S: 123, No: 895 15 R. Evvel 1292/21 Nisan 1875.

hatip, naip vekili, mahkeme kâtibi ve benzeri görevlerde bulunanlar daha sonra zâdegan ailelere katılmakta ve şehrin eşrafı içindeki yerlerini almaktadırlar. Bunlar arasında Odabaşızadeler, Celilzadeler, Zübeyir Efendizadeler, Numanzâdeler, Müftü Zülfikar Efendi, Müftü Hacı Eyüp Efendizadeler, Kâtip Molazâdeler, Şerif Efendizadeler bunlardandırlar. Kaplan Ağazadelerden olan Zübeyir Efendinin oğlu Şerif Efendi mahkemede katib olarak çalışmış ve şehrin itibarlı kişilerinden olmuştur. Dışarıdan şehre gelen kaymakam ve naipler şehirde geçici bir süreliğine kalırken, mahkeme katibleri ve diğer yerli memurlar mahkemenin uzun yıllar değişmez demirbaşı olarak kalmakta ve adli davalarda ahaliye daha yakın bulunmakta, halkın idari ve hukuki konulardaki en büyük yardımcıları konumunda bulunmaktadırlar. Katip Mollazadeler ve Şerif Efenddiler şehirde devlet dairesinde katiplikle meşhur olmuşken, Müftü aileleri de şehrin elit sınıfında yer almaktadır. Bu aileler müftülükten başka şehirde büyük mülklerin sahibi ve ortağı olarak görünmekte ve çarşıda pek çok dükkanları bulunmaktadır[867].

Şehirdeki diğer bir kısım eşraf da gücünün kaynağını ailesinden birinin askeri bir görevde bulunmasından almaktadır. Bunlar arasında Alaybeyzadeler, Odabaşızadeler, Beyzadeler, Gergerli Süleyman Beyzâdeler, Paşazâdeler, Hasbegzâdeler bulunmaktadır. Ünvanlarının ekinde de belirtildiği gibi, odabaşı[868], bey, paşa gibi askeri kökene mensup hanedanlar da şehir eşrafı arasında yer almaktadır. Ancak sadece köklü bir aileye, bir bey veya paşaya mensubiyet yetmemekte bununla beraber eşrafın gücünün kaynaklarından olan ekonomik güç, resmi bir görev ya da liderliğini yaptığı belli sayıda insan kaynağına da sahip olması gerekmektedir.

Şehir eşrafı arasında yaptıkları mesleklerden güç alarak toplum içinde belli bir statü kazananlar bulunmkatadır. Siverek'te bu ailelerden Hacı Alizâde Hasan Ağalar (Tüccar), Keçecizâdeler, Terzizâdeler, Palançizâdeler, Hallaçzâdeler Kalaycızâdeler, şehrin üretici esnaf ve sanatkarları olup, elde ettikleri maddi güç ve sermaya sayesinde şehir eşrafı arasında sayılmışlardır. Hacı Alizadeler şehrin muteber tüccar ailesindendir. Şeri'ye sicillerinde kendilerinden "*Siverek kazası tüccarı mu'teberanından Hacı Ali Zade Hasan Ağa*" olarak bahsedilen Hacı Alizade Hasan

[867] S.Ş.S.445, S: 19 No: 205, 1308/1890.

[868] Odabaşı "Yeniçeri Ocağı zabitlerinden birinin adıdır. Buna Orta Başı da denilirdi."; Pakalın, C.II, s.716.

Ağa şehrin muteber ve zengin tüccarlardandır[869]. Bir başka sicil kaydında Tüccar Hasan Efendi bin Eyüp Efendi için mahkeme kâtibi, daha önce ağa olarak adı geçen Tüccar Hasan'a bu kayıtta efendi unvanını layık görmüştür. Bu durum adı geçen tüccarın mahkemedeki itibarını da göstermektedir. Hacı Hasan Ağa, Numanzadelerden Hacı Muhammed'den 345 koyunun fiyatı olan 18.965 kuruşu talep etmektedir[870]. Bu meblağ bile Hasan Ağa'nın zengin bir tüccar olduğunu göstermektedir. Şehir esnafları arasında Terzizadelerin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Babaları Terzi Hacı Osman soyundan gelenler şehrin hem zengin iş adamları hem de şehrin en güzel konağına sahiptirler. Terzi Hacı Osman'ın oğlu Terzizade Mustafa, Hasan Çelebi Camisine ait vakıfların mütevellisi olduğu gibi, daha sonra Siverek Belediye Reisliği de yapacaktır. Şehir eşrafı içinde yer alan Terzizadelerin bu gücü şehrin eski ailelerinden olup, ekonomik olarak da şehrin zengin esnaf ve sanatkârlarından olmalarından gelmektedir[871]. Murozadeler ve Çerkozadeler ise şehrin en zengin iki ailesidir. Şehir eşrafı içinde yer almaları servet ve ticaretleri sayesinde olmuştur. Bu iki aileye ayrıca değinilecektir.

3.3.2. Hanedan-ı Kadimden Fettahlızadeler

Şehrin en kadim hanedanı olan Fettahoğulları ya da Fettahlızadeler, arşiv kaynaklarından ulaşabildiğimiz bilgilere göre 1700 tarihinden itibaren, Siverek'in toplumsal yapısı içinde ön plana çıkmış bir ailedir. Güneyden gelen saldırgan Arap aşiretlerine karşı devletin iskân politikası çerçevesinde 1702 yılında Yeni İl'den (Sivas) getirilip, Siverek ile Rakka arasındaki bölgede, Belih Nehri ve Siverek'te "*tedbire muktedir*" güç olarak yerleştirilmişlerdir[872]. Bu tür aşiretler ayrıcalıklı olup, liderlerine yöneticilik verilmiş, vergi ve benzeri bazı mükellefiyetlerden muaf tutulmuşlardır. Fettahlıoğulları'nın Siverek ve civarına Arap Aşiretlerine karşı tampon güç olarak yerleştirilmelerinden hemen sonra, şehre yerleştikleri ve gittikçe şehirli bir hanedan olarak ayan ve eşraf sınıfına dahil olduğu görülmektedir. Çünkü bu tarihten bir yıl sonra Fettahoğulların'a[873] şehir ve çevresinde Mütesellim ve Voyvodalık görevi verilmiştir. Siverek'te halen yaşayan Fettahlı aile fertlerinde muhafaza edilen bir

[869] S.Ş.S.440, S. 49, No: 458, 5 C. Evvel 289/11 Temmuz 1872.
[870] S.Ş.S.440, S: 109, No: 842, Zilkade 1290/Aralık 1873.
[871] S.Ş.S.440, S: 173, No: 1217, 22 R. Evvel 1293/17 Nisan 1876.
[872] Öğüt, s.79
[873]Fettahlızadeler, belgelerde Fettahoğulları, Fettahlılar veya Fettahlızadeler olarak adlandırılmaktadırlar.

malikane beratında, 1144/1731-32 yılında Diyarbekir Alay Beyi ve Siverek ile Samsat'ı malikâne olarak tasarruf eden Abdulfettahzade Mehmet'in 1000 nefer ile sefere katılmak için hazır olduğu belirtilmektedir. Belgede Büziki veya Baziki Aşireti mensuplarının Abdulfettahzade Mehmet'ten halka zulüm ve teaddi ettiği için şikâyetçi oldukları belirtilmektedir. Bu şikâyet üzerine Fettahzadelerin tasarruf ettikleri topraklar ellerinden alınmış, ancak durum tahkik edildikten sonra kendilerine tekrar iade edilmiştir. Öyle görünüyor ki, Abdulfettahzade Mehmet merkezde sağlam bağlantılar kurmuş ve Diyarbekir Samsat ve Siverek'te malikâne sahibi ve şehir mütesellimi olarak etkin bir konuma gelmiştir.[874]

Fettahlızadeler tasarruf ettikleri toprakları gittikçe genişletmektedirler. Bunun karşılığında da savaş sırasında sefere süvari neferler göndermektedirler. Bu Asker taleplerinden birisi de Moskova'ya yapılacak sefer için 1740 yılında **"***Siverek Voyvodası olan Fettah oğlu Abdurrahman zîde kadrühûya kezalik bin nefer süvârî göndermek üzere*"[875] hüküm gönderilmesine rağmen, Voyvoda'nın zamanında istenen kuvveti göndermediği için ikaz edildiği görülmektedir. Bu dönemde Siverek'i yöneten Fettah Oğlu Abdurrahman'ın 1000 nefer süvari gönderip göndermediğini bilmiyoruz. Ancak bin nefer süvari besleyecek kadar toprağı tasarruf ettiğini anlayabiliriz. 1767 "*Siverekli Binbaşı Fettahoğlu*"nun emrindeki piyadelerle Tolcı Kalesi'nin muhafazası için görevlendirilmiştir[876].

Fettahlızadeler şehir yöneticisi olarak şehir kırsalında yerleşik ahaliye zarar veren ve köylere saldırarak ekinlerini tahrip ve talan eden göçer aşiretlerle de çatışmalara girmiş şehir ve hinterlandındaki meskûn ahaliyi korumuşlardır. 1802 tarihli bir mühime kaydında Siverek'te voyvoda ve mütesellim olarak yine bir Fettahlı'yı görmekteyiz. Siverek Voyvoda ve Mütesellimi Fettahzade Ahmet, Behisni Kaymakamının maiyetine girerek tahsili istenen meblağın toplanması için yardıma gönderilmektedir.[877]

Fettahlıların Siverek ve çevresindeki bu etkinleri en az üç asır devam edecektir. Siverek ve çevresini uzun yıllar malikâne olarak tasarruf etmişler, voyvoda, mütesellim, mültezim gibi üst düzey şehir yönetiminde bulunmuşlar, daha sonra da şehrin eşrafı içinde mahkemede şuhud'ul-hal listelerinde adları sıklıkla geçmeye

[874] Bkz R. Özgültekin, E. Akman, H. Demirbağ, *Tarihi ve Kültürü İle Siverek* s.112.
[875] 168 Numaralı Mühime Defteri, Hüküm No: 288.
[876] 168 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 940, Evasıt-ı C. Evvel 184/6 Eylül 1770.
[877] 213 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No.20, Evail-i Zilkade 1216/5 Mart 1802.

devam etmiştir. Fettahlızadeler, Siverek Çarşısındaki en pahalı dükkanları, işlek pazar yerleri olan han ve hamamları olan Cıncıklı Hamamı ve Abdal Ağa Hamamı gibi işletmeleri sahip ve ortakları olarak şehrin büyük konaklarda oturmakta ve kendilerine hamilik yaptıkları köylülerin hükümet nezdindeki temsilcisi rollerini sürdürmektedirler.

19. yüzyılın ikinci dönemine ait Siverek Şeri'ye Sicillerinde Fettahlızade ailesinin fertleri, emlak alım satımı, iltizam alma, köylü ve tüccarlara borç verme ve vakıfları ile ilgili pek çok davaya konu olmakta, adları geçmektedir. Bu dönemde Fettahlıların resmi yöneticilik görevleri gittikçe azalmaya ve bitmeye başladı. Ancak daha önce şehirde ve kırsalında sefere asker göndermenin karşılığında elde ettikleri gelir kaynakları, özellikle kırsal alandaki çiftlikler, yerleşik ahali ile kurdukları müzara'a (zira-i ortaklık) ortaklıkları[878] ile kırsaldaki sulu arazilerde pirinç tarlaları ve su değirmenleri kendilerine tabi köylülerce işletilmeye devam etmekte idi.[879] Abdulfettahzade Ali Ağa bin Mustafa Ağa, Bahçecik köyünde çay üzerinde bir su değirmeni, Hamdun Köyünde yine bir tarafından çayın aktığı iki gözlü büyük bir değirmen ve Seri Çem köyünde, Çem Çayı üzerinde su değirmenlerine ortaktır[880].

1889 yılında Fettahlızade Muhyeddin Ağa bin Hacı Hasan bin Hacı Muhammed Ağa vefat ettiğinde, arkasında 41.000 kuruşluk bir tereke bırakmıştır. Muhyiddin Ağa'nın terekesi arasında 10.000 kuruş değerinde bir konak, Cıncıklı Hamam'ın 72 hissede 47 hissesi (15.000 kuruş), çarşıda kahvehane, yemenici, köşker ve tenekeci dükkânları, Mışmış Köyünde faal olan su değirmeni, Eyvanat'ta bağları bulunmaktadır. Konak sahibi olan Muhyiddin Ağa'nın terekesinde ayrıca diğer terekelerde pek rastlanmayan onlarca kitap bulunmaktadır. Muhyiddin Ağa'nın ilim ve medrese eğitimi hakkında elimizde bilgi yoksa da evinde bulundurduğu kitaplardan entelektüel bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Muhyiddin Ağa bu kitapları muhtemelen kendisi okuduğu gibi, büyük konağında ağırladığı misafirlerine okuduğu veya konağa davet ettiği seçkin alimler ve muallimlerle gece sohbetlerinde okudukları

[878] Ayanların ve eşrafın sefer için asker hazırlaması karışlığında elde ettikleri malikane ve iltizamdan nasıl zenginleştikleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Dına Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.49,71

[879] S.Ş.S.440, s178, no.1224, 10 Zilkade 1293/27 Kasım 1876.

[880] Değirmenler dönemin en karlı sinai işletmeleridir. Siverek'in etrafındaki küçük çay ve nehirler ile Karacadağ'daki kar sularının oluşturduğu mevsimlik su kaynakları bölgede pek çok değirmenin faaliyetine fırsat veriyordu. Beriye bölgesindeki verimli topraklarda üretilen ürünlerden elde edilen buğday bu değirmenlerde üretilerek, çevredeki ordu ve ahalinin un ihtiyacı karşılanmakta idi. Bu verimli işletmelerin çoğu hala Fettahlızadeler tarafından ortaklıkla işletilmekte idi.

anlaşılmaktadır. Çünkü kitaplar arasında savaş hikâyelerini anlatan melahime kitapları, kaside ve divanlar da bulunmaktadır. Hacı Muhyiddin Ağa'nın konağında bu kadar kitap ve mecmua bulunması eşrafın şehirli tarafının ağır bastığını ve zihin dünyalarında okudukları kitaplarının izi sürülebilir. Konakta bulunan kitapların listesinde ağırlıklı olarak divanlar, hadis ve dua kitapları ile kimyaya dair kitaplar ve herhâlde İstanbul'dan gönderilen çeşitli mecmualar (dergi) bulunmaktadır[881]. Muhyiddin Ağa Çermik beylerinden Abüş Bey'in kızı Fatima Hanım ile evlenmiş ve Abdulfettah isminde bir oğlu ile Zekiye, Zeynep ve büyük kızı Ümmühan olmak üzere üç kızı vardır.

Fettahlızadelerden Hacı Yusuf Ağa bin Mustafa Ağa bin Abdullah Ağa da şehrin zengin tüccar ve mültezimlerindendir. Şehir içinde pek çok dükkânı ve hamamlardaki hisselerinin yanında, günümüze kadar ayakta duran Hacı Yusuf Hanı'nın de sahibidir. Hacı Yusuf Ağa evlenirken Diyarbakır şehrinin eşraflarından birinin kızını seçmiş ve aile bağlarını böylece kuvvetlendirmiştir. Zevcesi Fatıma Hanım, "*Diyarbekirli Şafiiler İmamızade Hacı Abdullah Efendi*" kızıdır. Mirası oğlu Eyüp ile kızları Züleyha, Zübeyde ve Hatice hanımlara kalmıştır. Hacı Yusuf Ağa'nın miras olarak bıraktığı konağın "*ehl-i hibre*" bilirkişi tarafından belirlenen değeri 24.000 kuruştur. Ortalama bir evin 2000 kuruş olduğu düşünülürse, Hacı Yusuf'un konağının büyüklüğü kıyaslanabilir[882].

Abdulfettahzade Ali Ağa bin Mustafa Ağa bin Ahmet Ağa ise hem Siverek hem de Diyarbekir'de ticaret ve ortaklık yapmakta, köylerde iltizam almaktadır. Nitekim Diyarbekirli Ermeni Kazazyan Cubur'un oğlu Hanna'dan aldığı 82.600 kuruş gibi büyük bir meblağ karşılığında köylerdeki arazilerini rehin olarak vermiştir. Sicildeki köylere bakılınca Ali Ağa'nın eşraf olarak gücünün kaynağı da anlaşılacaktır. Ali Ağa Ermeni Kazazyan Cubur Efendi'nin alacağı karşılığında rehin olarak mahkemede tescil ettirdiği mülkleri," *bir bab selamlık ve bir bab haremlik ile ve bir bab develik ve develikler cümlesinden olan dekâkin ve Siverek'e tabi … Bögürtlen ve*

[881] Muhyiddin Ağa'nın terekesinde bulunan kitaplar: Mecmua-i Mevlud (4 adet), Delail-i Hayrat, Şems'ul-Mearif (İmam Ahmet el-Buni, Gizli İlimler Hazinesi), Kaside-i Rabbaniye , …, Mecmuat'ul-Adab, Hazine'ul-Esma, Risale-i Halidiye (Mevlana Halid Ziyaeddin tarikat adabı hakkındaki kitabı), Mecmua-i Envar, İnşa (2 adet), Melheme, Terci'i Bend (Ziya Paşa'nın) Yusuf Aleyhisselam (5 adet), Dua-i A'zam (10 adet), Daru't-Ta'zim (2adet), Meşarik'ul-Envar, Hadikat'ul Madde, Hadis-i Şerif, Divanı Şem'i (2 adet), Evrad-ı Muhammed, Akaid , Kenz'ul-Miftah (2 adet Yunus Emre Divanı) , Kaside-i …, Kimya'ul-Madde, Ed'iya , Divanı Benari, Nusha Kitabı (Nasihat), Nesic Perakende kitab (21adet) Mecmua (11 adet). S.Ş.S.445, S. 25, No.53, 25 Zilkade 1306/23 Temmuz 1889.

[882] S.Ş.S.445, S. 34, No.70, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889

Sağir Şeyhlu ve Kebir Şeyhlu ve Uzun Ziyaret ve Aclük ve Yılanlu ve Yalankoz ve Sadeddin ve Halebi karyelerinde sulu malum'ul-hudud arazı"[883] gibi onlarca köyde arazileri bulunmaktadır. Ali Ağa'nın zimmetindeki paranın miktarına bakılınca, tüccarlara kredi sağlama, iltizam alma işi ile uğraştığı ve Diyarbekir'in büyük Ermeni tüccarları ile alış-veriş yaptığı anlaşılmaktadır.

Fettahlı Mehmet Ağa ise konağında himayesine aldığı kişileri ağırlamakta ve onlara iş vererek korumaktadır. Amcasının kızının Mehmet Ağa'nın konağında olduğunu ve Mehmet Ağa'nın amca kızının zapt ettiğine dair Muhammed'i Kubad mahkemeye başvurmuştur. Mahkemeye celb edilen Muhammed Ağa, sözü edilen Hediye adlı kız ile biraderinin konağında olduğunu, hediyenin biraderi ile beraber isterlerse konaktan ayrılabileceklerini söyler. Bunun üzerine kızın biraderi Ma'mo, "*Muhammedi Kubad ammizademiz değildir, benimle hemşirem Muhammed Ağa'dan razileriz, Kubad şimdiye kadar ammizademiz olsaydı bir kaç seneden berü bunca sefalet çekdik hiç bir vakitte tesahub ederdi bizler amizadenizim dememişti, kendisine nefsimizi teslim etmeyiz*" demişler, böylece Kubad davadan men olunmuştur[884]. Mehmet Ağa'nın kendi ailesinden kaçan genç bir kız ile biraderini konağına alarak onlara baktığı ve koruduğu anlaşılmaktadır. Ağa konakları kendilerine tabi olan köylerdeki tabilerine himayelerine almakta ve şehirde bunları bu konalarda ağırlayarak bağlıklarını artırmaktadırlar.

Abdulfettahzade Hacı İbrahim Ağa bin Hacı Kadir Ağa bin Hacı Kasım Ağa'nın büyük oğlu Abdulcelil Ağa, Siverek Deavi mahkemesine müracaat ederek müteveffa babam İbrahim Ağa'nın "*canib-i miriye duyunu kesiresi olup*" terekesi borçlarına kâfi gelmediğinden, kendilerine ait bir konak ve bir evin satılarak Siverek Mal Sandığına teslim edileceğini kayıt altına aldırmıştır. Devletin alacağı olan vergi olduğuna göre, Abdulfettahzade Hacı İbrahim Ağa'nın da mültezim olduğu ve topladığı vergileri mal sandığına teslim etmediği anlaşılmaktadır. Diğer eşrafta olduğu gibi İbrahim Ağa'nın dayandığı güç şehrin kadim hanedanından olması ve devletin açtığı bir kanala yani iltizama dayanarak zenginleşmesidir[885].

[883] S.Ş.S.445, S. 92, No.43, 13 Zilkade 1307/1 Temmuz 1890
[884] S.Ş.S.440. S. 99, No.813, 25 Mart 88/1 Nisan 1872.
[885] S.Ş. S. 440, S.124, No: 899, 17 R. Evvel 1291/23 Nisan 1875.

3.3.3. Hacı Ali Efendizadeler (Bucaklar)

Siverek'te bir nahiye ve coğrafi bölge adı olan Bucak'tan adını alan Hacı Ali Efendizadeler 19. yüzyılın başlarında Bucak bölgesindeki köylerden şehir merkezine yerleştiler. Hacı Ali Efendi ile beraber şehrin siyasi ve sosyal yapısında etkin olmaya başlayan aile, bundan sonra şehirli bir hanedan ve eşraf ailesi olarak Hacı Ali Efendiler ya da Hacı Ali Efendizadeler şeklinde tanınmaya başlandı. Arşiv belgelerine, Hacı Ali Efendizadelerin şehirdeki toplumsal konum ve faaliyetlerine bakıldığında, kırsalda göçebe veya yarı göçebe tarzında örgütlenmiş bir aşiret değil, daha çok şehir merkezinde etkin olan şehirli ve eşraf sınıfından bir aile oldukları görülmektedir. Şehrin sosyal hayatında görüldükleri 1800'lü yılların başından beri, şehri ilgilendiren ve etkileyen faaliyetleri, aldıkları görevler, devlet ve ahali ile ilişki biçimleri, Hacı Ali Efendilerin Siverek'in son 200 yılında en etkin eşraf ailelerinden birisi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Aile adını Hacı Ali Efendi'den almaktadır. "Bucaklılar" tanımlaması ise kendilerine bağlı köylerin çoklukla bulunduğu Bucak bölgesinden gelmektedir. Aile Osmanlı arşiv belgelerinde "*Hacı Ali Efendizadeler*" veya "*Bucaklı Hacı Ali Efendiler*" olarak tanıtılmaktadır.

Hacı Ali Efendi'nin babası Ömer, onun da babası Bekir'dir. Belgelerde Siverek'te Hacı Ali Efendi'den önce bu ailenin ismi geçmemektedir. Bu durum ya Hacı Ali Efendi'nin babası Ömer veya büyük babası Bekir'in başka yerden Siverek'e geldikleri ya da Hacı Ali Efendi'den önce sıradan bir aile olduğu izlenimini vermektedir. Ancak aile bireylerinin sözlü anlatımlarında, Hacı Ali Efendi'den önce, ailenin Diyarbekir'in Hazro Kazasından, Siverek'in Bucak Nahiyesine bağlı Hadro Köyüne, oradan da Siverek'e yerleştikleri rivayet edilmektedir. Elimizde sicil kayıtlarının birisinde Hacı Ali Efendi'nin oğlu Muhammed Ağa'nın Hadro köyünde ikamet ettiği görülmektedir.[886] Aile Hacı Ali Efendi'den sonra Siverek'te ve kırsalında güçlenmeye ve görünür hale gelmeye başlamıştır. Nitekim gerek şeri'ye sicillerinde gerekse arşiv belgelerinde ailenin adı artık eşraf aileleri arasında sayılmakta, Hacı Ali Efendi'den sonra gelenlerden "zâde" eki ile beraber Hacı Ali Efendizadeler olarak bahsedilecektir.

[886] "Hadro karyesi sakinlerinden Muhammd Ağa bin Hacı Ali Efendi bin Hacı Ömer" S.Ş.S.440, S.175, No: 1220, Evail-i Şaban 1293/22 Ağustos 1876.

Hacı Ali Efendi Siverek'e yerleşip şehrin sosyal ve siyasi hayatında yer almak istediğinde şehrin diğer ileri gelen eşraf ve hanedanları ile mücadele içine girmiştir. Kaza İdare Meclisinde aza olarak yer aldıktan sonra hem diğer azalarla hem de yerel yöneticilerle ittifak ve çatışmalara girmiş, bu faaliyetleri şikayetlere konu olmuştur.[887] Hacı Ali Efendi Siverek'in zengin bir eşrafı olan Çerközade Hacı Hafız ile ittifak kurmaları sonucu, 1850'de Siverek Kaza İdare Meclisine aza olarak seçilmeyi başarır. Şehir eşrafının toplumsal güç kaynakları arasında, doğal olarak liderlik ettiği, kendisine tabi insan gücü yanında, devletin kaynaklarından yararlanmak ve devletin açtığı alanlarda görünerek himaye ettiği ahali ile devlet yetkilileri arasında arabuluculuk yapmak ve mali yönden güçlü bir konuma gelmektir. Zaten Hacı Ali Efendi'yi şehirdeki olayların merkezine oturtan da diğer eşrafın menfaat ve nüfuz alanlarında ben de varım demesiyle başlamıştır. Hacı Ali Efendi ile Siverek'in diğer eşrafı arasındaki kavga ve şikâyetlerin konusu, kendisinin de iltizam almaya çalışmasıdır. Eski hanedan ve eşraf devletin açtığı yeni nüfuz kanalları herkesle paylaşmak istemiyorlardı. Hacı Ali Efendi ve etrafındakilerin şehirde gittikçe güçlenmesi siyasi mücadeleye dönüştü. 1860 yılında bir kısım şehir eşrafı ve Hristiyan ahali Meclis azaları olan Hacı Ali Efendi'yi, mecliste kendilerine baskı yaparak, hazırladığı mazbata ve mahzarları zorla ve tehditle imzalatmaya çalıştığına dair şikâyet ederler. Olayın aslı ise, meclis azaları tarafından şikâyet edilen Siverek Kaymakamı Sadık Efendi'nin, Hacı Ali Efendi tarafından desteklenmesidir. Şehir eşrafının bir kısmı Sadık Efendi'nin aleyhine geçerken, Hacı Ali Efendi ve arkadaşları kaymakamı desteklerler. Meclis azaları, kaymakamı şikâyet ederken, kaymakamın Hacı Ali Efendi ve arkadaşlarının kabza-i tasarruflarına girdiğini ve Hacı Ali Efendi ve arkadaşlarının mülkiye memurlarına istediklerini yaptırdıklarını merkezi hükümete şikâyet ederler[888]. Artık şehrin yeni aktörleri arasında Hacı Ali Efendizadeler de bulunmaktadırlar.

1855'ten sonra Siverek Kaza İdare Meclisinin ilk (müntehab) seçilmiş meclis azalarından olan Hacı Ali Efendi, Hacı Hafız Ali ile beraber artık bu

[887] BOA.A.MKT.UM.440/981, 23 C. Evvel 1277/7Aralık 1860, A.MKT.MVL 125/7, 7 Şaban 1277/18 Nisan 1861.

[888] "İslam ve Hristiyan ahalinin vermiş oldukları iki kıta mazbata varaka-i memhüre ile mumaileyh adeta Siverek havalisini kabza-i tasarrufuna alarak mülkiye memurlarına kavli mücerred ile iş gördürmekte ve şimdiye kadar tanzim ve takdim olunan mahzar u mazbataları kerhen herkese mühürletmekte…" BOA.A.MKT.UM. 426/60, 26 Safer 1277/13 Eylül 1860.
"Siverek Meclis azasından Bucaklı Hacı Ali ve Hacı Hafız Efendilerin halkı ifsad etmek ve iltizam almak hareketlerinden dolayı eyalet dahilinde bir mahalle nefyi ve tazibi halkı ifsad edenlere göz yuman Kaymakam Sadık Efendi'nin azli, muhakeme edilerek neticesinin bildirilmesi ve yerine Ordu Sabık Kaymakamı Derviş Ağa'nın tayini." BOA.A.MKT.MVL 12/57, 8 Şaban 1277/19 Şubat 1861.

meclisin en faal azalarıdırlar. Meclisteki faaliyetleri ve yeni nüfuz alanlarında etkin olmalarıyla, hakklarında çeşitli defalar şikâyetler yapılmış ve Harput'a sürülerek hapsedilmişlerdir.[889] Hacı Ali Efendi ile Hacı Hafiz Efendi şikâyetçileri ile burada muhakeme olunmuş, tekrar Siverek'e gelmiş ve yine meclis azalığına seçilmişlerdir. Hakkında bu kadar şikâyet, sürgün ve hapis bulunan ve devletin resmî belgelerinde kendisinden zülüm ve teaddi eden biri olarak bahsedilmesine rağmen daha sonra hem kaza idare meclisi azalığına uzun yıllar devam etmiş hem de "*Mecidiye Nişanı*" alarak devlet tarafından onurlandırılmıştır[890].

Hacı Ali Efendi'nin terekesi 444 numaralı Siverek Şeri'ye Sicilinde yer almaktadır[891]. Ancak maalesef Ankara Milli Kütüphanede muhafaza edilen adı geçen sicil defteri tahrip olmuş, ciltleme yapılırken bazı sayfalar kaybolmuş veya kopmuş, bir kısmı da yıprandığından okunamamaktadır. Hacı Ali Efendi'nin daha detaylı olan tereke kaydından elimizde sadece ilk sayfası bulunmaktadır. Hacı Ali Efendi'nin babası ve dedesinin isimleri ile birinci dereceden mirasçıları ile tamamı değilse bile vefatında bıraktığı terekenin bir kısmını gösteren sicilin ilk sayfası mevcuttur.

Buna göre; Hacı Ali Efendi unvanından da anlaşılacağı gibi ilmiye sınıfından olup, dini bir görev almamıştır. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte 444 numaralı Siverek Şer'iye sicilindeki terekesinde 1289/1872 yılında vefat ettiğini tespit etmiş bulunuyoruz[892]. 1288 yılında Diyarbekir Salnamelerdeki kayda göre de Meclis-i İdare

[889]BOA.A.MKT.UM. 426/60, 26 Safer 1277/13 Eylül 1860.

[890]"Dördüncü Orduyu Hümayun Müfettişliğine ve Taraf-ı Valay-ı Kaimmakamiye,
Siverek'te bulunan Asakir-i Şahane kışla ve hastahanenin tamiri ve inşası masarifi hizmet-i müftehire olmak üzere hanedan ve ahali caniplerinden teşvik kılındığı bu bapta ve hususat-ı sairede hamiyet ve sadakati meşhüd ve cümlesine rüçhaniyeti runümüd olan hanedandan Hacı Ali Efendi'nin icray-i taltifi ifadesine dair taraf-ı valay-ı kaimmakamiye mürsel şukka-i şerifiniz lede'l-arz manzuru ali ve mumaileyhimin bu suretle ibraz eyledikleri eseri hamiyet ve masadakatı sezaveri takdir ve mahzuziyet olarak mumaileyhi Ali Efendi'ye beşinci rütbeden bir kıta mecidiye nişanı zişanı i'tası karin-i saadet-i seniye-i Hazreti Padişahi buyurulması ve zikrolunan nişanın i'mali Maliye Nezaret-i Celilesine ve keyfiyetin Takvimi Vakayi ve şehr havadisnamelerinde derciyle ilanı dahi Matbuat Nezaretine havale ve iş'ar kılınmış ve suret-i halin müfettiş mumaileyhe dahi bildirildiği beyanıyla tezkere lazım gelenlere tebşirine himmet eylemeniz siyakında şukka" BOA.A.MKT.MHM 320/13, 14 Recep 1281/13 Aralık 1864.

[891] "Siverek Kasabası mahallâtından Câmii-i kebîr Mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem vefât iden Hacı Ali Efendi bin Ömer bin Bekir'in verâseti zevce-i menkûha-i metrûkeleri Cemile binti İsmail … bint Molla Hasan'a ve Fatıma binti Hacı Yusuf'a ve sulbî kebîr oğulları Mehmet ve Eyüb ve Ramazan ile sulbîkebîre kızları Züleyha ve Ayşe ve Emine ve Zehra ve Fehime'ye munhasıra olduğu." S.Ş.S.444, S:8, No:12. Tarihsiz.

[892] S.Ş.S.444, S:8, No:12, 15 Muharrem 1289/25 Mart 1872. Not: Aynı varakta verilen bir başka kaydın tarihi alındı.

azası listesinde bulunmaya devam ettiğine göre vefat edinceye kadar meclis azalığı da devam etmiştir.

Hacı Ali Efendi'nin Cemile, (ikinci eşinin adı okunamadı, Molla Hasan'ın kızıdır) ve Fatima adında üç eşi, Mehmet, Eyüp ve Ramazan adında da üç oğlu ile Züleyha, Ayşe, Emine, Zehra ve Fehime adında beş kızı bulunmaktadır.

Hacı Ali Efendi elimizdeki tereke kaydının okunabilen kısımlarından anlaşıldığı kadarı ile varlıklı biri olarak vefat etmiştir. Üzerinde oturduğu kaplan postu, kuşandığı lahori kuşak ve çuka pantolon, gümüş nargile, gümüş kabzalı kılıç, gümüş tabancası, tüfeği ve odasındaki tunç mangal, belki de sadece onun gibi birkaç kişinin evinde bulunan soba, sandalyeler ile bir selamlık ve haremlik kısımları olan konağın avlusunda deve ve öküz damları olan, şehirli bir zengin tüccar ve eşraftır. Siverek evlerinin çoğunda ısınma, yerde açılan bir çukura konan mangaldaki közlerin üzerine ibtidai bir kürsi konularak sağlanırken, Hacı Ali Efendi'nin evinde soba kullanılmakta, etrafında kanepe (koltuk) ve sandalyelerde oturulmaktadır. Terekede tespit edilen kumaşlar ve halılar uzak yerlerden gelen muhtemelen Halep tüccarlarının getirdiği eşyalardır. Kullandığı eşyalar ve giysileri ile konağında bulundurduğu kitaplar, Hacı Ali Efendi'nin entellektüel kimliğine işaret etmektedir. Bu kitaplar ağa konaklarında geceleri kurulan meclislerde topluca okunan divanlar ve dini kitaplardan oluşmaktadır. Ağa konakları şehirlerde, ağaya tabi şehir ahalisi ile köylerin ileri gelenlerinin şehre geldiklerinde ağırlandıkları ve himaye ilişkilerinin kurulduğu sosyal mekanlardır. Bu dönemdeki tereklerde çok az kitaba rastlanırken, genellikle ağa konaklarında kitaplar tespit edilmiştir. Hacı Ali Efendi'nin bir eşinin eşyaları arasında tahtırevan bulunduğuna göre hizmetçi ve cariyeleri olduğuna işaret etmektedir. Hacı Ali Efendi'nin Mercan[893], Aslan, Said[894] isminde erkek köleleri ile cariyesi konağında hizmet etmektedirler.

Hacı Ali Efendi'nin terekesinin ilk sayfasında kayıtlı mal varlığı 70.000 küsur kuruştur. Ancak bu miktar terekenin sadece ilk sayfasındaki metrukât toplamıdır. Terekenin tamamına ulaşılamadığı için, terekenin toplam miktarı tam olarak tespit edilememiştir. Gülabi Bey Mahallesinde ortalama bir dükkân veya bir evin 1500-2000 kuruş arasında olduğu düşünülürse ve oturduğu konak ile şahsi

[893] S.Ş.S.441, S. 97 No: 778, 18 Mart 88/30 Mart 1872.

[894] S.Ş.S.441, S. 7, No: 50, 5 Haziran 85/17 Haziran 1869.

eşyalarına bakıldığında hayli varlıklı birisi olduğu görülecektir. Ancak Siverek eşrafı arasında ticaret ve vergi iltizamı ile uğraştığı bilinen Çerközade Hacı Hafız ve Murozade Hacı Hasan ile karşılaştırıldığında çok da yüksek bir meblağ olmadığı görülmektedir.

Hacı Ali Efendizadelerin şehrin siyasi ve toplumsal yaşamındaki etkileri 19.yüzyılın ikinci yarsından sonra da devam etmiştir. Hacı Ali Efendi'den sonra da çocukları ve aynı aileden diğer kişiler Siverek meclis azalığı, belediye reisliği ve belediye meclis azalığı ve diğer ihtisas komisyonlarında görev almışlar ve mahkemelerdeki şuhud'ul hal listelerinin en başında çoklukla yer almışlardır. Aynı aileden çeşitli idari ve askeri rütbe ve unvanlar almış, paşalık, mirliva ve mir-i miran rütbeleri şehrin siyasi, ticari ve sosyal yaşantısında etkin oldukları görülmektedir. Mesela Belediye Reisi Cudi Paşa (Mir'ül-umera), Hacı Ali Efendizade Osman Paşa Mirî Miran[895] rütbesi ile devlet görevlerinde önemli mevkilerde yer almışlardır. Hacı Ali Efendizade Osman Hulusi Paşa Dersaadet'te kuvvetli referanslarla önemli bir mevkiye getirilmiştir[896]. Hamidiye Alaylarının kuruluşunda da Siverek'te bir hafif Süvari Alayını kurmuşlar ve bu alayın komutasında bulunuşlardır. Hacı Ömer ve Ramazan Ağalar da şikayetlere konu olmuşlar, şehrin toplumsal yaşamında hem diğer eşraf ile hem de yerel yöneticilerle dönem dönem karşı karşıya gelmeye devam etmişlerdir[897].

Siverek'te önemli memuriyetlerden olan Evekaf Muhasebecisi de Hacı Ali Efendi'nin torunu Hacı Ali Efendizade Hacı Mustafa Efendidir. Değerli mülk satışlarında ve vakıflarla ilgili davalarda şehirde en yetkili kişi Hacı Mustafa Eendidir[898]. Ayrıca 1281/1865 "*ağnam rüsûmu mültezimi Hacı Ali Efendizade Mustafa Ağa*"[899] aynı zamanda iltizam almış mültezimlerdendir. Ailenin bu tür memuriyetleri elinde bulundurması hem yönetim hem de ahali arasındaki konum ve saygınlıklarını artırmıştır.

---

[895] D.S: Defa 17, Sene.1318/1900-1901.

[896] Sadaret Mektubi Kaleminden Hacı Ali Efendizade Osman Paşa'ya verilen ve telgraf ile Diyarbekir Vilayetine gönderilen Tavsiye mektubu. "Siverek hanedanından Saadetlü Osman Paşa'nın hükümete ait işlerinde muavenet ve teshilat ve hakkında hürmet (ibraz-ı hürmet) olunması içün Diyarbekir Vilayetine tavsiyename". BOA.BEO,1140/85447, 22 Muharrem 1316/12 Haziran 1898.

[897] "Osman Hulusi Paşa'nın kardeşi Ömer'i nüfuzuyla Hoşin Nahiye müdürlüğüne tayin ettirdiğine dair." BOA. DH.TMIK.S.19/43, 27 Muharrem 1316/17 Haziran 1898.

[898] S.Ş.S.445, S.110, No.187, 5 R. Aher 1308 /18 Kasım 1890.

[899] S.Ş.S.440, S.127, No.911, Evail-i R. Evvel 1291/18 Nisan 1874.

3.3.4. Murozadeler

Siverek'in ticari hayatında önemli bir yeri olanlardan birisi de Murozade Hacı Hasan Ağa'dır. Hacı Hasan Ağa'nın ailesine dedesi Murat'a nispetle kısaca Murozadeler denmektedir. Ailenin geçmişine dair herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Ancak 19. yüzyıla ait Siverek Şeri'ye Sicillerinde, sadece Siverek'in değil, civar şehirlerin ve bölgedeki kırsal kesiminin sermaye hareketlerinin merkezinde yer alan Murozadelerin lideri Hacı Hasan Ağa, Oğlu Muhammed Nuri Efendi, kardeşi Muhammed'i Muro, Muhammed'i Muro'nun oğlu Abdulkadir Ağa'nın, mal varlıkları, siyasi, sosyal ve ticari ilişki ve faaliyetleri ile ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. 440 numaralı Siverek Şeri'ye Sicilinde "*Murozade Hacı Hasan Ağa bin Eyüp İbn Murad*" olarak tanıtılan ve daha sonraki kayıtlarda Hacı Hasan Ağa veya kısaca Murozade olarak adından sıklıkla bahsedilen, Siverek zengin eşrafı içinde birinci sırada yer alan Murozade Hacı Hasan Ağa'nın 1875 yılında Nisan-Haziran ayları arasında vefat ettiği anlaşılmaktadır[900]. 18 Mart 1875 tarihinde bir vesayet davası için bizzat mahkemede bulunduğuna göre, vefatı bu tarihten sonradır[901]. Hacı Hasan Ağa'nın tereke kaydının tamamına sicillerde rastlanılmamıştır. Bunun nedeni ya tereke kaydının bulunduğu sicil sayfaları kayıptır, ya da tereke kaydı tutulmamıştır. İkinci ihtimal daha kuvvetlidir. Çünkü daha sonra Hacı Hasan Ağa'nın mirasçıları olan çocukları ile eşleri arasında mahkemede açılan üç adet miras davasının kayıtlarının sicil defterinde yer alması, terekenin zamanında mirasçılar arasında taksim edilmediğini göstermektedir. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın mirasçıları olarak, Fatima ve Emine adında iki eşi, büyükleri Muhammed Nuri olmak üzere henüz sabi olan Muhammed Tayfur ve Muhammed Reşit adında üç oğlu bulunmaktadır. Eşlerinden Emine Siverek'in tanınmış ailelerinden Hacı Hafız Muhammed'in kızıdır.

Murozade Hacı Hasan Ağa'nın dikkat çeken yönü, Siverek'te son 50 yılda Çerközade Hacı Hafız Ali ile beraber en çok mal ve servet bırakan kişi olarak ortaya çıkmasıdır. Her ne kadar Hacı Hasan Ağa'nın mal varlığı tam olarak bilinmiyorsa da Siverek Deavi Meclisinde açılan miras davasındaki mahkeme kayıtlarında üzerinde anlaşılmayan varlıkların listesi bile müteveffanın bıraktığı servet hakkında yeterince

[900] "Camii Kebir Mahallesinde bundan akdem vefat eden Murozade Hacı Hasan Ağa bin Eyüp bin Murad veraseti zevce-i menkuhe-i metrukeleri Fatima binti Ahmet ve Emine binti Hacı Hafız Muhammed nam hatunlar ile sulbi kebir oğulları Muhammed Nuri ve sağir oğlu Muhammed Reşit ile Muhammed Tayfur'a münhasır olup" S.Ş.S.440, S.165, No:1187, Evail-i Recep 1292/3 Ağustos 1875.

[901] S.Ş.S.444, S:52, No:112, 10 Safer 1292/18 Mart 1875.

bilgi vermektedir. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın "*Zimem-i nasda*" tahsil edilmeyen alacakları bile serveti ve mali gücü hakkında bir fikir vermektedir. Aşağıda tam listesi verilen ve vefatından önce tahsil edilemeyen alacak miktarı özetle şöyledir, Alacak nakit Toplamı:119.000 kuruş, Saman karşılığı; 67.959 kuruş, zahire ve koyun, keçi tahmini toplam fiyatı 165.455 kuruştur. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın alacak toplamı 352.414 kuruş gibi Siverek ve çevresi için çok büyük rakama tekabül etmektedir. Miktarları okunamayan künci (susam) ve mercimek bu miktarlara dahil edilmemiştir. Bu meblağ Murozade'nin tüm metrukâtı da değildir, sadece "*zimem-i nasda*" tahsil edilmeyen ve mirasçılar arasındaki davaya konu olan varlıkların bir kısmıdır. Davada listesi verilen ev eşyaları da bu rakama dahil değildir. Bu rakam şimdiye kadar Siverek'te 19. yüzyılın ikinci yarısında tespit edilen en büyük rakamdır. Murozade'nin diğer mal varlıkları da bu rakama eklendiğinde çok daha büyük bir meblağ ortaya çıkacaktır. Murozadelerin mahkeme sicillerinde görülmeleri de Murozade Hacı Hasan'ın vefatından sonra mirasçıların, tahsil edilmeyen bu alacakların paylaştırılması davası ile ilgilidir. Hacı Hasan'ın büyük oğlu Muhammed Nuri babasının tüm mallarına el koymuştur. Hacı Hasan'ın karısı ve diğer kardeşler bu duruma itiraz ederek olayı mahkemeye taşırlar. Ancak Muhammed Nuri Efendi mahkemede Siverek'teki mahkeme diliyle "*adeletleri indel ahali meşhur*" olan kişileri şahit göstererek[902], babasının mahkeme kaydında listelenen nakit para, zahire, koyun ve akarları hali hayatında kemali akl-u sıhhatında şahidler huzurunda bu malları babasının kendisine verdiğini ve ayrıca babası ile ortak olduklarını ve bu malları "*kâr-u kesbiyle ahz-u itasıyla ve isrirbah ve ukud ve müdarabasından*" elde ettiği mülkü olduğunu şahitlerle ispatlamıştır.

Siverek gibi küçük bir kazada bu kadar büyük bir servetin nasıl elde edilebildiği sorusunun cevabı, Murozade'nin alacak listesindeki mal varlığının yapısı ve borçlu kişilerin kimlikleri, bu kişilerle içinde bulunduğu ticari muamele ve ilişkide yatmaktadır. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın alacak listesindeki mal varlığı şu kalemlerden oluşmaktadır. Nakit alacaklar, istirbah yoluyla verilen kredi, şahıslarda bırakılan emanetler, ambarda depolanan, ortaklığa ve borca verilen zahire, muamelede

[902] "Mahalle- mezkür sakinlerinden olup, adaletleri beyn'en-nas meşhur ve mütearif Kadirzade Abdurrahman Efendi, Şerif Efendi …ve tüccarlardan Hacı Alizade Osman Efendi, ve Hafız Zülfi ve Çeribaşızade Muhammed Ağa ve Paşa Halilzade Mola İbrahim ve Berber Süleyman ve Hacı Yusuf ve Terzi Eyüb Bey ve Serrac İbrahim oğlu Ali ve Kör Süleymanın oğlu Muhammed Efendi ve Hasbegzade Eyüb Efendi ...li ecli'ş-şehade meclis-i şer'a hazıran olup" S.Ş.S.444, S:52, No:112, 10 Safer 1292/18 Mart 1875.

bulunan hayvanlar, Murozadenin alacak sermayesinin yapısını ve ticari faaliyetlerinin niteliğini de açıklamaktadır. Murozade Hacı Hasan Ağa hem "*derun-i kasabada*" hem şehrin kırsalında onlarca kişiye borç para vermiştir. Bu paranın büyük bir kısmı istirbah ile verilen kredidir. Alacak listesindeki servetin diğer kısmı, muameleye verilen para ile zahire ve hayvanlardır. Muhammed Nuri, servetlerini kendisi ve babasının "*kâr-u kesbiyle, ahz-u itasıyla"* istirbah muamelesi, mudarebe, çeşitli sözleşmeler ve müzara'a şirketlerinden elde ettiğini beyan ederek servetlerinin kaynağını kendi açısından açıklamaktadır[903]. "*Kar-u kesb ve ahz-u ve i'ta ve istirbah ve ukud ve müzara'a'dan hasıl mal"dan* elde ettiklerini belirtmektedir. Murozadelerin servetini oluşturan bir başka unsur da hem şehirde hem de değişik köylerde bulundurdukları ambarlardır. Pek çok köyde ve Siverek civarındaki ambarlarda büyük miktarlarda zahire, kışlık yem ve saman saklayarak bunları ortaklarına ya da diğer çiftçi ve hayvan yetişiricileri olan köylü ve aşiret mensuplarına satmaktadırlar. Ailenin Servet kalemlerinden birisi de çeşitli şahısların hanelerinde "*emanetullah*" olarak bekletilen zahireden oluşmaktadır. Emanet olarak bırakılan varlıklar da bir çeşit depolama ve mevsiminde satışa çıkarma amaçlı olmalıdır.

Murozade'nin kredi sağladığı kişiler ise; şehirli tüccar ve esnaf olduğu gibi, yerleşik köylüler ve hayvancılıkla uğraşan konargöçerlerdir. Murozadeden kredi, tohum veya hayvan alanlar, kendisiyle aldıkları bu sermaye ile muamele denen bir çeşit ortaklık yapmışlardır. Ya da sermaye, istirbah usulü ile kârına verilmiştir. Murozadenin uzun vadeli kredi fırsatı tanıdığı kişilere, tohumluk, zahire, yem ve saman verdiği ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Murozade işlettiği toprakların büyük bir kısmının mülkiyetini de almıştır. Murozade elindeki servetini, çeşitli ortaklık ve akitlerle ve diğer ticari usullerin çoğunu kullanarak Siverek şehir merkezinde ve kırsalda büyük serveti ve ticari faaliyeti ile kendisine mali yönden bağımlı büyük bir kitle oluşturmuştur.

Muhammed Nuri Efendi babası ile ortak çalışarak, yukarıda sayılan malları kendi kâr-u kesbi ile elde ettiğini mahkemede şahitlerle ispatlamış ve muhtemelen kardeşlerine çok az pay vermiştir. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın mahkemede şahitlik, şahitleri tezkiye ve nihayet eşraf kesimimin muhakemelerinde şuhudü'l-hal

[903] "Mallarımızın istirbah ve ukud ve müzara'alarından hasıl ve mütevellid müsteğallatından" S.Ş.S.440, S: 167, No:1187, Evail-i Recep 1292/12 Ağustos 1875.

listelerinde bulunmak dışında idari bir görev veya siyasi bir faaliyetine rastlanmamıştır. Büyük oğlu Nuri Efendi ise, Siverek'te Belediye meclis azalığı, daha sonraki tarihlerde de Siverek Belediye Reisliği yapmıştır. Murozade ailesi Muhammed Nuri dışında şehri ilgilendiren idari ve sosyal bir faaliyetleri olmamakla beraber, büyük iltizam ihaleleri aldıkları biliniyor. Hacı Hasan'ın kardeşi Murozade Muhammed Ağa çevrenin en büyük mültezimlerinden idi. Çünkü Hacı Hasan Ağa'nın hayatta iken oğlu Nuri Efendi'ye bıraktığı mevcut mallar ile alacakların türüne ve borçluların kimlik ve yerleşim yerlerine bakıldığında bunların hem şehirde hem de kırsal alanda kuvvetli ticari, parasal ve zirai ilişkileri olduğu görülecektir. Kırsal alanda köylerde, köylüler adına muhtarlara nakit para ile beraber, büyük miktarlarda buğday, arpa, ak darı, künci tohumu, mercimek ve mevaşi denilen koyun, keçi ve bazen da büyük baş hayvanları ve hatta büyük miktarlarda samanı senet mukabilinde vermiştir. Böylece şehir içinde ve çevredeki köylerin büyük bir kısmında mali etkinlik sağlamıştır. Murozada baba-oğul böylece şehirde büyük tüccarlarla parasal bağlantı kurarken, kırsal alandaki üreticilere tohumluk ve nakit kredi sağlayarak ürünlerini almakta ve kendilerine muamele ile hayvan vermektedir. Kırsalda hayvancılık ve ziraat ile uğraşan ve bu alanda üretim yapan kesim böylece şehir bağlantıları kuvvetli olan ve ürünlerini gerek şehirde gerek şehir dışında pazarlayabilecek güce ve finansmana sahip bu ağalara bağımlı hale gelmişlerdir.

Ancak Murozade Hacı Hasan Ağa'nın büyük serveti ve ticari faaliyetleri dışında, diğer eşrafın siyasi ve sosyal faaliyetlerine benzer ve şehri etkileyen bir herhangi bir görev veya faaliyetine rastlanılmamıştır. Arşiv belgelerine Siverek eşrafının güç ve nüfuz mücadelesi içinde Murozade Hacı Hasan Ağa'nın adına rastlanmamaktadır. Şuhud'ul-hal listeleri ve mahkemelerde şahitlerin tezkiyesi gibi imtiyaz ve nüfuz sağlayıcı birkaç faaliyeti dışında şehrin sosyal ve siyasi yaşamında bu kadar zengin bir tüccarın adına seyrek rastlanması şaşırtıcıdır. Ancak bu kadar büyük bir servet ve Siverek'i aşan ticari bağlantılar, sayısı belli olmayan muamele ve ortaklıklar ve çiftlikleri olan bu ailenin kendi içinde ilginç bazı özellikleri vardır. Muhtemelen aile başına gelen bazı musibetlerden sonra çok kısa sürede topladığı büyük serveti dağıtmış ve bir süre sonra şehrin ticari ve sosyal hayatından çıkmıştır.

Hacı Hasan Ağa'nın küçük kardeşi Ali Murat kendisinden birkaç ay önce vefat eder[904]. Kendisi de Ali Murad'ın vefatından birkaç ay sonra ölmüştür. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın tüm mal varlığı oğulları Muhammed Nuri, Reşit ve Tayfur ile iki eşine kalmıştır. Ancak mirasçılar terekenin taksimini beklemeden miras davası ile mahkemelik olmuşlardır. Muhammed Nuri babasından kalan ve tahsil edilmeyen tüm alacakların ve miras olarak kalan diğer metrukâtın kendisine ait olduğunu iddia eder, hem Hacı Hasan Ağa'nın diğer hanımı hem de kardeşleri mahkemede karşı karşıya gelirler. Öyle görülüyor ki, Hacı Hasan Ağa'dan kalan çok büyük servet birkaç yıl içinde mirasçılar arasında eriyip gitmiştir. Çünkü Hacı Hasan Ağa'nın oğlu Murozade Reşit, babasının ölümünden sadece 17 yıl sonra 1892 yılında vefat ettiğinde karısına 77 kuruş, tek oğluna da 541 kuruş miras bırakmıştır. Bu meblağ o dönemde en fakir bir kişinin terekesidir. Babası öldüğünde arkasında bıraktığı sadece alacak miktarı 352.414 kuruş olan Murozade Reşit öldüğünde karısı ve çocuğuna 619 kuruş bırakacak derecede fakir bir hale düşmüştür. Eşraf sınıfında güç ve statünün sürekli ve devam eden kurumlaşmış bir yapı olmadığının ilginç bir örneğidir[905].

Murozade Hacı Hasan Ağa'nın Ali Murat ile Muhammed Ağa adında iki kardeşi vardır. Bunlardan Muhammed Ağa Siverek'in güçlü ve zengin mültezimlerindendir. Muhammed'i Muro olarak da meşhur olan Murozade Muhammed Ağa 1865 yılında akli melekelerini yitirerek delirmiştir. Mahkeme kaydına göre, "*Hasan Çelebi mahallesi sakinlerinden olup cünun-i mutbık*[906] *ile mecnun olan Murozade Muhammed Ağa bin Eyüb*"'un büyük serveti vardır, ancak mültezim olarak topladığı a'şar vergisini devlete ödememiştir[907]. Aklını yitiren ve "*Canib-i Miriye'ye sureti kefaletten duyunu kesiresi olmağla menkul terekesi düyununa vefa etmeyup akar dahi bey olunup ifa olmak lazım geldiğinden"* Hacı Hasan Ağa vekaleten kardeşinin akar ve diğer taşınmaz mülklerini satarak mal sandığına teslim etmek üzere satılığa çıkarmıştır. Ancak Muhammed Ağa'nın oğlu

[904] S.Ş.S.444, S:52, No: 111, Muharrem 1292/Şubat 1875.

[905] "Gülabi Bey Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem bi emrillehi Teala vefat eden Murozade Reşid bin Hacı Hasan Ağa bin Ebu Bekir'in terekesidir…sağirin vasileri valideleri Ümmühan hatunun talebi ve marifeti şer ile tahrir ve ledel müzayade bey' tescil ve taksim olunan terekedir…" Terekenin toplamı: 4170, Cenaze masrafları ve resm-i kısmet ile borçlar toplamı: 3551, Mirasçılara kalan (sahh'ul-baki): 619, Hisse-i zevce :77, Hisse-i ibn: 541. S.Ş.S.445, S:199, No: 197, Evail-i Receb 1309/9 Şubat 1892.

[906] "Uzun süreli akıl hastalığına "cünûn-ı mutbik" denir. İbrahim Kâfi Dönmez, "Cünun", DİA, C.8 s.126.

[907] S.Ş.S.440, S:127, No: 911, Evaili R. Evvel 1291/18 Nisan 1874.

Murozade Abdulkadir babasının mülklerinin satışına itiraz ederek, babasının bunları aklı başında iken kendisine verdiğine dair dava açmıştır[908]. 83.463 kuruş gibi büyük bir borç altına giren Murozade Muhammed Ağa'nın tüm mülkleri satılarak Siverek Mal Sandığı'na teslim etmiştir[909]. Oğlu Abdulkadir bunlardan bir kısmının kendisine ait olduğunu öne sürerek geri alır, ancak öyle görülüyor ki, bundan sonra meşhur Muhammed'i Muro deli ve fakir olarak ölmüştür. Murozade Hacı Hasan Ağa'nın oğlu Muhammed Nuri ile yeğeni Abdulkadir şehrin ticari ve siyasi hayatında bir dönem etkin olmuşlarsa da bunun uzun süre devam etmediği anlaşılıyor. Muhammed Nuri Efendi belki de babasından kalan servete tek başına konduğu için, elindeki büyük servet ve mali gücünü, idare ve belediye meclislerinde görev alarak, bu görevlerin vereceği nüfuz ile şehirdeki statüsünü bir dönem yükselterek önce Siverek Belediye Meclis azası, daha sonra da Belediye Reisliği yapmıştır[910].

Murozade Abdulkadir, Murozade Muhammed Ağanın oğludur. Abdulkadir Ağa pek çok kişinin vasisi olup ölen kişilerin çocuklarına bıraktıkları miraslarına el koymuştur[911]. Murozade Abdulkadir Ağa'nın aynı yıl içinde dokuz ayrı terekeden alacağı olduğu ve mahkemede şahitlerle iddiasını ispatlayarak taksim olunan mirastan alacağını tahsil ettiği görülmektedir. Abdulkadir Ağa onlarca kişiye nakit para ve Osmanlı Lirasını senet mukabilinde kendi deyimiyle borç olarak vermiştir. Ancak borçlulardan çoğu borcunu ödemeden vefat etmişlerdir. Bu muamelede muhtemelen Murozade Abdulkadir Ağa ahaliye faizle (istirbah) kredi vermektedir. Şeri'ye sicillerinde Abdulkadir Ağa sadece ölenlerin terekelerinden borcunu tahsil etmek için açtığı davalar nedeniyle adı geçmektedir. Abdulkadir Ağa'nın şehrin sosyal ve siyasi hayatı ile ilgili herhangi bir faaliyetine rastlanmamıştır.

---

908 "Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden sahib-i arzuhal Murozade Abdulkadir Ağa bin Muhmemmed Ağa nam akıl ve baliğ meclisi deavide makud meclis-i şer'i şerifde Diyarbekir ahalisinden olup kasaba-i mezbürede Mal Müdiri bulunan Hacı Ahmet Efendi mahzarında takrir-i kelam edüp, seksen iki senesi tarihinden berü aklına cinnet iras olan pederim Muhammed Ağa'nın kasaba-i mezbürenin seksen senesi a'şarının mültezimi Acemoğlu Ağa'ya kefaleti cihetinden 70.978 kuruş 22 para ve seksen bir senesi ağnam rüsumu mültezim Hacı Ali Efendizade Ramazan Ağa'ya kefaleti cihetinden dahi 12.485 kuruş 14 para ki; cem'an 83.463 kuruş 36 para, canib-i miriye vereceği olup, zimmeti mezküresinin tesviyesi için pederimin müstakil mülkü ve emlak'ından müntekalatı suk-ı sultanide bey' olunup, akaratın kaffesi dahi pederim Muhammed Ağa'nın mülkü olmak zanniyle (satılmak) üzere müzayedeye verilmiş ise de…" S.Ş.S.440,S:121, No: 889, 25 Safer 1291/13 Nisan 1874.

909 S.Ş.S.440, S:124, No: 902, 11 R. Evvel 1291/28 Mart 1874.

910 D.S. Defa 11, Sene: 1301/1884, D.S. Defa 12, Sene: 1302/1885.

911 S.Ş.S.445 S: 61 No: 98, 25. C. Evvel 1307/17 Ocak 1890.

Bu davalardan birisinde, Abdulkadir Ağa, Camii Kebir Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Ali Rıza'ya 115 Osmanlı Altını ile 10.800 kuruş borç vermiştir. Ali Rıza borcunu ödemeden vefat etmiştir. Alir Rıza'nın terekesi çocuklarının vasisi olan amcaları Hacı Yusuf'a teslim edilir. Hacı Abdulkadir Ağa mahkeme kanalıyla alacağını tahsil eder. *"Murozade Abdulkadir Ağa'nın mütevafayı mezbürden 115 Osmanlı lirası alacağı olup, vasisi Yusuf'dan alınması*"na hükmedilmiştir[912].

Başka bir davada, Abdulkadir Ağa, Hasan Çelebi Mahallesi sakinlerinden vefat eden Sofi Hasan adlı *"Mütevafayi mezburun zimmetinde otuz sekiz buçuk aded Osmanlı lirası alacak hakkım olmağla meblağı mezkürün tereke-i müteveafayı mezbürün mirasçılarından alıverilmesi*" için mahkemeye başvurmuştur[913].

Murozade Hacı Hasan Ağa'nın Zimem-i Nasda Tahsil Edilmeyen Alacakları[914]

Borçlular	**Borcun Cinsi**		
	Nakit-Kredi	**Zahire**	**Hayvan**
Ulvi Molla Kasım oğlu Muhammed'de	4081 kuruş	9 kile hınta 3 kile şeir 2 tımın. Darı	
Aynı karyede Ahmet Zeydan'da	2950 kuruş	7 kile hınta 3 kile şeir 2 tımın. darı On tımın tohum künci	

[912] S.Ş.S.445, S.117, No: 78, 20 C. Ula 1308/1 Ocak 1891.
[913] S.Ş.S.445, S:160, No.145, 23 Safer 1309/28 Eylül 1891.
[914] Murozade Hacı Hasan Ağa'nın tereke kaydından alınmıştır.S.Ş.S.440, S.165, No:1187, Evail-i Recep 1292/3 Ağustos 1875.

Derüni kasabada Tüflükoğlu oğulları Halil ve Süleyman'da	12400 kuruş	5 kile hınta 5 kile şeir …künci tohum	
Siverek'ten Hüseyin'de	991,5 kuruş	5 kile hınta 5 kile şeir 2 tımın künci	
Taşlı karyesinden Haso Kero	3304 kuruş	10 kile hınta 4 kile şeir 2 tımın darı tohum	
Yusuf Hamo'da	2270 kuruş	7 kile hınta 10 kile şeir 2 tımın darı 2 tımın künci	
Alo Rısto'da	6574 kuruş	15 kile hınta 5 kile şeir 4 tımın darı 4 tımın künci	
Hatuni karyesinde Kasö Piçoda	3155 kuruş	10 kile hınta 3 kile şeir 3 tımın darı ..künci tohum	
Aynı karyeden İsa	2200 kuruş	8 kile hınta	

		3 kile şeir 2 tüm darı 3 tımın künci	
Aynı köyden Süleyman Hüseyin	2233 kuruş	7 kile hınta 5 kile şeir 2 tımın darı ..künci	
Karye-i mezküreden Abid'de	1111 kuruş	5 kile hnta 2 kile şeir 2 tımın darı 2 tımın künci	
Çamurlu karyesinde Sencoy'i Alo'da	2150 kuruş	8 kile hınta 3 kile şeir 2 tımın darı 2 tımın künci	
Karye-i mezkürede Amo'yi Hıdır'da	1065 kuruş	4 kile hınta 2 kile şeir 2 tımın dar 2 tımın künci	
Aynı köyden Hasan Hüseyin'de	1500 kuruş	10 kile hınta 5 kile şeri 2 tımın darı 2 tımın künci	

Hasan Hacib'in oğlu hüseyin'de	2000 kuruş	8 kile hınta 2 kile şeir 2 tımın darı 2 tımın künci	
Aynı köyden Seydo'yı İso'da	1420 kuruş	6 kile hınta 2 kile şeir 2 kile darı 2 kile künci toh.	
Kalın Bayat karyesinde Amo'yı Cemal'de	1000 kuruş	6 kile hınta 2 kile şeir 2 tımın darı 3 tımın künci	
Sarmuhök Karyesinde Bedro'da	1000 kuruş	8 kile hınta 4 kile şeir 2 tımın darı 2 tımın künci tohumu	
Göktepe karyesinde Muhammed	850 kuruş	5 kile hınta 2 kile şeir 2 tımın darı 2 tımın künci	
Acemoğlu Muhammed Ağa'da	9787 kuruş	148 kile hınta 59 kile şeir 5 tımın darı	14385 kıyye … 57545 kıyye saman

		5 tımın künci 5 tımın mercimek	Bahası: 67959 kuruş
Haso Haciyan'dan iştira olunan handaMevcut		600 kile hınta	
…Karyesinde mevcut Der anbar Alo yedinde emanet		30 kile şeir 28 kile darı	
Hatuni karyesinde Mevcut der anbar İsa yedinde emanet		40 kile şeir 30 kile darı	
…Karyesinde mevcut der anbar Şeyho'da emanet		30 kile şeir 20 kile darı	
… Karyesinde mevcut Hasan'ı Bozo'nun yedinde emanetullah olan		4 kile şeir 18 kile darı	
Ali Murad hanesinde		4 kile şeir	
Rahle'nin hanesinde mevcut der anbar		20 kile darı	
Cema'n		200 kile hınta 104,5 kile şeir 136 kile ak darı	
Muamelede olan			40 re's koyun

			30 adet keçi 2 adet inek (yavrulu)(nısfı)
Viranşehirde Seydo'yi Fato'nun indinde muamelede			50 adet koyun 10 adet keçi (nısfı)
Hıdırkanlı Remo'yı Amo'da muamelede olan			45 adet koyun ve …
Çeltük karyesinde Osman-ı Ali'de muamelede olan			61 adet koyun
Cem'an (nısfı)			196 adet koyun 40 adet keçi 2 adet inek
Toplam Nukud: 119.363 Kuruş **Toplam: 1081 Kile Hınta** **Toplam: 342 Kile Şeir** **Toplam: 298 Kile Akdarı** **Toplam: 391 adet koyun, 95 adet keçi, 4 adet inek**			

3.3.5.Çerkeszade Hacı Hafız Ali Ağa

El-Hac Hafız Ali Efendi sicillerde ve diğer arşiv belgelerinde "Çerkeszade" olarak tanıtılmaktadır. Bu lakaptan dolayı Çerkez oldukları söylenebilir. Ancak bu konuda şimdilik herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Siverek Şeriyye

Sicillerinde bir kayıtta "*Çerkeszade Hacı Hafiz Ağa*" olarak tanıtılmaktadır[915]. Sicil kayıtlarında ve arşiv belgelerinde ismi tam olarak yazıldığı gibi, Hacı Hafız, Hacı Hafız Ali Efendi, Hacı Hafız Ali Ağa olarak da geçmektedir. Günümüzde de Siverek'te bu aile Çerkölar olarak varlıklarını devam ettirmekte ve bu adla anılmaktadırlar. Hacı Hafız Ali Ağa'nın doğumu ve eğitimi hakkında elimizde malumat yoktur. Bazı belgelerde isminin sonunda efendi lakabı olması medrese eğitimi almış olabaliceğini göstermektedir. Hafız ismi de dini bir statüye işaret edebilir. Ancak şehirdeki siyasi, sosyal ve ticari faaliyetleri hakkında arşiv belgelerinde ve şeri'ye sicillerinde bilgiler mevcuttur. Bu sicilllerde Hacı Hafız Ağa'nın Siverek Şeri'ye mahkemesi tarafından tutulan tereke kaydı bulunmaktadır. Burada Hacı Hafız'ın künyesi, mirasçıları, bıraktığı mal varlığı, alacakları ve ortalıkları net bir şekilde ortaya konmaktadır.

438 numaralı Siverek Şeri'ye sicilinde el-Hacı Hafız Ali Efendi'nin metrukatı ve mirasçıları listelenmiştir. Tereke kaydına göre Hacı Hafız'ın künyesi şöyledir "*Hasan Çelebi Mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefât iden el-Hâc Hâfiz Ali Efendi bin el-Hâc Muhammed bin Mahmud*" buna göre Hacı Hafız Ali Efendi 1867 yılının Temmuz ile Kasım ayları arasında vefat etmiştir. Çünkü adı geçen şeri'ye sicilinde, Hacı Hafız'ın terekesinden önceki kayıtta Siverek Livası Şehir Nahiyesi köylerinden Halebi Karyesinde bir öldürme olayının mahkemesinde şuhud'ul-hal listesinde Meclis Azası ve şuhud'ul- hal olarak Hacı Hafızın adı da geçmektedir. Mahkeme 9 Temmuz 1867 tarihinde akdolmuştur. Hacı Hafız'ın terekesinin kaydedildiği tarih ise, 4 Kasım 1867dir. Bu durumda Eylül ve Ekim ayı içinde 1867 yılında vefat etmiştir.

El-Hac Hafız Ali bin el-Hac Muhammed bin Mahmut'un üç eşi vardır. Bunlar Züleyha Hatun binti Muhammed Efendi, Rukiye binti Hafız Muhammed ve Ayşe binti Abdullah'tır. Hacı Hafızın, Hüseyin ve Muhammed Ağalar ile henüz küçük olan Eyüp isminde üç oğlu, Emine, Hatice ve Zeynep adında üç kızı vardır. Bunlardan Eyüp, Hatice ve Zeynep Hacı Hafız vefat ettiğinde henüz küçüktürler[916].

Hacı Hafız'ın terekesinde mevcut mal varlığı 132.366 kuruştur. Siverek'te 19.yüzyılın ikinci yarsında Murozadelerin terekesinden sonra tespit edilen en büyük

[915]S.Ş.S.440, S.150, No:1028 1 R. Evvel 1292/7 Nisan 1875.
[916] Hacı Hafız Ali'nin metrukat ve miras taksimi için bkz. S.Ş.S.438, 16 ve 17. varaklardaki dört sayfa, 13 Recep 1284/4 Kasım 1867.

meblağdır. Hacı Hafızı'n ticari ve sosyal ilişkilerini ortaya çıkaran tereke kısmı ise "*zimem-i nasda*" olan alacaklarıdır. Aşağıda özeti verilen alacaklar listesindeki şahıslar ve alacak çeşidi, bir eşraf olan Hacı Hafız'ın siyasi, sosyal ve mali yapısını da ortaya çıkaracaktır. Hacı Hafız'ın neredeyse mevcut terekesi kadar zimem-i nasda alacakları vardır. Hacı Hafız'ın vefat ettiğinde 64.742 kuruş kendi alacağı, 41. 418 kuruş da yeğeni Zülfi Ağa ile müşterek alacakları toplam 39'u köylerden olmak üzere 72 kişide 106.107 kuruş alacağı vardır. Nakir alacaklardan başka, sekiz köy muhtarında 340 kile[917] buğday (240 ton), 462 kile arpa (326 ton) ve 115 kile ak darı (81 ton) olmak üzere köy muhtarlarına toplam 681 ton zahire alacağı vardır. Ayrıca Hacı Hafız'ın köylerde ve şehir merkezinde zahire ambarları bulunmakta ve bu ambarlarda sürekli zahire depolanmaktadır. Hacı Hafız Ağa şehirde 35.000 kuruşluk büyük bir konakta oturmakta, muhtemelen köylerden gelen aşiret reislerini, köy ileri gelenleri ve şehir eşrafını burada ağırlamaktadır.

Hacı Hafız'ın borçlularına bakıldığında şehir merkezindeki eşraftan ki, bunların içinde başta en yakın arkadaşı Hacı Ali Efendi, Temazvizade Mahmut Ağa (Milli), Fettahlı İslam Bey, Molla İsmailzade Mustafa, Şeyhanlı Şeyh Sinan gibi şehir eşrafı olduğu gibi, yine şehir esnafından pek çok borçlusu vardır. Bunların dışında 39 köyde değişik miktarlarda nakit ve zahire alacakları bulunmaktadır. Hacı Hafız şehir eşrafına kredi vermekte ve ortaklık yapmaktadır. Köy muhtarlarına tohumluk vererek hem ortaklık yapmakta hem de kendisine bağlı köylerin aşar ödemelerinde yardımda bulunarak köylüleri kendinse bağlamaktadır. Hacı Hafız Ağa bir yandan mültezim olarak köylülerin gelirlerinden vergi almakta, ayrıca kendilerine tohumluk vererek onlarla ortaklık kurmaktadır. Müzaraa şirketi, yani tohum kendisinden, tarla ve emek köylü ortaktan olmak üzere, bir ortaklıkla onlarca köyün gelirine ortak olmuştur. Zengin bir şehir eşrafı olan Hacı Hafız büyük mali gücününün yanında, şehirdeki idari ve adli meclislerde bir kısım resmi veya temsili görevler alarak itibar ve nüfuzunu artırarak diğer eşraf ile ve bazen mülki memurlar ittifak veya çatışmalara girebilmiştir. Böylece siyasi ve idari karar mekanizmalarında aktif ve etkili rol alabilmiştir.

[917] Diyarbekir Salnamesinde Mardin'de kullanılan Kilenin kilo değeri baz alınmıştır. Mardin'de Bir kile = 707 kilogram olarak hesaplanmıştır. Siverek'in tarım arazisi Viranşehir ve Mardin çölüne bitişik olduğu için aynı ölçüleri kullanma ihtimalleri göz önüne alınmıştır. Bkz. D.S. Defa 20 Sene, 1323/1905.

Görüldüğü gibi Çerkeszade Hacı Hafız Ağa, Siverek Kazasının meşhur İdare Meclisi azalarından olup, şeriyye sicillerindeki tereke kayıtlarında şehir ve çevresinde büyük mal varlığına sahip kişidir. Mal varlığı bölgede de kendisini sayılı zenginler arasına sokacak kadar çoktur. Ancak Hacı Hafız Ağa'yı asıl öne çıkaran şehirdeki idari konumu, devlet memurları olan yöneticiler ve ahali ile arasında cereyan eden olaylardır. Hacı Hafız, Bucaklı Hacı Ali Efendi ile beraber Siverek Kazası İdare Meclisinin değişmez azalarıdırlar. Şehre dair kararlarda etkin rol almışlar ve gerektiğinde muhalifleri ile siyasi ve nüfuz mücadelesine girmekten çekinmemişlerdir. Hacı Hafız Ali Ağa'nın vefatına kadar idare azalığı devam etmiş, önemli davalarda şehir efendiliğinin bir ölçüsü olan mahkemede bulunmayı sürdürmüştür. Şuhudü'l-Hal listelerinin çoğunda, özellikle önemli davalarda Hacı Hafız'ın ismi geçmektedir[918]. Osmanlı Tanzimat öncesi dönemde ayanların mahkemedeki görünürlüklerini baz alarak onları tanımlayanlar da vardı. Bunlara göre ayan, "bir *kazada kadının yönettiği kaza divanında şuhudü'l-hal olarak bulunan ileri gelenler"* dir[919].

Siverek kazasının en varlıklı ve itibarlı, ehl-i vücuh ve eşraflarından biri olan Hacı Hafız Ali Ağa, Hacı Ali Efendi ile beraber pek çok şikayetlere de muhatap olmuştur. Gerek İdare meclisinde gerekse iltizam almada ahali ile ve yerel yönetici ve memurlarla sürekli karşı karşıya gelmişlerdir. Haklarında yapılan yoğun şikayetler sonucunda bazı kaymakamlar ve idareciler de kendilerine göz yumdukları ve onlar için öngörülen cezaları infaz etmekte ihmalleri olduğu gerekçesi ile azledilmişlerdir.

1845 yılında Tanzimat'ın Siverek ve çevresinde uygulanmaya başlamasıyla açılan Kaza İdare Meclisinde yer alan Hacı Hafız Ali Ağa, kardeşleri Çerközade Hacı Halil Ağa (daha sonraki yıllarda Siverek Belediye Reisliği de yapacaktır) ve Zülfi Ağa ahaliye zulmettikleri iddiası ile Ermeni Patriği tarafından şikâyet edilmişlerdir. Daha sonra Müftü Mehmet Emin Efendi de bunlarla beraber suçlanacaktır[920]. "*Siverek Meclisi azasından Hacı Hafız, Mustafa ve Müftü Sadık efendilerin haklarında mervi olan mevaddın tahkiki*." için vilayete emirnameler gönderilir[921]. İltizam ihalelerini zorla aldıkları ileri sürülen Siverek Meclis Azalarından Çerkeszade Hacı Hafız Ali Ağa ile Hacı Ali Efendi eyalet dahilinde bir başka mahalle nefy (sürgün) edilirler. Bir

[918] S.Ş.S.443, S. 26, No: 122,25 C. Ahir 1268/16 Nisan 1852.
[919] Yuzo Negata, *Muhsin-Zade Mehmet Paşa ve Ayanlık Müessesi*, s.27.
[920] BOA.MVL 587/8, 23 Şaban 1276/16 Mart 1860.
[921] BOA.MVL 293/59, 17 Muharrem 1272/29 Eylül 1855.

müddet Harput'ta hapis yatan Siverek Meclis Azaları Hacı Ali Efendi, Hacı Hafız ve arkadaşları af talebinde bulunurlar ve Siverek'e geri dönerler. Bu süreçte kendilerine göz yumduğu için Kaymakam Sadık Efendi de azledilmiştir[922]. Hacı Hafız Ali Ağa'nın şehir meclisi üzerinden girdiği mücadele, eşrafın kırsaldaki ortaklıklarla elde ettiği mali gücünü, şehirde aldığı idari ve siyasi görevlerin nüfuzuyla pekiştirip kendine tabi olan şehir ahalisi ve kırsaldaki tabilerini çoğaltıp, bağlılıklarını artırması şehir eşrafının ilişki çerçevesin göstermektedir. Eşraf'ın mücadelesi, devletin Tanzimat'la beraber şehirlerde açtığı kanallardan güç ve nüfuz devşirerek şehir kimliğinin oluşmasında söz sahibi olmak ve bu gücünü olabildiğince devam ettirmektir. Nitekim Hacı Hafız da sürgüne gitmesine ve bir müddet ceza almasına rağmen, şehirdeki saygınlık ve sosyal statüsünü kaybetmemiş, aksine gittikçe güçlenmeye başlamıştır. Bilahere kurulan Belediye Meclisi ve diğer önemli ihtisas komisyonlarının reislik ve azalıklarında Hacı Hafız'ın çocukları ve akrabalarını göreceğiz. Hacı Hafız'ın kardeşi Çerkozade Halil Efendi, Süleyman Ağa'dan sonra Siverek Belediye Reisi olmuştur. Hacı Hafız Ağa vefat ettiği tarihe kadar Siverek'in sosyal hayatında yerini korumuş ve şehir eşrafı olarak şehre aidiyet kimliğini mahkemede ahali arasında sürdürmüştür. Bunu da terekesindeki sosyal hareketlilikle çok net olarak görebiliriz. Çerkeszade Hacı Hafız Ali Ağa'nın büyük servetiyle şehir ahalisine ticari ve siyasi faaliyetlerden başka ne tür yardımlarda bulunduğuna dair fazla kayıt olmamakla beraber, hayırseverlerin bu dönemde su kuyuları ve köprülerin yapımı için vasiyette bulundukları bilinmektedir[923]. Hacı Hafız Ağa Siverek'teki Haliliye Camisini yeniden inşa etmiş ve bunun için malının bir kısmını vakfetmiştir[924].

[922] BOA.AMKT.MVL 12/57, 8 Şaban 1277-19 Şubat 1861.
[923] BOA. İ.DH.740/60524, 28 Muharrem 1293/24 Şubat 1876.
[924] "Siverek çarşusunda vaki kıbleten ve garben Bedesten ile Camii Kebirin vakıf dükkânı ve şimalen ve şarken tark-i am ile mahdud iki bab dükkânın nısf hisse-i şayiası ile Berber Kuyusu arkasında vaki garben Berberler Kuyusuna maşrut vakıf dükkanları ve kıbleten ve şarken tarik-i am ile mahdud Nuhgeldi (Tevekeldi?) Ali Efendi icâre ile oturduğu iki taraflı bir bab dükkanın kezalik nısıf hisse-i şayiaları ve kezalik Seraclar Çarşısında vaki kıbleten Müftü Zülfikar Efendi'nin haremi Fatıma binti Hacı Hasan'ın bakkal dükkanı ve şarken Hacı Yusuf Hanı ve şimalen Hacı Mollanın Yüksek kahvehanesi ve garben tarik-i am ile mahdud bir bab berber dükkanının nısıf hise-i şayiası, cem'an aslen dört bab şimdi üç bab dükkanın nısıf hisse-i şayisı …Müteveffa Hacı Hafız Ali bin Muhammed bin Abdullah nam kimesne iki yüz seksen üç senesi tarihinde mülki olan dükkanları, (Yukarıda adı geçen dükkanlar sayılıyor) mülkünden ihraç edüp kale ittisalinde müceddeden inşa ve bina eylediği Haliliye nam camii şerifin havaic ve mesalhine vakf ve teslim ile'l-mütevelli eyledikten sonra müteveffayı mumaileyhi Hacı Hafız Ali Ağa tarihi merkumede Siverek Naibi bulunan Kastamonulu Abdurrahman Efendi'nin huzurunda camii mezküre mütevelli nasbeylediği kebir oğlu müteveffa Hüseyin Ağayı…" S.Ş.S. 444, S.135, No: 109, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

3.4. Meşayih

Şehirlerdeki yerel güç unsurları arasında bulunan ulema ve meşayih, toplum hayatında ahali ile doğrudan temas ve ilişkileri olan en etkin sınıftır. Siverek şehir merkezinde müftü, kadı ve şer'i mahkeme kâtipleri, camilerin imam ve hatipleri, dinin belirleyici olduğu şehre ve topluma dair kararlarda görüşlerine başvurulmuş ve sosyal tabakalamada, protokol sıralamasının en başında yer almışlardır. Nitekim ahaliyi ilgilendiren toplu dilekçe ve mahzarların altına basılan imza ve mühürlerin sırlamasında da şehirdeki sosyal hiyerarşinin en başında ulema, meşayih, imamlar hatipler ve daha sonra şehrin idarecileri ile diğer eşraf sınıfları yer almaktadır. Nitekim ahali adına devlet yetkililerine gönderilen bir toplu dilekçede önce şehirdeki ulema yani imam ve hatipler daha sonra muhtarlar, ehl-i vücuh denen eşraf, tüccarlar, Müslüman ahali ve en sonunda Hristiyan ahalinin imza ve mühürleri şehirdeki sosyal tabakalaşmada ulema ve meşayihin yerlerini göstermektedir[925]. Müftü ve imamların şehir hayatındaki sosyal rolleri, devlet, eşraf ve ahali ile ilişkilerine daha önce değinildiğinden, bu başlık altında ehl-i tekke denen tarikat şeyhlerinin Siverek sosyal hayatındaki rolleri ve haklarında bilgi bulunan meşayih ile ilgili kısaca bilgi verilecektir. Tanzimat döneminde Siverek'te sadece daha önce bahsi geçen Siverek Müftüsü Mehmet Sadık ile Kaza Naibi Muhammed Said'in 1847 yılında sürgün edilip ardından affedilmeleri[926] dışında, dini etiket sahibi kişilerin özellikle şehrin merkezinde herhangi bir çatışma ve mücadelelerine rastlanmamıştır. Şehir merkezinde daha çok Nakşibendi Tarikatına ait tekke ve hücrelerin olduğu ve bunların şehirde herhangi bir toplumsal sınıf ya da idare ile sorun yaşamadıkları ya da herhangi bir alanda nüfuz çatışmasına girmedikleri anlaşılıyor. Siverek'te 19. yüzyılın ikinci yarısında tarikat ve zikir halkası olan meşayihin mali açıdan çok güçlü olmadıkları, hatta bir kısmının fakir olup zor geçindikleri görülmektedir. Muhtemelen şehir merkezindeki tekke ehli, güçlü bir mali güçleri olmadığı gibi, idarecileri ürkütecek kalabalık bir kitleyi de etraflarına toplayamamışlardır. Eşrafın nüfuz alanlarında müdahaleleri olmadığından, onlar için de korkulacak bir sınıf oluşturamamışlardır.

Şehirde Kadirzadeler ya da Abdulkadir Ağazadeler olarak bilinen aileden pek çok ilim ehli, müfü ve şeri'ye mahkeme kâtipleri olduğu bilinmektedir. Bu aileden Nakşibendi Tarikatı halifelerinden Kadirzade Ahmet Hikmet de şehirde yıllarca

[925] BOA. MVL. 658/72, 29 R. Evvel 1280/13 Eylül 1863.
[926] BOA.A.DVN. 26/93, 1263 C. Ahir 26/ 12 Mayıs 1847.

tarikatla meşgul olmuş, hatmeler yapmış ve zikir halkası oluşturmuştur. Siverek'te Kadirzadelerden olduğunu belirten Ahmet Hikmet, yaşlandığından ve ailesini geçindirecek gücü olmadığından, yerel devlet yetkililerinden bir çeşit emekli maaşı isteyen dilekçeler yazmış, olumlu bir sonuca ulaşamayınca, Padişah Abdülhamid'e kendi el yazısı ile bir mektup göndermiştir. Mükemmel bir hat ve üslupla yazılan mektup, Ahmet Hikmet'in ilmi ve edebi kişiliğine de işaret etmektedir. Ahmet Hikmet mektubunda hem kendi şahsi hayatı hem de şehirdeki dini faaliyetleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermektedir. Buna göre, Seyyid olan Ahmet Hikmet, asıl olarak Nakşibendi Tarikatı halifesi olmakla beraber, Kadiri ve Halveti tarikatlarında da icazetli olduğunu ve yirmi yedi yıldır haftanın iki günü Siverek şehir merkezinde "*hatm-i hacegan"* zikri yaptırdığını yazmaktadır. Kadirzade Ahmet Hikmet'in edebi ve ilmi seviyesini gösteren Arapça ve Türkçe yazdığı mektupta, önce Padişah hazretlerine dua etmekte, ardından kendisini şöyle tanıtmaktadır, "*seksen iki senesinden (1282/1865-66) beru beher sabah namazından sonra ihvan-ı tarikate i'ta-i teveccüh ve haftada iki gice kıraat-ı hatm-i hacegan*[927] *ile imrar-ı vakt etmekte ve evkat-ı sairede talim ile teveğğülde*" olduğunu belirtmektedir. Böylece Siverek'te Nakşibendiye, Kadiriye ve Halveti'ye tarikatlarına mensup müritlerin olduğu ve bunların belli mekânlarda hatme ve zikir yaptıkları, bir tarikat şeyhinin mektubunda açıkça belirtilmektedir. 1895 tarihinde Siverek'ten Bab-ı Âli'ye yazılan bu mektupta, kendisini "*Siverek Kazası ahali-i kadiminden*" ve "*Tarikat-ı âliye-i Nakşibendiye ve Kadiriye ve Halvetiye mustehlefesinden Kadirzade Ahmet Hikmet*" olarak tanıtan şeyhin, mali açıdan fakir bir vaziyette olduğu görülmektedir. Şehir eşrafının mali güçlerini toplumdaki statüleri ile birleştirerek toplumda söz ve nüfuz sahibi olmalarına karşılık, Seyid olan Ahmet Hikmet'in iyi bir alim ve yıllardır Nakşibendi Tarikatı halifesi olmasına rağmen, son derece fakir olması ve "*yedi sekiz baş ailemle kemal-i mağduriyetime dahi ciheti saireden asla ve kata bir guna varidatım olmadığından bir hal-i perişaniyette kalmışım*" [928] diyerek bir gelirinin olmadığını belirtmesi, bu dönemde tarikat şeyhlerinin toplumdaki dini konumlarını mali bir kaynakla güçlendiremediklerini de gösteriyor

[927] "Nakşibendiye tarikatının özellikle Halidiyye kolunda uygulanan bir zikir şekli. Başında ve sonunda okunan Fatiha süresi Kur'anın özeti ve hatmedilmesi gibi sayıldağı için bu zikre hatm-i hacegan denilmiştir." Reşat Öngören, "Hatm-i Hacegan" , DİA C.6 s.476.
[928] BOA.BEO 1947 14533/3,25 Temmuz 1311/4 Ağustos 1895.

Siverek'teki bir başka şeyh de yine Nakşibendi Tarikatı Halifesi Hacı Bekir Efendi'dir. "*Hücre nişin ve tarik-i aliye-i nakşibendiye hulefasından*" olan Hacı Bekir Efendi'nin adı Gülabi Bey Mahallesi'nin en canlı sokaklarından birisine verilmiştir[929]. Belgede Nakşibendi Tarikatı Halifesi olan Hacı Bekir Efendi'nin hücrenişin bir mutasavvıf olduğu belirtilmiştir[930]. Hacı Bekir Efendi, nikâhladığı kadının vekili ile tartışması sonucu, şeri'ye mahkemesinde davalarının görülmesi nedeniyle belgelerde yer almıştır[931]. Ancak bu bilgiler dışında Hacı Bekir'in şehirde ne gibi faaliyetleri olduğuna dair bir işaret yoktur. Hacı Bekir Efendi'nin mali gücü ve şehirdeki diğer yerel unsurlarla ilişkisi hakkında da kaynaklarda bir malumata rastlanmamıştır.

Siverek şehir merkezinde Ahmet Hikmet ve Hücrenişin Hacı Bekir Efendi dışında başka meşayih olup olmadığı mevcut belgelerden tespit edilememiştir. Ancak şeri'ye sicillerinde adının sonunda şeyh yazılı olup, epey fakir olan kişilere de rastlanmıştır. Bunlardan birisi de Kışla Mahallesinde vefat eden Şeyh Ahmet bin Halil bin Muhammed'dir. Şeyh Ahmet'in terekesine bakıldığında şehrin en fakir ailesi olduğu anlaşılmaktadır. Müteveffa Şeyh Ahmet'in eşi, iki kızı ve bir erkek kardeşi olan mirasçılarına bıraktığı mal varlığı sadece 121 kuruştur. Bunlar da bir merkep, bir tencere ve bir arbanedir. Şeyh Ahmet'in, bir şeyh ailesinden gelip, arbane çalarak geçinen gezgin bir derviş olduğu anlaşılıyor. Şeyh Ahmet'in ve yukarıda adı geçen Ahmet Hikmet'in şehrin en fakirleri arasında yer almaları da, mali açıdan iyi bir durumda olmadıklarını ve şehirdeki güç dengeleri arasında kuvvetli bir yerleri olmadığını göstermektedir.[932]

Şehir merkezinde tarikat ve meşayihin etkin bir güç olarak görünmemesine karşılık, Diyarbekir'in meşhur Nakşibendi meşayihinden Şeyh Kasım'ın büyük oğlu Şeyh Halit'in Karacadağ'da Gülpınar Köyü civarında irşat faaliyetlerine başlaması ve kendisine tabi müritlerin çoğalması, yerel hükümet yetkililerini tedirgin etmiştir. Şeyhin bulunduğu köy Siverek'e bağlı olup, idari ve coğrafi olarak Diyarbekir Vilayeti dahilinde olmasına rağmen, Urfa Mutasarrıflığı tarafından takibe alınır. Şeyh Halit'in

[929] "Gülabi Bey Mahallesi ahalisinden Abdullah bin Ömer, Kebenderis ahalisinden Tahir bin Ali nam kimseneye mahalle-i mezbürede vaki bir taraftan Şeyh Bekir oğlu Ahmed ve bir taraftan Karahanlı Mola İbrahim ve bir taraftan Hacı Bekir Caddesi Zokağı… Kıymeti 5000 kuruş olan menzilimi 4000 kuruşa Kebenderis'li Tahir'e Bey' ettim." S.Ş.S.440, S: 83, No: 740, Evail-i R. Ahir 1290/7 Haziran 1873.
[930] S.Ş.S.440, S: 86, No: 730, 27 R. Aher 1290/24 Haziran 1873.
[931] "Hasan Çelebi mahallesi sakinlerinden ve Tariki Âliye-i Nakşibendiye hulefasından hücre nişin Hacı Bekir Efendi nam kimesne kasaba-i mezbüre meclisi deavisinde makud meclis-i şer'i şerifede mahalle-i mezbüre sakinlerinden Zeyneb binti Ömer nam bikri baliğa hatunun vekili olan Gülabi Bey Mahallesi muhtarı Hamza Eyüb muvcehesinde…" S.Ş.S.440, S: 86, No:730, 27 R. Ahir 1290/24 Haziran 1873.
[932] S.Ş.S.445, S.191, No: 188,15 Şaban 1309/15 Mart 1892.

babası Şeyh Kasım Nakşibendi tarikatı meşayihinden olup, Diyarbekir'de ahali ve devlet yetkileri tarafından tanınmakta ve hürmet görmektedir. Ancak Şeyh Kasım ve oğlunu tanımayan Urfa Sancağı idarecileri Gülpınar köyünde müritlerinin çoğalmasından endişe ederek, Şeyh Halit hakkında rapor düzenlemek için bir eleman görevlendirmişlerdir. Mayıs 1889 yılında Urfa Sancağı Polis Komiserliğinden bir memurun abartılı raporunun yerel idarecileri evhamlandırması üzerine, adı geçen rapor, merkezi hükümeti de telaşlandıracak eklemelerle Yıldız Sarayı'na bildirilir. Urfa Mutasarrıflığından payitahta çekilen telgrafta, "*etrafında yedi-sekiz bin kişi toplamış*" gibi ifadeler hükümeti fazlasıyla korkutmuş olacak ki, Şeyh Halit hakkında Mekke-i Mükerreme'de ikamet etme kararı çıkarılmıştır[933]. Mekke-i Mükrreme'ye gönderilen Şeyh Halit, Delil'inin (rehber) evinde kalmaya başlar[934]. Şeyh Kasım, oğlunun ayrılığına dayanamaz, Şeyh Halit'in mecburi ikametinin kalkması için girişimlerde bulunur. Yerel idarecilerle görüşür, yetkililere mektuplar yazar. Yerel idarecilerin tamamı şeyhi iyi tanımaktadırlar. İstanbul'a şeyhi ve Mekke'de bulunan oğlunu destekleyen mektuplar yazarlar. Diyarbekir Vilayetinden Bab-ı Hümayun kalemine yazılan ve altında Diyarbekir valisi, hâkimi, defterdarı, müftüsü, nakib'ül-eşrafı ve dört azanın imzası bulunan yazıda Şeyh Kasım'ın "*Tarikat-ı Nakşibendiye meşayihinden olup Diyarbekir'e beş saat mesafede vaki Altun Akar nam karyede ikamet ve duay-ı devam-ı ömür ve afiyet-i şevket cenabı Padişahiye muvazabet etmekte olan"* duası makbul meşayihten olduğu vurgulanarak, "*fi'l-hakika muamileyh daileri sin-i şeyhuhete vasıl olmuş ve deavat-ı hayriyesi iğtinam olunur meşayihden bulunmuş"* olduğundan bu yaşta oğlunun ayrılığına dayanamadığını, duasını almak gerektiği hatırlatılarak, Mekke-i Mükerreme'de bulunan Şeyh Halit'in geri gelmesi için ricacı olurlar[935]. Bu arada yine bazı ihbarlar sonucu çıkarılan bir şayiada Şeyh Halit'in Mekke-i Mükerreme'den firar ettiği hükümet yetkililerine bildirmiştir. Şeyh Kasım bu ihbarın da asılsız olduğunu, oğlu Şeyh Halid'den Arapça ibareli yeni bir mektup aldığını ve halen Mekke-i Mükerreme'de bulunduğunu bildirerek, bir an önce memleketine dönmesine izin verilmesi için ısrarla uğraşır[936]. Şeyh Kasım'ın isteğine,

[933] BOA.Y.PRK.ZB. 4/88 25 Ramazan 1306/25 Mayıs 1889.

[934]"Diyarbekir Vilayet-i Aliyesine; Siverek dahilinde Gülpınar Karyesinde mukim Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiye muteberanından olup, canib-i Hicazda ikameti irade-i seniye-i cenabı padişahi şeref taalluk buyurulduğu 1 Şubat 1305/13 Şubat 1890 tarihli telgrafla iş'ar kılınan Şeyh Halid'in Mekke-i Mükerreme'ye bi'l-vusul Delili'nin hanesinde iskân … Hicaz Vilayetine ba tahrirat kılınmağla beyan malumat olunur ol babta. "BOA. DH.MKT. 1737/117 19 Haziran 1306/1 Temmuz 1890.

[935] BOA.Y.MTV 46/41, 26 R. Evvel 1308 28 T. Evvel 1306/9 Kasım 1890.

[936]Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiye Hulefasından Şeyh Kasım imzasıyla gönderilen mektup için bkz. BOA.Y.MTV. 46/41, 28 T. Evvel 1306/9 Kasım 1890.

Diyarbekir Vilayetinin olumlu görüş bildirmesiyle, Şubat 1890 yılında Mekke'ye ulaşan Şeyh Halit babasının da çabaları sonucu Ocak 1891 yılında dönüşüne izin verilir[937]. Bunun üzerine Şeyh Kasım saltanat makamına memnuniyetini sunan bir mektup yazarak, padişaha teşekkür eder ve duada bulunur.[938]. Şeyh Halit'in Mekke-i Mükerreme'ye ikamet için gönderilmesi ve ardından Babası Şeyh Kasım'ın itibarı ve şöhreti genç Şeyhin memleketine kısa bir süre sonra dönmesine ve yetkililerin kendisini ibra eden yazışmalarına neden olmuştur. Bir polis memurunun muhtemelen evham eseri olarak çok abartılı ve sonradan gerçek olmadığı ortaya çıkan ifadelerinin Zaptiye Nazırlığına, oradan Saltanat Makamına sunulması ve özellikle etrafına yedi sekiz bin kişiyi topladığı ifadeleri üzerine Mekke-i Mükerreme'de ikamet etmesi için emir çıkarılmış, ancak daha sonra gerek Urfa Mutasarrıfı Şevket, gerekse Diyarbekir Vilayetinden giden raporlar Şeyh Halit için "*Meşeyih-i mutebereden*" ve *"daiyanı-saltanat-ı seniyyeden ve kibar-ı meşayihden"*[939] olduğu beyan edilerek, Şeyhin görevine devam etmesine müsaade edilmiştir.

Şeyh Halit Mekke-i Mükerreme'den döndükten sonra babasının tavsiyesi üzerine, ona vekaleten köyünde irşat faaliyetine tekrar başladı. Ancak bir müddet sonra, her ikisi de Hamidiye Alayları mensupları olan Milli ile Karakeçili aşiretleri arasında çıkan şiddetli çatışmaların Karacadağ bölgesinde ve özellikle Şeyh Halit'in bulunduğu mıntıkada cereyan etmesi sonucu, Şeyh Halit buradan ayrılarak, Urfa'ya bağlı Future köyünde ikamet etmeye başlar. Bir müddet sonra Şeyh köyüne dönmek istedi, ancak Millilerle çatışan Karakeçi aşireti Reisi Direi'nin adamları Şeyhin köyüne yerleşmişlerdir. Şeyh Halit köyünün ve arazilerinin tahrip edildiğini ve köyüne dönemediğini yetkililere arzuhaller yazarak bildirir ve köyüne dönmesi için kendisine yardımcı olunmasını talep etti[940]. Diyarbekir Vilayetinden Şeyhin köyüne dönmesi

---

[937] BOA.DH.MKT 18/138 3 K. Sani 1306/15 Ocak 1891.

[938] Devletlü Efendim hazretleri.
Diyarbekirli Şeyh Kasım Efendi dailerinin mahdumunun avdeti hakkında merhamet-i efzay-ı sunuh vücud buyurulan irade-i seniyye-i ve atabe-i şahaneye arz-ı teşekkür maruzunda zat-ı daverenalerine hitaben yazıldığı teşekkürnamesi leffen takdim kılınmış olmağla ol babta emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. BOA.Y.PRK.AZI. 18/77 2 Mart 1307/14 Mart 1891.

[939] BOA.BEO.3079/230867. 1 Haziran 1323/14 Haziran 1907.

[940] "Huzur-u Şahane-i Sadaret Penahiye;
Şeyh Halit imzasıyla verilen arzuhalde üç seneden mukaddem Milli ve Karakeçi aşairi miyanında vuku bulan münazaa ve mühacemede altı kıta tarlasıyla iki kıta pirinç tarlası ve karyesi tahrip, emval ve mevaşisi gasp olmasından el yevm Urfa'ya tabi Future karyesinde ikamet etmekte. …ve maruzat-ı ve mazüriyetinin tamamıyla hakikate muvafakati tezahür etmiş olmağla istirhamı veçhiyle arazi, emval ve mevaşisinin istirdadı hususuna Diyarbekir Vilayetine tebliğine irade-i aliyye-i cenabı vekaletpenahileri müsterhamdir. Ferman. 2 Haziran 1323- 15 Haziran 1907, Urfa Mutasarrıf Neşet" BOA.BEO.3079/230867, 1 Haziran 1323/14 Haziran 1907.

için gereğinin yapılmasını isteyen Bab-ı Ali'inin telgrafına, Diyarbekir Valisi Halit, Şeyhin köyünde "*Dire'inin adamları sakin olduğundan men' olunmaları orada daimî surette bir kuvvet ikamesine mütevakkıf ve şeyhin ailesi Urfa dahilinde olmak hesabıyla aşairin tecavüzünden muhafazası Urfa'ya ait bulunduğu*"nu Siverek kaymakamlığına bildirerek aradan çekildi.[941]. Urfa Mutasarrıfı ise, köyün Diyarbekir'e bağlı olduğunu, asayişin orası tarafından sağlanması ve köydeki Dire'i'nin adamlarına Diyarbekir valiliğinin müdahalesini isterken, Diyarbekir vilayeti de şeyhin Urfa'ya bağlı bir köyde oturduğunu belirterek duruma müdahil olmak istemedi. Hamidiye Alay mensubu aşiretlerinin en güçlü oldukları bir dönemde öyle görülüyor ki, yerel idareciler bunlarla uğraşmak istemiyor ve uzak durmayı tercih ediyorlardı. Bu yüzden Urfa, Siverek ve Diyarbekir yerel yöneticileri hükümet merkezinden gelen emri uygulamaktan çekinmektedirler. Köyüne ne zaman döndüğüne dair belgelerde bir işaret yoksa da Şeyh Halid'in bir müddet sonra köyüne geri dönüp, irşat faaliyetlerine tekrar başladığı ve devlet yetkilileri ile herhangi bir sorun yaşamadığını yaklaşık yirmi yıl sonra 1336/1918 yılında oğlu Şeyh Eyüp'e Mecidî Nişanı verildiğinden anlaşılmaktadır[942].

3.5. Nüfuz ve Çatışma Alanları

3.5.1. Meclisler

Tanzimat'ın ilanıyla beraber merkezileşme çabaları bağlamında hükümet merkezinin devletin tüm kurumlarına hâkim olma süreci başladı. Öncelikle idari ve adli alandaki düzenlemelerle taşradaki âdem-i merkeziyet unsurlarının gücü kırılmaya çalışıldı. Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı için askeri alanda da yeni bir yapılanmaya gidildi. Bu bağlamda devletin idari yapısı yeniden düzenlenerek, eyalet sistemi merkezileşme yönünde yeniden tanzim edildi. Ancak merkezileşmenin en önemli ayağı mali alanda yapılacak düzenlemeler olduğundan en önemli değişiklik ve reform bu alanda hayata geçirildi. Devletin ekonomik kaynaklarının taşra yöneticilerinden ve yerel unsurlardan alınarak doğrudan merkezi hükümetin denetimine verilmesi ve gelirlerin hazineye bağlanması için iltizam sisteminden vazgeçilip yeni bir düzenlemeye gidildi. İltizam sisteminde merkezi devletin artık fazla bir gelir elde edemediği ve vergi gelirlerinin

[941] BOA.BEO 3091/ 231807, 14 Haziran 1323/27 Haziran 1907.

[942] DH.KMS. 47/53, 18 Şaban 1336/29 Mayıs 1918.

çoğunun yerel unsurlar ve ayanların denetim ve tasarrufunda olduğundan bu konuda Tanzimat Reformları'nın belki de temelini teşkil edecek yeni bir düzenlemeye gidildi.

Bu amaçla Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na göre vergilendirmede iltizam usulünden vazgeçildi. 1840 yılında hazırlanan nizamname ile muhasıllık kurumu oluşturuldu. Buna göre vergiler, artık mültezimler yerine devlet adına tahsilat yapan ve muhasıl-ı emval adı verilen görevliler tarafından toplanmaya başlandı. Bu, mali alanda yeni bir dönemin habercisi idi. Mali alanda ve vergi sisteminde köklü bir reform idi. Bunun için öncelikle sayım yapıldı. Aslında 1830 yılında ülke genelinde nüfus ve emlak sayımı yapılmıştı[943]. Sancak merkezlerine muhassıllar gönderilmeye başlandı. Yeni vergi reformunun alt yapısını oluşturmak için Tanzimat'ın uygulandığı şehirlerde Muhasıllık Meclisleri kurulmaya başlandı. Muhassıllara doğrudan merkezi hükümet tarafından mali konularda tam yetki verilerek taşraya gönderildiler. Yanlarına mal, nüfus ve emlak kâtipleri verildi. Hazineye gelir getirecek bütün kaynakların, nüfus ve emlak sayımı yapılarak, sayım defterleri muhassıllara teslim edildi. Şehirlerde muhassıllara yerli ahaliden oluşan ve geçmişte iltizam alan ayanların yerini alacak birer Muhasıllık Meclisi oluşturuldu. Bu meclisler merkezden gönderilen muhassıl ve ona yardın eden mal, nüfus ve emlak katipleri ile müftü, naip, zabit ve vucüh-u memleketten dört ve gayrimüslim cemaatlerin metropolit ve kocabaşlarından iki aza ile oluşturuldu. Ancak gerek muhassılların yetersiz olması gerekse yeterli sayım ve tahsil elemanı bulunamaması ve yer yer eski düzen alışkanlıkları ve a'şar vergisinde yaşanan sıkıntılar ile devlet istediği vergiyi toplayamamış ve iki yıl sonra (1842) tekrar iltizam sistemine geri dönülmüştür[944].

Siverek'te 1840'larda henüz Tanzimat uygulamasına geçilmediğinden Muhasıllık Meclisi kurulmamıştır. İltizam sistemine dönülmekle beraber, Eyalet ve sancaklarda oluştuurlan meclisler başka adlarla varlıklarını sürdürdüler. Böylece taşrada idari ve adli alanda görev yapacak meclisler dönemi başlamış oldu. Bundan sonra kurulacak diğer meclislerin seçim sistemi ve seçilecek kişiler ile ilgili düzenlemeler yapıldı. Süreç içerisinde ilgili mevzuatta değişiklikler yapılarak meclislerin taşradaki varlığı sürdürülmeye devam etti. Tanzimat döneminde Siverek'te ilk kurulan meclis, Kaza İdare Meclisi'dir. Bu meclislere temel teşkil edecek aza seçimi, seçilecek azalarda aranan şartları ve kimlerden seçilmesi konusu özellikle bu

[943] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde*…, s.209.
[944] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde*…, s.211-212.

meclislerde yer alacak yerel temsilciler açısından önemlidir. 1273/1857 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'nde[945] sancaklarda ve kazalarda oluşturulan meclis azalarının kimlerden seçileceğini belirleyen madde, aslında şehir ileri gelenlerini işaret ederek, kimlerin bu meclislerde yer alacağını belirliyor ve şehirlerde yeni reformlarla etkinlikleri ve güçleri ellerinden alınan eski ayan sınıfına yeni bir kapı aralıyordu. Meclise seçilecek azalara dair madde şehir eşrafını işaret eder gibidir. Buna göre, meclise aza olacaklar kişiler, "*memleketin tanınmış, en muktedir ve afif (iffetli, namuslu) zatlarından ve oldukça umuru devlet ahvaline vakıf"*[946] kimselerden olmaları istenmekteydi. Aynı nizamnamenin 67. maddesi de seçimlerle ilgilidir. Meclislere seçileceklere dair şartlar sıralanırken "gerek *re's-i kaza ahalisinden olsun ve gerek kurada mütemekkin bulunsun senevi laakal yüz elli kuruş virgü viren teba-i devleti-i aliyeden 30 yaşını mütecaviz kimesnelerden olmak ve mümkün mertebe okur yazar olanlar*" tercih olunmaktadır.[947]

Bu tanıma girenler de mahallin varlıklı kişilerini tarif ediyordu. Vilayet Nizamnamesinde yeni bir idari düzenleme ile vilayetlere vali, sancaklara mutasarrıf, kazalara kaymakam atanmaya başlandı. Nizamname'nin üçüncü maddesinde "*her sancak müteaddid kazalara münkasim olarak her bir kaza dahi bir kaymakamlıktır. Her kazanın baş kasabası kaimmakam makarıdır*"[948]diyerek kaza yöneticilerini kaymakam olarak gösteriyordu. Nizamnamenin 47.maddesinde ise, kaza idare meclislerinin teşkili anlatılmaktadır. Buna göre kaza idare meclislerinde kimlerin yer alacağı tabi-i azalar ve seçimle gelecek üyeleri belirlenmektedir. Kaza İdare Meclisi; "*Kaimmakam-ı kaza maiyetinde bir idare meclisi olup, kaimmakamın makarrı olan kazanın hâkimi ve müfti-i belde ve ahali-i gayrımüslimenin reisi ve ruhanileri ve kaza kâtibi ve üç nefer aza iş bu meclis-i idarenin azası olacak ve riyaseti kaymakamda bulunacaktır.*[949] Böylece Tanzimat'ta adından en çok söz ettiren ve Siverek'te de en faal meclis olan Kaza İdare Meclislerinin kimlerden oluşacağı ve bu meclislerde görev alacak olanların vasıfları açıkça belirtilmiş oluyordu. Eyalet, sancak ve kaza merkezlerinde kurulan idare meclislerinin görevlerine bakıldığında, taşra şehirlerinde

[945] Düstur C. I. Tertip I, s.608, Matbaa-i Amire 1289.
[946] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde*, s.214.
[947] Düstur C. I, Tertip I, s.620.
[948] Düstur C. I, Tertip I, s.608.
[949] Düstur C. I, Tertip I s. 617.

şehir ileri gelenlerinin neden bu meclislerde söz sahibi olmak için mücadele verdiği daha iyi anlaşılacaktır.

İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamenin 92. maddesi kaza meclis-i idaresi beyanındadır. Buna göre kaza meclisinin görevleri

> "*varidat ve masarif-i kazanın tedkiki ve menafi-i umumiye sandıkları muhasebesinin rü'yeti ve hükümetin kaffe-i emval-ı menkule ve gayr-i menkulesinin idare ve muhafazası ve meclis-i idare-i liva kararıyla tarh olunan tekalifin mahalat ve kuraya taksimi ve sıhhat-ı umumiyeye mütealik tedabir ittihazı ve me'murin muhakematından nizamen hükümlerine mezün oldukları mevadın rü'yeti ve karyeler ile idare-i mahsusa tahtında olan nahiyeler beyninde turuk-u hususiyenin inşaatı ve hükümete aid müzeyedat ve mebiat ve mukavvelat ve sarfiyattan nizamat veya evamir-i resmiye ile kaimmakamın me'züniyeti haricinde bulunanları hakkında meclis-i livaya tahkikat-ı iptidaiye istihzarı hususlarıdır.*"[950]

Yukarıdaki madde hükümleri taşra eşrafının önüne yeni devlet kanalları ve kaynakları açmaktadır. Buna göre, kazanın gelir ve giderlerinin muhasebesi, menkul ve gayr-ı menkul malların idaresi, vergi tarhı ve taksimi, köy ve nahiye yollarının yapımı, hükümete ait alım atım ve sözleşmelerin yapılması Kaza İdare Meclisine yani kaymakamın idaresine ve şehir eşrafına bırakılıyordu.

3.5.2. Kaza İdare Meclisi

1269/1852 yılında Siverek Kaza İdare Meclisi tabii aza olarak kaymakam reisliğinde, naip, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibi ile seçilmiş (aza-i müntehebe) aza olarak da iki Müslim ve bir gayrımüslim azadan oluşmaktadır[951]. Özellikle salnamelerin neşrinden sonra meclis aza listelerini daha net olarak takip edebiliyoruz. Bu tarihten önceki meclis azalarını ancak çeşitli belgelerde adları geçenleri bilme imkânımız oluyordu. Adı geçen meclislerle ilgili herhangi bir zabıt veya karar defterine şimdiye kadar ulaşamadık. Ancak Şeri'ye sicillerinde dağınık olarak meclis azalarını takip edebiliyoruz. Diyarbekir Salnamelerinde hem idare meclisinin hem de bundan sonra şehirde oluşturulan diğer meclislerin ve çeşitli komisyonların üyelerini takip etme imkânı vardır. Siverek İdare Meclisi'nde yer alan tabii ve münteheb (seçilmiş) azalar her zaman tam olarak oluşmamıştır. Bazı dönemlerde azaların eksik olduğu görülmektedir. 1870-71 yılındaki Diyarbekir Vilayet Salnamesine göre Siverek Kaza İdare Meclisinin nizamname hükümleri yerine getirilerek oluştuğu görülmektedir. Bu tarihte Siverek Kazası İdare Meclisi'nin tabii ve seçilmiş üyeleri şunlardır;

---

[950] Düstur C. I, Tertip I, s.745.

[951] D.S. Defa 1, Sene 1286/1869-1870.

Tabii üyeler; Siverek Kaymakamı Mir'ül-umera Behram Paşa, Naibi Abdullah Efendi, Müftüsü Numan Efendi, Mal Müdürü Zübeyir Efendi ve Tahrirat Kâtibi Abdurrahman Efendi'den oluşmaktadır. Seçilmiş azalar ise şunlardır; Hacı Ali Efendi, Hüseyin Ağa ve Hıristiyan aza Popo Efendi. Tabii üyelerin yanında aza-i müntehebe denilen seçimle gelmiş üyeler, Siverek eşrafı arasından seçilen kişilerdir. Bunların başında Hacı Ali Efendi bulunmaktadır. Diğer aza Hüseyin Ağa ise şehrin zengin hanedanlarından Hacı Hafız Ağazadelerden olup, Hacı Hafız Ali'nin oğludur. Siverek Çarşısında pek çok dükkân ve mülkü bulunmaktadır[952].

Gayrimüslimlerin ruhani lideri listede yoktur. Ancak seçilmişler üyeler arasında bulunan Popo Efendi gayrimüslimleri temsil etmektedir. Gerçi daha sonra kaza idare meclisine değişik şahsiyetler girmişse de nizamnamede belirtilen şartlara her zaman tam olarak uyulmadığı da görülmektedir. Ancak daha sonra kurulan Siverek Deavi Meclisi ile Siverek Beledi Meclisi ve değişik komisyonlarda Siverek'teki tüm dini renklere rastlamak mümkün olacaktır. Ortaylı'nın ifadesi ile "*Meclislerde tarih boyunca bir araya gelememiş millet ve zümre temsilcileri bir araya getirilmişti. Bunlar Babıali'nin gönderdiği vali olmasaydı birbirlerine sadece burun kıvırır veya hemen çatışmaya başlarlardı*."[953]. Siverek Kazası İdare Meclisinin üyelerine bakıldığında Ortaylı'nın tasvir ettiği manzara rahatlıkla görülebilir.

Kaza İdare Meclisi'nden başka, adli alanda kurulan Deavi Mahkemesi Meclisi ve Bidayet Mahkemesi Meclisi, beledi meclis ve diğer komisyonların listelerinde Siverek'te bulunan Yahudi, Ermeni, Süryani ve Protestan Milletlerinin temsilcileri ya da ruhanileri, müftü, naip ve şehrin Müslüman eşrafı ile beraber görev almışlardır. Daha önce mahalli hanedan ve ileri gelenler tarafından horlanan gayrimüslim unsurlar Siverek'in yerel bürokrasisi ve hanedan sahibi eşrafı ile beraber aynı mecliste bulunarak yeni bir dönemin geldiğine bu şekilde işaret etmektedirler.

Siverek Kazası Meclis-i İdare Müntehebe (Seçimle Gelen) Azaları[954]

Yıl	**Aza**	**Aza**	**Aza**	**Aza**

[952] S.Ş.S.445, S.133, No: 231, 29 Şaban 1308/9 Nisan 1891.

[953] Ortaylı, *Tanzimat*, s. 80

[954] D.S. Defe 1, Sene 1286/1869 ile Defa 20 Sene 1323/1905 arasındaki salnameler

1286/1869-70	Hacı Ali Efendi	Hüseyin Ağa	Popo Efendi	-
1287/1870-71	Hacı Ali Efendi	Hüseyin Ağa	Popo Efendi	-
1288/1871-72	Hacı Ali Efendi	Hüseyin Ağa	Popo Efendi	
1289/1872-73	A. Rahman Behçet Efendi	Abdurrahman Ağa	Yusuf Efendi	-
1290/1873-74	Ali Bey	Abdurrahman Ağa	Serkis Efendi	-
1291/1874-75	Hacı Numan Efendi	Eyüp Sabri Efendi	Sarabyan Efendi (Ermeni Murahası)	Karabet Efendi
1292/1875	Hacı Numan Efendi	Eyüp Sabri Efendi	Sarabyan Efendi (Ermeni Murahası	Karabet Efendi
1293/1876	Hacı Numan Efendi	Mustafa Efendi	Sarabyan Efendi (Ermeni Murahası	Toros Efendi
1880	Aza Muhammed	Aza Genç Ahmet		
1301/1883-84	Halil Sırrı Efendi	Mustafa Ağa[955]	Kesper Efendi	-

[955]BOA, DH.MKT.1345/21, 22 Şevval 1301/15 Ağustos 1884.

1302/1884-85	Mustafa Efendi	Zülfikar Efendi	Serkis Efendi	-
1308/1890	Hacı Hasan Efendi	İsmail Efendi	Bağdaser Efendi	Ohannes Efendi
1312/1894-95	Mahmut Nedim Efendi. (Odabaşızade)	Zülfikar Ağa	Allahverdi Efendi	Kasbar Efendi
1316/1898-99	Mahmut Nedim Efendi. (Odabaşızade)	Munhal	Ohannes Ağa	Serkis Ağa
1317/1899-90	Mahmut Nedim Efendi. (Odabaşızade)		Ohannes Ağa	Serkis Ağa
1318/1900-1901	Hacı Hasan Efendi	Ali Bey	Cercis Efendi	Kirkor Efendi
1319/1901-1902	Hacı Hasan Efendi	Ali Bey	Cercis Efendi	Kirkor Efendi
1321/1903-1904	Hacı Hasan Efendi	Mahmut Efendi	Cercis Efendi	Kirkor Efendi
1323/1905	Bekir Efendi	Mahmut Efendi Saniye	Maksi Şeker Efendi	Bedros Efendi

3.5.3. Daire-i Belediye Meclisi

Klasik Osmanlı şehir ve mahalle yönetiminde modern anlamda bütün şehri kapsayan bir örgütlenme ve beledi işleri gören bir kamu kurumu yoktu. Şehir ve mahallelerde beledi hizmetler her şehrin coğrafi şartları göre kısmen farklılıklar taşısa da mahalle örgütlenmesi çerçevesinde daha çok vakıflar aracılığı ile kadıların

gözetiminde görülmekte idi. Osman Nuri, "*Tanzimat'tan önce hükümet belediye işlerini kendi üzerine almayarak bu işleri görmekte teba'sını serbest bırakmış, fakat onları İslam olan ve İslam olmaya) diye ayırıp, İslamların belediye işlerini ferde, İslam olmayanlarınkini cemaate gördürmüştür*"[956].

Şehirlerde kamu veya beledi hizmetleri yerine getiren teşkilatların başında vakıflar gelmekte idi. Osmanlı sosyal hayatında, kültür, eğitim, cami ve mescitler, zaviyeler, kütüphaneler, yollar, köprüler, su kaynakları, çeşmeler, hastane yapımı, imaretler ve sosyal hayatta akla gelebilecek her türlü kamu ve sivil hizmetler vakıflar aracılığı ile görülmekte idi.[957] Osmanlı Devleti toplumda ihtiyaç duyulan pek çok hizmeti kadıların kontrol ve murakabesi altında vakıflar aracılığı ile yerine getiriyordu. Günümüzde anladığımız veya Avrupa'da olduğu gibi kamu ve beledi hizmetleri belli bir müessese veya kurum değil, öncelikle kadıların murakabesi altında hayatın her alanında faaliyet gösteren vakıflar aracılığı ile görülmekte idi.[958]

Vakıflar dışında, şehirlerde beledi hizmetlerin bir kısmını esnaf örgütleri ifa etmektedirler. Bu hizmetler; çarşı pazarın teftiş ve kontrolü, alım-satım ve fiyatlar ile satılan emtia ve gıda maddelerinin düzenlemesini de kısmen esnaf örgütleri ve loncaları görmekte idi. Bundan başka mahallede temizlik, asayiş ve düzeninin sağlanması yine kadıların emrinde çalışan mahalle imamları yerine getirmekte idiler. Ayrıca şehir ve mahallelerde asayiş ve zaptiye görevini yeniçeri askerleri, kadı ve gerektiğinde imamın gözetiminde yerine getirmekte idiler.

Merkezi bir yapının oluşması Tanzimat reformlarının en belirgin hedefi idi. Osmanlı klasik döneminde şehirlerde beledi ve kamu hizmetleri ile sosyal hizmetleri; kadıların gözetiminde vakıflar, meslek örgütleri, mahalle imamları ve en çok da bunların gözetim ve denetiminde faaliyet gösteren değişik aktörlerin eli ile yerine getirilmekte idi. Bunların içinde sadece kadı merkezi yani devleti temsil etmekte idi. Diğerleri, merkezin dışında, âdem-i merkeziyet unsurları olan yerel güçlerdi. Bu durum merkeziyetçiliğin pratiğine uymuyordu. Merkezi güçlü bir yapı tüm bu hizmetleri kendi kontrolünde ve en nihayetinde tek merkeze bağlı olan bir sistemi

[956] Ergin, Osman Nuri; *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul İ.U.H.F. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul,1936, s.46.
[957]Bahaeddin Yediyıldız. *VIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s.241; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul,2003, s.48.
[958]Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, s.5

gerektiriyordu. İşte Osmanlı şehirlerinde 1867 ve 1871 Vilayet nizamnamelerinde kanuni çerçevesi çizilen Daire-i Belediyeler 1871 yılından sonra bütün Osmanlı şehirlerinde kurulmaya başlandı.[959] Şehirlerde güçlü ve merkeze bağlı bir yapının kurulması, bu şehirlerin kendi kırsal çevrelerine de daha çok hâkim olmalarını ve buralarda da kontrol sağlamalarına ve kırsal alanın daha güçlü bir şekilde şehir merkezlerine bağımlı hale gelmelerine neden oldu. Bu dönemde jandarma, zaptiye ve yeni oluşturulan teftiş memurları olan müfettişlerin gücü köylere kadar uzanmakta, belediye müfettişleri polis ve jandarma görevini yapmakta idi. Müfettişler belediye adına hem çarşı pazarı kontrol ediyor hem de suç olabilecek hareketleri jurnalliyorlardı.

II. Mahmut döneminden beri yapılan tüm reform ve düzenlemeler genellikle Avrupalı devletlerin etkisi ve dayatmaları çerçevesinde okunmakta ve değerlendirilmektedir. Oysa Osmanlı Devleti'nin iç dinamikleri ve toplumsal ihtiyaçları aslında zaten bir yenilenmeyi gerektiriyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarını ve bu çerçevedeki mahalli idarelerin belediye şeklinde ortaya çıkmasını sadece dış şartların dayatması ile okumak, iç siyasi ve sosyal gelişmeleri ıskalamaya neden olabilir. Aşağıda Osmanlı Devleti'nin iç siyasi ve sosyal hayatında meydana gelen birkaç gelişmeden verilen örnekler de reformların sadece dış nedenlere bağlanmayacağını göstermektedir.

Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması (1826) asayiş ve beledi hizmetlerin sağlanmasında büyük bir boşluk oluşturdu. Tanzimat'ın sonuna kadar ordu ve askeri sistem ile zaptiye ve kolluk görevlilerine dair çeşitli reform ve düzenlemeler yapılmaya çalışılmış, ancak bu alandaki işler bir türlü rayına oturtulamamıştır[960].

Evkaf Nezareti'nin kurularak vakıfların bu nezarete bağlanması ile kadıların dolayısıyla vakıfların sosyal hayattaki, kamu ve beledi alanındaki faaliyetleri giderek azalmaya ve daralmaya başladı. Böylece kadının şehir ve mahalledeki adli görevinden başka kolluk hizmetleri, beledi işler, çarşı pazar denetimi elinden alınmış oldu.

Osmanlı şehirlerinde sosyal düzen ve asayiş mahalle yönetiminin işleyişi sayesinde sağlanmakta idi. Mahallenin düzeni de imamın önderliğinde, mahalle halkının dayanışması ile yerine getirildiği bilinmektedir. Mahallede daha önce görülen

[959] Düstur, C. I, Tertip I, s.648.
[960] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*…, s.318.

kamu ve beledi hizmetler yeni beledi kurumlarca yerine getirilmeye başlandı. Mahalle ve şehirlerde oluşan bu boşluğu beledi daireleridir doldurdu[961]. Öönce Osmanlı büyük şehirlerinde ve daha sonra 1871 Vilayet Nizamnamesinden sonra tüm taşra şehirlerinde belediyecilik hizmetleri ve teşkilatları konuşulmaya ve kurulmaya başlandı.

1871 yılında neşrolunan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesine göre, vali, mutasarrıf ve kaymakamların merkezi olan her şehir ve kasabada belediye işleri için meclis-i beledi namıyla birer meclis kurulacak, daire-i belediye meclisi, bir reis, bir muavin ve altı azadan oluşacak, bir mühendis ve bir tabip de müşavere azası olacaktır. Meclis azaları, en az 25 yaşını doldurmuş (seçme yaşı 18'dir) muhtelif sınıflardan, emlak ve arazi sahibi olanlar, cinayet ve suçtan mahkûm olmayan, askerlik hizmetini bilfiil yapmış olan veya zabitlik görevinde bulunanlar arasından seçilir. Bu şartlara ayrıca belediyenin her türlü inşaatında müteahhit olmamak şartı da eklenmişti[962]. Osman Nuri'ye göre; "*İlk belediye reisleri tayin ve nasb ile atanmışlar…*"[963] Ancak Türkiye şehir ve kasabalarında asıl belediye teşkilatlarının kanuni çerçevesi tam olarak Meşrutiyetin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması ile olmuştur. Meclis-i Mebusan'ın ilk çıkardığı kanunlar arasında belediye teşkilatı kanunu da vardır[964].

3.5.4. Belediye Dairesi

19. yüzyılın ikinci yarısında ilk önce İstanbul'un belli semtlerinde, daha sonraki yıllarda önce ticaretin ve yabancıların yoğun olduğu kıyı şehirlerinde tedricen tüm Osmanlı şehirlerinde belediye daireleri kuruldu. Siverek'te 1873 yılında kurulduğu anlaşılan belediye dairesi, daha sonraki yıllarda gerek Siverek Şer'iye Sicillerinde gerekse Dahiliye Nezareti ile yapılan yazışmalarda adı sıkça geçmeye başlayacaktır.

Siverek'te ilk Daire-i Belediye, Salnamelere göre 1873 yılında faaliyete başlamıştır. Siverek'in ilk Belediye Reisi Süleyman Ağa olup, Daire-i Belediye aşağıdaki heyetten oluşmuştur. Belediye Meclisinin seçilen azaları (Aza-i

[961] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde…,* s.128; Ergin, s.26.
[962] Düstur C. I, Tertip I s.649-650.
[963] Osman Nuri, s.126.
[964] Osman Nuri, s.132.

Müntehebe): Mustafa Efendi, Mehmed Ağa, Serkis Ağa, Artin Efendi ile Kâtip ve Sandık Emini Eyüb Efendidir[965].

Siverek Dair-i Belediye Meclisinin seçilmiş azaları, pek çok yerin aksine çok renkli görünmektedir. Meclis azalarının ikisi Siverek'in eşrafından, diğer ikisi de gayrimüslim cemaat temsilcilerinden seçilmişlerdir.

Görülüyor ki, Siverek'te ilk belediye dairesinin teşkili 1871 Vilayet Nizamnamesine uygun olarak yapılmıştır. İkinci yılda Siverek Belediyesi, reis dışında yedi üye ve bir kâtip ile sandık emininden oluşmaktadır. Bu listedeki gayrimüslim azalara iki kişi daha katılmıştır. Böylece 1874 yılında Siverek belediyesi aşağıdaki heyetten oluşmuştur:

Reis: Süleyman Ağa, Azalar: Halil Ağa, Muhammed Ağa, Diğer Muhammed Ağa, Mustafa Ağa, Serkis Ağa, Kispar Ağa ve Artin Efendi. Belediye Sandık Emini yine Eyüp Efendidir[966]. Diyarbekir Salnamesindeki listede "*aza-i müntehebe*" (seçilmiş azalar) olarak yedi kişi görünüyor. Hâlbuki 1871 Vilayet Nizamnamesinde Belediye dairesinin kuruluşu için istenen ve azalarla ilgili maddede "(m.112) "*idare-i belediye meclisi bir reis ve bir muavin ile altı nefer azadan mürekkep olacaktır*[967]. Buna göre yedi azadan birisinin Belediye Reisi Muavini olması gerekir. Münteheb azalardan üçü Müslüman üçü de gayrımüslim'dir[968]. Bunun dışında Daire-i Beledînin teşkilatlanmasına baktığımızda nizamnamenin hükmüne tam olarak uyulduğu ve teşkilatlanmasını tamamladığı görülmektedir. Yine aynı maddeye göre (m.12) belediye teşkilatında *"bir mühendis ile memleket tabibi azay-ı müşaveresinden bulunacaktır. Meclis-i mezkür maiyetinde bir kâtip ile bir sandık emini ve lüzümu kadar hedeme bulunacaktır"* Siverek Belediyesi daha sonra maaşlı bir doktor da çalıştıracaktır. Ancak mühendis bulamamıştır[969]. Bu tarihte pek çok şehirde belediye meclisleri eksik azalarla toplanmakta veya ilk yıllarda belediye idaresine gereken ehemmiyet verilmediği görülmektedir. İlber Ortaylı, bu konuya dikkat çekerek, nizamnamede belirlenen aza ve memur sayısına pek çok şehirde ulaşılmadığını, vilayet salnamelerindeki verilere dayanarak ortaya koymaktadır[970]. Bu açıdan bakıldığında

[965] D.S. Defa,5, Sene, 1290/1273.
[966] D.S. Defa 6, Sene 1291/M.1274.
[967] Düstur C. I, Tertip I s.649-650.
[968] D. S. Defa 6, Sene: 1291/1874.
[969] İ.DH.807/65250, 20 K. Evvel 1295/1 Ocak 1880.
[970] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı*, s.174.

kuruluşunun ikinci yılında Siverek Daire-i Belediye Meclisinin eksiksiz oluştuğu görülmektedir. Bu durum şehirde Tanzimat uygulamalarının yakından ve ilgi ile takip edilip uygulandığı ve bu konuda merkezden verilen talimatların kısa sürede bu şehirde yansıma bulduğunu göstermektedir.

1873 yılında "*Daire-i Belediye*" ismiyle kurulan Siverek'in ilk Belediye Reisi olan Süleyman Ağa hakkında fazla malumat sahibi değiliz. Süleyman Ağa'nın yerli eşraftan olduğu, Meclis-i Deavi'de aza-yı mümeyyizandan oldmasından anlaşılmaktadır. Süleyman Ağa, "Siverek Daire-i Belediye" si kurulduğunda Deavi Meclisi mümeyyiz azalığına da devam etmektedir.

Belki de ilk kurulduğunda önemi ve görev alanı çok da dikkat çekmeyen Daire-i Belediye, daha sonra şehrin ileri gelen hanedan ve zengin tüccarlarının göz diktiği ve şehirdeki statülerini yükseltme fırsatı bulacakları önemli bir sosyal faaliyet alanı olacaktı. Nitekim daha sonraki yıllarda Belediye Dairesi reislerinin şehirdeki önemli hanedan mensuplarından oldukları görülecektir. Bunlar; Fettahlızadeler, Hacı Ali Efendizadeler, Çerkozadeler, Abdulakdirzadeler, Odabaşızadeler, Acemoğulları, Murozadeler ve Siverek'te önemli gayrimüslim cemaatinin hanedan ve zengin ileri gelenleri bu meclisin reisliğinde ve azalıklarında boy göstereceklerdir.

Siverek Daire-i Belediyesi meclis azaları ağırlıklı olarak daha önce Kaza İdare Meclisi ve Deavi Meclislerinde görev alan eşraf kesimi olup, adı geçen hanedan mensubu kişilerdir. Bunlardan birkaç örnek;

Kaza Meclis-i İdare azası olan Hüseyin Ağa bu görevini üç dönem sürdürmüş (1869-1872) daha sonra Belediye Meclisinde aza olarak sürdürmüşütür. Hüseyin Ağa 1894 yılından 1905 yılına kadar kesintisiz olarak Siverek Belediye Meclis azalığında bulunmuştur.[971] Beledi Meclis azalarının iki yılda bir yarısının değişmesi gerekirken[972] Hacı Hüseyin Ağa salnamelerden takip edilidği kadarı ile uzun yıllar bu görevde kamasını bilmiştir. Bu durum iki şekilde izah edilebilir, ya Siverek Belediye Meclisi seçimleri nizamnameye aykırı yapılmaktadır. Ya da Hacı Hüseyin Ağa'nın çok güçlü bağlantıları vardır. Her iki halde kanunların tam olarak uygulanmadığını göstermesi açısından ilginçtir.

[971] S.Ş.S.445, S: 135 No: 109, 7 Ramazan 1308/16 Nisan 1891.
[972] Düstur C. I, Tertip I, s.650.

Meclis azaları içinde en uzun süre bu görevde kalan Belediye azası Hacı Hüseyin Ağa aynı zamanda Ziraat Bankası azası olarak da görev yapmaktadır. Hüseyin Ağa ayrıca şehir eşrafının statü belirlemede en önemli ölçülerden olan mahkemelerde görünenlerin başında gelmektedir. Hüseyin Ağa şehrin efendisi olarak önemli kararların verildiği, şehri ve ahaliyi ilgilendiren muhakemelerde hep ön planda olmuştur. Şehir eşrafının mahkemede ne şekilde ve hangi sıfatla bulunduklarını şeri'ye sicillerindeki konumlarından takip etmek mümkündür. Hüseyin Ağa da Siverek mahkemesinde şuhudü'l-hal, şahitlerin tezkiyecisi ve bazen bizzat şahid olarak bulunarak mahkemeye sık uğrayanlardan ve mahkemenin de kendisine aşina olduğu bir kişidir. Nitekim Şeri'ye sicilinde "*vucuhdan Hacı Hüseyin Ağa nam müzekkilerden*" [973] şeklinde tavsif edilmektedir.

Murozade Nuri Efendi Hacı Hasan Ağa'nın oğludur. Hacı Hasan Ağa Siverek'in o dönede en zengin ve güçlü tüccar ve sermayedarlarındadır [974]. Nuri Efendi on yıldan fazla Siverek'te belediye reisliği yapmıştır.

Gerek Siverek İdare Meclisi gerekse Siverek Belediye Meclisinde adları en fazla geçen kişi Çerkozadelerden Hacı Hafız Ali Ağa'dır. Hacı Hafız son elli yılda Siverek'te tepit ettiğimiz en varlıklı ve zengin kişidir. Hacı Hafız'ın Çiftlikleri ve şehirde hanları ile dükkân ve konağı bulunmaktadır. İdare Meclisinin en önemli ve güçlü azalarından olup gücünü, hanedan oluşundan almaktadır. Hacı Hafızın sermayesi ve ticari bağlantıları kendisine büyük bir güç verdiği anlaşılmaktadır. Hacı Hafız Ali Ağa'nın kardeşi ve varislerinden olan Çerkozade Halil Ağa da bu gücün devamı olarak bir dönem önce Belediye Meclisinde aza olduğu Siverek Belediye Reisliği de yapmıştır.

1873 ile 1875 yılları arasında Daire-i Belediye Azası olan Mustafa Ağa daha sonra Meclis-i Deaviye aza olmuştur. Mustafa Ağa daha sonra Siverek Belediye Reisi olan Terzizade Osman Efendi'nin babasıdır.

Siverek Belediye Reisleri ve Belediye Meclis Azaları[975]

[973] S.Ş.S.440, S.86, No: 33, 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890.
[974] S.Ş.S. 440, S.168, N.1208, 12 Zilhicce 1292/9 Ocak 1876.
[975] D.S. Defa 5 Sene: 1290/1873- ile D.S. Defa 19, Sene: 1321/1903 arasındaki salnameler.

Yıl	Belediye Reisi	Azalar	Kâtip ve Sandık Emini
1873	Süleyman Ağa	Mustafa Efendi, Muhammed Ağa, Serkis Ağa, Artin Efendi	Eyüb Efendi
1874	Süleyman Ağa	Mustafa Ağa, Muhammed Ağa, Serkis Ağa, Artin Efendi, Muhammed Ağa (Diğer), Halil Ağa, Kespar Ağa	Eyüb Efendi
1875	Halil Ağa	Mustafa Ağa, Muhammed Ağa, Abdulkadir Ağa, Muhammed Ağa, Kespar Ağa	Alişir Efendi
1876	Halil Ağa	Abdullah Efendi, Muhammed Ağa, Nuri Efendi, Artin Efendi Ramazan Ağa, Kespar Ağa	Alişir Efendi
1883	M.Nuri Efendi	Ahmet Efendi, Abdurrahman Ağa, Ohannes Ağa, Murad Ağa	Kâtip Hafız Eyüb, Sandık Emini: Abdülkerim Efendi
1884	M.Nuri Efendi	Ahmet Efendi, Abdurrahman Ağa, Ohannes Ağa, Murad Ağa	Kâtip: Mehmed Efendi Sandık Emini: Abdülkerim
1890	M.Nuri Efendi	Ali Bey, Abdulgani Bey, Ohannes Ağa, Erveş Efendi	Kâtip: Ali Rıza Bey Sandık Emini: Cuma Cezmi Efendi

1890-91	Terzi Zade Osman Efendi İbn Mustafa Ağa[976]		
1894	Osman Sakıp Efendi	Ali Bey, Hacı Hüseyin Ağa, Ohannes Ağa, Erveş Efendi	Kâtip: Ahmet İzzet Efendi Sandık Emini: Halid Rıza
1895	Osman Sakıp Efendi	Çerkeszade Mehmed Ağa, Hacı Hüseyin Ağa, Mehmed Ağa	Kâtip; Ahmet Efendi Sandık Emini: Abdi Efendi
1899	Osman Sakıp Efendi	Çerkozade Mehmet Ağa, Hacı Hüseyin Ağa, Kadirzade Eyüp Efendi	Kâtip: Ahmet İzzet Efendi Sandık Emini: Abdi Efendi
1900	Mustafa Efendi	Şefik Efendi, Hacı Hüseyin Ağa, Bekir Efendi, M. Sadık Efendi, Muhiddin Efendi	Kâtip: Ahmet İzzet Efendi Sandık Emini: Mehmed Efendi
1901	Mustafa Efendi	Şefik Efendi, Hacı Hüseyin Ağa Bekir Efendi, M. Sadık Efendi	Sandık Emini: Mehmed Efendi
1903	Cudi Paşa Miralay	Şefik Efendi, Hacı Hüseyin Ağa, Bekir Efendi, M. Sadık Efendi, Muhiddin Efendi	Kâtip: Ahmet İzzet Efendi Sandık Em. Mehmed Efendi

[976] S.Ş.S. 445, S: 86, No: 33, 15 Şevval 1307/4 Haziran 1890.

1905	Cudi Paşa Mirulumera	Şefik Efendi, Hacı Hüseyin Ağa, Bek, R Efendi, M. Sadık Efendi, Muhiddin Efendi	Kâtip: Ahmet İzzet Efendi SandıkEmini: Mehmed Efendi

3.5.5. Diğer Meclis ve Komisyonlar

Siverek Kaza İdare Meclisinden başka süreç içerisinde belediye meclisi, adli meclisler olan Deavi ve Bidayet mahkemeleri meclisleri ve değişik adlarla birçok ihtisas komisyonları kurulmaya başlandı. Tanzimat'la beraber bürokratik kadrolar günden güne uzmanlık alanlarına ayrılarak şehirlerde yeni idareci ve memur sınıf oluşturmaya başladılar. Bürokratik kadrolaşma ile beraber yerli ahaliden oluşan ve çoğunluğu şehirli hanedanlardan, ulema, okur-yazar ve zengin tüccarlar ile şehir hinterlandının yakın çevresinde kısmen yerleşik aşiret liderlerinden oluşan kısacası şehir eşrafı, memur sıfatıyla ihtisas komisyonlarında yer almaya başladılar. Siverek kazasında idare meclisinden başka tespit edilen meclis ve komisyonlar şunlardır; Siverek Kaza İdare Meclisi, Meclis-i Deavi, Bidayet Mahkemesi Meclisi, Belediye Meclisi, Maarif Komisyonu, Tahsilat Komisyonu, Vasait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu, Zehair-i Miriye Müzayede ve İhale Komisyonu, İstatistik Komisyonu, Ziraat Bankası Şube idaresi[977].

Meclis ve komisyonlarda aza olarak görev alanların geneline bakıldığı zaman bunların çoğunun Siverek'in hanedan sahibi aile büyükleri, ileri gelen tüccar ve şehrin eşrafları oldukları görülmektedir. Meclis ve komisyonlarda görev alanlara başta bir miktar maaş verilmişse de daha sonra bu durum bütçeye ağır bir yük yüklediğinden maaş verilmemeye başlanmıştır.[978] Bu zevatın maaş almadan meclislerde görev almak için yarışmaları, şehre sahiplik açısından bir fedakârlık ve şehrine hizmet isteği olarak değerlendirilebileceği gibi, başka açıdan da değerlendirilebilir. Meclis ve komisyon azalıklarının şehir ileri gelenleri için cezp edici çok tarafları vardır. Vilayet Nizamnamesi (1864) yetmiş yedinci maddede Vilayet Meclisinin teşkilinde aza-i tabi'iyenin kimlerden oluşacağı ve seçilme şartları sayılmıştır. Buna göre Vilayet Meclisine seçilebilmek için; yıllık en az 500 kuruş vergi veren ve "*erbab-ı temyiz ve itibar*" olanlardan olması dikkat çekmektedir. Nizamnamenin seçilme şartlarından en

[977] D.S. Defa 12, Sene 1302/1884/1885; D.S. Defa 13 Sene 1308/1890-1891.
[978] Çadırcı. *Tanzimat Döneminde Anadolu*…, s.214.

dikkat çekici maddesi de yıllık 500 kuruş vergi verenlerin seçilme hakkına sahip olmasıdır. Bunlar da anılan dönemin zengin, varlıklı ve kanun metninin diliyle "*itibarlı*" kimseleridirler.

> "*…gerek merkez-i vilayet ve merkez-i liva olan şehirler ve gerek re'si liva olan kasabalar ahalisinden olup, teba-i devlet-i aliye den ve senevi la-akall beş yüz (500) kuruş doğrudan doğruya devlete virgü viren ve vilayetçe erbab-ı temyiz ve itibardan olan okur ve yazar kimselerden...*" olmaları istenmektedir.[979]

67. maddede ise, Kazalardaki usul-i intihabiye (seçim usulü) şu şekildedir; Kaza İdare meclisinin aza-i tabiyelerinin ve cemiyet-i tefrikin (sandık kurulunun) kimlerden oluşacağı sayıldıktan sonra, seçilme şartları; "*...gerek re'si kazadan ve gerek kurada mütemekkin bulunsun teba-i devlet-i aliyeden ve senevi la-akall 150 kuruş vergi veren otuz yaşını mütecaviz kimselerden olmak ve mümkün mertebe okuz yazar olanlar tecih kılınmak…*"[980] şeklinde tarif edilmiştir.

Aslında kanun yapıcılar, vilayet ve kazalarda oluşturulacak meclislerde yer alacakları tarif ederken, şehir eşrafını ve zenginlerini işaret etmiş gibi gözükmedirler. Çünkü vilayetlerde 500 kuruş ve kazalarda 150 kuruş senevi vergi verebilenler oraların zengin ve eşraf kesimini oluşturmaktadır[981].

Tanzimat'ın kamu kesiminde hedeflediği şekilde yeni bir memur sınıfı yavaş ama süreklilik arz eden bir şekilde görülmeye taşra şehirlerinde başlandığı gibi Siverek'te de görünür hale gelmeye başladılar. Aşağıda bu dönemde Siverek'te bulunan kamu daireleri, komisyonlar ve memuriyetler sıralanmıştır. 1884-85 yılında Siverek'te bulunan devlet daireleri, meclisler ve komisyonlar şunlardır[982];

Siverek Kazası Kaymakamlığı ve kaza heyeti; Müftü, Naip, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi ve Evkaf Kâtibi, Kaza İdare Meclisi, Bidayet Mahkemesi, Belediye Meclisi, Maarif Meclisi, Zehair-i Miriye Müzayede ve İhale Komisyonu, İstatistik Komisyonu, Telgraf ve Posta İdaresi, Reji Müdüriyeti, Düyunu Umumiye Müdüriyeti, Tahsildaran, A'şar Memuriyeti, Menafi Sandığı, Nüfus Memuriyeti, Tapu Kâtipleri, Vergi Kâtipleri, Sandık Emini, Rüştiye Mektebi, Mekteb-i İbtidai, Mekteb-i Sıbyan

[979] Düstur, C. I. Tertip I, s. 623.
[980] Düstur, C. I, Tertip I, s.620.
[981] Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde*…, s.140.
[982] D.S. Defa 12, Sene 1302/1884 ile Defa 13, Sene 1308/1890 arasındaki salnameler.

(250 Müslim, 70 gayrimüslim Talebesi Vardır), Bucak, Karakeçi, Karacadağ Nahiye Müdür ve Katipleri, Ziraat Bankası Şube İdaresi, Tahsilat Komisyonu ve Vasait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu.

Maarif Komisyonu Azaları[983]

Yılı	Reis	Aza
1301/1883-84	Müftü, Zülfikar Efendi	Osman Efendi, Halil Efendi, Abdulkadir Efendi, Protestan Keşiş Davud Efendi.
1302/1884-85	Müftü Zülfikar Efendi	Osman Efendi, Halil Efendi, Abdulkadir Efendi, Protestan Keşiş Davud Efendi.
1312/1894	Müftü Zülfikar Zühdü Efendi	Osman Efendi., Odabaşızade Mahmut Efendi, Şevket Efendi.
1317/1899-1900	Müftü Zülfikar Zühdü Efendi	Osman Efendi, Odabaşızad Mahmut Efendi, Şevket Efendi.
1318/1900-1901	Müftü Zülfikar Zühdü Efendi	Osman Efendi, Odabaşızade Mahmut Efendi, Şevket Efendi.
119/1901-1902	Müftü Zülfikar Zühdü Eendi	Osman Efendi, Odabaşızade Mahmut Nedim Efendi, Şevket Efendi.
1321/1903-1904	Müftü Zülfikar Zühdü Efendi	Muallim-i Evvel Said Efendi, Odabaşızade Mahmut Efendi, Şevket Efendi.
1323/1905	Munhal	Muallim Said Efendi, Odabaşızade Mahmut Nedim, Şevket Efendi

[983] D.S. Defa 11 Sene 1301/1883 ile Defa 17 Sene 1318/1900 Arasındaki salnameler.

Tahsilat Komisyonu Azaları[984]

Yılı	**Reis**	**Aza**
1308/1890	Osman Hulusi Efendi	Murtaza Fehmi Efendi, Ali Bey, Mustafa Fehmi Efendi, Hüseyin Ağa, Kaplanzade Mehmed Ağa

Vasait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu Azaları [985]

Yıl	Reis	Aza
1312/1894		Odabaşızade Mahmud Efendi, Hacı Ali Efendizade Osman (Saniye), Ohannes Ağa, Redif Mulazım Mustafa Ağa
1316/1898-99	Kaymakam	Hacı Ali Efendizade, Osman Paşa (Mirimiran), Odabaşızade Mahmud Efendi (Salise), Hacı Hasan Efendi, Redif Mülazım Ali Rıza, Nalbant Kirkor
1317/1899	Kaymakam	Hacı Ali Efendizade, Osman Paşa (Mirimiran), Odabaşızade Mahmud Efendi (Salise), Hacı Hasan Efendi, Redif Mülazım Ali Rıza, Nalbant, Kirkor
1318/1900-19001	Kaymakam	Hacı Ali Efendizade, Osman Paşa (Mirimiran), Odabaşızade Mahmud Efendi (Salise), Hacı Hasan Efendi, Redif Mülazım Ali Rıza, Nalbant, Kirkor
1319/1901-1902	Kaymakam	Odabaşızade Mahmud Efendi, Hacı Hasan Efendi, Ahmet İzzet Efendi. Nalbant Kirkor

[984] D.S. Defa 13, Sene 1308/1890 ile D.S. Defa 17, Sene 1318/1900 arasındaki salnameler.
[985] D.S. Defa 14, Sene 1312/1894 ile D.S. Defa 17, Sene 1318/1900 arasındaki salnamler.

1321/1903-1904	Kaymakam	Odabaşızade Mahmud Efendi, (Saniye), Hacı Hasan Efendi, Ahmet Efendi, Kirkor
1323/1905	Kaymakam	Odabaşızade Mahmud Efendi (Saniye), Hacı Hasan Efendi, Beledi Azası Ahmet Efendi, Kirkor

Ziraat Bankası Şube İdaresi [986]

Yıl	Reis	Aza
1312/1894-95	Elyesa Ağa	Şevket Efendi, Mumammed Efendi, Agop Efendi, Erveş Efendi.
1316/1898-99	Hamza Ağa	Hüseyin Ağa, Minas Efendi, Stepan Efendi, Şevket Efendi.
1317/1899-1900	Hamza Ağa	Hacı Hüseyin Ağa, Minas Efendi, Zabıta Sami Bey, Yüzbaşı Şevket Efendi.
1319/1901-1902	Bekir Efendi	Hacı Hüseyin Ağa, Minas Efendi, Zabıta, Yüzbaşı, Hasan Bey, Sabri Efendi
1321/1903-1904	Bekir Efendi	Hacı Hüseyin Ağa, Minas Efendi, Sabri Efendi, Tah.Rüştü Efendi.
1323/1905	Bekir Efendi	Hacı Hüseyin Efendi, Minas Efendi, Mıgırdıç Ağa, Rüştü Efendi

3.5.6. Meclislerde Hristiyan Azaların Durumu

1840 yılında şehirlerde kurulan muhasıllık meclislerinden sonra Osmanlı vatandaşlarının eşitliği ve şehirlerine dair alınan kararlarda söz sahibi olmalarını sağlayan meclisler kurulmaya devam etti. Tanzimat döneminde kurulan meclislerde nizamname gereği gayrimüslimler de yer almıştır. Müslümanlar, Tanzimat'la beraber

[986] Devlet Salnamesi Defa 15, Sene 1316 (C:4.s239)

sosyal hayatta, adliye ve meclislerde gayrımüslimlerle eşit şartlarda görünmeyi, şimdiye kadar kendilerinden alt mertebede bulunan ve reaya dedikleri bu kesimin kendileri ile yan yana ve bazan daha da önde görünmelerine ve onlara böyle bir statü verilmesine pek sevinmemişlerdi. Bu hoşnutsuzluklarını çeşitli vesilelerle belli ediyorlardı. Nitekim bu meclislerde yer alan gayrimüslim unsurların temsil edilmeleri ve bu alanlardaki faaliyetlerinde dair aksamalar olduğu ve yer yer bunlara baskı ve haksızlık yapıldığı belgelere de yansımış ve pek çok şikâyete konu olmuştur. Siverek İdare Meclisinde de bu konuda Müslüman azaların gayrimüslim azalara baskı ve haksızlık yaptıkları ve bunun şikâyete konu olduğu bilinmektedir. Ancak merkezi yönetim gayrimüslimlere verilen haklarda ısrar ederek, özellikle Islahat Fermanı ile bu konuyu bir adım daha öne çıkarmıştı. Merkezden gönderilen emirnamlerde Taşrada gayrimüslim unsurlara Tanzimat'ın gereği gibi muamelede bulunulması istenerek, bu konuya dikkat etmeyenler uyarılıyordu. Nitekim bu konuda, Sadaretten bir sureti Siverek Livası Kaymakamı'na da gönderilen yazıda özetle; eyalet, vilayet ve kaza meclislerinde Hristiyan teb'ayı ilgilendiren işlerde ve muhakemelerde, tanzim olunan mazbatalarda kendileri de aza oldukları halde ve mecliste bulundukları halde mühürleri bulunmadığı bahanesiyle reyleri alınmamaktadır, bu ise kanunlara aykırı olup, bundan sonra, meclislerde vuku bulan Hristiyan davaları ve maslahatlarına dair işlerde malumatları olacak şekilde tanzim olunan mazbatalarda onların da reyi alınacak, bunu tasdik edecek şekilde mazbatalarda aza-i gayrımüslime'nin de mühürleri bulunacaktır. Ayrıca rey vermedikleri konularda isimlerinin altına sadece bulunmadı diye geçiştirilmeyecek, rey vermedikleri takdirde keyfiyet isimlerinin altına yazılacaktır. Bir mesele hakkında rey vermeyen azaların mazereti olarak mührü bulunmadı diye yazılmakta, on kişiden bir iki kişinin mazereti kabul olsa dahi, bütün azaların mührü olacak, mührü bulunmayanların hakiki mazeretleri bulunduğu takdirde bu kabul olunacak, ancak mühür bulundurmayanlar hakkında gereken yapılacaktır şeklindeki hükümlerle yerel idareciler ikaz edilmişlerdir. Sadaretten gelen emirnamede Siverek Livası Kaymakam Vekili emrin icrasını süratle yerine getireceğini bildirmektedir[987].

Osmanlı klasik yönetiminde zimmi ve raiyet statüsünde bulunan gayrimüslim tebaanın şimdi millet-i hâkime olan Müslümanlarla özellikle meclislerde benzer

[987] BOA.A.MKT.UM. 459/55, 22 Safer 1277/9 Eylül 1860.

statüleri paylaşmaları ruhani reisleri değil ama Hristiyan ahaliyi sevindirmiştir.[988] Her iki tarafın da uzun süre bu duruma alışmadığı görülmektedir. Müslüman kesimde özellikle şehirlerin ileri gelen ve geçmişlerinde diğer ahaliye hükmetme alışkanlığı olan eşraf kesiminde uzun süre bir şaşkınlık ve kabullenememe ile beraber eski alışkanlıklarını sürdürme eğilimi de görülmektedir. Sadece gayrimüslim kesimi değil, sıradan Müslüman ahaliye de baskı kuran, onlarla eşit konumda olmak istemeyen eşraf, yukarıda görüldüğü gibi hem Müslüman hem de Hristiyan ahalinin tepkilerini çekmiş ve her iki kesim meclislerde diğer azalara baskı kuran diğer meclis azası eşraftan kişilerleri hükümete şikâyet etmişlerdir.

Siverek'te bir kısım idare meclisi azaları ve Ermeni Patriği, Siverek İdare Meclisi azası Hacı Ali Efendi'yi mecliste mahzar ve mazbatayı diğer azalara cebren mühürlettirdiği ve Hristiyan milletinden mazbata ve mahzarları imzalamak istemeyenleri "*cümleten sizi keserim biçerim gibi muamele-i barid irad birle tahvif ettiği"* için şikâyet etmişlerelerdir.[989] Hristiyan ahalinin şikâyet ettiği başka bir meclis azası da Hafız Ali Ağa'dır. Şikayetler üzerine Siverek İdare Meclis Azası ve hanedanından Hacı Hafız Ağa ile beraber diğer memurları hakkında Harput'a sürgün kararı çıkmış ve adı geçenler memuriyetten azledilmişlerdir[990]. Öyle görülüyor ki, bu dönemde gayrimüslim teb'anın sesi daha çok çıkmakta ve hükümet merkezinde şikâyetleri daha çok dikkate alınmaktadır.

1873 yılında kurulan Siverek Daire-i Belediyesinde iki Müslim ve iki gayrımüslim aza bulunurken, ikinci yılda meclisteki azalar Belediye Nizamnamesinin belirlediği şekilde üç Müslüman ve üç gayrımüslim azadan oluşmuştur[991]. Şehirdeki Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin eşit şekilde temsil edildiği bu mecliste Müslüman ahaliden ağa ve efendi lakaplı eşraf ve ulema ile Hıristiyanlardan Ermeni ve Süryanilerin temsilcileri yer almıştır. Belediye reisinden başka üç Müslüman aza ile

---

[988] İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri,* Beyan Yayınları, İstanbul 2008, s.45.

[989] "Siverek meclis azasından Bucaklı Hacı Ali Efendi'nin İslam ve Hıristiyan haklarında ne vecihle muamelede bulunup ne suretle teaddi etmekte olduğuna ve Siverek havalisinde vukua gelen uygunsuzluğa sebebi müstakil edüğüne bil vucuh kendüsünden selbi emniyet ettiklerine dair İslam ve Hıristiyan ahalinin vermiş oldukları iki kıta mazbata …" BOA.A. MKT.UM.426/60, 26 Safer 1277/13 Eylül 1860.

[990] "Harput Eyaleti dahilinde Siverek kazası sakinlerinden Asakir-i Muvazzafa Sergerdesi Sabık-ı Hacı Halil Ağa ve sabık azayı meclisden Hacı Hafız (Ali) Ağa ve sabık ziraat müdiri Zülfi Ağanın fukara ve zuafa haklarında vuku bulan zulüm ve teaddileri üzerine kazay-ı mezbur müdiri Muhammed Hidayet Efendi kulları tarafından merkez-i eyalete ifade ve inha olunmasından dolayı merkumundan Hacı Halil ve Hacı Hafız Ağalar memuriyetlerinden azl ile bir müddet Harput'ta ikamet etmelerine…" BOA. MVL 293/59, 16 Muharrem 1282/11 Haziran 1865.

[991] D.S. Defa 6 Sene 1291/1874.

beraber üç de gayrimüslim cemaat temsilcisi aza bulunmaktadır. Tanzimat ve Islahat reformlarında en çok vurgulanan unsur, vatandaşların etnik ve dini farklılıklara bakılmadan eşit olarak muamele görmeleri ve meclislerde nüfusları oranında eşit şekilde temsil edilmeleridir. Siverek'te de en azından ilk dönemde bu karar tam olarak uygulanmıştır.

Ancak gerek mahkeme meclislerinde gerekse diğer idari meclislerde gayrimüslim cemaat temsilcilerinin bulunması bazı problemlere neden olmuştur. Müslüman azalar gayrimüslimlerle aynı statüde olmayı pek de hazmedememişlerdir. Siverek'te de özellikle Kaza İdare Meclisinde bu konuda şikayetler olmuştu. Ancak Belediye Meclisinde buna benzer herhangi bir bilgi ve belgeye rastlayamadık. Gayrimüslim cemaat temsilcileri Siverek Belediyesinde temsil edilmişler ve faal rol oynamışlardır. Gerek Kaza İdare Meclisinde gerekse Belediye Meclisinde ve diğer ihtisas komisyonlarının çoğunda da yer almışlardır. Bunlardan bir kısmının bir komisyonda görevi bittiğinde diğer meclis veya komisyonda görev aldığı veya bazen değişik meclis ve komisyonlarda aynı anda görev yaptığı görülmektedir.

Şehir eşrafı ile aynı statüyü paylaşan Siverek'teki gayrimüslim cemaat temsilcilerinden meclis azası olarak öne çıkanlar şunlardır: Serkis Ağa, Artin Efendi, Kespar Ağa, Ohannes Ağa, Kirkor, Murad Ağa, Cercis Efendi, Muksi Şeker, Minas Efendi, Erveş Efendi, Bedros Efendi ve Mıgırdıç Efendilerdir. 1890 yılında Siverek Belediyesinde Belediye Tabibi Artin Efendi görev yapmaktadır. Uzun yıllar belediye azalığı yapan Ohannes Ağa ise, Siverek Kazası İdare Meclisinde de aza olarak yer almıştır. Yine Belediye azalarından Erveş Efendi aynı zamanda Ziraat Bankası Şube İdaresinde aza olarak görev yapmaktadır[992].

1894 Diyarbekir Salnamesinde; Belediye Tabibi Moşih Efendi ve Ohannes Ağa bu dönemde şehrin en önemli komisyonlarından olan "*Vasait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu*"nda azadırlar. Belediye azalarından Erveş Efendi ise yine Ziraat Bankası azasıdır.

1900 yılı salnamesinde Siverek Belediye Meclisinde gayrimüslim aza görünmemektedir. Ancak diğer meclislerde görevlerine devam etmektedirler. Kaza İdare Meclisinde, Cercis Efendi ve Kirkor Efendi. Kirkor aynı zamanda Vesait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonunda da azadır. Mahkeme-i Bidayette aza olan Minas

[992] D.S. Defa 13, Sene 1308/1890-1891

Efendi aynı zamanda Ziraat Bankası Şubesinde azadır. Ohannes Ağa ise Kaza İdare Meclisi azalığına devam etmektedir[993]. Yine bu dönemde Kaza İdare Meclisi azalığında Muksi Şeker Efendi ile Bedros Efendi bulunurken, Mahkeme-i Bidayette Minas Efendi iki azadan biri olarak bulunmaktadır. Vesait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonunda da Kirkor Ağa aza olarak görev yapmaktadır. Ziraat Bankası idaresinde yine Minas Efendi ile Mıgırdıç Efendi aza olarak bulunmaktadırlar. Ancak son dönemlerde Belediye Meclisinde gayrimüslim aza bulunmadığı görülmektedir[994]. Tüm bunlardan şehirdeki gayrimüslim cemaatlerin belediye meclisinin teşkilatlanma ve çalışmalarına yoğun ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak gayrimüslim azaların sayılarında bazı dönemlerde azalma olduğu görülür. Bu durum ya kendi aralarındaki anlaşmazlıktan veya şehirdeki nüfuzlu eşraf kimselerin daha baskın gelerek nizamname hükümlerini göz ardı ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Siverek'te 1895 yılında meydana gelen Ermeni olayları da gayrimüslim cemaatlerin şehirdeki konumlarını değiştirmiş olabilir. Şehirde gayrimüslimlerin de dönem dönem kendi aralarında anlaşmazlığa düştükleri ve çeşitli kavgalara karıştıkları bilinmektedir.[995]

3.5.7. Kaymakamlık Merkezi Mücadelesinde Eşrafın Rolü

Tanzimat döneminde Siverek Harput'a bağlandı. Önce müdürlükle yönetilen kaza, daha sonra kaymakamlık merkezi olan sancak yapıldı. Harput Eyaletine bağlı iken geniş bir alana sancak merkezi olan Siverek'in sancak sınırları, doğuda Diyarbekir, kuzeyde Ergani ve Çermik ile Çüngüş kazaları, kuzeybatıda daha doğrusu Fırat'ın öte tarafında Gerger, Samsad, Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarını içine alacak şekilde Maraş ve batıda Rumakale'ye kadar dayanıyordu. Ancak Hısn-ı Mansur, Behsini, Samsad ve Gerger'in ahalileri sancak merkezinin Siverek'ten alınarak "*ğayr ez Siverek*" yani Nefs-i Siverek dışında dört kaza Harput'a bağlanmak istiyorlardı. Kısacası Fırat'ın öte tarafı, Hısn-ı Mansur, Behisni, Samsat ve Gerger Nehrin beri tarafındaki Siverek'ten ayrılmak istiyordu. Fırat Nehri'nin ayırdığı iki yaka arasındaki mücadele 1862 tarihinden[996] itibaren Siverek'in Kürdistan Eyaletine[997] bağlanması ile başladı. Sancak dahilindeki kazalar, Kaymakamlık merkezinin Siverek'ten alınarak

[993] D.S. Defa 17, Sene 1318/1900-1901.

[994] D.S. Defa 20, Sene 1323/1905.

[995] "Hristiyan Haço'nun, Serkiz'in dişini darb ile şikest eylediğine dair müfettişin vermiş olduğu jurnal" S.Ş.S.441, S:48, No: 194, 21 Şubat 1286/ 5 Mart 1871.

[996] BOA, MVL 640/ 42, 12 C. Evvel 1279/7 Ekim 1862.

[997] BOA, İ.MSM, 51/1310, 20 C. Evvel 1263/6 Mayıs 1847.

Hısn-ı Mansur'a verilmesini ve Siverek'in kendilerinden ayrılarak tek başına Kürdistan Eyaletine bağlanmasını istiyorlardı. Sivereklıler de liva merkezinin Siverek'ten alınmasına karşı çıkıyorlardı. Siverek ile Hısn-ı Mansur ve Harput meclisleri arasındaki uzun hukuki mücadele sonunda, Siverek'teki Kaymakamlık merkezi Hısn-ı Mansur'a verildi. Fırat'ın öte tarafındaki sancağa bağlı kazalar da Siverek'ten ayrılmış oldular. Siverek de müdürlükle yönetilen bir kaza olarak yani Kürdistan Eyaletine bağlanarak idari statüsü düşürüldü. Böylece Siverek'in idari etkinliği ve sınırları daraltıldı.[998] Bu da yetmiyormuş gibi, Siverek liva olmaktan çıkarılıp, idari düzenlemede en alt sıradaki müdürlük seviyesine getirildi. İşte iki şehir ya da bir nehrin iki yakası arasındaki ahalinin mücadelesi böylece başlamış oldu. Konu idari bir tasarruf olmasına rağmen, her iki şehrin ahalisinin tepkisi ve mücadelesi şehre dair şehir ahalisinin iradesini de göstermesi açısından dikkate değer.

Bu yüzden Siverek Meclisi ve tabii ki, bu meclisi oluşturan azalar, şehrin eşrafı, belgenin diliyle "*Kürdistan Eyaleti dahilinde kain Siverek Kazasında ulema ve suleha ve eimme ve huteba ve vücuh ve tüccar ve muhtaran ve ahali-i İslam ve Hıristiyan ve fukara kullarının*" yeni uygulamaya itirazları gecikmedi. Devlet yetkililerine ve Sadarete mahzar denilen toplu dilekçeler yazdılar. Siverek ahalisinin Meclis-i Vala'ya gönderdiği ve 149 kişinin mühür ve imzası bulunan mahzarlarında dönemin zihin yapısı, siyasi, sosyal ve ticari hayatına dair ipuçları, Fırat Nehri'nin ayırdığı iki coğrafi bölgenin insanının birbirine bakışı, ahalinin devlet algısı ve eşraf-şehirli-köylü ilişkilerinin bir fotoğrafını görmek mümkündür[999].

Siverek'in Hısn-ı Mansur'a bağlanması meselesi aslında şehirlerdeki yerel güç unsurlarının gelir ve nüfuz kaynaklarını ilgilendirdiği için, iki bölgenin eşraf ve ahali mücadelesine dönüşmüştür. Kaymakamlık merkezinin neden bu kadar önemli olduğunu araştırıldığında karşımıza mahalli hanedan, eşrafın ve şehir tüccarlarının, devletin sunduğu kaynaklara yakın olma mücadelesi olarak ortaya çıktığı görülecektir. Çünkü kaymakamın oturduğu sancak merkezinde, eşrafın yerel idarecilerle yakın ilişki

[998] "Siverek Sancağı Kürdistan'dan bit'tefrik ğayr ez Siverek Harput'a ilhakıyla Hısn-ı Mansur ba irade kaimmakamlık olmuş. Kaimmakamlığın Siverek'ten kaldırılması mahzırattan salim olmayacağını mutazammın bu kere ahali ve meclis tarafından yapılan mazbata ve mahzar posta ile çıkarılmıştır. … on bir mühr-ü muteberaen imzalu "Siverek ahalisinin telgrafı MVL 657/7 11 R. Ahir 1280/25 Eylül 1863.

[999] "Siverek Kaimmakamlığı dahilinde kain Behisni ve Hısn-ı Mansur ve Samsad ve Gerger kazalarının nezareti Kürdistan Eyaletinden bit'tefrik Harput Eyaletine ilhak olunarak ve makarr-ı liva dahi Hısn-ı Mansur Kazasına bit'tahvil nefs-i Siverek Kazası müdürlük olunarak Kürdistan'a ilhak olunduğu" MVL 658/72, 20 C. Evvel 1280/2 Kasım 1863.

kurabilmesi daha kolay olacaktır. Şehre dair kararlarda imza ve mühür bulunanlar her ne kadar geniş bir ahali topluluğu gibi görünmekte ise de bu işin öncülüğünü yapan şehir eşrafıdır. Çünkü şehrin asıl sahipleri onlardır, şehirden yararlanırlar ve gerektiğinde şehri korurlar. Şehrin gelir kaynaklarına da kendileri sahip çıkarlar veya tasarruf ederler. Şehre dair düşüncelerini açıklayarak bunun için mücadele ederler[1000].

Siverek ahalisinden imamlar, hatipler, muhtarlar, ehl-i vucuh, tüccarlar, Hristiyan ahali olmak üzere 149 kişinin mührünü taşıyan ve sadarete gönderilen adı geçen mahzarda; önce kazanın coğrafi durumu ortaya konarak, kaymakamlık merkezinin buradan alınması durumunda hem devlet hem de kendileri açısından meydana gelebilecek mahzurları sıralanmıştır. Sivereklilerin mahzarlarında önemle vurguladıkları husus, ilginç olarak öncelikle devletin menfaatinin, yani vergi ve asker kaynağının zaafa uğrayacağına dairdir. Öyle görünüyor ki, vatandaş devleti, kendilerinden vergi alan ve askerlik yaptıran bir aygıt olarak algılamaktadır. Siverek ahalisinin mahzarına göre;

Siverek kaymakamlık merkezi olursa köyler boşalmaz ve devletin vergi kaybı da olmaz. Biz bu vergi kaynağını yerinde tutar, köylerin boşalmasını ve köylülerin dağılmasını önler ve koruruz. Aksi takdirde Devlet asker ve vergi toplayamaz. Sivereklileri, isteklerine olumsuz cevap verildiği takdirde terk-i diyar edeceklerini de bildirerek, adeta devlet yetkililerini tehdit etmektedirler. "*Keyfiyetin ber vech-i istid'a kaimmakalık-ı mezburun kazalarıyla beraber kema fi's-sabık Harput'a ilhaken makar-ı liva Siverek olmak üzere bi'l-etfal ve'l-iyal dua-i hayrimize nail ve mazhar olmaları ve iş bu istid'ayı kemteranemize müsaade-i aliyeleri buyurulmayacak olduğu halde terk-i diyar olmamıza şüphe kalmayacağına…*" dair yetkililer uyarılmaktadır.

Buna göre; "*Siverek kazası taife-i urbanın memerr ve güzergahı*"dır. Adı geçen aşiretler çöl ağzında olan Siverek topraklarına saldırarak, buralarda bulunan kasaba ve köylerin ahalisi ile civardaki haymenişin aşiretlerin mallarını talan ve gasb ederek ahaliyi perişan edip Nefs-i Siverek ile civarını de harabeye çevirmektedirler. Ahalinin bu duruma takat getiremediğinden nakl-i hane ile evlerini ve köylerini terk ettiklerini, kasaba ve kuraların boşalarak harabeye döndüğünü haber vermektedirler. Böylece "*nefs-i Siverek kazası makar olmadıkça kazanın harabatına ve varidat-ı*

[1000] Özcoşar, Şehir ve Eşraf, Osmanlı Diyarbekir'inde…, s.141.

miriye'nin çürümesine sebep olacağı"[1001]nı beyan etmektedirler. Siverek'in harap olması ve köylerin boşalması "*varidat-ı miriyenin çürümesi*" anlamına geldiğinden yetkililerin dikkatini bu konuya çekmişlerdir.

Mahzarda Siverek'in ayrıca "*posta caddesi*" olduğu hatırlatılarak, posta ve telgraf işinin Devlet-i Ali'ye için öneminin elzem olduğunu ve bunların muhafazasının da Siverek ahalisinin yerinde meskûn olmasına bağlı olduğu hatırlatılmaktadır.

Siverek ahalisi mahzarlarında, eğer isteğimiz yerine getirilip burası kaymakamlık merkezi yapılmazsa ahali nakl-i hane ile başka tarafa göç ettiklerinde, sadece devlete verdikleri vergi ve orduya gönderdikleri asker kayıp olmaz, aynı zamanda Nefs-i Siverekdeki şehir ahalisi de perişan olup, mesela "*virgü ve aşar ve rurusmat-ı saireden toplanacak olan on beş yük kuruş hazine-i celilenin varidatı mahv olup çürüyecek"*tir. Eğer Arap aşiretlerinin bu saldırıları karşısında Siverek kaymakamlık merkezi olmazsa, buranın ahalisi yerlerini terk edip, başka şehir ve bölgelere göç edecekler. Böylece burada ziraat ve hayvancılık yapılamayacak, orduya asker verilemeyecektir. Vergi toplanamayacaktır. Yani varidat-ı miriye'nin kaynağı kuruyacaktır. Bunun nedeni de aslında şehir ahalisi ile hinterlandının, yani şehri besleyen taşranın ticari ilişkileri ve birbirlerini besleyen sosyal ağları ile açıklanabilir. Şehir ahalisinin geçim kaynağı, şehrin taşrası ile kurduğu ticari ve zirai ortaklıklara bağlıdır. Köylüler nakl-i hane edip meskûn mahalleri terk ederlerse, o zaman "*nefs-i kazanın dahi kesb ve ticaretleri ve akd-i müzara-i şirketleri aşair ile olduklarından aşair dağıldığı halde derun-i kasaba ahalileri dahi idareden aciz kalarak anlar dahi mecburen dağılarak kasaba-i mezbur bütün bütün viran olacak*"tır[1002].

Şehir ile kırsal alanın birbirini beslediği ve birinden üretim, diğerinden toplama ve pazarlama hizmetinin gittiği görülmektedir. Şehir ahalisi ticaretini kırsal alandaki köylüler ile yapmakta, onlara genellikle istirbah usulü ve muamele-i şeri'ye[1003] ile kredi ve tohumluk vererek müzaraa şirketi aracılığı ile ortaklıklar yapmaktadır. Aslında bu iki toplumsal sınıf birbirini beslemekte ve birbirlerine dayanmaktadırlar. Devlet de bunlara dayanmaktadır. Devleti besleyen iki kaynak; vergiler ve asker buradan sağlanmaktadır. Bunun farkında olan Siverek Meclisi üyeleri, diğer adı ile

[1001] "Nefs-i Siverek makarr-ı liva olmadıkça kaza bütün harab olduğu ve varidat-ı hazine-i celile külliyen çürüyeceğini…" MVL 658/72, 20 C. Evvel 1280/2 Kasım 1863.
[1002] BOA, MVL 658/72-(2), 3 R. Ahir 1280/17 Eylül 1863.
[1003] Bkz.Murozadeler bölümünde alacaklar listesi s.307.

Ahali-i Siverek devlet yetkililerine kendileri zarar ederse hazinenin de zarar edeceğini nazik bir şekilde hatırlatmaktadırlar.

Hısn-ı Mansur ahalisinin mahzarlarına bakıldığında mizaçları birbirine uymayan iki bölgeyi idari olarak ayırma teşebbüsünün arka planını belgelerin satır aralarında okumak mümkündür. Hısn-ı Mansurlulara göre, kaymakamlık merkezi mücadelesinin "*Siverek Meclisiyle memurlarının fesadat-ı vakıalarını setretmeğe yol bulmak garazından vukua gelen tahrik ve teşvikleriyle yapılmış bir şey olduğu anlaşılmış*" olduğunu, Siverek'teki mültezimler ve meclis azalarının verginin tahsilâtına hile ve fesat karıştırdıklarını iddia ederek, sadece bir yılda, sancak merkezi Siverek'ten alınıp kendilerine verildiği için, kendileri hazineye iki yük altmış bin kuruş vergi geliri kazandırmışlardır[1004].Ayrıca Siverek Sancağı idaresi ve yöneticilerinden "*müstefid*" bazı zatların "*idare-i sabıkadan*" istifade ederek iltizam alma peşinde olduklarını ve yönetimin eskisi gibi kalmasını isteyen bu "*erbab-ı temetü'*" kimseler halkın zihnini karıştırmaktadırlar.

Siverek ve Hısn-ı Mansur Meclis azalarının çoğunluğunu oluşturduğu grup arasında süren mücadele ve birbirlerini itham ettikleri noktalara bakıldığında, ortada bir rant kavgası olduğu kolaylıkla görülecektir. Mazbataların satır aralarında geçen "*iltizama hile ve fesad*" karıştırma gösteriyor ki, yöneticilere yakın olanlar doğal olarak kaynaklara da daha çok yakın olacaklardır. Her iki taraf için de durum budur. Sancak merkezi nerede ise yöneticiler orada olacak ve o şehrin ileri gelenleri ve eşrafı kaynaklardan daha çok yararlanacaktır. İki şehir ileri gelenlerinin "*makarr-ı kaymakamlık*" için bu kadar mücadele etmesinin altında merkezin gönderdiği yöneticilere ve şehir ile çevresinin kaynaklarına yakın olmak yatmaktadır.

Siverek Sancağının nehrin öte tarafında kalan diğer kazalarının Hısn-ı Mansur'a bağlanması mücadelesi ilk etapta Hısn-ı Mansurluların isteği doğrultusunda gerçekleşti. Ancak daha sonra Siverek tekrar kaymakamlık merkezi yapılınca, Sivereklili̇er bundan büyük sevinç duyarak, memnuniyetlerini 42.000 kuruşa bir kaymakamlık konağını hazineye hediye ederek göstermişlerdir[1005]

[1004] BOA, A.MKT.UM. 394/95, 13 Recep 1276/5 Şubat 1860.
[1005] BOA.MVL 688 /75-2,5 C. Evvel, 1281/60 Ekim 1864.

3.5.8. Eşraf ve Yerel Yöneticiler Arasındaki İlişkiler

Tanzimat Reformları uygulanırken yerli hanedan ve eşrafın tamamen devre dışı bırakılmadığı Siverek'teki uygulamalardan da anlaşılabilir. Eşrafın şehir idaresinde ve mahallin siyasi kararlarındaki etkinliği bütün merkeziyetçi uygulamalara rağmen devam etmiştir[1006]. Siverek'te daha önce sivil alanda hem birbirleriyle hem de yerel idarecilerle sık sık karşı karşıya gelen eşraf ve hanedanın yeni dönemdeki nüfuz ve çatışma alanları artık mahalli meclisler ve komisyonlar olmaya başlamıştır. Eşraf burada belli bir makam kaparak şehirdeki statülerini koruduğu gibi, gelir kaynaklarına sahip olmak için birbirleriyle ve bazen kaymakam ve müdürlerle de çatışma ve mücadele etmişlerdir.[1007] Taşradaki meclis ve komisyonlarda yer alanlar, nizamnamelerde ve devletin dili olan resmi yazışmalarda memur olarak görülmektedirler. Böylece belki de yumuşak bir geçişle yerel yöneticilerle çoğu kez çatışan bu kesim, böylece vali, mutasarrıf veya kaymakamın tayin ettiği birer memur çerçevesine[1008] oturtulmak istenmişse de gücünü yereldeki kendine ait otoritesinden alan ve devletin açtığı kanallarla bu gücü besleyen eşraf kendini memur olarak değil, şehrin efendisi ve sahibi olarak görmeye devam etmiştir. Her ne kadar meclis azası sıfatıyla yerel yöneticiye bağlı bir memur statüsünde de olsalar, istedikleri zaman kaymakam ve diğer yöneticileri kendilerine muhtaç hale getirebilme gücüne sahiptiler. Aslında meclislerde yer almak küçük bir kasabada bir şehir eşrafı için onur meselesi idi. Böylece hem devletin yapılanması ve yerel yönetim çarkı içinde söz sahibi olduğu gibi, şehir ve kırsal ahali nezdinde de devlet yöneticileri ve memurlar arasında işlerinin görülmesi için başvurulacak bir merci haline geliyorlardı.

Taşrada kurulan meclislere genellikle o yörenin zengin ve nüfuzlu şahsiyetleri, hanedan sahibi aile büyükleri girerek, devlet memurlarına ve merkezin tayin ettiği idarecilerle ilişki ağlarını kurmuş, devletin tayin ettiği yerel yöneticiler de mahalli ileri gelenlerinin, halkla olan aracılıklarından yararlanarak, bunlar aracılığı ile çeşitli işleri gördürmüşlerdir. İlişkiler çift yönlü işlemekte idi. Yerli eşraf meclislere girmek suretiyle yöneticilerle ilişkisini geliştirirken, halkla yöneticiler arasında bir çeşit

[1006]Yaşar Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler, *Belleten*, C.XXXVIII, S. 42, s. 697.
[1007] BOA, A.MKT. MVL 125/7, 8 Şaban 1277/19 Şubat 1861.
[1008] "…Mahallince atanan Emin Efendinin müntehibinden olmadığından memuriyeti tasdik edilmediği…", BOA. DH.MKT 1463/52, H.28.02.1305-15 Kasım 1887; "Siverek Kazası Meclis-i İdare Azalığı'na tayin olunan Mustafa Efendi'nin memuriyet sıfatlarını taşımadığı vs. şikayetlerin tahkik edilmesi" BOA, DH.MKT. 1345/21, 22 Şevval 1301/5 Ağustos 1884.

aracılık yapmakta, yöneticilerin tek başlarına ahaliye yaptıramayacakları yeni bina imarı, mektep ve yol yapımında halka önderlik ederek bu tür çalışmalara katılmalarını sağlamışlardır. Buradan hem yöneticiler hem de yerli eşraf kârlı çıkmaktadır. Yöneticiler tek başlarına yapamayacakları işlerde eşraftan yardım almakta, eşraf da bu yardımı yaparken hem yerli ahali hem de şehirdeki yerel yöneticiler karşısında nüfuzunu ve statüsünü yükseltmektedir. Nitekim çeşitli belgelerde hakkında defalarca şikayetler vuku bulan, bir ara sürgüne gönderilen ve hapsedilen Hacı Ali Efendi Siverek'te harap olmaya yüz tutmuş bir askeri kışlanın tamiri ve yeni bir hastanenin yapımında öncülük ederek, masraflarının ahali tarafından karşılanması için halktan akça toplanmasından duyulan memnuniyet ile "*üstün gayretleri görülen Hacı Ali Efendi'ye Mecidiye nişanı verildiği*" görülmüştür [1009].

Merkezden gönderilen yerel yönetici de zaten kendisine yapılan tavsiyeye göre bunlarla iş birliğine teşvik edilmektedir. Yerel idareciler görev yerlerine gönderildiklerinde, yerel ahali ve eşrafın şehir ileri gelenleri ile ilişki kurarak onlardan yararlanmaları da tavsiye edilir. Siverek'e tayin edilen bir kaymakama yapılan tavsiyede "*Liva-i mezkûr kürsisi olan Siverek'e vusulü alilerinde etraf ve eknafda olan kaffe-i aşair bey ve ağaları peyder pey gelüp evamirlerine inkiyad edecekleri aşikâr ve bunların temin ve taltifleri halinde matlubatı seniyyenin husn-u istihsaline medar-ı külliye olacakları ...*"[1010] hatırlatılarak, şehir ileri gelenlerinin elde edilerek taltif edilmeleri istenmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, merkez de yerel yöneticileri taşraya gönderirken onlardan istenen vergi ve asker toplama ile asayişi sağlamada yerel eşrafın yardımına ihtiyaçları olacağının farkındadır. Devletin yerel yöneticilerinin kendilerine ihtiyaç duyması, yerel eşrafın da en önemli varlık ve güçlenme nedenidir.

Böylece aslında, Tanzimat'ın ilerleyen yıllarında bile yerel eşraf ve hanedanların güçlerini ve etkinliklerini yöreye has şekillerle sürdürdükleri görülmektedir. Birbirleri ile çatışma ve uzlaşma durumunda olan eşraf ile merkezin

[1009] "Taraf-ı vala-yı kaimmakamiye Siverek'te müşrif harab olan kışlanın tamiri ve maa müştemilat bir hastahanenin …fahire olmak üzere inşası arzusuyla Siverek hanedanından akçe toplanmış olduğundan icrayı icabı istizane dair olan tezkire kılınmağın arz ve icrasiyle …" BOA, A.MKT.MHM. 311/70, 11 R. Ahir 1281/13 Eylül 1864.
"Siverek'teki Asakir-i Şahane kışla ve hastanesi tamir masraflarının ahali tarafından karşılanmasından memnuniyet duyulduğu ve bu konuda üstün gayretleri görülen Hacı Ali Efendi'ye Mecidiye Nişanı verildiği…" BOA, A.MKT.MHM. 320 /3, 14 Recep 1281/13 Aralık 1864.
[1010] BOA.A.MKT.UM. 477/92, 5 Z 1277/14 Haziran 1861.

taşrada görevlendirdiği yöneticiler arasında ilginç ve çelişkili gibi görünen bir ilişki söz konusudur. Birbirini dengeleyen resmi ve yerel sivil güçler olarak yan yana, ama birbirine zıt olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Yerel yöneticiler de bu durumdan çok şikâyetçi değillerdi. Hatta belki bir yıl veya en çok iki yıl gibi kısa bir süreliğine kalacakları ve sosyal değişkenlerini tam olarak bilemedikleri bir şehirde, devletin kendilerinden istediği görevleri yerine getirmeye çalışırken, ihtiyaç duyacakları en önemli kuvvet şehir eşrafı ve kırsal alandaki reislerdir. Böylece hem kargaşa ve isyan çıkararak yöneticilerin başını sürekli ağrıtan bu sınıf, yöneticinin imzası ve onayı ile memuriyeti onaylanmış bir devlet memuru sıfatı ile devlete itaat ederken, diğer taraftan eşraf sınıfı da kendilerine tabi olan ahalinin işlerini devlet nezdinde takip ve eskiden ayanlar döneminde olduğundan biraz daha farklı da olsa yine devlet ile ahali arasında bir nevi aracılık rolünde bulunacaklardı.

Kaza müdürlerinin yerli hanedanlardan seçilmesi, devletin eşraf ve şehir ileri gelenlerinin yardımına ihtiyacı olduğunu tekrar ortaya koyduğu gibi, şehirlerde eşraf-ı memleket için yeni bir mücadele alanı da açmaktaydı. Yerli eşraf ve hanedanlar arasında kaza müdürü ve diğer meclislerde statü kazanma mücadelesi bundan sonra giderek şiddetlenecekti. Siverek kaza müdürlüğüne getirilen Ömer Bey'in nizamnamede buyurulduğu şekliyle "*Siverek Kazası eşrafından*" olduğu ve kendisine "*Kapucubaşılık"* rütbesi verildiği görülmektedir.[1011] Ancak kısa bir müddet sonra yine yerli hanedandan olduğu ve bir müddet Siverek'te kaza müdürlüğü de yapan Siverek Şer'yye Sicillerinde adından sıkça bahsedilen[1012] Seyfullah Ağa'nın "*iftiraları*" ile ellerinden malları alınıp hapse atılmıştır.[1013] Yerli hanedanlardan oldukları ve devlet nezdinde sağlam dayanakları olan bu iki eşraf zatın birbirleriyle kıyasıya uğraştıkları ve mallarının ellerinden alınması, azledilme ve hapsedilmeyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Aslında yerel yöneticilerin görev değiştirme tarihleri ve nedenleri araştırıldığında, yeni dönemin çok hareketli bir siyasi ve sosyal dönüşüm geçirdiği görülecektir. Halkın yeni oluşturulan yerel meclisler aracılığı ile siyasete ve yönetime direk olmasa bile müdahil olduğu ve yerel eşrafın mevki kapma yarışına

[1011] BOA.C.DH. 268/13399, 11.C. Evvel 1261/18 Mayıs 1845.

[1012] S.Ş.S.443, No.139, 7 R. Evvel 1268/31 Aralık 1851; S.Ş.S.440, s.137, No: 965, 24 C. Ahir 1291/6 Ağustos 1874.

[1013] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi Evrak, (bundan sonra A. MKT.) Dosya:201, Gömlek No: 92. 7 Recep 1265/27 Mayıs 1849.

gittiği bu dönemin sosyal ve siyasi hareketliliği hakkında da bir fikir vermektedir. Tanzimat'ın yerel unsurlara meclisler aracılığı tanıdığı bu imkân ile eşraf ve gayrimüslim topluluk temsilcileri, ulema, tüccar ve diğer ahalinin sözünün nispeten karşılık bulması toplumun bu kesimini yeniden umutlandırmıştır.

Kaymakam ve müdürlerin görevden alınıp azledilmeleri karşısında yerli ahali ve meclisler de boş durmamış, yazdıkları mahzar ve mazbatalarla duruma müdahale ederek, bazen azledilen yöneticileri desteklemişler, bazen da yerel yöneticilerin yolsuzluk ve haksızlıklarını şikâyet ederek azledilmelerinde rol oynamışlardır. Eşraf, kaymakam veya müdürü destekleyenler ve aleyhinde bulunanlar olmak üzere iki gruba ayrılıyordu.

Kaymakam Mehmet Hidayet ve Asakir-i Muvazzafa Sergerdesi Hacı Halil Ağa "*uygunsuzluklarından dolayı azl*"[1014] edildiklerinde Siverek Kaza Meclisi kararı sevinçle karşılayarak desteklemiştir. Görevde kalmasını istedikleri yöneticilerin de yerlerinde kalmaları için uğraş vererek, mecliste mazbata ve mahzarlar hazırlayarak o dönemin en etkili karar merci'i olan Meclis-i Vala'ya gönderdikleri görülmektedir. Eşraf ve vucüh-u memleket şehirlerini ilgilendiren konularda sessiz kalmamışlar, günümüz tabiri ile kamuoyu oluşturarak, o günün en önemli temsil aracı olan meclisler aracılığı ile bunu fiiliyata dökerek tavırlarını ve isteklerini açıklama ve yetkililere duyurma fırsatı bulmuşlardır. Böylece azası oldukları meclisler aracılığı ile şehirlerine sahip çıkarken, şehrin kaynaklarını kendi aralarında paylaşma ve "*iltizam alma*" mücadele ve kavgasını da vermişlerdir. Nitekim Siverek civarında haymenişin olan ve bir kısmı civar köyler ile şehre yerleşmeye başlayan Milli ve Karakeçili aşiretlerinin zaman zaman öldürme ve yaralanma ile sonuçlanan çatışmalara girdikleri ve asayiş-i memleketi bozdukları halde, Siverek kaymakamından matlup olan adı geçen aşiretlerin aralarını düzeltip, onları barıştıracak ve asayiş-i memleketi sağlayacak bir eseri görülemediğinden, memleketin asayişini sağlayabilecek *"memurinden mucerreb birinin"* yerine tayinin edilmesini, Siverek Kazası Meclisi tavrını belirterek kaymakamın azledilmesini desteklemiştir. Meclis azaları desteklerini teşekkür telgrafları göndererek ortaya koymuşlardır[1015].

[1014] BOA.A.MKT.UM. 211/46, 27 Muharrem 1272/09 Ekim 1855.
[1015] BOA.A.MKT.MHM. 102/83, 03 R. Ahir 1273/1 Aralık 1856.

Siverek'in elit sınıfı yerel yöneticilerle çatışmaya girdiğinde bunu muhalefet ederek ve daha çok da üst makamlara telgraflar çekerek şikâyet mekanizmasını kullanmak suretiyle yapmaktadır. Geçmişte yerel eşraf ve ahali şikâyetlerini doğrudan Padişahın temsilcisi olan kadıya iletirken veya güçlendiklerinde isyan ederken, artık bunu eşraf aracılığı ile muhalefet ederek ve telgraflarla şikâyet mektuplarını en üst makamlara kadar ulaştırarak yapmaktadırlar. 1887 yılında Siverek'ten Salih, Abdulgafur ve Muhammed adında üç kişi, Kaymakam Halil Bey'i Yıldız Saray'ına şikâyet etmektedirler. Bunlar şehir eşrafından değillerse de en azından toplanması gereken ve tahsil edilen vergi hakkında malumatları olan ve hükümet işlerine vakıf kişilerdir. Doğrudan "*Huzur-u Şahaneye*" gönderilen telgraftaki şikâyetin konusuna bakıldığında, yerel elitlerin devletin hassas noktalarının farkında olduğunu görülecektir. Devletin merkezindeki yetkililer, taşraya gönderdikleri yerel idarecilerden, özellikle asayişin sağlanması, asker alımları ve emval-ı emiriye denilen devletin payının (verginin) eksiksiz olarak tahsilini istemektedirler. Siverekli üç şahıs da bunun farkında olarak, kaymakamı tam da bu noktalarda şikâyet etmektedirler. Onlara göre, "*Kaymakam Halil Efendi'nin tayininden bu ana değin bir hayli katl u sirkat (ve) saire enva'ı fenalıklar zuhura geldiği muma ileyhin intizamsızlığından ileri gelmiştir*." Kaymakam burada göreve başladığından beri mahalli güvenlik ve asayişsizlik gittikçe artmaktadır. İkinci önemli ve merkezdekilerin dikkatini çekecek nokta da vergi konusudur. Bunlara göre "*sene-i haliye a'şarının otuz beş bin noksan olduğu"* kaymakamın intizamsızlığından ve "*su-i istimalinden neşet etmiştir."* Kendilerini bir an önce bu kaymakamdan kurtarmaları için Huzur-u Şahanenin "*bab-ı merhametine*" dehalet etmektedirler[1016]. Şikâyet telgrafını çekenlerin sadece isimlerinin yer aldığı şikâyet dilekçesi Dahiliye Nezaretine, oradan da gerekli malumatı toplamak üzere Diyarbekir vilayetine havale edilmiştir[1017]. Bu şikâyeti yapanlar toplanması gereken verginin miktarını ve ne kadarının toplandığını bildiklerine göre, hükümet işini bilen ve o çarkın içinde olan kişiler olmalıdırlar. Muhtemelen bunlar iltizam alan veya almak isteyen, ancak istekleri yerine gelmeyen kişiler olmalıdırlar.

Siverek kaymakamı Mehmet Sadık Efendi'nin sû-i hâlinden dolayı başka bir göreve gönderilmek istenmesi karşısında Siverek Meclisi azaları ikiye ayrılmış bir

[1016] BOA.Y.PRK.AZI 11/116, 23 Mayıs 1303/4 Haziran 1887.
[1017] BOA.Y.PRK.AZI 11/116, 1 Haziran 1303/13 Haziran 1887.

kısmı kaymakamı şikâyet ederken, diğerleri kaymakamın iyi haline dair mazbatalar hazırlayıp ahaliye imzalatmışlardır[1018]. Haklarında yapılan şikayetle üzerine bir başka yere sürgün edilmeleri istenen adı geçen kişileri koruduğu için Kaymakam Mehmet Sadık Efendi azledilmiştir[1019]. Yerine de sabık Ordu Kaymakamı Derviş Ağa atanmıştır. Siverek ahalisi ve eşrafı, Kaymakam Sadık Efendi'yi destekleyenler ve şikâyet edenler olarak ikiye ayrılmışlardır. Şikâyet dilekçelerinde Hacı Halil Ağa, Hacı Ali Efendi ve Hacı Hafız'ın uygunsuzlukları dile getirilirken, kaymakamın bunlara arka çıktığı ve onlara göz yumduğu, ayrıca Kaymakam Sadık Efendinin ahaliden caiz olmayan hediye ve rüşvet aldığına dair şikâyetler de yapılmıştır[1020].

Aslında olaya biraz dikkatlice baktığımızda burada meclisler aracılığı ile yerel eşrafın ve şehir ileri gelenlerinin konumlarını değişik araçlarla devam ettirme mücadelesi verdiklerini de görebiliriz. Öyle görülüyor ki; azledilen Mehmet Sadık Efendi yerel hanedanın bir kısmına yakın olmuştur. Kaymakam hakkında yapılan şikâyetin konusu, şehirde zulüm yapan ve iltizama fesat karıştıranlarla iş birliği yapması ve onlara göz yumması ve rüşvet ile caiz olmayan hediye almasıdır. Bu durumda Sadık Efendi ya şehrin görünmez efendileri olarak ancak alanda yaşayınca varlıkları fark edilen yerli hanedan ve eşrafa dayanmak zorunda olacaktı, ya da ikinci bir seçenek olarak reaya olarak adlandırılan ve devletin herhangi bir teveccühüne mazhar olmayan vergi toplayan değil, vergi veren sınıfın yanında yer alacaktı. Ancak kaymakamın vergi işine fesat karıştıranlara karşı ahaliyi tutup, ahaliyi teaddi ve zülüm edenlerden koruyup adaletle hükmetmek teorik olarak kendilerinden istenen bir görev iken, uygulamada merkezin taşradaki temsilcileri olan yerel yöneticiler ve görevliler çoğunlukla şehrin gayr-ı resmi ama asıl sahiplerinin yanında yer almışlardır. Çünkü yerel eşraf hancı merkezden gönderilen idareciler yolcu mesabesinde idiler. Eşraf kendi şehirlerini bir kaymakamdan her zaman daha çok sahiplenebilirdi. Şehrin kaynaklarından da ancak kendileri veya kendileri ile iş birliği yapabilenler yararlanabilirdi. Nitekim daha önce Rikab-ı Hümayun Kapucubaşı rütbesi tevcih

[1018]BOA. MVL. 603/66, 17 R. Evvel 1277/3 Ekim1860.

[1019] BOA, A.MKT.MVL. 125/7, 8 Şaban 1277/19 Şubat 1861.

[1020] "…kaimmakam mumaileyhin gayr-i mucaz hedeya kabul etmiş ve kanunen tedibi müstelzim görünmüş ise de aldığı şey nedir ve muhakemesi nasıl görülmüş ve sureti sübutu ne vecihle olmuştur. Ve hususat-ı sairece muhakemesi görülmemiş olduğundan şu hâlde cezası hakkında bir şey denilemeyüp bununla beraber bu kadar vukuat ve şikâyet üzerine bekası dahi maslahatça muzır olacağından azliyle yerine mahsus olan üç bin dokuz yüz kuruş maaş ile kapucubaşılarından Ordu Kaimamakamı sabıkı Derviş Ağanın tayini… BOA.A.MKT.MVL 125/7 7, 12 Şaban 1277/18 Şubat 1861.

edilen Sadık Efendi'nin merkezden çok uzak bir taşra şehrini idare etmesi için yerel unsurlara dayanması, aslında taşrada yerel unsurların, eşraf ve hanedanın etkisinin hala devam ettiğini göstermektedir.

Rikâb-ı Hümayun Kapucubaşısı Kaymakam Sadık Efendinin başına gelen olay Tanzimat'la beraber merkezileşme politikalarında yerel unsurların etki alanları tamamen ortadan kalkmadığını açık bir örneğidir. Şehirlerin bu yeni efendileri merkezileşme reformlarının ürünü olan alanlarda görünmeye ve devletin açtığı kanallardan, devletin imkânlarına ulaşmaya çalıştılar. Nitekim şehrin yeni eşrafı, yeni dönemde mülkiye memurlarını kabza-i tasarruflarına alabilmekte ve kolaylıkla onlara iş yaptırma imkân ve gücüne sahip olabilmektedirler. Her ne kadar merkez bu durumdan hoşnut olmayıp, adı geçen eşraf ve onlara söz geçiremeyen veya onları koruyan idarecileri azlederek cezalandırsa bile bu durum uzun yıllar bu şekilde devam etmiştir.

Siverek İdare Meclisi azalarından ve şehrin eski hanedanlarından Odabaşızâde Mahmut Efendi Ocak 1902 yılında Siverek İdare Meclisi Azası seçilir seçilmez, bu sıfatla Dersaadet'e gönderdiği telgrafta Siverek'teki idarecilerin örgütlü bir şekilde suç işleyerek asayişi bozdukları ve devlet gelirlerini kayba uğrattıklarına, şehir ve çevresindeki öldürme gasp ve soygunların kaynağının Siverek Miralayı Tosun Bey, Mal Müdürü Şeyhmus, Mahkeme Reisi Ahmet Osman ve Mahkeme Başkatibi Tevfik olduğuna dair şikayette bulunmaktadır. Odabaşızade Mahmut, şikâyet telgrafında adı geçen yöneticilerin birbirleriyle organize olduklarını ve halkı birbirine düşürdüklerini bildirmektedir. Buna göre, Siverek kırsalında, altmış köyün ekinleri yağma edilmiş, köylülerin evleri yakılmış ve kervanlar soyulmuştur. Bununla birlikte, emniyet olmadığı için yollar kapanmakta, kişiler muhakeme olmadan hapsedilmekte, sonra da tahliye edilmektedirler. Gerçek caniler de çarşıda dolaşmaktadırlar. Adı geçen idareciler icap etmediği halde aşiretler arasına asker salarak, sekiz suçsuz kişiyi öldürmüşler, namuslarını ve mallarını talan etmişlerdir. Şehirde ve kırsalında asayişsizliğin yegâne nedeni yukarıda adı geçen Siverek Miralayı Tosun Bey ve onunla iş birliği yapan diğer idari ve mülki memurlardır. Ayrıca *"Kazanın kırk yük varidatı (vergi geliri) tenzil ede ede sülüs (üçte bir) raddesine gelip bundan da her nasılsa kısm-ı küllisi bakaya görünmektedir*." Odabaşızade Mahmut, şikâyet mektubunda, adı geçen kişilerin kendine olan garazlarından dolayı, ortaklaşa ziraat yaptığı yedi köyün ekinlerini yağma ettiklerini ve köydeki ortaklarının evlerini de

yakarak ortağı olan köylülerin muhacir ve perişan olmalarına neden olduklarını dile getirmiştir. Odabaşızade Mahmut, dilekçesinin sonunda iddialarını araştırmak üzere bir komisyon kurulmasını, ancak komisyon heyeti gelinceye kadar adının gizli tutulmasını istemiş, aksi takdirde "*kazanın büyük memurları olduklarından ifademi kizbe ve kullarına azim bir iftira edeceklerini*" hatırlatarak şöyle bir teklifte bulunmuştur. "*Miralayı ile müttefiklerinin eli işten çektirilirse, on beş yüke tedenni eden emval-i emiriyeyi kırk yüke iblağ edeceğimi taahhüt ve bunların muhakeme-i maliye ve ahaliyece vuku bulan irtikabı ve su-i muamelelerini maddeten üzerlerine tebeyyün ettirmek ve haksız çıktığımda masarifatı tarafımdan verilmek üzere müsteid ve müstakim bir komisyonun i'zamını devlet ve millet namına istirham eylerim.*"[1021]

Odabaşızade Mahmut'un dilekçesi hükümetin dikkatini çekerek "*calibi nazar bulunmuş*", Diyarbekir Vilayetinden durum sorulmuş, daha sonra Dâhiliye Nazırına havale edilen dilekçenin, Siverek'e yakınlığı münasebetiyle Urfa ve Zor Mutasarrıfları tarafından da tahkik edilmesi istenmiştir[1022]. Bunun üzerine Urfa Mutasarrıflığı gerekli tahkikatı yaparak uzun bir raporu Daire-i Umuru Dâhiliyeye göndermiştir. Raporda özetle; Odabaşızade'nin bir iki nokta hariç söylediklerinin doğru olduğu bildirilmiştir. Buna göre, Şikâyet olunan Miralayı Tosun Bey ekser fenalığın kaynağıdır. Siverek Mal Müdürü Şeyh Musa (Şeyhmus) Efendi ile menfaat ve iş birliği yaparak bir hayli fenalıklarda bulunmuşlardır. "*Mahkeme Reisi, Kaza Naibi Ahmet Osman Efendidir ki, bu da şeref-i hükümeti muhafaza etmekten*" acizdir. Hatta Siverek sokaklarında kendisine Diyarbekirli Şefik Efendi tarafından hakaret edildiği halde bu kişiyi Siverek'te cezalandıramamıştır. "*Naip Efendinin alet-i sû-i muamelatı ise Baş Kâtip Tevfik Efendidir.*" Bu şebeke nüfuzlarını kullanarak istedikleri şahısları hapsedip sonra tahliye edebilmektedirler. Kaza Kaymakamı Şükri Efendi ise, "*bunlara mümaşatda kusur etmemektedir. Ve nüfuz-u hükümeti muhafazada aczi ve min küllili vücuh âdem-i faaliyeti hesabıyla kazada idare-i hükümet sahihan şirazeden çıkmıştır.*"

Söz konusu raporda devletin hassas olduğu vergi tahsilatı konusuna da değinilmiştir. Bu husuta raporda özetle şu açıklamalar yer alır: Böyle bir ortamda devlet gelirlerinin azalması tabiidir. Daha önce bütün "*Urfa Livasını zahirece besleyen Siverek kazası iken*" ve bu senenin zirai geliri "*feyz u bereketi*" her seneden fazla

[1021] BOA.BEO 1802/135111, 24 Kanun-ı Evvel 1317 /6 Ocak 1902.
[1022] BOA.BEO 1775/133081, 27 Ramazan 1318/7 Ocak 1902.

olduğu halde, Siverek'in bu yılki aşarı hiçbir seneye kıyas kabul etmeyecek derecede noksan çıkmıştır. Alınan istihbarata göre, bu da yukarıda adı geçen idarecilerin sû-i istimalatından ileri gelmiştir.

Urfa Mutasarrıfının hazırladığı bu raporun son kısmında ise, bütün bu olumsuzlukların baş sorumlusu Siverek Miralayı Tosun Bey ve kendisine bağlı mülki memurlar olarak gösterilmiş, Tosun Bey'in, gücünü Milli Reisi İbrahim Paşa'dan ve Karakeçi Reisi Halil Bey'den aldığı, zahiren güçlü olan İbrahim Paşa'ya bağlı görünmekle beraber ammizadesi olan Halil Bey'i de memnun edecek şekilde her iki tarafı memnun etmeye çalıştığı vurgulanmıştır.

Urfa Mutasarrıfının raporunda ayrıca Siverek'teki eşraf ailelerinin o dönemde kırsalda çatışan ve şehri de etkileyen Hamidiye Alayları mensupları olan ve belgelerin diliyle "*düşman-ı bi aman*" olan Milli ve Karakeçili arasında ikiye ayrıldıkları ve Bucakların da gittikçe hem şehirde hem de kırsalda güçlenmeye başladığına dair ip uçları verilmektedir. Hacı Ali Efendi'nin çocukları paşalık unvanı almış Cudi Paşa Siverek Belediye Reisi olmuş, Hacı Ali Efendizade Osman Paşa ise Dersaadet'te kuvvetli referanslarla önemli bir mevkiye getirilmiştir[1023]. Osman Paşa ve ailesinin de Millilerin hasmı olduğu, Siverek Meclis Azası ve şikâyetin sahibi Odabaşızâde Mahmud'un da bu taraflar arasında "*kendisi İbrahim Paşa ile muarız kısma daha yakın*" bulunduğu ve meclis azası sıfatını kullanarak böyle bir şikâyette bulunabildiği not edilmektedir.

Tanzimatçılar taşradaki adem-i merkeziyetçi unsurların güç ve itibarlarını sınırlandırmaya çalışmışlarsa da bunu tamamen başardıkları söylenemez. Aksine yukarıda sayılan yerel güç unsurları bu dönemde eskisine oranla çok daha güçlenmiş olarak toplumsal hayatta görünmeye başlamışlardır. Devlet-aşiret ilişkisindeki temel anlayış ve politikalar eşrafa bakış hakkında bizlere ip ucu vermektedir. Ancak devletin eşrafa bakışı aşiretlerle olan ilişkisinden daha karmaşık ve politiktir. Devletin ve yöneticilerin eşrafa bakışı ve geliştirilen ilişki biçimi çok hareketli, değişken, politik ve pragmatisttir. Donuk, değişmeyen sabit fikir haline gelmiş bir bakış açsısından çok, olaya ve zamana göre değişen bir bakış ve ilişki biçimi geliştirilmiştir. Bunu en iyi

[1023] Sadaret Mektubi Kaleminden Hacı Ali Efendizade Osman Paşa'ya verilen ve telgraf ile Diyarbekir Vilayetine gönderilen Tavsiye mektubu.
"Siverek hanedanından Saadetlü Osman Paşa'nın hükümete ait işlerinde muavenet ve teshilat ve hakkında hürmet (ibraz-ı hürmet) olunması içün Diyarbekir Vilayetine tavsiyename". BEO,1140/85447, 22 Muharrem 1316/12 Haziran 1898.

anlamanın yolu devletin ve yöneticilerin bakış ve ilişki biçimini ortaya koyan resmi arşiv belgelerdir. Bu belgelerdeki, yazışmaların arkasındaki zihniyet yapısı ve kullanılan dil aslında gerçeklerle belgelerin dili arasındaki çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Eşkıya ya da katil olarak nitelenen ve devletin resmî belgelerinde bu şekilde tavsif edilen birinin, bir müddet sonra itibarlı bir devlet memurluğuna veya meclis azalığına getirildiği görülmektedir. Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa, Karakeçi Aşiret reisleri Halil ve Dire'i beyler, Bucaklardan Hacı Ali Efendi, Osman Hulusi Paşa, şehrin en zengin Tüccarı Çerközade Hacı Hafız Ağa ve Diyarbekir ile Siverek civarının resmî belge diliyle "en *muteber meşeyihinden*" olan Şeyh Kasım'ın oğlu Şeyh Halit örneklerinde görüldüğü gibi, devletin resmî belgelerinde birbirinden farklı ve zıt sıfatlarla tanıtılmışlardır.

Tanzimat bürokrasisi de böyle planlamadığı halde, aşiret politikalarında olduğu gibi şehrin ileri gelenleri ve eşraf hakkında pragmatist davranarak, şartlara göre tavır geliştirmiştir. Milli Reisi İbrahim bir dönem eşkıya olarak tanıtılmış, daha sonra kendisine paşalık rütbesi ve çeşitli madalyalar verilerek devletin en muteber muhatapları arasına girebilmiştir[1024]. Bir müddet sonra şartlar değiştiğinde kendisine paşalık rütbesi ve çeşitli madalyalar verildiği halde yine eşkıya olarak tanıtılabilmektedir[1025]. Buna benzer bir ilişki biçimi Karakeçi reislerinden Dire'i Bey hakkında da belgelere yansımıştır. Çeşitli belgelerde kendisinden "*meşhur eşkıya*" olarak söz edilirken[1026], aynı zamanda devletin "*mir-i silahını*" taşıyan Hamidiye Hafif Süvari Alayı subayıdır.

Siverek eşrafından olup, devlet memuriyetinde Mirimiran ve paşalık rütbesi alan Osman Hulusi de yukarıdaki çerçeve içinde incelendiğinde, kendisi hakkında da çok ağır ithamlar ve suçlamalar yapılırken, devletin bir başka birimi tarafından kendisine Miralay ve paşalık rütbesi verilebilmiştir. Osman Hulusi ile yönetimin bir kesimin çatışması yerel unsurların güç dengelerinde yerini almasıyla başladı. Bucak Hanedanı Hamidiye Alayları Reisi İbrahim Paşa karşısında oluşan muhalefet tarafında yer aldığı için 4. Ordu Komutanı ve Hamiye Alaylarından sorumlu Müşir (Mareşal) Zeki Paşa ile araları bozulmuştu. Zeki Paşa Osman Hulusi hakkında Müşir Zeki Paşa tarafından "*aşair ve ahali-i muti'ayı ceb u şiddet ve tehdidat ile taht-ı tahakkümüne*

[1024] BOA. Y.A.HUS.479/50, 20 Recep 1322/30 Eylül 1904.
[1025] BOA.Y.A.HUS 490/13, 20 Evvel 1323/23 Temmuz 1905.
[1026] BOA.BEO.3079/230867, 2 Haziran 1323/15 Haziran 1907.

almak suretiyle tagallüp etmiş ve aşair ve ahaliyi zülüm (ile) bizar" biri olarak payitahta şikâyet etmektedir. Milli Reisi ve İbrahim Paşa ile hasım olan Bucak Hanedanından Hacı Ali Efendi'nin torunu Mehmet oğlu Osman Hulusi Dersaadette uzun süre kalmış, devletin zirvesindeki yetkililerle iyi ilişkiler kurmuş ve kendisine paşalık ve miralaylık rütbesi verilmiştir[1027]. Bu durum İbrahim Paşanın tarafını tutan Müşir Zeki Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. Hamidiye alaylarının en tepedeki isimlerinden olan Müşir Zeki Paşa, Osman Hulusi'nin aleyhinde çok ağır ithamlar içeren bir raporu Sadarete gönderir. Devletin doğudaki en büyük temsilcilerinden olan Müşir Zeki Paşa, Siverekli eşraftan Osman Hulusi'yi mütegallibe, zalim ve kanundışı işler yapan biri olarak tanıtırken yine devletin başka bir biriminden Osman Hulusi'ye rütbeler verilmekte ve iltifatlarla iş birliği sağlanmaktadır. Nisan ayında Müşir Zeki Paşa'nın gözünde zararlı olan bir eşraf, devletin merkezinde Miralaylık rütbesi ve paşalık unvanını alarak arkasından Sadaretten Diyarbekir Valiliğine de şu telgraf gönderilir. "*Siverek hanedanından saadetlü Osman Paşa'nın hükümete ait işlerde muavenet ve teshilat ve hakkında ibrazı hürmet olunması hususunda şukka*"[1028] bu durumda şu soru akla gelmektedir. Devlete göre Osman Hulusi Paşa kimdir? Yukarıda iki resmi devlet belgesinde ve devlet yetkililerine göre iki Osman Hulusi'den bahsedilmektedir. Osman Hulusi, devletin gözünde hangi şablona uymaktadır? Bu sorunun cevabı şartlara, yere ve zamana göre değişmektedir. Milli Reisi İbrahim Paşa ile zıtlaştığında Müşir Zeki Paşa'ya göre eşkıya olur. Çünkü bu sırada daha önce eşkıya olan İbrahim Paşa şimdi en muteber kişidir. Osman Hulusi onunla çatışıyorsa eşkıya olur. Ama İstanbul'da merkezin başka mahfillerinde ittifak kuran Osman Hulusi kendisi ile uzlaşılacak muteber bir paşadır ve Diyarbekir Vilayetinin kendisine ibrazı hürmet ve hükümete ait işlerinde teshilat gösterilmesi istenecek muteber bir devlet adamıdır.

Bu durum bir çelişki gibi görünse de Tanzimat döneminde yerel aktörler olan eşraf, ulema ve aşiret reisleri söz konusu olduğunda resmî belgelerin bu kişileri tarif ve tavsiflerini sorgulamadan ve bu tanımlamaların arka planını anlamadan belgelerin dilini eleştiriye tabii tutmadan kabul etmek hatalı olabilir. Hem eşkıya olarak nitelenen hem de halka zulüm ve teaddi ettiği için, sürgün yiyip bu yaptıklarından dolayı hapse

[1027] BOA.Y.PRK.ASK.137/62, 11 Nisan 1314/23 Nisan 1898.
[1028] BOA.BEO 1440/85447, 21 Muharrem 1316/11 Haziran 1898.

atılan birisine "*Mecidiye Nişanı*" ve şehrin en itibarlı görevi olan İdare Meclis azalığı veriliyorsa ortada bu kişinin tanımlanmasına dair bir çelişki söz konusudur.

Yukarıda örnek verilen eşraf, devletin resmî belgelerinde ne kadar suçlanmış olsalar da reel politik durum onları devletin temsilcileri ve bürokratları ile muhataplık seviyesine çıkarmıştır. Toplumda sosyal statüleri bu derece güçlü olan bu kesimin resmî belgelerde devletin nezdindeki görüntü ve itibarları ile şehirdeki ahalinin onlara bakışı her halde aynı olmamıştır. Devletin uygunsuz olarak nitelediği kişiler, ahali arasında çok itibar edilen bir konumda olabileceği gibi, bir müddet sonra devletin bu kişilere bakışı hiç beklenmedik bir şekilde değişebilir. Bu durum belki de merkezin taşraya gönderdiği yerel yöneticilerin politik maharetleri ile de açıklanabilir. Şehir ileri gelenleri veya eşrafını kontrol altında tutmanın en önemli yollarından birisi bunları birbirlerine karşı kullanmak olduğu mülki idarecilerin maharetine kalmıştır. Bu uygulama Osmanlı yerel yöneticilerinin sık sık başvurduğu yollardan birisidir. Hourani'nin deyimiyle "*yöneticinin tebasından güçlü olanlar arasında sürekli rekabet yaratması onun çıkarınadır. Yoksa tüm toplumu kendisine karşı birleşmiş bulabilir*"[1029] Devletin eşrafa bakışı ittifak ve uzlaşı arasında gidip gelen ilişkilerde devleti temsil edenlerin o günkü bakış açısının bir yansımasındır denebilir.

3.5.9. Yerel Güçlerin Meclisler Üzerinden Nüfuz Devşirmeleri

Tanzimat'la beraber kurulan meclisler şehirlerin sosyal hayatına yeni bir renk ve hareketlilik kattı. Merkeziyetçi reformlarla yetki ve güçleri sınırlandırarak etkisiz hale getirilmeye çalışılan âdem-i merkeziyetçi unsurların bir kısmı meclisler aracılığı ile tekrar güçlendiler. Geçmişte devlet ve toplum arasındaki aracılıktan gelen güçlerini kullanarak şehrin rantını ellerinde bulunduran ve bu sayede hem toplum hem de devlet nezdinde belli bir mevki kazanan şimdinin şehir eşrafı denilen kişiler, yeniden meclisler kanalıyla şehirde rol sahibi olmaya başladılar. Siverek Kazası İdare Meclisi, şehir eşrafının güçlerini sahneledikleri ve meclis üzerinden devlet nezdinde meşruiyet ve güç devşirdikleri, ama aynı zamanda asıl güçlerinin kaynağı olan bağlılarının devlet ile iş ve ilişkilerini takip edip aracı oldukları yapılanmalar olmuştur.

Yerli eşrafın meclisler üzerinden statü ve güç kazanma mücadeleleri hem kendi aralarında hem de merkezin temsilcisi olan kaymakam ve diğer bürokratlar arasında cereyan etmekte idi. Bunun dışında meclislerde ilk defa görünmeye başlayan

[1029] Haurani, s.68.

gayrimüslimlerle Müslüman eşraf arasındaki ilişkiler, mesela Siverek Kazası İdare Meclisinde farklı bir mücadeleye sahne olmuştur.

Siverek Kazası İdare Meclisi azalarının kimliğine bakıldığında renkli ve farklı unsurları barındırdığı hemen fark edilmektedir. Siverek mazisi çok eskilere dayanan bir şehir olması nedeniyle köklü aileler, geçmişte aynı şehirde voyvoda ve mütesellimlik yapan hanedanlar ve göçebelikten yerleşik hayata geçmeye çalışan şehirlerin yeni sakinleri olan yarı meskûn aşiretler ile gayrimüslim cemaatlerinin bütün renklerini içinde barındıran bir taşra kasabasıdır. Siverek'te Ermeniler, Protestanlar, Süryani Ortodokslar, az da olsa Katolikler ve Asuriler ile Yahudiler şehrin yerli ahalisi olarak yaşamaktadır. Yeni meclislerin oluşmasıyla beraber tüm bu unsurların ileri gelenleri nüfuz ve güç mücadelelerini bu meclislerde ve onların aracılığı vermeye başladılar. Aynı zamanda şehrin yöneticileri olan kaymakamlar ve diğer idarecilerle da değişik şekillerde karşı karşıya geldiler. Meclis azalarının gerek vilayet makamına gerekse Meclis-i Vala'ya gönderdikleri şikâyet dilekçeleri ve mahzarlar bu meclisli günlerin sosyal ortamını gözler önüne sermektedir. Bu şikâyet dilekçelerinde meclis azaları ve ahalinin bir kısmı daha çok bazı meclis azalarının uygunsuzluklarını, ahaliye yaptıkları haksızlık ve zulümlerini veya iltizam ile ilgili yolsuzluklarını, bazen da kaymakam ve diğer yöneticileri şikâyet ediyor veya tam tersi şikâyet edilenleri savunan onların iyi halini beyan eden mazbata veya mahzarlar gönderiyorlardı. Ayrıca şehri ilgilendiren diğer konularda da her türlü faaliyetin içine giriyorlardı. Mahkemede görünmek, şuhudü'l-hal veya kefil ya da şahit olmak gibi sosyal itibarı yükselten faaliyetlerin yanında, şehre dair önemli meselelerde hep en önde onlar görünmektedir. Bu faaliyet bir devlet binası inşaatı, onarımı veya halkı ilgilendiren yol ve su ile ilgili olduğu gibi, mesele Erzurum'da meydana gelen depremde depremzedelere yardım toplanmasında[1030] yine en başta şehir eşrafı ve meclis azaları görünmektedir.

Sancak ya da Liva meclisleri kadar olmasa da Kaza İdare Meclislerinin yerel ahaliden güç ve nüfuz sahibi kişilerin iştahını kabartacak kadar önemli görevleri vardır. İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesine göre Kaza İdare Meclisinin görevleri özetle;

[1030] "Erzurum'da vuku bulan deprem yüzünden Harput, Maden ve Siverek sancağında ahalinin ağnıyasından zenginlerinin depremzedelere yardım amacıyla yüz bin kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Ağnıya-ı ahalisinın yardımından Padişahın memnuniyeti lazım gelenlere bildirilmiştir." BOA.A.MKT.MHM. 168/13, 22 R. Evvel 1276/19 Ekim 1859.

Kazanın gelir-giderlerini kontrol ederek mal sandıklarının muhasebesini görmek, hükümetin bütün menkul ve gayr-ı menkul mallarının korunması ve idaresi, Liva İdare Meclisi tarafından tarh edilen vergilerin mahalle ve köylere taksim edilmesi, genel sağlığa dair tedbirlerin alınması, kanunların izin verdiği ölçüde memurların muhakeme edilerek liva meclisine bildirilmesi, köyler ve nahiyeler arasındaki "*turuku-u hususiyenin*" inşaatı, hükümete ait müzayede, satışların ve sözleşmelerin hazırlanıp görüşülmesi ve kaymakamın yetkisi dışındakileri liva meclislerine rapor vermeleri gibi şehri ilgilendiren hususlardır[1031].

Bu görevler ve görev alanı olan meclisler, Siverek ve benzeri taşra kasabalarında yerel güç unsurlarının dikkatini çok çabuk çekti. Şehre dair kararlarda söz sahip olmak isteyenler bu meclislerde yer almaya çalıştı. Böylece şehir eşrafı için yeni bir nüfuz alanı ve güç çekişmesi meydanı doğmuş oldu. Meclisler sadece hasımların birbirlerini dengeledikleri ve güç gösterisi yaptıkları kurumlar değil, şehrin ve şehri ilgilendiren önemli kararların sonuç alınamazsa bile tartışıldığı sosyal alanlar olmuştur. Her ne kadar Tanzimat'ın merkeziyetçi yapısı gereği ve taşra memurlarının da bazı konularda inisiyatif kullanamaması yüzünden en küçük meselelerin bile vilayete veya Meclis-i Vala'ya kadar gitmesi, meclislerin icra yetkilerinin çok az olduğunu gösterse de küçük bir kasabada devlete, hükümete ve şehre dair kararlarda söz sahibi olmak bir şehir yerlisi için çok büyük bir itibar ve statü göstergesidir.

Aşağıda Siverek Kazası İdare Meclisi'nin faaliyetlerinden birkaç örnek verilmiştir. Siverek Meclis Azaları Hacı Ali Efendi ile Hacı Hafız Ali Efendi ve Kaymakam Sadık Efendi hakkında yazılan mahzarlar ve şikâyet telgrafları, şehirde askeri kışla, hastane ve kaymakamlık konağının yapılması ile ilgili faaliyetler, meclis azalarının sosyal yardımları organize etmeleri ve Siverek'in idari statüsüne dair meclis azalarının daha doğrusu eşrafın tepkileri bu faaliyet ve mücadele örneklerinden birkaç tanesidir.

Siverek meclis azaları, meclis üyeliğinin kendilerine verdiği statü ile şehirde, yolsuzluk yapan, ahaliye zulmeden veya şehre dair yanlış kararlar veren başta kaymakamlar olmak üzere mülki memurlarla karşı karşıya gelmişler ve çoğu zaman bürokratik yollarla mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Eşraf ve yerel yöneticilerin ilişkilerine dair bölümde anlatıldığı gibi özetle, Siverek Kaza müdürleri Ömer Bey,

[1031] Düstur C. I, Tertip I. s.745.

Seyfullah Ağa, Kaymakam Mehmet Hidayet ve Sergerde Halil Ağa, Kaymakam Halil Efendi ile Miralayı Tosun Bey ve Kapucubaşılarından Kaymakam Mehmet Sadık Efendi ile çatışmaya girerek adı geçen yöneticileri önce vilayet, daha sonra sadaret ve padişahlık makamına kadar şikâyet etmişler ve çoğunlukla adı geçen idarecilerin görevden alınmalarını sağlamışlardır.

Eşraf şehirdeki sosyal faaliyetlere ilgi duymakta ve bizzat katılmaktadır. Bu hem kendilerinin liderlik pozisyonunu güçlendirmekte hem de hükümet nezdinde iyi ilişkiler kurmalarına vesile olmaktadır. 1859 yılında Erzurum'da meydana gelen depremde, depremzedelere yardım için Harput, Maden ve Siverek'te "*ağniya-ı ahali*" öncülüğünde yüz bin kuruş toplanmıştır. Bunun üzerine Harput Valiliğine gönderilen şukkada Harput, Maden ve Siverek zenginlerine padişahın memnuniyeti ve teşekkürünün bildirilmesi istenmiştir[1032].

Merkezileşme süreci içinde idari görevlerin yapıldığı binaların başında hükümet ve kaymakamlık konakları yer almaktadır. Tanzimat'la beraber ve özellikle Meşrutiyet döneminde devletin sembol binalarda görünürlüğünün ön plana çıkmasıyla pek çok yerde devletin şanına yaraşır hükümet konakları ve yeni düzenin temsil edildiği kamu binaları yapılmaya başlandı. Hükümet konakları, askeri kışlalar, hastaneler, hapishaneler bunların başlıcaları idi. Siverek'te de hükümet konağı, askeri kışla ve hastanenin ahali tarafından toplanan ianelerle yapıldığını bilinmektedir. Bu binaların yapımına öncülük edenler de genellikle şehir hanedanları ve kaza idare meclisi azaları oluyordu. Siverek İdare Meclisinden Siverek kaymakamlığına yazılan bir tezkirede, Siverek'te harap olmaya yüz tutmuş bir askeri kışlanın tamiri ve müştemilatı ile beraber yeni bir hastanenin karşılıksız olarak yapılması için "*hizmet-i fahire olmak üzere inşası arzusuyla Siverek hanedanından akçe toplanmış"*[1033] ve inşaatların yapımına başlanması için izin istenmektedir. Meclis-i Vala'dan gelen cevabi yazıda, Asakir-i Şahane kışlasının tamiri ile yeni bir hastanenin inşasının masraflarının ahali tarafından karşılanmasından duyulan memnuniyete karşılık, bu konuda büyük gayretleri görülen ve buna benzer başkaca övgüye layık faaliyetlerinden

[1032] BOA.A.MKT.MHM. 168/ 13, 22 R. Evvel 1276/19 Ekim 1859.
[1033] BOA, A.MKT.MHM. 311/70. 11 R. Ahir 1281/3 Eylül 1864.

dolayı Siverek hanedanından Meclis Azası Hacı Ali Efendi'ye Mecidiye Nişanı verildiği kayıtlara geçecektir [1034].

Ali Ağa'nın önderlik ettiği ve Siverek eşraf ve hanedanın bizzat yardımda bulunduğu askeri kışla ve hastane tamirinden başka, Siverek İdare Meclisi'nin bu dönemde giriştiği daha büyük faaliyetleri de vardır. Daha önce müdürlük seviyesine indirilen Siverek ahalisi ve meclisi uzun mücadele sonunda Siverek'in kaymakamlık merkezi olmasını başarmışlardır. Bu mücadele sonunda Siverek yeniden Kürdistan Eyaleti dahilinde müdürlükten kaymakamlık merkezine yükseltildi. Bunun üzerine Siverek idare Meclisi Azaları, Vilayet kanalıyla sadarete gönderdikleri mazbatada, kazalarının tekrar kaymakamlığa dönüşmesinden içerdeki ve dışardaki ahalinin memnuniyeti ve teşekkürlerini göstermek için kaymakamlık makamına yakışır bir konak satın almak istemektedirler. "*Kaza-i mezburun kaimmakamlığa tahviline rezan ve şayan buyurulan irade-i seniyeye mukabil ve devlet-i aliye eydi devama bir hizmet-i müftehirane olmak üzere…"* Siverek hanedanından mütevaffa Ömer Begzade Hacı Halid Beylerin 42.500 kuruşluk konağının alınması için teşebbüse geçtiklerini bildirmektedirler. Siverek ahalisinin yazdıkları mazbatayı, başta meclis azaları olmak üzere, şehrin ileri gelen idarecileri, naibi, müftüsü, imamları, tüccarlar, muhtarlar ve Hıristiyan ahali imzalamışlardır[1035].

Siverek eşraf ve hanedanları 42.500 kuruş gibi büyük bir meblağı kendi aralarında toplayarak kazaya yeni atanan Kaymakam Halil Efendi'nin şanına münasip ve hazine-i celileye yük olmayacak bir konağın alınmasını taahhüt edip topluca altına mühürlerini basmışlar. Çünkü aynı belge de mevcut kaymakamlık konağının aylık 200 kuruşa kiralandığı, bunun da hazineye haylice külfet getirdiği belirtilmektedir. Ancak daha önce bazı mazbata ve mahzarların şehrin güçlü hanedan sahibi, aza ve eşrafının baskısıyla hazırlanıp diğer aza ve ahaliye mühürletildiği göz önüne alınınca, ahalinin

---

[1034] "Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müfettişliğine ve Taraf-ı Vala-yı Kaimmakamiye; Siverek'te bulunan asakir-i şahane kışla ve hastahanenin tamiri ve inşası masarifi hizmet-i müftehire olmak üzere hanedan ve ahali caniplerinden teşvik kılındığı bu bapta ve hususat-ı sairede hamiyet ve sadakati meşhüd ve cümlesine rüçhaniyeti runümüd olan hanedandan Hacı Ali Efendi'nin icray-i taltifi ifadesine dair taraf-ı valay-ı kaimmakamiye mürsel şukka-i şerifiniz ledel arz manzur-u ali ve mumaileyhimin bu suretle ibraz eyledikleri eseri hamiyet ve masadakatı sezaveri takdir ve mahzuziyet olarak mumaileyhi Ali Efendi'ye beşinci rütbeden bir kıta Mecidiye Nişanı zişanı i'tası karin-i saadet-i seniye-i hazreti padişahi buyurulması ve zikrolunan nişanın i'mali Maliye Nezaret-i Celilesine ve keyfiyetin Takvimi Vakayi ve şehr havadisnamelerinde derciyle ilanı dahi Matbuat Nezaretine havale ve iş'ar kılınmış ve sureti halin müfettiş mumaileyhe dahi bildirildiği beyanıyla tezkere lazım gelenlere tebşirine himmet eylemeniz siyakında şukka" A.MKT.MHM 320/13, 14 Recep 1281/13 Aralık 1864.

[1035] BOA. İ.MVL. 521 23449, 26 C. Ahir 1281/26 Kasım 1864.

bu işi pek de severek yapıp yapmadığı konusunda tereddütler ortaya çıkmaktadır. Nitekim Siverek'te bulunan Ermeni Patriğinin Meclis-i Vala'ya gönderdiği mahzarda, kaymakamlığa alınacak 42.500 kuruşluk konağın parasının ahaliye yükletilmesine itiraz etmekte ve bunun zaten fakir olan ahaliye ağır geleceğini "*Efkar-ı fukara olan ahalinin bunu eda edemeyeceğini*", zaten senelik vergilerini zor ödeyen ahalinin üzerine bu para tarh olunursa tamamen perişan olacakları ahzedilerek, kim bu parayı taahhüt etmişse ondan alınsın diyerek bu paranın aslında ahaliden cebren toplandığını beyan ederek şikayet etmişlerdir[1036].

[1036] " Makam-ı Vala-yı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye; Harput Eyaleti dahilinde kain Siverek Kazası müdürlüğü kaimmakamlığa tahvili ile bundan akdem tayin ve izam buyurulan kaimmakam bey bendelerinin iskanı için mahallinde kırk beş bin kuruşluk bir bab konak iştira olunarak meblağ-ı mezbur ile konak-ı mezbure lazım olan kaffe-i eşya bedeli sekene-i mevcude üzerlerine tarh ve tahmil olunmak murad olunduğu ve sekene-i merkume kulları ise efkar-ı fukara olarak senevi vergülerinin edasında enva-ı suubet ve müşkülata düçar olmakta iken mebaliğ-i mezbure dahi üzerlerine tahmil kılındığı halde edasına kat'an tab aver olamayup perişani-i hale düçar olacakları beyaniyle mebaliğ-i mezbure edasına müteahhid olanlar var ise anlara tediye ettirilerek ve fukaraya tarh ve tevzi olunmamak üzere icray-ı iktizasına müsaade-i aliyeleri bu kere mahallinden ba mahzar niyaz ve istid'a olunmuş olmağla ber mucebi istid'a icray-ı icabı zımnında eyalet-i mezküre valisi devletlü paşa hazretlerine emirname-i samiye sedratepenahileri tastiri babında ve her halde emr-u ferman hazreti men lehü'l-emrindir." BOA.MVL 688 /75, 5 C. Evvel 1281/60 Ekim 1864.

SONUÇ

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı merkezden taşraya doğru tedrici adımlarla uygulanmaya başlandı. Bu fermanla gerçekleştirilmek istenen değişimin temel hedefi devletin tüm kurumlarını merkezîleşme politikalarına yardım edecek şekilde tanzim etmekti. Bu amaçla vilayet teşkilatında, yargıda, bürokraside, adem-i merkeziyet unsurları olan yerel güçlerin devletle ilişkilerinde köklü düzenlemelere gidildi. Reformlar bazı yerlerde tepki ve direnişle karşılansa da tedricen uygulandığından yumuşak bir geçişle taşraya doğru merkezîleşme yönündeki çalışmalar birbirini izleyerek etkilerini taşra şehirlerinde ve toplum hayatında göstermeye başladı. 16.yüzyıldan beri idari statüsü, coğrafi sınırları, şehir mekânı ve büyük oranda nüfusu bile çok değişmeyen Siverek gibi merkezden çok uzakta ve devlet açısından belirgin bir özelliği olmayan küçük bir kasabada da adı geçen reformların etkisi ile değişim ve dönüşümler tedrici bir surette görülmeye başladı. Siverek'in içinde bulunduğu bölgede 1845 yılında uygulanmaya başlayan Tanzimat Reformları, şehir yönetiminde, adalet sisteminde, beledi hizmetlerde ve mahalle yapısında, belki başta avam denilen sade ahalinin bir anda hissetmeyeceği şekilde tezahürleri görülmeye başlandı.

Bu dönemde Siverek Sancak merkezi iken müdürlükle yönetilen bir kaza haline getirildi. Bir müddet sonra idari teşkilatta tekrar düzenlemeler yapılarak, Siverek kaymakamlıkla yönetilen kaza merkezi yapıldı. Siverek önce Harput'a bağlandı. Daha sonra bölgede oluşturulan Kürdistan Eyaletine dahil edildi, ardından tekrar Diyarbekir'e bağlandı. Sistem bir türlü yerine oturmuyordu. Vilayet ve kazaların sınırları yeniden değişiyor, taşlar yerine oturmadığından değişikler de sancılı geçiyordu. Tüm düzenlemelerin amacı matlubat- seniyye denilen devletin taşra yöneticilerinden yerine getirilmesini istediği ve bir türlü başarı sağlanamayan aşağıdaki istekler idi. Siverek gibi merkezden uzak bir taşra kasabasına atanan yerel yöneticilerden devletin temel bazı istekleri vardı. Bunlar, asayişin sağlanması, asker celbi ve emval-ı miriyenin (vergilerin) eksiksiz toplanmasıdır. Devletin gelirlerinin toplanmasını mültezimlerin elinden alarak merkezi hükümetin bürokratları olan ve merkezden atanan muhassıllara verilmesi de mir-i malların toplanmasındaki başarısızlık idi. Ancak muhassıllar bu görevlerinde başarılı olamadılar. Tanzimatçılar, merkeziyetçi politikalarına aykırı gibi görünse de yerel hanedanlara yeniden el uzattılar. Vilayet Nizamnamesinde yerel hanedanlardan tanınmış kişilerin kaza

müdürleri olarak atanmalarının amacı, merkezden atanan muhassılların başaramadığını bunlara yaptırabilmekti. Devletin taşra idarecilerinden tahsilini istediği bu üç maddenin yerel unsurların yardımı ve desteği olmadan gerçekleşemeyeceği açıktı. Bu amaçla merkezden taşraya atanan kaymakamlara yerel hanedan ve aşiret liderleri ile iyi geçinmeleri, taltif edilerek gönüllerini alınması istenmiş böylece matlubat-ı seniyyenin yerine getirilmesi amaçlanmıştı.

Tanzimat dönemine devletin bu üç isteğinin bir türlü tam olarak tahsil edilmediği bir ortamda girilmiştir. Muhassılların taşrada vergi toplamada başarısız olmaları üzerine kaza müdürlüklerine yerel ahaliden ve özellikle kuvvetli hanedanlardan tanınmış kişiler müdür olarak atanmaya başladılar. Siverek gibi kadim hanedanlar arasında rekabetin yaşandığı yerlerde mülki amir olarak atanan yerli hanedanlara mensup idareciler, diğer rakip eşraf ailelerinin husumetini çekmiş ve aralarında mücadele ve çatışmalar baş göstermiştir. İstenen vergiler toplanamadığı gibi asker celbi ve ahalinin zabt-u rabt altına alınmasında da başarı sağlanamamıştır. Merkezileşme çabaları sürerken taşradaki yerel güçlerden vazgeçemeyen merkezi hükümet aslında bu şeklîde aşiret liderleri ve şehir eşrafını sisteme entegre etmekte başarılı olmuştur. Ancak merkezîleşme uzun yıllarda devam eden bir süreklilik içinde gittikçe devletin merkez kurumlarından taşraya doğru uygulandığı da görülmektedir. Tanzimat'la beraber açılan meclis ve komisyonlar şehirlerin sosyal ve toplumsal durağanlığını hareketlendirmiştir. Yeni düzende yer edinme ve meclislerde statü, itibar ve güç elde etme mücadeleleri başlamıştır. Bu uygulamada yerel güç unsurlarından aşiret ve şehir eşrafı taşrada açılan bu kanallarla sisteme entegre edilmişlerdir. Bu yolla şehirlerde Tanzimat uygulamalarına engel teşkil edebilecek güçlü bir toplumsal sınıfa yeniden iltizam ve meclislerde itibarlı mevkiler verilmesi ile sisteme dahil edilerek uzlaşma sağlanmıştır.

Tanzimat'tan sonra tamamlayıcı nitelikteki ıslahat faaliyetlerinin odak noktası adalet sistemindeki düzenlemeler idi. Bu döneme kadar Osmanlı ülkesinde, bir İslam devleti olması hesabıyla şer'i mahkemeler adalet mekanizmasının temel kaynağı idi. Bu mahkemeler kaza merkezi olan her beldede bir kadı ve yardımcıları tarafından uygulanmakta idi. Gayrimüslim cemaat mensupları ruhani liderlerinin evlilik ve nikah gibi bazı ailevi meseleler dışında davaları bu mahkemelerde görülmekte idi. Bu durum nizami mahkemeler kurulduğunda isteğe bağlı olarak devam etmiştir. Siverek, sancak merkezi olarak idari bir birim olduğu gibi, aynı zamanda adli hizmetlerin verilebildiği kadısı ve mahkemesi olan bir kaza merkezi idi. Islahat Fermanı ile Tanzimat

reformlarına eklenen yeni düzenlemelerle, kurulan nizami mahkemeler yerli ve yabancı gayrimüslimlerin davalarının görülebileceği kurumlar haline getirildiler. Islahat fermanı ile tüm ülkede en köklü reform aslında adli sistemde yapılanlar idi. Ancak bu reformların etkisi küçük taşra kasabalarında ahali tarafından farklı bir uygulama olarak görülmediğinden, doğal seyri içinde geliştiğinden ahalinin tepkisi ve muhalefeti ile karşılaşmamıştır. Çünkü mahkemenin adı görev ve yetkisi değişse de ahali arasında bu mahkemelerin adı meclisi şer' ve naip de bu mahkemelerin hakimidir. Ahali çoğunlukla yapılan değişikliğin ve reformların çok sonra farkına varmıştır.

Siverek'te klasik dönemden Osmanlının sonuna kadar şeri mahkemeler görevlerine devam etmişlerdir. Islahat Fermanından kısa bir müddet sonra, Siverek Deavi Meclisi ve Bidayet Mahkemesi olarak faaliyete başlamış yürürlükteki kanun olan mecelle hükümlerine atıflar yaparak hükümler vermiştir. Ancak Siverek'te hem şer'i mahkeme hem de deavi meclisi denen nizami mahkeme aynı naip yani hâkim tarafından idare edilmiştir. Görev alanları farklı olmakla beraber, her iki mahkeme aynı naip tarafından aynı odada davalara baktıklarından, ahali için değişen bir durum yok gibi görünüyordu. Aslında adli reformlar belli bir süreç içinde yavaş ve derinden yerleşmeye başlıyordu. Aynı naip tarafından hem şeri mahkeme kararları hem de bidayet mahkemesinin kararları hükme bağlanmış ve bir deftere tescil ettirilmişlerdir. Mahkemenin adı ve görevi farklı bile olsa aynı odada ve aynı hâkim tarafından davaların görülmesi, öyle anlaşılıyor ki ahalinin çok umurunda olmamıştır. Bu iki kutuplu adli sistem Siverek'te de beraber uygulanmıştır. Gayrimüslimler miras ve tereke taksimlerini şeri mahkemelere getirmeye devam etmişlerdir. Adli yargıdaki reformların en görünen etkisi ise, kaza merkezlerin adli idari ve beledi reisi olan kadı ve naiplerinin artık sadece mahkemelerde görev yapmalarıdır. Kadı ve naiplerin iki önemli dayanağı olan vakıflar ile mahallede imamların kadıya olan yardımcılığı da ortadan kalktığı için artık etkinlik alanları sadece mahkemeler ve yargılama ile sınırlı kalmıştır.

İdari ve adli alandaki hareketlilik, şehirde yeni kamu binalarının hayata geçmesini tetiklemiştir. Osmanlı klasik döneminde şehir yöneticileri ve diğer görevliler bu görevlerini kendi konutlarında görmekteydiler. Kaymakam veya kadıların ya da diğer memurların görev yaptıkları kamuya ait ayrı bina ve yapılar yoktu. Tanzimat'la ve özellikle Meşrutiyetle beraber devletin güç sembollerinden sayılan, devlet ihtişam ve heybetini gösteren yeni ve görkemli yapılar ortaya çıkmaya

başladı. Kaymakam konutları, hükümet konakları, askeri kışlalar, hastaneler, yeni hapishaneler, belediye konağı gibi yeni yapı sitesi Siverek'te de görünmeye başladı. Yeni kamu binaları ve konakları şehrin sınırını zorlayarak bir yönetici ve memurlar sitesi sayılabilecek mekân oluşmuş, bunların yanında zengin ağa konakları yapılmaya başlanmıştır. Ancak şehrin mahalle, sokak ve çarşıları olan yerleşim alanları daha uzun bir süre yüzyıllarca koruduğu özgün yapısını koruyacak, şehrin mekân sınırı çok da değişmeyecekti.

Siverek'te mahalle yapısı ve sayısında da herhangi bir sıçrama olmamış, kendi içinde daha küçük mahallelere bölünmekle beraber, şehir mekân olarak belli bir sınırın dışına çıkmamıştır. Mahallerin sosyal içeriği ise, diğer bazı Osmanlı/İslam şehirlerinde olduğu gibi, Müslüman mahalleleri ile beraber bir de gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. Ancak bu mahallelerde Müslim-gayrimüslim karışık bulunmakta, aynı sokakta farklı dini cemaat mensupları komşuluk yapmaktadırlar. Siverek'te değişik din mensupları arasında, 1895 yılında bölgede patlak verip Siverek'e de sıçrayan Ermeni olaylarına kadar herhangi bir dini gerginlik ve çatışmaya rastlanmamıştır. Bunun en açık göstergesi Müslüman ve Hristiyanların aralarında küçük davaların çıkabilmesi ve rahatlıkla mahkemelerde birbirlerinden davacı olabilmelerinin yadırganmamasıdır. Şehrin sokaklarına değişik dinlere ait kişi ve kurumların adlarının verilmesi, beraber yaşamanın mekâna yansıyan tezahürlerdir.

Sultan Abdülhamid döneminde oluşturulan Hamidiye Alayları, pek çok aşiretin bulunduğu Siverek çevresinde güç dengelerini değiştirmiş ve yeni çatışma ve uzlaşı alanı oluşmuştur. Aşiretlerin bu yeni oluşumda yer almak için uzlaşı ve çatışmalara girmesi, Siverek ve çevresini etkilemiş, daha önce güçlü olan bazı aşiretlerin gücü kırılırken, Hamidiye mensubu aşiretler güçlenerek bölgede diğer aşiret ve unsurlara karşı hakimiyet kurmuşlardır. Ancak Sultan Abdülhamid'in saltanattan ayrılmasından sonra güç dengeleri tekrar değişmiş, Millilerin etkisi kırılmış, bölgede başka aşiretler Millilerin boşluğunu doldurmaya çalışmışlardır.

Şehir merkezinde kadimden gelen pek çok köklü hanedan ve eşraf ailesi Siverek'in şehir olma özelliğini ortaya koymuştur. Hanedan-ı kadimden sayılan bu aileler bir şehir kültürü oluşturmuşlardır. Yerli hanedan ve eşraf sınıfı, şehrin yerel güç unsurları olarak şehre dair kararlara müdahil olmuşlardır. Şehrin efendileri olarak birbirleriyle de güç ve nüfuz çatışmasında girebilmişlerdir. Eşrafın güç kaynakları ise, geçmişe dayanan eski bir hanedandan gelmeleri, ulema veya seyit bir aileye mensup olmaları, geçmişte şehirde yöneticilik yapmış eski bir hanedandan gelmeleri veya

zengin tüccar ailelerinden gelmektedir. Bunların çoğu devletin kendilerine sunduğu bir gelir kaynağına (iltizam gibi) sahiptirler. Eşrafın devletle en büyük ilişkileri, meclis ve komisyonlarda görev alarak nüfuz ve itibar elde edip iltizam almaları şeklinde olmaktadır. İltizam alan eşraf bir yandan devletle uzlaşarak devletin vergi tahsildarı olmakta, diğer yandan devletin kendisine sunduğu bu gelir kaynağı ile zenginleşmekte ve etrafındaki yerel ahaliden bir güç oluşturmaktadır. Siverek'te eşraf sınıfı iltizam alarak meclislerde görev yapmakta ve mülki idarecilerle uzlaşma ve ittifak arasında ahalinin doğal temsilcisi olarak davranmaktadırlar.

Özetle Siverek, kendine özgün evleri, sokakları, çarşısı ile ve diğer Osmanlı/İslam şehirlerinin temel unsurlarından sayılan cami, han, bedesten ve hamam gibi kurumları ile ve Müslüman Hristiyanların aynı mahalle ve sokakta beraber yaşadıkları, şehir kültürü oluşturabilmiş "zadegan" eşraf aileleri ile bir şehrin insan ve mekân unsurlarının tümünü içinde barındıran bir şehri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Ali Emiri Mehmed IV.

AE. SMMD. IV Dosya: 91 gömlek No.10789.

Amedî Kalemi Belgeleri

A.AMD. Dosya: 13, Gömlek No: 87.

Babıali Evrak Odası Evrakı

BEO. Dosya: 1440, Gömlek No: 85447.

BEO. Dosya: 1775, Gömlek No: 133081.

BEO. Dosya: 1802, Gömlek No: 135111.

BEO. Dosya: 3079, Gömlek No: 230867.

BEO Dosya: 2426, Gömlek No:181926.

BEO Dosya: 1883, Gömlek No:137837.

BEO Dosya: 2224, Gömlek No:166768.

BEO Dosya: 2095, Gömlek No:157051.

Cevdet Dâhiliye

C. DH Dosya: 268, Gömlek No: 13399.

Cevdet Evkaf

C. EV Dosya: 165, Gömlek No: 8220

Cevdet Adliye

C.ADL Dosya: 106, Gömlek No: 70.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH.MKT Dosya:1463, Gömlek: 52

DH.MKT. Dosya: 2021, Gömlek No:80.

DH.MKT. Dosya: 1330, Gömlek No:8.

DH.MKT. Dosya: 1689, Gömlek No:46.

DH.MKT. Dosya: 1795, Gömlek No:70.

DH.MKT. Dosya: 2646, Gömlek No:99(1).

DH.MKT Dosya: 168, gömlek No: 230.

DH.MKT. Dosya: 1345, Gömlek No:21.

DH. MKT Dosya: 1420, Gömlek No: 43

DH.MKT. Dosya. 2646, Gömlek No:99.

DH.MKT. Dosya: 1657, No:68.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât

DH.TMİK.S. Dosya:19, Gömlek No: 43.

Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri

A.DVN. Dosya: 161, Gömlek No: 36.

İrade Dahiliye

İ. DH. Dosya: 807, Gömlek No:65250.

İ.DH. Dosya: 740, Gömlek: 60524.

İrade Hariciye

İ.HR. Dosya: 165, Gömlek No. 8877.

İrade-i Meclis-i Vala

İ. MVL. Dosya: 363 Gömlek No: 1588.

İ.MVL. Dosya: 521, Gömlek: 23449.

İ.MVL. Dosya: 110, Gömlek No:2514.

İ.MVL. Dosya: 280, Gömlek No:10972.

İ.MVL Dosya: 142, Gömlek No:3972.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

HAT Dosya: 181, Gömlek No. 8293.

Meclis-i Vala Evrakı

MVL Dosya: 657, Gömlek No:7.

MVL Dosya:19, Gömlek No: 7.

MVL Dosya:640, Gömlek: 42.

MVL Dosya:605, Gömlek No:5

MVL Dosya: 587, Gömlek No:8.

MVL Dosya: 658, Gömlek No. 72.

MVL Dosya. 688, gömlek No: 752.

MVL Dosya:263, Gömlek No:3.

MVL, Dosya: 245, Gömlek No:20.

MVL Dosya: 293, Gömlek No:59.

MVL. Dosya:603, Gömlek No.66.

MVL Dosya: 658, gömlek No:72.

MVL Dosya: 658, Gömlek No:72-2.

MVL Dosya: 688, Gömlek No:75.

MVL Dosya: 678, Gömlek: 63.

Mesail-i Mühimme İradeleri

İ.MSM. Dosya: 51, Gömlek No: 1310.

Sadaret Mektubi Kalemi Evrak

A. MKT. Dosya:201, Gömlek No: 92.

Sadaret Mektubî Kalemi Deâvi Kataloğu

A.MKT. DV. Dosya: 167, Gömlek No: 19.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı

A.MKT.UM. Dosya:394, Gömlek: 9,

A.MKT.UM. Dosya: 211, Gölek No:46.

A.MKT.UM. Dosya: 459, Gömlek N o. 55.

A.MKT.UM. Dosya: 477, Gömlek: 92.

A.MKT.UM. Dosya: 440, Gömlek No:981.

A.MKT.UM. Dosya: 72, Gömlek No: 90

A.MKT.UM. Dosya: 331, Gömlek No:49.

A.MKT.UM. Dosya: 394, Gömlek No.95.

A.MKT.UM. Dosya: 426, Gömlek No:60.

A.MKT.UM. Dosya: 477, Gömlek No.92.

A.MKT.UM. Dosya: 86, Gömlek No:1.

A.AMD. Dosya: 13, Gömlek No:87.

A.MKT.UM. Dosya:316, Gömlek No:4.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı

A.MKT. MVL Dosya:125, Gömlek: 7.

AMKT.MVL Dosya:12, Gömlek No: 57.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

A.MKT.MHM Dosya:320, Gömlek No:13.

A.MKT.MHM. Dosya:102, Gömlek No: 83.

A.MKT.MHM. Dosya: 168, Gömlek No: 13.

A.MKT.MHM. Dosya: 311, Gömlek No:70.

Sadaret Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defteri

A.DVNS.MHM. Dosya: 13, Gömlek No:128.

Şuray-ı Devlet Evrakı

ŞD. Dosya: 1461, Gömlek No: 45.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A.HUS. Dosya: 479, Gömlek No:50.

Y.A.HUS. Dosya: 490, Gömlek No:13.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Y.PRK.ASK. Dosya: 137, Gömlek: 62.

Y.PRK.ASK. Dosya: 222, Gömlek No:07.

Y.PRK.ASK. Dosya: 222, Gömlek No.07-1.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Y.PRK.AZJ. Dosya: 11, Gömlek No. 116.

Y.PRK.AZJ. Dosya11, gömlek No:116-1.

Siverek Nüfus Defterleri

NFSd. 2700.

NFSd. 2701.

NFSd. 2702.

NFS.d.2703

NFS.d.2704.

NFS.d.2705.

NFS.d. 2606.

Milli Kütüphane Şer'iye Sicilleri Arşivi

443 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

438 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

444 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

441 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

440 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

445 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

439 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

442 Numaralı Siverek Şeri'ye Sicili

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

998 Numaralı Muhasabe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arap ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530)I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998

Divan-ı Hümayun Sicilleri, Diyarbekir Ahkam Defterleri, C.I-V, Edit. Ahmet Zeki İzgöer, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:37 Diyarbakır 2016.

Diyarbakır Salnameleri 1286-1323(1869-1905) C.1-5, Yayın Yönetmeni Ömer Tellioğlu, Diyarbakır Belediyesi Yayınları, Yayın No. 4 İstanbul 1999.

Diyarbekir Şer'yye Sicilleri Amid Mahkemesi, Ed. Ahmet Zeki İzgörür 1-7, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 648, Diyarbakır 2015.

3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Divan-ı Humayün Sicilleri Dizisi: I, Ankara 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri, 972 / 1564–1565, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Divan-ı Humayün Sicilleri Dizisi: III. Ankara 1995.

Taşkesenlioğlu, Cihat; *74 Numaralı Mühimme Defteri, (1-117) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.

Gök, İlhan, *168 Numaralı Mühimme Defteri, 200-376 (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

Akarsu, Fatih; *213 Numaralı Mühimme Defteri, H.1216-M.1802) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

Nacak, Süleyman; *34 Numaralı Mühimme Defteri (H.968-M.1578) Transkripti ve Değerlendirilmesi* (164-326 Sayfalar arası), Yüksek Lisan tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

Düstur, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, I-III.

Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (Mecelle)

Devlet Salnameleri

Def'e 10, Sene: H.1272-M.1855

Def'e 11.Sene: H.1273-M.1856

Diyarbekir Vilayet Salnameleri

Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, Diyarbakır Vilayet Matbaası, 1289-1896-1323-1905.

Diyarbakır Salnameleri, 1289-1323 (1869-1905), C.1-5, Yayın Yönetmeni: Ömer Tellioğlu, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Yayın No: 14, İstanbul 1999.

KİTAPLAR

Abacı, Nurcan; *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl*), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Açanal, Hasan; *Urfa Tarihi*, Şurkav Yayınları, Ankara1997.

Ahıskalı, Recep; "Muhzır", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.31, İstanbul 2006. s.85-86.

Aka, Serkan Tevabil; *Atlı Cirit Sporcularının Sosyal Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi,* Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trabzon 2010.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.III, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

_____; *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Akdağ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celali İsyanları*", Cem Yayınları, İstanbul 1995.

_____; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2*, YKY Yayınları, İstanbul 2014.

_____; Osmanlı Tarihinde Ayânlık Düzeni Devri, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* S: 14-23, C: 8-12, Ankara 1970 s.51-61

Akman, Ekrem, Ramazan, Özgültekin, Hüseyin, Demirbağ, *Dünden Bugüne Siverek,* Marifet Matbaası, Konya 1996.

Akpirinç, Hüseyin; *Siverek Coğrafi Etüd*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Kahramanmaraş 2012.

Aktüre, Sevgi; "17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıla Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,* S.1, 1975 s.101-128.

Akyıldız, Ali; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856*), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Arabacı, Nuray; *III. Yüzyılın İkinci Yarısından İlk İslam Fetihlerine Kadar El-Cezire Bölgesi*, Fırat Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Elâzığ 2012.

Andrew Palmer, *Monk and Mason on The Tigris Frontier, The early History of tur Abidin*, Cambrıdge Unıversty Press, Cambıdge, London, New York 1989.

Avcı, Yasemin; *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Döşüm: Denizli (1839-1908*), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

_____; *Osmanlı Hükümet Konakları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017

Azimli, Mehmet; "İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. III. S. 2, Diyarbakır 2001, s.171-175.

Barkan, Ömer Lütfü; "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X,1951-1953, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 1-26

_____, "Avarız", İslam Ansiklopedisi, C.II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.s.13-19.

Baykara, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, (Anadolu'nun İdarî Taksimatı)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

Behar, Cem; *Bir Mahallenin Doğumu ve ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul 2014.

Bizbirlik, Alpay; *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 1995.

_____; XVI. Yüzyılın Sonlarında Siverek Sancağı Vakıfları", *Tarihte Siverek Sempozyumu Bildirileri,* 2001 Siverek, s.97-109

Bulduk, Abdulgani Fahri, *Mardin Tarihi*, Haz. Burhan Zengin, GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Bostan, İdris, "Kahve", Diyanet İslam Ansiklopedisi C. 24, İstanbul 2001.s.202-205.

Bruinessen, Martin van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

_____; *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

C.H, Becker; "Dellal", İslam Ansiklopedisi *C.III*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978.s.518-519.

Canbakal, Hülya; *17. Yüzyılda Ayıntâb,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Basımevi, Ankara 2013.

_____; *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

_____; Türkiye'de Kaza Yönetimi, *Belleten Dergisi*, C.LIII, 1988. S.206237, s. 237-257.

Çelik, Bahattin; Şanlıurfa-Siverek ilçesinde Ele Geçen Geç Hitit Çağına Ait Yeni Bir Stel Kaidesi, *Anadolu(Anatolia) Dergisi,* 2005, s.13-16.

Çevik, Adnan; İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat Yöresi, (Tur Abdin)'in Tarihi Coğrafyası, *Makalelerle Mardin, Tarih-Coğrafya,* İstanbul, 2007 s.105-139.

Demirbağ, Hüseyin; *Bir Zamanlar Siverek,* Siverek Belediyesi Yayınları, İstanbul 2013.

Dinç, Fasih; *XIX Yüzyılda Kerkük*, Fırat Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Elâzığ 2017.

Durhan, İbrahim; *Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu, Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler*, İstanbul Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.

Eldem, Edhem, Daniel, Goffmann, Bruce, Masters,; *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti,* Çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Ergin, Osman Nuri; *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul İ.U.H.F. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul,1936.

Demirkent, Işın; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1118-1146*) C. II, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Cünun" Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul 1993.s.125-129.

Ekinci, Abdullah ve Ahmet Kütük, "*İki Mekân Bir isim: Nusaybin veya Nusaybin ile İlgili Kaynaklarda Geçen bir Hatanın Tashihi"*, Makalelerle Mardin, Tarih-Coğrafya I, Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, s.90-101.

Ekinci, Ekrem Buğra; *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası),* Arı Sanat, İstanbul 2004.

Ekinci, İlhan; *1518 (H.924) Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Siverek Sancağı,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Samsun 1992.

_____; Siverek Sancağının sosyal ve iktisadi durumu (1518-1523), *SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4 yıl.* Isparta 1999.

Enis; İbrahim, *el-Mu'cemu'l-vasit*, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabi, Daru'l-Mearif bi Mısır 1393.

Ergenç, Özer; XVI. *Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

_____; Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi, Bursa Örneğinde Suk-ı Sultani, *Osmanlı Tarihi Yazıları; Şehir, Toplum, Devlet* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul 2013.

_____; Osmanlı şehrindeki "Mahalle'nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine, Osmanlı Tarihi Yazıları; Şehir, Toplum, Devlet, içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul 2013.

_____; Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler, *Osmanlı Araştırmaları III*, İstanbul, 1982.

_____; Osmanlı Şehrin Esnaf örgütlerinin Fizik yapıya Etkileri, *Osmanlı Tarihi Yazıları; Şehir, Toplum, Devlet,* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul 2013.

Ernest, Honigmann; *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul 1970.

Erpolat, M. Salih; *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1999.

Ertuğrul, Alidost; Hamam Yapıları ve Literatürü, *Türkiye Araştırmaları ve Literatür Dergisi*, C. 7, S 13, 2009 241-266.

Evliya Çelebi; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, C. 1, Hazırlayanlar: Seyit Ali, Kahraman Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Eyice, Semavi; "Bedesten", Diyanet İslam Ansiklopedisi, *C.5,* İstanbul 1992, s.302-311.

Feridun, Emecen; "Şahkulu Baba Tekeli", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* C. 38 İstanbul 2010, s283-284.

Friedrih Cornelius ve Geschıchte Der Hethıter, *Wissenschaftlıche Buchegesllschaft*, Darmstadt, 1973. s. 168-169.

Gökalp, Ziya; *Şaki İbrahim Paşa Destanı*, Hazırlayan: Şevket Baysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

_____; *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

Göyünç, Nejat; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991

_____; Diyarbekir Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S.23, İstanbul 1969, s.23-34.

_____; XVI: Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus, *Türk Kültürü, Aylık Dergi,* S.370, 1994 s.77-86.

_____; Hane Deyimi Hakkında, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S.32, İstanbul 1979 s.331-348.

_____; XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975,71-98.

Gözler, Kemal; *Genel Hukuk Bilgisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2011.

Gregory Ebu'l-Farac,Ebu'l-Farac Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I, TTK. Yayınları, Ankara 1991.

Hourani, Albert; "Osmanlı Reformu ve Eşraf Politikaları", Ortadoğu'da Modernleşme, Editörler; William R. Polk-Richard L. Chambers, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 61-99.

Faroqhi, Suraiya; *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Çev. Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

Halaçoğlu, Yusuf; *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar I,* (1453-1650), TTK Basımevi, Ankara 2009.

Hammer, Joseph Von; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Vecdi Bürün, Emir Yayınları, İstanbul 1998.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Havkal, *Kitabu Suret'il-Arz*, Daru Mekteb'il-Hayat, Beyrut 1992.

İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Tahkik: Ebi'l Fida Abdullah el-Kadi, Dar'ul-Kütübu'l- İlmiyye. Beyrut 1978.

Kahraman, Oktay; "Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa'nın Diyarbakır'daki Aşiretleri Islah ve İskân Çalışması (1868-1875)", *History Studies,* Özel Sayı, C. 4, Yıl 2012, s.227-249.

Kahraman, Atıf; *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Karakaş, Mahmut; *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831*), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995.

_____; *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK Basımevi. Ankara 2011.

Kâtib Çelebi, *Kitab-ı Cihânnümâ*, TTK, Ankara 2009.

Kındığlı, Muhammed Lütfü; Gülabi Bey Camii Işığında Kemah camilerine Genel Bir Bakış, *Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi*, s.73.

Karpat, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Khoury, Dina Rızk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu (1540-1834) Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kınal, Füruzan; *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Basımevi. Ankara 1998.

Kırlı, Cengiz; Kahvehaneler, *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar,* Hazırlayan: Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Kodaman, Bayram; *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

Köroğlu, Kemalettin; *Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Asur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 1993.

Kuban, Doğan; "Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi* S.7, 1968, s.53-73.

Kulakoğlu, Fikri; Şanlıurfa M. Ö I. Binyıl Merkezleri Yüzey Araştırması, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, 22-26 Mayıs, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001.

Küçük, Mustafa Sabri; "Seyyid", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.37, İstanbul 2009, s.40-43.

Marcus, Abraham; Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep, Ter. Mehmet Emin Baş, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

Matrakçı Nasûhü's-Silâhî; *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn,* Yayına Hazırlayan: Hüseyin Gazi Yurdaydın, TTK Basımevi, Ankara 2014.

Maurice, Cerasi M.; Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Kent Mimarisi, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Mustafa Nuri Paşa; *Netayic'ül Vukuat, Kurumları ve Örgütleri İle Osmanlı Tarihi,* (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Mert, Özcan; "Ayan" Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.IV, İstanbul 1991. S.195-198.

Moltke, Helmuth Von; Moltke'nin Türkiye Mektupları, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi İstanbul 1969.

Negata, Yuzo; *Muhsin-Zade Mehmet Paşa ve Ayanlık Müessesi*, TTK. Yayınları, Ankara 1997.

Orhonlu, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık. İstanbul 1987.

Ortaylı, İlber; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri, (1840-1880),* TTK Basımevi Ankara 2011.

_____; *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayıncılık, 2. Baskı. İstanbul 2016.

_____; *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001, s.3.

Osman, Muhammed Abdussettar; *el-Medinet'ül- İslamiye, A'lam'ul-ma'rife*. Kuveyt 1978.

Öğüt, Tahir; *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, İstanbul Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Özcoşar, İbrahim; *19.Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

_____; *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti*: Mardin, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2009.

_____; Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş, *Osmanlı Devleti ve Kürtler* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.9-37.

_____; Şehir ve Eşraf, Osmanlı Diyarbekir'inde Eşraf, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 2015 C.14, S. 53, s.127-144.

_____; Şehir ve Kimlik: Mardinli Kimliklerin Arka Planı, *Civilacademy,* C.10, Sayı: 12, Yıl 2012, s.187,

Özgültekin, Ramazan, Ekrem, Akman, Hüseyin, Demirbağ; T*arihi ve Kültürü ile Siverek*, Siverek Kaymakamlığı Yayınları, Ankara 2003.

Özkaya, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, TTK. Basımevi, Ankara 1994. 2010.

Özkoçak, Selma Akyazıcı; Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri*, Osmanlı Kahvehaneleri; Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Özdemir, Rifat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Pakalın, M. Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Pirenne, Henry; Ortaçağ Kentleri, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Sahillioğlu, Halil; "Avarız", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, s.108-109

Sınmaz, Serkan ve Özdemir, Hanife Ahsen; Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfoloji ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, Siverek Kenti İçin Bir Değerlendirme, *İdeal Kent*, S.18, 2016. s.8-33.

Sümer, Faruk; *Karakoyunlular* I, TTK Basımevi, Ankara 1991.

_____; "Karakeçili", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. XXIV, İstanbul 2000, s.427-428.

Süreyya, Mehmed; *Sicilli Osmanî, C. I-V*, Yayına Hazırlayan, Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul 1996.

Şemsettin Sami, *Kamus-u Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

Şerefhân; Şerefnâme, *Kürd Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, Diyarbakır, 1997.

Taşçı, Hasan; *Kent Meydanı ile Kent Kimliği İlişkisi Üsküdar Meydanı Örneği*, Marmara Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.

Tekeli, İlhan; *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu*, Editör: Cafer Çiftçi, Gaye Kitabevi, Bursa 2007.

Tikici, Naci; *Milli Aşireti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

Türkay, Cevdet; *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları İstanbul 2001.

Taş, Yasin; *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarsında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi SBE, Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktor Tezi), İstanbul 2013.

Tekeli, İlhan; "Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler", Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek içinde, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Urfalı Meteos, Urfalı Meteos Vakayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, Türkçeye Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK. Basımevi, Ankara, 2014.

_____; *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhâl*, TTK Basımevi, Ankara 1988.

Yediyıldız, Bahaeddin; *VIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Yel, Ali Murat; "Mahalle" Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 27, İstanbul 2003, s.323-326

Yılmazçelik, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK Basımevi, Ankara 2014.

Yiner, Abdunasır; *443 Numaralı Siverek Şeri'yye Sicili (H.1268-1269/ M.1851-1853*), Harran Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 1996.

Yücel, Yaşar; “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”, *Belleten,* C.XXXVIII, S 152, 1974, s. 697-708.

Weber, Max; Şehir, Modern Kentin Doğuşu, Türkçesi: Musa Ceylan, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.

(http://dergipark.gov.tr/download/article- file/308583, Eişim Tarihi:18.07.2017)

EKLER

Siverek Sancağı

Şehrin Mekân Koordinatları

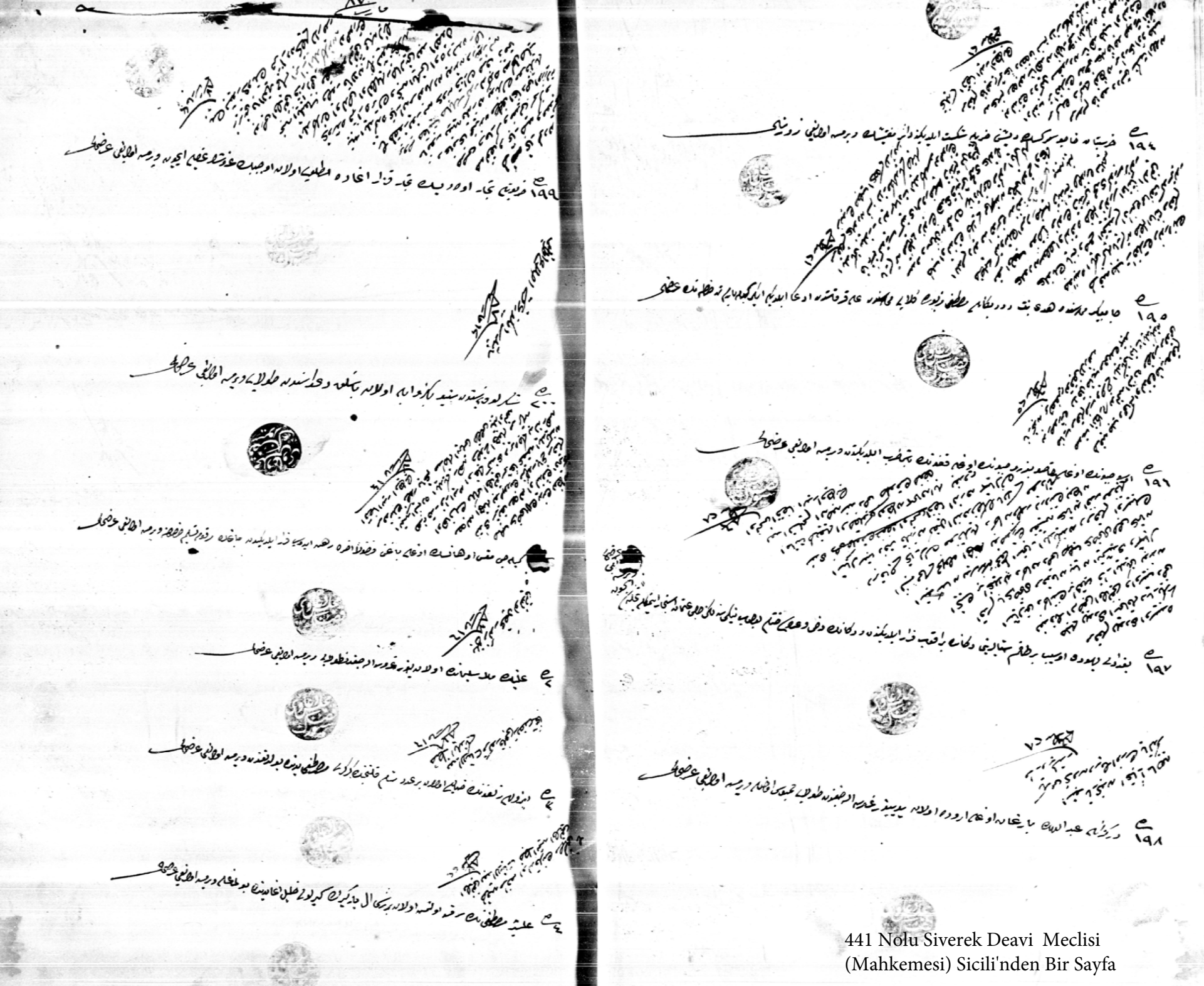

441 Nolu Siverek Deavi Meclisi
(Mahkemesi) Sicili'nden Bir Sayfa

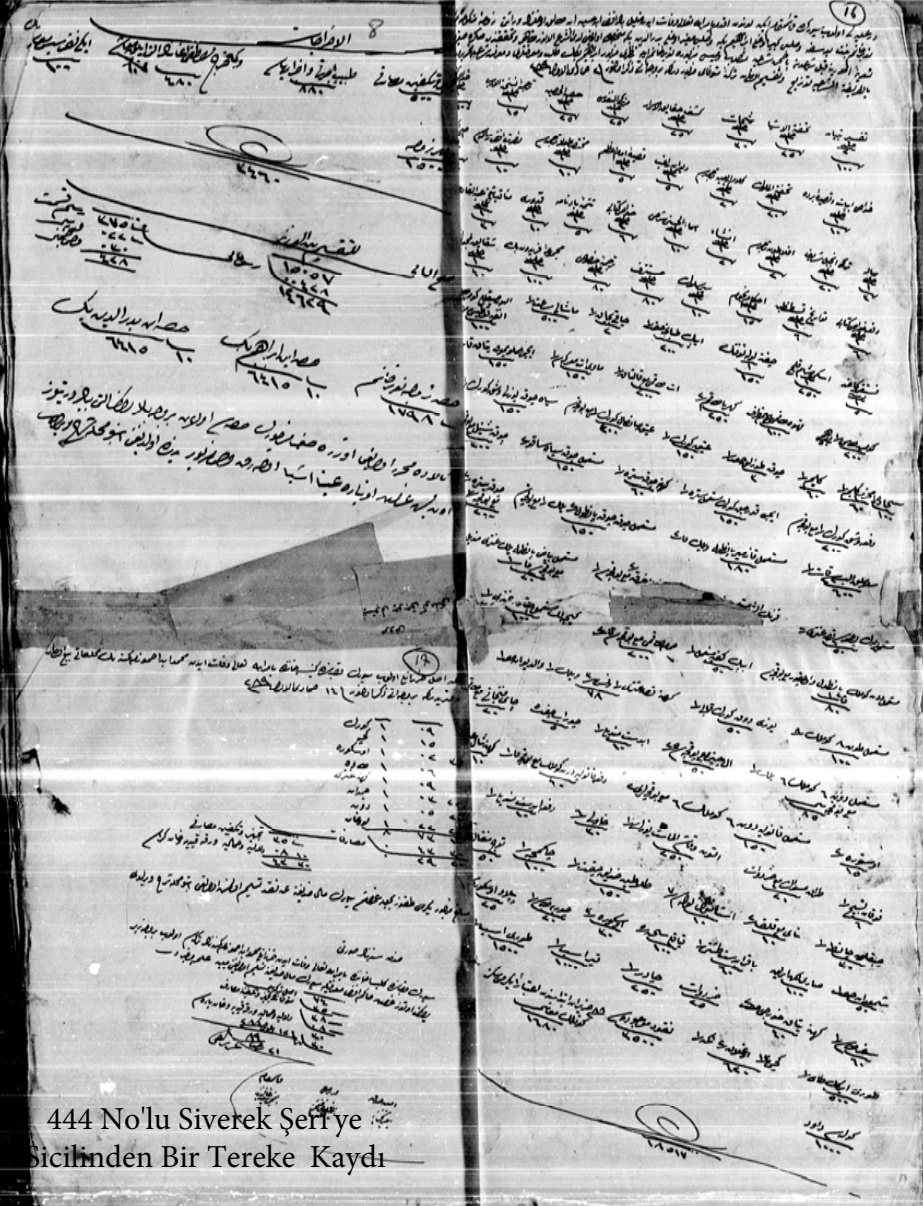

444 No'lu Siverek Şeri'ye Sicilinden Bir Tereke Kaydı

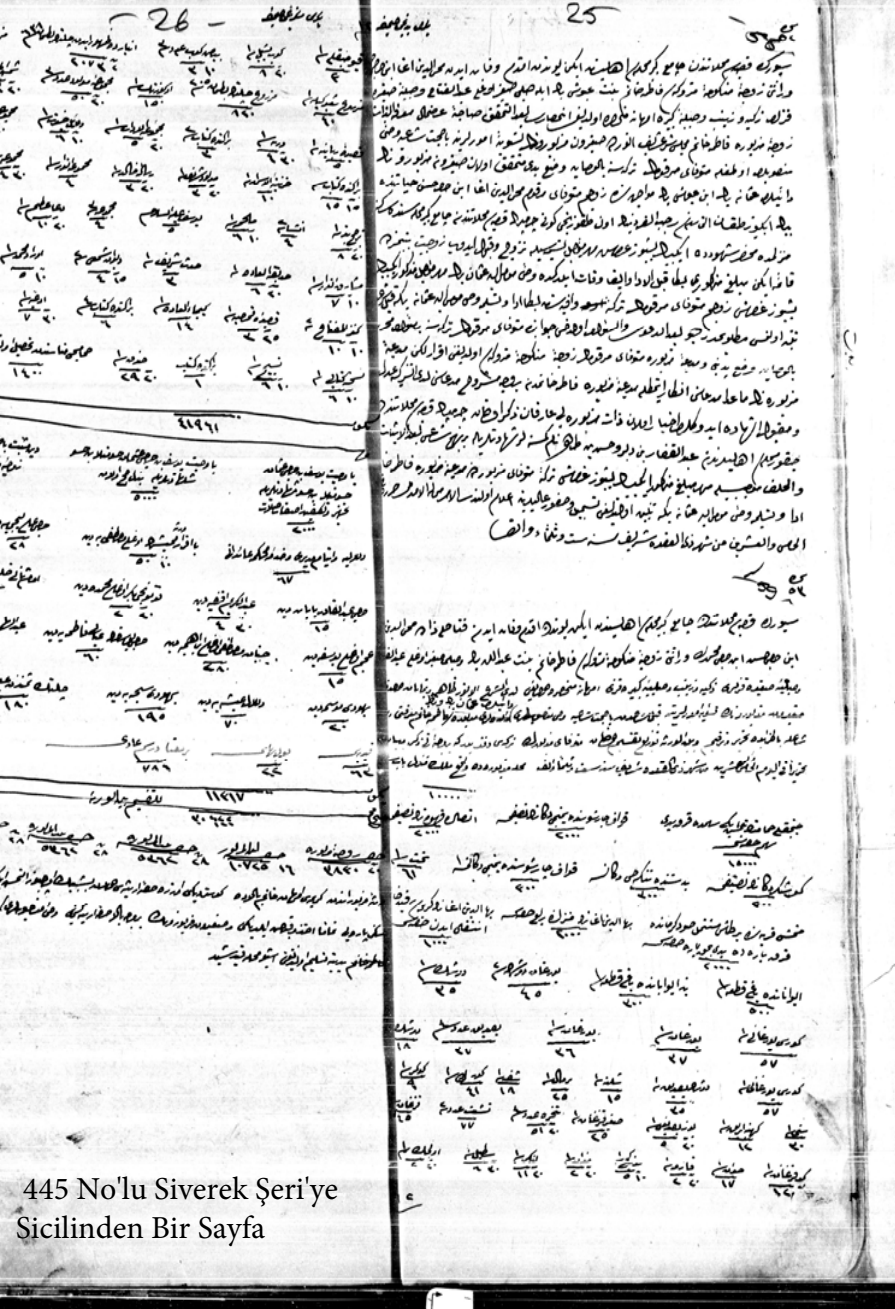

445 No'lu Siverek Şeri'ye Sicilinden Bir Sayfa

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

(SVEKA LET) BAŞ ARŞİVİ

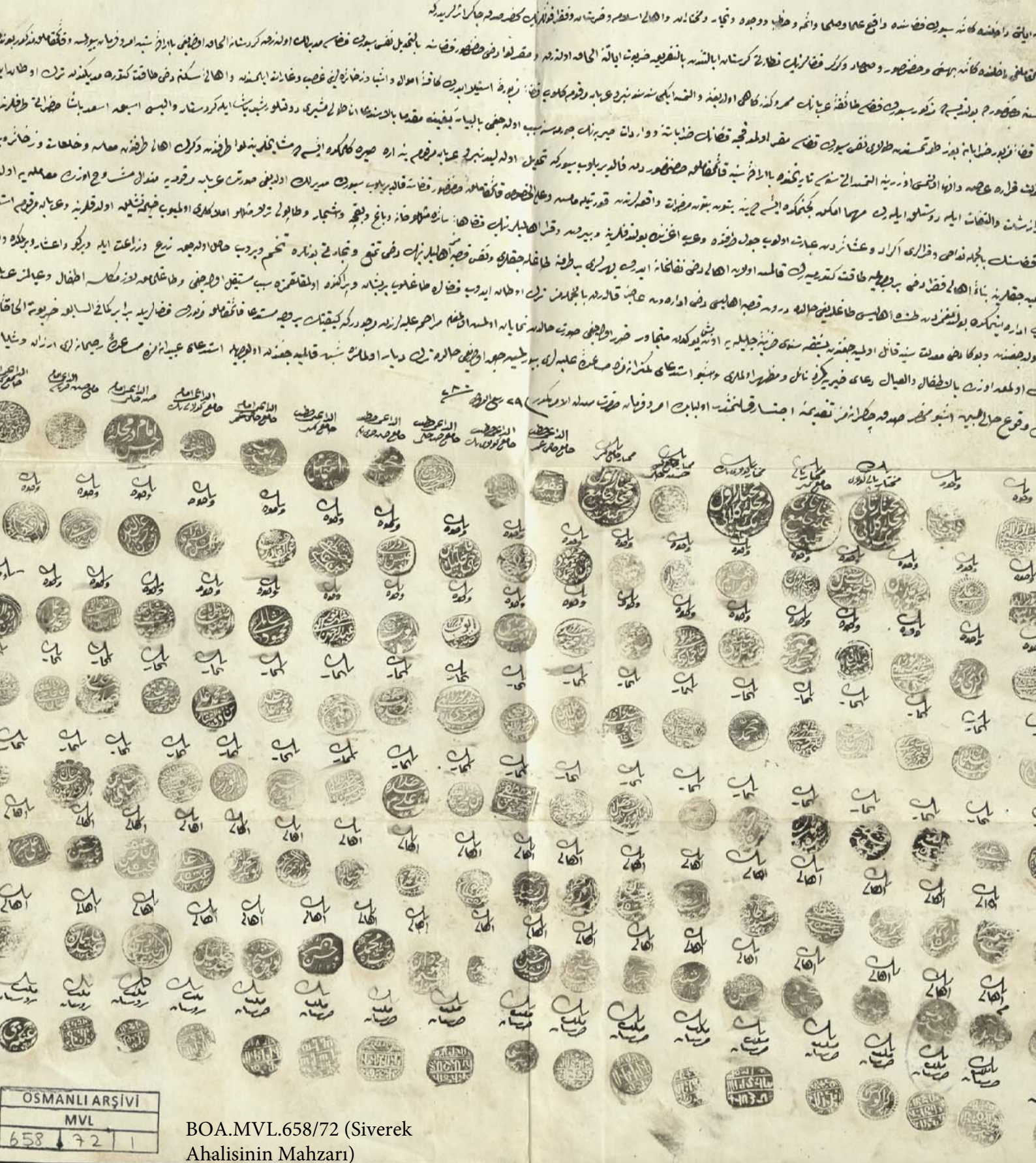

OSMANLI ARŞİVİ
MVL
658 | 72 | 1

BOA.MVL.658/72 (Siverek Ahalisinin Mahzarı)

MVL.00658.00072.001

C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI [BOA] ©

BOA. NFS.d. 2706 (Siverek Camii Kebir Mahallesi Kefalet Defteri)

NFS.d. 02706

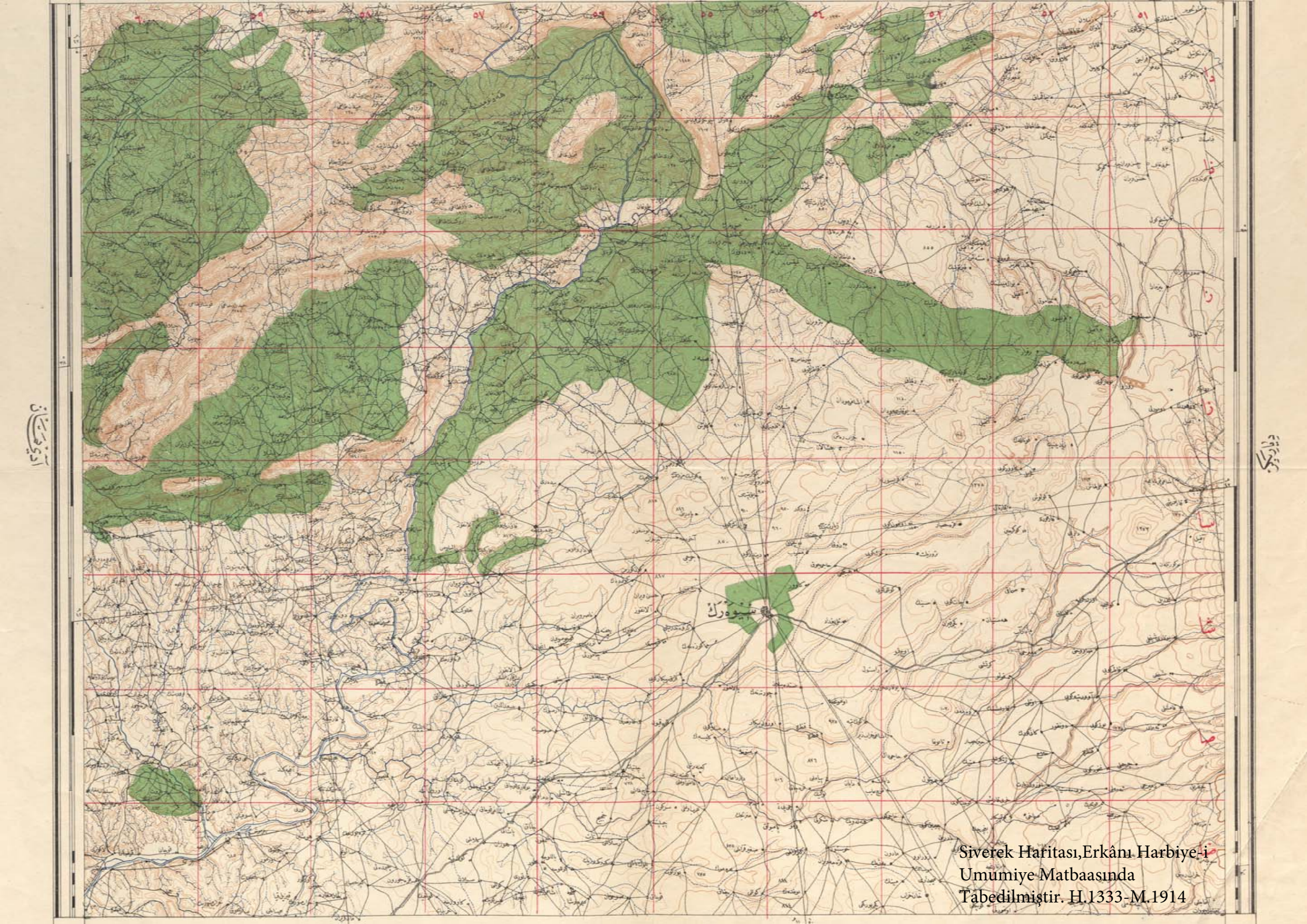

Siverek Haritası,Erkânı Harbiye-i
Umumiye Matbaasında
Tabedilmiştir. H.1333-M.1914

ÖZGEÇMİŞ

Ekrem AKMAN, 1960 yılında Midyat'ta doğdu. İlk ve orta eğitimini Midyat ve Mardin'de tamamladı. Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinden (İş İdaresi) mezun oldu. 1997 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Temel İslam Bilimleri dalında "İslam Hukukunda ve Laik Hukukta Şirketler" konusunda Yüksek Lisans tezi ile mezun oldu. Harran Üniversitesi Siverek Meslek Yüksekokulunda öğretim elemanı ve idarecilik yaptı. Halen Mardin Artuklu Üniversitesi Meslek Yüksekokulunda Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir.

intihal.net

2017-10-08 13:58:18.0

Benzerlik Raporu

EKREM AKMAN adına yüklenen **"19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SİVEREK (Şehir, Mekân ve İnsan)"** isimli eserin benzerlik testi yapılmıştır. Test sonucunda benzerlik oranı **%1** bulunmuştur.

Uygulanan Kurallar

Kaynakça çıkartılmıştır.
Kapak çıkartılmıştır.
Özgeçmiş çıkartılmıştır.
Önsöz çıkartılmıştır.
İçindekiler çıkartılmıştır.
Özet çıkartılmıştır.

Doküman Kodu : **514_1507460257**

Doküman Kodu ile bu dokümanın doğruluğu
http://app.intihal.net/kontrol.jsp adresinden kontrol edilebilir.